

**A NEMZETKÖZI
MUNKÁSMOZGALOM
TÖRTÉNETÉBŐL**

Évkönyv • 2006

XXXII. évfolyam

Szerkesztőbizottság

Bebesi György
Harsányi Iván szerkesztő
Havas Péter
Horváth Jenő
Jemnitz János szerkesztő
Juhász József
Moharos Éva
J. Nagy László
Niederhauser Emil
Szarka László
Székely Gábor szerkesztő
Szőke Károly
Vadász Sándor

E kötetünk a

Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete,
a Károlyi Mihály Társaság,
a Lukács György Alapítvány,
a Politikátörténeti Alapítvány
és a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének
támogatásával jelent meg.

Dieser Band erscheint mit der Unterstützung
der Internationalen Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH),
der I.G. Metall Ungarn,
der Georg Lukacs Stiftung
und der Gesellschaft Michael Karolyi

Az Évkönyv 2004., 2005. és 2006. számának teljes szövege olvasható
You can find the whole text of Yearbooks 2004, 2005 and 2006
<http://www.magyarlajos.fw.hu>

ISSN 0 133476 X

© Harsányi Iván, Jemnitz János, Székely Gábor
(4546)
PTINY

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)	Maderthaner, Wolfgang (Bécs)
Avineri, Shlomo (Jeruzsálem)	Mészáros, István (Rochester)
Babicsenko, Leonyid (Moszkva)	Miller, Susanne (Bonn)
Broué, Pierre (Grenoble)	Narihiko, Ito (Tokio)
Buschak, Willy (Brüsszel)	Panaccione, Andrea (Milano)
Callesen, Gerd (Bécs)	Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)
Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)	Pelz, William, A. (Chicago)
Degen, Bernhard (Basel)	Rojahn, Jörgen (Amszterdam)
Elorza, Antonio (Madrid)	Schwarzmantel, John (Leeds)
Garscha, Winfried (Bécs)	Skrzypczak, Henryk (Berlin)
Grass, Martin (Stockholm)	Šolle, Zdenek (Prága)
H. Haraszti Éva (London)	Studer, Brigitte (Lausanne)
Halstead, John (Sheffield)	Sumrikova, Ljudmila (Dnyepropetrovszk)
Hudson, Kate (London)	Sylvers, Malcolm (Velece)
Iszlamov, Tofik (Moszkva)	Tych, Feliks (Varsó)
Jazsborovszkaja, Inessza (Moszkva)	Vuilleumier, Marc (Genf)
Jevzerov, Robert (Moszkva)	Weill, Claudie (Párizs)
Johnstone, Monty (London)	Wolikow, Serge (Párizs)
Kircheisen, Inge (Halle/Saale)	Young, James D. (Stirling)
King, Francis (Norfolk, Anglia)	
Konrad, Helmut (Graz)	

RENDKÍVÜLI ÉLETUTAK

Gorkij, Maxim (1868-1936)

Másodszor emlékezünk meg Gorkijról, ezúttal három írással. Az elsőnek a címe „A sárga ördög városa”, és annak idején hatalmas feltűnést keltett. Nagyon sok nyelven, különböző időkben látott azután nyomdafestéket. Hallatlanul mellbevágó, és mára alighanem már nagyon elfelejtették. Gorkij ezt az írását 1906-ban írta. Azóta sok minden megváltozott, ez is persze egyfajta rápillantás lehet a változásokra. Mindenesetre kétségtelenül érdekes, miként látta Gorkij 1906-ban New Yorkot, és az ő képe mennyiben tükrözte a valóságot. Csak egy részletet idézünk fel ebből az írásból, hiszen magyarul már többször megjelent.¹

✱

A sárga ördög városa

Az óceán és a föld felett füsttel sűrűn kevert köd lebegett, a permeteg eső lanyhán hullt a város komor épületeire és a rév zavaros vizére.

A gőzös fedélzetén kivándorlók verődtek csapatba, szóltanul, a remény és az aggodalom, a félelem és az öröm kutató tekintetével néztek köröskörül mindent.

– Ez kicsoda? – kérdezte egy lengyel leányka és csodálkozva mutatott a Szabadság-szoborra.

– Egy amerikai isten ... – felelte valaki.

A bronz nő tömör alakját tetőtől talpig zöld patina lepte be. A hideg arc vakon néz a ködön át az óceán sivatagába, mintha a napot várná, hogy életet öntsön a holt szemekbe. A Szabadság lába alatt kevés a szilárd talaj, úgy tetszik, mintha az óceánból merült volna fel, talpazata is megkövült hullámként fest. Magasan az óceán és a hajók árbocai fölé emelet karja büszke fenséget és szépséget kölcsönös e pótnak. Úgy tűnik, mintha a keményen összeszorított ujjak közt vakítóan lobogó fáklya szétkergetné a szürke párákat, és köröskörül mindenre bőven hintené forró, boldog fényét.

A piciny földdarab körül pedig – amelyen a Szabadság áll – mint özönvíz előtti szörnyek, óriási vashajók siklanak az óceánon, és éhes ragado-

¹ Gorkij Amerikában. Szikra, 1949. 5-11. old.

zóként sűrögnek-forognak a kis egyárbocosok. Mesebeli óriások hangja gyanánt bőgnek a szirénák, sivítanak a mérges füttyök, csörömpölnek a horgonyláncok, és zordul mormognak az óceán hullámai.

Köröskörül minden lót-fut, idegesen vonaglik. A gőzösök csavarjai, kezei sebesen csapkodják a vizet – melyet redők szabdalta sárga tajték borít.

És mintha vas, kő, víz, fa – szóval minden tele lenne tiltakozással a súlyos munka béklyójában napfény, dal és boldogság nélkül tengetett élet ellen. Minden nyög, üvölt, csikorog, amint valami titokzatos, az emberrel szemben ellenséges akarnak engedelmessé. A víz keblén, melyet összeturkált, szétszeldelt a vas, beszennyezett a sok olajfolt, teleszemetelték forgáccsal, szilánkkal, szalmával és ételmaradékkal – mindenütt láthatatlan, rideg, gonosz erő működik. Mogorva egyhangúsággal adja a lökéseket ennek az egész mérhetetlen gépezetnek, amelyben a hajók és dokkok csak parányi alkatrészek, az ember pedig hitvány kis csavar, láthatatlan pont a vas, fa piszkos, torz szövédéjében, a hajók, csónakok és vagonokkal megpakolt lapos bárkák zűrzavarában.

A zsvajtól elkábult, megsüketült, a holt anyag e kísérteties táncától agyongyötört, tetőtől-talpig fekete, kormos, olajos kétlábú lény, kezét nadrágja zsebébe dugva furcsán bámul reám. Arcát vastagon borítja a zsíros szenny, nem is az eleven ember szeme, hanem csak a fogak fehér csontja villog rajta.

✱

A hajó lassan úszik a többi hajó erdeje közt. A kivándorlók arca különös – szürkére fakult, elbutult, valami birkaszerű egyformaság borult a szemekre. Az emberek ott állnak a fedélzeten a korlátnál és a ködbe révednek.

A ködben pedig bántó mormogással teli, utolérhetetlenül óriási valami születik, nő, súlyos, bűzös lehetet fúj az emberek arcába, és zajában valami fenyegető mohóság cseng.

Ez – a város. Ez – New York. A parton húszemeletes házak, néma, komor felhőkarcolók állnak. Négyszögletesek, mintha kivesszett volna belőlük a vágy, hogy szépek legyenek, korlátoltan, lomhán, marconán, unalmasan emelkednek az ég felé. Minden épületről szinte kiabál a nyegle hengeg és otrombaságával, rút nyurgaságával. Ablakaikban nincsenek virágok és nem lehet látni gyermekeket ...

Messziről egyetlen fekete fogsorú gigászi állkapocsnak tűnik a város. Füstfelhőket fúj az ég és zihál, mint a betegesen hájasodó, telhetetlen bendőjű ember.

Ha belépsz, úgy érzed: kő és vasgyomorba kerültél, amely több millió embert nyelt el és most rágja, emészti őket.

Az utca – síkos, mohó torok, valahová a gyomor mélyébe csúsznak rajta a város étkének sötét falatai: az élő emberek. Fejed felett, lábad alatt, melletted – mindenütt diadalát ünnepeve él, csörömpöl a vas. Miután az arany ereje életre keltette, lelket öntött belé; pókhálójába burkolja az embert, megfojtja, kiszívja a vérét, velejét, felfalja izmait, idegeit és nőttön-nő, a néma kőre támaszkodva egyre messzebb veti láncait.

Óriási hernyóként másznak a mozdonyok és vonszolják maguk után a vagonokat; kövér kacsák gyanánt hápognak az autótülkök, mogorván vonít a villamos – a füledt levegő ezer meg ezer bömbölő hanggal szívta tele magát, akár a szivacs nedvességgel. A gyárfüsttel beszennyezett, a piszkos városba préselt levegő mozdulatlanul áll a magas kormos falak között.

✱

A tereken és a kicsiny parkokban, ahol a poros falevelek holtan csüngnek a gallyakon – sötét szobrok emelkednek. Arcukat vastag rétegben borítja a piszok, szemüket – mely egykor forró hazaszeretettől égett – belepte a város pora. Ezek a bronzemberek: árva halottak itt a sokemeletes házak útvesztőjében; törpéknek tűnnek a magas falak fekete árnyékában, akik belegabalyodtak a körülöttük tomboló őrültség káoszába, megálltak, és most félig vakon, búsan, sajnó szívvel néznek a lábuknál folyó szálnalmas emberi nyüzsgésre. Az apró fekete emberkéek fejvesztetten rohagnak a szobrok mellett és senki sem vet egyetlen pillantást sem a hős arcára. A tőke ichtiosaurusai kitörölték az emberek emlékezetéből a szabadság megteremtőinek jelentőségét. A bronzembereket mintha egy és ugyanaz a súlyos gondolat lengte volna körül:

– Hát ilyen életet akartam én teremteni?

Körülöttünk, mint leves a tűzhely lapján, lázas élet forr-pezség és a kis emberek úgy futkároznak, sürgölődnek, tűnnek el ebben a fortyogásban, mint forgácsok a tengerben, vagy mint grízszemek a húslevesben. A város egymásután nyeli el őket gyűlöletes torkával.

Az egyik hős lecsüngeti karját, a másik felemeli, az emberek feje fölé nyújtja és óva inti őket:

– Megálljatok! Ez nem élet, ez – örület...

Ők mindannyian: felesleges lények az utcai élet káoszában, nem állnak jó helyen a kapzsiság e vad üvöltése közepett, egy mogorva képzelet alkotott szűk kő-, üveg- és vasbörtönben.

Egyszer egy éjjel valamennyien leszállnak majd talpazataikról és a meg-

sértettek súlyos, döngő lépteivel vonulnak végig az utcákon, elviszik magányuk búját e városból, ki a mezőre, ahol ragyog a hold, ahol van levegő és csendes nyugalom. Mert ha az ember egész életen át hazája üdvén fáradozott, – kétségtelenül megszolgált azt, hogy halála után békén hagyják.

✱

A járdákon sebesen jönnek-mennek az emberek erre-arra, keresztül-kasul az utcákon. Be-beszívják őket a kőfalak mély pórusai. A vas ujjongó döngése, a villamos éles sikítása, az új fémháló, a kőből emelet új falak építésével járó munka dübörgő lármája – minden elnyomja az emberek hangját, ahogy a vihar túlharsogja a sirályok vijjogását az óceán felett.

Az emberek arca mereven nyugodt, nyilván egyikük sem érzi, milyen csapás az élet rabjának, a város-szörnyeteg falatjának lenni. Szánalmas elbizakodottságukban önmagukat tartják saját sorsuk kovácsának, szemükben időnkint fel-csillan függetlenségük tudata, de úgy látszik nem voltak tisztában azzal, hogy ez csak az ács markában villogó balta, a kovács kezében emelkedő pöröly, vagy ama láthatatlan kőműves ujjai közt táncoló téglafüggetlensége, aki ravasz mosollyal építi mindannyiuk számára ezt az egyetlen, óriási, de mégis szűk tömlőcöt. Sok energikus ember van, de mindegyik arcon a fogakat pillantod meg legelőször. Belső szabadság, szellemi szabadság nem fénylik az emberek szemében. Ez a szabadságnélküli energia a még ki nem csorbított kés hideg villanására emlékeztet. Ez – a Sárga Ördög: az Arany mancsában vergődő vak eszközök szabadsága.

Világéletemben először látok ekkora városszörnyeteget és az emberek még soha sem tűntek ilyen silányaknak, ilyen gúzsbakötötteknek. Ugyanakkor sehol sem vettem észre, hogy ilyen tragikomikusan elégedettek lennének önmagukkal, mint ezek itt: e feneketlen bendőjű óriás mohó, mocskos gyomrában, aki a falánkságtól egészen meghülyült és állati, vad üvöltéssel habzsol velőt és ideget...

Az emberekről beszélni – fájó és borzasztó penitencia.

✱

A függővasút kocsija sivítva, dübörögve robog sínein a keskeny utca házfalai közt a vaserkélyek és lépcsők rácsaival egyformán körülfont harmadik emeletek magasságában. Az ablakok nyitva vannak és csaknem mind-egyikben emberi figurák látszanak. Némelyik dolgozik, varr vagy számol az íróállvány fölé hajolva, mások egyszerűen üldögélnek az ablaknál, mellettel ránehezedenek az ablakpárkányra és a szemük előtt pillanatonként tova-

robogó kocsikat bámulják. Öregek, ifjak és gyermekek egytől-egyig szótlanok és egyformán nyugodtak. Megszokták ezt a céltalan lótást-futást, megszokták azt hinni, hogy itt van valamilyen cél. Szemükben nincs harag a vas zsarnoksága ellen, nem gyűlölik az acél diadalát. A tovadübölgő kocsik meg-megrázzák a házak falát, megreszkettetik a nők keblét, a férfiak fejét; az erkélyek rácsain gyermektetek csüngnek össze-vissza s azok is rezegnek; megszokták, hogy ezt az iszonyú életet kikerülhetetlennek, olyannak tekintsék, amilyennek lennie kell. Az örökké felrázott agyvelőkben a gondolat, úgy látszik, képtelen a maga merész, gyönyörű csipkéit kötni, képtelen új, eleven, vakmerő ábrándot szőni.

Most egy mellén kigombolt, piszkos blúzú öregasszony sötét arca suhant el előttünk. A megkínzott, megfertőzött levegő rémülten szökkent be az ablakon, hogy utat engedjen a kocsiknak – az öregasszony fején meglibbentek az ősz fürtök, mint szürke madár szárnyai. Az anyóka behunyta ki-aludt, ólmos szemét. Eltűnt.

A szobák homályos belsejében rongyokkal takart ágyak vasrúdjai tűnnek fel, meg néhány piszkos edény és ételmaradék az asztalon. Az ember szeretne virágot látni az ablakokban, meg valakit – könyvvel a kezében. A falak elmosódottan suhannak el a szem előtt, szennyes áradatként hömpölyögnek feléd, és ebben a sebes árban némán gyötrődve nyüzsögnek az emberek.

A porréteg belepte üveg mögött bágyadtan csillant meg egy tar koponya, mely gépiesen imbolygott egy géppad felett. Rőt hajú, vézna lány harisnyát köt az ablakban és sötét szemével számolja a hurkokat. Egy légroham a szoba belsejébe kényszerítette – de a lány egy pillanatra sem vette le tekintetét a munkáról, nem igazította meg ruháját, melyet szétlibbentett a szél. Két ötéves fiúcska forgácsból, szilánkból házat épített az erkélyen. A ház összeomlott a megrázkódtatástól. A gyermekek apró kacsóikkal a vékony szilánkok után kapnak, hogy az erkély rácsa közt ne repüljenek ki az utcára – de ők se nézik az okot, mely meghíúsította tervüket. Egymásután újabb és újabb arcok villannak fel az ablakokban, mintha egyetlen óriási, de pozdorjává tört, salakká darált valaminek a morzsái lennének.

A kocsik veszett rohanásától úzótt levegő szétlibbenti az emberek ruháját és haját, meleg, füledt hullámként vág arcukba, ezer meg ezer hangot lök, présel a fülükbe, finom, maró port hint szemükbe, megvakítja és elnyújtott, szakadatlanul üvöltő bögéssel megsüketíti őket...

VJACSESZLAV KOLOMIJEC

Gorkij Olaszországban²

Gorkijnak mint írónak és politikusnak a híre – kivételes tehetségének és a korabeli kiélezett szociális helyzetnek köszönhetően – hamar túllépte Oroszország határát, s nagy nemzetközi visszhangot keltett. Híre Olaszországban is elterjedt, ahol makacsul tovább éltek a tekintélyuralmi, despotikus rendszerrel szembeni ellenállás hagyományai. Ez a hatalom Itáliában a Risorgimento, az országot egyesítő forradalmi harcok során dőlt meg. A tekintélyuralom fogalma az olasz közvélemény haladó részében a XIX. és a XX. század mezsgyéjén összefonódott a cári Oroszországgal. Mély meggyőződésük szerint ez az állam az európai reakció utolsó bástyája volt, „a gonosz birodalma”, amelyet a világméretű és az európai haladás gátjának tekintettek.³ Ezért a Nyugat, s benne Itália politikai életében mindennapos, megszokott dolog volt, hogy zajos szolidaritás-nyilatkozatok hangozzanak el oroszországi politikai erők bármely, kicsit is jelentősebb fellépése kapcsán. Különösen élvezte ezt az együttérzést az önkényuralom ellen küzdők radikális szárnya.

Ha korábban a narodovolecek, utóbb az eszerek nyílt terrorcselekményei látható kétértelműségekhez vezethettek az olasz-orosz állami kapcsolatokban, időnként komoly bonyodalmakat is támasztva. Gorkij esetében egészen más a helyzet. Az ő alakja mentes volt a forradalmi radikalizmusnak a túloldalán leginkább gyűlölt vonásaitól. Továbbá politikailag eléggé neutrálisnak tűnt, s ami különösen fontos, karizmatikus kisugárzása volt. Így ő volt talán a legalkalmasabb arra, hogy az önkényuralom leváltására készülő új, ellenzéki Oroszország jelképévé legyen. Gorkij ebben a minőségében nagy elismertségnek és népszerűségnek örvendett a nyugati, többek közt az olasz közvéleményben is.

Ezek az előzmények jórészt megmagyarázzák azt az elragadtatott fogadást, amelyben Gorkij első, 1906-os olaszországi megjelenésekor részesült. Számos visszaemlékezés, valamint az író két olasz emigrációját (1906–1913, illetve 1924–1933) tárgyaló munka emeli ki jelentős szerepét az Olaszországhoz fűződő irodalmi, ismeretterjesztő, művelődési, társadalmi-politikai kapcsolatok kialakításában.⁴ Ugyanígy állandó tárgyai a tör-

² A szerző az Évkönyvnek készítette írását.

³ Erre vonatkozólag nagyon ismertek Engels írásai.

⁴ Lásd többek közt *M. J. Kovalszkaja: A. M. Gorkij v Itálii (1906–1913 godi)*. In: *Problemi ital'jansznoj isztorii*. Moszkva, 1972. 87–108. old.; *L. Bikovceva: Gorkij v Itálii*. Monografija. Moszkva, 1979.; *N. P. Komolova: Ruszszkaja emigracija v Itálii v nacsale XX veka (1905–1914 gg.)*. In: *Rosszija i Itáljija*. Vpuszk 3. XX vek. Moszkva, 1998. 283–306. old.

ténelmi irodalomnak Gorkij leírásai Itáliáról. Ezek némileg apologetikus, mitizált képek, amelyek az országot egyfajta „turisztikai” szűrőn át láttatják.

Gorkij azonban, mint politikai emigráns, felfedezte a maga számára Olaszország politikai világát is, amely nyilvánvalóan ellentmondott a turisztikai benyomásoknak. A szocialista párt vezető rétegével, legalábbis Enrico Fermivel, a balszárny egyik vezetőjével létesített kapcsolatai viszont rosszul lepezett kiábrándulást tükröznek. „Tegnap – írja meghökkenően egy 1907 decemberében kelt levelében – Ferrinél ebédeltem. Jóságos Isten! Az asztalnál mintha az argentin elnök ülne a feleségével, az asztalon csillogás és fényűzés, általában köröskörül ragyogás! És közömbösség a világon minden iránt, kivéve saját csodálnivaló személyiségét, a bérbeli európai ember egykedvősége, aki mindent ismer, akit többé-kevésbé minden untat és semmi sem érdekel, hacsak nem kellemes számára.”⁵

Az olasz szocialista mozgalomról szerzett tapasztalata, amely mozgalom nem sikertelenül járta a legalizmus útját, bármilyen vonzó lehetett is a cári rezsim orosz ellenzékije számára, néha, közletről nézve, csökkentette a látvány vonzóerejét. Az olasz politika világa, amelyet a szocialista mozgalom is tükrözött, a vezetők életmódja, egy olyan orosz értelmiségiben, mint Gorkij, még ha csak alkalmi érintkezések nyomán is, erőteljes előítéleteket és ösztönös viszolygást keltett. Ezt nemcsak az orosz és az olasz életminőség és életszínvonal különbsége okozta (például hogy egy olasz szocialista pártfunkcionárius vagy vezető – az üldözött orosz hivatásos forradalmárral szemben – kényelmes, biztosított életformát engedhetett meg magának), hanem Gorkij szemlélete is. Bármennyire ismerte is a Nyugatot, akármennyire hatottak is rá az orosz liberálisok nyugatos, „zapadnyik” komplexusai, nem tudta elfogadni a szocializmus olyan felfogását, amely ellentmond az aszketizmus, az önmérséklet erkölcsi normájának. Ez utóbbi kötelező eleme volt bármely orosz mozgalom világnézetének, amely a szociális felszabadulásért küzdött az egyenlőség és az igazságosság elve alapján. Más szavakkal: az orosz szemlélet a szocialista vezetőtől olyan szemlélet kívánt, amely önmegtágadást, a nélkülözőkhöz való közvetlen közelséget tükrözött. Itáliában viszont az orosz megfigyelő – ez esetben Gorkij – átható tekintete számára az „elburzsoásodott” szocialista mozgalom (legalábbis vezetőit tekintve) taszító látványa tárult föl, amely egocentrikus természetű, és híján van bármely isteni szikrának. Akárhogy is, a cári rezsim egy orosz ellenfelének világképét meglehetősen szétzilálhatta az olasz politikai élet különböző irányzataihoz tartozó erők magatartása.

⁵ *M. Gorkij: Polnoje szobranyije szocsinyenyij i pizma v 24 t. 6. Köt. Moszkva 2000. 123. old.*

Gorkijnak az orosz önkényuralmi rendszerrel való nyilvánvaló szembenállását idővel „föltérképezték” a nyugtalankodó olasz hatóságok is. Ez néha groteszk formát öltött. Az író 1912-es spezziai utazásával kapcsolatban például az olasz rendőrhatóság jelentése látható nyugtalansággal állapította meg: „A haladó eszmék propagálása olyan fontos katonai központban, mint La Spezzia, katonai szempontból különösen kárhozatos lehet.”⁶ A Gorkij-jelenség tehát a hatóságok szemében azzal látszott fenyegetni, hogy elvesztik fölötté az ellenőrzést, hogy az az olasz rendőrség szemszögéből az országban mutatkozó forradalmi erjedés katalizátorává lehet.

A felhozott példák szórványosnak tűnhetnek, mégis beszédek a XX. század eleji olaszországi orosz emigráció valódi történeti jelentőségének magyarázata szempontjából.

✱

N. N. PRIMOCSKINA

Gorkij viszonya a proletárirókhhoz⁷

„Likvidálni – ez kegyetlen szó”

1932. április 24-én publikálták az SzKP KB emlékezete határozatát „Az irodalmi-művészeti szervezetek átalakításáról”, amellyel a RAPP-ot (az Orosz Proletárirók Szövetségét) egyszer s mindenkorra likvidálták, noha végig a húszas évek folyamán ez a szervezet volt a párt támasza az irodalmi életben. Gorkij a következő napon cikket közölt az „averbachisták” védelmében, de ez már nem segített helyzetükön. A határozat radikálisan átrendezte az ország irodalmának erővonalait, beavatkozott a korábban kialakult értékhierarchiába. A Gorkijról szóló eddigi szakirodalom úgy értelmezte a határozatot, mintha az teljesen megfelelt volna az író régről táplált elképzeléseinek és terveinek. E. Zamjatyin például, aki jól ismerte ezeket a gor-

⁶ Renato Risaliti: Problemi dei rapporti italo-russi e della storiografia sovietica. Pisa, 1979. 74. old.

⁷ N. N. Primocskina irodalomtörténész „Az író és a hatalom” című monográfiájában (Moszkva, Rosszpen, 1998) Gorkij viszonyát elemzi kora parasztíróihoz, a proletáriródalomhoz és a poputsikokhoz, azaz a polgári belső ellenzékhez. Minden eddiginél kiterjedtebb archivális anyagot feldolgozva rajzolja meg a súlyos ellentmondásokkal küzdő író és ember alakját, sine ira et studio tárgyalja Gorkij és számos kiemelkedő – eddig többnyire elhallgatott – író viszonyát. A könyvnek az ún. proletáriródalmat tárgyaló fejezetéből közlünk egy részlet Illés László fordításában.

kiji elgondolásokat, így írt a határozat megjelenése alkalmából: „Mindez nem érte váratlanul Gorkijt, tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy ezt a dolgot éppen ő munkálta ki, mesteri diplomataként járt el.” A párt határozat megjelenését nagyon valószínűen tudatosan időzítették Gorkij Oroszországba való visszatérése napjára. A döntést az író érkezése előtti napon hozták, és aznap tették közzé, amikor Gorkij átlépte a szovjet határt. Úgy tetszett, beteljesültek Gorkij régről táplált álmai arról, hogy szűnjenek meg az áldatlan csoportok, csússzon ki a talpa a véget nem érő perpatvar és viták alól, jöjjenek létre a feltételek, amelyek által a jövőben valamennyi író egyetlen szövetségben egyesülhet. De alig hihető, hogy ne érintette volna fájdalmasan Gorkijt az a kegyetlen, durván adminisztratív mód, ahogy a RAPP-ot egy tollvonással kiakolbóltották a teljes irodalmi szférából. A KB határozata elsősorban a RAPP vezetőségének, személy szerint Averbachnak szólt. Ezt az alábbi tény is igazolja: a határozat közzétételét megelőző napon egy „irodalmi csinovnyik”, Pavel Jugyin tollából cikk jelent meg a Pravdában, „A kulturális forradalomról szóló lenini tanítások eltorzítása ellen” címmel, s ez a cikk kizárólag Trockijjal és Averbach-hal foglalkozott. „Akármennyire volt is megalapozott a Trockijjal való analógia – állapítja meg indokoltan L. Fleischman francia kutató – ez a félreérthetetlen kegyesztettség jele volt; mindenki számára világossá vált, hogy Averbach napjai meg vannak számlálva.” Gorkij, aki akaratlanul is „bűnsegéddé” vált a rappisták „hullásában”, valószínűleg igen kényelmetlenül érezhette magát. Az irodalomban ilyen durva módszerekkel végrehajtott „fordulat” miatti alig visszafojtott viszolygásáról tanúskodik az a kijelentése, amelye I.M. Kozakov idézett fel az Írószövetség Szervező Bizottsága első ülésén: „Jól emlékszem arra, hogy itt, Moszkvában, közvetlenül a KB határozata után azt mondta Alexej Maximovics: „likvidálni – ez kegyetlen szó”.

Gorkijnak a KB-határozatot elutasító véleményéről még részletesebben ír Vjacseszlav Ivanov, aki apját idézi: „Gorkij ellenségesen viszonyult a határozathoz. Ezen lehet csodálkozni, ha figyelembe vesszük, hogy a RAPP sok olyan íróval üldözött, akiket Gorkij pártfogolt, sőt magával Gorkijjal is így bánt a RAPP... A határozatot két nappal Gorkij Itáliából való megérkezése előtt hozták. Az a benyomás kél, hogy kész tények elé akarták állítani. – Gorkij meghívta magához atyámat. Az értelmiség képviselőinek tanácskozását szervezte. Megnyitó szavaiban Gorkij azt javasolta az egybegyűlteknél, hogy tiltakozzanak a KB határozata ellen. Atyám, aki azok közé tartozott, akiket a rappisták üldöztek, nem értett ezzel egyet. Gorkij elégedettségét fejezte ki emiatt... Gorkijnak a KB RAPP-ot feloszlató határozatával szembeni ellenállása azzal is felhívta magára a figyelmet, hogy az író

nem jelent meg azokon az üléseken, amelyeket e határozat alapján a KB szervező bizottsága hívott egybe.”

Noha már 1931. ősztől számos jele volt annak, hogy a párt vezető körei elégedetlenek az „averbachistákkal”, az 1932. április 23-i határozata, amely a RAPP-ot likvidálta, úgy hatott a szervezet vezetőire, mint derült égből a villámcsapás. Az elmúlt tíz év folyamán a RAPP volt az a szervezet, amely az irodalmi övezetben megvalósította a párt vonalát, sőt mi több: maga a párt helyezte ezt a szervezetet kizárólagos „parancsnoki” pozícióba. A RAPP – létezésének kezdeteitől – elvileg különbözött közvetlen előzményétől, a Proletkulttól. A Proletkult hívei az államtól való elkülönülő autonómiáért harcoltak, teljes önállóságot és függetlenséget akartak bármiféle hatalmi struktúrától; nyilvánvaló ellenzékben álltak a szovjet kormánnyal és a népművelési népbizottsággal. Éppen ez lett a vesztségük. A rappisták tanultak ebből a gyászos tapasztalatból, és saját tevékenységük vezérelvéként hangosan hirdették, hogy szigorúan követni fogják a párt irányvonalát, harcolnak az irodalom pártosságáért, a párt ideológiájának terjesztéséért. Már a *Na posztu* című folyóirat első száma vezércikkében ezt olvassuk: „Folyóiratunk vezérelve világos: szilárd, szigorúan következetes kommunista vonalat valósítunk meg a szépirodalomban.” A húszas években a RAPP tekintélyes szervezetté vált, nagy bizalmat élvezett, a művészet dolgában „a legnagyobb kedvezményezetttség pozícióját” teremtette meg. A rappisták sohasem tehettek volna szert ily mérvű befolyásra az irodalmi életben, nem valósíthatták volna meg a diktátumra és parancsolgatásra épülő politikájukat, ha nem élvezték volna folyamatosan a pártszervek támogatását.

L. Fleischman indokolt véleménye szerint: „A húszas évek körülményei között a RAPP volt az egyetlen irodalmi szervezet, amelynek keletkezése és létezése a pártvezetésnek az irodalmi életbe való közvetlen beavatkozása következménye volt, egész tevékenységét a Központi Bizottság apparátusa irányította, és a RAPP vezetőségébe való beválasztás és a személynérek nem a szervezet belső hatáskörében zajlottak, hanem azokat kooptálás útján a legfelsőbb pártszervek határozatai alapján hajtották végre.” Mindent maguk a rappisták is megerősítették. A RAPP egyik volt vezetője, V. Szutirin 1970-ben, Sesukov „Őrjöngő élharcosok” című könyvének vitáján őszintén bevallotta, hogy a RAPP teljesen a pártvezetéstől függött és a legszorosabb kötelék fűzte hozzá: „Én a RAPP (a Proletárirók Össz-szövetségi Egyesülete) főtitkára voltam – azaz a proletárirók összes szervezeteinek legfőbb vezetője. Erre a posztra a KB nevezett ki, aminthogy bármiféle gazdasági vagy politikai feladatra ő nevezett ki embereket. A RAPP tevékenységét a KB sajtóosztálya irányította. A RAPP a KB minden utasítását végre-

hajtotta, annak közvetlen eszköze volt. Nevetséges azt hinni, mintha a RAPP ellenzékbe került volna a KB-val. A RAPP vonala a KB sajtóosztálya vonala volt, ennek élén Borisz Volin állt, aki maga is neves rappista író volt, illetve Mehlisz, akinek előbb lehetett volna megbocsátani egy apagyilkosságot, semmint a párt utasításai legcsekélyebb megsértését.

A RAPP vezetőit szervezetük váratlan likvidálása teljesen lesújtotta, és azt nem is akarták elhinni. Fagyjev például, nem sokkal a határozat megjelenése után, elképedve kérdezte a *Lityerturnaja Gazeta* hasábjain: „...Nyolc éven át létezett a párt egyetértésével és az egész munkásosztály szemei előtt a RAPP, és most *hirtelen* kiderült, hogy tevékenysége „végzetes hiba” volt? A Szovjetek országában ilyen csoda nem létezhet.” Csak hogy sajnós, a szovjetország története teli van éppen ilyen „csodákkal”. A húszas évek végétől mindennaposá vált és állandósult az a gyakorlat, hogy hasonló váratlansággal minősítettek át régi, becsületes pártmunkásokat és vezetőket a „nép ellenségeivé” és „kárttevőkké”. Maguk a rappisták is aktívan részt vettek a megbélyegző „címkeragasztás” kampányaiban és korábbi bálványoknak a piedesztálról való letaszításában. De aztán amikor ez a gyakorlat őket magukat is elérte, elveszítették a fejüket. A RAPP vezetősége kezdetben – emlékeztető az 1925-ös határozat interpretálásában szerzett tapasztalatokra – arra törekedett, hogy saját „fő vonala” szellemében értelmezze az 1932-es határozatot. Averbach szerint – amikor a RAPP vezetőségi ülésén a párthatározat lényegét boncolgatták – „... nem az osztályharcnak az irodalomban való beszüntetéséről van szó, hanem arról..., hogy miképpen lehet a KB döntését az osztályellenség befolyása elleni harc fokozása érdekében alkalmazni”, mintha a határozat mit sem változtatott volna a RAPP pozícióján, az irodalomban betöltött vezető szerepében. Csakhogy a húszas évek közepén még érzékelhető liberális idők visszahatátlatlanul elmúltak. Nem sokkal a határozat közzététele után a hivatalos sajtó megsemmisítően kegyetlen kritikával sújtotta a RAPP-ot és vezetőit; betiltották valamennyi rappista orgánus megjelenését. Világossá vált, hogy a RAPP nem térhet vissza többé korábbi hegemon szerepéhez. Averbach számára ebben a helyzetben nem maradt más választás, mint hogy üdvözölje a párt határozatát. Ahogy egy Gorkijhoz 1932 novemberében írt leveléből kiviláglik: ő tényleg őszintén törekedett arra, hogy megértse és elfogadja a párthatározatot. De a kemény kritika ellenére sem volt képes megváltoztatni nézeteit, ragaszkodott az osztályharc folyamatában megvalósuló irodalmi forradalomra vonatkozó elképzeléseihez. Sőt, a Szervező Bizottság első ülésén, ahol Averbach mindenki másnál inkább a kritika céltáblájává vált, arra törekedett, hogy megvédje a RAPP-ot és elveit; kijelentette: „A RAPP dicső szervezet volt, amely több száz fiatal prole-

tárírórt nevelt fel, és én büszke vagyok arra, hogy annak idején a RAPP tagja voltam.”

A RAPP feloszlata után megalakult a Szovjet Írók Szövetségét Szervező Bizottság. Tiszteletbeli elnöke Gorkij lett, elnöke I. M. Gronszkij, titkára V. J. Kirpotyin. A Szervező Bizottság élére állított Gronszkij és Kirpotyin lélekben távol álltak Gorkijtól, sokkal inkább a RAPP-ért lelkesedő fiatalok voltak. Gorkij, a leendő irodalmi-szervezeti struktúra élén állva, valószínűleg szívesebben látott volna ott némelyeket a volt rappista vezetőik köréből. A Szervező Bizottság első ülését megelőző napon, 1932. Október 26-án Gorkij lakásán sok ír gyűlt össze, és ott találkoztak Sztálinnal és a párt más vezetőivel. Itt Gorkij megkísérelte elérni, hogy „rehabilitálják” a RAPP vezetőit, és bekapcsolják őket az új, vezető irodalmi instanciákba. Gronszkij így emlékezett vissza erre az eseményre: „Ezen az összefüvetelen nagyszámú rappista jelent meg: Afinogenov, Kirson, Fagyejev és mások... Alexej Maximovics egyszer csak kezébe vette egy korábban kidolgozott beszéde szövegét, és azt felolvasta... Éles bírálattal illette a Szervező Bizottságot. Szidalmazta amiatt, hogy nem foglalkozik az irodalmi csoportosulásokkal, s így ezek az írói körök szétszilárdnak a Szervező Bizottság hibájából, noha az irodalom jövője éppen ezekben az irodalmi körökben bontakozik ki. Gorkij fellépése mind tartalmában, mind formájában éles hangvételű volt... Beláttam, hogy a rappisták körülverték Gorkijt, foglyul ejtették, s ha most nyomban nem szállunk szembe Gorkijjal, akkor a rappisták felemelik fejüket, és ellentámadásba mennek át... Én az Alexej Maximovicshoz fűződő vonzalmaim ellenére azonnal szót kértem, és élesen megbíráltam felszólalását. Gorkij erre sírva fakadt és bejelentette, hogy elhagyja az értekezletet... A helyzet meglehetősen feszültté vált. Utána Fagyejev szólal fel, ő támogatta a Szervező Bizottságot. Ezután Gorkij vette át a szót, és durván, élesen nekitámadt Fagyejevnek. Azt javasolta, hogy a rappistákat vegyék be a Szervező Bizottságba. Ekkor Sztálin szólalt fel. E szavakkal kezdte: „Nincs szükség arra, hogy a Szervező Bizottság politikáját megvédjék, ez a politika helyes, azt itt nagyszerűen ismertették, nincs szükség arra, hogy e témáról többet beszéljenek. Egyetlen kérdés maradt: Gorkij javaslata arról, hogy a Szervező Bizottságba felvegyék-e a rappistákat.” Sztálin hozzám fordult: „Hogy viszonylik ehhez a kérdéshez?” Így válaszoltam: „Én ellene vagyok.” Sztálin: „Lehetséges, hogy átgondolja, és egyetért a javaslattal.” Én: „Nem, ellene vagyok, nem értek egyet Gorkij javaslatával.” Sztálin erre azt mondta: „Nos, ilyen helyzet alakult ki: Gorkij azt javasolja, hogy vegyék fel a rappistákat a Szervező Bizottságba, Gronszkij pedig ellenzi ezt.” Sztálin Gorkijhoz fordult: „Tegye fel szavazásra a kérdést.” Szavazásra került sor. „Ki szavaz a javaslatra, ki ellene?” Az utóbbira egyedül én emeltem

fel a kezemet. Ily módon Gorkij végül is elérte célját: Averbachot, Jermilovot, Makarevet felvették a Szervező Bizottságba.” Gorkijnak a rappistákhoz fűződő szimpátiájáról, sőt vonzalmáról tanúskodnak K. Zelinszkij naplójegyzetei is. Az író részt vett az 1932. október 26-i írótalálkozón. (Egyébként Gronszkij visszaemlékezéseit és Zelinszkij feljegyzéseit csak a legutóbbi időben lehetett publikálni, mivel pl. Zelinszkij esetében nem volt tanácsos nyíltan beszélnie ezekről a kérdésekről, lévén hogy ő nagyon is közel állt a szétvert szervezet kegyvesztett vezetőihez. Mi több: néhány év múlva többségüknek üldöztetés lett az osztályrésze, sokat közülük, mint a „nép ellenségeit” kivégezték.)

A Szervező Bizottság első plénuma megnyitásának napján Gorkij elutazott Itáliába, de onnan is figyelemmel kísérte az eseményeket, a sajtójelentésekből és az írói nyilatkozatokból tájékozódott. Egy Fegyinhez írt levele tanúskodik az irodalmi életben végbemenő történések felett érzett meglegedéséről. Az egyetlen dolog, ami nyugtalanította, az a volt RAPP vezetőinek sorsa volt, és az egykor nagyhatalmú szervezet soraiban az újabb időkben végbemenő széthúzás. „Nem tudom – írta 1932. November 30-án az akkor éppen Németországban tartózkodó Fegyinnek –, megkapta-e a moszkvai lapokat, s tud-e az irodalomban feltűnő „új szelekről”? Hallott-e a Szervező Bizottság plénumáról és egyéb eseményekről, amelyek meglehetősen veszélyeztetnek érdekes és kulturálisan értékes eredményeket? Személy szerint nekem úgy tetszik, hogy e kezdemények a mi területünkön meglehetősen komolyak és mélyek. Persze vannak emberek, akik arra törekszenek, hogy kompromittálják és szétszúzzák ezeket a kezdeményeket – nem a rappistákról beszélek, akik sajnos belülről szét vannak verve és részekre szakadtak, noha egy új vonal mentén még sok jó dolgot csinálhatnának, ha nem lenne éppen ez a „szétesettségük”. Averbach tehetséges fickó, jó szervező, s noha rendkívüli mértékben sikeréhes, arra is képes, hogy tanuljon... Mindent összevéve a plénum sok jó dolgot végzett, és úgy tetszik egészen baráti módon dolgozni. Hát majd meglátjuk...”

A „megdöntött” és szétvert rappisták szintén saját szempontjaik szerint informálták Gorkijt az eseményekről. Nem sokkal a plénum befejezése után Averbach ezeket közölte az íróval: „A plénummal kapcsolatban a legfontosabb: először is: az írók tömegeinek imponáló demonstrációja a párt politikai jelszavai mellett a 15. évforduló alkalmával; másodsor: az írói tömegek imponáló demonstrációja azzal az óhajjal, hogy baráti módon működjenek együtt (beleértve a volt rappistákat is) a KB határozata alapján; harmadsor: a régi rappista csoportosulás tényleges likvidálása melletti demonstráció; és negyedsor: a plénum megmutatta a Szervező Bizottság gyengeségét (lásd: Gronszkij és Kirpotyin beszédét!), amely különösen szembeszökő, ha ös-

sze hasonlítjuk a KB határozatának *erőteljes* voltával... Mi következik mindebből? A plénum politikai szempontból *pozitív* eredményt ért el. Az írók többségének ilyen a hangulata... és ez a *párt győzelme*.

Mármost hogy viszonyultak hozzám és barátaimhoz? Minden előadó beszélt erről. Vad rosszindulattal kezelték Klicskovot, Taraszov-Rogyionovot, Szerafimovicsot, rajtuk kívül persze – engem is... Jurij Libegyinszkij majdnem könnyekkel a szemében, remegő kezekkel és a felindultság alkalomhoz illő és megfelelő egyéb attribútumaival szólt rólam: Averbach, úgy mond, hatalmas erő... stb. stb., de – egyenes célzást tett a Trockijjal (!) való analógiára. Úgy vélte: Averbachnak közkatonává kell válnia, le kell mondania a mintha még mindig favorizált vezető szerepéről, a felesleges önmádatról – és még több hasonló dolgot említett.”

Válaszlevelében Gorkij természetesen nem tudott lelkes véleményt mondani a plénumról, amelyen ily kemény bírálóban részesültek a rappisták. 1932. november 25-én válaszolt Averbachnak: „A plénumon előadott védekezése nem volt rossz, de hát ez is egy mesterség általában, és ezúttal nem úgy sikerült Önnek, mint egy támadás. Benyomásom a plénumról – elszomorító, ha kizárok néhány komikus mozzanatot, amelyennek Bjelij és még mások felszólalását ítélem.” Gorkij valószínűleg más forrásokból is értesült arról, milyen kíméletlen kritika érte a plénumon Averbachot, ezért értékelni tudta lelkierejét és azt, hogy leveléből kimaradt a sarokba szorítottság felpanaszolása.

A. Afinogenov 1932. november 16-án Gorkijhoz írt levelében sokkal nyíltabban számol be a rappisták soraiban bekövetkezett szakadásról, a „köpönyegforgatásról”, a volt rappista vezetőség egy részének áruló viszonyáról egykori „vezérükhöz”.

„A Szervező Bizottság plénuma. Rendkívül zajosan folyt a tanácskozás hat napon át egy túlzásúfolt teremben. Jobbról-balról valamennyi írói gárda megjelent, ült, odafigyelt, felszólt. Számomra személyesen azt jelentette a plénum: érzékletes tanúság volt ez arról, milyen erőteljesen felbolydította az írói társadalmat a KB-nak az irodalomról hozott legutóbbi határozata. Nyíltan meg kell mondani: ebből a fejmosásból mi nem tanultunk, felejtettük például emlékezetünkbe vélni Andrej Bjelij nevét. Nos, ő megjelent, és nagyszerű beszédet tartott. Vagy itt van Prisvin; elsőként szólalt fel az öreg, s annak ellenére, hogy bedobta a vitába az »együtt-örvendezés« ködös fogalmát, ezt a terminust mások is felkapták, tekintve, hogy mindenkinek elege volt az »önmardosásból«...

A Szervező Bizottság bölcsei döntöttek: Fagyjevet leváltották, aztán Csumandrint Libegyinszkijjal együtt váltották le (ezzel egy csapásra nagy tőkére tettek szert: mennyi megrázó vita zajlott le Libegyinszkij regénye,

»A hős születése« körül, s most lám, csak néhány szót szólt Averbach ellen – és mindent megbocsátotak neki, mindjárt megszerették, hirtelen mindenkinél kedvesebb lett, ugyanúgy, ahogy Mihail Csumandrin, a nő munkás, egyszerre kijavította minden régi hibáját, ilyesféle szellemben lépett fel: »Lám, Aljosa, mi csak szimuláltunk (nevetés) – a legutóbbi napokig ravaszkodtunk (nevetés) – felépítettük a klikkezés mágneses hegyét«... most hát üssük agyon Averbachot, Kirsonnal és Afinogenovval együtt – és ezzel minden jóra fordul.

Erről az oldalról jött a tűz. Averbach kiváló beszédet tartott, egyenesen, becsületesen, férfiasan feltárta a hibákat, de gusztustalan seggnyalás nélkül, anélkül, hogy megtagadta volna mindazt, amin felnőttünk és amivel a JÖVŐBEN IS TOVÁBB NÖVEKSZÜNK!... És ez a független kiállítás mindenél jobban felingerelte a „vezéreket”, ...A beszédekben, válaszokban éleslátás nyilatkozott meg; Jevdokimov, akit elbűvölt Averbach kritikája az ő utolsó regényéről, egész pamfletet olvasott fel az irodalom megfojtóinak förtelmes szerepéről – és így tovább. Megütözést keltett, amikor fellépett Bahmetyev és ezt mondta: »De hát rappista elvtársak és kritikusok, Önök mind Averbach széles háta mögött keresnek oltalmat?! De hisz Önök mind közösen követték el a hibákat, Averbach valamennyiüket bátran megvédelmezte, hosszú éveken át nehéz teherként cipelte Önöket a vállain, és most mind rejtekbe bújnak, mindent órá kennek?... ez nem bolsevik magatartás« A »vezérek« illendően megtapsolták a szónokot; de alapvető céljukat elérték – keresztülvitték a saját vonalukat, és a három rappista felszólalásából a Szervező Bizottság érveket kovácsolhatott az újabb ledorongoláshoz. A »vezérek« mosolyogva távozhattak a plénumról – az averbachisták viszont vereséget könyvelhettek el...

Mi következik számomra mindebből? Megértettem, hogy a szűkös csoportszemlélet akadályoz abban, hogy tisztán lássam az írói mozgalomban végbemenő fordulatot. Megértettem, mit jelent az IDŐ MÉRTÉKE. Megértettem, hogy erőinket most nem jelentéktelen dolgokra és vitákra kell elpazarolnunk, hanem MŰVEKKEL kell igazolnunk irányvonalunk helyességét.”

Gorkij figyelmesen olvasta ezt a beszámolót. Különösen nyugtalanította a RAPP korábbi vezetésében végbement szakadásról szóló közlés, az az etikátlan, sőt véleménye szerint áruló magatartás, amelyet a plénumon Jurij Libegyinszkij és Mihail Csumandrin és más rappisták tanúsítottak, akik arra törekedtek, hogy ép bőrrel ússzák meg a dolgokat, s minden múltbeli hibát és tévedést bűnként egykori vezérük, Averbach nyakába zúdítsanak. A levélnek ezt a helyét Gorkij a margón jelölte meg, és mellé írta: „N.B” (nota bene).

Gorkij viszolygott a nyilvános vezekléstől. Valószínűleg nem hitt a hasonló aktusok őszinteségében, ezek valósággal fizikai undort és felháborodást váltottak ki belőle. Az arra való képtelenség, hogy valaki férfiasan viselje sorsát, s ehelyett kibúvót keressen az alól, hogy tudatosan vállalja a bűnhődést múltbeli bűnökért és hibákért, a próbálkozás, hogy a bűnököt másra kenje, s válogatás nélküli eszközökkel igazolja magát a közvélemény szemében – az ehhez hasonló magatartás megvetést váltott ki Gorkijból. Megszakította a baráti kapcsolatokat Jurij Libegyinszkijjal és Mihail Csumandrinnal, radikálisan megromlott korábban szinte érzelmes viszonya Fagyejevvel. Viszont élete végéig megőrizte a baráti kapcsolatokat az összeomlást elszenvedő, de meg nem tört, vereségüket férfiasan viselő Averbach-hal, Afinogenovval, Kirsonnal, Makarevvel.

Gorkij, amennyire csak lehetősége nyílt rá, igyekezett enyhíteni a korábbi RAPP vezetők kegyvesztettségének következményeit, megkísérelte bekapcsolni őket az irodalmi életbe, új kezdeményezésekbe és tervekbe. Averbachot megbízta legújabb kedvenc ötlete, a „Tizenhatodik év” című irodalmi-művészeti almanach előkészítésével. Személyesen beszélt a kritikus sorsáról magával Sztálinnal, kijárta nála az egyetértést azzal, hogy a RAPP korábbi vezetőjét kinevezzék egy igen jelentős kiadás – az orosz gyárak és üzemek történetét feldolgozó könyvsorozat – titkárává. „Leopold – közölte Gorkij Fagyejevvel 1932. augusztus 8-án – a „Gyárak és üzemek története” szerkesztőségének titkára, ezt egy órával ezelőtt döntöttük el a „Gazdával”, aki nagyon jól tudja, hogy L. tehetséges ember.” (Nem kétséges, miszerint az Averbach tehetségéről szóló gondolatot maga Gorkij sugallhatta Sztálinnak.)

Sokaknak azok közül, akik nem tartottak nyilvános bűnbánatot, és nem sikerült időben elhatárolódnuk a régi rappista harcostársaktól, drágán kellett megfizetniük makacsságukért, hosszú időre, sőt esetleg végérvényesen búcsút kellett mondaniuk nem csupán vezető posztjaiknak, hanem magának az irodalomnak is. Szutirinnek például 1933-ban el kellett hagynia Moszkvát és el kellett utaznia a Fehér-tenger – Baltikumi csatornaépítésre; Makarev Sztálingrádba távozott, ahol a *Volgai Pravdat* szerkesztette. Gorkij nem feledkezett el a kegyvesztett rappistákról. 1933. szeptember 23-án így írt Makarevnek: „Leopold arról tudósít engem, hogy ön igen nehéz körülmények közt él, nagyon elfáradt, és hogy általában nem vidám az élete. Őszintén sajnálom, hogy nem tudok segíteni, de talán – mégis tudnék? Írjon erről. Nagyon szívesen megteszem, mivel igen becsülöm önt... A munka – hegyekben tornyosul! Roppant sajnálom, hogy mindebben nem vehet részt ön és Szutirin; s azt nemcsak azért sajnálom, mert önök számomra mindketten kedves és szimpatikus emberek, hanem mindenekelött azért,

mert önök *tiszta* pártmunkások és kitűnő dolgozók, kultúrájukban sokakat felülmúlnak.”

Gorkij pártfoglalása ellenére 1934-ben – számos ledorongoló bíráló után – kiszorult az irodalomból és elutazott Moszkvából az Uralmas üzembe Leopold Averbach. Gorkij mélységesen sajnálta, hogy távozásával a szovjet irodalom elveszített egy energikus tollforgatót és tapasztalt szervezőt. 1935. július 11-én Gorkij levelet írt Averbachnak Szverdlovszkba, megpróbált reményt és önbizalmat önteni belé, hogy a kegyvesztett kritikus még visszatérhet az irodalmi tevékenységhez: „Az ifjúságnak küzdenie kell, de a harcra – kevés. Ezért önnek fel kell készítenie magát a harcra az irodalom mezején... Tehetséges emberekben, akik szeretik is, amit csinálnak, az irodalmat – kicsi a választék. Szervezőket, nevelőket – nem látok. Hát erről van szó, s ez az oka az én folytonos nyugtalanságomnak. Nem egyszer mondtam már, hogy az ön dolga – az irodalom... Meg vagyok győződve arról, hogy amit elmondtam, az nem csökkenti energiái hőfokát, amellyel az Uralmast szolgálja.”

Szverdlovszkból Moszkvába utazván Averbach felkereste Gorkijt. 1935 nyarán Romain Rolland Gorkij dácsájában vendégeskedett, s ott találkozott Averbach-hal. Erről a találkozásról készült rövid, de jellemző naplóbejegyzése: „Averbach... fiatal irodalmár, aki Moszkvában már megismerkedett a dicsőség pillanataival. A *Na posztu* című folyóiratot szerkesztette, amellyel az egész irodalmi élet fölényes és veszélyes intellektuális jurisdikciónak valószínűsítette meg. Kompromisszumok nélküli politikai purizmusát demonstrálta, s lévén Jagoda, a GPU főnöke feleségének testvére, úgy látszott, hogy érinthetetlen. De nagyon is könyörtelen kritikáját és mértéktelen prizmusát odafent károsnak vélték. Egyik napról a másikra elküldték az Uralba, egy nagyüzembe pártmunkásnak... Ez ellen nemcsak, hogy nem tiltakozik, de egyet is ért vele, és olyan jól alkalmazkodott új szerepéhez, hogy azt a benyomást kelti, mintha elítélné a múltat. Büszkeséggel beszél erről, s ma az egyik legjobb pártszervezőként értékelik. Gorkij azt mondja, hogy ő nem az egyetlen eset... Averbach vidám és tevékeny. Azt mondják, hogy nagyon okos. Előbb-utóbb főnök lesz.” Nos, Rolland nagyot tévedett Averbach ragyogó jövődjével kapcsolatban. 1937 áprilisában letartóztatták, trockizmussal és egy „párhuzamos irodalmi centrum” létrehozásával vádolták, és – főbe lőtték.

A volt rappistákhoz fűződő baráti érzelmeit Gorkij élete végéig megőrizte. Jellemző, hogy a haldokló Gorkij ágyánál a hozzá közel álló más személyek mellett Averbach és Kirson is megjelentek. Archivális forrásokból tudjuk, hogy éppen ők adtak információt telefonon 1936. június 7-én a beteg állapotáról érdeklődőknek.

Teljesen másképp alakult Gorkij viszonya azokhoz a volt rappista írókhoz, akik a KB-nek a RAPP-ot feloszlató határozata után idejekorán „átorientálódtak”; nyilvánosan vezekeltek és megvallották „hibáikat”. Nagyon jellemző e vonatkozásban Fagyjev esete. Ő azt várta, hogy elvtársai a KB határozata után minden oldalról rájuk záporozó kemény kritika nyomása alatt lépéseket tesznek, nyilvánosan megvallják ugyan hibáikat, s ugyanakkor megvédik azokat az értékeket, amelyeket – véleménye szerint – a proletárírói mozgalom létrehozott. Fagyjev ebben látta pártküldetése értelmét a határozat végrehajtásában. Az ennek helyességében való kételkedés vagy a meg nem érdemelt sérelem érzése, amely elvtársait hallgatásra készítette, Fagyjev számára láthatóan idegen volt. Nem sokkal a határozat nyilvánosságra hozatala után, 1932. május 2-án a RAPP vezetőségi ülésén – ellentétben a többi résztvevővel – a KB határozatát, amely egész életművét meghazudtolta, következőképpen méltatta: „kivételes egyszerűségében felülmúlja a KB minden más határozatát és nem igényel semmiféle értelmezést.”

Múltak a napok, hetek és hónapok, és a RAPP velejéig megsértett és megzavarodott vezetősége hallgatott. Ez az állapot mélyen nyugtalanította Fagyjevet. 1932. augusztus 25-én levélben fordult Gorkijhoz: „Nyugtalanító a sok volt rappista, gondolatiságban velem egyetértő társaim hallgatása... Ezek az emberek vezető posztokat foglaltak el az irodalmi szervezetekben és újságoknál, nevelték az írókat, a proletárírókat és a poputcsikokat egyaránt, előadásokat tartottak, képezték a rohammunkásokat, salamoni igazságokat osztottak jobbra és balra, a KB pártsejtjének tartották magukat az irodalomban – és most mi a helyzet? Amióta leváltották őket posztjaikról, a szó szoros értelmében egyetlen egyikük sem írt akár csak egy sort sem, hogy megvédelmezze a volt RAPP alapvető, legfontosabb, elvi irányvonalát és téziseit, amelyek helytállóak lehetnek az új szakaszban is... Egyetlen kísérlet sem történik arra, hogy átvizsgálják a régi tapasztalatokat, kritika alá vessék azt, ami elavult vagy hibás volt... És természetesen az írók legszélesebb köreiben – amelyek a szó szoros értelmében teljesen gondoskodás és támaszték nélkül maradtak – olyan benyomás keletkezik ezekről az emberekről, hogy mindenekelőtt gyávák, nem hisznek eszméikben, és lényegében nem szeretik a forradalmi szovjet és proletár-irodalmat... Úgy érzem, félre kell tennem félik kész regényemet, és Moszkvába kell utaznom – hogy cikkeket írjak...”

Gorkij már korábban is, 1929-ben figyelmeztette Fagyjevet, hogy veszélyeztetheti művészi tehetségét, ha belekeveredik a klikkharokba, részt vállal a csoportok vitáiban és elvész az adminisztratív ügyködésben. 1929 decemberében Fagyjev így számolt be erről R. Sz. Zemljáknak: „Elutazásom előtt Gorkij a legkomolyabban figyelmeztetett: ha nem szabadulok

meg a kötelmeimtől, és úgy élek továbbra is, mint eddig, a dolog egyszerűen a képességeim eltékozlásával végződhet.” Gorkij ez alkalommal is hű maradt önmagához: azt tanácsolta Fagyjevnek, hogy ne keveredjen bele az irodalmi torzsalkodásokba, ehelyett az alkotómunkára irányítsa figyelmét, és fejezze be új regényét, „*Az utolsó udege*”-t. Sőt, védelmére kelt azoknak a rappistáknak, akiket Fagyjev gyávasággal és szociális érzéketlenséggel vádolt. „Kedves Szása bácsi – írta Gorkij 1932. szeptember 8-án –, megátkozom azt a gonosz legyet, amely megcsípte Önt! Ha abbahagyja a regény írását és belemászik a csetepatékba – ez ostoba, megbocsáthatatlan dolog lesz. Mindent a maga idején, lesz még idő a harcra is, de most az Ön feladata – befejezni a regényét. Ezt tegye, és egyelőre feledkezzen meg minden egyébről.”

De Fagyjev ezúttal nem fogadta meg Gorkij tanácsát. Szeptember 18-i levelében közölte, hogy „elkövetett négy hosszú és unalmas cikket, amelyek – úgy tűnik – helyesek... és amelyekért valószínűleg minden kutya majd rámordul, de amelyek – esetleg – némelyeket egybegyűjtenek és megszerveznek.” A regényen való munkálkodás ily módon – nem először – megszakadt. Fagyjev „*A régi és az új*” című cikksorozat megjelenését áru-lásként értékelték, s mindvégig nem tudták neki megbocsátani. Averbach szomorúan írt ezekben a napokban Gorkijnak: „Fagyjevvel a viszonyom olyan, mint régen, de a régi barátságunk vége van.” Az irodalmi közvélemény úgy értelmezte Fagyjev cikksorozatát, mint nyilvános bűnbánat kifejezését és elhatárolódást a RAPP-vezetés többi tagjaitól. Az új irodalmi „vezetés” – a Szervező Bizottság irányítói – ezzel tökéletesen meg voltak elégedve, és az első plénumon „vereséget” mértek elsősorban Averbachra, Kirsonra, Afinogenovra és Makarevre. Fagyjevet különleges szolgálataiért – hogy ugyanis segített szétverni a valamikor hatalmas és monolit rappista mozgalmat – már 1933 májusában kinevezték a Szovjet Írók Szervező Bizottsága elnökhelyettesévé.

A Fagyjev és Averbach, valamint társai közti vita nem szűnt meg az elkövetkező években sem. 1934. augusztus 8-án, az Írók Első Össz-szövetségi kongresszusa előestéjén tartották a kritikusok értekezletét. Fagyjev, akit elvtelenséggel vádoltak, elutasította ezeket a vádakokat, és mindent a talpáról a feje tetejére állítva, így jellemezte saját korábbi rappista elvbarátai magatartását: „Az ilyen embereket, mint Averbach, Makarev, nem lehet elvi alapon állónak tartani, mivel nem »ingadoznak«, mintha csak szilárd elveik lennének. De ez nem szilárdság, hanem elvtelenség... Nekünk most a párt nevében kell dolgoznunk – nem tehetünk mást. Mennél tovább cipelegnek ezek az emberek a maguk semmirevalóságát, védelmezik a csoportszellemet, annál rosszabb lesz nekik – badarság így viselkedni.”

Fagyjev egykori elvbarátaival folytatott vitájában Gorkij egyértelműen az utóbbiak oldalára állt. Ebben valószínűleg nagy szerepet játszott a természetes emberi sajnálat érzése, a RAPP üldözést és könyörtelen hajtóvadászatot elszenvető kegyvesztett vezetői iránt. De nem csak erről volt szó. A OGPU (az állambiztonsági hivatal) főnöke, Jagoda, mint régi ismerős, gyakran vendégeskedett Gorkij házában, elősegítette, hogy Gorkij barátságába fogadja Averbachot és elvbarátait, akiket saját ügynökeinek tartott. A Gorkij és Fagyjev közti elhidegüléshez nagymértékben hozzájárultak maguk az „averbachisták”. Jurij Libegyenzkij tanúsága szerint „Fagyjev tegnapi barátai közül többen ellenségeivé váltak, mégpedig oly mértékben, hogy nem riadtak vissza attól sem, hogy összeveszítsék őt Gorkijjal.” Akár-hogy is volt, Gorkij és Fagyjev viszonya 1932 végétől elveszítette baráti melegségét, és tisztán hivatalos, szakmai jelleget öltött. Gorkij és Fagyjev elhidegülésének okáról a későbbiekben beszámolt a Szervező Bizottság akkori elnöke, I. M. Gronszkij is: „Korábban baráttan viszonyult Fagyjevhez, aztán nem valami jól, sőt, szidalmazta amiatt, hogy hatalomra törekszik... Sokkal kevesebbet kellene foglalkoznia adminisztratív dolgokkal – mondta Gorkij –, és többet törődnie az írással, hiszen nincs híján a tehetségnek.” Sztálin is igazolta ezt: „Tehetséges író... Igen, igen tehetséges író, de az irodalom művelése helyett a hatalomra törekszik.” „Viccelődtek, nevetgéltek, de úgy tetszik, ez nem volt véletlen megjegyzés. Gorkij többször is visszatért ehhez a kérdéshez, hogy ugyanis Fagyjev tönkreteszte magát mint író, s hogy le kellene mondania a karrierizmustól, és az irodalommal kellene foglalkoznia. Ez a Fagyjevvel szembeni ellenérzés – úgy lehet – nem volt véletlen. Ugyanilyen averzióval viseltetett Gorkij Panfjorovval és néhány más kommunista íróval szemben is... Mindazok az írók, akik vezető szerepet igényeltek maguknak az irodalmi életben, nem nyerték el Gorkij tetszését. A Központi Bizottságban ezt jól tudták, és nem értettek egyet az íróval. A KB értékítéletei mások voltak – mind az írók irodalmi szerepéről, mint szerepükről a Szovjetunió életében.”

✱

Shaw, George Bernard (1856–1950)

JEMNITZ JÁNOS

Shaw-ról

Első találkozásom G. B. Shaw-val, mint annyi más kortársamé (így a kötetünkben később megszólaló Robin Cooké), igen korán, tizenéves koromban történt. Mindjárt nagy csodálója lettem. Különösen megszerettem remekbe szabott nőalakjait, akik sokszor valóban „uralják” a mindenkori teret – erre a színház jó lehetőséget is adott.

Ifjú éveimben Hevesi Sándor jóvoltából, aki ugyancsak nagy Shaw-rajongó volt, rengeteg színdarabja már le volt fordítva és Hevesinek egy Shaw-breviáriuma is megjelent már ekkorra. 1945 után pedig egymás után láthattam színpadon is – pl. Mészáros Ágival – a „Warrenné mesterségét” Warrenét magát Lázár Mária alakította kitűnően. Ez a darab egyáltalán nem olyan poros, hiszen a prostitúciót a magyar társadalom egy szelete, sem a parlament, sem a bíróság, sem a rendőrség, sem az önkormányzatok nem tudják kezelni. Mindezen túl a darabnak számos kitűnően megrajzolt társadalmi vonulata van, amit nem lehet feledni.

1945 után nálunk is bemutatták a „Tanner John házasságát.” Ez a színdarab is maró és kitűnő társadalmi keresztmetszetet ad. Valamennyi szereplőjét érdekes, de különösen Sartorius úr, a házúr, aki évtizedekig nálunk ismeretlen volt, de mára a kapitalizmussal együtt ő is újra megjelent. Shawnál jobban nemigen ábrázolhatná senki Sartorius úr tulajdonságait, sőt érvelésének módját sem. Apáthi Imre e szerepében tényleg feledhetlent nyújtott, ahogyan Pécsi Sándor is a „Vissza Matuzsálemhez” bandafőnökének jelenetében. S ideírhatjuk még Szent Johanna színrevivőit, mindenekelőtt Bulla Elmát; mellette Balázs Samu sem volt utolsó a bigott püspök szerepében. No és persze nem feledkezhetünk meg a „Pygmalion”-ról. Nekem ugyan Higgins professzor elsősorban Leslie Howard marad a filmből, de persze Básti is kitűnő volt. És Eliza szerepében ki tudja hány színésznő volt kitűnő, mint pl. Mészáros Ági és Ferrari Violetta. No és ebben a darabban is nagyszerű a társadalmi keresztmetszet: ezt még a musical sem tudta elrontani – mármint a *My fair lady*.

Úgy hiszem, indokolt legalább néhány sor erejéig felidézni, hogy Shaw maga mint írt saját pályakezdéséről, nagyon tömören, lakonikusan és persze ironiával.

Shaw arculatához nagyon jellemző egy másik korai vallomása: „Hadd mondjak el – írja – egy történetet az apámról. Gyermekkoromban ő vitt el először fürödni a tengerbe. Előljáróban nagyon komoly szöveget intézett hozzám arról, milyen fontos dolog, hogy valaki megtanuljon úszni. Intelmét e szavakkal zárta: »Még csak tizennégy éves gyerek voltam, amikor megmentettem Robert bátyád életét, mivelhogy tudtam úszni.« Látva, szavai milyen nagy hatással vannak rám, lehajolt és bizalmas hangon súgta a fülembre: »És az igazat megvallva később soha így meg nem bántam semmit.« Ezzel bevetette magát a tengerbe, nagy élvezettel úszkált az üdítő vízben, és hazament egész úton kuncogott. Tudatosan sohasem törekszem a groteszk ellentétek hatására: ez magától adódik műveimben. De kétségkívül van valami összefüggés apám kuncogása és a vígjátéki módszereimmel kiváltott derű között.⁸

✱

Shaw úgyszólván mindig jelen volt a magyar közgondolkodásban – s itt nem is kifejezetten az irodalmi folyóiratokra gondolok. Persze érdemes lenne ilyen szempontból már a *Nyugatot* is fellapozni, de a *Szocializmusban* és később a *Századunk* hasábjain számtalan cikk, illetve könyvismertetés jelent meg írásairól. (Már az Évkönyv is közölt ilyeneket.)

Ám külön is meg kell emlékezni Kunfinak egy 1906-os tanulmányáról, amely általában a fábiánusokkal foglalkozik, de egyben Shaw-val is. Ez a tanulmány megjelent Kunfi-válogatásokban, de az 1986-os Szocializmus-kötetben is. S persze meg kell emlékeznünk Hegedűs Géza Shaw-monográfiájáról, amely, ha nem tévedünk, az egyedüli ilyen munka, valamint egy másik magyarországi úttörője és színpadra állítója, Hegedűs Sándor rendezett sajtó alá.⁹

Ám mielőtt áttérnénk G. B. S. politikai és munkásmozgalmi pályáivének érzékeltetésére, (hiszen ez nagyon hosszú és minden fontos részében általam követhetetlen) még néhány színes mozzanattal könnyebb Shaw emberi kialakulását olyannyira markáns és oly sokszor szarkasztikus stílusát felidézni. Imre, néhány sor a kora gyermekorról, a „Shaw, az igazmondó” fejezetből: „Az olvasó e bevezetést követően tüstént találkozni fog egy másik »mentegetőző bevezetéssel«, ezt Shaw írta: »Gyakran kérdezik, miért nem írok önéletrajzot. Azt szoktam válaszolni, hogy életrajzi szem-

pontból egy cseppet sem vagyok érdekes. Nem öltem meg senkit. Nem történt velem semmi rendkívüli.«

Shaw-nak amúgy is lesújtóan rossz véleménye volt az önéletrajzokról: „Minden önéletrajz hazugság. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy öntudatlan, önkénytelen hazugság, hanem hogy szándékos hazugság. Senki sem olyan gonosz, hogy még életében megmondja az igazat önmagáról, amivel szükségképpen együtt jár, hogy családjáról, barátairól, kortársairól is igazgat mondjon. És senki sem olyan jószágos, hogy az utókornak megmondja az igazat egy olyan irományban, amelyet nem tesz közzé mindaddig, amíg csak egy valaki is él, aki megcáfolhatná.”

Shaw a fanyar igazmondásos korának kezdeteit a kora gyermekkoránál kezdi: „Az első erkölcsi leckét, amelyre gyermekkoromból emlékszem, az ivás káros voltáról kaptam apámtól. Amikor olyan kicsi voltam, hogy apámnak még térdéig alig értem, egy este elvitt sétálni. Nekem séta közben iszonyú, hallatlan gyanúm támadt. Hazaérve odalopóztam anyámhoz, s riadtan súgtam neki. – „Mama, azt hiszem a papa részeg. – Anyám türelmetlenül és undorral fordult el, és így szólt: – hát mikor nem az? Azóta nem hiszek semmiben sem; akkor született meg bennem a tiszteletlen csúfolódó; akkor vettettem el a mag.”¹⁰

Itt az ideje, hogy áttérjünk politikus és munkásmozgalom G. B. S. életének és pályafutásának áttekintésére. Ahogy G. B. S. (zenekritikus és színikritikus) maga megemlíti: harminc éves írói tevékenysége után vált elismert és mindenütt közölt íróvá, újságíróvá, s ugyanebben az időszakban lépett bele a munkásmozgalomba is. Méghozzá egyszerre több helyen. Ismeretes, hogy Fábiánus Társaságnak a Webb-házaspár társaságában ő volt a harmadik vezetője, agitátora, szemleírója, ideológusa, pamfletistája, aminek hatalmas irodalma van, többek között a Fabian Essays. Ezzel egyidejűleg azonban Shaw „barátságba” került a markánsabb szocialista mozgalom néhány eminens értelmiségi vezetőjével, mindenekelőtt William Morris-szal és John Bruce Glasierrel is, akik akkor ismeretesen a Szociáldemokrata Föderáció (SDF) vezetői voltak. Ám az is ismeretes, hogy G.B.S. nem volt meghatva az értelmiségiéktől, így nem véletlenül kétkézi munkásokkal is alkalmanként jó barátságba került. Ilyen volt Andreas Scheu, aki valóságos közvetítő volt sokszor Shaw és az SDF között. Ennek levelezés-anyaga is fennmaradt. Shaw valóban hajlamos volt elmenni mind az SDF, mind pedig a később megalakuló Független Munkáspárt (ILP) rendezvényeire, sőt azokon előadásokat is vállalt. Mindez még az 1880-as években történt.¹¹

¹⁰ G. B. Shaw: Vélemények, gondolatok. Budapest, 1958. 8–10., 18. oldal

¹¹ Az említett szervezetekről és politikusokról, lásd Évkönyv 1981, 1982, 1983, 1984, 1993.

⁸ G. B. Shaw: Vélemények, gondolatok. Ki vagyok, és mit gondolok? 1901.

⁹ Hegedűs Géza: G. B. Shaw világa. Európa, Budapest, 1970.; Hevesi Sándor: Shaw breviárium. Budapest, Rózsavölgyi és társa. É.n. (Valamikor az 1930-as években)

Shaw a korszakos változást hozó 1889. évi dokk- és gázmunkássztrájk támogatásába is bekapcsolódott. Szinte párhuzamosan mozdultak meg ekkor a szocialista politikai „pártok”: a SDF, a Szocialista Liga, a Fábíánusok és a szocialista szakszervezeti vezetők, hogy szorgalmazzák: a munkások ezentúl független munkásjelölteket küldjenek a parlamentbe. Ebbe a törekvésbe kapcsolódott be a később megalakuló ILP is. Ami azonban magát Shaw-t illette, ez a kis mozzanat is jelzi, hogy mindig milyen rossz véleményvel volt mindkét nagy történeti pártról, mind a liberálisokról, mind a konzervatívokról.¹²

Shaw pozitív munkássága mellett éppen a munkásmozgalomban voltak már a viszonylag korai korszakban is kevésbé pozitív lépései és tettei. Így az 1899–1902-es angol-búr háború idején a Fábíánus Társaság kiadott egy nyilatkozatot, sőt könyvecskét, amelyet éppen Shaw írt, s amelyben azt taglalta, hogy az angol imperializmus terjeszkedése adott esetben civilizációs missziót teljesít Angliában, és üdvös az angol munkásság számára is.¹³

Shaw mindig problematikus személyiség volt, minden politikai munkaspártban és szervezetben, még a Fábíánusoknál is. Az 1900-as években például feltételezték, hogy Shaw lesz a protekciónizmus pártolója. Az általános demokratikus alapelveket hangsúlyozó fábíánusokkal szemben Shaw – noha a Fábíánusok egyik úttörője és szellemi mentora volt –, már ekkor is kész volt az állami irányítást elfogadni, sőt a szocializmus kialakításában is irányadónak tekinteni.¹⁴

1907-ben, amikor a Fábíánus Társaságban megejtették a belső vezetőségváltást, Sidney Webb kapta a legtöbb szavazatot. Shaw a harmadik helyre került, a másodikra Pease, a Fábíánusok elnöke és a negyedikre H.G.Wells. Ez alkalomból Shaw 1907. február 15-én a következő levelet írta Wellsnek: „Ne feledd, hogy a következő kedd az utolsó nap a VB-választás jelöléseire.”

Shaw korábbi irodalmi kapcsolataihoz tartozik 1903. szeptember 15-i levele Max Beerdhonnak, aki a *Saturday Review*-ban írt cikket Shaw híres „Man and Superman” (Ember és felsőbbrendű ember) című könyvéről. Beerdhon szerint Shaw „nem tud igazi emberi karaktereket ábrázolni. De amit most írt, ez bizonyosan a legremekebb alkotása”. Erre a kritikára és elismerésre Shaw azt válaszolta a cikkírónak: „Ismertetése nagyon dolgos, nagyon tudományos, s az elismerés majdnem könnyeket csalt ki a szememből, de ami a dolog lényegét illeti, az egész ismertetés rossz, s a

¹² Francis Williams: *Magnificent Journey. The Rise of the Trade Unions*. London, 1954. 218. old. – A nagy dokkmunkássztrájkokról lásd Évkönyv 1989.

¹³ Lásd Évkönyv 1974.

¹⁴ Michael Holroyd: *The Pursuit of Power*. 123. old.

tudományos zseni szemlélete szinte teljesen olvashatatlaná tette az ismertetést.”

✱

Néhány szót Shaw és H. G. Wells kapcsolatáról. Wells tíz évvel volt fiatalabb Shaw-nál, s az előkelő Dél-Kensington-i iskolából került elő. Némi megütöztetést érzett amikor a vörös szakállas és nagyon fehér arcú Shaw-al találkozott. Ez egy vasárnap esti felolvasáskor történt, ahol Shaw előadó volt. Wells, mint sok középiskolás, az ún. *etikai* szocialisták hatására, mint Blake, Carlyle és Ruskin közeledett a szocializmushoz. Az anarchisták és más radikális szocialisták felkeltették az érdeklődését, de némileg regényes jelenségként. Ebben az időben Wells néhány vele együtt érző diákkal Shaw és Morris hatása alá került, és lelkesen tárgyalták gondolataiknak mind a megfogalmazását, előadását, mind a tartalmát. Egy új világ bontakozott ki előttük, mind a férfiak, mind a nők számára, és ezt a világot szocializmusnak nevezték.¹⁵

Sajnos nem tudok számot adni egy lényeges mozzanatról, arról, hogy Shaw miként reagált a Munkáspárt, az LP megszületésére. Nincsen róla anyagom, ez egyúttal a reformok és a „nagy forrongások” ideje volt. Az 1900-as évek korszaka egyúttal az állandósuló fegyverkezési verseny és a háborús veszély korszaka is. Ekkoriban jelentette meg Shaw a „Barbara őrnagy”-ot, amely a legkitűnőbb antimilitarista írások egyike. Hajdanán magyar is megjelent (ez nem csoda, mert hivatalos magyar körökben is szerettek arra hivatkozni, hogy a front másik oldalán mily nagy a háborúellenes elégedetlenség). Kár, hogy úgyszólván teljesen a feledés martaléka lett.

Ekkor történt a nagy robbanás, a régi világ vége, az első világháború kitörése. Shaw hallatlan bátorsággal – ha tetszik extravagánsan – nemcsak kiállt a háború ellen, sőt a saját a brit kormány ellenében, annak felelősségét taglalva, hanem erről megjelentette említett könyvét is, amely óriási feltűnést keltett, és sok nyelvre lefordították így magyarra is.

Shaw háborúellenessége nem változott a háború során sem. Már ír származásánál fogva is hajlott rá, hogy felülemelkedjen a nacionalizmuson. Mégis vezető angol író lett belőle. Már 1914 előtt is részt vett, sőt küldött volt a II. Internacionálé több kongresszusán. A háború alatt ismét vállalta, hogy küldöttként ott legyen az *antant-szocialisták II. konferenciáján*.¹⁶

¹⁵ Michael Holroyd: *Bernard Shaw. The Pursuit of Power*. Morris életútját lásd Évkönyv 1984. 129. old.

¹⁶ Lásd Jemnitz János: *A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború idején*. Akadémiai Kiadó, 1975.; *Jemnitz János: Az antant-szocialisták II. londoni konferenciája. Párttörténeti Közlemények*, 1978.

Shaw első világháborús éveire tartozik, hogy amikor Keir Hardie 1915 őszén meghalt, Shaw nemcsak tőle teljesen szokatlan melegséggel búcsúztatta a sajtóban, hanem kiemelte: Hardie páratlan értékű volt a brit parlamentben. Vagyis nyilatkozatával nemcsak Hardie mellett foglalt állást, hanem egyben a hivatalos brit politikát is elmarasztalta.¹⁷

Újabb nagy kérdés, hogy miként reagált Shaw a háború után kialakult új világra: nemcsak a győztes hatalmak „békerendszerére”, hanem a belső forrongásokra is, amelyek az 1920-as évek első felére Angliában is rányomták a bélyegüket. Sem az ír függetlenségre, sem a brit birodalom belső eróziójára Indiában és Egyiptomban, sem az első brit munkáspárti kormányra vonatkozóan nincs anyagom. Mindezek óriási fehér foltok.

Emlékezetes viszont Shaw-nak egy újabb hatalmas tévedése, nevezetesen a Mussolini megítélésével kapcsolatban. Shaw Mussoliniben a szocialistát látta, még az 1920-as években is, ami óriási felháborodást váltott ki a nemzetközi munkásmozgalomban.¹⁸

Ellen Terri, a híres angol színésznő úgy vélekedett, hogy Shaw igazából nem tudta a színpadra hozni a fejében elképzelt világot, és mindazt, amit jól leírt, nem tudta színészeinek és színésznőinek „jól a szájába adni”. Mindebben egyfajta türelmetlensége is megnyilvánult.

„Valóban igaz, hogy semmi dolgom a modern színházzal – írta Shaw Ellen Terrinek. – Nekem egy egész új nemzedéket kell felnevelnem, még hozzá a gyermekkortól – a hallgatóságokat, a színészeket és színésznőket és mindenkit, és hadd hallgassák színdarabjaimat egészen halálomig.” A nem időszzerű színdarabok Shaw írói vénájának velejárói voltak. A jövőendő nemzedékeknek írt, a jelenben viszont színdarabjait mindig átszötte a politika. Ennek során a politika mellett alkalmazta szociológiai ismereteit is.¹⁹

✱

Külön fejezetet érdemel Shaw kapcsolata a Szovjetunióhoz. A Webb házaspár, Shaw és Wells nagy megértéssel, sőt odaadással figyelték a nagy társadalom átalakítást, a kulturális forradalmat, az építkezéseket, és igen kevés figyelték a sztálinizmus jegyeire. Maga Shaw a legkevésbé sem volt megatva a polgári demokrácia vívmányaitól.

Kiváló és élesszemű megfigyelőnk, Károlyi Mihály, az 1930-as évek legelején szem- és fültanúja lehetett Shaw egy moszkvai előadásának, s meg-

¹⁷ Hardie életútját lásd Évkönyv 1981.; Shaw búcsúztatójának teljes szövegét lásd *Jemnitz János*: A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború idején.

¹⁸ Lásd *Századok*, 1963 és Évkönyv 2005.

¹⁹ *Michael Holroyd*: The Pursuit of Power. 1898-1918. Második kötet. London, 1989. 36. old.

állapította, hogy Shawt egyszerűen teljesen kiközösítette szokásos kerékvágásából ez a közönség. Amikor szembekerült az egyszerű munkásokból és a tegnapi parasztasszonyokból álló csillogó szemű, lelkes közönségével, nem tudott tovább ironizálni.

Ez a viszony sem maradhatott állókép, oly sok minden történt ebben az országban, de sajnos reakcióit nem ismerjük. De azért ne feledjük, Shawnak nemcsak Mussolinivel voltak rendhagyó nézetei, hanem Napoleonról is teljesen egyéni kis regényt és színdarabot írt. 1926-ban, amikor a Mussolini-botrányt a munkásmozgalomban felkavarta, Shaw már 70 éves. Egy évtizeddel később, 80 évesen, már egész másként ítélte meg Mussolinit – mint arról híres „Genf, 1938” című könyve tanúskodik, s ahogyan abban Mussolini-„Bombardone” megjelenik. E könyvről egyébként Hegedűs Géza említett Shaw könyvében kitűnő elemzést ad.

Az idős Shaw is még rengeteg meglepetést tudott okozni a világnak. Mindenekelőtt igen rövid habozás után, 1925-ben, visszautasította az irodalmi Nobel-díjat, mert úgy érezte, még ez is korlátozná teljes szabadságát, amellyel maximálisan élt is. 70 és 90 éves kora között mintegy 20 könyvet írt. Ezek között volt a híres, „Vissza Matuzsálemhez” című – amelyről megint csak Hegedűs Géza írt remek elemzést. Egy másik – magyarul alighanem kiadatlan – satírikus könyve, „A királyi szekér”, éppen a későbbiek fényében mutatkozik nagyon elgondolkoztató satíriának. Ebben a könyvben ugyanis Shaw már úgy világítja meg a királyi Angliát, hogy az USA-nak már nemcsak függvénye, hanem becsatolt országa és igazi parancsnokló ura az USA londoni nagykövete. S ez igazán nem semmi.

Shaw 1920 és 1933 közötti szereplését egész másként látta és öröközte meg a szigorú, a Fábíanus Társaság életében ilyen fontos tevékeny szerepet játszó, majd a Társaság egész történetét megíró Margaret Cole. Hangsúlyozza, hogy Shaw „Mussolini-afférja” az ő körükben valóságos konsternációt keltett. Annál inkább, mert Shaw ebben az esetben sem bujkált véleményével, ráadásul ebben az időben még rendszeresen volt előadója a nyári Fábíanus szemináriumoknak. Shaw ekkor, 1927-ben gyilkosra jellemző stílusban előadta, hogy a szocializmusnak egyáltalán nem feltétele a szabadság, sőt a szocializmus minden jel szerint erős politikusok valósítják meg diktatórikus eszközökkel. Ezzel az előadásával Shaw még inkább maga ellen vadította az új Fábíanus Társaságot. M. Cole szerint ez Hitler 1933-as hatalomra jutása után oda vezetett, hogy teljesen szakítottak Shaw-val s ezután már nem is igen figyeltek Shaw politikai megszólalásaira.²⁰

²⁰ *Margaret Cole*: The Story of Fabian Socialism. London, Melbourne, Toronto. Margaret Cole életútját lásd Évkönyv 1994., 1961.

Shaw a két világháború között mint előadó részt vett a fábiánusok nyári szemináriumain. Akkoriban G. D. H. Cole vezetésével és számos munkatársa aktív közreműködésével az Új Fábiánusok már új, radikálisabb anti-kapitalista politikát hirdettek. S ez a hangvételbeni változás nem állt messze Shawtól – noha személyes barátsága Sydney és Beatrice Webbel változatlanul mély és őszinte maradt. (Ezt a Szovjetunióról kialakított véleményük is alátámasztotta.)

Shaw egyébként számolatlanul ontotta kisebb cikkeit, újságba szánt politikai széljegyzeteit (többek között ezek a *New Statesman and Nation* hasábjain is rendszeresen megjelentek). Megmaradt a világ szatirikus, kritikus, élő lelkiismeretének. Öreg korára ebben a minőségében már el is fogadták. Kritikus állásfoglalásai a második világháború éveiben sem szűntek meg, sőt ilyen értelemben 1945 után sem hallgatott el.²¹

Az 1930-as évek telve vannak nagy történelmi eseményekkel és tragédiákkal, mint Hitler hatalomra jutása. Ez ugyanúgy fehér folt Shaw esetében számomra, mint Bécs és Ausztria tragédiája, az etiópiai háború, majd a spanyolországi polgárháború, illetve az ibériai német és olasz intervenció története. Shaw az egész korszakot, reá igen jellemzően, görbe tükörben látta és láttatta. A Népszövetséget kifigurázta, de ennek során Hitler és Mussolini is meglehetősen ártatlan pojacákként tűntek fel nála. Itt már a híres és sokak által éppen ezért nem nagyon kedvelt „Genf, 1938” c. műről van szó, amely magyarul is megjelent. (Magvető 1955. A könyvet nem kisebb műfordító gondozta, mint Képes Géza.)

A paródiából a világ „belecsúszott” a második világháború tragédiájába. Kérdés, hol volt ekkor Shaw, és mindezt hogyan látta, Európa és Nagy-Britannia újjászületését 1944/45-ben. Megannyi jogos kérdés, amire nem tudok megfelelő választ adni. Mindegyik kutatási terület, és a fehér foltok biztosan eltüntethetők.

A kiáltó, szembetűnő fehér foltot illetően jellemző, hogy G. D. H. Cole kapitális munkájában: *Socialism and Fascism. 1931-1939.* London 1960. sajnos szintén nem emlékezik meg Shaw-ról, és Shaw kommentáiról. Ugyanígy nincs egy szó sem egy másik alapmunkában Shaw-ról: Robert E. Dowse: *Left in the Centre, The Independent Labour Party* London 1966.

Egy másik standard munkában, Mowat összefoglaló munkájában is csak egyetlen adatot találunk Shaw-ról: hogy 1937-ben jelent meg az új Penguin Pelican Kiadónál a nevezetes „Intelligent Woman’s Guide to Socialism” című könyve. (Charles L. Mowat: *Britain between the Wars. 1918-1940.* – London.

²¹ G. D. H. Cole életútját lásd Évkönyv 1989., Beatrice Webbét Évkönyv 2002.

ROBIN COOK

Az illogikus ember ereje

(rövidítve)

G. B. Shaw nagy harcos és nagy színdarabíró volt, s politikai írásai mai napig relevánsak.

Shaw politikai írásai nagy hatást tettek rám még tinédzser koromban, és most, évtizedekkel később is abszolút adósa vagyok. Shaw hozzájárulása a fábiánus etoszhoz éppen az volt, hogy azt is humanizálta. Eltávolodott Marxtól annyiban, hogy nem osztotta a marxi determinizmust, így a történeti fejlődés elkerülhetetlenségét, ami valójában kálvinista felfogás. Shaw számára a szocializmus csakis emberi akarat és erőfeszítés nyomán valósulhat meg. Számára mindennek a kulcsa az értelem és az érvelés volt, és éppen ezért úgy vélte, hogy a szocializmus kifejezetten a meggyőzés, érvek és ennek megfelelő választás révén valósulhat meg.

Shaw tisztelőinek körét nagyon nehéz lenne felbecsülni. Mindenképpen közéjük tartozott Eric Hobsbawm is (mint azt nekem írott 2005. évi levelében hangsúlyozta), noha nem találkozott vele.

Ennek a nagyon esetleges rápillantásnak a végén még néhány dolgot hangsúlyoznom kell. Az egyik az írás, az „életrajz” esetlegessége. Óriási hiányok tátonganak benne, amelyekre sajnos nem leltem forrást. Nem tudom például, miként reagált Shaw a három munkáspárti kormányra és a II. világháborúra és ez „megbocsáthatatlan”. Nem maradhatott ki az ő életéből sem a második világháború, Európa újrendeződése és az LP-ben valóban az alapkérdések körül kiéleződő 1945 utáni viták. Ráadásul Shaw nagy levelező volt. Levelének egy részét már publikálták. Azután ott van a *New Statesman and Nation*, amelyben ugyancsak elég rendszeresen megjelentek Shaw nyilvánosságának szánt levelei. Ezek áttekintésére és feldolgozására már nem tudok vállalkozni. Ez a feladat már új, fiatal kutatókra marad.

Ám valamit még hangsúlyoznom kell. Shaw 1945 után is teljesen friss és kritikus szemekkel, elmével kísérte nyomon a világ eseményeit. Ennek egy kis darabját magam is láttam, nevezetesen számos Kingsley Martinhoz²² írott leveleinek egyikét, amelyben nemcsak támogatásáról biztosította Martint, hanem a már meginduló hidegháborús korszakban azért is üdvözölte, hogy nem állt be az egyszerűsítők és a szimplán USA-tételeket szajkó-

²² Martin életútját lásd Évkönyv 1997. Levelezése a Sussex Egyetem könyvtárában található, Kingsley Martin Correspondence név alatt.

zók táborába. Így Shaw és az 1945-50-es korszak feldolgozása önmagában is szép feladat, s az eredmények biztosan eltérnek a jelenleg hallható imalom zenéjétől.²³

✱

Silone, Ignazio (1900–1978)

BRUNO BONGIOVANNI

Ignazio Silone és a fasizmus

Secondino Tranquilli abruzzói kisparaszti családban született. 1915-ben árván maradt, miután pusztító földrengés rázta meg a marsicali területet. Az Ignazio Silone álnevet 1923-ban vette fel. Akkor küldte Spanyolországba a Kommunisták Internacionálé, ahol letartóztatták. Kiszabadulva irogatni kezdett a barcelonai *La Batalla* kommunista hetilapba ezen az álneven, amellyel azután híressé vált. A név visszavezethető Poppedius Silóra, a rómaiaknak ellenálló marsicaiak ősi vezetőjére, vagyis internacionalista militánsként a névválasztással – folytonos európai csavargásai ellenére – kezdettől fogva hangsúlyozni kívánta vidéki, falusi származását és népéhez fűződő közeli, eltéphetetlen kötelékét. Még serdülőkorában közeledett a szocializmushoz. 1919-ben már a római Szocialista Unió titkára és 1920-ban az *Avanguardia*, a Szocialista Ifjúsági Szövetség orgánumának főszerkesztője. Egy év múltán azonosul a livornói szakítással, rögtön igen aktív harcossá Olaszország Kommunisták Pártjának (PCI) és az Internacionálé tagja. Több országban megfordult. Amikor kiutasították Spanyolországból, ahol hivatalosan a Szovjetunió kereskedelmi képviselője volt, Franciaországban talált menedéket. A párt 1925-ben visszarendelte Olaszországba, s Rómában a párt sajtó- és propaganda ügyeivel foglalkozott. A rendőrség 1926-ban előállította, majd útiokmánnal elbocsátotta. 1927 márciusától egészen 1930-ig a PCI Központi Bizottságának és Politikai Irodájának tagja volt. Ebben a minőségben került Moszkvába. 1927 nyarától kezdetét vette az az inkább erkölcsi, mint politikai válság, amely Silonét a párt margójára vetette. Tulajdonképpen minden Moszkvában kezdődött a Trockij elleni

²³ Robin Cook: *The Power of an unreasonable Man*. (Shaw politikai életútjához további kiemléseket az Évkönyv 2007-es kötetében fűzők.) Jemnitz János

határozattal, amit Togliatti²⁴ és Silone úgy kényszerült aláírni, hogy nem is olvashatták. Később Silone így írt erről: Togliatti a buharinizmustól a sztálinizmusig jutott”.

1919-től 1930-ig Tranquilli – „Silvestri” fedőnéven a római rendőrség Guido Bellone nevű funkcionáriusának információkat szolgáltatott azokról a politikai szervezetekről, amelyekhez tartozott. Nem bizonyított azonban a tény, hogy a párt tudta nélkül cselekedett volna, illetve, hogy elősegítette volna a rendőrségi repressziót. Tranquilli – tekintettel az általa betöltött élvonalbeli szerepre – a PCI egész belső apparátusát tulajdonképpen lebukathatta volna, ha hajlik erre. A fasiszta rendőrség egyébként a PCI és az Internacionálé kalandor politikájának köszönhetően részben elérte ezt az eredményt, azonban csak 1931-1932-ben, vagyis abban az időpontban, amikor Tranquilli és a rendőrség kapcsolatai egy ideje már véget értek. Bizonyos, hogy Tranquilli 1928-ban testvére, Romolo Milánóban történt letartóztatása után (1932-ben Romolo meghalt a börtönben) saját szakállára cselekedett, és Bellonéval való kapcsolatát személyessé változtatta azzal a szándékkal – miként 1937-ben a rendőrség főnöke, Bocchini is megírt a Silone irodalmi sikerei miatt aggodalmaskodó Mussolininak –, hogy testvéreinek a segítségére legyen. A fasiszta rendőrség jelentéktelen, általánoságokban mozgó informátornak tartotta, elismerve, hogy gyakorlatilag semmit sem nyert vele. Másrésztől Togliatti – azokban az időkben, amikor egyébként nem sokat adott a finomságokra – ördögűző módon különböző türelmes manőverekkel megkísérelte megakadályozni Tranquilli kizárását a pártból, ami csak 1931 júliusában következett be, vagyis jóval a Tasca (a kommunista jobboldal), Bordiga²⁵ (a kommunista baloldal) és a Trockizmushoz csatlakozó „hármak” (Leonetti, Ravazzoli, Tresso) kizárása után. Tranquilli Tascától és Bordigától eltérően nem személyesített meg a párt politikájával szembeni elméleti-stratégiai alternatívát. A „módszereket” nem tudta tolerálni adott ponton túl. Togliatti tehát az utolsó pillanatig Tranquillit a pártban jelentős súlyú, az Internacionálé politikai tevékenysége szempontjából újból megnyerhető személyiségnek tartotta. Silone Svájcban számkivetve, egészségileg, pszichológiailag és erkölcsileg esendő állapotban, távol volt attól a „formától”, amelyet a sztálini korban a bolsevizmus magára öltött, s úgy döntött, kihasználja a politikai konjunktúra nyújtotta „vészkiáratot”. (*Uscita di sicurezza*. – Egyik művének a címe.)

Silone – irodalmi kvalitásán túlmenően – konkrét elemző tehetséggel rendelkezett, amelyek már a legelső időkben a fasizmus egyik legnagyobb interpretátorává és legfőbb történészévé avatta. Maga Silone a *Tempo*

²⁴ Trockij életútját lásd Évkönyv 2004., Togliattiét 1994.

²⁵ Bordiga életútját lásd Évkönyv 1989.

Presente (Jelenidő) folyóiratban 1962-ben újból – némi változtatással – közreadta két cikkét, amelyek a *Lo Stato Operaio* (Munkásállam) című pártorgánumban jelentek meg 1927-ben és 1928-ban. E cikkek középpontjában a Nemzeti Fasiszta Párt történetéről és komplikált olaszországi megjelenéséről szóló vizsgálódás állt: éles szemű elemzés a fasiszmus és a burzsoázia, valamint a kispolgárság közötti viszonylatokról. Silone cikkeiben megírta a fasiszta rendszer működésének eredményeként létrejövő folyamatot: a költséges és gyötrelmes konszenzuskeresést, amely a rendszer által kifejtett, a kapitalista nagyburzsoázia megerősítésére és érdekeinek védelmére irányuló, politikai akció és a kispolgári (egyben népi) tömegek érdekei közötti ellentmondás körülményei között fejlődött. „A fasiszmus-rezsim – ahogyan De Felice mondta a '70-es években – nem ritkán komoly ellentétek és konfliktusok árán vereséget mért a fasiszmus-mozgalomra, és megszelídítette azt.” Ez maga után vont a nagyiparosok és a földbirtokosok hegemoniáját a fasiszta mozgalom fölött, azaz a kispolgári középréteg fölött, amely olykor emelkedőben volt, olykor deklasszálódott, ám a fasiszta mozgalom életerejét adta, és hosszú időn át a legagresszívebb fő alkotóeleme volt. Az olasz kommunisták osztályelemzése a belső helyzetről jelentős fordulat volt. Silone tanulmányait (cikkeit) formailag a leninista kategóriák teljes tiszteletben tartásával folytatta, de többek között olyan elemeket tartalmazott, amelyek már Salvatorelinél és a Gobetti-féle *Liberális Forradalom* c. folyóirat közléseiben kidolgozásra kerültek, és amelyek különféle formákban és megközelítésekben olyan különböző iskolához tartozó személyiségeknek váltak sajátjaivá, mint Salvemini, Rosselli²⁶ vagy akár Nitti. Maga Togliatti 1935-ös Előadásaiiban Silone olvasatának számos elemét felhasználta. Silone máskülönben 1930-ban egy további, az olasz fasiszmus természetéről szóló írásával tért vissza a *Lo Stato Operaio* hasábjaira, melynek címe „Reformizmus és fasiszmus”. Ebben elmélyítette 1927-es megállapításait. Silone szerint Mussolini valójában – miután 1922-ben kinyilatkozta, hogy le akarja rombolni az állam demokratikus és szocialisztikus felépítményét – a konszenzus biztosítása céljából rákényszerült arra, hogy a produktív burzsoáziával fizettesse meg az apparátusi költségeket (fasiszta szövetkezeti mozgalom, „Opera Balilla”, „Dopolavoro” stb.), amivel tulajdonképpen az improduktív, fasiszta vagy fasisztává váló kisburzsoázia fejlődését táplálta: államapparátusi munkahelyeket vagy munkahelyek ígéretét adományozta nekik. Mindez igen problematikussá vált a folyamatban levő pusztító gazdasági válság miatt. Silone e cikkét mindazonáltal a *Lo*

²⁶ Rosselli életútját lásd Évkönyv 1999.

Stato Operaio szerkesztősége keményen bírálta, amiért a fasiszta reformizmust képesnek ítélte a konszenzus megteremtésére.

Secondino Tranquilli szellemi életrajzában azonban fordulat következett be. Mindenki szeme láttára a híres Ignazio Silone lett belőle. Elérkezett ugyanis első regényének általa sem várt nagy irodalmi sikere. A „Fontamara” című regényt 1929 és 1931 között írta Asconában, Davosban és Zürichben. Silone forma szerint még „kommunista”, de már idegen a pártban. E regényét 1933-ban adták ki Zürichben németül, majd ugyancsak Svájcban, ugyanabban az évben olaszul. A „Fontamara” a legszerencsésebb antifasiszta irodalmi alkotás, melyet azután három éven belül lefordítottak franciára, angolra (az amerikai piacra is), spanyolra, portugálra, oroszra (a szovjeteknek, bár a szerzőben „renegátot” láttak, tetszett, mert a művet a szocialista realizmus példájának tartották), lengyelre, héberre, jiddisre, csehre, magyarra, románra, horvátra; dán, holland, svéd, norvég, szlovén és bengáli nyelvekre. 1936. június 25-i keltezésű. Az olasz-amerikai szocialista Valentinak írt levelében elmondta, hogy megértette a siker okait.

Az abruzzói szülőföld Fucino medencéjében Fontamara – egy képzeletbeli falucska, jelentése talán „Keserűforrás” lehetne – a fasiszmus első éveiben a rendszer által annyira értékelt könnyű falusi folklór nélkül jelenik meg, és kozmopolita világgá változik, amely egyszerre lokális és globális; minden szegény és elnyomott, piciny földcskéjéhez és a szociális, de mindenekelőtt emberi megváltás általános eszméjéhez ragaszkodó parasztember otthona. A nem létező, mégis igen konkrét Fontamara, mint valami csoda, minden irodalmi és politikai tanítástól mentesen és szennyezetlenül, „tahó univerzalitásként” terül el a világban. Mindent összevetve a Fontamara a '30-as évek „népies” regényének spontán és felülmúlhatatlan csúcsa volt, amelybe az egyszerű nép lehelt lelket. Nem az „osztály” által meghatározott nép – és ezzel Lenint fejtetőre állítja –, hanem az organizáción áthatoló erkölcsi elsőbbség tudata által meghatározott emberek rajza a regény, amelyben Silone elméletieskedés nélkül világította meg az „egzisztenciális antifasiszmust”.

1930 végén Silone befejezte „Der Faschismus” című nagylélegzetű tanulmányát, amelynek olasz nyelvű kézírata elveszett. Ez a szöveg a témáról írtak között egyike a legfontosabbaknak. Jellemző módon – Silone reményei dacára – Paul Nizan²⁷ (és a kommunista kiadó) ellenállása miatt nem adták ki 1931-ben Franciaországban, csak 1934-ben Svájcban, német fordításban. Teljes egészében kielégítő olasz kiadása csak 2002-ben készült el. Silone számára a fasiszmus úgy jelent meg, mint a Risorgimento demok-

²⁷ Paul Nizan vezető francia kommunista irodalompolitikus és folyóiratszerkesztő volt.

ratikus népi vonulatának kárára újratermelődő savoyai hódító triumfalizmus. Egyúttal, megváltozott körülmények között, a népi erők vereségének újbóli megtestesülése is, amit a hatalmas oligarchiák és a burzsoá érdekközösségek a szabadkőművesség segítségével szerveztek és hoztak mozgásba, hogy szembekerüljenek az egyházzal, és hogy fenntartsák elitjüket. Milyen jellemvonásokkal kellett volna az olasz forradalomnak rendelkeznie? – tehető fel a kérdés. Megdöbbenően Gramsci²⁸ „Börtönfüzeteinek” Silone prózájával egyidejű lexikájára ismerhetünk, amit Silone akkor természetesen nem olvashatott. Eszerint a XIX. században csak az erőteljes paraszti részvétel adhatott volna a Risorgimentónak valóban nemzeti és népi jelleget. Ezzel szemben közvetlenül a világháború után bizonyos időre megfigyelhető a munkásosztály hegemoniája egy olyan társadalmi folyamatban, amelyben képes lett volna magával ragadni az olasz lakosság másfajta tömegeit is. Silone felfogásában ez kifejezetten tragikus, végkifejlet nélküli helyzet volt, amely békés módon feloldhatatlannak bizonyult. Az olasz munkásosztály jellegénél fogva nem volt alkalmas a forradalmi megoldásra, ellentétben azokkal a lecsúszott, deklasszált lumpenburzsoá szektorokkal, amelyeknek a háború kiváltotta erőszakhajlama és beállítottsága előállította a „vakmerő” frontharcosok csoportját, a későbbi közönséges bűnözők és fegyveres bandák osztagait. A baloldal egyébként technikailag felkészületlen volt a forradalmi feladatra. Nemcsak a szocialista maximalisták, akik ellen Silone a legkeményebb ítélettel él, de Bordiga javíthatatlanul szektás, a parlamenti választásoktól tartózkodó kommunistái is csakúgy, mint maga az „Ordine Nuovo” csoport (Gramsci), amely intellektuális előmozdítója volt egy zavaros proletárkultúra-programnak.

Akkor hát melyek voltak a munkáshegemonia intézményei? Ezek a reformizmusban fedezhetők fel: a szövetkezetekben, a szakszervezetekben, a vörös települések helyi szerveiben, a termelés és a foglalkoztatás munkás-paraszti (földmunkás) ellenőrzésében. Ezen a talajon Silone már 1930-ban azonos hullámhosszra került Angelo Tascával. A reformizmus intézményeit mindenesetre a reformisták – Silone szerinti kompromittált és proletárelenes – politikája ellenére meghódították a maximalisták meggondolatlan „forradalmi tornagyakorlata”, amelyek képtelenek voltak ugyan a forradalomra, de meg tudták ijeszteni a burzsoáziát, és konkrét engedményeket tudtak tőle kicsikarni. Emiatt lett szüksége a fasizmusra. Ha csupán le akarták gyűrni a maximalisták verbalizmusát, erre elegendő lett volna a csendőrség és a királyi gárda, de ha le akarták bontani a proletárhegemoniát és reformista intézményeit, akkor szükség volt a fasizmus tömeges,

²⁸ Gramsci életútját lásd Évkönyv 1991.

brutális törvénytelenységére. A fasizmusra, amit az agrárius és nagyiparos urak finanszíroztak, az állami szervezetek védtek, és amely a városokban és a vidékeken rohamosztagaival büntetlenül vethette rá magát a proletár erődítményekre. Az antibolsevizmus mozgósító ideológia volt. Az antireformizmus volt a gyakorlat és a végcél. Ha a maximalisták közvetve a proletár reformizmus és hegemoniája öntudatlan és célba nem érő harcainak bizonyultak, a fasiszta kispolgárság viszont a maga részéről kevésbé öntudatlanul küzdött, de már a kezdőkörben szintén vereséget szenvedett a nagytőkés fináncburzsoázia ügyével szemben. Silone ebben a gondolatmenetben nyúl vissza korábbi pozícióihoz. Az államkapitalizmus, a közügyekbe való beavatkozás növekvő súlya és a korporatív demagógia szociális kompromisszum eredménye, amelynek a fasizmus a maga transzformista módján előmozdítója, de nem tudni, hogy a nagytőke üdvözli-e ezt. Polányi Károly is hasonló következtetésekre jut majd. A fasizmus eredetének dinamikájáról Silone számos megközelítése található meg azután Tasca „A fasizmus születése és eljövetele” című 1938-ban franciául megjelent könyvében. És Tasca bizonyosan, csakúgy, mint az 1935-ös Togliatti is, jól ismerte Silonét.

„A diktátorok iskolája” című művével minőségi ugrást hajtott végre. Ez dialógus egy amerikai diktátor-aspiráns és ideológiai tanácsadója, Tamás, az antifasiszta számkivetett, a cinikus között – tele iróniával, humorral. A művet német változatban 1938-ban terjesztették, azután rögtön lefordították angol nyelvre. Úgy tudni, Silone már 1937-ben dolgozott rajta. A fasiszta, a náci és a sztálini kommunista rendszer meghatározásának fő kifejezési eszköze a „diktatúra”, illetve a befejező részben mind gyakrabban a „totalitárius diktatúra”. A „Der Faschismus” sok szempontja újra hasznosul, kezdve a fasizmusnak azzal az interpretációjával, amely szerint ez az uralkodó osztályok kegyetlen harca, ám nem a forradalmiság ellen, hanem a reformizmus ellen. Silone ezzel egyidejűleg nyilvánvalóan pártfogásába veszi a szocialista reformer demokráciát. Végül a totalitarizmus lényegének megragadására igen hasznosak az államiság és a hatalom központosításának növekvő tendenciájáról szóló – a jelenlegi demokráciákra is jellemző – részek. Silone többször ismétli: a totalitarizmus nem kötelező haladási irány, jóllehet mindenütt, a fáradt liberális demokráciákban is rejlenek szerkezeti és dinamikus politikai ösztönzések, melyek elvezethetnek a totalitarizmushoz. A dialógus nyilvánvalóan a diktátorok fenomenológiájára és fiziológiájára koncentrál. Noha Silone megcsillantja a demokratikus szocializmus reménysugarát, mégis abba a legtöbbször pesszimista gondolati fonalba helyezi magát, amely az 1937-től 1944-ig terjedő időszakban felméri a világejlődés folyamának egyszólamú irányát. Egymástól nagyon

is különböző rendszerek – liberálisok és illiberálisok, demokratikusok és antidemokratikusok – a szociális komplexitás által hajtva többé-kevésbé egyazon elkerülhetetlen cél felé haladnak. Az útvonal végén, miként a diktatúrák erre már fényt derítettek, ott van a politikai és társadalmi élet hierarchizálása, a permanens menekvés a háborúba, az individuum és a helyi autonómiák igényeinek elfojtása, a látszólag egyenlősítő tömegesítés, ám valójában a totalitárius és uniformizáló nivellálás.

Silone nem mint párt nélküli szocialista és egyház nélküli keresztény fejezte be politikai pályáját. Írói karrierje további nagy sikereket tartogatott számára. Mindenesetre a fasizmusról a '30-as évek végén adott elemzése már teljes egészében megformáltatott, de ennek megismerése és sokoldalú hasznosítása igen lassan megy végbe. Napjainkban aligha tekinthetünk el tőle.

IRODALOM:

Dario Biocca - Mauro Canali: L'informatore: Silone, i comunisti e la polizia. Luni, Milano-Trento 2000.

Bruno Felcetto: Introduzione e cronologia a Ignazio Silone. Romanzi e saggi. Vol. I. 1927-1944. Mondadori, Milano 1998. XXIX-CX.

Mimmo Franzinelli: Introduzione a Ignazio Silone: Il fascismo. Origine e sviluppo. Mondadori, Milano, 2002. IX-LII.

Giuseppe Tamburrano - Gianna Granati - Alfonso Isinelli: Processo a Silone. La disavventura di un provero cristiano. Lacaita, Manduria-Bari-Roma, 2001.

PANKOVITS JÓZSEF

Ignazio Silone – konfliktushelyzetben íróként és pártértelmiségként

Silone konfliktusa a kommunista mozgalommal, „renegát” mivoltának története a politika és a kultúra, a párt és az értelmiség viszonyának kényes, bonyolult problematikájába helyezhető, és azon belül értelmezhető. Mint fiatal lázadó – ahogyan ő mondta magáról: „minden és mindenki ellen lázadtunk” – szocialista aktivista („mozgalmára”) a kor törvényszerűsége szerint került kapcsolatba megalakulásának pillanatában az olasz kommunista párttal, és mint művészi szemléletű, írói hajlamú, a kultúra világa felé orientálódó, érett gondolkodású értelmiségi, szakít vele. Sokszor és sokan utaltak már a politika és a kultúra között feszülő ellentmondásra. Nem Silone az egyetlen „politikai balesetet” szenvedett író a történelemben. Amíg a politika az erőviszonyok racionális felmérésén alapul és figyelembe veszi

az erőviszonyokat alakító tényezők totalitását, de ezek között konkrét gyakorlati prioritásokat jelöl ki, mellőzve vagy elhanyagolva az adott körülmények között mellékesnek tűnő szempontokat, amelyek esetleg más körülmények között egyáltalában nem mellékesek, addig egy-egy gondolkodó, különleges tehetségű alkotó értelmiségi (író vagy művész) képes lehet ezeket a látszólag mellékes szempontokat megragadni, és a politika mérlegére is tenni, noha a konkrét cselekvési irány megjelöléséhez és kivitelezéséhez már nincsenek eszközei és főleg – a politikában is nélkülözhetetlen – hadrafogható csapatai, amelyek végrehajthatnák, kivitelezhetnék a helyesnek vélt elképzelésekhez szabott cselekvést. Helyesnek vélt elképzelésről beszélünk, ugyanis a tévedés ellenszérumát sem a politikusba, sem az alkotóan gondolkodó értelmiségibe nem olthatja be senki.

A politikus és az értelmiségi közötti ellentét rendszerint elkerülhetetlen, mivel egyik is, másik is meg van győződve elképzelésének helyességéről. Csakhogy amíg a politikus a támogatóit hadrendbe fogja és hadseregként irányítja, döntéseit többnyire nem egyedül hozza (csak egy személyben viseli a felelősséget, jöllehet ez politikai rendszerektől függően más és más módon vetődik fel), addig az értelmiségi mögött nem áll politikai hadsereg, s egyedül az íróasztalánál ülve kéziratban dolgozza ki elvi elgondolásait, esetleges gyakorlati megfontolásait, majd közli azokat, és/vagy talál híveket magának – túlzó kifejezéssel csapatot – vagy nem. Az esetek többségében az utóbbi verzióval van dolgunk, ha nem számítjuk a szórványosan itt-ott adódó híveket.

A fentiekből az is következik – különösen egy írónál –, hogy előtérbe kerülnek szubjektumának érzelmi, indulati megnyilvánulásai, egyéniségének, erkölcsének értékrendje, individualizmusa, egyszersmind mások megítélésének képessége, amiben persze szintén tévedhet. Miközben ítéletet mond mások fölött, ösztönösen vonzódik a különvéleményeket, az egyet nem értést képviselő hasonszórú gondolkodókhoz, ezáltal gyakran kisebbségbe szorul a politikai vitákban. Mindez nemzetközi méretekben, világpárti dimenzióban, (a Kommunista Internacionálénál erről van szó), a szűkebb nemzeti kereteknél sokkal, de sokkal bonyodalmasabb viszonylatokat idézhet elő. A Komintern stratégiai útkeresésének buktatóitól eltekintve is, egy művészi beállítottságú értelmiségi valószínűsíthetően nem tud alkalmazkodni egy olyan politikai párthoz, amelynek vastörvényei egyszerre jelenítették meg a „családot, az iskolát, az egyházat, és a kaszárnyát”.

Silone-t illetően aligha vitatható, hogy intellektuális adottságainak megfelelően jól érzékelte a gyermekcipőben járó Komintern strukturális fordulásait, 1929-es stratégiai irányítvesztését, és ennek súlyos következménye-

it az olasz mozgalomra. A hozzá közelálló „hármak” kizárásával kapcsolatos kérdésekben, melyeket egyszerre elvi és morális alapról közelített meg, nem osztotta a KI vezérkarának megfellebbezhetetlen döntéseit. Mai perspektívából ítélve mi sem könnyebb, mint kijelenteni, hogy Silonének igaza volt a „szociálfasizmus” koncepciójával kapcsolatosan, hiszen a szocialisták nem voltak fasiszták, sőt a szocialisták politikai értelemben túlélték a kommunistákat, azokat mindenképpen, akik kispekulálták a szociálfasizmust, és különböző szörnyűségeket műveltek ezelőtt és azután. Silonének igaza volt Sztálin megítélésében: jól látta (előre látta?) a diktatóri attitűd visszatartó és bűnös vonásait. Egyesek már Leninnél is észlelték a diktátorság riasztó jeleit. Silone leírja a diplomáciai küldetésre készülő Kollontáj asszonnyal megesett tréfás beszélgetését 1922-ből, amikor a következőket mondta volna neki Kollontáj: „Ha egy szép napon olvasod az újságokban, hogy Lenin engem lefogott, mert elloptam a Kreml ezüst étkészletét, az egyszerűen azt fogja jelenteni, hogy az ipari vagy a mezőgazdasági politika valamely kérdésében nem értek veled teljesen egyet.”²⁹

Jól tudjuk, hogy azután Sztálin mennyire nem tűrte az ellenvéleményt, és leküzdésére milyen technikákat fejlesztett ki.

Ilyen és ehhez fogható alapélmények nyugtalanították Silone intellektusát, továbbá az a felismerés, hogy kivételes képességű bolsevik vezetők – Lenin vagy Trockij példáját említi – teljességgel alkalmatlanok voltak a saját véleményükkel ellenkező álláspontok lojális megvitatására. Aki ellent mert mondani nekik, az opportunistának, vagy egyenesen felbérelt árulónak minősült.³⁰ Részben ez volt az a mentalitás, amely tragikus láncolatban előbb árulóvá változtatta Trockijt és Zinovjevet, később Buharint és társait, még később az eredeti bolsevik párt vezető magjának jelentős részét. Az eseményeknek ez a fajta egymásra következése Silone számára feldolgozhatatlan ellentmondássá vált, szükségszerűen határozta el magát, hogy távozik a „vészkiáraton”.

A fentiek tükrében és mai perspektívából tekintve, döntése nem megdöbbenő. Silone javára írandó az is, hogy távozása után nem az átellenben levő oldalon kötött ki, a szocialista pártnál maradvá visszatért politikai ifjúságának első választottjához. Mindezt figyelembe véve és elismerve, hogy távozásával a kommunista mozgalom lett szegényebb egy gondolkodó elmével, a történetek megértéséhez az is hozzátartozik, hogy az 1920-as és 1930-as évek kommunista mozgalomának vitáiban azok jártak el igazán helyesen, akik nem mentek el a kenyértörésig, ugyanis a KI szektás évei

²⁹ Ignazio Silone: *Uscita di sicurezza*. Firenze, 1965. 84. o. – *Uscita di sicurezza* magyarul: *Vészkiárat*.

³⁰ Uo. 83–84. o.

után korrekcióra került sor a stratégia meghatározásában, és a KI, az egyes kommunista pártok ereje döntőnek, a leghatékonyabbnak bizonyult a fasiszmus elleni küzdelemben. Ugyanez áll a sztálini Szovjetunióra, illetve arra a Kominternen belüli vitafolyamatra is, amely végeredményben biztosította a szocializmus egy országban való építését; és jórészt ez az ország fogta fel a fasiszta háború rohamát, a fasiszmus felett győzelmet arató hatalom lett. Ma már nem rekonstruálható, hogy ez Sztálin személyi kultuszának jelenségében összefoglalt bűnök, ellentmondások és áldozatok halmaza nélkül megvalósult volna-e abban az országban, amely már csak méreteinél fogva is egyaránt magába olvasztott modernizálásra érett szerkezetű országrészeket és vészes gazdasági, kulturális elmaradottságban szenvedő területeket, s amelynek élére éppen Sztálint helyezte a történelem. Egy más alkatú, de ugyanolyan határozottságú, karizmatikus személyiséggel az orosz-szovjet folyamat talán másképp alakulhatott volna. Ez a másik személyiség persze nem lehetett Trockij, mert eszméje a permanens világorradalomról permanens, hosszú távú vereségek forrásává válhatott volna, s a Szovjetunió megszűnéséhez vezethetett. Egyéb személyi alternatíváknak is voltak hátulütői, ezért Sztálin datur. A Szovjetunió és a Komintern Sztálin vezetésével szilárdította meg egy országban a proletariátus nevében működő diktatúrát, majd 1945 után kitört az orosz-szovjet keretből és világrendszerre vált, ami Sztálin és csapata által teremtett alapokon, később a szükséges korrekciókkal, több évtizeden át történelmi paradigmának hatott, és ezalatt senki sem számolt azzal, hogy a rendszer belátható időn belül össze fog omlani.

A Kominternnel, Sztálinnal való viták élezése – ismeretes módon – a vitatkozók fizikai likvidálásához vezetett, attól függetlenül, hogy ki mennyire volt tárgyilagos, intelligensen elvszerű a vitában. Sztálinnal és az őt közvetlenül kiszolgáló csapatánál hatalmuk megszilárdítása merült föl prioritásként, és döntéseik egy részét igazolta is a kialakuló paradigma. Az olasz kommunisták – akik a fasiszmus 1922-es hatalomra jutásával nagy vereséget szenvedtek, és ezzel összefüggésben is a KI vezetőivel folyamatos vitában álltak – a legkevésbé sem kockáztathatták a Sztálinnal való politikai polémiát, azt a gyanút, hogy Sztálinnal szemben Trockijnak, vagy később Buharinnak adnának igazat, akárcsak részletkérdésekben is. Ez az olasz párt felszámolásával, illetve vezető garnitúrájának lecserélésével járt volna. Számos jel mutat arra, hogy a Togliattit ún. „kettőssége” vagy taktikázása miatt elmarasztalók eltékoznak az olasz vezető arra irányuló manővereitől, hogy eloszlassa a Sztálinban immanensen működő gyanakvást, a kételkedőnek, vitatkozó szelleműnek találtatott olasz kommunistákkal szembeni súlyos következmények eshetőségéhez vezető ellenérzéseket.

(Togliatti természetesen a saját fejét sem óhajtotta kockáztatni; más kérdés, hogy történetesen a sajátja helyett másokét kockáztatta, vagy akár beáldozta, illetve együtt sodródott a sztálini koncepciókkal; lásd például Kun Béla sorsát.) Ezzel magyarázható, hogy Togliatti Silonét dezertálása után hosszú időn keresztül a mozgalomba visszatéríthető figurának tartotta, és amíg az 1950-es években, a Silonéval való nyilvános polémiában ki nem éleződik a múlt felhánytorgatása, addig bizalmas munkatársai köreiben Silonéről sem beszél, nem szól egy árva szót sem a szóban forgó drámai időkről. Lelke mélyén átérezte és újraélte az 1920-as és 1930-as évek vitáinak Silonét terhelő tévedéseit, amelyek nem sajátjai, hanem a nemzetközi körülmények, a KI belső viszonyainak számlájára róhatók fel, melyek eredményeként Silonéval együtt a kommunista mozgalom sok értékes emberét veszítette el.

✱

VJACESZLAV KOLOMIJEC

Silone életrajzának orosz vonatkozásai

Silone, az ismert publicista, történész, gondolkodó és politikus, igazi neve Secondino Tranquilli. Az utóbbi időben több munka jelent meg, amely őt is érintette, amelyekben úgy írtak róla, mint a „történelmi revizionizmus” képviselőjéről. Nemcsak arról van szó, hogy Silone szakított a kommunista mozgalommal, és ezzel teljes fordulat következett volna be későbbi történelmi szerepében. Silone szerepét a múltban nagy figyelemmel és jóakarattal követte nyomon a korábbi történetírás, beleértve a többé-kevésbé „hivatalos” történetírókat is. A történelmi revizionizmus áttörte a korábbi „hivatalos véleményeket”, amelyek a múlt eseményeit és szereplőit illetik, de nem mentes a szenzációhajhásztól. Ezzel együtt is kétségtelen, hogy nagyon gondos figyelmet kell fordítani Silone személyére.

Arról van szó, hogy az utóbbi években Itáliában széles körökben elterjedt és nagy visszhangot váltott ki, hogy az verzió, amely szerint Silone kezdetben aktivistaként részt vett a szocialista ifjúsági mozgalomban, majd egyik vezetője volt az olasz kommunista mozgalomnak, ámde ugyanakkor együttműködött kezdetben a liberális, majd később a fasiszta állami rendőrséggel is. Ugyanakkor kevés a közvetlen tanú, a tanúvallomások pedig sokszor ellentmondóak és kevésbé meggyőzőek. Mindez kiválglott akkor, amikor kirobbantak a Silone körüli viták, és az is kitűnt, hogy ezek a

vélemények és bizonyítékok nagyon is közvetettek.³¹ A történelmi érdeklődés Silone politikai és irodalmi hagyatéka iránt, amelyet az utóbbi években megkérdőjeleztek, egyáltalán nem korlátozódhat botrányos viselkedésére, és nem nélkülözheti a nagyobb ívű történelmi feldolgozást.³²

Az olasz történetírás eredményei, amelyek Silone történelmi hagyatékát dolgozták fel, alig érintették Silone munkásságának orosz vonatkozásait, és egyúttal néhány talányt is rejtenek. Tanulmányomban itt csak néhány kérdést vetek fel és néhány előzetes választ is megfogalmazok, mindezt csak első megközelítésben.

Ami Silone orosz történelmi feldolgozásait és orosz kapcsolatait illeti, az egyik első mozzanat, amit ezek az írások megemlítenek, az 1922-es három Internacionálé konferenciája, ahol Silone is ott volt, és találkozott Buharinnal és Radekkal.³³ Kivilágolt, hogy komoly nézeteltérések vannak az orosz és az olasz kommunisták között abban a nagyon fontos kérdésben, miként ítélik meg a forradalom jövőjét Olaszországban. Fel lehet tételni, hogy Silone első találkozásai a kommunista hierarchia eme vezetőivel nem voltak haszontalanok, hanem hozzájárultak ahhoz, hogy Silone megtegye első lépéseit a Kominternben kialakuló karrierjéhez. Már 1923 kezdetén Silone a spanyol kommunista párt mellett képviselte a Komintern, miközben egyúttal olyan feladatot is teljesített, hogy a Szovjetunió és Spanyolország között kereskedelmi egyezményt írjanak alá, sőt a két ország közötti kölcsönös gazdasági együttműködés szélesebben is helyreálljon.

Ezután következett Silone moszkvai korszaka, amely egybeesett azzal az idővel, amikor lezárult a küzdelem, egyfelől Sztálin, másfelől Zinovjev és Trockij között.³⁴ Különösen fontos éve volt ebben az időben Silone az 1927-es év, amikor is a Komintern VB-jének kibővített ülésén az olasz delegáció tagjaként feltétel nélkül támogatta a Sztálin által beterveztett, az ellenzéket elítélő dokumentumot. Később Silone, már svájci emigrációjában visszaemlékezést közölt életének ezekről a moszkvai éveiről, többek közt azokról a vitákról és összetűzésekről, amelyek a nevezetes Lux-hotelben játszódtak le, ahol a Kominternben dolgozó külföldiek éltek.

Ugyancsak a moszkvai években Silone tanúja lehetett annak a kegyetlen

³¹ Mauro Canali: Ignazio Silone and the Fascist political police. *Journal of Modern Italian Studies*, 2000. 1.szám. 36-60. old. John Root: The secret life of Ignazio Silone. *New Left Review*, 2000. 3.szám.

³² Raffaella Castagnola Rossini: Incontri di spiriti liberi. Amicizie, relazioni professionali e iniziative editoriali di Silone in Svizzera, Bari, 2004.

³³ Buharin életútját lásd Évkönyv 1988., Radekét 1985.

³⁴ Zinovjev életútját lásd Évkönyv 1983., Trockijét 2004.

küzdelemnek, amely az SZKP és a Komintern vezetőségében végbement, s végül azzal zárult, hogy autoritárius rendszer alakult ki az országban. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy megérlelődjön benne a szakítás elkerülhetetlensége a kommunista párttal. Kilépett a kommunista pártból. Ami Silone életében a következő évtizedekben végbement, jórészt annak a következménye, amit Moszkvában e lehetetlen időszakban átélt. Közrejátszott benne az is, hogy Silone irodalmi munkássága a Szovjetunióban eléggé sikertelen volt. Könyveiből keveset jelentettek meg orosz nyelven.

Meg kell emlékezni Silone tanulmányáról, amelyet az, a pozitivistá szociológusról, az antik világgal foglalkozó ismert történészéről, Ferreróról írt. Ez az írás oroszul az *Isztorik-Marxiszt*-ban, a vezető hivatalos történeti folyóiratban jelent meg 1930-ban. Természetesen csak abban a rovatban közölheték, amelynek címe „A burzsoá történetírás kritikája” volt. Silone ekkor „kimutatta” Ferrero eredményeiben a pozitivistá szemléletből következő hibákat, korlátokat, valamint a módszertani hibákat is.³⁵

Silone e tanulmánya teljesen megfelelt az akkori hivatalos és kötelező ortodox szempontoknak. A mindent átható cenzúra ellenére a cikk mégis tükrözte az alkotó szerző személyét és tudását. Adott körülmények között Silone kritikusan viszonyult mind a szovjet valósághoz, mind saját pártjának, a PCI-nek a vezetőségéhez (ez egyébként nem maradt titok sem a szovjet hatalom, sem a moszkvai kommunista emigráció számára). Mindez nagyon veszélyes dolog volt. Figyelembe véve az akkori feltételeket, Silone írásai ma is figyelemre méltók, aminthogy azok írásainak érvei is. Az akkori hivatalos szerkesztők mégis elutasították a „disszidens” kommunista szerző historiográfiai esszéinek publikálását, minthogy akkor már világhosszá vált, hogy Silonét hamarosan ki fogják zárni a pártból. Minden bizonnyal ez a döntés – mármint hogy nem adják ki Silone írásait – csak felülről sugalmazva születhetett.

Amellett, hogy mindebben sok feltételezés van, tény, hogy bár Silone irodalmi munkássága remekül indult a szovjet kiadásokban is, például a „Fontamara” kiadásakor, később e döntések nyomán a publikációk elapadtak. Silone-kutatók megállapítják: sikeres szovjet kiadásai Silone első korszakából összefüggnek azzal, hogy Karl Radek nagyon jó véleménnyel volt róla a szovjet írók 1934-es kongresszusán.³⁶

✱

³⁵ Silone: Konyec isztorika-pozityiviszta. *Isztorik-Marxiszt*, 1930. 20. szám 174-178. old.

³⁶ Klaus Voigt: Ignazio Silone e la stampa tedesca dell'esilio. Firenze, 1982. 118-119. old. In: *L'emigrazione socialista nella lotta contro il fascismo*. Uo.

JEMNITZ JÁNOS

Apró kiegészítések és néhány gondolat Silonéhoz

Először is némi személyes vallomással kezdem. A szocialista mozgalom és gondolat egyik elfelejtett emberével, a Kassák vezette „Munka-csoportosulás” tagjával, Nádas Endrével kapcsolatban aki munkaszolgálatosként halt meg (valahol, valamikor). Az ő könyvtárhagyatékából maradt rám a Silone írta „Fontamara” angol Penguin-kiadása, amelyet 15-16 éves koromban nagy lelkesedéssel olvastam.

Tehát a Fontamara bizonyosan eljutott az 1930-as évek szocialistáihoz. Mint ahogy ugyanekkor a híres pozsonyi Prager Kiadónál magyarul is megjelent Silone „Bor és kenyér” c. könyve, amelyet egy másik, eléggé elfeledett szociáldemokrata, Barcza Sándor (1945 után szociáldemokrata képviselő) könyvtárából olvashattam. Mindez csak esetleges és szórványos kiegészítés ahhoz, hogyan hatott Silone egykor Magyarországon is. Persze ehhez felkutatandó lenne, hogy a különböző folyóiratokban mikor, hogyan jelent meg, és mit írtak róla.

Majd sok évtizeddel később a *Nagyvilág* 1969. évi 70. számában olvashattam Silone „Egy jámbor keresztény kalandja” c. remek írását, amely formailag a messze középkorba, a „jámbor” szerzetesek és remeték közé viszi el az olvasót, de abból ahogyan azok megszólalnak és szidják a római bíborosok „cinikus” siserehadát, félreérthetetlenül kiderül, hogy Silone valójában miről ír. (Nem tudom, hogy mi a pontos kelte; a dráma olaszországi megjelenésének, de hogy minden sora magával ragadó és telitalálat, azt minden olvasója megerősítheti.)

Most röviden Silonénak a Komminterben játszott szerepétől. A Komintern történetéhez mára tengernyi könyv áll az érdeklődők rendelkezésére. Ám az bizonyos, hogy Pierre Broué feldolgozása az egyik legalaposabb,³⁷ amelyről az Évkönyv hasábjain is megemlékeztem. S azt persze megint csak nem lehet mellékesnek tekinteni, miként ír Broué Silonéről, akárcsak egy másik „eretnek”, a KI hajdani latin titkára, Jules Humbert-Droz.³⁸ Az utóbbi nagyívű memoárt írt, amely bőségesen érinti a K. I-t. Az „eretnekeknek” elég hosszú a sora, így Willy Münzenberg³⁹ feleségének memoárja sem érdektelen Silone szempontjából sem.

Végül még egy ugyancsak „esetleges”, de nagyon érdemi nyom: Justus Pál egyik fontos, és napjainkban újra felfedezett, 1942-ben írt munkájában, „A szocializmus útja”-ban hangsúlyozza, hogy Silone fasizmus-elemzése

³⁷ Pierre Broué: Histoire de l'Internationale Communiste 1919. Paris, 1997.

³⁸ Jules Humbert-Droz életútját lásd Évkönyv 1992., Münzenbergét 1989.

az egyik legjobb, amit olvasott, s ami hozzásegítette, hogy a fasizmust ne sematikusan lássa.

Mindezek tények, és Silone személyes életútjától független szellemi eredményei. Megjelent munkái nyilván értékek maradnak, hiszen több évtizeden át kétségtelenül szocialista szellemben termékenyítettek meg igen sokakat.

Ami a magyarországi szociáldemokrata visszhangot illeti, a *Népszava* hallatlan nagy hagyatékát ebből a szempontból tudtommal senki sem dolgozta fel. Nos, a Fontamara-könyvről a *Szocializmusban* még 1935-ben megjelent egy méltató ismertetés. A „Bor és kenyér” német megjelenéséről 1936-ban Mónus Ervin, (Mónus Illés fia) írt ismertetést, a már említett pozsonyi magyarnyelvű kiadásról pedig „Góra Lajos”, azaz Faragó László (Vagyis az ismertető névsora önmagában véve is tiszteletre méltó. Az írások is érdemiek masszívan antifasiszták az 1930-as években! Vagyis a *Szocializmusnak*, s ebben az időben már Mónus Illésnek, mint szerkesztőnek volt szeme Silone jelentőségének felismerésére a fasizmus elleni harcban.

Ám volt egy másik vonatkozás is, amire a *Szocializmus* ugyancsak érzékeny volt. 1937-ben közölte Silone nyílt levelét a moszkvai perek kapcsán. S ez távolról sem teljes kép, hiszen senki nem dolgozta fel a *Szocializmus* számaint úgy, hogy hivatkozásszerűen hányszor és milyen formában jelent meg bennük Silone neve.

Mindehhez megjegyzendő, hogy e korszak nagy és elismert történésze, G. D. H. Cole kapitális munkájának, a „History of Socialist Thought”-nak az idevágó kötetében („Socialism and Fascism 1931-1939”) nem fordul elő Silone neve (London, 1960).

TANULMÁNYOK

ARTNER ANNAMÁRIA

Lecsorog a jólét?

Az „ír csoda” másik oldala

A globalizáció kora a tőkés termelési mód kiteljesedésének, a tőkeológia korlátlan érvényesülésének kora. Arról van szó, hogy a kelet-európai országok és kiváltképpen a Szovjetunió létezése által a tőkére kényszerített „társadalmi szolidaritást” bizonyítani hivatott jóléti állam kiterője után a „tőkevilágsszellem” visszatér önmagához. A tudományos-technikai forradalom beköszöntével a termelés nemzetköziesedésének rég megkezdett folyamata minden addiginál égetőbb *sükszükszerűséggé és technikailag korlátlan lehetőséggé* vált, de a még meglévő *társadalmi korlátok* csak a neoliberalizmus bátor úttörőinek (Margaret Thatchernek és Ronald Reagannek) megjelenésével kezdtek leomlani. Az igaz áttörést az 1990-es évek hozták az ideológiai korlátok teljes lebontásával (értsd: a kapitalizmuskritika diszkreditálásával) és a kelet-európai piacok megnyílásával.

Azóta a közgazdaságtan is beállt a *korlátlanágában új* rendszer szolgálói közé, különösképpen – ahogyan ez lenni szokott – a fejletlenségük miatt amúgy is a fejlettek szolgálatához szoktatott országokban, így Magyarországon is. Ahogyan nem új az „új” rendszer (globalizáció), *nem új eszmerendszere sem.*

A *korlátlan konkurenciaharc* mindenkinek kedvező hatását már a klasszikus közgazdászok (Adam Smith, David Ricardo) igyekeztek bizonyítani. E lelkiismeretes férfiak azonban a fennálló apológiája mellett számos olyan törvényszerűsége is fényt derítettek, amelyeket ma nemhogy marxi kritikájukkal, de még eredeti formájukban sem alkalmaznak kései követői. Ilyen klasszikus gazdaságtani elem például annak kimutatása, *hogy a járadék, a kamat az ipari profit része, mely utóbbinak alapja az érték-többlet.* Vagy hogy az áru értékét az előállítására fordított *munka* adja, ez maga pedig *megfizetett és meg nem fizetett* részre, tehát *bérre és kisajátított többletmunkára* (profitra) oszlik.

Napjaink *mainstream* közgazdaságtanában a közgazdasági gondolkodás vulgarizált formájában él tovább, tehát a belső összefüggések helyett a jelenségekről alkotott elképzelések pusztá újratermelése történik (ne-

³⁹ Babette Gross: Willy Münzenberg. Eine politische Biographie. Stuttgart 1967.

megyszer hatalmas matematikai apparátussal). Ennek példája a hasznossági értékelmélet, vagy az „ami jó a tőkésnek, az jó a munkásnak” tétel is, mert hogy „lecsorog a jólét”. Már maga a statisztikai számbavétel is ez utóbbi elvet követi, amikor a fejlődés (utolérés, modernizáció) elmaradhatatlan, sőt gyakran egyedüli fokmérőjeként az egy főre jutó bruttó hazai terméket (hozzáadott érték, GDP) használja.

Pedig a jelenségek mögött rejtőző lényeg teljesen ellentmondhat a látzatnak (például a Föld forog a Nap körül, és nem fordítva), és egy osztályokra szakadt társadalomban ez az ellentmondás kisebb-nagyobb mértékben, de elmaradhatatlanul megjelenik. Ha másért nem, azért, mert a jelenségek vizsgálója maga is a viszonyok foglya, a tudomány apparátusa és művelői maguk is a rendszer rabjai – nem kevésbé, mint azok, akik a rendszer (és „tudománya”) terheit viselik.

1. Mikor fejlődik egy tőkés gazdaság?

Evidenciának számít, hogy a kapitalista gazdaság fejlődéséhez vállalatainak sikeressége, versenyben való helytállása, tehát *versenyképessége* szükségeltetik. Még azt is mindenki tudja, hogy az marad meg a versenyben, aki egyébként azonos funkciójú és minőségű terméket olcsóbban kínál. Hogy azonban mi van e mögött az egyszerű követelmény mögött, azt már kevesebben hajlandók végiggondolni. A tisztánlátást hathatósan gátolja a klasszikusok vulgarizálásán kicsírázott és sok fantáziával felvirágoztatott *neoliberális közgazdaságtan*. Például úgy, hogy a versenyképesség fogalmát „gazdagon megrakja mindenféle jóval”, így elfedi lényegét, és a képességek és lehetőségek fogyasztót szolgáló tárházának állítja be. Így tesznek például a versenyképességi rangsorokat alkotó évkönyvek (pl. az IMD World Competitiveness Yearbookja, amely 323 kritériumot vesz figyelembe 4 tényezőcsoportba foglalva őket), vagy pl. az iskolai szótárak. Ez utóbbiak egyike a „Tutor-to-you” tanárokat és diákokat segíteni hivatott weboldal, amely szerint a versenyképességi előny olyan nyilvánvaló teljesítménybeli differencia a versenyző felek között, amely „fontos a fogyasztók számára”¹. Ez természetesen a dolgok teljes félreértése. Lehet két különböző vállalat által gyártott termék minden szempontból azonos a fogyasztó szemében, az egyik vállalat mégis versenyképesebb, mert olcsóbban tudja előállítani a terméket, így árában nagyobb profitot realizál. (Vagy

Forrás: Mészáros István: Marx: Nuestro contemporáneo y su concepto de globalización. In: Marx ahora. Caracas, 2003.

¹ <http://www.tutor2u.com>

nem is állítja elő olcsóbban, de más termékei elegendő profitot hoznak, hogy termelékenység-növelő beruházásra költhessen stb.)

A versenyképesség magja az egységnyi termékre jutó költség. Ez pedig két oldalról is húsbavágó a dolgozó néptömegek számára.

Egy oldalról azért, mert az egységnyi költség lefaragása a technológia fejlesztésére, automatizációra, tehát az élőmunka kiszorítására ösztönöz, ami *munkanélküliséget* idéz elő. Marx szavaival: *a tőkefelhalmozás törvénye állandóan növekvő ipari tartaléksereget hív létre.*

Más oldalról pedig azért, mert akármilyen technológiát alkalmaz is a tőkés, annak bekerülési ára fix (már kifizetett), míg a technológiát működtető munkaerő ára rugalmasan változtatható marad. Bércsökkenéssel vagy a teljesítménynövekedéstől elmaradó béremeléssel, a munkaidő vagy a munkaintenzitás növelésével stb. az egységnyi termékre (munkaórára) jutó bérköltség mindig csökkenthető. Ezért a vállalati versenyképesség központjában mindig kiemelkedő szerepe lesz a *fajlagos munkaerőköltségnek*.

A vállalati versenyképesség növekedése tehát hosszabb távon szükségyszerűen vezet a termelőeszközökkel nem rendelkező, vagyis *csak* munkavállalásból megélni képes tömegek helyzetének romlásához, még ha ez a romlás a konjunktúra ingadozásaival együtt hullámzásokkal tarkítva megy is végbe.

Egy tőkés nemzetgazdaság sikere vállalatainak sikerétől függ. Eképpen arra jutottunk, hogy a korlátlan ártermelés feltételei között hosszabb távon a *nemzetgazdasági siker szükségszerű záloga a munkavállalók helyzetének (legalábbis relatív) romlása.*

Írország esete éppen azért ér fel az állatorvosi lóval, mert az erőteljes gazdasági növekedés, a munkanélküliség csökkenése és a bérek növekedése idején is összességben a szociális körülmények romlását mutatja.

A gazdasági-szociális mutatók elemzését elvégeztem, de az eredmények teljes körű bemutatása hosszadalmas és terjedelmes tanulmányt igényelne. Ezért alább, a terjedelmi korlátok miatt, csak a lényegre szorítkozom.

2. Az ír „gazdasági csoda”

Írország egy főre eső GDP-je 2003-ban meghaladta a 33 000 eurót, amivel sok fejlett ország elé tört. Az EU-ban például már csak Luxemburg előzi meg. Ez annak köszönhető, hogy mára a 3,9 milliós szigetország az 1990-es években, különösen azok második felében a makrogazdasági mutatók tükrében látványos fejlődést produkált. A GDP reálnövekedése már az 1980-as évek végén meghaladta a későbbi EU15, sőt utóbb az euro-

övezetbe tartozó országok átlagát is, de 1995 és 2000 között különösen magas, 8-10, sőt 1999-ben 11,1%-os ütemet produkált.² Kimagasló ütemben nőtt az ipari termelés, a foglalkoztatás, a magánfogyasztás aggregát szintje, az export, javult a kereskedelmi mérleg, a fizetési mérleg.³

Eddig az ír fejlődés sokat emlegetett jegyei, melyek alapján Írország a tőkés fejlődés aktuális mintaképe. A „csoda” előbb felsorolt dimenziói azonban két lényeges aspektusból is elégtelenek a teljes kép megrajzolásához. Egyfelől csak a makrogazdasági összefüggéseket és csak meghatározott időintervallumban (ti. felívelő konjunktúra éveiben) vizsgálják, másfelől tudomást sem vesznek a társadalmi mutatókról.

3. Felemás és véges gazdasági fellendülés

Az ír gazdaság már évtizedek óta a betelepült (főleg amerikai) nagyvállalatok teljesítményétől függ. Ez a viszony az 1990-es évek konjunktúrájában különösen élesen mutatkozott meg.

A növekedés külső vezéreltségét bizonyítja, hogy a GDP és GNP⁴ közötti különbség az 1990-es évek eleji 10-12%-ról napjainkra 15-20%-ra nőtt (a GDP javára). Az ír növekedés tehát részben pusztán „virtuális”. Nem minden valós termelés, ami a statisztikában megjelenik. Az ír GDP ugyanis tartalmazza az alacsony ír (12,5%-os) profitadót kihasználni igyekvő transznacionális cégek vállalaton belüli elszámolásainak hatását, az Írországbán elszámolt, de nem ott keletkezett hozzáadott érték is.

2000-et követően, összhangban az USA „IT⁵-galopp”-jának kimerülésével, minden növekedési ütem (a GDP, a fogyasztás, kereskedelem stb.) lelassult, nem egy esetben az 1980-as évek végi szint alá süllyedt.⁶ 2001-től 4-5%-ra esett az ír áruexport bővülési üteme. Ez még mindig magasabb, mint az EU vagy az USA átlaga, de például már elmarad a 10 legutóbb csatlakozó ország átlagától, amely 2001-ben 19,5, 2002-ben 9,8, 2003-ban pedig 6-7% volt.⁷ A folyó fizetési mérleg pozitívuma az 1990-es évek folyamán egyre csökkent, 2001-től 0,4-0,7%-os negatívumba váltott. Ez a trend az EU

² UN (2003)

³ EC (2003)

⁴ A GDP (brutto hazai termék) minden, a határon belüli tevékenységet tartalmaz, így a külföldi vállalatokét is, nem tartalmazza viszont pl. a hazai vállalatok külföldi tevékenységének értékét; a GNP (brutto nemzeti termék) pedig a nemzeti tulajdonú gazdaságot veszi számba, tehát nem tartalmazza a külföldi vállalatok termelését, de számba veszi a hazaiak külföldi tevékenységének értékét.

⁵ IT: információs technológiák.

⁶ UN (2003)

egészére nem volt jellemző, a legtöbb ország szinten tartotta (vagy, mint pl. Belgium, jelentősebb aktívumát mérsékelte), sőt javította (pl. Dánia, NSZK, Ausztria, Finnország) külső mérlegét az 1990-es évek végétől kezdve.⁸

2000 után lassult az új munkahelyek számának növekedése, minek következtében a *munkanélküliség 1993 óta folyamatos csökkenése megtorpant*, s a ráta 8 év óta először megemelkedett (2001: 3,9%, 2002: 4,4%). Igaz, még ez az adat is sokkal jobb, mint az EU-é (2002: 7,6%)⁹.

A kedvezőtlen változások összessége tükröződik abban, hogy az IMD (2004) 60 országot felölelő versenyképességi listájában 2000 és 2004 között a „Zöld Sziget” az 5. helyről a 10. helyre szorult vissza.

Ezek után pedig tekintsük át vázlatosan, hogyan alakultak a fontosabb társadalmi mutatók Írország elmúlt bő évtizedében.

4. A foglalkoztatás jellemzői

Az 1990-es évek (második felének) gyors növekedése a termelés kiterjesztését, új munkahelyek teremtését eredményezte. A boom, azzal, hogy munkát adott az addig segélyen élőknek, lehetővé tette az életszínvonal átlagos (de nem egészen általános, nem egyenletes és főleg nem „igazságos”) javulását. Ennek ára részben az volt, hogy a munkavállalói jövedelmek – a kormány béregyezményeivel korlátozva – lassabb ütemben nőttek, mint a fellendülést megelőző 1961-1990-es periódusban.

A foglalkoztatás 1991 és 2000 között összesen 43%-kal (1996 és 2000 között évi 5,7%-kal) emelkedett, 2001-2002-ben viszont már csak évi másfél%-kal, ami az 1990-es évek eleji ütemnek felelt meg.¹⁰ A leggyorsabban a részmunkaidős foglalkoztatás nőtt, közel kétszeresére (17%-ra) növelve részesedését az összfoglalkoztatáson belül. Mind a teljes, mind a részmunkaidős alkalmazásban a külföldi vállalatok jártak az élen. (Az ipari tartalékseregbe a részmunkaidős foglalkoztatás is beleszámít.) Forfás (2003) felmérése szerint¹¹ az 1993 és 2002 között létrejött mintegy száz-

⁷ EC (2003)

⁸ EC (2003)

⁹ UN (2003)

¹⁰ EC (2003)

¹¹ Forfás (2003) felmérése az Enterprise Ireland, az IDFA Ireland, a Shannon Development és az ír területekért felelős Údarás na Gaeltachta ügynökségek adatain alapul, és a feldolgozóipari, nemzetközi kereskedelmi szolgáltatásokban és kapcsolódó szolgáltatásokban működő vállalatokat öleli fel. A felmérés tehát nem teljes körű, de az ír gazdaság húzóágazatain keresztül jól illusztrálja a foglalkoztatás trendjeit. A felmérésben nem szereplő kereskedelem és üzleti szolgáltatásokban (vendéglátás, posta, ingatlan stb.) 2003-ban további 648 000

ezer új munkahely 58,2%-a a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatásokban keletkezett. Az összes új munkahely több mint egyharmadát a külföldi vállalatok nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi szolgáltatások területén való foglalkoztatás-növekedése adta.

A foglalkoztatás növekedésével együtt nőtt a *munka intenzitása* is. Ezt ugyan nehéz egzaktul mérni, de abból következtethetünk rá, hogy 1995 és 2003 között a feldolgozóiparban az egy munkaóra jutó kibocsátás gyorsabban nőtt, mint az egy alkalmazottra jutó. (Az előbbi 156, az utóbbi 149%-kal.)

Az ír gazdasági teljesítmény tehát a dolgozók fokozott munkateljesítményén alapult. A termelékenység emelkedése és a foglalkoztatás növekedése ellenére a ledolgozott heti óraszám a fellendülés idején nemzetközi összehasonlításban igen magas volt, s csak a konjunktúra lanyhulásával csökkent. Az Eurostat szerint 1994 és 1997 között az írek heti 43-44 órát dolgoztak (a CSO legfrissebb adatai ennél kisebbek, de a trend hasonló).¹²

A nominálbérek általában nőttek, de egyben nőtt a differenciáltság is. A rosszabbul keresők átlagbéreiről tanúskodó ágazati adatok hiányosak. 1995 és 2003 között a menedzserek heti fizetése az ipar egészében 1,6-szeresére, s a kékgallérosoké is hasonló ütemben (1,54-szeresére) nőtt.¹³ (Ne feledjük, hogy különböző értéknagyságok azonos ütemű növekedése mellett a különbség abszolút mértéke ugyanebben az ütemben nő!) A férfi ipari munkások bére gyorsabban nőtt, mint a nőké. Átlagon felüli órabéretet fizettek még az alapfém-gyártásban, a papír- és nyomdaiparban, valamint a motorjármű-gyártásban.¹⁴ A legkisebb órabéretet a hagyományosan rossz keresetű „leamaradó ágazatok” (bőr, textil-ruha és faipar) mellett a „high-tech”-et képviselő és az USA 1990-es évekbeli „IT-boom”-ját adó iparokban, nevezetesen a rádió, TV és hírközlési berendezések gyártásában, valamint a hivatali gépek és számítógépek gyártásában kapták a dolgozók. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a nők a legnagyobb heti munkaóraszámban (41,7 óra) éppen a hivatali gépek és számítógépek gyártásán dolgoztak, mégpedig az ipari átlag alatti bérért. Fontos még megjegyezni, hogy a nagyobb órabérű ágazatokban általában heti 2-4 órával többet dolgoztak az emberek.¹⁵ (A jobban fizetett állás „nagyobb odaadást” kíván.)

(teljes munkaidősként csak 412 000), a banki, biztosítási és építési vállalkozásokban 52 000, a közszektorban (beleértve az egészségügyet) pedig további mintegy 336 000 ember dolgozott. A mezőgazdaságban az összefoglalkoztatottak 8%-a, azaz kb. 120 000 ember van lekötve.

¹² CSO Ireland. Industrial Earnings and Hours Worked, 31 March 2004 <http://www.eirestat.cso.ie> Tabla 1-3. – A CSO az ír Központi Statisztikai Hivatal.

¹³ Uo.

¹⁴ CSO Ireland. Industrial Earnings and Hours Worked, Table 5

¹⁵ CSO Ireland Industrial Earnings and Hours Worked, Table 6

No de – lehet ellenvetni – mégiscsak jelentősen nőtt a reálbér a gyors gazdasági expanzió éveitől! Igen ám, csak hogy messze nem abban az ütemben, amit a termelékenység vagy a GDP üteme megengedett volna. A nominális órabérek 1995–2003 között tapasztalt közel 59%-os emelkedésének több mint felét elvitte az infláció, így a 8 év alatt az órabérek reálértéke 27,3%-kal emelkedett. A reálórabérenél azonban többet mondanak az összes reálkeresetre vonatkozó adatok. Az Economic Commission adatai szerint az ír reálkeresetek 1995 és 2003 között 18,9%-kal nőttek.¹⁶ Talán meglepő, de ez az ütem (évi átlagban nem egészen 2%) kisebb, mint az 1961–1990-es évek átlaga (évi 3,5%)!¹⁷ Emlékeztetünk rá, hogy a termelékenység a vizsgált 1995–2003-as időszakban két és félszeresére nőtt, tehát még a nominális béremelkedésnél is két és fél-háromszor gyorsabban, a reálbéremelkedést pedig ötszörösen meghaladva!

5. Társadalmi polarizáció, szegénység

A munkakörök polarizálódása tükröződött a jövedelemelosztásban is. A háztartások jövedelem szerinti felső 40%-ának kétszer olyan gyorsan nőtt a jövedelme, mint az alsó 40%-nak. A felső és alsó jövedelmi tízed között különbség 11-szeresről az 1990-es évek végére 13-szorosra, majd napjainkban 15-szeresre nőtt.

Bár az abszolút szegénység (az alacsony jövedelem mellett a nélkülözés egyéb formáit, mint például meleg étel, télikabát stb. hiányát elszenvedők) aránya 1994 és 2000 között 15%-ról 6%-ra csökkent, az ún. jövedelmi szegénység nőtt. Az átlagjövedelem 50%-a alatt élők aránya 6-ról 13,8%-ra, 60%-a alatt élők aránya 15,6%-ról 22,1%-ra, a 70% alatt élők pedig 26,7%-ról 28,2%-ra emelkedett.¹⁸ Ugyanezt támasztja alá az Ír Gazdaság- és Társadalomkutató Intézet (ESRI) kutatóinak felmérése¹⁹ is: bár abszolút értékben a reáljövedelmek nőttek, a relatív szegénység aránya és lemaradásuk („income gap”) 1994 és 2000 között nőtt. Azok, akik (koruk, egészségük, családi állapotuk miatt) kimaradnak a munkaerőpiacról, illetve szociális segélyre szorulnak, továbbra is veszélyeztetettek.

Az EU-ban az ENSZ 2001-es adatai szerint az ír szegénységi arány volt a legnagyobb (15,3%). Mára Írország az OECD-ben az USA után a leegyenlőtlenebb jövedelemelosztást mutató országgá vált. A jövedelmi polarizá-

¹⁶ EC (2004)

¹⁷ EC (2004)

¹⁸ CPA (2002) és Nolan (2003)

¹⁹ Nolan et. Al. (2002)

ciót az 1987-től alkalmazott béregyezmények és adóreformok is előmozdították.

Mint korábban már hangsúlyoztuk, az általános reáljövedelem-emelkedés a munkanélküliség csökkenéséből adódott, hiszen a szegénység legfőbb oka Írországban is a munkanélküliség. A relatív szegénység egyidejű emelkedése viszont arra utal, hogy a foglalkoztatásba az átlagjövedelem alatti kompenzáció mellett vonták be a munkaerőt. A hozzáadott érték növekedését tehát részben a munkaerőnek az országos átlag alatti szinten történő megvásárlása tette lehetővé.

Layte et al. (2003) felmérései kimutatták, hogy az alacsonyabb jövedelműek szükségletükhöz képest jóval alacsonyabb színvonalon jutnak egészségügyi ellátáshoz Írországban, mint a magasabb jövedelműek. (A relatív szegénység növekedésének tehát hosszabb távon ható következményei lehetnek.)

Az UNDP Human Development Report szerint (2002-ben) a fő szegénységi mutatók tekintetében Írország továbbra is az utolsó előtti a 17 fejlett ország között.

6. Egészségügy

Hogy megítélhessük, mennyiben zárkózott fel Írország a fejlett országokhoz az 1990-es években, több mutató esetében megvizsgáltuk, hogyan alakult Írország OECD-n belüli rangsora. Az elénk táruló kép lehangoló.

Az ír egészségügy helyzete korántsem javult a gazdasági növekedéshez fogható – vagy attól elvárható – ütemben. Írország relatív helyzete (nemzetközi összehasonlításban) az 1990-es években 11 mutató közül hat mutató esetében romlott (lemaradás): várható élettartam, a 65 éven felüliek aránya, az állami egészségügyi kiadások GDP-hez mért aránya, az összes egészségügyi kiadások GDP-hez mért aránya, az ezer élve születésre jutó gyermekhalandóság, az egy főre jutó alkoholfogyasztás. Írország pozíciója nem változott négy mutató esetében (szinten tartás): egészségügyi kiadások vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó USD-értéke, százezer lakosra jutó kórházi elbocsátások száma, ezer lakosra jutó akut betegágyak száma, ezer lakosra jutó (belgyógyász) orvos. És mindössze egy mutató esetében tapasztalhatunk felzárkózást, mégpedig az állami kiadásoknak az összes egészségügyi kiadásban belüli arányát illetően. Ez a javulás azonban nem az állami kiadások növekedéséből, hanem az összkiadásokhoz mérten lassúbb csökkenéséből adódott!

Néhány példa a fentiek illusztrálására:

- Az egészségügyi kiadások vásárlóerő-paritáson számított egy főre jutó USD-értékét tekintve Írország látványos eredményt ért el az elmúlt évtizedben. 1990 és 2001 között a szóban forgó érték 2,7-szeresére nőtt, amihez hasonlóan csak Dél-Korea produkált a vizsgált országok közül. Ugyanakkor a 2001-es ír érték (1935 USD PPP) még mindig csak a 18. helyre elegendő az OECD-ben (ami megfelel az 1980-as vagy 1994-es értéknek), vagyis Írország a fejlett országok között (Finnország és Új-Zéland társaságában) a sor végén áll!²⁰
- Az ezer élve születettre jutó gyermekhalandóság 1960-ban 29,3 volt Írországban, ami 30 ország közül a 15. legjobb mutató volt. 1980-ra a helyezés 12-re javult (11,1 ezrelék), 1990-re azonban 17-re, 2000-re pedig 22-re romlott (2001-ben 25 ország között a 18. volt).²¹
- Az egy főre jutó alkoholfogyasztás 1970 és 1990 között, tehát 20 év alatt 8,6 literről 10,5 literre (1,9 liter vagy 21%-os növekedés) nőtt, de 1990 és 2000 között, tehát 10 év alatt további 3,3 literrel (32%-kal). Bár 1970-ben, 1980-ban és 1990-ben Írország még a 15-16. helyen állt, 2000-ben 13,7 literrel az előkelő második helyet szerezte meg 30 OECD ország közül. Ma már csak Luxemburg előzi meg 14,9 literes adatával, de neki 1970-ben még 15,6 literes átlaga volt, tehát azóta némi mérséklődést ért el.²²

7. Oktatás

Az oktatás helyzete Írországban abszolút értelemben az 1990-es években általában javult, de nemzetközi összehasonlításban csak a harmadfokú képzés mutatói felelnek meg az ország elmúlt években nyújtott kiemelkedő makrogazdasági teljesítményének, illetve az arról alkotott általános képnek. A többi mutatót tekintve az ország relatív helyzete stagnált vagy visszaesett. A relatív (vagyis nemzetközi viszonylatú) helyzet 14 mutató elemzése alapján a következő képet mutatja. Relatív javulás figyelhető meg 3 mutató esetében: a képzésre (különösen a harmadfokúra) költött összegek dinamikája, a harmadfokú képzésbe bevontak aránya, az egy főre jutó oktatási kiadások a harmadfokú képzésben. Relatív romlást tapasztalhatunk 6 mutató esetén: az oktatási intézményekre költött (állami és magán) pénzek nagysága a harmadfokú képzés alatti területeken, a GDP %-ában;

²⁰ OECD (2003) <http://www.oecd.org/dataoecd/1/33/2957315.xls>

²¹ Uo./2/0/2957156.xls

²² Uo./12/11/2957443.xls

mindhárom szintű oktatási intézményt szolgáló állami és magánkiadások a GDP %-ában; minden oktatási vonatkozású állami kiadás a GDP %-ában; az egy főre jutó oktatási kiadások az elemi és alsó-középszintű képzésben; az elemi és középfokú oktatásban a tanárok évi óraszámja; az elemi és középfokon oktató tanárok fizetése. Relatív stagnálás figyelhető meg két mutatónál: az oktatási kiadások közkiadásokon belüli aránya; az egy főre jutó oktatási kiadások a felső-középfokú képzésben. Végül a trendek nem ismertek, de a jelenlegi állapotok szerint hátrányos helyzetben van Írország nemzetközi összehasonlításban négy mutató esetében: a felsőfokú oktatás átlagos hossza; az egy főre jutó oktatási kiadások az egy főre jutó GDP %-ában; az egy tanulóra költött kumulatív összeg; a felső-középfokú oktatásra vonatkozó 11 jellemző többsége.

Ismét csak néhány mutató illusztratív jelleggel:

- Bár az abszolút összegeket tekintve Írország jelentősen növelte oktatási kiadásait az 1990-es években, a relatív mutatók tekintetében többnyire stagnált vagy lemaradt. A közkiadásokon belül a nemzetközi trendekkel összhangban az oktatási kiadások 1995 és 2000 között 12,2%-ról 13,5%-ra nőttek (OECD-közép: 12,1 és 13,0%), ami azt jelenti, hogy az OECD-n belüli helyezése gyakorlatilag nem változott (1995: 25 ország közül 9., 2000: 276 ország közül 11).²³ Ám a GDP-hez mérten még ennyire sem tűnik ki, sőt lemarad Írország oktatási büdzséje.
- Minden oktatási vonatkozású állami kiadást (így a háztartások szubvencionálását is) számba véve 1995-ben a GDP 5,1%-át, 2000-ben már csak 4,4%-át költötték az írek oktatásra, miközben az OECD-átlag rendre 5,4 és 5,2% volt. Az írek lemaradása tehát nőtt!²⁴
- Ha az egy főre jutó GDP-hez mérjük az egy főre jutó oktatási kiadásokat, akkor Írország lemaradása még nagyobb: 18%-os adata (2000) már csak Mexikót és Törökországot előzi meg az OECD-ben, melynek középértéke egyébként 25% (Magyarországé 24%).²⁵
- 1996 és 2001 között az elemi és középfokú oktatásban a tanárok fizetése változatlan áron számolva 9 kategória közül 8-ban 2%-kal csökkent, s csak egy kategóriában nőtt 3%-kal, miközben 24 számba vett ország vagy országrész közül 16 esetében a fizetések minden kategóriában emelkedtek.²⁶
- Végezetül megemlíthjük, hogy az OECD felmérése szerint a felső-középfokú oktatásra vonatkozó 11 jellemző közül Írország két esetben van a

²³ <http://www.oecd.org/dataoecd/0/12/14483688.xls> Table B4.1

²⁴ Uo. Table Be.1

²⁵ Uo. Table B1.2

²⁶ Uo. Table D5.4

három legjobb között, három esetben az átlagos, és hat esetben az átlag alatti szinten (ezen belül három esetben a legrosszabb három ország között).²⁷

8. *Leccsorog a jólét?*

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a szegénység relatív fogalom: szegény az, aki az adott társadalomban szegénynek számít. Mindegy, mekkora a jövedelem abszolút szintje, ha abból nem elégíthető ki a lakhatás, táplálkozás, öltözködés, kulturálódás, gyermeknevelés stb. alapvető szükségletei). Ez azért lényeges, mert szokás tagadni az abszolút elnyomorodás marxi törvényét, azon az alapon, hogy az alul lévő jövedelmi is nőnek. A kedélyeket megnyugtató érvként hozzák fel például, hogy az 1990-es években Földünkön a napi 1 dollárnál kevesebből élők száma 1,3 milliárdról 1,1 milliárdra, arányuk 32%-tól 25%-ra csökkent. Eltekintve attól, hogy egyáltalán mennyire jogos évtizedek óta változatlanul 1 dolláron hagyni a világszegénységi küszöböt²⁸, hangsúlyozzuk, hogy a szegénység nem egyszerűen jövedelmi szegénységet jelent. Amiből az is következik, hogy a szegénységi küszöbök meghaladó jövedelmi szinten élők életszínvonalát sem csak jövedelmi szintjük alakulása határozza meg.

Írország társadalmi mutatóinak vizsgálata arra a következtetésre vezetett, hogy több tekintetben romlott az ír lakosság életszínvonala az 1990-es évek konjunkturális időszakában, de még ha javultak is egyes mutatók, javulásuk elmarad az alacsonyabb gazdasági növekedési ütemeket produkáló (tehát semmiféle csodát nem mutató) országok eredményei mögött. A szociális fejlődés tehát messze elmaradt a gazdasági teljesítménytől. Ez nyilvánul meg abban is, hogy a bérek aránya az ír GDP-hez mérve 1961-ben még 82%, 2002-ben azonban már csak 54% volt, ami a legnagyobb arányú esésnek számít az EU15-ön belül. A csökkenés az 1980-as években kezdődött, de dandárja az 1990-es évekre esett.

Magyarországon „a piaccgazdaságba való sikeres átmenet”, a látványos tőkevonás és visszaesés után megélénkült gazdaság, a növekvő foglalkoztatás és reálbérek mellett romlott a táplálkozás átlagos minősége, csökken a lakásépítés, romlottak a kulturálódás alapvető mutatói, a közbiztonság, a munkavállalási feltételek. Mivel azonban a lakosság jövedelmi polarizáltsága kétszeresére nőtt (1989 előtt az alsó és felső jövedelmi tized közötti különbség 4-5-szörös volt, napjainkban 8-9-szeres), egyesek számára

²⁷ <http://www.oecd.org/dataoecd>.

²⁸ Lásd erről bővebben Vandemoortele (2003)

a rendszerváltás felemelkedést, míg a többségnek életszínvonal-romlást hozott. A rendszerváltással padlóra küldött tömegeknek csak egy része tudott szinten maradni, esetleg újra felkapaszkodni, többségüknél kialakult és/vagy megrögzült a szegénység, illetve létbizonytalanság egy vagy több szimptomája.

Vizsgálatom arra utal, hogy a magasabb növekedési ütem nemcsak hogy nem járt együtt a jólét azonos mértékű növekedésével, de több tekintetben a tömegek helyzetének romlását eredményezte.

A jólét tehát nem csorog le...

IRODALOM

- ARTNER, Annamária (2004): A „Kelta Tigris” röntgenlelete. Gazdaság és Statisztika, megjelenés alatt.
- CPA (2002): Poverty today. September/October 2002, Comat Poverty Agency <http://cpa.ie/pub/pvertytoday.html>
- CSO Ireland. Banking, Insurance and Building Societies: Employment and Earnings, 30 January 2004 <http://www.eirestat.cso.ie>
- CSO Ireland. Earnings in Distribution and Business Services, 30 January 2004 <http://www.eirestat.cso.ie>
- CSO Ireland. Industrial Earnings and Hours Worked, 31 March 2004 <http://www.eirestat.cso.ie>
- CSO Ireland. Irish Life Table No. 13,26 September 2001 <http://www.eirestat.cso.ie>
- CSO Ireland. Public Sector Employment and Earnings, 18 February 2004 <http://www.eirestat.cso.ie>
- EC (2003): European Economy No 5, 2003. European Commission
- EC (2004): European Economy No 3, 2004. European Commission
- FORFÁS (2000): Annual Survey of Irish Economic Expenditure. (August 2000) <http://www.forfas.ie/publications/iee98htm>
- FORFÁS (2003): Annual Employment Survey 2002, September 2003, <http://www.forfas.ie>
- <http://www.eirestat.cso.ie/PECAvarlist.html>
- <http://www.tutor2u.com>
- IMD (2004): World Competitiveness Yearbook <http://www.02.imd.ch/documents/wcy/content/pastranking.xls>
- LAYTE, R. - NOLAN, B. (2003): Equity Utilisation of Health Care Services in Ireland. In: Living in Ireland Research Group Newsletter. ESRI. Issue 2, 2003
- NOLAN, B. - GANNON, B. - LAYTE, R. - WATSON, D. - WHELAN, C. T. - WILLIAMS, J. (2002): Monitoring Poverty Trends in Ireland: Results from the 2000 Living in Ireland Survey. ESRI, Dublin, July 2002 <http://www.esri.ie>
- NOLAN, B. (2003): Income Inequality during Ireland' Boom. In: Studies: An Irish Quarterly Review, Vol 92, No 366, June 2003

<http://www.esri.ie/printpub.cfm?id=1808>

OECD (2003): Health Data 2003 3rd ed. <http://www.oecd.org/dataoecd>

UN (2003): Economic Survey of Europe, 2003 No 1. UN, New York and Geneva 2003

VANDEMOORTELE, Jan (2003): Progress on MDGs : Presentation by Jan Vandemoortele chairman of the UNDG working group on MDGs.

February 14th 2003, New York

<http://www.un.int/belgium/MDGSeminarVandemoortele.html>

✱

TONY BENN

New Labour

A globalizáció mítosza

A „modernizáció” terminológiát az Új Labour arra használja, hogy igazolja nagyon régimódi politikáját. Itt az ideje, hogy utánanézzünk annak, ez valójában mit is jelent. Vegyük például a közszolgáltatások privatizációját, ami azt jelenti: az iskolákat és az egyetemeket, valamint a kórházakat odaadják a magánvállalatoknak, hogy felépítsék és azután igazgassák őket. Ezt pontosan így csinálták száz évvel ezelőtt, mielőtt még a jóléti államot kialakították volna, amit azok is akartak, akik meg tudták fizetni a szolgáltatásokat. Nos, a többiek viszont boldogok lehetnek, ha egy kis alamizsnát kaptak. A New Labour a régi rendszerhez akar visszatérni, s ráadásul ezt nevesi modernizálásnak.

Vagy vegyük a minimális nyugdíjak rendszerét, amelyet szintén az LP vezetett be. Nos ez visz minket megint az LP-hez, amikor az LP megszűntette 1945-ben a Mens Testet (a szegénytörtényt - J. J.).

Ugyanez a helyzet az oktatási rendszerünkkel, amelynél azt mondják: ahhoz, hogy modernizáljunk, vissza kell térnünk a szelektáláshoz.

Így volt ez a régi iskolarendszerben, amely a tehetséges gyerekeknek tartott fenn meghatározott iskolákat, a többieket pedig már a munka világára készítette fel, vagyis arra, hogy engedelmesskedjenek, és ne gondolkozzanak, ne fejlődjenek. Ez a régi rendszer átmegy az új viszonyok között is az ún. modernizált feltételek közé.

Vegyük például az imperializmus kérdését. Viktória királynő idején Nagy-Britannia uralta a világot és csapatokat tartott Ázsiában és Afrikában, hogy a helyi lakosságot elnyomja, megszerezze a nyersanyagokat és az olcsó munkaerőt, és így nagyobb és biztos profitot zsebelhessen be.

Nagy-Britannia uralta a világot, zsákmányolt Afrikában és Ázsiában. A britek elnyomták a helyi lakosságot, könnyen találtak olcsó zsákmányt és előnyös kereskedelmet, s jó profitra tettek szert. Most szolgálilag követjük Amerikát. Vele együtt arra törekszünk, hogy uraljuk a világot a katonai bázisok révén, azért, hogy őrizzük az Egyesült Államok érdekeit, a piackereskedelem érdekeit. S ezt úgy mondják, hogy modernizálnunk kell.

Mindez rendkívül sok kárt okozott a hidegháború idején, s most újabb fegyverkezési versenyt eredményez. S erre mondják, hogy modernizáljuk a fegyveres védelmet.

Mindez igaz a Lordok Házával kapcsolatban is. Jelenleg a parlamenti ház az ugyanazzal a megvetéssel kezelik.

A modernizálási hullámot tulajdonképpen úgy fogják fel, mintha a képviselők egyszerűen válságos helyzetben lennének, akik mind a Downing Street ellenőrzése alatt vannak. Most arra törekszünk, hogy fontos feladatokat mi vegyünk át. Jelenleg csodálkozhatunk azon, ha az Új Labour a parlamentet nem hagyja ott mintegy a Téli Palotában, és egyúttal a tömeget is cserbenhagyja úgy, mint amelyet nyugodtan ott lehet hagyni.

Az új baloldal egyszerűen feladja az Új Labourt, a Labour Party belső demokráciáját. Meg akarjuk engedni az alkotmányosságot és az elfogadott társtagságot, hogy a döntéseket valóban közösen hozzuk meg.

Mindez hozzátartozik az úgynevezett modernizáláshoz.

Mindezt a fő felelősség a vezetőséget terheli. De mindenki, aki ennek aláveti magát, és aki magánemberként nem gondol semmire, ugyanúgy felelős, minthogy mindezt ezeknek az embereknek a hallgatása teszi lehetővé.

Ha én mindezt szóvá teszem, egyes pártemberek azt mondják, nem tudják, mit tegyenek ahhoz, hogy ezt a helyzetet megváltoztassák. Teljesen tehetetlennek érzik magukat, úgy érzik, mintha a dzsungelben lennének és ezen nem is tudnának változtatni. Pedig ez nem olyan nehéz, mint amilyennek látszik. Csak beszéljünk világosan, személyes sérelmek nélkül, és szavazzuk meg azt, amiben hiszünk. Ezt tegyük meg függetlenül attól, hogy hol állunk, és másokat is győzzünk meg arról, hogy tegyék ugyanezt.

Mindenekelőtt le kell lepleznünk azokat, akik nevetséges módon régi, elavult és jobboldali eszméket akarnak ránk erőltetni. Ennek a legutóbbi példája az úgynevezett modernizáció. Az igazság az, hogy az Új Labour nagyon régi, már leharcolt gondolatokat melegített fel a múltból és ad el úgy, mintha vadonatújnak lennének.

Előre kell néznünk, és akkor látni fogjuk, mit kell tennünk. Olyan társadalmat kell kialakítanunk, amely a moralitásra és a szociális igazságosságra épül, valamint a békére és az internacionalizmusra, a demokráciára és

az emberi jogokra. Ha ezt elérjük, akkor valóban sikerült saját korunk elé lépni, és akkor mi leszünk az igazi modernizálók.

Forrás: Free Radical, 2001. július 20. New Century Essays. 20–23. old.

✱

TONY BENN

Az új római birodalom²⁹

Attól az időtől kezdve, hogy Julius Caesar i. e. 55-ben partra szállt és bevezette az egyedüli váltópénzt, a brit szigetországban egészen a Római Szerződés aláírásáig az volt a központi kérdés, hogyan alakulnak a kapcsolatai Európával. Ez a kérdés mind a két pártot megosztotta, oly mértékben, hogy mindkét párt egységét is veszélyeztette.

A közvetlen kérdés most az euró és az, hogy Nagy-Britannia csatlakozzon-e az egységes pénzhez. De ennél is fontosabb, hogy elfogadjuk-e az új Európai Alkotmányt, amelyet a veterán francia politikus, Giscard d'Estaing vezetésével kovácsoltak ki. Az Európai Unió, amelybe sok kelet-európai országot vontak be, s immár 25 tagja van, az eredeti hatnál négyszeresére nagyobb lett. Az alkotmányozás problémája óriási. További kérdés, hogy az EU-nak legyen-e közös katonai és közös külpolitikája. Mindezt annak érdekében, hogy bebizonyítsuk, Európa most sokkal egységesebb, és ellen-súlyozni tudja az USA-t.

Amikor a Közös Piac létrejött, én a kezdetek kezdetétől opponáltam azt azon az alapon, hogy „a gazdag emberek klubjának” (rich men „club”) tekintettem; a továbbiakban azonban, mint miniszter, úgy véltem, hogy lehetőséget kínál a multik ellenőrzésére, amelyek most már nagyobbak és erősebbek, mint a nemzeti államok; most azonban úgy vélem, hogy ma már az EU olyan formát öltött, hogy fenyegeti a demokráciát Nagy-Britanniában is és az EU többi tagországában is.

Harold Wilson³⁰ szintén megváltoztatta az álláspontját ebben a kérdésben. Wilson is ellenezte először a belépést, majd pedig támogatta azt; és így tett Mrs. Thatcher is, aki szenvedélyesen fellépett Nagy-Britannia EU-tagsága mellett 1975-ben, és aláírta azt az egyezményt is, amely az egységes piac elfogadását jelentette; de később, amikor már nem volt miniszter-

²⁹ Az írás Tony Benn készülő könyvének egyik utolsó fejezete. A szöveget Tony Benn 2005 januárjában küldte meg az Évkönyv számára.

³⁰ Harold Wilson életútját lásd Évkönyv, 1996.

elnök, opponálta a Maastrichti Egyezményt, miként az eurót is, és mindenféle európai integrációt.

Ezzel szemben állt Roy Jenkins, Michael Heseltine³¹ és Edward Heath³² is, aki aláírta a Csatlakozási Szerződést 1972-ben anélkül, hogy az országban népszavazást tartottak volna.

Amikor a későbbiekben Ted Heath-szel is beszéltem, akkor ez ügyben érvelése mindig egyszerű és szimplán politikai jellegű volt. „Európa két nagy háborún ment át, amelyek sok millió emberéletet követeltek, és most az a feladatunk, hogy összefogjunk.” Az a tény, hogy Heath is hevesen ellemezte az afgán, az iraki és a jugoszláv háborút, megerősítette e kérdésekben az én véleményemet is. Így világos: Heath EU-elfogadása azon alapult, hogy Heath visszautasította azt, hogy az USA dominálja Európát.

Ezt az érvet komolyan kell venni, de minthogy ez alkotmányos problémákat is felvet, nem lenne helyes, ha ezt csupán parlamenti határozat révén csúsztatnák át anélkül, hogy népszavazás erősítené meg. Ezek ugyanis rendkívül fontos alkotmányos ügyek, és ez elvenne bizonyos hatalmat a választóktól, és ezt a hatalmat azok kezébe adná át, akiket e hatalom gyakorlására kijelöltek.

Az évszázadok során Európa sok birodalmat látott megszületni és elbukni: így a görög, a római birodalmat, a török (ottomán), a francia és a német birodalmat, nem is szólva a spanyol, a portugál és a brit birodalomról. Európában a konfliktusok elég szép számban a gyarmati rivalizálásokról keletkeztek, amelyek éppen e birodalmak között törtek ki.

Az európai egyetértés Napóleon bukása után úgy jött létre, hogy a háborúval szemben kerestek megoldást; ez nyitott utat később, 1919 után a Népszövetségnek, amelyet valójában a régi birodalmi országok uraltak. Ezt a Népszövetséget azután Mussolini gyarmati háborúja törte meg, amelyet Abesszínia (Etiópia) ellen indított, és amely egyértelműen a népszövetségi Charta megszegését jelentette.

A második világháború után át kellett gondolni, hogy miként lehet a legjobban újjáépíteni a kontinenst, és mindjárt a hidegháború idején a NATO egyik fő feladata az lett, hogy megakadályozza a Szovjetunió esetleges katonai támadását. Így bizton lehet azzal érvelni, hogy az EEC (Európai Gazdasági Közösség) olyan alapokon jött létre, és azt a célt szolgálta, hogy Európát tiszta kapitalista fundamentumon építse újjá. Ekkor alakult meg a NATO is, amelynek kapcsán úgy érveltek, hogy olyan katonai erőt kell létrehozni, amely ellensúlyozhatja a Szovjetunió katonai fenyegetését. És va-

³¹ Roy Jenkins az LP vezető politikusa volt a pártból való kilépése előtt, Heseltine pedig a toryk egyik vezére.

³² Edward Heath konzervatív miniszterelnök volt.

lóban, néhány évvel ezelőtt egy fogadáson magam is hallottam az USA londoni nagykövétét arról beszélni a Marshall-tervvel kapcsolatban, hogy a feladat a kommunizmus terjedésének a megállítása.

Mint technológiai miniszter 1969-ben, amikor a nagy ipari társaságokkal kerültem szembe, azon töprengtem, hogy egy nemzetállam miként veheti fel a kesztyűt velük szemben. Akkor az is felvetődött bennem, hogy az EEC alkalmas testület-e arra, hogy ellenőrizni tudja őket, hiszen nyilván ez lenne a feladata. Ez a hatalmas feladat népi egyetértést követelt volna meg, és pontosan ezért 1970-ben, amikor már ellenzékben voltunk, és én már szabadon beszélhettem, amellel érveltem, hogy ejtsék meg a népszavazást, és így szerezzék meg a brit nép egyetértését. Ekkor rá kellett ébrednem, hogy a népszavazás megtartásának gondolata teljességgel elfogadhatatlannak bizonyult. Természetesen az uralkodó rendszer számára, amely elutasította, hogy a népnek ebben az ügyben beleszólása legyen, vagyis ez azt jelentette, hogy az EEC-t a politikai elitnek kellett uralnia.

A népszavazást végül 1975-ben tartották meg, miután Heath az 1974-es választást elveszítette.³³ A népszavazás azután megmutatta, milyen nagy volt a pénz hatalma a bizonytalanságban mind a két oldalon. Az Európa-barát irányzatnak megvolt a maga nagytőkés támogatása és az adott politikai rendszer (establishment) is támogatta, valamint az egész média (a *Morning Star*³⁴ kivételével); mindezek hatalmas forrásokat és erőket tudtak mozgósítani. Ugyanekkor az Európa-ellenes oldalon nagy nehézségekbe ütközött annyi pénznek az összegyűjtése is, hogy sajtókonferenciákat és gyűléseket tarthassanak.

Wilson miniszterelnök ezután az ipari miniszterségtől az energiaügyi minisztériumba helyezett át, és ezután miniszterként 1970-ig láthattam, hogy a Közös Piac miként kezdi meg tevékenységét.

1977-ben én voltam az elnöke az Energiaügyi Miniszterek Tanácsának a Közös Piacban. Ez volt az egyedüli bizottság egész életemben, ahol sem mint tag, sem mint elnök, nem volt jogom arra, hogy egy dokumentumot szabadon előterjeszthessek, ami azt is jelentette, hogy az igazi hatalom nem a választott bizottság kezében volt. Az alkotmányos monarchiában tehát a minisztereknek legfeljebb annyi játéktere maradt, hogy igent vagy nemet mondjanak.

A Miniszterek Tanácsa természetesen az igazi parlament, ez a testület határozatokat hozhat, amelyek tényleges valósággá válnak anélkül, hogy a csatlakozott országok parlamentjei azokat megszavaznák. Elnök koromban azt javasoltam: ez a bizottság legyen nyilvános, hogy mindenki láthas-

³³ A választásról lásd Évkönyv 1974–1875.

³⁴ A *Morning Star* a Brit Kommunista Párt (CPGB) lapja.

sa, hogy a határozatok miként születnek meg, és ehhez milyen érveket használnak. Ez a javaslat valóságos borzadályt váltott ki a miniszterek körében, minthogy attól tartottak, ez fényt vethet apró stiklijekre és arra, hogyan oldják meg az ellentéteiket – és én veszítettem.

Arra is rá kellett jönnöm, hogy az EEC-t – amely távol állt attól, hogy ellenőrizze a nagy multikat, éppen ellenkezőleg – a multik egyenesen a keblükre ölelték. Így e szervezet túllépett azon, hogy egyes nemzeti államok kormánya a döntéseket opponálhatta volna.

Az Energiaügyi Biztos azt mondta, hogy az Északi-tengeri olaj valójában európai tulajdon; ugyanebben az időben a saját hivatalnokaim azt mondták nekem: bár az 1946. évi Atomenergia Törvény, amelyet Nagy-Britanniában hoztak, az akkori kormánynak teljhatalmat adott minden atomenergiiai tevékenység fölött, most ezt a hatalmat átvette az Euratom (az Európai Atomenergia Bizottság), és ezek után nekünk nem maradt semmiféle ellenőrzési jogunk az ügyek fölött.

Figyelmeztettek arra is, hogy a saját iparunk támogatása tulajdonképpen a szabadkereskedelem elvének a megszegése, és természetesen azzal is megfenyegettek, hogy ha ezeket a szabályokat nem tartom be, ez akciót von maga után.

A következő harminc évben teljesen világossá vált, hogy az EU, úgy, ahogyan létrejött, nagyon gondosan kialakított szervezet arra, hogy kiiktasson mindenféle demokratikus ellenőrzést, amely korábban kialakulhatott az egyes csatlakozott országokon belül. Mindezt úgy állítják be, mint ha az internacionalizmus győzelme lenne, miközben a valóságban ez a demokrácia és mindazon eredmények felszámolása, amelyet korábban száz éven át kivívtak.

Most a Maastrichti Egyezményvel, az EU Közös Piacával és a Stabilitás Egyezményével a frankfurti bankárok – vagyis egy nem választott testület – minden kormányt bíróság elé rángathatnak a Maastrichti Egyezmény megszegése címén. Most is ez történt: a francia és a német kormánnyal szemben most olyan címen lépett fel, hogy azok megszegték a Maastrichti Egyezményt és a Stabilitási Egyezményt, amikor túllépték a kormány költségvetési kiadásainak limitjeit.

Ha az új Európai Alkotmány gyakorlattá válik, akkor minden hatalom az egyes kormányok kezéből átmegy az Európai Bizottság és a Központi Bank kezébe, és majd akkor a brit nép, akár csak Európa más népei, ráébred, hogy bárkire is szavaztak, amikor az érdekelt országok parlamentjeit megválasztották, nem tudják megváltoztatni azokat a törvényeket, amelyeknek ezentúl engedelmesskedniük kell.

Ha én Dániel lennék!

Ez halálos fenyegetés a demokráciára, és ha a többségi szavazás megszünteti a jelenlegi vétőszavazást, akkor bármelyik kormányt leszavazhatják és lehengerelhetik, s a nép, amely megválasztotta saját képviselőit, többé nem jut igazán szóhoz. Továbbá, hogyha a független had- és külügyi politika megbukna, hadba vihetnének minket egy olyan határozat alapján, amely másutt és nem a mi parlamentünkben születne meg.

Ez nemcsak a demokratikus jogok egyértelmű tagadása, hanem elveszi a kormányok hatalmát és elveszi a hitet még a forradalomtól és a lázadástól is, bár lényegileg a demokratikus megoldás mégiscsak lehetséges. Ugyanakkor minden politikai rendszer legitimitációja és stabilitása kétségessé vált.

Én nagyon is híve vagyok az európai kooperációnak. Egy törvénytervezetet is az asztalra tettem az európai Commonwealth érdekében, amely kontinensünk minden országát tömörítette volna. Létrejöttéhez minden érdekelt parlament jóváhagyása szükséges. Ha az Egyesült Nemzetek Közgyűlése egyezségekre jut egy határozat elfogadásakor, azt el kell fogadni. Az európai alkotmány és az európai pénz ügyét is úgy találják, hogy az a nacionalizmussal áll szemben, amely annyi borzalmat hozott Európára. De én attól tartok, hogy mégis a nacionalizmust fogja felszítani, amikor a dühös emberek felfedezik, hogy olyan dolgok elkövetésére kényszerítik őket, amiket nem akarnak, és más nemzeteket okolnak, miközben a hiba teljesen magában a rendszerben van.

A szövetségek jönnek és mennek, mint a Szovjetunió és Jugoszlávia esetében láttuk. Egyáltalán nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy az Európai Föderáció is a belső ellenségeskedések folytán fog szétesni, és így pontosan az ellenkezője történhet meg, mint amit nekünk mondtak.

✱

PETER BIRKE

„Mi vagyunk a 21. század szociáldemokráciája”

*Megjegyzések a jobboldali pártok fölemelkedéséhez Dániában
(II. rész)*³⁵

A valaha egyértelműen neoliberais Venstre a 2001. őszi dániai választási harcban szociális húrokat kezdett pengetni. Bizonyos szociális szolgáltatások megőrzéséért vagy kiépítéséért lépett föl, amelyeket a bevándorlási politika megtakarításából kellene „kigazdálkodni”, és amelyeket a rendőrség és a hadsereg megerősítésével kell összekötni.³⁶ A 2002 tavaszán elfogadott első konzervatív-liberális költségvetés valóban megtakarításokat eredményezett a külföldiekkel kapcsolatos kiadásokban, amelyeket megfelelő propaganda-kürtszó kíséretében a családi pótlék emelésére, az idősgondozásra és a kórházakra költöttek el. Az újraosztást megismételték a 2002. októberi államháztartási tárgyalások alkalmával, amikor a kormány különösen büszke volt arra, hogy a kisnyugdíjasoknak nyújtott kiegészítést és az alkoholos italokat terhelő adók csökkentését is „finanszírozni tudta” a bevándorlási politika kiadásainak a megszorításaiból.

Ha ezeket a lakosság egy részét érintő javításokat közelebből vizsgáljuk, kevés lényegeset találunk bennük. A legtöbb új szolgáltatás egyszeri juttatás, nem épül be a bérekbe. Az új kormány nyíltan hangoztatott szándéka, hogy az emeléseket esetleg eszközölje, és ezekkel kapcsolatban semmilyen garanciát ne vállaljon. Az államháztartási politika így mind nyíltabban ajándékosztogatásba megy át, a „különösen rászorulóknak”. A 2002. októberi költségvetési előirányzatban például a kisnyugdíjasok pótlólagos juttatását egyéni szükséghelyezethez kötötte (amelyet az érintetteknek részletesen bizonyítani kell). Az igazolandó rászorultság elve szöges ellentétben áll az eddigi szociáldemokrata elvekkel. A szociális jogokat alamiznaosztás váltja föl.³⁷

³⁵ A tanulmányt a szerző az Évkönyv számára készítette. Első részét az előző, 2005-ös kötetében közzöltük. Itt a befejező részt adjuk közre. A német nyelvű, eredeti tanulmány egészében jelent meg az Évkönyv 2005. számában.

³⁶ Mindezt egy amerikai stílusú választási kampány kísérte, amely személyek közötti döntésre szűkítette a választást a régi, szociáldemokrata kormányfő, Poul Nyrup Rasmussen és a liberál-konzervatív koalíció jelöltje, a másik (Fogh) Rasmussen között. Annak a nem nagyszámú tanulságnak az egyike, amelyet a szociáldemokraták választási vereségükből képesek voltak levonni, arra szorított, hogy nekik is a *Venstre professzionális marketing-módszereire* lett volna szükségük. Ezt 30 reklámszakember bevonásával próbálták orvosolni.

³⁷ Mindazonáltal az alamiznából hamarosan igények bontakoztak ki, legalábbis az érintettek „morális gazdaságában”. Az új Rasmussennek emiatt hamarosan szembe kellett néznie azzal a problémával, amelyet egy szociáldemokrata polgármester így fogalmazott

A szociális leépítés egy részét az új kormány 2002 nyara óta a költségta-
nácsokkal próbálja végrehajtani, amelyeknek az eddiginél jóval cseké-
lyebb költségvetési „juttatásból” kell gazdálkodniuk. Eközben kényszerin-
tézkedésekkel fenyegetik őket, amennyiben összeütközésbe kerülnének az
általános adóstopról hozott döntéssel. 2002 tavaszán a kormány megszorí-
tó intézkedései elleni tiltakozás Koppenhágára összpontosult. Csúcspontja
a 2002. márciusi, mintegy 20 000 fős tüntetés volt. Ezt azonban szeptem-
beri helyi tiltakozások követték, mindenekelett a gyermekgondozási
hozzájárulás szűkítése, a kórházbezárások és a tömegközlekedés „raciona-
lizálása” ellen.

A központi kormányzat értett ahhoz, hogyan kell a takarékosági intéz-
kedések ódiomát a szociáldemokrata irányítású községekre és közigazga-
tási hivatalaikra hárítani. A valódi felelősséget csak úgy lehetne világossá
tenni, ha a helyi hatóságok elutasítanák a koppenhágai adományokat. A
legtöbb község azonban egyelőre hasznosabbnak véli, ha a kormány által
nekik ázott csapdában üldögel.

A Venstre „szociális arculata” azért lassan kopik, a közszolgálati leépíté-
sek és a szinte minden háztartást érintő takarékosági intézkedések miatt.
Hosszabb távon aligha ismerheti félre bárki is, hogy a kormány politikája
fokozza a szociális fölé- és alárendelődés állapotát. Eközben a „Dán Nép-
párt”³⁸ igyekszik a jobboldali kormány „szociális lelkiismeretének” szere-
pében tetszelegni. Azt, hogy a kormány kénytelen volt letenni a szociális
és az oktatási megszorítások egy részéről, megpróbálja a maga közbelépé-
sének tulajdonítani. Ezen a háttéren jól kirajzolódik a politikai jobboldal
viszonya a szakszervezeti mozgalomhoz.

Támadás a szakszervezetek ellen

A jobboldal kormánypártjai adminisztrációjuk első hónapjaiban ismételten
hangsúlyozták: vissza akarjuk szorítani a szakszervezetek állítólag túlten-
gő befolyását. Ennek a szándéknak a jegyében a jobboldali liberálisok és a
konzervatívok 2000 júniusában a DFP segítségével keresztülhajtottak a
parlamenten egy törvényt „a részmunkaidős foglalkoztatásról”. Dániában
a munkaidő tartamát és beosztását ez ideig kollektív szerződések szabá-
lyozták. A törvényjavaslat szakított ezzel a hagyománnyal. A kormány ezt

meg: „Ha egyszer valamit behajtottál a majomkretrebe, utána irgalmatlanul nehéz visszazse-
rezni onnan.” (*Jylland-Posten*, 2002. szeptember 9.)

³⁸ DFP – a jobboldali koalíciós kormány lojális radikál-konzervatív „ellenzéke”.

„a szerződések szabadságának” érvével támasztotta alá. Ez eufémizmus, a neoliberalizmus fegyvertárából. Gyakorlatba való átültetése nem mást jelent, mint hogy a foglalkoztatottak szociális jogait és ezek kollektív képviseletének a lehetőségét korlátozni kell. Maga a nagyvállalkozók szövetsége is fölemelte a szavát ez ellen, a szociális konszenzus fölborulásától tartva. Ennek dacára tovább folynak a szakszervezetek ellen irányuló törvényhozási előkészületek. Meg akarják tiltani, például az úgynevezett „kizáró megállapodások” kötését. Ezek a vállalatnál való elhelyezkedést meghatározott szakszervezettel fennálló tagsági viszonyhoz kötik, a Nagy-Britanniából ismert „closed shop” rendszerhez hasonlóan. Lépéseket tesznek arra, hogy a mindeddig teljesen jelentéktelen keresztény és egyéb sárga szakszervezeteknek megkönnyítsék külön bérmegállapodások aláírását. A legfontosabb, küszöbönálló érvágás azonban a sztrájkjog tervezett korlátozása. Nemcsak az ágazatokon belüli szolidaritási sztrájkokat akarják megtiltani, hanem a Dániában igen elterjedt harci eszköz, a szakszervezeti bojkott alkalmazását is olyan vállalatok ellen, amelyek megsértik a munkavállalói jogokat és a bérmegállapodásokat.

A kormány szakszervezet-ellenes politikája a munkásmozgalmában figyelemre méltó reakciókat váltott ki. A legszembeötlőbb ezek közül a baloldali bizalmiak két, évek óta legsikeresebb tanácskozása volt – 2002 tavaszán Silkeborgban és szeptemberben Aarhusban. Az is jelzés értékű, hogy a vállalati aktivisták szakszervezeteiktől független fórumának ez az újabb színre lépése ezúttal nem ütközött a szakszervezeti apparátus egyöntetű ellenállásába. Éppen ellenkezőleg: a tanulatlan és betanított munkások szövetségének (Specialarbejderforbund – SiD) nagy része, sőt, a korábban inkább jobboldali irányultságú Fémmunkás Szakszervezet is egyenesen üdvözölte mindkét találkozót. Az új vonal abban is tükröződik, hogy 2002 márciusában részt vettek a kormány ellen irányuló tüntetésen is, anélkül, hogy maguknak követelték volna a vezető szerepet. Ami a „részmunkaidő”-törvényt illeti, ezzel szemben az évek óta legnagyobb vadsztrájkhullám bontakozott ki, ráadásul ennek a súlypontja klasszikus ipari munkahelyeken volt, mint például a kopenhágai repülőtér.³⁹

Ami a szakszervezeteknek a bázisszervezetekhez való közeledését illeti, ebben az a tendencia fejeződik ki, hogy közvetítő szerepüket nemcsak a jobboldali kormány teszi kétségessé, hanem a tagok egy részének évek óta kifejezésre juttatott, az elért tárgyalási eredményeket illető elégedetlensége is. Az 1998-as ipari tömegsztrájk óta nem került sor a bértárgyalások újabb fordulójára. A szakszervezeti tagok nem jelentéktelen része akkor is mesz-

³⁹ *Gruppe Arbejderpolitik*, 2002. 31. sz.

szemenően elégedetlen volt a megállapodásokkal. Ez vezetett 1999-ben részleges illegális sztrájkokhoz, például az egészségügyben.⁴⁰ Végül a közszolgáltatási szférában, 2002 májusában sor került egy általános bértarifa-fordulóra. Ezen viszont csak igen csekély többséggel sikerült meghozni a kialakított kompromisszumos döntést. Különösen élesen bírálták azt, hogy a szakszervezetek végül beleegyeztek az „Új bér” (Ny Lon) elvébe. A Ny Lon értelmében a bér fontos jelenlegi alkotórészei prémiummá változnának, amelyet a főnökök „a foglalkoztatottakkal folytatott megbeszélés” alapján oszthatnak ki. Bebizonyosodott, hogy ez az elv a foglalkoztatottak bérversenyéhez, az egyenlőtlenségek növekedéséhez vezet, különösen a férfiak és a nők között. 2002 augusztusában éppen a Ny Lon alkalmazása körüli ellentétekből bontakozott ki egyhetes látványos sztrájk a Danmarks Radiónál. Ez végül kompromisszummal végződött: a szakszervezeti bizalmiak beleszólási jogot vívtak ki az „egyéni berrész” elosztásában.

A kormány szakszervezet-ellenes politikája dacára ősz óta tárgyalások folynak a szakszervezetek, a kormánypartok és a DFP között. A szakszervezetek célja a következő: „Tagjaink számára konkrét eredményeket érünk el.” Elsősorban a „closed shop” rendszer elleni támadásokat akarják visszaszorítani. A szakszervezetek egyik nagy aggodalma az, hogy az EU-piac megnyitásával 2004 elejétől olcsó munkaerő áramlik az országba, amely jelentősen „aláígér” az általuk kialakított béreknek. Az SP ezért a Specialarbejderforbund támogatásával javasolta, hogy tartsák fenn a „closed shop” rendszert. Ellentétként megszavazta egy „átmeneti szabályozást”, amelynek jegyében a kelet-európai munkások és munkásnők nem nyernének jogot a dán szociális szolgáltatásokra.⁴¹ Ez a DFP iránti gesztusnak tekinthető vásári alku egyrészt megerősíti egy anakronisztikus külön „dán” munkaerőpiac létesítését és bebetonozását, másrészt elősegíti, hogy a lényegét tekintve szociális problémát „eticizálják”. Ez nyilvánvaló ellentéte az eddigi szakszervezeti bérpolitikának, amely minden Dániában élő foglalkoztatottal szolidáris, származásától függetlenül. Ezt a megoldást a viszonylag baloldali szakmai szervezetekben egyelőre nem sikerült keresztülhajtani. Mindebből pillanatnyilag a DFP húz hasznot. Minden további nélkül kijelentheti, hogy a „closed shop” mellett áll, amennyiben arról van szó, hogy a külföldi munkáskezeket kívül tartsák a vállalatok kapuján; de ellene, ha arról, hogy a szakszervezetek jogait megnyirbálják. Mint Pja Kjaersgaard mondta: „Támogatásunk kizárólag annak szól, hogy

⁴⁰ *Kalle Bromkvist*: (Fast) ein Generalstreik in Dänemark. In: *Analyse und Kritik* (Hamburg), 2000. 9. sz. 16. old.

⁴¹ www.sid.dk, 2003. március 29.

védelmézzük a munkavállalókat, ám semmi esetre a személyi és egyesületi előjogokat, amelyeknek véget kell vetni.”⁴²

A DFP bevonásával folytatott tárgyalások a szakszervezetekben törvényesíthetik azt a tendenciát, hogy eltávolodjanak a szocialistákkal fenntartott hagyományos kapcsolatuktól. A szakszervezeti politikának ez a „politikamentes” irányzata megerősödött a dán szakszervezeti szövetség (Landesorganisation i Danmark – LO) 2003. februári kongresszusán. Paradox módon erősíti ezt a „politikamentes” tendenciát a szakszervezeti baloldal régi követelése, hogy szüntessék be az SP-nek nyújtott pénzügyi és politikai támogatást. Az LO elnöksége hangsúlyozta: a Szövetség a bérből élők érdekeit „a kormányok színétől függetlenül kívánja védeni”. Az LO ugyanezen a kongresszuson elfogadott új, „az egyéni választási lehetőségre” törekvő programja az anyagi mellett a szociáldemokráciára vonatkoztatót „ideológiai szakítást” is tartalmaz,⁴³ amely a szociáldemokrata politika fentebb leírt módosítását figyelembe véve kétségkívül vaskosan téves döntés. A dán szakszervezetek viszonylagos bomlása ellentmondásos jelenségekben fejeződik ki. Egyik oldalon a dán munkások és munkásnők a sztrájkok „Európa-bajnokainak” mondhatják magukat: 1998 és 2002 között ugyanis 1000 dolgozóra számítva 462 munkanap esett ki. (A második helyen álló spanyoloknál ez 173 nap; még az olaszok és a franciák is hátrább sorolódnak.)⁴⁴ Másrészt az LO szakmai szervezetei évek óta tagokat vesztenek, mindenekelőtt a 30 éven aluliak körében. Ebben a „depolitizálódás” és a „repolitizálódás” közti halmazállapotban lebegnek a dán szakszervezetek. Egyrészt vállalták egy jobboldali kormány tárgyalópartnereinek a szerepét, másrészt támogatnak bizonyos, e kormány ellen irányuló tiltakozó mozgalmakat és politikai sztrájkokat. A küzdelem, amely a szakszervezetekben a két tendencia közötti választás körül folyik, még nem dőlt el.

Tartós jobboldali hegemonia?

A jobboldali populisták feltartóztatatlannak tetsző előnyomulása 2003 eleje óta elakadni látszik. A DFP-nek 2003 tavaszán jelentős szavazatvesztést kellett elkönyvelnie. Mint osztrák, holland és (Németországban belül) hamburgi rokonszervezeteinek, a DFP-nek sem csupán haszna származott a kormánnyal folytatott együttműködésből. Emellett a DFP-nek hasonló problémája támadt mint az SP-nek. Pusztán az a háború ugyanis, ame-

⁴² A DFP vezérének szavait közölte a *Jyllands-Posten* 2002. április 23-i száma (4. old.)

⁴³ *Dagbladet Arbejderen*, 2003. január 7.

⁴⁴ *Politiken*, 2003. április 30.

lyet a párt a hatalmon lévő kormánnyal együtt a bevándorlók ellen folytat, önmagában nem javítja támogatóinak a szociális helyzetét. A gyűlölettel nem lehet jóllakni. Miután a párt, a Venstre vezetőivel ellentétben, túlnyomórészt a szociáldemokrácia korábbi szavazóinak az elhódításáért küzd, beleegyezése bizonyos szociális megszorításokba másképp érinti, mint a kormánypártokat. Míg a párt autoriter vezetése és a Pja Kjaersgaard körüli személyi kultusz hozzájárult ahhoz, hogy a DFP, amely csak a hatalom peremén billeg, ne essen szét egymással vetélkedő klikkekre, a párt tekintélyuralmi arculata nem tudott változtatni ingtag pozícióján, amelyet klientúrájának igényei és kádereinek a hatalomra jutáshoz fűződő vágya közötti ellentmondás okoz. Ez a probléma a dán gazdaság legújabb keletű válságjeleinek az erősödésével éleződni fog. A sok év óta először ismét növekvő munkanélküliség elsősorban éppen a DFP legjelentősebb bázisát alkotó tanulatlan és betanított munkásokat sújtja.⁴⁵ Végül az a támogatás, amelyet a párt az iraki háború ügyében a kormány állásfoglalásához nyújtott (Dánia a háború legkeményebb támogatói közé tartozott; néhány hajó mellett katonákat is küldött a térségbe), a DFP-nek – s most első ízben az egész jobboldalnak – legalábbis egyelőre további elektorális veszteséget jelentett. Figyelemre méltó, hogy a politikai jobboldal növekedési görbéje, úgy tűnik fordított arányban áll a szociális mozgalmak fejlődésével. A háború első heteiben, más országokhoz hasonlóan, sok év óta nem látott tömegtiltakozás tanúja volt Dánia is. Ám jelenleg hiányzik az a baloldali formáció, amely ezt a tiltakozást (és a jobboldali kormány ellen 2001 vége óta kibontakozott mozgalmakat) összefüggő és tartós formákban tudná kifejezni.

A jobboldali populizmustól folytatott nyilvános polémia, legalábbis Németországban, Haider ausztriai választási veresége és Pim Fortuyn Listájának hollandiai széthullása óta erősen alábbhagyott. A nyugtalanságra azonban továbbra is van elég okunk. Törekvéseink bizonyos középponti mozzanatait ugyanis – amilyen „a törvény és a rend állama”, az idegen politikai állandó felhasználása a hisztériakeltésre, vagy az „aktivizáló szociális állam” gondolata – a bevett nagy pártok nemcsak hogy átvették, de tovább is munkálják, mintha csak Haider és Fortuyn elérték volna látványos választási céljukat. Ebben az értelemben az ún. jobboldali populisták inkább csak katalizátorai, mint kiváltói voltak ezeknek az autoriter politikai tendenciáknak, amelyeket szociáldemokrata és polgári kormányok Nyugat-Európa-szerte egyaránt alkalmaznak. Nyilvánvaló a veszély, hogy egy szociálszocialista projektum, éppen az „Új Közép” politikájával⁴⁶ való ha-

⁴⁵ www.sid. 2003. április 23.

⁴⁶ Az „Új Közép” (Neue Mitte) politikáját Georg Schröder és Tony Blair hirdette meg néhány évvel ezelőtt.

sonlósága okán, erősen befolyásolhatja a dán (és az európai) társadalom fejlődését.

Hangsúlyoznunk kell persze, hogy egyelőre „csak” projektumról, „csak” veszélyről van szó. Helyénvaló itt utalni arra, amit a bevezetőben említettem, hogy még Margaret Thatchernek sem sikerült töretlenül keresztülvinnie programját, amire a Marxism Today helyesen rámutatott.⁴⁷ Ezért is döntöttem úgy, hogy csatlakozom a folyóirat vitájához.

Ma különböző európai országokban annak a kísérletnek vagyunk a tanúi, hogy a késői 1990-es évek tömegtiltakozásaira és a kezdődő recesszió által kiváltott mozgalmakra a kormányok új politikai formáció kialakításával reagáljanak. A humanista és az antirasszista álláspontok összekapcsolása a szociális konfliktusokkal, amit az ilyen formáció ellen fellépő erők juttatnak kifejezésre, nagy esély a politikai és a szakszervezeti baloldal számára. A jobboldal hegemoniája törekeny; tegyük meg, amit tehetünk azért, hogy meg is törjön.

✱

ERIC HOBBSAWM

Az értelemre a tétet! Kiáltvány a történelemért⁴⁸

Az állítólagos „civilizációk háborújától” a nagyon is reális szociális válságig, az egzisztenciális gyűlölködéstől az identitás súlyos zavaraiig minden arra ösztöni a történészeket, hogy az emberi lények és a társadalmak afejlődésének megértésén munkálkodjanak. A történelemtudománynak a legutóbbi évtizedekben mutatkozó relativizmusa gyakran a politikai konszenzus érdekeivel haladt kéz a kézben. Legfőbb ideje azonban, hogy helyreállítsuk „az értelem arcvonalát”, új történet szemléletet hozva működésbe. Erre szólít föl bennünket Eric Hobsbawn, korunk egyik legnagyobb történésze. Az alábbiakban a British Academy nagytermében, a marxista történetírással foglalkozó kollokviumon elhangzott 2004. november 13-i zárószavát adjuk közre. (A *Le monde diplomatique* bevezetője.)

✱

⁴⁷ Lásd Évkönyv 2005. 46. old.

⁴⁸ A szerző, az Évkönyv sokszoros szerzője, a Londoni Egyetem emeritus professzora küldte el a *Le monde diplomatique*-ban megjelent cikkét az Évkönyv számára [A magyar olvasót útbaigazító szerkesztői jegyzeteket megkülönböztetésül szögletes zárójelben adjuk.]

„A filozófusok a világot csak különbözőképpen magyarázták; de a feladat az, hogy megváltoztassuk”.⁴⁹ A marxista történészeket e két, Ludwig Feuerbach német filozófus kapcsán leírt tétel inspirálta. 1880-tól azoknak az értelmiségieknek – köztük a történészeknek – a nagy része, akik magukénak vallották a marxizmust, valóban ezt is tették: a munkás- és szocialista mozgalmakkal együttműködve meg akarták változtatni a világot. Ezek a mozgalmak nagyrészt valóban a marxi eszmék befolyása alá kerültek, így váltak politikai tömegekké. Azokat a történészeket, akik meg akarták változtatni a világot, ez az együttműködés bizonyos tanulmányozandó területek, nevezetesen a munkás népesség története felé terelte. A baloldali értelműeket vonzották ezek a témák, eleinte anélkül, hogy kitüntetett kapcsolatuk lett volna a történelem marxista interpretációjával. És fordítva: az 1890-es években, amikor sokan közülük már nem voltak társadalmi forradalmárok, gyakran marxisták is megszűntek lenni.

A szovjetek 1917-es októberi forradalma újra fölélékítette ezt az elkötelezettséget. Ez a harcos elszántság az antifasiszta periódus éveiben tovább erősödött. Emlékeztetnék azonban arra, hogy a marxizmust az európai kontinens jelentős szociáldemokrata pártjai is formálisan csupán 1950-től vagy még később adták föl. A Szovjetunióban viszont csak marxista történetírást lehetett művelni (amint később ugyanez volt a helyzet más, kommunista rendszerek által kormányzott országokban).

Az 1950-es évektől ez a motiváció a fejlett országokban meggyengült. Nem így a harmadik világban, ahol az egyetemi oktatás jelentős fejlődése, továbbá a diákok mozgalmi következtében az 1960-as években új, népes tömeg határozta el, hogy a világot megváltoztatja. Eközben, bár kétségkívül radikálisoknak mondhatók, sokan közülük nem voltak őszinte marxisták, egyesek pedig egyáltalán nem voltak azok.

A marxizmusnak ez az újabb színrelépése az 1970-es években tetőzött – kevéssel azelőtt, hogy tömeges támadás kezdődött ellene. Ennek ismét főleg politikai okai voltak. Ennek a reakciónak az első számú következménye annak az eszmének a megtagadása volt (kivéve a neoliberaisokat, akik akkor még vallották), hogy a történelmi elemzés segítségével az ember megkísérelheti, hogy előrejelezze az emberi társadalom megszervezésének jövőbeni sikeres módját. A történelem így elvált a teleológiától.

Lévén a homályos távlatok, amelyek között ma a szociáldemokrata és a szociálforradalmár mozgalmaknak cselekedniük kell, nem valószínű, hogy a marxizmus irányában újabb politikailag motivált fordulat menne végbe.

⁴⁹ Tézisek Feuerbachról. (1845 tavasza.) Marx-Engels Művei, 3. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 10. old.

Ám e téren óvakodjunk a nyugatias, a centrumra összpontosító szélsőségtől. Mint ezt más írásaimban igyekeztem kimutatni, az 1980-as évektől ez a tendencia terjedőben van, Dél-Koreától Tajvanig, majd az 1990-es évektől Törökországban és ma is az arab világban.

Szociális fordulat

Melyek voltak a marxizmus „világmagyarázatának” a fő dimenziói, amelyektől a történelemtudományé kissé eltértek, de azért párhuzamosan haladtak vele? Ez arra a hullámra vonatkozik, amelyet Anti-Ranke-effektusnak⁵⁰ nevezhetnénk, s amelyben a marxizmus jelentős mozzanatokkal volt jelen, anélkül, hogy ezt hordozói teljes egészében elismerték volna. Ez kettős mozgást indított el. Egyrészt vitatta a pozitivistáknak az elméletet, amely szerint a valóság objektív szerkezete nyilvánvaló, elég ehhez a történelemre ráilleszteni a természettudományok módszertanát, és általa magyarázni meg, hogy a dolgok miért úgy történtek, ahogy történtek, illetve fölfedezni, hogyan történtek valójában. Ennek értelmében minden történész számára kötelező volt (és maradt), hogy lehorgonyozzon az objektív valóságnál, részletesen megismerje azt, s azt is, hogy mi történt a múltban. Mégsem a tényből indult ki, hanem a problémából, és azt követelte: ezt vizsgálják meg, ha meg akarják érteni, végülis miért és hogyan alakultak a paradigmák és a koncepciók úgy, ahogyan alakultak, a történelmi hagyományok és a különböző szocio-kulturális környezet hatására.

A másik oldalon ez az irányzat kísérletet tett arra, hogy a történetírást a társadalomtudományokhoz közelítse, úgyszólván bekebelezze egy általánosabb diszciplinába, amely képes megmagyarázni a társadalom átalakulásait. Lawrence Stone⁵¹ formulája szerint a történetírás feladata elsősorban az, hogy föltegye a „miért” nagy kérdését. Ez a „szociális fordulat” nem a történetírásból indult ki, hanem a társadalomtudományokból. Ezekre úgy tekintettek, mint az evolúciós tudományágra, azaz a történetírás megerősítő tényezőre. Amennyiben Marxban a megismerés szociológiájának atyját látjuk, akkor a marxizmus, jóllehet lejárátták egy hibás, vak,

⁵⁰ Leopold von Ranke (1795-1886) – őt tekintik a domináns egyetemi filozófia atyjának 1914 előtt. Olyan könyvek szerzője, mint a „L'Histoire des peuples romans et germains de 1494 à 1535”, illetve az 1824-ben megjelent „Weltgeschichte”.

⁵¹ Lawrence Stone (1920-1999) – a történetírás szociálhistóriai irányzatának egyik legbefolyásosabb brit személyisége, olyan könyvek szerzője, mint a „The causes of the English Revolution 1529-1641” (1972), ill. a „The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800” (1977).

ultraobjektivistá feltevés nevében, minden bizonnyal ennek a folyamatnak az első számú segítője volt. Mi több, a marxista eszmék egyik legismertebb hatása, a gazdasági és a társadalmi tényezőknek tulajdonított fontos szerepe, nem is volt specifikusan marxista eszme, bár a marxista elemzés teljes súlyával ezt az orientációt segítette. Ez mélyen beleivódott abba az általánosabb történetírói mozgásba, amely 1890 körül vált láthatóvá, és tetőpontját az 1950-1960-as években érte el, az én nemzedékem nagy szerencséjére, amelynek esélyt adott arra, hogy átalakítsa a diszciplinát.

Ez a szociális-gazdasági áramlat túllépett a marxizmuson. Mindenütt folyóiratokat, és szociál-gazdasági történész intézményeket hozott létre, mint Németországban 1893-ban a marxista szociáldemokraták a Vierteljahrschriftet. Ez a marxi kötődés azonban nem volt jellemző Angliára, Franciaországra, sem az Egyesült Államokra. Sőt magában Németországban sem volt az erősen történelmi gazdasági iskola sohasem marxista.. És csupán a XIX. századi „harmadik világban” vagyis Oroszországban és a Balkánon öltött a gazdaságtörténet mindenekelőtt szociálforradalmár jellegét, mint az egész társadalomtudomány is. Ennélfogva erősen vonzotta Marx. Mindenesetre a marxista történészek érdeklődése ekkor nem annyira az „alapra” összpontosult, hanem az alap és a fölépítmény kapcsolatára. A kifejezetten marxista történészek mindig relatív kisebbséget alkottak.

Marx a történetírást elsősorban azoknak a történészeknek és kutatóknak a közvetítésével befolyásolta, akik átvették kérdésfeltevéseit. Ezekre azután válaszokat adtak, hol őt követve, hol nem. A marxista történetírás Karl Kautsky vagy Georgij Plehanov⁵² időszakához képest nagy lépést tett előre olyan kapcsolatok révén, amelyek hordozói megtermékenyítették más tudományágak (például a társadalmi antropológia) eszméivel, nemkülönben olyan gondolkodók által, akiket Marx befolyásolt, s akik megpróbálták továbbgondolni eszméit, mint Max Weber.⁵³ Ha hangsúlyozom ennek a történetírói irányzatnak az általános jelentőségét, ezt nem azért teszem, mintha alábecsülném a különbségeket, amelyek soraiban jelen voltak. Mindenesetre a történetírás e korszerűsítő ugyanazokat a kérdéseket tették föl maguknak, és ugyanazokban a szellemi ütközeteken kötelezték el magukat. Inspirációjukat a humángeográfiából, a Durkheim⁵⁴-féle filozófiából, és (mint Franciaországban Labrousse⁵⁵ Annales-e esetében) a statisztikából merítették; vagy a weberiánus szociológiából, mint a

⁵² [Kautsky életútját lásd az Évkönyv 1979., Plehanovét 1981. évi kötetében.]

⁵³ [A német Max Weber (1864-1920) a XX. század egyik mértékadó szociológusa.]

⁵⁴ Emile Durkheim (1858-1917) a modern szociológia egyik atyja, a „De la division du travail sociale” (1893) és a „Suicide” című munkák szerzője.

⁵⁵ [Ernest Labrousse (1895-1988) életútját lásd Évkönyv 1990.]

Historische Sozialwissenschaft az NSZK-ban, sőt a Brit Kommunista Párt történészeinek a marxizmusából, akik szintén fontos vetülete voltak a a történetírás korszerűsítésének Nagy-Britanniában, vagy legalább létrehozták legfontosabb folyóiratát.

Ezek is, azok is egymást szövetségeseknek tekintették a történetírói konzervativizmussal szemben, még ha politikai álláspontjaik szembeálltak is egymásával, mint Michael Postannek⁵⁶ és marxista tanítványainak az esete mutatta. A haladásnak ez a koalíciója példás kifejezési eszközt talált az 1952-ben alapított Past & Present⁵⁷ folyóiratban, amely nag tekintélyt vívott ki magának a történészek világában. A folyóirat annak köszönhetően a sikerét, hogy az alapító fiatal marxisták szabad akaratukból lemondtak az ideológiai kizárólagosságról, a más ideológiai tájakról érkezett fiatal korszerűsítők pedig készséget mutattak arra, hogy befogadják őket, mert úgy gondolták, hogy az eszmei és politikai különbségek nem akadályozhatják együttműködésüket. A második világháború vége és az 1970-es évek között a haladásnak ez a frontja látványosan nyert teret. A hetvenes évtizedben, mint Lawrence Stone mondja, „a történelmi diskurzus természetében a zavarok roppant együttese következett be”. Ez azután elnyúlt egészen az 1985-ös válságig, amikor megkezdődött az átmenet a mennyiségi vizsgálatokról a minőségiakra, a makrotörténetről a mikrohistoriára, a strukturális elemzésekről az elbeszélésekre, a szociális témákról a kulturális témákra. Azóta a modernizáló koalíció védekezésbe szorult, és ez egyaránt vonatkozik a csoport nem marxista összetevőire, mint „szociál-ökonomiai” csoportjára.

Az 1970-es években a történetírás domináns irányzatában nagy átalakulás ment végbe, elsősorban azoknak a „nagy kérdéseknek” a mentén, amelyeket Marx tett föl. Akkoriban azt írtam erről: „Gyakran lehetetlen megmondani, hogy egy munkát marxista vagy nem marxista szerző alkotott, különösen, amikor a szerző külön nem fejt ki ideológiai álláspontját... Türelmetlenül várom a napot, amikor senki sem fogja kérdezni: vajon marxista vagy nem marxista a szerző.” Ám, amint ezt magam is megjegyeztem, valójában messze voltunk egy ilyen utópikus állapottól. Sőt, azóta, éppen ellenkezőleg, erősödött annak a szükségessége, hogy hangsúlyozzuk azt, amit a marxizmus tud hozzáadni a történetíráshoz, minthogy ez hosszú ideje nem történt meg. Egyben azért is, mert a történetírásnak védelemre

⁵⁶ Postan 1937-től töltötte be a Cambridge-i egyetem közgazdasági tanszékének vezetői posztját. Fernand Braudellel együtt fő inspirálója volt a Gazdaságtörténészek Nemzetközi Szövetségének (Association internationale de l'histoire économique). – [Róla lásd *Hobsbawm* visszaemlékezését az Évkönyv 2005-ös kötetének „Történetírók” rovatában.]

⁵⁷ A marxizmushoz közeli angol folyóirat.

van szüksége azokkal szemben, akik tagadják képességét arra, hogy segítsen megérteni velünk a világot. De azért is, mert a tudományok új fejleményei fölborgatták a történetírás naptárát.

Módszertani téren a legfőbb negatív fejlemény az, hogy akadályok egész sorát emelték a közé, ami történt és történik a történelemben, és arra való képességünk között, hogy megfigyeljük és megértsük ezeket a tényeket. Ezek a barikádok annak a visszautasítását jelzik, hogy elismerjük egy objektív valóság létezését, olyan valóságét, amelyet nem a megfigyelő kreált különböző, változékony célokkal; máskor annak a tételezését, hogy nem tudjuk átlépni ennek a nyelvezetnek a határát, s ez az egyetlen módja annak, hogy a világról beszéljünk, hogy megértsük a múltat. Ez a látásmód kirekeszti azt a kérdést, vajon a múltban léteztek-e visszatérő jelenségek, szabályszerűségek, amelyek alapján a történész jelentős feltevéseket fogalmazhat meg. Kevésbé teoretikus érvelések is e visszautasításra összpontosulnak: a múlt folyamata – úgymond – túlságosan esetleges, tehát az általánosítások, amelyekre valaki jutott vagy juthat, gyakorlatilag irrelevánsak. Ezeket a megállapításokat valamennyi tudományra vonatkoztatják. S akkor még mellőztük az ugyancsak létező, sokkal felületesebb régi felfogást, amely a történelem alakulását egyes, politikai döntéseket hordozó személyeknek vagy magas beosztású katonáknak, esetleg valamely eszmék vagy „értékek” hatásának tulajdonítja. Mindez a történetírás kutatási képességét arra korlátozná, hogy próbáljon „beleérzéssel” közeledni a történelemhez, ami nyilvánvalóan elengedhetetlen, de önmagában nem elégséges.

Az első számú politikai veszedelem, amely most a történettudományt fenyegeti, az „anti-univerzalizmus”: „az én igazságom – úgymond – épp annyira érvényes, mint a tied, bármit mondanak is a tények.” Ez az anti-univerzalizmus természetesen csábítja bizonyos, azonosan gondolkodó csoportok történészeit. Náluk a vizsgálat legfontosabb tárgya nem az, hogy mi történt. Inkább az, hogy mi módon érinti az illető csoportot annak a magyarázata, hogy mitől történt így vagy úgy. Általánosabban fogalmazva: az ilyen történetírás számára nem az események ésszerű magyarázata a fontos, hanem a „jelentősége”, az, hogy egy bizonyos csoportosulás, amely – vallási, etnikai, nemzeti, nemi, divat- vagy egyéb alapon – másokkal szemben azonosítja magát, hogyan gondolkodik arról, ami történt.

A relativizmus vonzereje tehát az „identitárius” történészcsoportokra erős. Különböző okokból a legutóbbi harminc évben aranykorukat éltek a történelmi kontra-igazságok és mítoszok, az érzelmek diktálta deformációk. E mítoszok némelyike közvetlenül is közveszélyes, mint pl. a hinduista kormányok éveiben Indiában⁵⁸, vagy Olaszországban, Mr. Silvio

⁵⁸ A Baratiya Dzsana Párt (BJP) 1999-től 2004-ig állt az indiai kormány élén.

Berlusconi kormányának éveiben; hogy néven nevezzük: az olykor integrista vallásosság kíséretében színre lépő nacionalizmusok időszakaiszaiban.

Mindazonáltal, ha ez a jelenség megzavarta is a történetírás szélső peremvidékén tanyázó kuruzslókat és ostobákat, továbbá zavarokat okozott egyes, nem szükségképpen e kategóriákba sorolható különleges történész-csoportoknál is, mint a nacionalisták, a feministák, a melegek, a feketék és mások, egyszersmind életre hívott egy korábban ilyen méreteken nem létező és végtelenül érdekes történeti fejleményt: „a jelenkor történeti visszaemlékezések valóságos özönét”, ahogy Jay Winter⁵⁹ nevezi. Ennek jó példája a Pierre Nora szerkesztette „Az emlékezések helye” című kötet.⁶⁰

Újra létrehozni az értelem frontját

Mindezekkel az úttévesztésekkel szemben legfőbb ideje helyreállítanunk azoknak az összefogását, akik a történettudományban az emberiség átalakulásai során történtek racionális vizsgálatát látják, azokkal szemben, akik ezt a vállalást, rendszerint politikai okokból, opponálják; általánosabban pedig a relativistákkal és a posztmodernistákkal szemben, akik elutasítják, hogy a történelem ilyen vizsgálatra egyáltalán lehetőséget adhat. Bizonyára mind a baloldaliak, mind a relativisták és a posztmodernek között vannak, akik attól fognak tartani, hogy ez a történészek sorait politikai hasadások mentén megoszthatja.

A marxista megközelítés lényeges elem az ész frontjának a helyreállításában, mint ahogy az volt az 1950-es és az 1960-as években is. A marxista részvétel annál inkább elengedhetetlen, mert a koalíció többi lehetséges összetevője, úgy tűnik, lemondott erről a helyreállításról, mégpedig mind a Fernand Braudel utáni Annales-iskola, mind pedig a „strukturo-funkcionális társadalmi antropológia”, amelynek a befolyása a történészek körében annyira nagy volt. (Ezt a tant különösen zavarossá tette a posztmodernista szubjektivitás irányába való eltolódása.)

Amiközben a posztmodernisták tagadták a történelem megértésének a lehetőségét, a természettudományokban nagy előrelépések következtek be, amelyek helyreállították az emberiség történelmi evolúciójának, mint kutatási témának az abszolút időszerűségét, anélkül, hogy a történészek erre fölfigyeltek volna. Erre két vonalon került sor.

⁵⁹ Winter a New York-i Columbia Egyetem professzora, a XX. századi háborúk történetének egyik legnagyobb specialistája.

⁶⁰ Pierre Nora (éd.): Les lieux de mémoire. 1-3. köt. Gallimard, 1993. (3. kiad.)

Először: a DNS-elemzés a fejlődésnek a korábinál sokkalta alaposabb és pontosabb kronológiáját állította föl, a Homo sapiens megjelenésétől kezdve. Klónösen fontos az előrelépés abban a vonatkozásában, hogy ez az afrikai eredetű faj milyen kronológiai egymásutánban jelent meg a világ különböző részein. Ez fordulat az írásbeli történelem megjelenése előtti korok tekintetében. Egyszersmind rávilágított arra: mennyire rövid az emberiség története geológiai és paleontológiai mércével mérve, ami lehetlenné teszi a neodarwinista szociobiológia⁶¹ redukcionista megoldásait.

Az emberi élet – mind a kollektív, mind az egyéni lét – átalakulásai, továbbá a legutóbbi tízezer év, de leginkább az utolsó tíz nemzedék folyamán bekövetkezett változások sokkal jelentősebbek annál, hogysem meg lehetne magyarázni őket kizárólag a fejlődés darwinista mechanizmusai alapján, a gének által. Ezek az átalakulások elsősorban a szerzett jellemvonások felgyorsuló átadásának termékei; nem az öröklés, hanem kulturális mechanizmusok útján. Azt is mondhatnánk, hogy itt Lamarck⁶² „bosszújáról” van szó Darwinnal szemben, az emberi történelemnek, mint témának az ürügyén. Nem szolgál jó ügyet, ha biológiai metaforákkal forgatják ki a jelenséget, inkább a „memekről”, mint a génekről szólva.⁶³ Valójában a kulturális és a genetikus tulajdonságok különbözőképpen öröklődnek.

Összefoglalva: a DNS forradalma, különleges történelmi módszerrel, az emberi fajfejlődés kutatására ösztönöz. Ésszerű keretet is ajánl – hogy úgy mondjam, mellesleg – a világtörténet számára is. Ez a történet bolygónkat teljes komplexitásában vizsgálja, ahelyett, hogy egyes térségeinek vagy aspektusainak a történetét kutatná. Más szavakkal kifejezve: az, amit történelemnek nevezünk, az a Homo sapiens biológiai evolúciójának fejlődése, más módon.

Másodszor: az új evolucionista biológia eltörli az éles megkülönböztetést a történelem- és a természettudomány között (amelyet jórészt már kiradírozott ezeknek a tudományoknak az előző évtizedekben végbement rendszeres „historizálódása”). Luigi Luca Cavalli-Sforza, a DNS-forradalom multidiszciplináris úttörőinek egyike arról beszél, „mekkora intellektuális öröm egyre több hasonlóságot találni a kutatások ennyire eltérő területei között, amelyek közül egyeseket hagyományosan a kultúra két, szembeál-

⁶¹ [A darwini evolúciós elmélet kritikátlan átvitele a társadalomtörténetre („szociáldarwinizmus”) a 20. század első felében sok esetben adott tápot agresszív ideológiáknak és társadalmi-politikai gyakorlatnak.]

⁶² [Jean Baptiste Antoine de Lamarck (1744–1829) a Darwin előtti biológiai fejlődésemélet legjelentősebb művelője, aki a szerves természet egységes voltát hangsúlyozta.]

⁶³ Richard Dawkins, a jelenlegi neodarwinizmus egyik vezéralakja szerint a „memek” az emlékezet alapegységei, amelyek hasonló módon közvetítik a kulturális továbbadást és továbbélést, mint a gének az egyedek genetikus tulajdonságainak a továbbadását.

lított pólusának valamelyikéhez soroltak.” Röviden szólva, ez az új biológia megszabadít bennünket a hamis vitától arról, vajon tudomány-e a történetírás vagy sem.

Harmadszor: mindez az emberi fajfejlődés alapjainak ahhoz a megközelítéséhez vezet el bennünket, amelyet az archeológusok és a történelem előtti kor kutatói tettek magukévá. Ők szilárdan kitaranak amellett, hogy tanulmányoznunk kell a fajunk és környezete közötti kölcsönhatás módzatait. Ez újból azokat a lényeges kérdéseket veti föl, amelyeket Marx Károly is fölvetett. A „termelési módok” (de mindegy, hogy nevezzük őket), amelyek a termelő technológia, a kommunikáció és a társadalomszervezés (egyben a katonai hatalom) jelentékeny újításain alapulnak – ez az emberi evolúció magja. Ezek az újítások, amint Marx ennek tudatában volt, maguktól nem jöttek és nem jönnek létre. Ezek a férfiak és a nők cselekedeteiből származnak, amelyekkel saját történelmüket alkotják, de nem légyeres térben, sem az anyagi életen kívül, sem pedig a saját történelmi múltjuk teremtette adottságoktól függetlenül.

A neolitikumtól a nukleáris korszakig

Következésképpen azoknak, akik a múltat kutatják, a történettudományt és kitűzött távlatait is ennek a fontos célnak az irányába kell visszaterelniük. „Mindennek a története” helyett „totális történelmet” kell művelniük, még ha ez nem valósítható is meg tökéletesen, olyan történelmet, amelyben, mint oszthatatlan szövetben, mindenfajta emberi tevékenység egymáshoz kapcsolódik. A marxisták nincsenek egyedül ebben. Ezt a célt tűzték ki Fernand Braudelék is, de a marxisták követték a legnagyobb szívósággal ezt az irányt, amint erre egyikük, Pierre Vilar rámutatott.⁶⁴

Az új távlatok által fölvetett fontos kérdések közül is a legfontosabb az, amely bennünket az ember történelmi fejlődésének a vizsgálatához vezet. Arról a konfliktusról van szó, amely egyrészt a Homo sapiens átalakulását (a neolitikus embertől az atomkor emberéig) előre vivő erők, másrészt azon erők között áll fenn, amelyek fenntartották az emberi társadalmak közösségeinek a stabilitását, és amelyek az előbbi erőket a történelem legnagyobb részében sikeresen közömbösítették. Ma ennek az egyensúlynak a felborulása, meglehet, túllép az emberi értelem képességein, s bizonyára meghaladja a társadalmi intézmények és a politikai társadalom ellenőrző

⁶⁴ Erről lásd *Pierre Vilar: Une histoire en construction: approche marxiste et problématique conjoncturelle*. Gallimard-Seuil, Paris, 1982.

képességét is. A marxista történészek, akik a XX. században nem értették meg a társadalom kollektív terveinek akaratlan és nem kívánatos következményeit, ez alkalommal, gyakorlati tapasztalataikkal, talán segíteni tudnának abban, hogy megértsük, hogyan jutottunk idáig.

Forrás: Eric Hobsbawm: *Le Pari de la raison. Le monde diplomatique*, 2004. decemberi, 609. sz.

✱

KATE HUDSON

Az Egyesült Államok háborús politikája és a háborúellenes mozgalom

Az USA és Nagy-Britannia iraki háborús politikája a legnagyobb háborúellenes mozgalmat indította el a világon. Nagy-Britanniában soha nem látott háborúellenes mozgalom bontakozott ki a kormány háborús intervenciója ellen. Ez a mozgalom 2003. február 15-én kétmillióes tömegtüntetéssel indult, és ez a tömegsiker még a mozgalom vezetőit is meglepte. Arra törekszünk, hogy megértsük és megértessük az okokat, amelyek a háborúhoz vezettek, és megértessük ezeket az okokat a tömegekkel is azért, hogy állandó nyomás alatt tartsuk kormányunkat, nehogy a jövőben még egyszer hasonló illegális háborúkat kezdeményezzen.

Az iraki háború megváltoztatta az erőviszonyokat a Közel-Keleten: az USA befolyása még tovább növekedett minden téren. Ugyanakkor világos, hogy ez nem a vége a folyamatnak, hanem az USA erőternyerése és intervenciói még tovább fognak fokozódni. Ez csak egy fejezet az USA által kezdeti háborúiban, ráadásul része egy nagyon átgondolt amerikai stratégiának. Az afganisztáni háború az USA stratégiai bázisait szilárdította meg a Közép-Ázsiában; az USA háborúit az 1990-es években Jugoszlávia ellen az USA stratégiai bázisait hozták létre a Balkánon. Katonai értelemben a Szovjetunió felbomlása után 1991-től teljes hatalmi eltolódás következett be az USA javára.

Bár igaz, hogy az USA jelenleg a hatalma csúcspontján áll, nyilvánvalóak a belső ellentmondások is, amelyeket szintén figyelembe kell venni ahhoz, hogy az egész helyzetet megérthessük. Ha igaz is, hogy USA katonailag hatalma tetőpontján áll, nyilvánvalóak a gazdasági problémák, így a költségvetési egyensúly felborulása. A második világháborútól kezdve 1974-ig az USA gazdaságilag támogatta a nem szocialista világot, ami azt is

jelentette, hogy hegemóniára tett szert – és elnyerte a népek jóváhagyását, hatalmának elismerését. A gazdasági válság, vagyis 1974 után, a helyzet visszajára változott. Az USA a világ rovására saját magát kezdte anyagilag támogatni, és ez természetesen növekvő ellentmondásokhoz vezetett. Természetes, hogy az USA látszólag megnyerte a hidegháborút, és többé nem kellett igazi rivális szuperhatalmakkal rivalizálnia. Tény, hogy az USA vezető hatalommá vált a világban, de ez úgy történik, hogy kiszívja az egész világ erőforrásait.

Ugyanakkor Nagy-Britannia elvesztette ebben a világhatalmi játékban azt a pozícióját, amelyet korábban élvezett, így Németország és Japán nem ismeri el vezető szerepét.

Jelenleg az USA erőszakkal tartja fenn a hegemóniáját. A legfontosabb tényező ebben, hogy gazdaságilag is domináns helyzetben maradjon. Mindebben a Közép-Kelet központi szerepet játszik az olaj miatt, amely oly fontos az USA gazdaságának. Az USA globális hegemóniájának csúcspontján áll, ugyanakkor elveszítette az emberek, sőt a nemzeteknek rokonszenvét, azokat is, amelyek korábban mögé álltak.

Az iraki háború kapcsán, az egész világon hatalmas tömegtiltakozás indult az intervenció ellen. Ez a tömegtiltakozás arra a bázisra épülhetett, amely a világ különböző pontjain úgy is kialakult a neoliberalizmus és a globalizációs folyamatok ellen. Így azután sokkal több ember értette meg, mint valaha, Nagy-Britanniában is és a világon másutt is, hogy melyek ennek a háborúnak az igazi tétjei. Így azután ezek az emberek „nem ették meg” a meséket, és azt, hogy ez a háború humanitárius célokért folyik. De ez a háború olyan dolgokat is kiváltott, amelyeknek óriási jelentősége van: így az a nagyon mély megosztottság, amely az iparilag fejlett országok között is megmutatkozott, vezetett el többek között a szakításhoz Európa és a NATO között. Egyik oldalon az USA mögé felsorakoztak olyan országok, mint Nagy-Britannia, amely ezt gazdasági összeshívódés okán teszi, illetőleg abban a reményben, hogy gazdasági támogatást kaphat a jövőben, vagy mint Lengyelország; a másik oldalon vannak az olyan országok, mint Franciaország, Németország és Oroszország, amelyek egyúttal saját gazdasági érdekeiket is védelmezték az USA befolyásával szemben. Természetesen a békemozgalom nem tesz különbséget rivalizáló gazdasági hatalmak között, amikor a nyugati hatalmak is megosztottak voltak a háború kérdésében, ez alapot adott arra, hogy sok ember bizakodjék benne, hogy egy ilyen illegális háború nem következik be.

Amikor háború révén az USA katonailag megerősödött, és új gazdasági erőforrásokra is szert próbált tenni, elveszítette számos nép rokonszenvét és támogatását. De ez természetesen nem jelenti, hogy az USA fel fog hagy-

ni ezzel a politikával.⁶⁵ Ellenkezőleg, ezt még erősebben fogja folytatni. Az iraki háború arról tanúskodik, hogy az USA kormányzat nem törődött sem a népek, sem az országok kitérő vagy visszautasító véleményével. Több jele van annak, hogy az amerikai kormányzat Iránban is kormányváltást akar kierőszakolni, és amennyiben ez nem sikerül neki, akkor ez a politika elvezethet egy újabb háborúhoz. Az a retorika, amelyet Irán esetében alkalmaznak, nagyon sokban emlékeztet arra, amit Irak esetében alkalmaztak a háború előtt.

Az USA külpolitikai kormányzatának szóhasználatában egyértelműen megmutatkozik, hogy mindez egy általános stratégia része. Három dologra különösen érdemes figyelni. Az első az a tétel, amely az amerikai évszázadról szól, amelyet először 1997-ben fejtettek ki, és egy non profit oktatási terv keretében részleteztek, amelynek célja az amerikai dominancia biztosítása volt. Ez tulajdonképpen az új neokonzervatív agytröszt elképzelése, Dick Cheney, Donald Rumsfeld és Wolfowitz vezetésével.

Mindez visszanyúl még az 1990-es évek elejére, amikor Dick Cheney lett a hadügyminiszter. Akkor fektették le a „béke az erő révén” alapelveit. Ez tulajdonképpen nagyon agresszív stratégiája annak, hogy az egyoldalú amerikai hegemóniát biztosítsák. Természetesen nagyra értékelték a Reagan-kormányzat külpolitikáját, ugyanakkor néhány lényeges javaslatot is előterjesztettek: azt, hogy ami jó Amerikának, az jó az egész világnak; azt, hogy a morális alapelveket párosítsák katonai erővel, diplomáciai energiával és elkötelezettséggel, és hogy túl kevés amerikai politikus alkalmas arra, hogy a világpolitikai vezetést megvalósítsa.

Ez a politika érvényesült Bush első elnökségének idején. Bush erősen szorgalmazta, hogy a világot megnyerje az USA eme politikai vonalvezetésének, és nagy erővel törekedett a rég kialakított elképzelések gyakorlati megvalósítására.

2000 tavaszán ez az agytröszt már elképzeléseket dolgozott ki arra, hogy miként valósítsák meg az USA katonai dominanciáját a világban, illetőleg a világűrben 2020-ra. Ez a politikai vezetés – egyoldalú politika révén vagy esetleges partnerekkel vagy partnerszervezetekkel – az abszolút hegemóniára törekedett, és nagyon következetesen marginalizálta az esetleges ellenálló országokat és a más törekvéseket. Új hatalmas, összegeket akartak fordítani a katonai kiadásokra és a katonai ütőképesség fejlesztésére. Ez a politika bekalkulálta, hogy 2020-ig nagyobb nukleáris háborúkat is megvívjanak, ugyanúgy, mint különféle kirakatháborúkat, amelyek ter-

⁶⁵ Kate Hudson e szavait azóta Bush újraválasztása és a kormány átalakítása messzemenően igazolta.

mészetesen kisebb erőkkel is megvívhatók. A Bush-féle újabb rakétatervek egyenesen folytatják a reagani „Csillagháborút” (Star Wars). Ez a terv lehetővé tenné, hogy hatalmas rakétaerőket építsenek ki, és hogy lelőjenek minden behatoló ellenrakétát. Ez a politika lehetővé tenné, hogy az USA megelőző nukleáris csapásokat mérjen, és ugyanakkor elindítson egy újabb fegyverkezési versenyt. Ennek részeként az USA felmondta a korábbi ballisztikus katonai rakétaegyezményt annak ellenére, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének hatalmas többsége ezt ellenezte. Ez új korszakot nyitott a nukleáris korszakban, és egyúttal az USA unilateralista (egyoldalú) politizálásának a szomorú bizonyítéka. E politika egyik következménye, hogy Yorkshire-ban, Nagy-Britanniában is ilyen rakétákat telepítettek, ami azt is jelenti, hogy az USA Nagy-Britanniát is tűzvonalba vont a lehetséges jövőbeli konfliktus esetén. Ez a politika már új lehetséges fenyegetésekkel számol, ami az adott esetben csakis Oroszországra, illetőleg Kínára vonatkozhat. Ennek része a NATO keleti irányú terjeszkedése és annak az elvnek az elfogadtatása, hogy a NATO katonai akciókat kezdeményezzen az európai határokon kívül is.

A *Nuclear Posture Review* az amerikai kongresszus elé terjesztett 2001 decemberben egy tervezetet arról, hogy a következő öt-tíz évben miképpen fejlesszék az amerikai nukleáris erőket. A folyóirat részletes tervet dolgozott ki arra, hogy milyen csapás sorozatokat kell előkészíteni.

Mindennek a megértéséhez szükséges az utóbbi évtized eseményeinek tanulmányozása. Ebben a korszakban általánosan elfogadottá tették, hogy egy világtörténelmi folyamat végéhez értünk, amikor az osztályok egyszerűen lényegtelennek váltak. Azután kiderült, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz, és népmozgalmak indultak el, válaszul a neoliberalizmusra és a neoliberális gazdasági reformokra. Ez Nyugat-Európában a baloldal megerősödéséhez és egyúttal az antikapitalista és neoliberális globalizációs tendenciákkal szembeni ellenálláshoz vezetett. Az a neoliberalizmus, amelyet az 1980-as években Thatcher és Reagan képviselt, 1991 után felerősödött és az egész világot fenyegette. Az 1990-es években egyik ország tojásheját a másik után törték fel nemcsak az áruk szabad áramlása számára, hanem egyúttal a tőke szabad áramlása számára is. Ebben a folyamatban azután a fő nyertes az USA volt, és a javak ezúttal a szegényebb országokból áramlottak a gazdagabbak felé. A gazdasági védővámokat folyamatosan széttörték, és ennek megfelelően a nemzeti ellenállásokat is felszámolták. Úgy vélték, hogy a gazdasági vámok lebontása valamilyen formában támogatást jelent a harmadik világnak. Ez volt az a korszak, mikor megkezdődtek a nagy támadások a welfare state (jóléti állam) ellen. Az USA-ban New Gingrich, a republikánusok kongresszusi vezére fejtette ki, hogy

a jóléti állam és a progresszív adózás tulajdonképpen csak a hidegháború ártalmas következménye volt. A kommunista világ összeomlása után, ahogy a szocialista fenyegetés is megszűnik, ezektől az engedményektől meg lehet szabadulni. Ezt az álláspontot Nyugat-Európában is sok politikus lelkesen felkarolta azzal az érveléssel, hogy ily módon teszik a kapitalista gazdaságot versenyképesebbé. A Maastricht-i Egyezmény Nyugat-Európában, az Európai Unióban szintén a jóléti rendszer lebomlása irányában hatott. Így például hatalmas lefaragások történtek az állami költségvetésben stb. Politikai értelemben ezt az elcsúszást a neoliberalizmus felé, illetőleg a keynesi jóléti gazdasági gyakorlat felszámolását sokan üdvözlöttek. Nemcsak jobboldaliak, hanem igen sokan a szociáldemokraták közül is. Tony Blair jellegzetes képviselője azoknak a szociáldemokrata politikusoknak, akik felesküdtek a neoliberalizmusra, és akik leszorították az állami, közösségi kiadásokat és felkarolták a privatizálást. Az úgynevezett „harmadik út” nem más, mint a neoliberalizmus elfogadásának szép ezüstpapírba csomagolása.

Az 1990-es évek világszerte a neoliberalizmus térhódítását hozták. Ez volt az a globalizáció, amelynek kellemetlen, rossz következményeit oly sok ember érezte meg a saját bőrén. De természetesen ez a folyamat nem mehetett végbe úgy, hogy ne ütközött volna ellenállásba. Az 1990-es évek elejétől megnőtt az ellenállás a neoliberalizmussal szemben, különösen Latin-Amerikában,⁶⁶ ahol a globalizációnak pusztítóak voltak a következményei. De Nyugat-Európában is szélesedett az ellenállás, például a Maastricht-i Egyezmény gyakorlati alkalmazásával szemben. Franciaországban sztrájkok indultak nagy közszolgálati szektorokban a költségvetési lefaragásokkal szemben, és Olaszországban nagy tiltakozó tüntetéseket indítottak a nyugdíjak védelmében. Ezek a mozgalmak megerősítették a baloldalt Nyugat-Európában.

Kelet-Európában és a korábbi Szovjetunióban az országokat nagyon súlyosan érintette mind a privatizáció, mind pedig a költségvetési megszorítások gyakorlata, és ugyanakkor megnőtt a szegénység 1989 óta, de ezekben az országokban sokkal kisebb volt a tömegek ellenállása.

A globalizációellenes mozgalmak hatalmas fejlődésnek indultak az utóbbi években. Ez szociálisan nem olyan marginális jelenség, mint ahogyan sokan szeretnék feltüntetni; sok embert érint a civil társadalomból, a nem állami szervezetekből, a szakszervezetekből, és érinti a haladó kormányokat is. Ez a sokféle mozgalom és akarat elért egyfajta szervezettséget a Világ Szociális Fórum révén, amely először a braziliai Porto Alegre-i

⁶⁶ Ehhez lásd a 2005-ös évkönyv globalizációs fejezetét, valamint Mészáros István interjúját a latin-amerikai országok helyzetéről.

találkozón mutatkozott meg, ahol kiadták azt a jelszót: „Egy másik világ is megvalósítható”.⁶⁷ A Szociális Fórum mozgalom nagyon fontos jelenség nemzetközileg mind a háborúellenes, mind az antiglobalizációs erőfeszítések vonatkozásában.

Forrás: Kate Hudson: Unity, Diversity and International Co-operation: The US War Drive and the Anti-war Movement (A szerző az Évkönyv régi munkatársa, írását az Évkönyv számára maga küldte el.)

✱

ROBERT JEVZEROV

Rosa Luxemburg, a parlamentarizmus és a mai Oroszország

(Tézisek)

1. Rosa Luxemburg nem volt parlamentarista, a parlamentarizmus kérdései azonban tekintélyes helyet foglaltak el politikai és alkotói tevékenységében. Noha ez az alkotó munka a 19. század végének és a 20. század elejének a realitásain és a parlamentarizmus múltján alapult, szerzőjük legtöbb értékelése és következtetése nyilvánvalóan a mai Oroszországra is alkalmazható.

A parlamentarizmus a legfelsőbb államhatalom működésének és szervezetének a rendszere. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom szerinti munkamegosztásban a legfelsőbb képviseleti szervnek azt a képességét fejezi ki, hogy szabadon megvitassa az ilyen szintű döntést igénylő kérdéseket, és ezekről törvények formájában politikai döntést hozzon. Szűkebb értelemben parlamentarizmuson azt az állapotot érthetjük, amelyben a parlament privilegizált helyzeténél fogva a kormány neki tartozik felelősséggel.

Luxemburg a parlamentarizmust az előbbi, szélesebb értelmében vizsgálta. Működésének adalékait több országból gyűjtötte, ám nagyrészt a német Reichstag tevékenységét elemezte, amelynek történelmi útjában „a polgári parlamentarizmus általánosabb történelmi útjának fontos elemét”⁶⁸ látta.

2. Luxemburg abból indult ki, hogy az ő korában a burzsoá parlamentarizmusnak nagy jelentősége van, többek közt a munkásosztály, a munkás- és szocialista mozgalom számára is. Ez az intézmény korlátozza a hatalom önkényét, és lehetővé teszi a népképviselőt, „a proletár felszabadulás eszközét”. Fellépett azért, hogy mindenoldalúan használják ki a parlamenti tevékenységet, mind az agitatív-felvilágosító munkára, mind a napirenden lévő reformokért folytatandó harcra. A mindennapi harc terepének tekintette, nem csak a végrehajtó hatalommal szembeni ellenzéki fellépés csataterének. Azt is szorgalmazta, hogy a munkásképviselők vegyenek részt a széles néprétegek érdekét szolgáló törvények kidolgozásában, használják ki ezt a fórumot az egymással szemben álló táborok erőviszonyainak a mérésére, saját támogatóik felvonultatására. Hibásnak tartotta azonban azt, ha – úgymond jaurési szellemben – a parlamenti harcot a politikai élet fő tengelyeként fogják föl. Figyelmét az állam, ezen belül a parlamenti rendszer demokratizálására összpontosította, amelyet úgy jellemezett, mint „a burzsoázia osztályuralmának egyik történelmi formáját”. A polgári parlamentarizmus történelmi dinamikáját tárgyalva arra a következtetésre jutott, hogy ez bejárta „történelmi fejlődésének egy ciklusát, és elért ön-maga tagadásához”, ami a két évszázad határán a parlamentarizmus hanyatlásához fog vezetni.⁶⁹

3. A parlamentarizmus állapotának kritikáját Luxemburg fő összetevőjének, a parlamentnek a helyzetére összpontosította. Megállapította, hogy a parlamentnek, mint képviseleti szervnek, összetételével elvileg az ország belpolitikai erőviszonyait kellene kifejeznie. Valójában ennek pontosan az ellenkezője történik. Fölhívta a figyelmet arra, hogy (ellentétben a parlament lényegével) a parlamentben eltűnőben van a pártok nyílt küzdelme, eltűnnek a nagy viták is, amelyek az egész országban visszhangot vernek. Ennek helyébe másfajta gyakorlat lép: a parlament kulisszái mögötti piszkos alkuk. A politikai harc helyét a klikkek kicsinyes torzsalkodása, egymás közti vádaskodása és botránnyelvé váltja föl. Ilyenformán minden, a parlamentbe bejutott párt akarva-akaratlan a kormány eszközévé, „kormánypárttá” válik, a parlament pedig az automatikus fejbőlintás automata gépezetévé. Az az igyekezet is mutatkozik, hogy a parlamentet egyszerűen „a burzsoá fecsegés eszközévé”, a tömegek elbolondításának és korrumpálásának a színterévé tegyék.

Luxemburg különösen annak a fontosságát hangsúlyozta, hogy a parlamenti tevékenység ne szorítkozzon a mindennapi élet fölmerülő kérdései-

⁶⁹ GW, 1/1. köt. Berlin, 1970. 757. old.; 1/2 köt. 66., 237., 247., 448-450., 4544. old.; 2. köt. Berlin, 1973. 218. old.; 4. köt. Berlin, 1974. 474. old.

⁶⁷ Lásd a 2005 évi Évkönyvben Artner Annamária, illetőleg Csapody Tamás írásait.

⁶⁸ *Rosa Luxemburg: Gesammelte Werke* (a továbbiakban GW). 1/2 köt. Berlin, 1970. 448. old.

re, a parlamenti szabályzatok kidolgozására, még csak a miniszterek felelősségre vonására sem, bármilyen jelentős legyen is ez. 1912-ben azt írta, hogy a politikai élet fő tengelyévé a militarizmus, az imperializmus kérdései léptek elő, ezek a politikai helyzet valódi kulcsai.

Nagy jelentőségűnek tartotta, hogy figyelemmel kísérjék a társadalmi fejlődés alaptendenciáinak alakulását. Ezzel kapcsolatban figyelmeztetett annak a veszélyességére, ha a figyelmet és a széles tömegek várakozásait a parlamenti ügyeskedések felé fordítják. Ennek eredményeképpen ugyanis túlértékelődhetnek a parlamenti machinációk, az egész parlamenti tevékenység és szereplői, míg alábecsülik a tömegek és cselekvésük szerepét.⁷⁰

4. Végső soron ebben, a tömegcselekvésben jelölte meg Luxemburg a politikai élet fő tényezőjét, amely megoldást hozhat a politika alapkérdéseire. A „cselekvés” fogalmának a határait igen szélesen jelölte ki. Ebbe szervesen beletartozik nála a parlamenti képviselők közvetlen kapcsolata a tömegekkel, amely a választással csak elkezdődik. A parlamentnek, egyes tagjainak az általános választójog teszi lehetővé, hogy mint népképviselőt elnyerjék legitimitációjukat. Ám maga az általános választójog kivívása is csak „tömegcselekvés” eredménye lehet.

A képviselők és frakcióik kapcsolata Luxemburg értelmezésében nem merülhet ki a választási kampány idején adódó futó találkozásokban, de még a parlamenti tevékenységről adott formális beszámolóban sem. A tömegcselekvés hatása magában a parlament működésében is megmutatkozik, amennyiben a dolgozók érdekét szolgáló törvényhozói döntések nem elsősorban az erre törekvő és az ezeket ellenző képviselők számszerű arányától függ, hanem elsősorban „a tömegek nyomása” kényszeríti ki őket. Luxemburg ezt is nagyon szélesen és sokoldalúan értelmezi. Előfordul nála, mint a tömegek hangulatának, megmozdulásainak és politikai érlelődésének élő ráhatása, mint a tömegek társadalmi pozíciójának tükröződése, kilépésük a parlamenten kívüli harc fórumaira, ami egyedül biztosíthatja a parlament valódi képviselői jellegét, gyümölcsöző munkáját, tökéletesedését. A demokratikus intézmények mechanizmusára éppen „a tömegek élő mozgalma, szüntelen nyomása gyakorol erőteljes korrekciós hatást.” A fennálló társadalmi intézmények veleszületett fogyatékoságai javításának egyetlen forrása „a néptömegek tevékeny, akadálytalan, energikus politikai fellépése” lehet. Luxemburg véleménye szerint számolni kell azzal, hogy a burzsoá parlamentarizmus, sőt a szokásos szakszervezeti gyakorlat sem az egyetlen és minden tekintetben pótolhatatlan iskolája a proletár

⁷⁰ GW, 1/2 köt., 66., 224., 447., 450., 455. old.; 2.köt. 429. old.; 3. köt. 95., 237., 265. old.

kultúra fejlődésének. Ennek elsajátításában nagy szerepe van a szociáldemokrácia ráhatásának, a gazdasági harc irányítása és a pártajtó helyes felhasználása révén, amely arra hivatott, hogy „eloszlassa a homályt a fejekben”.

Szélesen és egyszerűsítés nélkül értelmezte Luxemburg a tömegsztrájk és a parlamentarizmus kapcsolatát is. Az anarcho-szindikalizmussal szemben, amely a sztrájkot szembeállította a parlamentarizmussal és az egész politikai tevékenységgel, Luxemburg a tömegsztrájk szerepét a parlamenti harccal párhuzamos cselekvésként fogta föl, egyben elutasítva a parlamentarizmus abszolutizálását. A tömegsztrájk, hangsúlyozta, nem szükség-helyzetben előkapott pótcselekvés olyan esetekre, amikor csütörtököt mondott a politikai művészet és a parlamentiek diplomáciája, hogy aztán, amikor már nincs szükség rá, véget vessünk neki. A tömegsztrájk Luxemburg felfogásában nem a parlamentarizmusnak alávetett függelék, hanem a magas fokú társadalmi feszültségnek, a tömegek energiájának a megnyilvánulása, amely meg is valósíthatja a követeléseket. Ez egyszerre a megmozdulás tartalma és az alkalmazott taktika is. Ez a proletariátus gyakorlata, önálló cselekvése.⁷¹

5. Az a kiemelt szerep, amelyet Luxemburg a társadalmi fejlődés menetében a tömegcselekvésnek tulajdonított, különösen erősen mutatkozott meg a munkás és katonaküldöttek tanácsaihoz való viszonyában, közelebbről a „tanácsok vagy parlament” kérdésében. Lelkesen fogadta Németországban az ilyen tanácsok létrejöttét, mint a novemberi forradalom tömegcselekvésből eredő, „alulról jövő”, önálló lépését, első szemmel látható győzelmét, kiindulópontját és egyetlen érzékelhető vívmányát.

Luxemburg világosan látta a német tanácsmozgalom gyengeségét a szovjethatalomhoz való közeledés szempontjából. Ennek dacára úgy tekintett rá, mint a tanácsok Oroszországból kiinduló létrejöttének a kezdetére, és minden ország proletárforradalmainak jellemző mozzanatára. Harcolt azért, hogy Németországban határozottan és céltudatosan fejlesszék a tanácsok hatalmát, amely mindenütt fölváltja majd a hatalom korábbi szerveit, leküzdí a hatalommegosztást, miközben a rögtönzészről olyan tartós rendszerre tér át, amely az egész társadalmi hatalmat a proletariátus kezébe adja, és létrehozza a Tanácsok Köztársaságát. (Lenin a Komintern számára elfogadhatónak tartotta, hogy „Kommün-típusú tanácsokról” legyen szó, amelyeket „nem feltétlenül kell «szovjeteknek» nevezni.” Ilyen módon

⁷¹ GW, 1/2 köt. 450-451. old.; 2.köt. 101., 136., 193., 441. old.; 3. köt. 223., 247-249., 261., 265. old.; 4. köt. 351., 355-356., 362., 511. old. – A francia anarcho-szindikalizmusról Évkönyv 1994.; a tömegharcról, vitákról Évkönyv 1996. és 1997.

akarták leküzdeni a parlamentarizmusnak azokat a negatív jelenségeit, amelyekre már évtizedek óta rámutattak. Egybehangzott ez Engels gondolatával is, amely a Párizsi Kommünt a proletariátus diktatúrájaként jellemezte.

Luxemburg Németország számára is a szovjetek hatalmát tartotta megfelelőnek. Eközben azonban igyekezett általánosítani a szovjetek addig felhalmozódott oroszországi tapasztalatát is. Fő következtetése e tekintetben úgy szólt, hogy ha „az általános választásokon kialakult képviselői szervek helyett a szovjeteket hozzák létre a dolgozó tömegek egyedüli igazi képviselőiként”, ezt „a legszélesebb nyilvánosság előtt, a néptömegek legaktívabb, akadálytalan részvételével, korlátlan demokrácia keretében” kell tenni. Enélkül „az élet bármely társadalmi intézményben... az élet látszatává alakul át, amelyben csak a bürokrácia marad tevékeny elem.” Leninre hivatkozva Luxemburg aláhúzta: „Elengedhetetlen a társadalmi ellenőrzés... Másképpen elkerülhetetlen a korrupció.”

Luxemburg véleménye szerint „a formális egyenlőséget és szabadságot”, mint „a burzsoá” demokrácia politikai formáját”, elértékteleníti ennek a szociális magja.” A munkásosztály hatalmának létrehozásakor azonban ezt a formát nem kidobni kell, hanem „új tartalommal megtölteni”. Ennek a roppant nehéz történelmi feladatnak a vizsgálata során támadt Luxemburgnak az a gondolata, hogy: „Amint a szovjetek a gerincoszlop szerepét játsszák, ugyanezt teszi az Alkotmányozó Gyűlés és az általános választójog is.”

Luxemburg persze nem idealizálta a lakosság nagy tömegeit, Németország munkásait és katonáit, többek közt azokat sem, akik közülük a tanácsokban foglaltak helyet. Érlelődésüket a tömegmozgalom iskolájától várta, a forradalom menetében. Józanul megértette, hogy a reális helyzet mind Orosz-, mind Németországban akadályozni fogja a tanácsdemokrácia általa védelt modelljének a megvalósítását, amint a német nemzetgyűlés, a parlament is akadálytá lesz a német demokrácia és a forradalom teljes értékű kibontakoztatásának az útjában. Ez azonban nem indokolja, hogy Luxemburgot a demokrácia ellenségének tekintsük. Az erről 2002-ben, a bochumi nemzetközi Luxemburg-konferencián⁷² folyó viták menetében Klaus Kinner, úgy gondolom, helyénvalóan, azt állapította meg, hogy lehetetlen a szociáldemokratáknak a Nemzetgyűlés melletti döntését a demokratikus útválasztással, a szovjetköztársaság mellett síkra szállók véleményét pedig az antidemokratikus állásfoglalással azonosítani.

⁷² A bochumi Luxemburg-konferencia ismertetését lásd az Évkönyv 2004-es kötetének Bejáratok-rovatában.

Az ilyen látásmód ugyanis figyelmen kívül hagyja a demokratikus modellek sokféleségét.⁷³

6. Ami a parlamentnek a jelenlegi Oroszországban játszott szerepét illeti, az orosz szakemberek véleménye különböző. Egyesek úgy vélik, hogy – mivel az 1993-as alkotmány értelmében nálunk a kormányzás mára félelnöki formát öltött – nem beszélhetünk parlamentarizmusról, legfeljebb ennek egyes elemeiről. Mások feltételezik, hogy a parlamentarizmus Oroszországban létezik, bár még nem szilárdult meg, lépten-nyomon kiütököznek a fogyatékoságai. Rendszerint az államszervezet „parlamentarizmus-előttisége” utalnak; arra, hogy az alkotmány szűkre szabta a parlament jogosítványait a kormánnyal szemben. Valójában a gyakorlatban a parlament működőképességét az is korlátozza, ahogyan ez a testület ellátja feladatait.

A parlamentarizmusnak szinte mindazok a fogyatékoságai, amelyekre a maga korában Luxemburg rámutatott, ilyen vagy olyan mértékben a mai oroszországi Állami Duma tevékenységében is fölfedezhetők. A Föderációk Tanácsa (a Duma felsőháza) még csak nem is az általános választójog alapján áll össze. Az a törekvés, hogy fokozzák működőképességét és a kormánnyal való együttműködési készségét, a deparlamentarizáció tendenciáját eredményezte. A „hatalom pártja” a 2003. évi választások nyomán a szavazatok nem sokkal több, mint egyharmadával a Dumában kétharmadosnál nagyobb, alkotmányozó erejű mandátumtöbbséghez jutott, és hajlandó volna kiküszöbölni azt a parlamentarizmus lényegéhez tartozó gyakorlatot, hogy az ország életét érintő legfontosabb reformokat az egész parlament nyíltan és gondosan megtárgyalhassa. Ez történt például 2004 júniusában, amikor a törvénytervezetek egy csomagjának a tárgyalásakor (amely gyökeres átalakításokat terjesztett elő a lakáskérdésben) a frakcióknak egy-egy törvény esetében három-háromperces vitát tett csak lehetővé. Mivel ezeket a törvényeket valósággal „legyömöszölték” parlament torkán, a parlament szinte azonnal elfogadásuk után kénytelen volt nekilátni módosításukhoz. Már 2004-ben ez a történet a gyűlések rendjét szabályozó törvénnyel is, amely a bürokrata hivatalnokréteg valamennyi munkahelye közeléből kitiltotta a gyűléseket.

Igen szemléletes, hogy 2002-ben a szociológiai véleménykutatások alkalmával a megkérdezettek több, mint egyharmada úgy vélte: a Duma nehezen birkózik meg kötelezettségeivel. Mindössze 8% vélekedik úgy, hogy

⁷³ V. I. Lenin: Polnoje szobranije zocsinyenyij. 54. köt. 502. old.; GW, 4. köt. 360., 362., 363-365., 437., 444., 448-449., 510-512., 516. old.; Mitteilungsblatt des Instituts für Soziale Bewegung, 2003. 29.sz., 92.old.

a testületnek valóságos hatalma van. És aligha lehet a testület mai oroszországi „parlamentarizmus előtti” stádiumának tulajdonítani azokat a fogyatékoságokat, amelyeket Luxemburg már száz évvel ezelőtt felrött a parlamentarizmusnak.

Ráadásul a mai oroszországi pártok többsége, amelyek a Duma képviselőinek zömét delegálják, valójában csak kvázipártok. Ezt lehet mondani a Duma négy legfőbb mai pártja közül háromra. Az egyetlen valódi párt, az Oroszországi Föderáció Kommunista Párja (KPRF) állapotai pedig még saját soraiban is heves tiltakozást váltanak ki. A politikus figurája a lakosság széles rétegei körében negatív formában jelenik meg; tudatlan, alkalmatlan, korrupt, karrierista emberek gyülekezetét látják a politikusokban. A megkérdezettek 83%-a hajlik arra, hogy a választási sikert ne a jelöltek rátermettségének, hanem ügyeskedéseinek tulajdonítsa. Mindössze 3% gondolja, hogy a győzelem a jelöltek képességeinek a gyümölcse.

A tömegek parlamenten kívülről jövő ráhatása, hangulatuk, fellépéseik nyomása ma nem nagy erő Oroszországban, alig hat a parlamentarizmus minőségére. Ennek ellenére így van ez, hogy igen széleskörű az elégedetlenség az alacsony életszínvonal, a tömegek védtelensége, a változások előre vitelére hivatott intézkedések hatástalansága miatt. Ellentmondásos a demokráciáról alkotott vélemény is. Bár a megkérdezettek több mint fele a „demokrácia” fogalmához nem csak az állampolgárok törvény előtti egyenlőségét, a szólásszabadságot társítja, hanem a gazdasági helyzet javulását, az állampolgárok növekvő jólétét is, mégis erősek a paternalista várakozások. A közvélemény-kutatások arról tanúskodnak, hogy a lakosság igen nagy része passzivitást mutat, ha önállóan kell védelmeznie érdekeit és jogait. Csupán a válaszadók 25%-a mondta, hogy adott esetben részt venne tömeges tiltakozó megnyilvánulásokon; 64% úgy nyilatkozott, hogy ezt nem tenné.

Mindezek dacára az országban lassacskán növekszik az elégedetlenség a Duma munkájával; ennél gyorsabban javul a tömeges tiltakozó megmozdulások megítélése. Ez volt tapasztalható 2004 júniusában, amikor a 300 városban kirobbant tiltakozó tömegakciók, a kormányzati épületek, köztük több moszkvai minisztérium blokádjá alá vétele arra indította „a hatalom pártját”, hogy határozottabban bírálja a kormányzat által benyújtott törvénytervezeteket. Ám a demokratikus mozgalom vezető körei a megmozdulásokhoz nem adták meg a kellő támogatás, és a folyamat hanyatlani kezdett, ismét apátiának adta át a helyét. A széles tömegek az aktív tiltakozást nem tekintik a hatalomra gyakorolható befolyás hatásos eszközének. Csupán a megkérdezettek 9%-a véli úgy, hogy a különböző társadalmi szervezetekben való részvétel útján hatni tud a hatalomra; ezek is külön-

böző fenntartásokat fogalmaznak meg. 75% egyáltalán nem lát ilyen lehetőséget. Az a hajlandóság viszont növekszik, hogy az állampolgárok önként és önállóan részt vegyenek egyes társadalmi problémák – többnyire saját gondjaik – megoldásában. Ám többszörösen nagyobb azoknak a száma, akik készek ellenszolgáltatás nélkül tenni valamit a társadalom hasznára, mint azoké, akik készek belépni valamilyen társadalmi szervezetbe. Ez mutatkozik meg a nép húzódozásában a hatalom gyakorlásába való bekapcsolódástól, amely kiegészíthetné és korrigálhatná a parlament működését. A lakosság ilyen természetű aktivitása igen gyenge, a szovjet korszakból maradt korábbi struktúrák pedig megszűntek.

Mindez összefügg azzal, hogy a tanácsok hatalma, mint a néphatalom Oroszországban kibontakozott formája, amely – egyesítve a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat – arra hivatott, hogy kiküszöbölje a parlamentarizmus gyengeségeit és fogyatékoságait, a Szovjetunióban idővel eltorzult és elvesztette a hitelét, azután pedig ki is küszöbölték. Így történt, annak dacára, hogy a szovjet korszak hajnalán jó kezdetet vett. Hogy ez ma sem lehetetlen, azt mutatja az Oroszországi Föderációhoz tartozó Tatár Köztársaság példája, ahol a fennmaradt szovjeteket helyi szinten sikeresen használják föl a néphatalom megvalósítására.

A parlamentarizmus oroszországi működése, éppúgy mint egész világtörténelmi gyakorlata, mindenestre azt mutatja, hogy legalábbis jelentős korrekcióra, a hatalomgyakorlás más módszereivel való kiegészítésre szorul. Az egész lakosság „bekapcsolásával a politikai folyamatokba” (Luxemburg) sok évtizede próbálkoznak a parlamentarizmus tősgyökeres hazáiban is, noha ezt kevesen tekintik a demokrácia sine qua non-jának. Hasonló tendencia az oroszországi parlament felsőházának elnöke 2004 júniusában úgy nyilatkozott, hogy a demokrácia fejlesztése csak a népnek a döntéshozatalban való közvetlen részvételével képzelhető el. „Ezen az úton járnak – mondta – sok európai országban és a világ más országaiban; Oroszországban nekünk is ezen kell haladnunk.”⁷⁴

⁷⁴ R. J. Jevzerov: Gyeeszposzobnoszty ninyesnyevo rosszijszkovo parlamenta. Polisz, 1996. 1.sz.; Uő: Parlamentarizm i razgyelenyje vlasztyej. Obscsesztvoznanyije v skole, 1999. 4.sz.; Uő: Parlamentarizm i razgyelenyje vlasztyej v szovremennoj Rosszii. Obscsesztvennije nauki i szovremennozty, 1999. 1.sz.; Vlaszty i narod v Rosszii: obnovlenyje povszednyevnih praktik i varianti unyiverszalizacii insztyitucionalnovo porjadka. Moszkva, 2003.; A. A. Galkin-J. A. Kraszín: Rosszija: quo vadis? Moszkva, 2003.; B. I. Zelenko: Partyii i vibori v szovremennoj Rosszii. Moszkva, 2003.; A. M. Szalmin: Metamorfoza rosszijszkój gyemokratyii: ot szpontannoztyi do improvizacii. Polityija, 4. sz. oszeny 2003. g.; M. S. Garifullina: Problemi mesztynovo szamoupravlenijija v Reszpublike Tatarsztan. Avtoferat gyisszertacii. Moszkva, 2004.

MÉSZÁROS ISTVÁN

Az ideológia hatalma⁷⁵

A „Power of Ideology” első kiadásakor – 1988 augusztusában – idéztem Maynard Keynesnek egy nagyon fontos előadását, amelyet 1930-ban tartott. Ezekben a napokban az adott társadalmi vezető ideológusai, akik nagyon is biztosak voltak a pozícióikban, amikor meghatározták, hogy mi az, ami legitim, és mi az, amit ki kell dobni az elméleti és politikai viták során – mint hogyha születésük óta joguk lett volna erre, nem volt semmiféle kétségük abban, hogy nyíltan meghatározzák a saját ideológiai érdekeiket. Ez éles ellentétben állt azzal, hogy kifelé mindezt az abszolút objektivitás álarcával leplezzék, ami később nagyon is divatosává vált, ugyanakkor az eszmei opponenseket azzal intézték el, hogy megbocsájthatatlanul ideologikusak. Ugyanakkor az idézett 1930-as keynesi előadás, amelynek eredeti címe az volt: „Economic possibilities for our grandchildren” (gazdasági lehetőségek unokáink számára), később teljesen nyíltan ilyen címen jelent meg: „Essays in Persuasion” (Esszék a meggyőzés érdekében).⁷⁶

Egy másik előadása, amely vele egy kötetben jelent meg, szintén a hártalan önbizalom szellemében íródott, „Am I a Liberal?” (Vajon én liberális vagyok?) címmel. Ezt Keynes korábban, 1926-ban adta elő, és nyíltan elismerte benne: „Ha a dolog eljut az osztályharcig, akkor én a kiművelt burzsoázia oldalán fogok állni, ahelyett, hogy olyan látszatot keltenék, amely most oly elfogadott az értelmiségi és politikai körökben, akik azt állítják, hogy nincs is osztályharc. Az utóbbi mintha egy Karl Marx nevű embernek lett volna az agyszüleménye, noha az osztályharc tényét először a művelt francia burzsoázia történészei „fedezték fel”, és ezt a nagyon fontos elsődleges szellemi felfedezést Marx maga is elismerte.

Keynes „Economic possibilities for our grandchildren” című művében magabiztosan és bizonyos optimizmussal írta, hogy az „emberiség gazdasági problémáit” csak száz éven belül fogják teljesen megoldani. Ezen előrepillantás szerint a „gazdasági problémák” – az ő teoretizálásában, amely teljesen elvált a dolgok alapvető szociális dimenziójától – annyira teljesen és visszafordíthatatlanul meg lesznek oldva, hogy a mi problémánk akkor

⁷⁵ A szerző, a sussexi egyetem emeritus professzora, az Évkönyv tanácsadó bizottságának tagja, „Beyond Capital” című hatalmas munkája (amelyet az Évkönyv ismertetett) ezt az új előszót kapta a következő címmel: „Another World is possible and necessary” (Egy másik világ lehetséges és szükséges). Az ideológiai semlegesség mítosza és a kizárólagos ideológiára támaszkodó állam megvalósítása.

⁷⁶ J. M. Keynes: Essays in Persuasion. 324. old.

már csak az lesz, hogy egyáltalán mivel foglaljuk el magunkat abban a társadalmi közegben, amikor már nem lesznek azok a gazdasági kényszerek, amelyek ma motiválnak bennünket. Mindennek következtében a visszavonhatatlanul előrehaladó világban bekövetkezik a hártalan pihenés korszaka, „ahol mi azokat az embereket fogjuk már tisztelni, akik megtanítanak bennünket, hogyan kell minden órának leszakítani a virágját, és gyönyörködni a liliomokban, és nem kell többé fáradságos munkát végezni.”

Hangsúlyozni kell, hogy újabb tizenhat év telt el azóta, hogy először leírtam az idézett szavakat, és 26 év telt el azóta, hogy Keynes megírta ezeket a majdnem biblikus mondatokat. De mi is történt ez alatt a 74 év alatt, az ígért földjéhez vezető út mintegy háromnegyed részének megtétele után? Vajon közelebb kerültünk-e ahhoz, amit Keynes idézett könyvében oly magabiztosan megjósolt? A kijózanító válasz a következő: a legkevésbé sem. Sőt, ellenkezőleg, minden előrehaladás ellenére, ami a gazdasági termelőerők terén bekövetkezett, felelőtlenül, visszaélve használták ki a lehetőségeket, és jelenleg ordító egyenlőtlenségekkel kerülünk szembe. Teljesen világos a felismerés: annak az ára, hogy akár csak egy centivel is közelebb kerüljünk az óhajtott célokhoz, az egyenlőtlenségek mérhetetlen megnövekedése. Ugyanakkor sokkal nagyobbak azok a veszélyek, amelyekkel szembe kell nézni, és amelyeket le kell küzdeni ahhoz, hogy egyáltalán valamiféle jövőnk legyen (akkor is, ha ez egy idealizált jövő), mint amilyeneket Keynes valaha is megálmodhatott volna.

Ez alatt a 74 év alatt minden haladás ellenére az egyenlőtlenségek sokkal mélyebben és strukturáltabban ágyazódtak be a társadalmainkba, és így sokkal inkább hátrafelé és nem előre mozdítottunk. Ilyen haladási sebesség mellett nem 26 év kell ahhoz, hogy elérjük a Keynes által megjelölt eredményeket, hanem sokkal-sokkal több. A baj az, hogy az emberiségnek egyáltalán nincs végtelen ideje, amikor szembe kell néznie az önmegsemmisítés lehetőségével. Mindez a kapitalizmus uralma alatti metabolikus társadalmi újratermelés ellenőrizhetetlen folyamatának következményeként fenyeget.

Keynes hitt korlátlan „rábeszélő” optimizmusában („persuasive” optimism), egy eléggé naiv mechanisztikus vízióban, amely előrevetítette az „érdekek egybeesésének” erejét, amely megteremti az óhajtott tőkefelhalmozást. Az ő véleménye szerint a tőkefelhalmozásnak ez az ellenállhatatlan sorsszerűsége nem a munka emberileg lealacsonyító kizsákmányolásából, hanem az „egybevágó érdekek” némiként misztikus és totálisan jóindulatú pénzügyi rendszeréből következik; ez semleges fikció, amely teljesen egybevág a mai „globalizációs” fantáziákkal.

A „tanult burzsoá” ideológiai horizontja nem engedte, hogy Keynes to-

vább lásson, és elismerje, hogy a feltartóztathatatlan tőkés felhalmozás strukturális imperativusza hithűen ellenséges még a leghosszabb távú intézményes összeomlásban is. Nemcsak a nyugati kommunista pártok változtak át az idők során az uralkodó rendszer megszelídített szociáldemokrata pártjaivá. Ezt a drámai átváltozásukat a Szovjetunió összeomlásával igazolták. Ugyanebben az időben a nagyobb nyugat-európai országok régi szociáldemokrata pártjai átváltoztak jobbközép konzervatív pártokká. Ezzel saját magukat tökéletesen megkülönböztethetlenné tették a „thatcheri forralom” más politikai erőitől. A személyes átváltozások természetesen velejárói voltak – de csak részben – ennek a folyamatnak, amely a politikai spektrumot jelentősen eltolta jobbra. Éppen ezért egyáltalán nem meglepő, ha a Brit Labour Partyt nézzük, amely átváltozott „Új” Labour Parttyá. Így történhetett, hogy az LP választási győzelme után átvette a thatcheri korszak összes munkásellenes törvényét, minden ellenkező korábbi elkötelezettsége és ígéretei ellenére, és bizonyos tekintetben még azoknál is autoritatívabb lett.

Ilyen súlyos történelmi fejlődést nem lehetne megmagyarázni pusztán „személyi színváltásokkal”. Néha ezek a majdnem meglepő személyi átváltozások csak akkor válnak érthetővé, hogyha beillesztjük őket az általános történelmi fejlődés hátterébe. Végül is nem szabad megfedkezni arról, hogy a neoliberais monetarizmus első drasztikus lépéseit Angliában nem mások vezették be, mint az „Old Labour” (a Régi Munkáspárt) gazdasági emberei: Denis Healey, a néhai Harold Wilson⁷⁷ miniszterelnöksége alatt.

Mindez korábban történt, minthogy a konzervatív párt magára vállalta volna Margaret Thatcher erőteljes jobboldali vezetését. Nagyon beszédesen ez azután történt, hogy Harold Wilson utóda, James Callaghan, a következő brutális szavakkal fordult munkás közönségéhez: a „pártnak vége”. Ezzel azt akarta mondani: az LP-kormány elhatározta, olyan politikai stílust alakít ki, amely folyamatosan felszámolja majd a brit munkásosztály háború után elért eredményeit. Így következett be az egészségtelen konszenzus, amely a parlamenti erők között alakult ki, és amely megelőzte a konzervatív párt győzelmét.⁷⁸ Ezután következett be, hogy az LP alkotmányából a leglényegesebb passzust dobták ki, nevezetesen a négyes számú klauzulát, amely elkötelezte az LP-t arra, hogy a termelőeszközöket köztulajdonba vegyék. E folyamatba beletartozott, hogy teljesen rutinszerűvé vált a katonai erők legbrutálisabb alkalmazása, az ürügyek kihasználása

⁷⁷ Minderről lásd Harold Wilson és James Callaghan életútját és az LP bukásáról szóló cikkeket, Évkönyv 1996–1998.

⁷⁸ Wilson életútját lásd Évkönyv 1996.

háborúk indítására és ezek cinikus megideologizálására – mindezt azzal a teljesen irracionális reménnyel, hogy a rendszer mélyülő politikai és gazdasági ellentmondásait egyfajta autoritatív ellenőrzés alá vonják. Más szavakkal: egy új történelmi korszak jellegzetességeiről beszélünk, és nem pillanatnyi politikai helyzet kérészetű jelenségéről. Vagyis ahogy szembenézünk az ellentmondásokkal és veszélyekkel, amelyek előttünk állnak, és amelyek előrevetítik az emberiség lehetséges ön-elpusztításának árnyékát, ahelyett, hogy eljutnánk a keynesi seholsincs ország örökrestség-paradicsomába, nagyon szükséges meghatározni egy szignifikánsan más korszak jellegzetességeit a kapitalista fejlődés korszakaival szemben. Következésképpen az orvosságokat nem lehet megtalálni a szokásos egyszerű módon, amely úgy tűnik, hogy a múltban alkalmazható volt, amelyet elég sűrűn hirdetnek. Ezeknek inkább utat kell jelölni az alternatívák kijelöléséhez, amelyek megfelelnek az új korszaknak, amelyből eltávolítják a jelenleg domináns tőke növekedésének és akkumulációjának a destruktív trendjeit. Szükséges, hogy teljesen világossá tegyük ezt még akkor is, ha ez azzal jár, hogy azután utópizmussal vádolnak.

Nem kell visszariadnunk, miként Daniel Singer mondta, a „realista utópizmus”-tól. Vagyis attól, hogy „a társadalmat megváltoztassuk, és ne csupán orvosolni igyekezzünk, amit megvetőleg úgy kezelnek, hogy ez az utópizmus, nekünk bátran meg kell vallanunk, hogy mi valamennyien utópisták vagyunk, és nem kell arra törekednünk, hogy becsületrendet kapjunk.”

A tőke strukturális válsága és a Szovjetunió felbomlása

Jelenlegi korszakunk fő jellemvonása, szemben a tőke fejlődésének korábbi korszakaival, hogy jelenleg a tőkés világ strukturális válságának korában élünk, ami az egész rendszert átfogja. Más szavakkal a jelenlegi válság különösen súlyos. Vagyis ez semmiképp nem vethető össze a korábbi tőkés válságok méretével és jellegével. Felöleli nemcsak annak történetileg ismert alakjait, vagyis a tőkés a tőkés társadalom kezdeteitől egészen a XX. századig, hanem előremutatólag a jövőbe is, hogyha egyáltalán van jövője.

Vagyis a tőkés világ kulturális válságának a korszaka többé-kevésbé átéli a kapitalizmus konjunkturális válságát, s a legradikálisabb következményekkel jár mind a jelenünkre, mind a jövőnkre nézve. Ebből következőleg, tekintettel arra, hogy a jelenlegi uralkodó és destruktív erők hatása érvényesül, mindez kockáztatja a világ sorsát vagyis csakis egy, az egész korszakot érintő mély társadalmi rendszerváltás tudja megoldani a mély

strukturális válságot, amely a jelenleg uralkodó metabolikus társadalmi újratermelődésemből következik. Mindez azért van így, mert a tőkés rendszer, mint olyan, nem a létező gazdasági egységek egyszerű konglomerációja, amelyek el vannak rendezve, és amikor a helyzet úgy kívánja, akkor megfelelő rendben lehet újrendezni az „instrumentális racionalizmus” egyesített erői és a „protestáns munkaetika” révén, ahogy ezt gyakran félreértik. Ez sokkal inkább a társadalmi metabolikus újratermelés szerves rendszere, saját logikájával és objektív imperatívuszaiival, mindent saját maga alá rendelve – jól-rosszul a változó történelmi feltételek szerint –, és ugyanakkor az emberi tevékenység minden részétől elidegenedve, a lényegi gazdasági folyamatoktól kezdve a legszofisztikusabb és közvetítő intellektuális és kulturális területekig.

A strukturális válság kibukkanását megközelítőleg be lehet mérni az 1960-as évek végére és az 1970-es évek elejére. Az 1968-as mozgalmak felívelése Franciaországban és sok más országban, így az USA-ban is, a kapitalista korszak hosszú expanziója után, amely egyúttal az egész kapitalista világban a keynesi korszakot hozta el, emlékeztető figyelmeztetés volt (már-mint a felkelések). Az 1968-as felkelések nemcsak gazdasági ellentmondásokat tükröztek, hanem politikai konfrontációkkal is együtt jártak, amelyek korábban fel nem tételezett társadalmi erőket is mozgósítottak, mégpedig az ellenzék oldalán a meggyökerezett rendszerrel szemben. Még fontosabb, hogy az 1970-es évek környékén nagyon veszélyes folyamat kezdődött a munka világában, amit valamivel később úgy lehetett jellemezni, méghozzá a rendszer hívei és védelmezői részéről is, hogy bekövetkezett a „strukturális munkanélküliség”. Azóta három és fél évtizeden át ez a probléma még tovább elmélyült, ahelyett, hogy megoldották volna a sokszor elhangzott ígéretések és a várakozások szerint. Ehelyett azonban a probléma eszkalálódott, egészen veszélyes méreteket, még a legfejlettebb kapitalista országokban is. Nyilvánvaló, hogy ez a strukturális válság nem orvosolható. 1970-ben már megírtam, mindjárt a krónikus munkanélküliség elhatalmasodás kezdetén, hogy „A probléma jelenleg már nemcsak szakképzetlen munkások számára adott, hanem a magasan képzett szakmunkások számára is, akik most mind ki vannak téve annak, hogy munkát keressenek, és bekerülnek a munkanélküliek nagy tartalékhadseréjébe. A »racionalizálás« sem szűkül le már az »előregedő iparágakra«, hanem érinti a legfejlettebb és leginkább modernizált iparágakat is – a hajógyártástól és a repülőgépgyártástól kezdve egészen az elektronikai iparig és a gépgyártástól kezdve egészen a rakéta- és űrtechnológiáig. Vagyis ma már nem egyszerűen a »növekedés« melléktermékeivel állunk szemben, hanem a kapitalista termelés alapvető ellentmondásával, ami az egész rend-

szert érinti, és a »racionalizálás« és »modernizálás« legújabb eredményeit is a krónikus munkanélküliség paralizáló terhévé változtatja. És ami mindennél fontosabb: az emberi kapcsolatok kritikus helyzetbe kerülnek, ez már nemcsak a hátrányos helyzetű szakképzetlen munkások tömegeit érinti, hanem a betanított és szakmunkások valamennyi kategóriáját is, vagyis a társadalom össz-munkásságát.”

Ironikus, hogy az egyoldalúan hangsúlyozott globalizációs folyamat azt is jelenti, hogy mindenütt megjelenik a krónikus munkanélküliség, amely már-már katasztrofális méreteket ölt, érinti az „Észak” legfejlettebb kapitalista országait is. De természetesen ez az utolsó dolog, amit aglobalizáció kritikátlán „ügyvédei” segítségül szeretnének hívni. A dolgot különösen súlyossá teszi, hogy a krónikus munkanélküliség a rendszer olyan velejáráója, amelyet a kapitalista viszonyok között nem lehet átlépni és kiküszöbölni. És pontosan ezért van szükség igazi korszakos változásra, amely egészen más társadalmi rendet hoz létre, és csak ez tudja megoldani a munkanélküliség mindinkább embertelenné váló jelentkezését.

Itt nem foglalkozhatunk a kapitalista rendszer alapvető karakterisztikáival és fent már említett abszolút korlátaival. Erre nincs is szükség az itt tárgyalt összefüggésekben. Ami jelenleg leginkább releváns a rendszer válságát illetően – amelyet már három és fél évtizede élünk át, anélkül, hogy bármi jele lenne, hogy eltűnne a horizontunkról –, az az, hogy a válság elválaszthatatlan a kapitalizmus meghaladhatatlan korlátaitól, aminek legpusztítóbb hatása és következményei lehetnek a jövőre.

A Szovjetunió felbomlása igazán csak úgy érthető meg, ha belehelyezzük a rendszerválság keretei közé. Ami a szovjet megoldási kísérletet illeti: megpróbálták a kapitalista válságot úgy leküzdeni, hogy egy posztkapitalista termelési és kereskedelmi rendszert állítsanak a helyébe, mégpedig úgy, hogy megszüntessék a termelőeszközök magántulajdonát. Azonban a szovjet megoldás nem tudta kiküszöbölni a tőkét a társadalmi metabolikus újratermelés poszt-kapitalista rendszeréből. Csak addig maradhatott ütőképes, amíg szükségessé vált, hogy túllépje a kapitalista rendszert mint olyant, és ne csak egy nagyon elmaradott kapitalista rendszer sajátos formáját tagadja. A szovjet rendszer kihívást jelentett az adott korszak egész globális rendszerével szemben. Pontosán ezért a szovjet posztkapitalista kísérletnek el kellett buknia.

Az „ideológia ereje” felfogta ezeket a folyamatokat, mégpedig úgy, hogy ez a kapitalista rendszer általános válságának része. Általában úgy érveltek, hogy a gorbacsovi „kísérlet” egyáltalán nem véletlen, hogy ezek a problémák felszínre kerültek a történelem jelen pillanatában. Nemcsak a kapitalista rendszer és a harmadik világ, hanem a szovjet típusú második

világ is szembekerült egy kettős válsággal: a fejlődés válságával és az autoritás válságával... A szovjet rendszer múltbéli sikertelenségei nem magyarázhatók a személyi, individuális anyagi ösztönzők elfojtásával, hanem sokkal inkább azzal, hogy nem néztek szembe a nehéz gyakorlati kérdéssel, a saját státusukkal és szerepükkel, a társadalom átalakításának szükségességével. Bizonytalanságban maradtak; csakis úgy oldhatták volna meg a problémáikat, ha egyidejűleg nagy erővel kezelni tudják az örökölt hierarchikus, strukturális munkamegosztást, minden ezzel járó modifikációval. Sokkal egyszerűbb volt, hogy a megörökölt társadalmi struktúrákat érintetlenül hagyják.

Forrás: The Power of Ideology. Calcutta, 2004. XI.-XVIII. Old.

Az írás új, friss bevezető Mészáros István alapvető „Beyond Capital” című munkájához, amely most jelent meg újra Indiában. A szöveget Mészáros István küldte meg az Évkönyvnek.

✱

MÉSZÁROS ISTVÁN

Kortársunk, Marx és globalizáció-értelmezése⁷⁹

„A polgári társadalom tulajdonképpeni feladata – írta Marx 1858-ban Engelsnek –, hogy létrehozza, legalábbis körvonalaiban, a világpiacot és az ennek alapján nyugvó termelést. Minthogy a Föld kerek, Kalifornia és Ausztrália gyarmatosításával, Kína és Japán feltárásával ez a feladat nyilván befejeződik. A súlyos probléma számunka ez: a kontinensen küszöbön áll a forradalom, és nyomban szocialista jelleget is fog ölteni. Vajon nem fogják-e szükségszerűen eltiporni ebben a kis zugban, mikor sokkal nagyobb területen a polgári társadalom mozgása még emelkedő irányú?”⁸⁰

1. A „termelő rombolástól” a „romboló termelésig”

A tőke növekvő rombolóereje, amelyet ma különböző formákban a bőrünkön érzünk – az anyagi és az emberi erőforrások bűnös elpazarlásától addig, hogy a „fejletlen” világban emberi lények milliárdjaival bánnak kegyetlenül; a természet elleni, az ökológiai ékesszólást meghazudtoló erőszak-

⁷⁹ A tanulmányt szerzője bocsátotta rendelkezésünkre. Szövegét jelentéktelen rövidítésekkel tesszük közzé.

tól az újabb idők katonai kalandjaiig és az Egyesült Államok imperialista hegemoniájáig –, arra kötelez bennünket, hogy pozitív alternatívát szegezünk szembe a társadalmi változások ellenőrzésének ma uralkodó módjával.

Éppen Marx volt az első, aki már 1845-ben, A német ideológia lapjain a legvilágosabban megfogalmazta a fennálló rendnek ezt az alternatíváját. (Később ezt drámai szavakban elevenítette föl Rosa Luxemburg, mondván: „Szocializmus vagy barbárság”.) Marx így írt: „A termelőerők fejlődésében bekövetkezik egy fok, amelyen olyan termelőerők és érintkezési eszközök jönnek létre, amelyek a fennálló viszonyok között csak bajt okoznak, amelyek többé nem termelőerők, hanem a rombolás erői.”⁸¹

Ha összevetjük a tőke termelőerőinek Marx által leírt egyoldalú fejlődését annak a kornak az állapotával, amelyben szavai íródtak, mindez még sokkal fenyegetőbbben jelenik meg, mint akkor. Mégis, az uralkodó ideológiában ma is ennek a fejlődésnek az eszményítésével találkozunk, még olyan ember részéről is, mint a rendszerrel szemben aránylag kritikus Schumpeter, aki a folyamatot „termelő rombolásként” írja le.

Valójában, épp ellenkezőleg: a romboló termelés fokozódó tendenciájának vagyunk a tanúi. Következésképpen az „igazság pillanata”, amelyhez ezekben a nehéz időszakokban eljutottunk, azt sugallja, hogy már nem beszélhetünk jelentékeny változásokról, ha nem nézünk szembe a társadalmi újratermelés rendszerének alapvető meghatározóival a maguk egészében, ahogy Marx is értelmezte őket. Elfogadható válaszokat kell találnunk a tőke egész világot átfogó rendjének strukturális válságára, nem csupán az „elmaradott” vagy a „fejlett” kapitalizmus egyik vagy másik „kis zugának” a bajaira.

A „globalizáló” tőke újratermelési rendszerének fő paramétereit Marx 145 évvel ezelőtt így jellemezte: „Az a tendencia, hogy világpiacot hozzon létre, közvetlenül hozzátartozik a tőke fogalmához. Minden határt csupán leküzdendő akadálnak fog föl. Azzal kezdi, hogy igyekszik kiküszöbölni minden olyan használati érték termelését, amely nem kerül a forgalomba... Az univerzalitás, amelyre fáradhatatlanul törekszik, a határokat saját természetében találja meg, amely határok, fejlődésének egy bizonyos szintjén, nyilvánvalóvá teszik, hogy ő maga a legnagyobb akadálya ennek a tendenciának, és tovább lökik fejlődésének az útján.”⁸²

Csillapíthatatlan törekvését, hogy kivétel nélkül mindent alávéssen a „természetéből” fakadó imperatívuszoknak, a tőke még akkor is fenntartja

⁸⁰ Marx Engelshez írott 1858. október 8-i leveléből. *Marx-Engels Művei*. 29. köt. 339. old.

⁸¹ *Karl Marx és Friedrich Engels: A német ideológia*. Magyar Helikon, 1974. 49. old.

⁸² *Marx: A politikai gazdaságtan bírálólatának alapvonalai. Marx-Engels Művei*. 13. köt. 6., 8. o.

és erőszakkal keresztülviszi, amikor már fény derült ennek a pusztító következményeire, világméretben és minden vonatkozásban, még akkor is, ha a követett irányvonal nem csupán az emberiség fennmaradását, hanem egyszersmind magának a tőkés rendszernek, mint olyannak a létét is fenyegeti. A tőke nem képes túltekinteni a közvetlenül, sem térben (cselekvési módjai még a tervezhető fejlemények átlátására sem utalnak), sem időben (vagyis nem figyel elhatározott lépéseinek a hosszabb távú következményeire). Így hát más értékei sem lehetnek, mint a vak uraloméi, amely közvetlenül a természetének felel meg, mint például a minden áron hajszolt növekedés. Bármely koherens értékrendszer fölállítása szükségképpen megkövetelné, hogy jól meghatározott tér-idő koordináták közé helyezzék, amelyek történelmileg specifikáltak, egyszersmind az összes számbavehető tényező dialektikus értelmezésén alapulnak. Az eredmény az, hogy a tőke még fölfogni sem képes azt a mérhetetlen katasztrófát, amelyet hallgatólag magában hord az a természete, hogy áthágjon minden határt, és letörjön minden gátat. Azok pedig, akik továbbra is azt ismételtetik, hogy „nincs alternatíva”, szintén nem fogják föl, hogy ezzel az álláspontjukkal akarva-akaratlanul elfogadják az emberiség öngyilkosságát, amely a jelenlegi fejlődés meghatározó mozzanataiból következik.

Egy másik tényező, amelyet ebben az összefüggésben hangsúlyoznunk kell – amikor annak az elkerülhetetlenségéről beszélünk, hogy megvalósítható alternatívát kell állítanunk a tőke egész rendszerével szemben – az, hogy korszakos változásról van szó. Ez a változás összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a hűbéri rendszerről a kapitalizmusra való áttérés. A kapitalista rendszer ugyanis fenntartotta a hierarchikus gazdasági-társadalmi uralom folytonosságát, még ha megváltozott formában, a tőke természetéhez igazítva is. Ezzel éles ellentétben korszakunk nagy dilemmája az, hogy a lényegi egyenlőség imperatívuszának megvalósítása nélkül – amely túl van az uralom és az alávetettség bármely típusán – a tőke rendszere történelmileg nem haladható meg, enélkül folytatni fogja pusztító menetelését.

Korszakunk történelmi változásai egyszerre hozzák felszínre a leküzdendő akadályok nagyságát – éppen, mert ma már lehetetlen tovább dédelgetni az illúziót, hogy apró változtatásokkal elérhető a társadalom radikális átalakítása, amely eszmét már a szociáldemokrata reformisták is nyíltan föladták, akik valaha hittek benne – és az új lehetőségeket, amelyek azáltal tárulnak föl, hogy a legutóbbi évtizedekben kibontakozott a tőke, mint olyan strukturális válsága. Természetes, hogy az egész rendszernek ez a strukturális válsága, amely minőségileg különbözik a tőkés gazdaság múltbeli időszakai és konjunkturális válságaitól, több vonatkozásban is súlyosbítja a helyzetet: a tőkét agresszívebb, leplezetlenül kalandorjellegű straté-

giák irányába tolja, amint ezt a mai imperializmus globális hegemon hatalmának nyíltan militarista arcúlatá mutatja. Ám ez nem változtat a tényen, hogy a strukturális válság – első ízben a történelemben – maga után vonja annak a lehetőségét, hogy nekilássunk a történelmi léptékű feladatnak: létrehozzuk a társadalmi változások ellenőrzés alatt tartásának a jelenlegitől radikálisan különböző módját, amely elszámolását a használati értékre alapozza, amelyet a tőke, a maga természetéből eredően, szükségképpen félretolt.

Marx nem élte át az imperializmus és a militarizmus kirobbanását a két világháború korában. Még kevésbé a globális hegemonisztikus imperializmus legutóbbi fázisát, amelyet egyetlen, nagyerejű nemzetállam uralma jellemez. Azt sem, hogy ez az állam, igen veszélyes vállalkozásba kezdve, önmagát a tőke mint olyan rendszerének vezető államává nyilvánítva, minden lehetséges módon érvényesíti akaratát valamennyi más nemzeti állam fölött, akár szélsőséges katonai erőszakkal is. Marxnak csak kora kapitalizmusának konjunkturális válságairól volt tapasztalata, nem láthatta a tőke rendszerének mindent átfogó strukturális válságát, ennek a megnyilvánulásait. A válságnak ez a típusa nem jöhetett létre „a világnak abban a kis zugában”, amelyről ő beszélt. Mégis, ez a két, szorosan összefonódó tényező marad az előttünk tornyosuló jövőre nézve a döntő – egyik oldalról a jelenlegi, potenciálisan végzetes szakasz, a globális hegemonisztikus imperializmusé, amelyet egyetlen állam kényszerít ránk, ennek a történelmi pillanatnak az egyetlen szuperhatalma (amely azonban bizonyosan nem marad örökkéig egyetlen, ugyanilyen hatalmas vetélytársak nélküli), és a másik oldalról a rendszer végzetesen súlyos belső válsága. Ezért olyan parancsoló szükségesség, hogy mindkettő figyelmünk középpontjában maradjon, amikor azon munkálkodunk, hogy kidolgozzuk a mi korunk hiteles szocialista mozgalmának stratégiáját, a múlt keserű tapasztalatai után.

2. A konjunkturális/időszaki válságoktól a strukturális válság felé

Hogy megértsük, mi a különbség jelenlegi strukturális válságunk és a rendszer múltbeli konjunkturális válságai között, emlékeztetnünk kell a változásnak azokra a tendenciáira, amelyek a kapitalizmus 20. századi működésében mutatkoztak. Ezek egyre súlyosabb tünetekben nyilvánultak meg, különösen a legutóbbi három-négy évtizedben. Ezeknek a tendenciáknak az eredménye a „klasszikus”, 19. századi kapitalizmus hibridizációja, amelynek a 20. században tanúi lehetünk. Ilyen volt az állam egyre nagyobb súlyú beavatkozása annak érdekében, hogy biztosítsa a gazdaság

szilárdságát, mint korrektív, bizonyos mértékig hatékonyak is mondható tényező, a piac anarchikus jelenségeivel szemben. Ám épp ezért még súlyosabb a helyzet, minthogy a kapitalista rendszernek ez a hibridizációja sem tudta tartósan orvosolni azokat az ellentmondásokat, amelyek leküzdésére törekedett, gyógyhatása csupán időleges és részleges volt.

A tőkés rendszer három alapidimenziója – a termelés, a fogyasztás, a forgalom (értékesítés) – hosszú időszakon át kölcsönösen erősítette, és terjeszkedésében segítette egymást. Emellett biztosították azt a belső ösztönzést, amely szükséges mindhármójuk dinamikus bővített újatermeléséhez. Ily módon kezdetben mindegyikük korlátai sikeresen leküzdhetők voltak, éppen a többiekkel való kölcsönhatás révén. (A termelés közvetlen akadályait bizonyos időn át sikeresen küzdötték le a fogyasztás növelésével, stb.). Ebben a periódusban, épp ezért, a tőkének ezek a Grundrisséből idézett alapvető dimenziói egyszerűen leküzdendő akadályokként jelennek meg. Sőt, ennek az egésznek a közvetlen ellentmondásait nemcsak hogy sikerült áthárítani, hanem egyenesen emelőkként használják fel őket a tőke öngerjesztő exponenciális növekedése szolgálatában.

S valóban: amíg ez az életfontosságú mechanizmus működik, nem beszélhetünk strukturális válságról. Ez ugyanis egyszerűen az ellentmondások rendszeren belüli meghaladásának, illetve másokra való többé-kevésbé tartós áthárításának a mechanizmusa is. Közben megfigyelhetők különböző tartalmú, gyakoriságú és intenzitású válságok, amelyek a három dimenzió valamelyikét közvetlenül sújtják. Ezzel persze közvetve – amíg az akadályokat el nem hárítják – az egész rendszer is károsul, ám anélkül, hogy ez veszélyeztetné az általános struktúra végső határait. (Az 1929–33-as nagy világválság pl. lényegében „értékesítési válság” volt, a termelésnek és a fogyasztásnak döbbenetesen alacsony fokán, ha a termelésnek és a fogyasztásnak ahhoz a mértékéhez hasonlítjuk, amely a második világháború után jött létre.)

A tőke strukturális válsága, amelynek kezdeti jelenségeit az utóbbi három évtizedben figyelhetjük meg, semmilyen abszolút feltételhez nem kötődik. Egyszerűen arról van szó, hogy a tőke belső önkiterjesztő dimenzióiban egyre erősebb „működési zavarok” mutatkoznak. Ez nem csak azzal fenyeget, hogy felbomlasztja a növekedés normális folyamatát, hanem azt is előre jelzi, hogy csődöt fog mondani a felhalmozódott ellentmondások áthárításának a mechanizmusa, amely pedig létfontosságú funkció. Az említett három dimenzió kezdettől problémákkal teli, ellentmondásos egységet alkotott, mivel mindegyikük kénytelen volt alárendelődni a többinek, hogy biztosítsa az egész struktúra működését. Amíg mindegyikük képes volt a maga bővített újatermelését változatlanul folytatni, addig mindhá-

rom ellentmondásban lévő dimenzió nemcsak külön-külön tudott erősödni, hanem egyszerűen hármuk együttesének működése is biztosítható volt, egyfajta „kontrapunktszerű” harmóniában.

A helyzet azonban gyökeresen megváltozik, mielőtt egy-egy dimenzió érdeke már egyáltalán nincs összhangban a többiekével. Ettől a pillanattól a módosítások és a működési zavarok, ahelyett, hogy feloldódnának, szétoszóródnának, felszívódnának vagy eloszlanának, elkezdnek halmozódni, s ezáltal strukturális jelleget ölteni. Ez pedig veszélyes méretekben béníthatja az ellentmondások áthárításának az egész bonyolult mechanizmusát. Ebben az esetben már nemcsak „diszfunkcionális”, hanem potenciálisan robbanásveszélyes jelenséggel kerülünk szembe, mivel a tőke soha nem volt képes feloldani legkisebb belső ellentmondását sem. Nemcsak azért, mert nem volt abban a helyzetben, hogy ezt megtegye, hanem azért sem, mert nem kényszerült rá erre, minthogy belső természete és alkata szerint tulajdonképpen ezek talaján virágozik (egy bizonyos pontig abszolút biztonságban). Ellentmondásai kezelésének normális módjaként ezeket először kiélezi, más szintre emeli, majd – mielőtt erre lehetősége támad – leküzdí őket. Amennyiben ez nem lehetséges, „exportálja” őket valamely más szférába vagy országba, akár a legbrutálisabb katonai eszközöket is bevetve ennek az elérésére. A nukleáris fegyverek által meghatározott körunkban éppen ezért annyira veszélyekkel terhes az áthárítási mechanizmusok fokozódó bénulása, és a tőke belső ellentmondásai „exportjának” ellehetetlenülése. Nyilvánvaló, hogy ez a strukturális válság nem korlátozódik a gazdasági szférára. Lévé, hogy a tőke „mágikus körforgásának” a meghatározottsága, vagyis az öngerjesztő bővített újatermelés körforgás-szerű jellege kiküszöbölhetetlen, a civil társadalom mély válsága nagy erővel tevődik át a politikai intézmények teljes spektrumára. S valóban, a mind szűkösebb társadalmi-gazdasági feltételek egyre újabb és újabb „politikai biztosítékok” beiktatását követelnék, amelyeket azonban a tőkés állam mai állapotában képtelen nyújtani. A jóléti állam csúfos halála annak a ténynek a nyílt beismerését jelenti, hogy az 1970 előtti több mint 15 év „konszenzus-politikájának” a függőnye mögött kezdeti formában tulajdonképpen valamennyi politikai intézmény strukturális, a strukturális válság bontogatta a szárnyát. Erről a kérdéstről más alkalommal már értekeztem, például a „Túl a tőkén” című könyvemben.⁸³ Itt most csak azt kell hangsúlyozni, hogy a szóban forgó ellentmondások nem szorítkoznak a politikai intézmények válságára, hanem ellenkezőleg, az egész társadalmat támad-

⁸³ István Mészáros: *Beyond Capital*. London and New York, 1995.; *Más allá del capital*. Vadell Hermanos, Caracas, 2001.; *Para além do capital*. Boitempo Editorial, São Paulo, 2002.

ják meg, eddig nem ismert módon. A tőke strukturális válsága nyilvánvalóan az uralom egész rendjének válságában jut kifejezésre.

Nem kell tehát csodálkozni azon, hogy a legutóbbi harminc ében a tőke növekvő agresszivitásának és autoriterizmusának a tanúi lehettünk a törvényhozás területén is – még olyan országokban is, amelyek azzal kérkednek, hogy ők „a demokrácia mintái”. Ez is a válságra adandó válasz keresésére utal. Azon sem döbbenhetünk meg, hogy – ami a válságot tovább mélyíti – a baloldal hagyományos pártjainak egyre defenzívebb magatartásával találkozhattunk. Ez egyes pártok totális széthullásához vezetett, még ha egykor számottevő szavazói támogatást élveztek is. (Pl. Olasz- vagy Franciaországban.) Másutt (mint pl. a Labour Party/New Labour esetében) azt látjuk, hogy a fennálló rendszerbe való messzemenő betagozás szellemében alakultak át.

Azok, akik nem hajlandók elismerni ennek a válságnak a súlyosságát, szívesen dugják fejüket a tőkés fejlődés „hosszú ciklusainak” koncepcionális homokjába. Szerintük, megfelelő távon szemlélve, nincsenek komoly problémák a kapitalizmus határai között maradó pozitív megoldásokkal. Ami ma történik – mondják – teljes összhangban van „a hosszú ciklus leszálló ágának” szokásos jellegzetességeivel, és ezt kétségtelenül, talán egyik napról a másikra követni fogja a „hosszú ciklus emelkedő szakasza”. És ettől a ponttól kezdve, a tőke rendszerének uralma természetesen vég nélkül folytatódhat, a maga elméletileg előre jelzett periódikus ismétlődéseivel.

Ez az apologetikus magyarázat nem más, mint annak a vágynak a kiváltása, hogy a „normalitás” a kívánalmak szerint helyreálljon. Amit kínál, az nem több, mint üres analógia régebbi periódusokkal, még ebben a mi-voltában is időben önkényesen kiterjesztve. Ennek az elméletnek a sematizmusa az időtartamokat tekintve nyilvánvaló, ha összevetjük az utolsó három évtized fejleményeit jelenlegi, egyre súlyosbodó válságunkkal, ezt pedig bármely korábbi „leszálló ág” időtartamával. Hiszen az utóbbi 35 év erősen meghaladja a „hosszú ciklusok” korábbi ilyen fázisainak az időtartamát. Emellett a jelenlegi tendenciák a legcsekélyebb jelét sem mutatják annak, hogy a szóban forgó „hosszú leszálló ágat” felváltaná egy újabb, „hosszú emelkedő ág”.

Ám ez se minden. Az az érvelés, amely a múlttal való üres analógiákra alapozva jövődől pozitív ciklusok képét vetíti előre, éppen azok logikája miatt hamis, akik alkalmazzák. Nem szorítkoznak ugyanis arra, hogy analógiákat állítsanak föl a múlttal – olyan múlttal, amelyet egyébként más összefüggésben maguk nyilvánítanak történelmileg meghaladottnak. Ezen túl lelkesen szólnak a „globalizációról” is, mint a tőkés fejlődés radikálisan

új szakaszáról. Ezzel saját maguknak mondanak ellent. Valójában éppen a globalizáció radikálisan új jellegéről szóló tételük (amelyet egyoldalúan, eltúlozva teoretizálnak, olyan ezzel összefüggő apológia jegyében, amely tagadja bármely, a fennálló rendszerrel szembeni alternatíva lehetőségét) tesz tökéletesen tarthatatlanná, alkalmatlanná minden a múlttal való analógiát. Nem lehet egyszerre tételezni a globalizáció gyökeres újdonságát, és egyidejűleg elfogadni történelmileg mindig specifikus múltbeli fejlődési ciklusokat, mint állandó modellt, amely alkalmas a jelen azoktól minőségileg különböző fejleményeinek az interpretációjára, mintha mi sem változott volna. Ez az önellentmondás egy kettős apologetikus érdekeltség talaján jön létre, erősen ideologikus jellegét egy „szigorúan tudományos”, számszerűsíthető képletekre redukálható jelenség boncolgatása mögé rejtve. Egyrészt a priori elutasítja, hogy komolyan vegye az uralom jellegzetesen korunkra jellemző valóságos gazdasági, politikai és társadalmi válságát, s teszi ezt egy vissza-visszatérő múltbeli ciklusra hivatkozva, amely a dolgokat ismét rutinszerű mederbe terelheti; másrészt tagadja a rendszerrel szembeni strukturális alternatíva lehetőségét a jövőre nézve.

Mint már láttuk, a tőke soha nem oldotta föl a legkisebb ellentmondását sem, és számára ezek kezelésének a módja az volt, hogy kiélezte, magasabb szintre emelte, majd más síkra vitte át, leküzdötte őket, amíg ez lehetséges volt, esetleg más szférákba vagy országokba exportálta bajait, akár a legbrutálisabb katonai eszközöket is fölhasználva. Ma éppen ellenkezőleg, különböző okokból ettől radikálisan eltérő módszert kell alkalmaznia, amely okok között ott van az, hogy hallgatólag ki kell zárnia a harmadik világháború eszközét. Ám a tőke, mivel leküzdhetetlen a kérészetése a bármi áron való önkiterjesztésre, képtelen alkalmazkodni a korunk veszélyeiből következő ésszerű ellenőrzés követelményeihez.

A strukturális válság egyszersmind a tőkefelhalmozás soha nem látott válsága is. Ez az egyetlen kérdés, ahol van valami jelentősége a tőke megismerésének, a legközvetlenebb értelemben, mivel tudományt sem vesznek a rendszer félelmetes határaitól; ezeket is leküzdendő akadálynak fogják föl (holott ez olyan dolog, amelyre nézve Marx alapvető megkülönböztetése a mai korra is érvényes). A minden áron hajszolt önkiterjesztés csak a felhalmozás elakadásának a hatásait veszi figyelembe. Eközben (hasztalan) igyekszik manipulálni ezt a kamatlábak sorozatos leszállításával (2001 folyamán az Egyesült Államokban 11-szer), vagy gyáva és barbár bombázásokkal katonailag gyengébb országok szélesedő körében úgy mond „sebészi operációkkal”, az úgynevezett smart-bombák révén. De a legcsekélyebb haborúság nélkül veti be a csaknem nukleáris erejű Daisy Cutter-eket („Kaszáló Daisy”) is, amelyek nem tesznek különbséget az ál-

dozatok között, és amelyek elnevezése ugyanazt a frivol dehumanizálódást tükrözi, mint amilyen a lakosságnak okozott pusztításra alkalmazott „melles károk” kifejezés. Ám sohasem ismeri el a válság mély okait. Ez a szemlélet a legfőbb elve a társadalmi változások ellenőrzése mai rendjének, amely az emberiséget megsemmisüléssel fenyegeti.

3. Elkerülhetetlen a szembenézés az új évszázad kihívásaival

Felhívnom a figyelmet arra, hogy ez a végletesen negatív fejlemény tulajdonképpen a tőke történelmi kudarcát fejezi ki abban a vállalkozásában, hogy rendszerét globális kapitalizmusként az egész világra kiterjessze. Ez utóbbi azt jelentené, hogy a többletmunkát mindenütt lényegében gazdasági eszközökkel alakítja át értéktöbbletté, piaci struktúrák közvetítésével (amelyeket olykor, hibásan, mechanizmusokként emlegetnek).

Hogy megértsük a valóban történelmi horderejét ennek a kudarcnak, amelyből úgy tűnik, nincs kivezető út, csupán egy dologra kell utalni. A tőke az után a több mint háromszáz éves erőfeszítés után, hogy termelési módját az egész világra a természetének leginkább megfelelő módon, gazdasági eszközökkel terjessze ki, csődöt mondott. Csaknem hárommilliárd ember ma sem az értéktöbblet kapitalista típusú termelésének a szabályai szerint teremti meg életfeltételeit. Ma is uralkodó a többletmunka kisajátításának politikai szabályozása milliárdnyi kínai számára. A politikai kinyerés és a hagyományos formák hibridje, a „kézből szájba”⁸⁴ túlélési módja van túlsúlyban Indiában és Délkelet-Ázsia más körzeteiben, valamint Afrika és Latin-Amerika kiterjedt térségeiben. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, milyen csekélyke eredményt ért el az a tizenöt éve tartó, politikával átítatott kísérlet, hogy az ex-Szovjetunió területén visszaállítsák a kapitalizmust. Azt is tudjuk, mekkora csődöt mondott az a csodagyógymód, amely a tőkés „modernizáció” panaceáját ajánlotta az ún. harmadik világ hihetetlenül súlyos gondjaira. Ma ebben a vonatkozásban is csak kudarcról beszélhetünk. Ez a kudarc nem más, mint annak a csődnek a szerves része, amelyet a globalizáló tőke abban a törekvésében szenvedett el, hogy az egész világon a belső meghatározottságának megfelelő formában verjen gyökeret. Mindez rendkívül fontos a tőke jövője szempontjából. Egyszermind nem szabad alábecsülnünk az ilyen irányú fejlődés megrekedésének végzetes potenciális következményeit.

⁸⁴ Ismert angol szállóige.

Marx ezt írta: „A tőke produktivitása abban a belső ösztönzésben áll, hogy többletmunkát állítson elő. (...) A tőkés termelési mód ezt az ösztönzést az előző társadalmak termelési módjaival ötvözi, de ezt a termelés szempontjából kedvezőbb formában teszi”.⁸⁵ Annak a forrása tehát, hogy a kapitalizmus a társadalmi-gazdasági újratermelés termelékenyebb (és ebben az értelemben haladottabb) formája, éppen abban található, hogy a többletmunkát a lényegét tekintve gazdasági eszközökkel préseli ki. Igaz, nem tud felhagyni a politikai kényszerrel, mint általános biztosítékkal a tőkés állam fennmaradására. Mégis, az utolsó három-négy évszázadban tanúi voltunk a többletmunka egyre növekvő mértékű átalakulásának (relatív, illetve abszolút) értéktöbbletté.

Marx szerint a tőkés fejlődés kezdetei alapján a XVII. századra nyúlnak vissza. Ezt a rendszert három fő jellegzetesség különbözteti meg az előző újratermelési rendszerektől.

1. A munka növekvő intenzitása, abból kifolyólag, hogy egyre inkább uralkodóvá vált benne az értéktöbblet elsajátításának a relatív módja.
2. A munkafolyamat annak előtte elképzelhetetlen folyamatossága, a munka fokozódó műszaki és társadalmi megosztása révén, amely a munka oldaláról megkönnyítette a hierarchikus uralom nemzetközi-vé válását.
3. A munkával való, azelőtt elképzelhetetlen takarékoskodás, azáltal, hogy folyamatosan csökkent a „szükséges munkaidő”.⁸⁶

Mindez hosszú perióduson keresztül igen kedvezően hatott a termelékenységre, és többnyire feleslegessé tette, hogy az uralom és az alárendelés gazdaságon kívüli, politikai eszközeihez kelljen folyamodni. A mi körünkben, ezzel szemnyitogató ellentétben, annak vagyunk a tanúi, hogy csődöt mondanak azok az eredeti tendenciák, amelyek a tőke magasabba termelékenységét és belső vezérlésű terjeszkedését mozgatták (azokban az országokban, ahol meggyökerezett). Ha korábban az állam gyakorolta „gazdaságon kívüli rásegítés” a klasszikus tőkés fejlődés folyamatában lassan elmaradozott, ma ezzel éles ellentétben azt láthatjuk, hogy visszatér a „rásegítés”, amelyet az állam gyakorol, hogy biztosítsa a tőke rendszerének a működését, végső soron fennmaradását. Emellett ma a politikai biztosítékok általi „gazdaságon kívüli segítség” semmilyen mértéke nem elégséges

⁸⁵ Gazdasági kéziratok 1861-1863. Marx-Engels Collected Works. 34. köt. 122.o.

⁸⁶ Marxnál a „szükséges munkaidő” a munkaidőnek azt a hányadát jelöli, amely a munkaerő újratermeléséhez nélkülözhetetlen értéket hozza létre. Az értéktöbblet a létrejött termelési érték ezen felüli része. (Ezt a kifejezést néhány évtizeddel ezelőtt még nem kellett volna jegyzettel ellátni. Ma, amikor gond nélkül közgazdász-diplomát lehet szerezni egyetlen sor eredeti Marx-szöveg elolvasása nélkül, a magyarázat elengedhetetlen. – A ford.)

ahhoz, hogy a rendszer falánkságát kielégítse, még olyan esetekben sem, amikor csillagászati összegekben kifejezhető állami finanszírozás kíséri. A kapitalizmus említett „hibridizációja” a XX. század folyamán, az állandó gazdaságon kívüli injekciók révén egyre intenzívebbé lett. Ráadásul kiderült, hogy ennek a „gazdaságon kívüli beavatkozásnak, amelyet álságos és szemforgató morális csomagolásban adnak elő, nincs felső határa. Mindenestre nyoma sincs annak, hogy „az állam kivonul a gazdaság ügyeinek az intézéséből.”

Emellett a munka világában is regresszív változások folynak. Ez nem csupán abban nyilvánul meg, hogy – egyre felháborítóbb formákban – ismét megjelent az „abszolút értéktöbblet” (pl. a sweatshopok formájában), a nyugati demokráciák szféráját is érintő térségben, nem is szólva a „Harmadik Világról”, ahol ez mindig is nyilvánvaló volt. Olyan, szinte érthetetlen tendencia is megfigyelhető, hogy a legfejlettebb tőkés országokban megfordítsák a munkaidő csökkenésének a történelmi tendenciáját. Japánban egy nemrégiben hozott törvény 48-ról 52-re emelte a heti munkaórák számát, abszurd módon éppen akkor, amikor a munkanélküliség helyenként rekordokat döntöget. Németországban nemrégiben megállapodás született a Volkswagen igazgatósága és a szakszervezetek között, amely 35 órától 42-re növelte a „normál” munkaidőt, vagyis azt az időt, amelyen belül nem fizetnek túlóradíjat. Eközben a munkanélküliség Németországban is fenyegetően magas (jelenleg több mint 4,5 millió fő). Olaszországban a 35 órás munkahétről szóló, Romano Prodi kormánya által a szakszervezeteknek, és az akkor még ketté nem vált Kommunista Újjáalakítás pártjának tett gesztusként hozott törvény rengeteg ellenséges reakciót váltott ki a nagyvállalkozók részéről. A Confindustria főnöke, Giorgio Fossa (akinek a neve mindennél többet mond)⁸⁷, kijelentette: „nagykoalíciót” fog létrehozni, hogy eltemesse ezt a törvényt. A Berlusconi kormányra juttató váltás után pedig ezt gyerekjáték lett volna megtenni, ha a baloldal szakmai és politikai mozgalmi erre válaszul nem tudtak volna hatalmas tömegmozdulásokat indítani ennek a valójában elég szerény törvénynek a védelmében.

A fiatal Marx még a tőke „civilizáló hatású győzelméről” beszélhetett, amelyen főleg nagyobb hatékonyságát értette. Ma, ellenkezőleg, a rendszer regresszív fejlődése az erőforrások riasztó eltékozlásában mutatkozik meg, annak az arányában, ahogy produktív potenciáljának határaihoz közeledik. Azok a fejlődési tendenciák, amelyek a tőke eredeti termelőképességével szögesen ellentétes irányban hatnak, négy pontban írhatók le.

⁸⁷ Az olasz „fossa” szó egyik értelmében „sürgödröt” jelent. A Confindustria a gyáriparosok érdekvédelmi szervezete (A ford.)

1. A tőke erőforrások iránti kézben tarthatatlan kereslete, ellenállhatatlanul növekvő „erőforrás-intenzitása.” E tekintetben a tőke energiaéhsége csak egyetlen mozzanat. Ez a tendencia nem ismeri föl a jövőbeni következményeket, és nem vesz tudomást róluk, félreszorítva mind a környezet, mind pedig a mai típusú fejlesztési stratégiák által sújtott emberi nem szükségleteit.
2. A termelőfolyamat növekvő tőkeintenzitása, azaz immanens igénye a tőke egyre irracionálisabb mértékű koncentrációjára és centralizációjára, amely számottevően hozzájárul az „alulfejlettséghez”, mégpedig nemcsak a „periférián”, hanem a tőke saját „anyaországbeli” birodalmában is. Ennek a jele a növekvő munkanélküliség és a virágzó, létfontosságú ipari bázis szétrombolása, még az ipar olyan klasszikus hazájában is, mint Anglia, amelyet botrányos módon „dezindusztrializáltak” Thatcher asszonyosság uralma idején.⁸⁸
3. A csereérték gyorsított megsokszorozására irányuló ösztönös tendencia. Azelőtt a csereértéket csupán elválasztották a használati értéktől, ma nyíltan szembehelyezik vele, amikor ennek az oltárán föláldozzák az emberi szükségleteket, hogy érintetlen maradjon a tőke uralma a társadalom fölött.
4. A tékozlás legrosszabb típusa az emberi tényező elpocsékolása, azaz annak a „felesleges népességnek” az erőltetett ütemű „termelése”, amely – a tőkés termelés fejlődésének és az „értékesítési folyamatban” mutatkozó egyre súlyosabb nehézségeinek következtében – nem tud be- vagy visszakapcsolódni a nyereségközpontú gazdaság és a megsokszorozódó csereérték szűk sémái által uralt termelésbe.

4. A struktúrális válság fő jellemzői

Mint említettük, a mi jelenlegi strukturális válságunk történelmileg új jelenség, amelyet négy fő tulajdonság jellemez.

1. Univerzális jellegű, nem korlátozódik egy bizonyos szférára (pl. a pénzügyekre vagy a kereskedelemre, sem a termelés ilyen vagy olyan ágára, sem a munka valamilyen típusára, amely a készségek vagy a termelékenység stb. szempontjából különleges).
2. Méretei valóban globálisak (a szó legeslegsorosabb értelmében), nem szorítkozik az államok valamely körére (mint a múlt valamennyi fontos válsága, beleértve az 1929-es nagy világválságot).

⁸⁸ Lásd erről az Évkönyv köteteit az 1980-as években.

3. Időbeni kiterjedése igen hosszú és folyamatos – ha úgy tetszik, permanens – nem rövid lefutású vagy ciklikus, mint bármely korábbi tőkés válságé.
4. Kibontakozásának módja tekintetében alkalmasnak látszik rá a lopakodó kifejezés, a múlt robbanásszerű, romboló erejű válságaival szemben, azzal a figyelmeztetéssel, hogy menetében nem zárhatók ki akár a leghevesebb, nehezen megzabolázható földindulások, miután már súlyosan károsodott az a komplex gépezet, amely aktívan munkálkodott a válság „menedzselésén” és a növekvő ellentmondások többé-kevésbé ideiglenes áthárításán.

Egyszerűbb és általánosabb kifejezéssel élve: egy komplexum strukturális válsága annak egészét támadja meg, alkotórészeinek minden vonatkozásában, és más, rajta kívüli komplexumokkal való kapcsolatában. Ez más, mint a nem strukturális jellegű válság, amely – bármilyen komoly legyen is – csak a kérdéses komplexum bizonyos részeit sújtja, de nem teszi kérdéssé az általános struktúra túlélését...

A tőke mostani strukturális válsága viszont, épp ellenkezőleg, a rendszer végső határait ostromolja. Épp ez teszi annyira sürgőssé a radikális közbelépést, amely véget vethet a már minden irányból mutató romboló tendenciáknak, mielőtt még túl késő lenne.

A legnagyobb veszély abból az ellentmondásból sugárzik, hogy anyagi tekintetben a fejlődés transznacionális síkon folyik, míg politikai-társadalmi tekintetben nemzeti államokban testesül meg, de úgy, hogy ezek között az uralom és az alárendeltség hierarchiája áll fenn. Az imperializmus, fejlődése jelenlegi szakaszában, amely kétségkívül a legveszedelmesebb egész történelmében, hasztalan kísérletezik ennek az ellentmondásnak a feloldásával azáltal, hogy az Egyesült Államok, mint a hegemonsztikus globális imperializmus állama a világra rákényszeríti akarátát. (Épp ezért olyan meglepő, amikor bizonyos szerzők, akik igényt tartanak a baloldali jelzőre, elének tárják a „területen kívüli imperializmus” misztifikált tételét, a nyilvánvalóan területhez kötődő észak-amerikai imperializmust mentegető abszurd apológiájukkal keverve. Ezek úgy ábrázolják a barbár agressziókat, amelyeket ez az állam hajt végre, mint „az USA alkotmányos processzusainak világméretű kiterjesztését.”⁸⁹

A folyamatban lévő globalizáció, mint a rendszer strukturális válságának megoldási kísérlete, a mi időnk tagadhatatlan realitása. A főke leküzdhetetlenül antagonisztikus jellegéből eredően ez a globalizációs folyamat

⁸⁹ Lásd *Michael Hardt & Antonio Negri: Empire*. Harvard University Press, Boston, 2000. 182. old. Idézi: *John Bellamy Foster: Imperialism and Empire*. Monthly Review, 2001. december. 3. old.

szükségképpen szélsőségesen diszkriminatív a leghatalmasabbak javára. Így nemcsak hogy megőrzi, de súlyosbítja is a múltban kialakult egyenlőtlenségeket. Ennek következtében, noha megkísérli önmagát, mint univerzális jótevőt megjeleníteni, az igazság az, hogy ez a folyamat a végletekig ingatag, homokra épül, magára öltve egy „világkormány” fiktív arcukat – mint Világbank, Nemzetközi Valutaalap vagy Kereskedelmi Világszervezet. Valójában mindezeket totálisan az Egyesült Államok uralja, a NATO-ról nem is beszélve. Nem csoda, hogy a globális kapitalizmus szükségszerű ingatagsága olyan új katonai kalandorságban tör a felszínre, amely erőszak alkalmazásával kívánja gyógyítani a rendszer ellenőrizhetetlen jellegét, ám éppen ellenkezőleg, csak súlyosbítja krónikus instabilitását.

A tőkének mindezekkel az ellentmondásos fejlődési tendenciáival kapcsolatban jelentős változások igényét csak úgy lehet megfogalmazni, ha ezt egy globális szocialista alternatíva keretében helyezzük, ahogy ezt Marx tette. De hogy nekilássunk egy ilyen alternatíva megvalósításának, ahhoz gyökeresen korrigálni kell azokat a strukturális egyenlőtlenségeket, amelyekre támaszkodva a nagyhatalmú imperialista államok továbbra is uralják és elnyomják a világ nemzetjeinek óriási többségét, lehetetlenné téve ezzel a valóban fenntartható globális fejlődést. Pozitív fejlődés kell, hogy ennek a keretében az emberi lények valóban otthon érezhessék magukat hazájukban, amely nincs kiszolgáltatva a hatalmasoknak, abban a szellemben, hogy „hazánk az emberiség”, ez az az eszme, amely korunk napirendjére került, amint azt több mint egy évszázaddal ezelőtt José Martí foglalta szavakba.

1905–1906

József Attila századik születésnapjára (némi késéssel)

József Attila a költészeté, de távolról sem csak azé. Hiszen részt vett a magyar munkásmozgalomban, nagyon megláncoltan is a kommunista párt életében, miközben cikkei jelentek meg a Szocializmus hasábjain, versei a Népszavában. Mindig foglalkoztatta az egész nemzetközi munkásmozgalom helyzete, a fasizmus. És ki feledhetné „a spanyol földművesről” szóló versét, ahol néhány sorban az egész spanyol tragédiát megjelenítette.

Nem nyitunk külön József Attila-rovatot, de az évforduló mellett nem mehetünk el szó nélkül. S alig pár hete jelent meg Mészáros István régi József Attila-elemzése új kötetben. Ennek a kötetnek (amely Mészáros sokkal régebbi írásait tartalmazza) van egy új, ez alkalomra készült bevezetője. Most ebből veszünk át néhány oldalt. Egyfelől azért, mert e kötet megjelenésére felhívhatjuk olvasóink figyelmét, másfelől abbéli örömünkben, hogy ez a kötet mostanában magyarul is megjelent.

MÉSZÁROS ISTVÁN

Előszó a magyar kiadáshoz

Nagy örömmre szolgál, hogy a *József Attila és a modern művészet* most magyarul is napvilágot lát. Valóban sok víznek kellett lefolynia a Dunán, amíg ez végre bekövetkezhetett.

Amikor 1958 vége felé József Attila verseinek olasz kiadója, a Lericí felkért a könyv megírására, egy pillanatig sem haboztam a válasszal. Gyerekkorom óta nagyon szerettem József Attila verseit, s a költő nem egy meg-rázó sora a mai napig is gyakran ötlük fel bennem, mint ami történelmi távlatba helyezi látszólag megoldhatatlan problémáinkat, bizonyágként nagy költőnk páratlan aktualitására.

Két évvel József Attila tragikus halála után, nyolcéves koromban hallottam először néhány versét. Nővérem olvasott fel esténként az iskolából hazahozott kötetből a petróleumlámpa nagyon is hozzáillő hangulatú fényénél. Kérésemre többször is felolvasta a verseket, mert azt akartam, hogy bevésődjenek az emlékezetembe. Később megszereztem az összegyűjtött

költemények kötetét, s az mindig bátorító útitársam maradt az elmúlt évtizedekben. Amikor huszonöt év munkáját összefoglaló könyvemhez, a több mint ezer oldalas *Beyond Capital*hoz mottót kerestem, magától értetődőnek tartottam, hogy József Attila-sorokat válasszak:

*Ős patkány terjeszt kórt miköztünk,
a meg nem gondolt gondolat,
belezabál, amit kifőztünk,
s emberből emberbe szalad.
Miatta nem tudja a részeg,
ha kedvét pezsgőbe öli,
hogy iszonyodó kis szegények
üres levesét hörpöli.*

*S mert a nemzetekből a szellem
nem facsar nedves jajokat,
hát új gyalázat egymás ellen
serkenti föl a fajokat.
Az elnyomás csapatban károg,
élő szivre, mint dögre száll -
s a földgolyón nyomor szivárog,
mint hülyék orcáján a nyál.*

Ha körültekintőnk a világban, nyomban szemünkbe ötlük, hogy a „szivárgó nyomor” ma, hat és fél évtizeddel József Attila halála után sem szűnt meg a földgolyón. Ellenkezőleg, Amazonas méretű folyammá dagadt egy olyan világban, ahol igazi lehetőség nyílhatna a pusztító nyomor teljes föl-számolására. Ehhez persze mélyreható társadalmi változásokra volna szükség – éppen a költő eszméinek értelmében vett változásokra.

József Attila valaha „két milliárd párosult magány”-ról írt. Manapság a kétmilliárd kifejezés arra emlékeztet bennünket, hogy a földtekén nem kevesebb mint kétmilliárd ember tengődik a legsötétebb nyomorban.

Amikor a statisztikák ezt a siralmas állapotot úgy próbálják érzékeltetni, hogy e nyomorgóknak naponta egy dollárnál kevesebből kell valahogy életben maradniuk, akkor még ez is megszépítése anyagi helyzetüknek. Mert valójában az „egy dollár alatt” azt jelenti száz- és százmillióknak, hogy *napi 40 centnél kevesebből* kell napról napra eltengődniük. Ez a költői vádbeszédben felpanaszolt „szivárgó nyomor” mai értelme.

Hogy mindez így lehetséges még a XXI. században is, az persze „a meg nem gondolt gondolat” változatlanul bénító hatalmát mutatja. Mert ki mer-

né szemrebbenés nélkül – a tények ismeretében – azt állítani, hogy a dolgok illetően állása rendjén való? S arról sem szabad megfeledkezni, hogy napjainkban is „új gyalázat egymás ellen serkenti föl a fajokat”. Így misztifikálják a valódi problémákat, azt prédikálva, hogy megoldhatatlanok, s így terelik veszélyes zsákutcákba a tömegeket.

Ma persze az is nyilvánvaló, hogy a dicsekvően „globalizáltak” nevezett világban sokféle az elnyomás, méghozzá a tömegirtó fegyverekkel állig felvértezett elnyomás „csapatban károg, / élő szívre, mind dögre száll”. A méretek itt is megváltoztak a múlt század harmincas éve óta, a „szivárgó” részlegestől a világalomra éhes, mindent elárasztani képes Amazonas-szerűig. Az elnyomás károgó csapata monopol helyzete révén ma nemcsak sokkal hangosabb, mint bármikor a múltban, hanem egyelőre sokkal ellenállhatatlanabb is. Ugyanakkor azt az illúziót is sikeresen terjeszti a tömegkommunikáció minden eszközével, hogy az égető társadalmi problémák megoldását mindörökre el lehet feledni, vagy legalábbis büntetlenül az egyre jobban púposodó szőnyeg alá söpörni. Nem kétséges, hogy ez a magatartás soha korábban nem látott veszélyeket hordoz magában, amelyek ma már az egész emberiséget fenyegetik megsemmisüléssel. Csak a javíthatatlan részeg, aki „kedvét pezsgőbe öli” tud mámorában megfeledkezni ezekről a veszélyekről, az *Ős patkány terjeszt kórt miköztünk...* soraiban ábrázolt látteletről.

2.

Egy perzsa költő barátom, aki József Attilát fordításokból ismeri, a legnagyobb csodálat hangján beszélt róla, egyedülállónak mondva az *Ars poetica* mindenkit mélyen elkötelező sorát: „a mindenséggel mérd magad”. Ugyanakkor nagy örömét fejezte ki azt illetően, hogy – mint magyarokkal való beszélgetéseiből megtudta – a rendszerváltás után is milyen nagy odaadással tartják tiszteletben az országban József Attilát; mintha mi sem változott volna.

Valójában amikor ma Magyarországon a fiatalok megismerkednek József Attila verseivel – ha egyáltalán alkalmuk van ismerkedni velük –, varázsluk most is elragadja őket. Az is szemmel látható, hogy jó néhány magyar író, és talán a legközvetlenebb utalásokkal éppen az *Ezredvég* jelentős költőgárdája, gondosan ápolja József Attila emlékét, és – ha gyakran keserű szájjal is – próbálja nagy költőnk kérdésfeltevéseit a mai olvasók elé idézni. E dacos keserűségre jellemző Simor András verse, amely az *Ars poeticát* igézi fel:

*Nem sejdít engem munkás teste,
nem gondol rám, szántván, paraszt,
mégsem fogom be pörös számat,
a tudásnak teszek panaszt.*

(Simor András: József Attila négysorososa)

Így a „csakazértis” hangja egyúttal az elszigeteltség fájdmáról is tanúskodik. Mert társadalmunk „össze-vissza kúsa szövevénye”, amelyről József Attila olya megrázóan írt, ma a pozitív értékek megvalósítását még nehezebbé és bonyolultabbá teszi, mint volt valaha. Ez azért van, mert sok keserű történelmi tapasztalat távlatából egyszerre kell küszködni a napon-ta felmerülő gondok sürgető nyomásával és azzal a bénító tudattal, hogy igazában csak a legnagyobb és a legmélyebbre hatoló átalakulás révén lehet még a legkisebb problémákat is véglegesen átadni a múltnak. Így perzsa költő barátom ítélete József Attilának a rendszerváltás után is változatlanul érvényesülő hatását illetően, enyhén szólva, ma egy kicsit túl optimistának hangzik. Hiszen az olyan társadalmi földrengés, amelynek az utolsó másfél évtizedben Magyarországon is tanúi voltunk, a dolog természeténél fogva mindent megrendít, még a legnagyobb értékeket is. Következésképpen nem egyszerűen a múltban elhanyagolt irányzatok kerülnek az adott körülmények között, joggal vagy jogtalanul, előtérbe, hanem maga az *igazi mértékek* iránti kérdésfeltevés is bizonytalanná válik. Kevesen mernék ezért manapság magukénak vallani József Attila parancsoló hitvallását: „a mindenséggel mérd magad”. Annál is inkább, mert azt nem elegendő minden további nélkül gondolatban elfogadni, hanem a költői gyakorlattal hitelesíteni is kell.

De a mai helyzet súlyosságát még inkább aláhúzza az a tény, hogy a magyarországi társadalmi földrengés nem helyi jellegű volt, hanem egy óriási méretű nemzetközi földrengés szerves része. A szovjetrendszer összeomlásával nemcsak az úgynevezett „létező szocializmus” értékelése vált sokak szemében mindenütt kérdésessé, hanem magának a szocializmusnak mint a tőkés rendszer történelmi alternatívájának a létjogosultsága és tartóhatósága is. Tegyük hozzá: korunk nagy kérdőjelét kibúvás lenne azzal a válasszal elintézni, hogy a Szovjetunió összeomlása önmagában semmit sem bizonyít. Elvégre a múltban sokfelé, így Magyarországon is, a szovjet megoldást tekintették kötelező modellnek. Ez a körülmény ma elkerülhetetlenül azt is jelenti, hogy a múlt reális történelmi értékelésének maga után kell vonnia a nehéz újrakezdés vállalását is.

Természetesen itt sem gyökeresen új helyzettel állunk szemben. Korunkban távolról sem először történik meg az, hogy a „történelem csele” a

szocializmust magát kérdőjelezi meg ilyen drámai módon. Tekintve, hogy ezt illetőleg nem kevesebbről, mint egy mindent átfogó korszakváltás szükségességéről és – mind objektív, mind pedig szubjektív – feltételeiről van szó, az alapvető társadalmi alternatívákat érintő és meg-megújuló konfliktusok majd csak akkor szűnhetnek meg, ha a bonyolult történelmi folyamat maga mondja ki tarthatóan az erre vonatkozó ítéletet. Éppen József Attila tanúskodik erről megrendítő erővel az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról (Ignotusnak)* soraiban.

Ez a vers a *Népszava* 1934. augusztus 12-i számában jelent meg először. A dátum nemcsak az akkori nagy történelmi viharra hívja fel a figyelmünket – Hitler hatalomra jutására és annak József Attila által világosan fölismeret katasztrofális perspektívájára –, hanem arra is, hogy a költő igazi történelmi távlatból tudta szemlélni a saját személyes politikai tragédiáját is. Mint ismeretes, két évvel korábban végső összeütközésbe került a párt szektás politikájával, s ez az összeütközés őt – a szocializmus számkivettjévé fokozta le.

Akkor írta a *Bánat* szívbemarkolóan szép soraiban, az őt ért sérelem eleni elementáris tiltakozásként: „Zúg, erdő elvtárs!”. Ugyanakkor a megszemélyesített természet szolidaritásában keresett vigaszt a maga tragikus elszigeteltségére, egy magányos erdei út képét éppen az emberinek – a gallyat szedő néni felidézésével is – az élő természet legapróbb lényeivel való bensőséges azonosulása révén gyöngédségében is hatalmas erővel ábrázolva:

*s kijöttem, hogy erőm összeszedje,
mint a néni a gallyat, a bánat.
Könnycsepp, – egy hangya ivott belőle,
eltűnődve nézi benne arcát
és mostan nem tud dolgozni tőle.*

Így hát 1934-ben, alig egy évvel Hitler hatalomra jutása után, József Attilának kettős alapja lehetett volna arra, hogy a szocializmus jövőjét pesszimizista módon értékelje. Erről azonban egy olyan költőnél szó sem lehetett, aki mind a világ folyását, mind a saját helyzetét hitelesen „a mindenséggel tudta mérni”.

József Attila akkori kérdésfeltevése megint csak példamutató számunkra is. Ő egy pillanatig sem akarta tagadni a politikai és társadalmi fejlődés távlatainak ólomsúlyát. Éppen ellenkezőleg, emberileg meghaladható *bányaomláshoz* hasonlította az adott történelmi helyzetet, minden negatívumának teljes tudatában és mégis annak ellenére. Így tudta reálisan mérlegre tenni mind a tennivalók sokakat elriasztó és gyakran feneketlen pesszi-

mizmust szülő nagyságát, mind pedig a megoldásukhoz elengedhetetlenül szükséges feltételeket. Mert ami alapvetően fontos volt József Attila korában, és az marad nemcsak ma, hanem a jövőben is, az a magát valamilyen formában mindig újrafogalmazó kulcskérdés: *milyen perspektívából kell megítélni a történeteket* a szó legközvetlenebb értelme szerint életbe vágóan szükséges cselekvés érdekében. Ezt fejezte ki József Attila Ignotushoz intézett verse negyedik szakaszában:

*Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák
őrzik és az lobog.
És mindig újra nyitnák
a bányászok az aknát,
amíg szívük dobog.*

Amint látjuk, József Attila tanúsága szerint bármily távolnak és bénító akadályokkal terhesnek tűnhessék is a szocializmus távlatok – a mai nagy bányaozlások közepette nem kevésbé, mint a múltban –, a „tárnák kincsei” mégsem semmisülhetnek meg. Nem semmisülhetnek meg mindaddig, amíg lesznek bányászok – a veszélyes zsákutcákból kiutat kereső elkötelezett emberek –, akik mindent megtesznek azért, hogy „újra nyissák az aknát”, amelyet a társadalmi bányaozlás látszólag véglegesen betemetett. Ez volt József Attila világos és szenvedélyes üzenete mindazoknak, akikben a nagy sorsproblémák megoldhatóságába vetett hit megrendült.

Ugyanakkor József Attila – költészetének egyik gyakran visszatérő motívumaként – a vers folytatásában azt is aláhúzta, hogy a szocializmus perspektívája nemcsak a korban felmerülő napi kérdésekre nyújthat bátorító választ, hanem az évezredek óta fel-felvillanó, de az ellentmondásokkal teli történelmi fejlődés menete következtében mindmáig kíméletlenül félretolt, nagy kihívásra is: az emberek *szubsztanciális egyenlőségének* a megvalósítására. Ezt vetítette előre „a dolgos test és az alkotó szellem” oly régóta esedékes egymásra találása jegyében, s ezáltal egyszersmind „az elme és a szív” konfliktusainak pozitív megoldását is. Egy olyan fejlődést, amelyet ő a szocializmus alapvető hivatásának és egyúttal létkérdésének is tekintett. Az ilyen jövőt felidéző meggyőződését tárta elénk József Attila az „alkalmi vers” ötödik szakaszában:

*A dolgos test s az alkotó szellem,
mondd, hogy törhetne egymás ellen?*

*Az elme, ha megért, megbékül,
de nem nyughatik a szív nélkül.
S az indulat múló görcsökbe vész,
ha föl nem oldja eleve az ész.*

Mint láthatjuk, József Attilának a „hamvadthajú öreg” Ignotushoz intézett, szerető gonddal megírt versében nem kisebb üggyről volt szó, mint a történelmi távlatokat józanul felmérő, valamint az „alkalmi” meggondolásokat a legalapvetőbb és legátfogóbb összefüggésekbe beágyazó – s így a nagy korszakváltás vízióját felidéző – társadalmi értékelésről. Így tudta József Attila a legnagyobb költői erővel és hitelességgel elítélni a szocializmus távlata védelmében nemcsak a megalkuvás végső soron mindig kudarcba fulladó „reálpolitikai” csábításait, hanem a „meg-nem-gondolt gondolat” nyomán a válságos időkben gyakran felszínre törő, de előbb-utóbb elkerülhetetlenül görcsökbe fulladó, irracionalizmust is.

3.

A *József Attila és a modern művészet* 1959 elején kezdtem írni a londoni British Múzeum könyvtárában, és 1961 végén fejeztem be a skóciai St. Andrews ősi egyetemén.

Annak idején József Attilának kevés verse volt lefordítva olaszra. Így hát a könyvírás egyúttal a fordítás komoly nehézségeivel való megbirkózást is megkövetelte.

A *József Attila és a modern művészet* egészében mindössze két már létező fordításból tudtam idézni, ami természetesen a kezdet kezdetéhez sem volt elegendő. De hogy e költői életmű változatos fejlődéséről és világirodalmi jelentőségéről megfelelő képet lehessen adni, ahhoz nem kettő, hanem – amint az a könyv írása közben kiderült – nem kevesebb mint kétszáz költeményből kellett lefordítani a jellemző sorokat. Sőt József Attila jó néhány versét – amikor azt a szövegelemzés szükségessé tette – teljes egészében kellett olaszra átültetni. Ez teljesen lehetetlen lett volna feleségem, Donatella odaadó segítségével, fordító munkája nélkül. Már 1955-ben Párizsban, ahol egy francia József Attila-kötet megjelentetésén munkálkodtam Gara Lászlóval együtt, sokat idéztem Donatellának a költő munkáiból. Az évek során ő is nagyon megszerette József Attila költészetét. Így hát ugyanolyan lelkesedéssel tudott részt vállalni a hároméves munkából, mint jómagam. Ezért ajánlottam a *József Attila és a modern művészet* Donatellának, állandó bátorítása és költőileg is szép, nemcsak tartalmilag hü-

séges fordítói munkája elismeréseként. Több fordítása nyomban bele is került a szintén a Lerici által kiadott és alaposan kibővített József Attila-kötetbe.

A könyv írása során mindig világossá akartam tenni, hogy személyesen is mit jelent nekem ez a költészet. Világ életemben mindig elvettem a rossz értelemben vett akadémiai „tárgyilagosságot”, amely sokszor nem jelent mást, mint menekülést a komolyan megalapozott állásfoglalás követelménye elől. Ráadásul az ilyesfajta magatartásnak különösképpen nincs helye egy lírikus életművének értelmezésében. Elvégre a jelentős lírai költő kérdésfeltevései nem elvont gondolati sémák, amelyekről el lehetne különíteni őket vagy önmagunkat, hanem a költő lényét „meztelenül” az olvasók elé táró azonosulások az alkotói munka révén lírailag áttételezett eszmékkel, egyszersmind kimondottan vagy implicit formában *közös tennivalókat* állítva maguk az olvasók elé is. Következésképpen a kritikus szeretheti – vagy, ha jól megalapozott oka van rá, akár szenvedélyesen el is veheti – a költőt, de nem szemlélheti a „neutralitás” hűvös távlatából, mint ha maga egy másik planétán élne. Éppen ezért tűztem ki feladatként magam elé, hogy József Attilát ne csak bemutassam az olasz olvasóknak, akik alig-alig tudtak valamit róla, ha ugyan egyáltalán hallották a nevét, hanem hogy egyúttal meg is szerettessem velük.

Az irodalmi értelmezésekben sok szó esik a lírai költészet lefordíthatlanságáról, és nem teljesen alaptalanul. Hiszen minden nyelv egyes szavainak többféle, gyakran elképesztően sokféle értelmük van, amelyek távolról sem esnek mindig egybe a különböző nyelvekben. Magától értetődik tehát, hogy éppen az ily módon felmerülő eltérések azok, amelyek a nyelvi/költői „felhangok” részleges lefordíthatatlanságát okozzák.

Mindazonáltal a nagy gondolati költészet, amelynek József Attila műve az egyik világirodalmilag is kiemelkedő példája, ebben a tekintetben valamivel kedvezőbb helyzetben van. Hiszen a lírailag megfogalmazott nagy témáknak legalább a központi magva közös a különböző nyelvekben. Ha nem így volna, akkor minden gondolati tartalom, és nem csak a rendszeres filozófiai munkáké, szintén teljesen lefordíthatatlannak bizonyulna. Ez az aránylag kedvezőbb helyzet segít abban, hogy József Attila költészetét talán egy kicsit könnyebb idegen nyelvre fordítva hitelesen a külföldi olvasók kezébe adni, és ezáltal hozzájuk közelebb hozni, mint például Aranyét vagy Tóth Árpádét.

Ahhoz, hogy József Attila életművét ilyen célkitűzéssel lehessen ábrázolni, ahhoz egy esztétikai tanulmányt kellett írni, amely érzékeltetni kívánta sokszor szinte hihetetlenül virtuóz költészetének minőségi meghatározóit és azok megvalósításának bonyolult összetevőit. Ezt persze nem

pusztán formai értelemben kell érteni, mert – amint ezt a könyv harmadik fejezetében az olvasó láthatja – József Attila egyáltalán nem hitt a „pusztán formai” törekvések divatos kultuszában és tartós sikerében. Éppen ellenkezőleg, fontos elméleti írásaiiban a bírált versek formai fogyatékoságait mindig konkrét tartalmuk vérszegénységéből vagy a költői vállalkozás belső ellentmondásából magyarázta. Igazi formai tökély tehát szerinte csak az esztétikum és a társadalmiság dialektikus viszonyának megjelenítéséből születhet. József Attilának mind esztétikai koncepcióira, mind lenyűgöző költői gyakorlatára gondolva ez a következőt jelenti: a művészi nagyság – az adott kor nagy sorsproblémáira példamutatóan reagáló és e problémák megoldása érdekében a művészet sajátos eszközeivel adekvát módon visszahatni is képes művészi nagyság – minden időben teljesen elválaszthatatlan a konkrét történelmi helyzet társadalmi tartalmiságának a legapróbb részleteket is átható, ugyanakkor azokat egy reprezentatív összképbe foglalni képes mélyreható megragadásától.

Természetesen József Attila költői nagyságát nem lehetett az olvasóval igazán érzékeltetni a kiválasztott lírai alkotások részletekbe menő esztétikai elemzése nélkül. Ugyanakkor magukat az esztétikai elemzéseket mindig szorosan egybe kellett kapcsolni a költő korának és konfliktusokkal teli életkörülményeinek beható ismertetésével, már amennyire azt a könyv keretei megengedték. Ezt az összekapcsolást a nemzeti költészet és a világirodalom potenciális és valóságos egysége követelte meg.

Itt azonban problémát okoz, hogy a költészetre vonatkozó értékítéleteit minden olvasó a saját történelmi, társadalmi és kulturális hagyományai alapján alakítja ki, és annak megfelelően formálja ki esztétikai ízlését és befogadóképességét. Nem tud tehát egy más nemzeti kultúrának talajából kinőtt alkotást teljes gazdagságában a maga esztétikai értékítéleteinek szerves részévé tenni anélkül, hogy meg ne ismerkednék annak – az első látásra idegennek tűnő – sajátos belső szerkezetével és tágabb társadalmi összetevőivel. Amikor azonban ez a megismerkedés bekövetkezik, az olvasónak nemcsak a látóköre tágul ki, ha nem művészi élményvilága is azonosulási képessége is jelentősen megváltozik. Így gazdagul a nemzeti – a kezdőpontot képező spontán nemzeti- és tudatosan felismert és elsajátított más nemzethez tartozóval.

Ez persze fordítva is áll korunkban, az igazán jelentős költő esetében, ha bizonyos változásokkal is. Az ilyen költő ugyanis a maga sajátosan nemzeti kérdésfeltevéséből fakadó eszmevilágát és formáló elveit kezdettől fogva a legtágabb művészi és történelmi-társadalmi összefüggések keretében tudatosítja önmagában, mégpedig mint egymástól egyszer és mindenkorra elválaszthatatlanul nemzetit és világirodalmi. Ahhoz, hogy a nagy költő „a

mindenséggel tudja mérni” önmagát, ahhoz természetesen elengedhetetlenül szükséges, hogy a maga elé tűzött feladatok megvalósításához világirodalmi mértékeket szabjon magának. Mert a „mindenséghez” nyilvánvalóan az is hozzátartozik. Ezáltal azonban nemcsak hogy nem szűnik meg nemzeti költő lenni, hanem éppen ellenkezőleg, pontosan így tud világirodalmilag is példamutató nagy nemzeti költővé válni, amint azt József Attila alkotói pályafutása is bizonyítja. Alig huszonegy éves korában már tudatában volt annak, hogy neki a világirodalmi mértékek az irányadók. Nővérenek 1926 nyarán Bécsből írt levelében említette, hogy „Lesznai Anna (Jásziné), Balázs Béla és Lukács György igen nagy költőnek tartanak, különösen az utóbbi – mint az első világirodalmi – nem kozmopolita! – kvalitásokkal rendelkező proletár-lírikust”. Ez egyszerre jelentett számára életre szóló bátorítást és elkötelezettséget.

A *József Attila és a modern művészet* ezeket az összefüggéseket három fejezetben vizsgálja. A könyv a személyes-életrajzi körülmények tárgyalása mellett az általánosabb témákból kiindulva, a huszadik század művészeti fejlődése történelmileg és társadalmilag sajátos összetevőinek az elemzésén keresztül jut el József Attila líraileg áttételezett eszmevilágának, formai tökélyének és egészen különleges metaforavilágának bemutatásához.

Az első fejezet – *A világirodalom nagy forradalmi költője* – József Attilát Ady Endrével együtt mint a magyar líra forradalmi hagyományának világirodalmilag is a legnagyobbak közé tartozó huszadik századi óriását mutatja be. Itt elkerülhetetlenül az elemzés tárgyává kellett tenni – a nagy költőnkért szektás sérelmeken messze túlmenően – magát a forradalmiság kérdését, irodalmi szerepét és jelentőségét. Ebben az összefüggésben kellett foglalkoznom az irodalom minden területén megtalálható „disszonancia” megítélésével, vitában sok tendenciózusan leegyszerűsítő felfogással.

A *modern művész sajátos helyzetéről* szóló második fejezet a költői személyiség különböző típusait tárgyalja a huszadik század sajátos történelmi viszonyainak közepette, amikor a költészet nagy témái között közvetlenül is megjelenik az *emberiséghez* való tartozás. Egy olyan, történelmileg vajúzó, átmeneti korszakban, amilyen a József Attila kora volt, a sorsot érintő általános döntések nehézségei gyakran egy helyben toporgáshoz, a kompromisszumok egyeduralmához vezetnek, amit csak súlyosbít a fejlődési tendenciák homályossága és kétértelműsége. Ilyen körülmények között a formakultuszhoz menekülés ugyanúgy csábítja az írókat, mint a viszonyokkal való elvtelen megbékélés. József Attila, a század nagyjaihoz hasonlóan, mindkét csábítást elveti. *Ars poeticájának* ez a kiindulópontja: „Költő vagyok – mit érdekelne / engem a költészet maga? / Nem volna szép, ha

égre kelne / az éji folyó csillaga.” Ugyanakkor az uralkodó kompromisszumoknak még a látszatát is elutasítja a meg-nem-alkuvó hajthatatlanság – a jó értelemben vett *intransigencia* – következetességével. Így tud olyan költészetet teremteni, amely az általános érvényű nemzeti irodalmi törekvések és a metafora huszadik századi válságát példamutatóan meghaladja.

Végül a harmadik fejezet – *A zsenyéktől a klasszikus magaslatokig: József Attila fejlődésvonala* – behatóan elemzi e költészet minőségileg eltérő fejlődési szakaszainak belső logikáját és a változások szükségszerűségét. Itt ismerkedhetünk meg közelebbről József Attila különösen megragadó metaforateremtésével és annak nagy gondolati lírájában kifejezésre jutó eszmei gyökereivel.

Amint az olvasó látni fogja, *a József Attila és a modern művészet* minden oldalát ez a meggyőződés hatja át: mi, magyarok igazán büszkék lehetünk – és kell is, hogy legyünk – arra, hogy József Attila személyében az egész világirodalom egyik legnagyobb költőjét adtuk az emberiségnek.

4.

Mégsem állhatunk meg ezen a ponton, a kimagasló költői nagyságot esztétikailag teljes joggal elismerő formai varázs szemügyre vételénél. Annál is kevésbé, mert éppen ehhez a – világtörténelem talán legválságosabb korának napjainkat is átfogó bonyolult meghatározóiból kinőtt – különleges költői nagysághoz szervesen hozzátartozik a lírikus József Attila eszmevilágának páratlan időszerűsége és egyúttal a változatlanul sürgős *tennivalókat* közvetlenül is sugárzó *ad hominem* felhívása. Hiszen ő éppen azért tudott olyan lenyűgöző költői életművet alkotni, mert korának legsúlyosabb problémáit is messze látó világossággal és megrázó lírai szenvedéllyel tudta kortársai elé tárni. Művészetének esztétikai nagysága teljesen egybeforrott nagy gondolati lírájának mélységével. Nem is lehet a kettőt egymástól elválasztva megérteni, költőileg teljes gazdaságában érzékelni.

József Attila egyik legnagyobb költeményét – A Dunánál, amelyet 1936-ban írt – ezekkel a sorokkal fejezte be:

... Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt, jelen s jövőendő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés

*s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

Hatvanhat év távlatából egészen megdöbbenő, hogy milyen aktuális ma is a költő felhívása: „rendezzük végre közös dolgainkat”. Mert ahelyett, hogy sikerült volna megvalósítható választ találni a múlttól örökölt nagy tennivalókra, ma is ugyanolyan kihívóan tornyosulnak elénk, mint valaha. Ugyanakkor új, minden korábbinál súlyosabb problémák társultak hozzájuk a második világháború utáni évtizedekben, magát az emberiség létét is fenyegetve nemcsak a ma létező fegyverek közvetlenül emberirtó hatalmával, hanem közvetve is, a természet rohamosan előrehaladó pusztítása által. Ezért vagyunk ma ugyanolyan távol „az emlékezés békéjétől”, mint József Attila korában.

Éppen ezért fontos ma is magunk elé idézni József Attilát, aki költészetében rendkívüli evokatív erővel emlékeztet bennünket mind a tennivalókra, mind pedig megvalósításuk feltételeire. Távol vagyunk még attól, hogy a „bányaomlások” lehetőségét végleg átadhassuk a múltnak. De bármily nagyok legyenek is a jelen és a jövő bányaomlásai, „aknanyitó” nagy költőnket azok sohasem temethetik be. Ennek tudatában nyújtom át a József Attila és a modern művészetet a magyar olvasóknak, különösképpen a fiataloknak.

Rochester, 2002. november

Forrás: Mészáros István: József Attila. Argumentum Kiadó, Budapest, 2004. 7–21. old.

✱

George Bernard Shaw levele Edward Pease-hez 1906. július 4-én¹

Shaw és H. G. Wells közösen tett javaslatot a Fábíánus Társaság különleges Bizottságának (Special Committee), hogyan alakuljon a fábíánusok belső szervezeti élete és hogyan válasszák a vezetőséget. Eduard Pease ismeretesen a fábíánusok elnöke is volt. Ezt az elaborátumot nyomtatott formában 1906 decemberében nyomtatták ki, és küldték el a fábíánus tagoknak.

Az igazi megoldás az lenne, ha a dolgot kétoldalú megvilágításban jelenítenénk meg: pro és kontra. Ha te és Webb meg tudnátok lépni a legjobbat

¹ Bernard Shaw: Collective Letters, 1898–1910. London, 1972. 536. old.

saját felfogásokat szerint, beleértve azt is, hogy a régi összetételű vezetést és Chestertont menesztjük² Wells mindent megtenne, hogy felrobbantson minket. Tennünk kellene valamit (és fel is mutatnunk), hogy egy ilyen lépést túl tudjunk játszani... Tény, hogy a dolgok lassan haladnak, sok minden emlékeztet arra, ahogyan 15 évvel ezelőtt álltak, így például a parlament fontosságát és presztízsét, a parlamenti bizottságok hatékonyságát tekintve. Mindez, amit jelenleg akarok, nem több, mint hogy felrázzam a fábiánusokat, hogy a Fábiánus Társaságot ismét érdekessé tegyem. Nekem nincsenek is további személyes óhajaim és terveim...

Közli: Jemnitz János

✱

VARGA LAJOS

Az OSZDMP IV. (1906-os) egyesítő kongresszusának jegyzőkönyvéből

E kongresszus jegyzőkönyvét először 1907-ben adták ki. Az anyag szerkesztését két bolsevik (V. V. Vorovszkij, I. A. Teodorovics) és két mensevik (Sz. F. Zavadszkij, N. J. Jordanszkij-Nyegorev) irányította. A vitás kérdéseket kibővített szerkesztőség pontosította. Az eredeti, 1907-es kiadásból több beszéd, s főleg határozati javaslat-tervezet, statisztikai adatsor még kimaradt, mígnem az 1926-os kiadás ezt pótolta. A jegyzőkönyvet 1934-ben újra kiadták. Az 1959-es kiadás (713 oldal) az 1907-es szövegét vette alapul, de azt kibővítette Leninnek az 1906-os kongresszusról, utólag készített, a bolsevik szervezeteknek szóló beszámolójával. (*Lenin* Összes Művei 13. k. 1-64. old.) Az 1959-es kiadás tartalmazza a határozat-tervezeteket és egyéb javaslatokat is. A kötetet bőséges jegyzetekkel és névmutatóval látták el.

A kongresszus³ napirendjén szerepelt tucatnyi kérdésből csupán a politikai helyzetről kialakult vitában során elhangzott felszólalásokból közlünk elhangzásuk sorrendjében részleteket. (Lenin előadói beszéde nem maradt fenn, míg zárszava megtalálható 12. k. 357-359. old.) A vitában tizenegyen szólaltak fel. Ezúttal az előadói beszédekhez kapcsolódó nyolc felszólalásból közlünk részleteket. A felszólalásokból inkább az általános

² Cecil E. Chesterton (1879-1918) – a neves író, G. K. Chesterton testvére, aki ebben az időben a Fábiánus Társaság vezetőségének tagja volt.

³ Varga Lajos: Az OSZDMP IV. (egyesítő) kongresszusa (1906). Évkönyv, 1981. 133-139. old.

politikai helyzetre vonatkozó, s nem az egyes történelmi eseményekre vagy a témával kapcsolatos polemikus részekre koncentráltunk. A felszólalók néhány, 1917 előtti életrajzi adatát is közöljük.

Martinov⁴ előadói beszédéből (192-199)

...Mi, az úgynevezett mensevikek és bolsevikok nemcsak a jelenlegi taktikai kérdésekben, hanem bármely forradalomról képviselt felfogásunkban is különbözünk egymástól. Éppen ezért különböző módon értékeljük a kialakult helyzetet, s ezért különböző taktikai következtetésre jutunk. A bolsevikok szerint: vagy alkotmányos építkezés vagy fegyveres felkelés; vagy a politikai mindennapoknak az 1849-es hasonló korszakába lépünk, s akkor le kell mondanunk a felkelésről; vagy az 1847-es időszakot éljük, s ebben az esetben le kell mondanunk minden alkotmányos kezdeményezésről. A forradalom menetének ez az elképzelése teljesen utópikus; valamennyi nagy forradalomban az ösztönös robbanás, az erőszakos összeütkezés párhuzamosan halad a politikai intézmények lerombolásával, azaz az alkotmányos építkezéssel, minthogy e két folyamat nemhogy kizárná, hanem éppen feltételezi egymást... Mi (bolsevikok, mensevikek – V. L.) különbözően értékeljük a múlt tanulságait, és különbözően döntünk a forradalom jövőbeni sikerének biztosításáról. Mi (mensevikek – V. L.) azt állítjuk: bár újabb forradalmi robbanások előtt állunk, az októbertől decemberig tartó forradalmi epizód vereséggel végződött; ezt nyíltan el kell ismereni, s nem lehet különféle frázisokkal elködösíteni... A bolsevik elvtársak szerint lépésről-lépésre egyre magasabbra emelkedünk: először volt az általános sztrájk, majd következett a forradalom „sűrített” formája, a decemberi felkelés, és most a harmadik lépcsőfokhoz – a győzedelmes felkeléshez – közeledünk... Ahelyett, hogy fejünket a homokba dugnánk, ki kell mondanunk, hogy a forradalmat nem verték le, noha a régi rendre gyakorolt döntő nyomás vereséggel végződött, s kötelességünk tisztázni a vereség okát. Nekünk, úgynevezett mensevikeknek, az a válaszuk, hogy a döntő pillanatban nem rendelkezünk szervezett politikai erővel.

A proletariátus harca politikai életre keltette a burzsoá demokráciát, s ezzel együtt megteremtette a burzsoá forradalom győzelmének feltételeit. Ám az önkényuralom szétesése lényegesen gyorsabban haladt, mint a társadalmi erők politikai szerveződése, így a Vasutas szövetség által kezde-

⁴ Martinov, A. Sz. (1865-1935) – A Narodnaja Volja szervezetben kezdte forradalmi tevékenységét. 1900-ban külföldre ment, s a Rabocseje Gyelo c. újságban tevékenykedett. 1903-tól az OSZDMP mensevik szárnyának egyik vezetője. Az I. világháború idején Martov mensevik-internacionalista csoportjához tartozott.

ményezett októberi sztrájk akkor bontakozott ki, amikor erre a társadalmi erők még nem érettek meg. A demokrácia elemei jelen voltak ugyan, de ez inkább egy szétszórt alakzatra emlékeztetett. Mindez már előre jelezte az októberi és a decemberi napok kimenetelét. Nekünk most azt mondják, hogy ezekben a napokban a bolsevikok, a mensevikek teljes egyetértésben cselekedtek. Ez többé-kevésbé igaz... de a különbség köztünk és bolsevikok között abban volt, hogy mi ezt a helyzetet, ahogy a németek mondják, „Zwangslage”-ként, kényszerhelyzetként éltük meg. Ezzel szemben a bolsevikok ilyen helyzetre törekedtek, s ezt normálisnak tekintették...

A decemberi felkelés veresége nem jelentette a forradalom vereségét, és számunkra, mensevikek számára világos volt, hogy december után eljön a politikai erők erőteljes szervezésének és mozgósításának korszaka, amely tulajdonképpen az Állami Duma választásai idején bontakozik ki. A Dumával kapcsolatos mozgalom véleményünk szerint elkerülhetetlen volt, amennyiben a forradalom további fejlődését is elkerülhetetlennek tartottuk. A Duma bojkottja csak ideiglenesen tudta a proletariátust távol tartani a politikai élettől, ám egyúttal a proletariátus kárára nőtt a polgári pártok politikai befolyása. Így gondolkodtunk mi, mensevikek, és a történelem teljesen igazolta várakozásainkat. Ezzel szemben a bolsevikok a decemberi felkelésből más tanulságot vontak le. Eszerint a felkelés a harc legfelső formája, s a közeljövőben ennek a harci formának kell alárendelni az egész mozgalmat...

Áttérve a jelenlegi politikai helyzet értékelésére, mi és a bolsevikok különböző következtetésekre jutottunk, nemcsak a Dumához való viszony, hanem a polgári pártokhoz való viszony kérdésében is. A többségi elvtársak metafizikusan gondolkodnak, az osztályokat és a pártokat statikusan osztályozzák, kb. így: a polgári osztályok előbb vagy utóbb ellenforradalmiak lesznek, s ezért... velük ugyanolyan harcot kell vívni, mint az önkényuralommal; ellenben a parasztság érdekelt a forradalom további fejlődésében, s ezért nekünk tartós szövetséget kell kötnünk vele a forradalom egész idejére. Ez a statikus osztályozás ellentmond a marxista gondolkodásnak; kétségtelen, hogy a kadétek egy része a forradalom folyamán ellenforradalmi lesz, s ezzel párhuzamosan a parasztság jelentős része megszabadul a monarchista illúzióktól és elfogadja a demokratikus köztársaság jelszavát; de ez egy pillanatra sem zárja ki azt, hogy a parasztság óriási tömege ne hinne a cárbán, míg a liberális burzsoázia ne azonosulna az alkotmányos rendszerrel. Ugyanezt lehet elmondani a pártok minősítéséről: a többségi elvtársak azt mondják, hogy a szocialista-forradalmárok (eszerek – V. L.) a köztársaság, a felkelés hívei, ezért ők szövetségeseink; a kadétek ellenben ellenzik a felkelést, a cárizmussal való kompromisszu-

mot helyeslik, ezért őket az egységes reakciós tömeg közé kell sorolni. Ez az érvelés ugyan racionális, de éppen ezért helytelen. Szubjektíve a kadétek a forradalmat ellenzik, ám objektíve akarataik ellenére most segítik a forradalom fejlődését, hisz olyan társadalmi mozgalmakat szerveznek, amelyek túlnőnek taktikájukon és programjukon; ellenben az eszereknek, mint az illegális (földalatti) körök értelmiségijeinek, demokratikus jelszavaiktól függetlenül, csak jelentéktelen befolyása van, s hamarosan eltűnnek a politikai életről, utópiájuknak és eklekticizmusuknak köszönhetően. Tulajdonképpen a szocialista mozgalomnak csak kárt okoznak; ha a polgári pártokkal kapcsolatos politikánkban a bolsevikokat követnénk, a történelmi mozgalom mellékutójába kerülnénk...

Ellentéteink a bolsevikokkal nagyon mélyek, még abban sem értünk egyet, hogy milyen is legyen a jó forradalmár lelki alkata, bolsevik elvtársaink gyakran utánozzák Blanquit, anélkül, hogy ismernék e nagy forradalmár személyiségét... Ha munkásosztályunk olyan személy és párt (Lenin és a bolsevikok) vezetése alatt fog harcolni, nem győz, hanem csak megismétli a februári forradalom (1848, Franciaország) szerencsétlen tapasztalatát, amit Marx a forradalmi frázisok és a szép gesztusok forradalmának nevezett.”

*Voinov (Lunacsarszkij)*⁵

„... Ismeretes, hogy a mensevikek impresszionisták. Az is igaz, hogy igen nagy mértékben alárendelik magukat a tömegvonzás törvényének. Amikor a forradalmi hullám alábbhagy, hangulatuk is egyre lejjebb ereszkedik, ám forradalmi dagály esetén jelszavaik is világosabbak. A szabadság napjaiban a mensevikek nemcsak kisajátították a bolsevikok jelszavait, hanem valójában a frázisok szférájába is betörték. Nem a bolsevikok írtak a közeli szociális forradalom lehetőségéről, nem a bolsevikok írtak arról, hogy a nagy társadalmi forradalmat nem a gazdasági fejlődés határozza meg, hanem a véletlen politikai konjunktúra. A forradalmi mámor magával ragadta a mi impresszionistáinkat. Akkoriban... Martov a sztrájk korlátlan állandósítását követelte mindaddig, amíg a hatalom le nem mond... De a forradalmi hullám elcsendesedett. A bolsevikok és mensevikek között repedés keletkezett, amely aztán egyre nőtt. Először abban kezdtünk kételkedni, vajon tudunk-e egy szerkesztőségben dolgozni, hamarosan kiderült,

⁵ *Lunacsarszkij (Vojnov) A. V. (1875-1933) – Az 1890-es években Kijev, Moszkva különböző szociáldemokrata szervezeteiben vett részt. 1905-ben különböző legális bolsevik lapok rendszeres cikkírója. 1917-ig külföldön jelentős tudományos, irodalmi tevékenységet folytatott. Életútját lásd Évkönyv 1975-76.*

hogy nem. Azután kifejlődött az a harc, amely itt, e kongresszuson folytatódik... (201–203)

*Alekszejev (Alekszinszkij)*⁶

... Martinov elvtárs arról igyekezett bennünket meggyőzni, hogy az ellenforradalom oldalán csak a nemesség vezérei állnak. Én azt kértem Martinovtól: no és a kadetok, pl. Dolgorukij herceg, aki az agrárrendülések legerőteljesebb katonai elfojtásáról ír, – vajon ő a forradalom barátja? Vagy Miljukov, aki a gyűléseken arról kiabál, hogy csak szélhámosok ígérhetik meg a proletariátusnak a 8 órás munkanap bevezetését; vagy Sztruve⁷, aki a „le a sztrájkokkal” jelszót üvölti – szintén a forradalom barátja? Természetesen igaz, hogy a burzsoázia, a kapitalizmus érdekei nem azonosak az ázsiai rendőri önkényuralommal, de ebből még nem következik, hogy a liberális burzsoázia szövetségeseink. Hisz a burzsoázia képes fejleszteni a kapitalista termelést a köztársasági Franciaországban és a porosz alkotmányosság keretében is. És amikor az orosz valósághoz fordulunk, számunkra teljesen világos, hogy a mi liberális kadetjeink inkább a porosz és nem a francia szabadságot várják, és hogy igyekeznek a forradalmat megállítani, ám ezt a mensevikek nem mondják...

Néhány szót a polgári pártokhoz való viszonyunkról. Plehanov⁸ elvtárs örül, hogy dicsérik a liberálisok, minthogy szerinte a reakció elszigetelődik. De emlékeztethetem őt arra, hogy nem mindenkit dicsértek a liberálisok. A liberálisok, helyeselve Plehanov nézeteit, egyben szidalmazták a bűnös sztrájkokat, gyűlölettel szóltak a munkásküldöttek szovjetjéről, és amikor a liberálisok dicsérik Plehanovot, ezt természetesen nem álláspontjának forradalmiságáért teszik, hanem azért, mert ő eltávolodott a forradalomtól.” (203–204)

*Dan*⁹

... az alkotmány a burzsoázia kezében mindig eszköz céljainak megvalósítására. De mi mindig azt mondtuk és mondjuk, hogy ebben az „alkotmá-

⁶ *Alekszinszkij, G. A.* (Alekszejev, Ak-ij) (1879–1967) – A diákmozgalmakban való részvételért többször letartóztatták, 1905-ben a bolsevikok moszkvai szervezetében tűnt fel. Az OSZDMP III. kongresszusán a jekatyerinoszlávi szervezetet képviselte. A II. Duma (1907. február–június) képviselője. A bolsevik frakció kiváló szónoka. 1907-ben részt vett a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusán. Az I. világháború idején Plehanov honvédő csoportjához tartozott.

⁷ Sztruve életútját lásd Évkönyv 2000.

⁸ Plehanov életútját lásd Évkönyv 1981.

⁹ *Dan (Gurvics) F. I.* (1871–1947) – Életrajzát lásd Évkönyv, 2005. 5–14. old. Jemnitz Jánostól.

nyos” módszerben, amelyhez a burzsoázia hatalmának megalapozásához folyamodik, van forradalmi vonás is, amely abban áll, hogy a nép feletti uralmának megszilárdítása érdekében kénytelen magához a néphez fordulni. A bolsevikok ezt a sajátosságot egyáltalán nem értik, és a kérdést úgy teszik fel, mint az anarchisták: vagy alkotmány vagy forradalom. A szociáldemokrata számára a kérdés nem így vetődik fel. Számunkra mindig és minden esetben az a kérdés, hogyan lehet az alkotmányt forradalmi módon kihasználni...

... vajon mi vezetett a decemberi felkelés vereségéhez? A bolsevikok benne csak ideiglenes elcsöndesedést, a katonai eszközök leállítását, az új fegyveres fellépések előkészítésének természetes időszakát látják. Ők nem is gondolkodnak azon, vajon a vereség oka nem a társadalmi erők konkrét helyzetében keresendő-e, s ezért nem gondolnak és nem is értik a forradalmi korszak múltját és jövőjét. Lenin nem érti, hogyan folytak a múlt győzelmének előkészületei, s azt sem, hogyan kell az új győzelmeket előkészíteni a jövőben. (206)

*Abramovics*¹⁰

...Dan elvtárs „alkotmányos illúziókról” beszélt. Ez a kifejezés a jelenlegi helyzetre alkalmatlan, minthogy nálunk nincs alkotmányosság. Nyugat-Európában a polgári rend színtere a parlament, s a parlamentarizmus már megszilárdította a burzsoázia uralmát. Nálunk ebből semmi sincs... Ha a szociáldemokrácia számára megengedhetetlen harcolni a parlamentarizmus ellen, teljesen szükséges és elengedhetetlen viszont harcolni az álparlamentarizmussal...

Mi, bojkottisták, világosan megértettük a bojkott minden hátrányát és a választásban való részvétel minden előnyét. Mi nagyszerűen felismertük, hogy a bojkott rossz, de úgy döntöttünk, hogy ez kisebb rossz, mint a részvétel a választásokon... A vita nem arról folyt, hogy mi a hatalom megragadását egyedül csak a forradalom maga alkotta szerveivel tartottuk lehetségesnek, míg a bojkottellenesek ezt a módszert teljesen kizárták. Nem, mind az egyik, mind a másik oldal, amint erről Martinov beszélt, mindkét utat elismerte történelmileg szükségesnek és helyesnek.

¹⁰ *Abramovics* (eredeti neve Rejn) *R. A.* (1879–1963) – 1901-től a Bund egyik ismert vezetője. A mensevik és bolsevik felfogás között köztes álláspontot foglalt el. Többször letartóztatták, száműzték, de sikerült megszöknie. Az I. világháború idején mensevik-internacionalista, Martov közeli munkatársa. Elítélte a bolsevikok összeesküvés gyakorlatát, híve volt 1917-ben a tiszta szocialista kormánynak, de nem az egyneműnek.

Nézeteltérések a következőkben voltak. Amikor Martinov joggal gondolja, hogy forradalmunk egy össznemzeti centrum hiányától szenved, s arra a következtetésre jut, hogy ha a Duma nem volna, egyszerűen ki kellene találni – kézzel-lábbal ahhoz ragaszkodva, hogy a Dumába kapaszkodjunk –, mi, bojkottisták arra összpontosítunk, hogy minden energiát olyan intézmény létrehozására fordítsunk, amelyet alkotmányozó gyűlésnek neveznek. Ezért mi minden átmeneti formát nem kívánatosnak tekintettünk, s ezért igyekeztünk a néptömegek figyelmét nem a Dumára, hanem közvetlenül az alkotmányozó gyűlés létrehozására fordítani. A mostani helyzetet az jellemzi, hogy a Duma, amely ellen harcoltunk, mégiscsak létrejött. Nekünk a Dumát nem sikerült sem megíúsítani, sem a néptömegek szemében diszkreditálni. A Dumában még hisznek, és reménykednek benne. Bojkott-taktikánk most még nem hozta meg közvetlenül a remélt eredményt; majd az igazolja ha a nép elfogadja. És most mit kell tennünk? Mivel a Duma mégiscsak létrejött, nekünk ki kell használnunk... Ugyanakkor fel kell világosítani a népet a Duma alkalmatlanságáról és az alkotmányozó gyűlés létrehozásáról... (208–210)

*Kosztrov (Zsordányija)*¹¹

... A bolsevikok taktikájukban bojkottálták a zemsztvó-gyűléseket, a forradalmi önkormányzatokat. Végül bojkottálják a Dumát. Mindez egy általános taktikai felfogás leágazása, amelyet az élet már nem egyszer elutasított, s mégis a bolsevikok örökké belekapaszkodnak. Mi a magyarázata egy helyben topogásuknak? Miért felejtenek el mindent, s miért nem tanulnak?

E furcsa álláspont egyetlen oka a forradalom bolsevik értelmezésében keresendő... Ők a forradalom menetét igen egyszerűen képzelik el: egy napon vagy egy héten végbemegy az oroszországi felkelés, az önkényuralom megdől, helyét átveszi az ideiglenes kormány és megteremtődik a köztársaság. A bolsevikok politikai sémája: felkelés – forradalmi ideiglenes kormány – köztársaság. Milyen egyszerű és világos. Ki ne akarná ezt? No de megjelent a Duma, és az egész elképzelés felborult. Hogy a kép tökéletességét megőrizték a Dumát eleve feketeszázassá nyilvánítják, míg a választásokat bojkottálják. Valóban milyen jelentősége van mindennek: vá-

¹¹ *Zsordányija (Kosztrov, George, Ark) N. N.* (1869–1953) – Az első grúz szocialista csoport szervezője, majd a grúz szociáldemokrácia vezetője. 1905-ig többször járt külföldön, s megismerkedett az európai szocialisták vezetőivel. Az I. Duma képviselője. Jóllehet 1905–1907 között mensevik kiadványokban publikált, de a valóságban nem látott éles különbséget bolsevikok és mensevikok között. A szervezeti egység híve volt. Életútját lásd Évkönyv 1995.

lasztások, Duma, kadetok és hasonló politikai jelenségek, hisz bolsevik elvtársaink zsebében van a megfellebbezhetetlen forradalmi recept...

Oroszország jelenlegi politikai helyzetét azoknak a képviselői intézményeknek a létrejötte jellemzi, amelyekben a politikai összeütközések lezajlanak, s amelyek az általános figyelem középpontjába kerülnek. Ezért a mi feladatunk abban áll, hogy taktikánkat ezen új eseményekhez igazítsuk, s a Dumát a forradalom további fejlődésének rugójává tegyük... (214–217)

*Vinter (Krászin)*¹²

... Ellentéteink lényege abban van, hogy mi (bolsevikok – V. L.) elkerülhetetlennek tartjuk a forradalom újabb fellendülését, amit több tény igazol; ezzel szemben a mensevikok álláspontjukat semmivel nem alapozzák meg... A mi következtetésünk abban áll, hogy a nép tovább folytatja harcát a politikai felszabadulásért. Hogy milyen formában jelenik meg ez a harc? Két út lehetséges. Az első az alkotmányos, a parlamenti harc; a második a nép közvetlen forradalmi harca ellenségével. Mi soha nem tagadtuk a harc két formájának létezését, és az az állítás, hogy mi tagadnánk a parlamenti harcot vagy félreértésen, vagy az igazság tudatos elferdítésén alapul. Mi csak azt mondjuk, hogy a közvetlen forradalmi harc a fő, de nem az egyetlen; mi azt mondjuk, hogy a nép közvetlen forradalmi harca előnyösebb a proletariátus érdekeinek szempontjából... éppen a politikai válság megoldásának ez a sebészi módszere előnyös a munkásságnak, míg a burzsoázia érdekeinek előnyös a késleltetés módszere, a parlamenti harcra való átérés... (220)

*Rugyenko (Jermanszkij)*¹³

... A bolsevikok nem gondoskodnak azoknak a társadalmi erőknél a kibővítéséről és megerősítéséről, amelyek képesek csapást mérni a fennálló rendszerre. Ők csak magukról, a csapásokról és azok tervszerű kivitelezéséről gondolkodnak... Mintha a harc technikája fontosabb lenne a politikai

¹² *Krászin (Winter, Zimin) L. B.* (1870–1926) – Az 1890-es években folytatott illegális szociáldemokrata tevékenységéért többször letartóztatták. Az OSZDMP-ben a szervezeti egység megőrzésének híve. 1905–1907 között legális szociáldemokrata kiadványok szerkesztője és szerzője. 1908-tól emigrációban, ahol mérnökként dolgozott. Életútját lásd Évkönyv 1995.

¹³ *Jermanszkij (Rugyenko, Kogan) O. A.* (1866–1941) – Diákmozgalmak szervezője az odesszai egyetemen. Börtönbüntetés után Berlinben, Genfben mérnöknek tanul. 1905–1907 között mensevik orientációjú folyóiratokban fejt ki főleg a szervezeti egység megőrzésére irányuló cikkeket. A háború idején Martov nézetét osztotta. Részt vett a III. zimmerwaldi konferencián Stockholmban.

munkánál. A tömegek szervezetlenségét, tudatosságuknak, a párt tömegbefolyásának nyomorúságos állapotát, a harc ösztönösségének, megformálatlanságának állapotát a bolsevikok egyszerűen tudomásul veszik, azzal megbékélnék. Ők csak a párt legfelsőbb szervezeteivel, a hivatásos forradalmárok szervezeteivel törődnek... a bolsevikok egyik gyökeres hibája, hogy ők csak az abszolutizmus szétveréséről gondolkodnak. Mellesleg a feladat az önkényuralom megdöntésének megszervezésében áll... Mi az oka annak, hogy a hatalmas csapások ellenére az önkényuralom még erősen tartja magát? Az, hogy az önkényuralom-ellenes erők szervezetlenek, míg az önkényuralom az öröklött szervezetekre, a bürokráciára, a hadseregre, a rendőrségre támaszkodik. Ezért az önkényuralom szervei ellen fel kell állítani a forradalom szervezeteit... A mensevikek gyenge pontja: 1. a burzsoá liberálishoz való viszony; 2. hajlanak arra, hogy megfeledekzenek a szociáldemokrácia alapvető feladatairól, jóllehet a jelenlegi helyzet különleges feladatokat ró a pártra... Kétségtelen, hogy a bolsevikok és a mensevikek közötti különbségek *elméleti téren* lényegesek, *a gyakorlatban* azonban ezek minimálisak. A gyakorlatban sem a bolsevikok, sem a mensevikek nem ragaszkodtak elméleti irányvonalukhoz. A különbség csak akkor válik élessé, amikor az egyes nézetek elméleti megformulzására kerül sor. (222–223)

*Varsavszkij (Warski)*¹⁴

Lengyelország, Litvánia Szociáldemokráciája 1905. december 11–13. között, Varsóban megtartott konferenciáján megállapította, hogy „a kormány továbbra is hatalmon maradt, s ebben semmi nem változott. Minden, ami október 17-ig volt, megmaradt. Feltételezni azt, hogy e kormány idején... alkotmányt érezzünk a lábunk alatt, akárcsak amolyan porosz Landtagot is, erről szó sem lehet, hisz nálunk kivételes ostromállapot van érvényben, hisz ezt a legtájékozatlanabb munkás is tudja, hogy a kard nem változott, ugyanazok a parancsnokok...” valami azonban mégis változott a szerveze-

¹⁴ *Warski, Adolf (Warszawski, Mihajlevszkij, Michaljak)* (1868–1937) – Az 1880-as években a narodnyikok irányította mozgalmakban vett részt, majd a lengyel munkásszervezetekben. Megismerkedik R. Luxemburggal, s a német szociáldemokrácia vezetőivel. Lengyelország és Litvánia Szociáldemokrata Pártjának (SDKPL) egyik vezetője. 1905-ben Varsóban óriási szervező munkát végez, kiváló szónok. Munkásságát a Lengyel Szocialista Pártban (PPS) is nagyra becsülik. Tevékenységéért többször letartóztatják. Lapokat szerkeszt, Marxot, Kautskyt fordít. Az orosz mozgalomban közel áll a bolsevik irányzathoz. Nem adja föl a lengyel függetlenség ügyét, s így több párttársával is szembekerül. A különféle lengyel szocialista frakciók egyesítése mellett áll. 1910-től Berlinben tevékenykedik. Részt vesz a zimmerwaldi mozgalomban. 1921-ben a Komintern VB tagja Lengyelország képviselőjében, később a Komintern munkatársa. A sztálini terror áldozata.

tekkel, az agitátorokkal kapcsolatban. A rendkívüli állapotól függetlenül naponta tartunk gyűléseket, szervezeteink tagsága nő, egy évvel ezelőtt ez lehetetlen volt... Mi egységesen a bojkott mellett határozunk, s ehhez tartottuk magunkat... a polgári sajtóból tudtuk meg, hogy az orosz szociáldemokraták már nem bojkottálják a Dumát, s hogy ők józanabbak lengyel kollégáiknál, hisz részt vesznek a választásokon... Én meg akarom mondani azoknak az elvtársaknak, akik azt gondolják, hogy a tömegek szervezéséhez szükséges a választásokon való részvétel, mi a bojkottal, a választások elutasítását igazoló aláírással több személyt nyertünk meg, mint amennyit Lengyelország képviselői megválasztásukhoz szereztek. Ha a Duma a szervezés eszköze, az ellene folytatott agitáció nagyobb eredményt hozott, és ez a lényeg... A történelem még nem ismert ilyen polgári forradalmat, melyet az öntudatos munkásosztály vezet, ő viszi magával a kispolgárságot, a parasztságot, s belekényszeríti a burzsoáziát a forradalomba. Ebben van a mi forradalmunk nagyszerűsége. Amíg a forradalom élén a proletariátus, azaz a szociáldemokrácia halad, magával viszi egész Oroszországot. Az erőviszonyok megváltozásakor a forradalom apályba kerül. A kadet Duma semmi újat nem hoz. A forradalom további alakulása nyilvánvalóvá teszi az ellentéteket, és szétzúzza az illúziókat... (229–233)

✱

JEMNITZ JÁNOS

James Keir Hardie az új Labour Party élén (1906–1907)

A Labour Party (LP) 1906. évi győzelme félreérthetetlenül jelentős volt, de ebből a két nagy „történelmi” polgári párt vezetői nagyon eltérő ítéleteket és következtetéseket szűrtek le. Arthur Balfour, a konzervatív párt vezére, a volt kormányfő érthetően a liberálisok ellen élezte ki az új munkáspárti „harmadik erő” jelentkezését, megállapítva, hogy a liberálisok „egy olyan hullám fölött táncolnak, amelyet nem tudnak ellenőrizni”. Balfour az angliai eseményeket egyúttal összefüggésbe hozta az Európa más területein lezajlott 1905-ös¹⁵ forradalmi eseményekkel. Megjegyezte: Mindez gyenge visszhangja a szentpétervári vérengzéseknek, a bécsi lázongásoknak és a berlini szocialista tüntetéseknek.” Akárhogyan is, Balfour kétségtelenül jól rezonált bizonyos összefüggésekre és lényegi változásokra.

¹⁵ Az 1905-ös orosz forradalomról lásd Évkönyv 2005., illetve jelen rovatunkat.

Ha így rezonáltak e változásra a jó szemű, de erősen konzervatív irányzat képviselői, akkor nem kevésbé érdekes a progresszív liberálisok értéktétele, akik az LP előretöréséből homlokegyenest ellenkező következtetéseket szűrtek le, mint Balfour. A nevezetes titkos egyezményt aláíró Herbert Gladstone magántitkára írta Gladstone-nak, a választásokat kommentálva: „Az Ön munkáspolitikájának nagyszerű eredményei születtek”, hiszen „a munkásvezetők kifejezett baráti magatartást tanúsítanak.”

Vagyis a liberálisok és még inkább a progresszív liberálisok a Balfour jelezte „hullám ellenőrzésében” nemcsak hittek, hanem ezt olvasták ki az 1906-os parlamenti választás eseményeiből is. Olyannyira, hogy az említett titkár egyenesen azzal folytatta: „Egyetlen elszánt szocialista sem győzött... volt-e valaha olyan politika, amelynek eredményei ennyire igazolódtak..?” Folytatva a gondolatot, még élesebben hangsúlyozta, hogy „a munkásképviselők magatartását igen nagymértékben befolyásolta a múltban kialakított velük kapcsolatos politikánk. Határozottan rokonszenveznek a kormánnyal. Mindössze heten megbízhatatlanok.” A titkár a hét képviselőjét – ILP – vonta egy kalap alá – minősítette „megbízhatatlannak” –, s természetesen köztük volt Hardie¹⁶ is. E rövid passzus belső tisztázatlanságot és ellentmondást is tükrözött: hiszen egyszerre írt hét „megbízhatatlanról” és arról, hogy „egyetlen elszánt szocialista” sem került a parlamentbe.

Mindenesetre tény, hogy a Munkás Képviselői Bizottság (LRC) 29 képviselőjének parlamenti kerülése új helyzetet teremtett, s mint ezt az idézett vélemények is bizonyítják, ezt mind a tory, mind a liberális hatalmi csúcsokon jól felismerték.

Mindezzel együtt a parlamentbe bevonuló új küzdelem kezdődött, amely újfajta fejtörésekkel járt. Hardie barátja, az ILP akkori elnöke, Glasier¹⁷ úgy vélekedett, hogy „jelenleg sokkal fontosabb nekünk, a mozgalomnak, hogy Ön szabad kezet kapjon a szocialista politika megvalósítására, mintsem beleragadjon valamiféle hivatalos elnöki posztba, ahol Önt köti az egység... Nem szabad, hogy Önt ez megkösse... és szétzúzza szocialista kezdeményezéseit...”

Egyes angol történetírók (például „a modernek” közül K. Morgan) Glasier óvásaiban és javaslataiban mozgalmi szektarianizmust véltek felfedezni. De Morgan sem állítja, hogy ez a megközelítés merőben légből kapott lett volna. Hiszen a választás másnapján, de még a „vezérválasztás” előtt Hardie maga is azt írta Cunninghame Grahamnek, régi SLP-beli közeli „harcostársának” és vezértársának” a Skót Munkáspártban, hogy sokkal inkább „úttörőnek és nem vezérnek” született. A töprengés így Hardie-től

¹⁶ Keir Hardie életútját lásd Évkönyv 1981.

¹⁷ J. B. Glasier életútját lásd Évkönyv 1984.

sem volt idegen – de végül is nagyon határozottan a „vállalás” és nem a steril „nem vállalás” mellett döntött. Ebben bizonyos személyes hiúság is ösztönözte, ami azért sohasem állt távol tőle.

Ez a vezérség azonban nemcsak tőle függött, nem hullott magától az ölébe. A megválasztott munkáspárti képviselők két jelölt között választhatnak: az egyik Hardie, a másik David Shackleton volt, azoknak a szakszervezeti vezetőknek egyike, akik még 1903-ban kerültek a parlamentbe. Igen jó parlamenti politikusként bizonyult, de sokkal kevésbé volt „vörös szocialista”, mint Hardie, s Hardie-nál fiatalabb is volt, tehát eleve nem is vívhatta az 1880-as évek nagy harcait.

A 29 munkáspárti képviselő végül is két fordulóban választotta meg vezérét. Az első forduló 14-14 arányú döntetlent hozott, majd a második forduló helyesbített: 15-14 arányban Hardie szerezte meg a többséget. A csekély fölényhez Hardie minden valószínűség szerint úgy jutott, hogy mellette voksolt MacDonald is, aki az első fordulóban még tartózkodott. MacDonald néhány hónap múltán Glasiernek a következő idevágó sorokat írta: „Sok gondolkodás ellenére Hardie elnökségére szavaztam, s nem tudtam magam meggyőzni arról, hogy valóban megfelelő-e erre a pozícióra.”

Vagyis az ILP szűkebb vezetésében, a quardrumvirek között is nagyon ellentétes vélemények keringtek arról, vajon Hardie vállalja-e ezt az elnökséget. A Hardie-hoz ekkor is jóval közelebb álló *Labour Leader* azonban egyértelműen Hardie jelölése mellett emelt szót.

A szavazás megtörténte után Hardie kiválasztotta két helyettesét. Ez a választás ismét jellegzetes volt, egyik helyettese a már említett Fred Jowett¹⁸ lett, aki eszmeileg és emberileg is baráti viszonyban állt Hardie-vel, s aki 1893-ban már ott volt az ILP bölcsőjénél¹⁹. Ő biztosította, hogy az alakuló kongresszust Bradfordban, biztos helyen, eredményesen tartsák meg. Másik helyettese ugyancsak ILP-tag de már szakszervezeti vezető, G. H. Roberts lett.

S amikor Hardie bevonult a parlamentbe – első ízben a népes munkáspárti frakció elnökeként –, ezúttal egy új, skarlátvörös nyakkendővel keltett feltűnést. Elnöki „szűzbeszédét” pedig a feszítő, oly sok vihart kiváltó Taff Vale-döntés témájában mondta el 1906. február 19-én – kérésselmentlenül követelve a döntés azonnali visszavonását, amelyről a liberális vezetők az új helyzetben szerettek volna megfélemleni, de nem teheték.²⁰

Hardie az LP elnökeként szembetalálkozott azzal a John Burnesszel, akivel annak idején mint az „új trade unionista irányzat” hangadójával

¹⁸ Jowett életútját lásd Évkönyv, 1990.

¹⁹ Az ILP megszületéséről lásd Évkönyv 1993.

²⁰ A Taff Vale-döntés a szakszervezetek jogát igyekezett korlátozni a sztrájkok kapcsán.

együtt harcolt a híres 1889-es sztrájkok²¹ idején, majd együtt lettek független munkásképviselek, de egyéni kapcsolatukat mindig a távolságtartás jellemezte. Most az 1906-os választás egyiküket pártelnökké emelte, másikat pedig miniszterré, méghozzá Nagy-Britannia első munkás miniszterévé. A hajdani kitűnő munkásszónok robosztus figurája miniszterként meglehetősen letompult, ennyiben az ő személyisége valóban „integrálódott”, vagy más terminológiával: azokat a „kettős karriert” futó embereket példázza, akik átgorják korábbi árnyékukat”. Mindenesetre Hardie 1906-ban már azért bírálta Burnst a parlamentben, mert „helyi, önkormányzati miniszterként” rendkívül szűkmarkúan nyújtott csak segítséget a munkanélkülieknek. Burns pedig, mint már az 1890-es években is, Hardie-nak e támadásaiban gyakran csak a személyes, sőt személyeskedő élt fedezte fel, s valamiféle „vad dervist” látott benne, aki „a gyűlölet szent dzsihádját” hirdeti. De ne feledjük: Burns ekkor már a liberális kormány tagja, liberálisként ítél Hardie-ról.

Vagyis Hardie megítélése – mint politikai pályafutása során szinte mindig – vitákat, szenvedélyeket váltott ki. Ez azt is bizonyítja, hogy nem „az átlagos lapos, szürke senki” – avagy a mások mögött meglapuló menedzser – volt. Snowden,²² a „quadrumvirek” negyedik tagja, hideg, szarkasztikus modorában Hardie elnökségéről lesújtó véleménnyel volt, ugyan azt „nyomorúságosnak” ítélte – de ez a vélemény vitatható. A valóságban Hardie vezérletével az új LP-frakció jól koncentrált a lényegre: a Taff Vale-döntés megsemmisítésére.

Még 1906-ban elfogadták az új szakszervezeti törvényt (Trade Union Bill), amely hatályon kívül helyezte a Taff Vale-döntést, s ezzel az LP nyilvánvalóan jelentős győzelmet ért el. Ahogyan ez a történelemben lenni szokott, nem egészen olyan sikert, amilyent reméltek. A szakszervezeteket felmentették a gazdasági „megbírságolás”, „felelősségre vonás” alól – de nem teljesen, s főként nem egyértelműen. Ebben a parlamenti harcban a Labour fő szónoka a már említett Shackleton volt, aki azonban Hardie-val teljes összhangban, az ő aláírásával léphetett fel. Az LP-frakció egységesen többet tudott kicsikarni a liberális kormányból, mint ameddig az tulajdonképpen el akart menni.

Ezekben a parlamenti viharokban és hátsó kapus tárgyalásokban (hiszen az LP titkáráként MacDonaldnak eleve kellett ilyen tárgyalásokat folytatnia a liberális párt és kormánya jogásaival) ismét felszínre került a MacDonald–Hardie ellentét, rivalizálás, a személyi és koncepcionális különbség. MacDonald az ILP 1907. tavaszi konferenciáján panaszt emelt az

²¹ Erről lásd Évkönyv 1989.

²² Snowden életútját lásd Évkönyv 1989.

ILP megteremtője és az LP évi soros elnöke, Hardie ellen, aki szerinte a parlamentben olykor olyan hangot ütött meg a liberálisok ellen, amely már-már a sikert (a Taff Vale-döntés visszavonását) veszélyeztette. Az ilyen beállítás eleve történetietlen és megalapozatlan volt – de jól bizonyítja, hogyan ismétlődnek meg MacDonald és Hardie konfliktusai és időnkénti találkozásai.

Hardie, a hajdani bányászvezér, egyértelműen pozitívan „nyitott” viszont egy akkor felvetődött másik kérdésben: a nők választójoga ügyében. Jóllehet a bányászokról általában köztudott, hogy inkább „a nők a főzőkánál mellé” elvét vallották, Hardie már régen másként vélekedett erről. 1906-ban – tehát még évekkel azelőtt, hogy a női egyenjogúsági küzdelem, a „sufralette”-mozgalom igazán „kivirágzott” volna – Hardie már megjelentette brosúráját, amelyben választójogot és egyenjogúságot követelt a nőknek.²³ Ezt a követelését még az LP-ban és a brit szakszervezeti mozgalomban sem osztotta mindenki. (Hardie szoros baráti kapcsolatot alakított ki a nőmozgalom vezetőivel is, különösen a híres Pankhurst-családdal.)

Brosúrájának nyitó mondata így hangzott: „Nem célom, hogy tudományos disszertációt vagy kidolgozott esszét írjak a nőkérdésről. Ezt erre érdemes férfiak és nők már megtették, s nem kétséges, hogy újra megteszik... Az én szándékom jelenleg az, hogy egyszerű nyelven újra megfogalmazzam, miért vagyok a nők választójoga mellett.”

A brosúra zárópasszusában Hardie leszögezte: „történetileg túl vagyunk már azon, hogy a nőket félig angyaloknak, félig gyengeelméjűnek tekintsük. Az emberi tevékenység minden területén helytállnak. S munkájuk az ipar minden területén versenyezhet a férfiakéval. A női szakszervezeti szervezkedés nagy lépésekkel halad előre... Előbb vagy utóbb a férfiak rákényszerülnek, hogy a nőkben munkatársakat lássanak.”

E brosúra jó fogadatra talált. 1906 májusában – vagyis nem sokkal az LP parlamenti győzelme és Hardie elnökké választása után – már megjelent a második kiadása, amely elé Hardie új előszót írt. Ebben hangsúlyozta: „A jelen Ház túlnyomórészt azon a véleményen van, hogy a nőknek meg kell adni az általános választójogot... de senki ne higgye, hogy ez eleve adott.” Gondolatmenetét azzal zárta, hogy „a következő (!) általános választás után a mozgalom minden tagjának” együttes erőfeszítésével lehet csak ezt a szükséges reformot tető alá hozni.

Vagyis a pártvezér Hardie ezúttal is egy fejjel kiemelkedett az átlagból, a szimpla parlamenti taktikusok közül. Modern szemlélettel közelített a problémához, és elég lényeges kérdésekben tudott a közvetlen s távolabbi jövőre célkitűzéseket jelölni, mind a parlamenten belül, mind azon kívül,

²³ Erről igen részletesen ír Caroline Benn Keir Hardie-ről szóló életrajzában.

mind a munkás-szakszervezeti vonalon, mind pedig annál jelentősen szélesebb keretek között is. S közben azt is jól érzékelte, s jól is exponálta, hogy ezek a sikerek sem maguktól, érett gyümölcsként hullanak majd az ölükbe.

S pontosan ezért írhatta Hardie egy nagyformátumú brit történetírója. G. D. H. Cole²⁴ a kritikus 1941-es évben az általa vezetett Fábiánus Társaság kiadásában megjelent brosrájában: Hardie nagysága az LP megteremtésekor éppen abban nyilvánult meg, hogy ebben az új szakaszban ismét kifejezésre tudta juttatni a szocialista perspektívát, távlati célkitűzéseket – anélkül, hogy azokat bárki az SDF tevékenységére egyébként jellemző szocialista doktrínéssal azonosíthatta volna. Cole Hardie javára írta azt is, hogy megértette: Nagy-Britanniában ennek a pártnak elsősorban a szakszervezetekre kell támaszkodnia. Tisztában volt azzal is, hogy miközben szocialista meggyőződése rendkívül mélyen gyökerezett, az LP sőt még az ILP sem haladhat kizárólag, szűken értelmezett marxista nyomdokokon (lásd Hardie idevágó kritikáját az II. Internacionálé 1904. Évi kongresszusának taktikai vitájáról). Snowden idézett negatív értékelésével szemben Cole így „ítélkezett”: „Ismét Hardie politikája volt az egyetlen, amelynek alapján az igazán független LP politikát ki lehetett bontakoztatni.”

Igazán nem meglepő, hogy nem mindenki vélekedett úgy, mint 35 évvel később Cole. S bár Glasier még az ILP elnökeként, a skót szocialisták „kemény hangulatát” ismerte fogalmazta meg fenntartásait, ugyanez munkás, de nemcsak munkáskörökben is csakhamar kifejezésre jutott. Hiába adott Hardie sok szempontból új programokat, fogalmazott olykor a parlamentben is érdesebben – az LP frakció parlamenti tevékenységével, annak átütő erejével, szocialista színezetével nem volt mindenki elégedett.

Olyannyira nem, hogy a pártvezetés már említett „jobboldali tagjai”, akik már azelőtt is fenntartással fogadták Hardie „pártvezéri” jelölését, mielőtt arra sor került volna, most a pártvezetés első évében újra megfogalmazták oppozíciójukat. Snowden ismét „a teljes fiaskóról” írt Glasiernek. Véleményébe természetesen belevegyült a személyi sértettsége is, amikor megjegyezte: „Hardie sohasem beszél velem”, amint később látni fogjuk – nem igaz így, majd groteszk módon hozzátette, hogy „mindig a suffragettek körében van”. MacDonald, mint mindig, ezúttal is óvatosabban fogalmazta meg ellenvéleményét: „Amennyiben Hardie együttműködik majd Hendersonnal és Shackletonnal.... Akkor második évünk jobb lesz” (a személyek megnevezése politikai vonalváltásról is tanúskodott). A pártelnök Glasier ekkor még kiállt Hardie mellett, akkor is, amikor MacDonald azt kifogásolta, hogy túlságosan sok időt tölt el a parlamenten kívül (Hardie eb-

²⁴ Cole életútját lásd Évkönyv 1989.

ben az időben kitartó agitációs körutakat tett Dél-Anglia mezőgazdasági munkásai és Wales építőmunkásai körében). Vagyis az ő esetében is a gyakorlatban vetődött fel egy, a munkásmozgalom gyakorlatában sokakban felvetődő jól ismert kérdés: hogy lehet összeegyeztetni a parlamenti tevékenységet a parlamenten kívüli szervezőmunkával. Minderre pontos útmutatást nehéz volt adni, s MacDonald és Snowden kritikai észrevételeit Glasier is úgy fogadta, hogy azoknak „nincs kellő érzékük az agitáció fontosságának felismerésére”. Ez a parlamenti csoporton belüli személyi, de nyilvánvalóan nemcsak személyeskedő, hanem szemléleti különbségeket is felszínre hozó, „jobbra ható” kritika „a vezér” ellen 1906 folyamán fel erősödött.

Az LP és az ILP jobbszárnyáról MacDonald Hardie-ben a „túlságosan” munkás és szocialista rámenősséget kifogásolta, de lassan felszínre bukkant egy baloldali, rámenős ellenzék is, amely azonban csak másfél-két évvel később okozott Hardienak is igazi gondokat. A baloldali ellenzék felépülésének „előszele” azonban már 1907-ben is érzékelhetővé vált – miközben élő volt a jobboldali is, megmaradtak a személyi problémák is (többek között MacDonald-dal) – amihez hozzájárult, hogy Hardie egészségi állapota is újra leromlott. Mindez együtt vezetett ahhoz, hogy Hardie 1907-ben valóban készségesen lemondott az LP elnöki posztjáról – amit eleve nem kívánt hosszú időre megtartani. Ugyanakkor egészségi állapotának helyreállítása céljából hosszú külföldi, sőt tengeren túli útra indult, amely azonban nem csupán „kéjútazás” volt. Nemcsak azért, mert Hardie horizontja saját tapasztalataival jóval kiszélesedett, hanem azért is, mert az utat számtalan politikai mozzanat „tarkította”, amelynek igen élénk „hazai”, brit és nemzetközi munkásmozgalmi visszhangja támadt.

✱

JEMNITZ JÁNOS

Az 1906. évi május elsejéről

A május elsejék történetét az Évkönyv az 1890-es évekbeli első május elsejéktől még évente részletesen ismertette. Későbbiekben azonban már nem szólt róluk. Az 1906. évi esetében most ezt a csöndet megtörjük. Már csak azért is, mert volt, ahol ez a május elseje történetileg is különösen fontos volt.

Franciaországban május elseje sokak részéről úgy kezdődött volna, mint az általános sztrájk napja, amelyből azután az események szociális forradalomba csúcsosodtak volna ki. Ez az illúzió szertefoszlott, a valóság-

ban 18 hónapi előkészítés után a mintegy 8 millió francia munkásból csak 200 000-300 000 munkás kapcsolódott be a május elsejei általános sztrájkba.²⁵ Mégsem szabad lebecsülnünk ennek a május elsejének a hatását. A 18 hónapos előkészítés alatt rengeteg propagandaanyagot osztottak szét, plakátokat jelentettek meg. Híressé vált az a plakát amelyen három nőalak látható (egyikük fekete), s ők is, miként a francia munkások valamennyien, azt követelik hogy az emberek ezentúl csak napi 8 órát dolgozzanak. (A követelés beszédes, hiszen ezt a 8 órát a francia történelem folyamán már több ízben megígérték, de még 1906-ban is harcba hívó követelés maradt.) Ezt a május elsejét Franciaországban elsősorban a CGT szervezte, hiszen ez a jelszó és a remény (mármint a szociális forradalom megvívásáé) szintén a CGT vezetőitől indult ki. Mindez nem jelenthette, hogy a francia szocialisták magától május elsejétől távol maradhattak volna. Az újonnan alakult SFIO tagjai természetesen ugyancsak részt vettek május elseje előkészítésében, majd a május elsejei felvonulásokon. A szocialisták lapja, a *Le Socialiste* címlapján vastag betűkkel az állt: „Vegyünk részt a 8 órás munkanapért folytatott agitációban.” Május elseje előestéjén az SFIO vezetősége terjedelmes kiáltványt jelentetett meg. Ebben nemcsak azt hangsúlyozták, hogy május elseje a munkások nemzetközi ünnepe. E kiáltványnak több más jellegzetessége is volt. Egyfelől az, hogy szerinte „két világ” munkássága mozdul meg (vagyis május elseje nemzetközisége Európára és Amerikára szűkül).

Másfelől a szocialista párt is úgy fogalmazott, mintha már azonnali lehetőségé vált volna „a munkásosztály felszabadulása”, illetve a „kényszermunka” vagyis a tőke által kizsákmányolt munka megszüntetése. Mindez azt is jelzi, hogy a szocialisták sem maradtak érintetlenek a „szociális forradalomnak” CGT anarcho-szindikalistái által meghirdetett propagandája hatásától.

Természetesen a kiáltványban szintén nagy hangsúlyt helyeztek a 8 órás munkanap kivívására, és nem lettek volna franciák, ha nem hangsúlyozták volna, hogy ebben a nemzetközi küzdelemben, ami „minden országra kiterjedt”, a francia munkások mindig ott voltak „az első sorokban” (ez többé-kevésbé igaz is volt). A szocialisták kiáltványa is hangsúlyozta, hogy az eredeti, 1889. évi felhívás szellemében május elseje megünneplésének legjobb módja az, amit most ismét a francia munkások figyelmébe ajánl, az, ha leteszik szerszámaikat, és május elsején sztrájkoljanak. Ez a kiáltvány is arra szólította a munkásokat, hogy a szakszervezetekkel karöltve, „megfeszített energiával küzdjenek egészen az ellenség kapitulációjáig”.

²⁵ 1 mai, 90 ans de luttes populaires dans le monde. Paris, 1977. 168. old.

A korszakra jellemző módon írtak úgy, hogy „aminek szét kell válnia, az váljon is szét, és aminek egyesülnie kell, az egyesüljön” (vagyis ekkor a francia szocialisták is két táborra bontották a francia társadalmat, ami önmagáért beszél).

A kiáltvány egyúttal azt is bizonyítja, hogy a szocialisták nem úgy tekintettek május elseje elé, mint a CGT, vagyis nem osztották teljesen a CGT mindent megoldó egynapos illúzióit. Ez akkor is igaz, ha mint a kiáltványból is egyértelműleg kiderül, a szocialisták is egyértelmű együttműködésre törekedtek a francia munkások gazdasági szervezeteivel, vagyis a CGT-vel.

A valóságban a Clemenceau-kormány nagyon jól felkészült május elseje kihívására. A legjobb csapatokat vonta össze Párizsba és a nagyvárosokba, lovasságot is beleértve. Csapatokat vontak össze mindenüvé, ahol nagyobb tüntetésektől tartottak. Ugyanúgy, mint hajdanán a „agy félelem” idején, 1890. május elseje előtt, a francia nagypolgárság tagjai családjukat 1906-ban is külföldre utaztatták, másfelől pénzeiket külföldi nagybankokba „szöktették ki”.

A május elsejei megmozdulások egyébként egész Franciaországban egyidőben zajlottak, és egyazon követelésekért indultak meg. A követelés mindenütt a 8 órás munkanap tényleges bevezetése volt. A francia szakszervezetek kongresszusának döntése értelmében a minden szakmában megtartandó sztrájknak május elsején este 8 órakor kellett befejeződnie.

A kongresszus abból indult ki, hogy a május elsejei megmozdulások mindenütt abszolút szervezeten fognak lefolyni. Ehelyett azonban több helyütt spontán megmozdulásokra került sor, és nem egy helyen a sztrájkok már május elseje előtt megkezdődtek. Így például a munkások egyik legszervezettebb és legrobbanékonyabb csoportja, a francia bányászok már áprilisban sztrájkba léptek, mert egy bányaszerencsétlenség folytán 1200 társuk meghalt; ez a sztrájk éppen április 30-án ért véget. Így éppen akkor vették fel a munkát, amikor a munkástársaik nagy többsége megkezdte a sztrájkot.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a különböző francia szakszervezeti lapokban ekkor milyen követelések jelentek meg, ezek között nagy különbségek fedezhetők fel. Minden különbözőségük ellenére bizonyos követelések azonosak voltak.²⁶ Bizonyos esetekben a munkások egyszerűen szolidaritásból léptek sztrájkba, más esetekben azonban a sztrájkba lépésről és annak időpontjáról az egyes szakszervezetek döntöttek.

Mint rendesen, a francia kormány ezúttal is „anarchista összeesküvésről” írt, és ennek megfelelően „fel is fedeztek” egy bombát a festők által oly

²⁶ I. m. 171. old.

szépen megörökített Argenteuil-i híd alatt. Letartóztatták a CGT több vezetőjét, titkárát és Pierre Monatte-ot.²⁷

Május elsejének délutánján a rendőrséget brutálisan bevetették a tüntetők ellen. Ekkor több mint 800 embert tartóztattak le, akik közül 300-at huzamosabban börtönben tartottak.

Bizonyos szakmákban a sztrájk ezután is folytatódott. Végeredményben május elsején egész Franciaországban mintegy 300 000 munkás sztrájkolt, ezek közül mintegy 100 000-en Párizsban. A sztrájk nagyon gyorsan terjedt, és a munkások végül is május 15-én fejezték be a sztrájkot. Az 1906. évi május elseje mindenestre olyan volt, amihez hasonlóra azután hosszú ideig nem került újra sor. A munkások egy része és egy nemzedéke számára valóban ez először jelentette a forradalmi harcok „iskoláját”.²⁸

1906 május elsején a korabeli nagy jelszó az volt: „Vouloir c'est pouvoir.” (Az akaratom hatalom). És valóban azt gondolták, hogy ezen a napon és ezzel az akarral ki is vívhatják a 8 órás munkanap bevezetését.

1906. május elsejének minden ellentmondása ellenére a CGT anarchoszindikalistái addigi értékeléseiken mit sem változtattak ha úgy ítélték is, hogy a május elsejei nagy akció nem hozta meg nagy elvárásaik teljesülését, miként Victor Griffuelhes mondta, azt bizonyítva látták, hogy a szakszervezetiek harckészsége és harcosága messze felülmúlja a szocialista politikusokét.²⁹

Néhány hónappal ezután került sor a CGT nevezetes amiens-i kongresszusára. Ezen a kongresszuson számos szakszervezeti vezető bírálta a CGT csúcsvezetőségét, amiért a helyi szakszervezetek megkérdése nélkül adta ki nagy harci jelszavát. Együttal követelték, hogy ilyen többé ne forduljon elő. A CGT ne hirdessen harcot anélkül, hogy az egyes szakszervezetekkel előtte konzultáljon, és ne legyen bizonyos afelől, hogy a munkások tömegei követni is fogják.

Ezzel szemben a CGT össz-szövetségi vezetősége meg volt elégedve május elseje eredményeivel; ismételten azt hangsúlyozta, hogy a szociálpolitikai eredményeket csak erő felmutatásával tudják elérni és így tudják ki-mozdítani a bürokratikus huzavona csapdájából.

Ezen a kongresszuson egy külföldi szakszervezeti vezető, nevezetesen az angol szakszervezeti küldött, Benjamin Tillet terjesztett elő javaslatot. Eszerint május elseje egyik tanulsága, hogy a szövetséget e szakszervezetek és a szocialista politikai pártok között szorosabbra kell fűzni.

E javaslattal szemben azonban, mint ismeretes, a nevezetes amiens-i karta a kongresszuson a többség döntése alapján azt szögezte le, hogy a CGT, vagyis a szakszervezetek saját erőből egyedül valósítják meg a szociális forradalmat az általános sztrájk, majd a tőkés kisajátítása révén.

A Francia Szocialista Párt 1906 novemberi limoges-i kongresszusa természetesen kitért a CGT eme kiáltványára és felfogására. S noha akadtak, akik azt kereken és durvábban utasították volna el, Jaures és Vaillant felfogása érvényesült: a szocialisták mindvégig békejobbot nyújtottak és szövetséget kínáltak a szakszervezeteknek, így a CGT-nek is.

²⁷ Monatte életútját lásd az Évkönyvnek ebben a számában.

²⁸ Benoit Frachon rendkívül beszédesen írja le ennek a május elsejének az emlékét, amelyen fiatal munkásként vett részt. (Visszaemlékezése magyarul is megjelent.)

²⁹ Griffuelhes életútját lásd Évkönyv 1974.; Az amiens-i kongresszusról lásd Évkönyv 1977.

1927–1931

KONOK PÉTER

Válság és válságértelmezések – Varga Jenő és Anton Pannekoek¹

A huszadik század harmincas éveinek elején általánossá váló világgazdasági válság tényei általánosan ismertek. Magának a válságnak a különféle ihletésű és irányultságú magyarázatai azonban olyan mértékben eltérnek egymástól, mintha nem is egyazon jelenség elemzéseiről lenne szó. Végeredményben mégis két alaptípusra vezethetjük vissza a válság okainak – és távlati hatásainak – értelmezését: az egyik, durván „kapitalistának” nevezhető irányzat a válságot a legkülönfélébb hibák és működési diszfunkcionalitások eredőjeként szemléli egy ideálisnak feltételezett piacgazdasági mechanizmushoz viszonyítva. Az ebből kiinduló szakemberek valamennyien egyetértenek abban, hogy a válság ténye önmagában nem feltétlenül a tőkés termelés immanens ellentmondásaiból ered; bár a válság nem rendszeridegen, de mindenképpen időleges, és nem kérdőjelezi meg a kapitalizmus alapstruktúráinak működését. Az ekképpen gondolkodó tudósok számára tehát a válságok – és nem csupán az 1929-ben kezdődő nagy gazdasági világválság, hanem általában véve a kapitalista válságok – meghaladhatók, bár az erre javasolt intézkedésekben természetesen nincs közöttük egyetértés.

A másik, elnagyoltan „kommunistának” nevezhető irányzat képviselői ezzel szemben úgy vélték, hogy a válságok a kapitalizmus elkerülhetetlen velejárói, és bár adott esetben enyhíthetők és tünetileg kezelhetők is, végeredményben a tőkés termelési mód elkerülhetetlen felbomlásának és pusztulásának okozói és előhírnökei. A válság mint olyan tehát nem haladható meg másként, csupán a kapitalizmuson túlmutató, azt teljes mértékben elvető termelési módok útján. E termelési módok leírása tekintetében közöttük is késhegyre menő viták folytak (és tulajdonképpen folynak mind a mai napig).

Az 1929-ben kirobbanó nagy gazdasági világválság mindazonáltal nem csupán méreteiben, de minőségileg is különbözött minden korábbi recesz-

¹ Varga Jenő életútját lásd Évkönyv 1979., Pannekoekét ebben a kötetben.

sziótól – sőt éppen nemzetközi kiterjedtsége és mélysége okán, vagyis addig példátlan méretei miatt vált jellemzően mássá. Az események sok korabeli szemlélő számára inkább a „kommunista” elemzések és előrejelzések igazát látszottak bizonyítani. A válságra és a válság kezelésére születő magyarázatok és elképzelések azonban mindkét oldalon jelentősen átpolitikálódtak. A közgazdaságtudomány frontjain már-már az 1945 utáni bipoláris világrendet előrevetítő csatára sorakoztak a rendszer védelmezői és azok, akik a lerombolására, egy új gazdasági világrend kialakítására törekedtek.

Ez a kép azonban csalóka. Míg a polgári társadalom oldalán álló közgazdászok legalább egy dologban egyetértve azt vallották, hogy mindenképpen kívánatos lenne a kapitalista szisztéma fenntartása (bár voltak olyanok is, köztük maga Keynes, akik hosszabb távon ezt nem tartották lehetségesnek), addig paradox módon az ideológiailag sokkal egységesebbnek és fegyelmeltebbnek tűnő kommunisták képtelennek mutatkoztak bármiféle közös nevezőre jutni. A szovjet közgazdászok (ideértve a Komintern irányvonalát elfogadó más országbeli kollégáikat is) többnyire kénytelenek voltak azzal megelégedni, hogy gondosan gyűjtötték és elemezték (nemritkán meg is hamisították vagy legalábbis áthangszerelték) a tőkés világgazdaság adatait, majd azokat a marxi válságelmélet primitív sztálini torzításának lözvingjaival öntötték nyakon. Eredeti elméletalkotásra nemigen törekedtek – ha másért nem, egzisztenciális okból meggondolandó volt számukra mindenfajta önálló gondolat kifejtése, amennyiben nem akartak Pjatakov, Preobrazsenszkij² vagy éppen Kondratyev sorsára jutni. A válság hatása a szovjet gazdaságra pedig olyan tabutéma volt, amelyet tulajdonképpen mind a mai napig nem dolgoztak föl megnyugtatóan. Ugyanakkor a nagy válság magyarázataiban ma sem kerülhetjük meg a „kommunista” oldal szellemi hozadékát. Noha a marxista közgazdászok egyfelől „gúzsba kötve voltak kénytelenek táncolni”, másfelől viszont nem torzította el szemléletüket a kapitalista termelési mód örökkévalóságának az ábrándja. Ráadásul nem egy olyan marxista közgazdász is dolgozott ezeken a kérdéseken (persze főként a Szovjetunióon kívül), akik éppúgy szemben álltak a sztálinista állam- és gazdasági rend elképzeléseivel, mint kapitalista kollegáik – csak éppen a másik oldalról. Ők persze fő feladatuknak többnyire éppen a szovjet rendszer vizsgálatát tartották, amelyet meglehetősen egységesen a kapitalizmus utolsó fázisának (államkapitalizmus) tekintettek. Ez a nézet – amely mögött nem álltak sem állami intézmények, sem bőséges magántőke – természetesen marginális maradt, és ma már magyarázatra szorul.

² Pjatakov életútját lásd Évkönyv 1990., Preobrazsenszkijét 1986.

Illusztrálására a legcélravezetőbbnek az tűnik, ha összehasonlítjuk a talán legnagyobb formátumú Komintern-közgazdász, *Varga Jenő* és az „antilenista marxizmus” fő ideológusának számító *Anton Pannekoek* gazdasági nézeteit és válságelemzéseit.

Varga a nagy válságot többféle tényező együttes hatásaként szemlélte. Különlegességét éppen abban látta, hogy a kapitalizmus addigi önszabályozó korrekciós mechanizmusai az *általános* válság hatására működésképtelenné váltak, és a különféle partikuláris recessziók egymást felerősítve lényegében visszajára fordították a válság meghaladására tett lépéseket is. A marxi általános válságmodellhez képest Varga több eltérést is észrevett.

1. A monopolkapitalizmus korában a tőkés termelés immár teljes mértékben áthatotta a mezőgazdaságot is; így az agrárium esetleges kedvező helyzete nem képes többé enyhíteni az ipari, kereskedelmi válságot (még kevésbé a pénzügyi összeomlást). A mezőgazdaság tőkés integrációja egyrészt a kapitalizmus fejlődésének szükségszerű velejárója, másrészt pedig további fejlődésének akadályja is.
2. A Marx által absztrahált „világgpiac” immár modellként sem használható: a nemzetgazdaságok közti egyre erősödő verseny a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi hitelrendszer ellehetetlenülését hozta magával.
3. A szabadversenyos kapitalizmus átadta helyét a monopolkapitalizmusnak, amelyben nem érvényesülhetnek többé olyan, a túltermelést szabályozó immanens mechanizmusok, mint az árak csökkenése, mivel a monopóliumok erőpozícióból természetellenesen igyekeznek gátat vetni a gazdaság általuk ellenőrzött szektoraiban a profitráta csökkenésének, ám ezáltal éppen az átlagprofitráta zuhanását érik el. Ugyanakkor a monopóliumok ellehetetlenítik a kapitalista rendszer minden más rétegét (a kisebb vállalkozásokat csakúgy, mint a termelő osztályokat: a proletariátust és az agrártermelőket), ezáltal viszont szűkítik saját piacaikat.
4. Míg Marx válságelméletét az intenzív és extenzív növekedés állapotában lévő kapitalizmus feltételei között dolgozta ki, addig Varga azt tételezte, hogy az 1929-ben kezdődő recesszió már eleve a kapitalizmus – a fentebbi pontokban kifejtett – általános válságának alapjáról indult ki. Ez a gazdasági összeroppanás ráadásul politikai bizonytalansággal párosult, hiszen a Szovjetunió léte és a forradalmi mozgalmak világszerte bizonytalanságot keltettek, és óvatosabbá tették a befektetőket. Varga úgy vélte, hogy a válság adott esetben elodázható, de minden intézkedés egyben olyan mellékhatásokat okoz, amelyek előrevetítik az új,

még súlyosabb válságot. A kapitalizmus saját törvényei és belső ellentmondásai miatt képtelen elkerülni az egyre súlyosabb recessziókat, a válságok egyre mélyebbek és hosszabbak lesznek, míg a fellendülés időszakai mind kurtábbak és gyengébbek: a gazdasági hullámok szinuszgörbéje egyre laposabbá válik, hogy végül olyan permanens válságba torkolljon, amit a kapitalizmus nem lesz képes kiheverni.³

Mindez eddig nem sokban különbözik a szovjet közgazdászok általános értékeléseitől. Figyelemre méltó, hogy előrejelzéseit rövidebb távon beigazolódta; hosszabb távon azonban a már-már meghaladni vélt kapitalizmus még olyan nem sejtett erőforrásokkal rendelkezett, amelyekre Varga és kollégái nem számíthattak, vagy ha számítottak is, nem írhatták le. A kulcskérdés az újabb világháború volt – amelyet háborzongató módon szinte minden elemző biztosra vett –, és az azt követő bipoláris világrend. Varga a válság esetleges meghaladásának lehetőségeiről írva sok mindent megsejtett ebből. Természetesen ő maga nem elemezte a szovjet gazdaság változásait a kapitalista termelési mód relációjában, ám ő is eljutott az „államkapitalizmus” gondolatáig: a válság hatására rohamosan növekszik az állami költségvetés szerepe, az állam a nemzeti jövedelem mind nagyobb része felett rendelkezik, saját hatáskörébe vonja a külkereskedelmet, a hitelrendszert, a munkaerő elosztását, rögzített árakat vezet be, és egyre jelentősebb szerepet szán a nem piaci jellegű mechanizmusoknak. „Az állami beavatkozás itt felsorolt és más hasonló formái azt eredményezik – summázta Varga –, hogy minden egyes vállalat profitja, sőt, az egyes üzletekből adódó haszon is az egyre gyarapodó állami intézkedésektől függ. Általában minden állami intézkedés a monopoltőkének kedvez: egyes esetekben azonban igen sok függ a bürokráciától, amely az összes törvényt és rendeletet »értelmezi« és végrehajtja, s a bürokrácia állandóan növekszik.”⁴

Varga a fentieket természetesen az Egyesült Államokról, illetve a fasiszta országokról írta, de nehéz elhinni, hogy ne vette volna észre: mindez ráillik a szovjet gazdasági fejlődésére is. Nem csupán arról van szó, hogy a szovjet gazdaság állami irányítás alatt állt (ez a piaci viszonyokat inkább csak végtelenül eltorzította, de felszámolni sohasem volt képes), hanem sokkal inkább arról, hogy a szovjet nemzetgazdaság tulajdonképpen már a világválságot megelőzően is olyan mechanizmusokat alkalmazott, mint a

³ Varga számos művében foglalkozott a nagy gazdasági világválsággal. Itt elsősorban „Az 1929–1933. évi gazdasági világválság” c. írására támaszkodom, amely Varga Jenő: „A nagy válság. Válogatott írások (1924–1943)” c. kötetében olvasható. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1978. 277–331. old.

⁴ Uo. 330. old.

válság hatására a kapitalista országok. A Szovjetunió többé-kevésbé maszszív elszigeteltsége az adott körülmények között hirtelen jótékony protekcionizmusként kezdett működni, a gigantikus, lényegében azonban improduktív beruházások jóval megelőzték az amerikai New Deal, az állami reguláció (és az állami terror) elképesztő mértékben képes volt leszorítani a munkaerő költségeit... Mindez némileg megmagyarázza, hogy miként volt képes (ha képes volt) a szovjet gazdaság jórészt elkerülni a válság begyűrűzését. Ám ezeknek az intézkedéseknek nem sok közük volt az eredeti kommunista elképzelésekhez. Erre építette kritikáját a Kominternről független baloldali kommunizmus és annak legfőbb teoretikusa, Pannekoek, aki merőben új értelmezést adott az „államkapitalizmus” tételének.

A baloldali kommunisták lényegében úgy látták, hogy a szovjet rendszer mind gazdasági, mind politikai szempontból tulajdonképpen kapitalista rendszer: a monopolkapitalizmus utáni lépcsőfok, amelyben a termelőeszközök immár nem az egyes kapitalisták, de még csak nem is a kapitalista szövetségek kezében vannak, hanem az önmagát immár kizárólagos államhatalommal szervező kapitalista osztály kezébe kerültek. Ez az osztály tulajdonképpen nem „új” a szónak abban az értelmében, hogy funkciói – a bérmunka rendszerének, tulajdonképpen a tőkés termelés logikájának fenntartása – megegyeznek a „klasszikus” kapitalista burzsoázia szerepével.⁵ Otto Rühle kilenc pontban gyűjtötte össze a Szovjetunióval szembeni baloldali kommunista érveket:

- „1. A bolsevizmus nemzeti doktrína. Eredetileg és alapjában egy nemzeti probléma megoldására jött létre, és később fejlesztették nemzetközi szintű teóriává és gyakorlattá, általános doktrínává. Nacionalista jellemzői az elnyomott népek függetlenségi küzdelmeinek támogatásában is megnyilvánulnak.
2. A bolsevizmus tekintélyvel alapuló rendszer: a társadalmi piramis csúcsa a legfontosabb és a meghatározó tényező benne. A hatalom a mindenható egyén kezében van. A vezető kultuszában a legtökéletesebben megvalósul a burzsoá egyéniség ideálja.
3. A bolsevizmusra végletesen centralizált szerveződési forma a jellemző. A központi bizottság a felelős minden kezdeményezésért, vezetőségért, irányításért és parancsért. A burzsoá államhoz hasonlóan a szervezet vezetői a burzsoázia szerepét játsszák; a munkások egyetlen szerepe az engedelmesség.

⁵ Az „új osztály” terminust egyébként – jóval Gyilas elött – már használta mind Pannekoek, mind az orosz Gavril Mjasznyikov is. A koncepciót részletesebben először Karl Korsch fejtette ki 1926-ban.

4. A bolsevizmusra a katonai hatalom politikája a jellemző. Élénken érdeklődik a politikai hatalom iránt, amely számára teljességgel megegyezik a hagyományos burzsoá értelemben vett politikai formákkal. Magában a szervezetben sincs helye a tagok önirányításának. A hadsereg felépítése szolgáltatta a legfontosabb mintát a párt struktúrájához.
5. A bolsevizmus egyenlő a diktatúrával. Brutális erővel és terrorista módszerekkel arra törekszik, hogy elnyomja a nem bolsevik véleményeket és intézményeket. A „proletariátus diktatúrája” valójában a bürokrácia vagy egyetlen személy diktatúrája.
6. A bolsevizmus mechanikus módszereket alkalmaz. Automatikus koordinációra törekszik, technikailag biztosított alkalmazkodásra és egy olyan társadalmi rendre, amelyben a leghatásosabb totalitárius rendszer működik. A központilag „megtervezett” gazdaság szándékosan összekeveri a technikai-szervezési problémákat a társadalmi-gazdasági kérdésekkel.
7. A bolsevizmus társadalmi felépítése teljességgel burzsoá alapokon áll. Nem törölték el a bérmunka rendszerét és elutasítják, hogy a proletariátus önmaga döntsön a munka termékéről. Alapvetően a burzsoá társadalmi rend osztálykeretei között marad. Ily módon fenntartják a kapitalizmust.
8. A bolsevizmus csak a polgári forradalom keretein belül forradalmi tényező. Képtelen megvalósítani a szovjetrendszert, ezért alapvetően alkalmatlan a társadalom és a gazdaság burzsoá struktúráinak megváltoztatására. Nem a szocializmust, hanem az államkapitalizmust hozta létre.
9. A bolsevizmus végül is nem a szocialista társadalom felé vezető híd. A szovjet rendszer nélkül, az emberek és a dolgok teljes és radikális forradalmasítása nélkül képtelen teljesíteni azt az alapvető szocialista követelést, hogy véget vessen a kapitalista elidegenedésnek. A burzsoá társadalom utolsó lépcsőfokát képviseli, és nem az új társadalom irányába tett első lépést.”⁶

Alapjában ebben a logikában mozgott Pannekoek válságértelmezése is. Az imperializmus korszakát lezárultnak látta: a tőkés termelés fehér foltjai lényegében eltűntek, a harc immár nem az újabb piacokért, hanem a piacok újrafelosztásáért folyik. Vargától eltérően nem a nemzetgazdaságokat tekintette fő aktornak, hanem a haldokló „klasszikus” kapitalizmus és az újonnan kialakuló államkapitalizmus közti küzdelmet. Számára, a balolda-

⁶ *Otto Rühle; The Struggle Against Fascism Begins with the Struggle Against Bolshevism*, In: *Living Marxism*, vol 4. n. 8. 1939. – Rühle életútját lásd Évkönyv 2002.

li kommunista számára a nagy válság paradox módon nem a kapitalizmus haláltusáját jelentette, mint azt a bolsevik orientációjú közgazdászok és ideológusok hangoztatták, hanem csupán egy új kapitalista termelési mód kialakulásának szülési fájdalmait. Már 1913 elején vitába szállt Rosa Luxemburnak „A tőkefelhalmozás”-ban kifejtett „dekadencia”-elméletével, majd 1929-ben Henry Grossman elméletével.⁷ Luxemburg úgy látta, hogy a tőkés rendszer beprogramozott bukását a piacok, Grossman szerint pedig a profit hiánya okozza majd. Pannekoek ellenben úgy vélte, mindketten tévednek: a kapitalizmus bukásának kizárólag a proletariátus tudatos, szervezett cselekvése lehet a záloga.

Ebben az értelemben Pannekoek egyértelműen úgy látta, hogy a válság gazdaságilag meghaladható: végül ki fog alakulni egy olyan világméretű, globális államkapitalista rendszer, amely képes lesz felülemelkedni a nemzetgazdaságok konkurenciaharcain, és – ahogyan az állam a nemzetgazdaság szintjén igyekszik az összűkés érdekeket szem előtt tartva koordinálni a versenyt – valamiféle államok feletti államként mindig a globális kapitalizmus érdekeinek katalizátoraként funkcionálni. A politikai különbségeket Pannekoek ebből a szempontból másodlagosnak tekintette. Úgy vélte, hogy az államhatalom bármikor képes valamely politikai formából egy másikra váltani; parlamentáris demokráciából fasizmussá válni, mint Németország esetében, vagy fordítva, de éppígy akár „szocialistává” is alakulhat – amennyiben ezt követeli a kapitalizmus megőrzésének „magasabb érdeke”. Pannekoek végső soron egy globalizált kapitalista rendszert látott kiemelkedni a nagy válságból, amely – miután megvívja utolsó politikai jellegű harcát – végül a tőke áramlásához szükséges szintkülönbségektől eltekintve egységes gazdasági rendszerként, afféle szuper-monopolkapitalizmusként fog működni.

Pannekoek éppen azzal magyarázta a Szovjetunió viszonylagos immunitását a válságjelenségekkel szemben, hogy a bolsevik állam tulajdonképpen elébe ment a kor követeléseinek. Minden erejével azon igyekezett, hogy cáfolja: a szovjet eredmények valamiféle kommunista tendenciát jelentenek. Míg a Komintern közgazdászai azzal érveltek, hogy a szovjet

⁷ Rosa Luxemburg 1912-ben megjelent könyvére Pannekoek a *Bremer Bürger-Zeitung* 1913. január 29-i és 30-i számában reagált. *Grossman* „Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des Kapitalistischen Systems” (Leipzig, 1929; angolul: *The Accumulation of Capital and the Breakdown Theory*. Pluto Press, London, 1992) című könyvét hosszú tanulmányban bírálta – visszatérve Luxemburg elméletére is –, amely a holland Nemzetközi Kommunista Csoportjának (GIC) lapjában, a *Radekorrespondenzben* (1. szám, 1934.) látott napvilágot. „A kapitalizmus felbomlásának elmélete” címen (angol fordítása: *Capital & Class* Number 1. Spring 1977.)

gazdaságban megszűnt a termelőeszközök magántulajdona, addig Pannekoek és követői azt hangsúlyozták, hogy a tulajdon lényege nem a birtoklás, hanem a megfosztás: bár a termelőeszközök valóban nincsenek többé magánemberek kezében (és így pl. nem örökíthetők), de a termelők maguk továbbra sem rendelkezhetnek felettük, munkájuk termékétől és így magától a munkafolyamattól éppúgy el vannak idegenedve, mint bármely kapitalista üzemben. A válság hatására – állította Pannekoek – ez az elidegenedés még fokozódni fog, bár nem elképzelhetetlen, hogy a kialakuló globális kapitalizmus a termelők életszínvonalát hosszabb távon javítani fogja. A megfosztottság azonban tovább növekszik majd – és Pannekoek ebben látta a kapitalizmus bukásának jövőbeni okát.

Varga Jenő elemzéseiben nem sok játékteret hagyott a proletariátusnak: túlzott „objektivitását” még szovjet kollegái is többször szemére vetették. A kapitalizmus bukása számára sokkal inkább valamiféle determinisztikusan kódolt folyamat, mintsem az osztályharc eredménye. Pannekoek úgy látta, hogy a kapitalizmus hosszabb távon is képes lesz túllépni problémáin, de amit képtelen lesz kezelni, az éppen a proletariátus osztályharca lesz: „Mikor a magánkapitalizmus összeomlik – írta később, már 1940-ben Pannekoek –, terítékre kerül a tervgazdálkodás, az államkapitalizmus kérdése; ezzel szemben pedig ott áll a munkások szabadsága... A munkásosztály úgy lép ebbe a harcba, hogy kénytelen a kapitalisztikus pártvezetés hagyományait cipelni, és szemei előtt az orosz típusú forradalom fantomhagyományai lebegnek.”⁸

A válság távlati végeredménye tehát mindkét – felületesen szemlélve egyaránt marxista, kommunista alapon álló – közgazdász számára ugyanaz: a kapitalizmus bukása. Ám ezen túl szinte semmi közös nincs elképzeléseikben: amit Varga e bukás okának tart, az Pannekoek szerint megoldható; a megoldást pedig éppen az a rendszer kínálja, amelyet Varga a kapitalizmus meghaladásaként propagál. Ha a világ mai helyzetét nézzük, Pannekoek jóslatai inkább beigazolódtak. Egy dologban azonban kétségkívül Vargának volt igaza: a proletariátus forradalmi osztályharca helyett sokkal inkább a kapitalizmus belső ellentmondásai voltak azok, amelyek újabb és újabb válságokat hoztak a világra. Pillanatnyilag úgy tűnik, egy ideig nem lesz ez másként a jövőben sem.

✱

⁸ *Anton Pannekoek: Why Past Revolutionary Movements Have Failed*. Baltimore, 1996. 34. old.

Nagy Lajos az 1931-es spanyolországi változásokról

(Részlet)

... alig maradhatott valami túl sok hely a spanyol események számára. Pedig azok is érdekesek, mert hát király van a dologban. Ezért, hogy úgy mondjam, már előre igyekeztünk tájékozódni, hogy mi is fog történni ott. „Mi a valódi helyzet Spanyolországban?” Ezen a címen közölt cikket az „Újság”, még idejekorán, április 8-án, egy-két nappal a királyság bukása előtt. „Hogyan kell a spanyol politikai helyzetet megítélni” – tűzi ki a témát, azután megkezdí felvilágosításunkat. „Az bizonyos, hogy a nép nagy része királypárti.” – „Mindenesetre azonban kár, hogy a monarchisták majdnem teljesen átengedték a forradalmi pártoknak az egyetemi ifjúság szellemi vezetését” – sajnálkozik a magyarhoni eszmélet – „... és elősegítették annak látszatát, hogy az ország nagy része köztársasági érzelmű, ami nem felel meg a valóságnak.” Azután egy kis elmélkedés a spanyol néplélekről, a „sajátos spanyol” viszonyokról,⁹ (érdekes, hogy a viszonyok mindig és mindennütt „sajátosak”), azután: „... Mindenki mosolyog és a republika órája elmúlt jó sok időre.” Tehát mindenki mosolyog, az éhező, földtelen parasztok is. Maga Unamuno vagy Santiago Alba is. Talán még Blasco Ibáñez¹⁰ is, a sírban. „Itt nem lehet számítani, mérni, okoskodni, könyveken át ítélni. Ennek a népnek más a gondolkodása és érzésmódja (érezsmód – szintén jó!), mint a mienk; ezt a népet jól kell ismerni. Ezek után persze tőlem fogják kérdezni, mi a véleményem a spanyol helyzetről. A helyzet kellemetlen, de nem tragikus.” Ahány mondat, annyi gyöngyszem. Ha Madridban is írták, magyar ember írta, az egész cikk megérdemli a jelzést: made in Hungary. Az állásfoglalás mindenesetre nyílt: a köztársaság lehetősége kellemetlen. És valóságos tragédia lenne, ha netalántán Spanyolországból, a lovagias spanyol testvérnemzet honából, köztársaság lenne.

Ezek után már csak az hiányzott, hogy csakugyan meg is legyen az a köztársaság.

A kellemetlenség kitörése után azután megkezdődtek a hírközlések, s az elmélkedések hosszú, irodalmi igényű cikkekben. Egy kis hazudozás, egy kis linkelés, egy kis rágalmas, egy kis rémhírgyártás, egy kis ferde logika – hátha még idejekorán fenébe lehetne fújni az egész „világhaladást”.

⁹ Az 1931-es spanyol forradalomról és változásokról lásd Évkönyv, 1986., ill. Zalai Anita írását e rovatunkban.

¹⁰ Unamuno és Blasco Ibáñez ezekben az években Magyarországon is nagyon ismert és olvasott írók, Alba herceg pedig vezető politikus.

A hírek fele, de talán kétharmada is, mindmáig a királyról s családjáról szólt. A lehetőségek egyharmada maradt a 20 milliós spanyol népnek. Miniket elsősorban a királyok érdekelnek. A nép, s holmi demokrata vezetői – méltatlan téma. Direkt tudakozódtam német, francia, angol lapokat olvasó barátaimnál, hogy vajon a külföldi sajtó is így, ilyen arányban tárgyalja-e ezt a komplexumot. „Nem” – volt a felelet. Az elmélkedő cikkek pedig? ... A cikk végén rákenve „az öreg Unamuno”-ra egy kitűnő vicc, mely szerint azt mondta volna: „Küldjétek utazni a királyt, úgyis régen várják már Dél-Amerikában. Amíg Rióba utazik, mi proklamáljuk itt a köztársaságot...” Így. Ennyire nem komoly dolog az a köztársaság...

Kosztolányi Dezső a „P.H.”-ban már óvatosabb. Ő csak úgy „általános-ságban” elmélkedik. De nyilvánvalóan a spanyol események alkalmából. „Örömmámor” a filozofikus magaslati kirándulás címe. „Ezek jóhiszeműen és csökönnyösen azt vélik, hogy ezzel vagy azzal majd minden rendbe jön.” „Goethe nem tartozott közéjük.” Kosztolányi tehát magát Goethével identifikálja. ... Ha netalán gróf Romanones úr 500 000 hold földjét felosztanák, s így lehetővé tennék jó pár ezer éhező paraszt számára az életet – ez a Kosztolányi ideológiájában nyilván pusztítás.

Forrás: Nagy Lajos: Nem szimpatizálunk a Spanyol Köztársasággal. Századunk, 1931. 5. szám. 261–264. old.

✱

ZALAI ANITA

A spanyol baloldal a Második Köztársaság kikiáltása utáni hónapokban

Az 1931. április 12-i községtanácsi választások sorsdöntőnek bizonyultak Spanyolország legújabb kori történetében. A monarchisták csak vidéken tudták biztosítani győzelmüket, elsősorban a nagy hatalommal bíró helyi földbirtokosok, a „caciquék” korrump közreműködésével. A tartományi központokban és a nagyobb városokban elsöprő köztársasági győzelem született. A több évtizede válságban lévő Borbón-monarchia aktuális formájában összeomlott. A Restauráció rendszerének támaszát képező oligarchikus kétpárti váltógazdaságot, amely már a világháború végére megrendült és szétforgácsolódott, a diktatúra végleg megszüntette; újjáalakítása irreális vállalkozás lett volna. Spanyolország történetében a nép –

szavazati jogával élve – először szólhatott bele döntő súllyal a politika alakításába.¹¹

XIII. Alfonz 1923-as alkotmányellenes fellépése és Primo de Rivera közel hét évig tartó diktatórikus kormányzása döntő szerepet játszott a republikánus és monarchiaellenes érzelmek felerősödésében és a tömegek politizálásában. A különböző köztársasági csoportok, kihasználva az egyre feszültebb monarchiaellenes hangulatot, már a diktatúra 1930. január végi bukása után élénk pártszervező tevékenységbe kezdtek, városon és vidéken egyaránt. Az 1930-as év, mint felfokozottan aktív, főként a baloldal által szervezett politikai összejövetelekkel jellemezhető időszak tükröződik a spanyol Belügyminisztérium irataiban.¹² A közös cél, a köztársaság kivívása egybekovácsolta a monarchia ellenségeinek táborát. Az 1930. augusztus 17-én általuk aláírt San-Sebastián-i Paktumban akcióttervet fogadtak el a monarchia megbuktatására. Bár az 1930. decemberi jacai zendülést és a madridi Cuatro Vientos katonai repülőtéren indult felkelést elfojtották és megtorolták, a köztársasági egység nem bomlott meg. 1930-ban egyetlen modern politikai tömegpárt létezett Spanyolországban: az 1879-ben alapított Spanyol Szocialista Munkáspárt (Partido Socialista Obrero Español – PSOE).¹³ A szocialisták véleménye azonban megoszlott a köztársasági mozgalomhoz való viszony kérdésében. A párt elnöke, Julián Besteiro¹⁴ igyekezett távol tartani a szocialistákat a köztársasági erőkkel való együttműködéstől. A köztársaságot többre becsülte a monarchiánál, de attól tartott, hogy a polgársággal való szoros együttműködés csökkentené a párt hitelét tömegei szemében. Álláspontja azonban kisebbségbe került a Francisco Largo Caballero és Indalecio Prieto által vezetett csoportokkal szemben. A szocialista párban győzött a köztársasági erőkkel való együttműködés híveinek az irányzata.

1931 februárjában Berenguer tábornok lemondott kormányfői tisztjéről. Utódául a király Juan Bautista Aznar tengernagyot nevezte ki, aki április 12-re községtanácsi választást írt ki. A diktatúra bukása miatt demoralizálódott, részekre szakadt monarchista pártok erőtlenekek voltak ahhoz, hogy aktívan bekapcsolódjanak a választási küzdelembe. A köztársasági pártok annál lendületesebb propagandát folytattak. A baloldal az 1931-es helyha-

¹¹ A kialakult szituáció részletes leírását magyarul lásd *Harsányi Iván: A spanyol munkásszervezetek az 1931. áprilisi polgári demokratikus forradalomban. Évkönyv, 1981. 59–71. old.; José García: Spanyolország a XX. században. Kossuth Könyvkiadó, 1973. 146–161. old.*

¹² Archivo Histórico Nacional de Madrid (a továbbiakban AHN), Fondo Contemporáneo. Ministro Interior, Serie A, Legajo 5A núm. 5, 6, 9; Leg. 45A núm. 7–8; Leg. 51A núm. 10–15.

¹³ A pártalakításról lásd *Jemnitz János* írását az Évkönyv 1979. évi kötetében.

¹⁴ Életútjának hosszabb ismertetését lásd *Harsányi Iván: A Franco-diktatúra születése. Kossuth Könyvkiadó, 1988. 230–239. old.*

tósági választások előtt addigi történetének legerőteljesebb választási kampányát bonyolította le.¹⁵ A tömegek mozgósítására az eszközök teljes korabeli kellékárát bevetették: a sajtót, a politikai pamflet műfaját, a politikai szónoklatokat, a tömegrendezvényeket, a felvonulásokat. Legfőbb jelszavuk a demokrácia, a szabadság és a szociális igazságosság volt. A választóknak szánt üzenetüket egyértelműen és tömören fogalmazták meg: szavazzanak a köztársaságra, amely bajaikra gyógyírt kínál. A baloldal megígérte, hogy javulni fog az alsó osztályok helyzete, leszámolnak a kacikizmussal¹⁶ és a korrupcióval. Választási retorikájában a diktatúra fényében mindent, ami jó, a Köztársaság testesített meg, és mindent, ami rossz, a Monarchiával azonosítottak. A spanyol választópolgároknak – a baloldal véleménye szerint – e két lehetőség közül kellett választania. Az 1923 előtti választásoktól eltérően ezúttal a kisebb településeken és a falvakban is komoly erőfeszítéseket tettek a parasztság bizalmának megszerzésére és a kacikák befolyásának a visszaszorítására. Ennek ellenére vidéken a köztársaság híveinek a befolyása és pártjaik szerepe nem volt számottevő. Katalóniában és Andalúziában a hatalmas tömegbázissal rendelkező anarchoszindikalista szakszervezet, az Országos Munkakonföderáció (Confederación Nacional de Trabajo – CNT) szokásához híven az urnáktól való távolmaradásra hívta fel a munkásokat és a parasztokat.

Az 1931. április 12-i községtanácsi választás eredményét mind a mai napig hevesen vitatják a spanyol történetírásban. Hiányoznak ugyanis a megbízható, végleges országos számadatok. Ez részint a korabeli infrastruktúra állapotára vezethető vissza. A kortársak véleménye és a korabeli sajtó alapján annyit mindenképp ki lehet mondani, hogy az áprilisi választás az ország történelmének addigi legkevésbé korrump választása volt. A kisebb falvakban sok helyütt továbbra is manipulálták az eredményeket, de a nagyobb településeken, ahol a baloldalnak módjában állt felügyelni a választások tisztaságát, ez már nem történhetett meg.

Április 13-án, a választást követő napon egész Spanyolország telve volt várakozással. A republikánusok és a szocialisták nem készültek fel arra, hogy a községtanácsi választások eredményeként azonnal az államformát is meg tudják változtatni. Április 14-e reggelétől azonban a tömegmegmozdulások egyre hevesebbé váltak. Madridban és a nagyobb városokban a nép előzőnlötte az utcákat.

Különös, de a második Spanyol Köztársaságot nem egy helyen és egyszerre kiáltották ki. A baszkföldi iparvidék munkásvárosában, Eibarban

¹⁵ AHN Leg. 51A núm. 16–17.

¹⁶ A kacikák vidéki kiskirályok a spanyol szóhasználatban.

ezt az újonnan megválasztott elöljárók már a kora reggeli órákban megtették. Barcelonában déli egy óra negyven perckor Luis Companys, a Katalán Köztársasági Baloldal (Esquerra Republicana Catalana – ERC) vezetője a megválasztott képviselők élén a városháza erkélyéről kiáltotta ki a köztársaságot, kitűzve a háromszínű köztársasági lobogót. Mintegy fél órával később Francesco Maciá, a katalán nacionalizmus vezéralakja – rádión keresztül, katalán nyelven – már független Katalán Köztársaságról beszélt, „mint az Ibériai Konföderáció integráns részéről”. Ez azt jelezte, hogy a katalán nacionalizmuson belül különböző irányzatok vannak. Maciá ezredes függetlenségi törekvése komoly dilemmát okozott a kormányozni készülő republikánus vezetőknek. Végül sikerült kompromisszumot kötni a katalán vezetővel. Ebben nagy szerepe volt Companys közvetítő tevékenységének, aki Maciá után a második számú katalán vezető volt, de az autonómia azonnali kivívását fontosabbnak tartotta a függetlenség követelésénél. A madridi republikánus vezetők éppen ezért tökéletes szövetségesre találtak benne.

Madridban délután három órakor tűzték ki a köztársasági lobogót a Cibeles téri Postapalotára. Ezt követően más nagyobb városokban is sor került erre. A király, XIII. Alfonz még aznap este elhagyta az Oriente téri palotát, és családjával elindult Cartagena felé, majd onnan hajón Marseille irányába. Hivatalos instrukció és tájékoztatás híján, amelyet hiába vártak Madridból, a baloldali szervezetek április 14-én 16 óra után országszerte elkezdtek mozgósítani erőiket a hatalom átvételének előkészítésére. Kasztília-La Manchában a mozgósítás a republikánus és a szocialista vezetők irányításával és ellenőrzésük alatt zajlott. A kommunistáknak és az anarchistáknak még nem volt erejük ahhoz, hogy befolyásolják az események alakulását. Április 14-én a kora esti órákban még sok helyütt párhuzamos hatalmi szervek működtek Spanyolországban. A monarchia kormánya formálisan még hivatalban volt, de néhány helység és a megyeszékhelyek már osztatlan köztársasági ellenőrzés alatt álltak. Végül megalakult az Ideiglenes Kormány, Niceto Alcalá Zamorának, a Köztársasági Liberális Jobboldal (DLR) nevű, frissen létrejött párt elnökének a vezetésével.

A békés fordulatot kísérő eufórikus hangulat nagy reményeket ébresztett a spanyol tömegekben. Egyfajta csodaszerként tekintettek a köztársaságra, amely gyógyír minden problémára. A baloldali erők meg voltak győződve arról, hogy a demokratikus parlamentáris rendszer képes megfelelni ezeknek az elvárásoknak. A „mézeshetek” azonban gyorsan elmúltak. A XX. századi Spanyolország első demokratikus rendszerének óriási problémákkal kellett szembenéznie, amelyek megnehezítették konszolidálását. A Második Spanyol Köztársaság a világgazdasági válság mélypontján jött

létre. Az egyébként sem versenyképes spanyol ipart és mezőgazdaságot érzékenyen érintette a potenciális piacok beszűkülése és egyre nagyobb mértékű protekcionizmusa. A Primo de Rivera diktatúrája idején megindult gazdasági növekedés 1930-ban megakadt. A válság elsősorban az építőipart, a vaskohászatot és a mezőgazdasági export-ágazatokat sújtotta. Ennek egyik legsúlyosabb következménye az egyre fenyegetőbb méreteket öltő munkanélküliség volt. Ez csak részben volt válságtermék, részben meg a spanyol kapitalizmus sajátos, torz szerkezetéből, a gazdaság relatív alulfejlettségéből fakadt, amihez hozzájárult több megelőző évtized politikája is.¹⁷ A helyzetet súlyosbította, hogy a mezőgazdaságban ezután a szárazság miatt rossz termésű évek követték egymást. Fokozódott a parasztoknak, a lakosság mintegy harmadának az elkeseredése. A helyzet Andalúziában volt a legsúlyosabb, ahol a föld nélküli parasztok zöme csak az év egy részében jutott munkalehetőséghez, és idénymunkásként dolgozott.

A baloldali munkásságot a Második Köztársaság kezdetén lényegében egyetlen politikai tömegpárt, a PSOE reprezentálta. Az 1921 óta létező Spanyol Kommunista Párt (Partido Comunista de España – PCE) szervezete és tevékenysége jelentéktelen volt a köztársaság első évében. Összesen mindössze 1500 főt számláló csoportjai a nagy ipari központok, Madrid, Barcelona, Bilbao, Sevilla és Valencia környékén összpontosultak. A pártot irányító Végrehajtó Bizottság vezetője, José Bullejos, a Kommunista Internacionálé elveivel összhangban alakította a párt politikáját. A kommunisták ennek megfelelően az első években ellenérzésekkel tekintettek a polgári köztársaságra. Élesen kritizálták az új rendszert, amelyet lényege szerint a bukott monarchiával azonosítottak; csökkenteni próbálták a változás jelentőségét. A proletárforradalom kivívását és a tanácsköztársaság létrehozását jelölték meg célként. Nagyobb befolyás híján a hatalmas tömegbázissal rendelkező anarchoszindikalista szakszervezetben, a CNT-ben próbáltak pozíciókra szert tenni, túlnyomórészt sikertelenül.

A köztársaság létrejöttekor a szocialista párt volt az egyetlen modern, szervezett tömegpárt egész Spanyolországban.¹⁸ Ők sem voltak jelen az egész országban, de a baloldali köztársasági pártokhoz képest jól kiépített szervezeteik voltak. Luis Arranz a brit munkáspárthoz hasonlítja a spanyol szocialista pártot, mivel bizonyos értelemben ez is szakszervezetének, az

¹⁷ Jordi Palafox: La gran depresión de los años 30 y la crisis industrial española. In: Investigaciones Económicas 11/1980. (enero-abril) 6. old. – A spanyol gazdaság fejlődése az 1930-as években, és ennek hatása a társadalmi harcokra alig kutatott terület volt 1980-ig. Palafox tanulmánya az első kimerítő munka volt a témában.

¹⁸ Juan José Linz: El sistema de partidos en España. Narcea, S. A. de Ediciones, Madrid, 1979. 18., 88.

Általános Munkásszövetségnek (Unión General de Trabajadores – UGT) a politikai szerveként működött. Bár a PSOE hamarabb jött létre, mint az UGT, idővel nagymértékben alárendelődött a szakszervezeti tagság érdekeinek. Minden párttag köteles volt belépni az UGT megfelelő szakmai szervezetébe is. A párt tehát legitimitációját jelentős részben az UGT-től kapta.¹⁹ A párt és szakszervezete 1930-ban, a diktatúra bukása nyomán gyors növekedésnek indult, ami 1931 áprilisa után látványos méreteket öltött. A köztársaság kikiáltásakor a PSOE-nak kb. 20 000 tagja volt, az UGT-nek pedig 300 000. A taglétszám 1932-re mindkét szervezetben megháromszorozódott. 1933 júniusában a párt 75 000, a szakszervezet pedig több mint egymillió tagot számlált.²⁰ Ez a növekedés komoly erőfeszítés eredménye volt. A párt tagsága ugyanis a köztársaság kezdetén elsősorban még a nagy iparvidékeken, mindenekelőtt a Madrid–Asztúria–Baszkföld háromszögben összpontosult, s Katalóniában gyakorlatilag nem volt befolyása. Ennek hátterében az állt, hogy ebben az ország részben a CNT-vel, az anarchoszindikalista szakszervezettel rivalizált.²¹ Falun szinte egyáltalán nem voltak szocialista pártszervezetek. Éppen ezért a legfontosabb feladatnak az 1931 júniusára kiírt parlamenti választás előtt a parasztság bizalmának elnyerését tekintették. Ezt célozták az Ideiglenes Kormány szocialista munkaügyi miniszterének, Largo Caballerónak április és július között hozott rendeletei.

Elsősorban a parasztság kiszolgáltatott helyzetére kerestek megoldást, ami egyúttal a párt vidéki támogatottságát is növelheti. A munkaadók és a munkavállalók érdekegyeztetésének megkönnyítésére létrehozták a „vegyes bíróságokat” (jurados mixtos).²² A parasztok teljes körű foglalkoztatottsága érdekében elrendelték a kötelező foglalkoztatást. Előírták a földek kötelező megművelését (laboreo forzoso). Májusban bevezették a nyolcórás munkanapot. A szocialista munkaügyi intézkedéseknek komoly hatása volt. Gyökeresen megváltoztak a vidéki társadalmi-gazdasági viszonyok.

¹⁹ Luis Arranz Notario: Modelos de partido. In: Santos Juliá (Ed.): Política en la Segunda República. Ayer, 20/1995. Marcial Pons, Madrid, 1995. 97. old.; Az UGT megalakulásáról lásd Manuel Tuñón de Lara: La España del siglo XIX. Editorial Laia, Barcelona 1974. 85–91. old.

²⁰ Santos Juliá: Los socialistas en la política española, 1879–1982. Santillana, S. A., Taurus, Madrid, 1997. 161. old.; Miguel Artola: Partidos y programas políticos, 1808–1936. I. Los partidos políticos. Alianza Editorial, S. A., 1991. 655. old.; Richard Gillespie: Historia del Partido Socialista Obrero Español. Alianza Universidad, Madrid, 1991. 45. old.; Santiago Varela Díaz: i. m. 32. old.; Juan Linz: i. m. 80. old.

²¹ Erről lásd többek között a helyszínen tartózkodó Gergely Imrének, a Népszava barcelonai tudósítójának könyvét. Magyarok a spanyol néppel. Kossuth Könyvkiadó, 1977. 12–14. old.

²² Ennek előzményei a „paritásos bizottságok” (comités paritarios) voltak, amelyeket még Primo de Rivera hozott létre, a részlegesen korábban is létezett gyakorlat folytatásaként.

Igyekeztek megakadályozni a visszaéléseket és javítani a munkások helyzetén, s egyben – felhasználva törvényes lehetőségeiket – az UGT tisztségviselői megpróbálták meggyengíteni a rivális munkásszervezet, a CNT pozícióját is. Ez esetenként nemcsak a nehéz helyzetbe hozott munkaadókat, hanem az anarchoszindikalistákat is eltávolította az általuk amúgy sem nagyra tartott köztársaságtól, növelte a társadalmi feszültséget és a rendszer törekenységét.

A mezőgazdaságban dolgozók mozgósításában nagy szerepet játszott a Földmunkások Országos Szövetsége (Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra – FNTT), amely 1930. április 7-én jött létre 27 340 taggal, az UGT agrárszervezeteként. A köztársaság létrejötte után ez a szervezet is hatalmas tömeget vonzott magához, 1932-ben már közel 400 000 tagot számlált.²³ Főként Extremadura és Andalúzia napszámosai alkották a szakszervezet gerincét. Ezzel jelentős változás állt be a szocialista mozgalom földrajzi megoszlásában. A súlypont az iparvidékekről részben áttevődött a déli területekre. 1932-ben az UGT tagságának csaknem fele (44,6%) az agrárszektorból került ki.

Az új tagság rendkívül heterogén összetétele aggodalommal töltötte el a párt vezetőségét. A városi pártszervezetekben a korábban túlnyomó munkásság mellett középosztálybeli ügyvédek, orvosok, újságírók, közalkalmazottak léptek be jelentős számban a pártba és a szakszervezetbe. Problémát okozott azonban a parasztok és a napszámosok beillesztése a szervezett munkásság soraiba. A jórészt analfabéta és türelmetlen tömeg átnevelése nehéz feladatnak ígérkezett, és vegyes érzésekkel töltötte el a párt vezetőit. Nyugtalanította őket az a nagy várakozás is, amellyel a tömegek a köztársaság felé fordultak. A szocialista vezetők az Ideiglenes Kormány tagjaiként felelősnek érezték magukat azért, hogy ne keltsenek csalódást a bizakodó tömegekben. Az erről folytatott vitákban két irányzat bontakozott ki a vezető szervezetben. Az egyik a köztársaság és a kormányban való részvétel mellett kötelezte el magát. Ennek az irányznak Largo Caballero és Indalecio Prieto²⁴ volt a képviselője. A másik, Besteiro és hívei által fémjelzett álláspont óvatosságra intett. Ők úgy vélték, hogy a szocialista párt identitását komoly veszélybe sodorja a polgári köztársaság melletti elkötelezettség. Ám ők sem indítványozták a kilépést a koalícióból, mindössze igyekeztek határt, illetve határidőt szabni az együttműködésnek.

Az UGT legfőbb riválisa, az anarchoszindikalista CNT 1931 tavaszán óriási ütemben szerezte vissza korábbi, a diktatúra előtti időszakban kiépített

²³ Juan Linz: i. m. 84. old.

²⁴ Prieto életrajzát lásd Évkönyv, 1983.

pozícióit, számos helyi és regionális szakszervezet és csoport csatlakozásával. A szervezet vezetése erősen megoszlott, már a monarchia megbuktatásáért folytatott harc kérdésében is. Amíg a szindikalista vonal képviselői hajlandónak mutatkoztak a köztársasági erőkkal összefogva részt venni a küzdelemben, a „tisza” anarchista irányzat képviselői mindenfajta együttműködést elutasítottak. Többek között ennek tulajdonítható, hogy a CNT a köztársaság kikiáltása utáni első hetekben várakozó álláspontra helyezkedett. Az első hivatalos állásfoglalást a *Solidaridad Obrera* című, újraindított anarchoszindikalista lap 1931. május 14-i számában tették közzé. Ebben igyekeztek minimalizálni a rendszerváltozás jelentőségét, majd pedig – elvi apolitizmusukkal szöges ellentétben – programot fogalmaztak meg, amely számos politikai és szociális követelést tartalmazott a munkásság érdekében. Tagadták az állam létjogosultságát, de konkrét politikai, jogi, gazdasági követelményeket támasztottak a „megtagadott” állammal szemben, pl. a polgári szabadságjogok sérthetetlenségét és a földkérdés mielőbbi megoldását; elutasították kisbirtok létrehozását. Végül hajlandónak mutatkoztak együttműködni a kapitalista rendszerrel abból a célból, hogy „amikor eljön az igazi társadalmi forradalom pillanata, Spanyolország az európai fejlett államok szintjén legyen”.²⁵ A meglehetősen ellentmondásos kiáltvány a mérsékelt szindikalista vezetők, köztük Ángel Pestaña²⁶ és Francisco Peiro véleményét fejezte ki, akik ekkor még domináns szerepet játszottak a CNT vezetésében a doktriner anarchista irány merev képviselőivel szemben. 1931 nyarára azonban megfordult a helyzet. A libertárius eszméket hirdető Ibériai Anarchista Föderáció (Federacion Anarquista Ibérica – FAI) egyre nagyobb befolyásra tett szert a CNT-ben. Ennek alapjául a még 1928 januárjában született egyezség szolgált, amely a CNT és a FAI közös „akcióbizottságok” (comités de acción) keretében folytatandó együttműködéséről határozott. Ez a köztársaság kikiáltása után lépett életbe, amikor a két szervezet – azonos számú taggal – „védelmi bizottságokat” (comités de defensa) hozott létre. Ezekben a FAI-nak tényleges súlyához képest jóval nagyobb befolyást biztosítottak.

A belső konfliktus a CNT 1931. június 11-én kezdődő rendkívüli kongresszusán került felszínre. A madridi Teatro del Conservatorióban megrendezett kongresszus küldöttei mintegy 511 szakszervezetet képviseltek, amelyeknek összesen több mint félmillió tagja volt ekkor. A legfontosabb kérdés a CNT szervezeti megújítása volt. Ennek vitája kapcsán egyértelművé vált, hogy feloldhatatlan ellentét feszül a mérsékelt „reformista” vagy

²⁵ Al proletariado español en particular y a los ciudadanos en general. *Solidaridad Obrera*, 1931. május 14.

más néven szindikalista irányvonal és a FAI hatása alatt álló, forradalmi módszereket sürgető „szélsőségesek” között. Ennek ellenére ez utóbbiak ekkor még nem tudták magukhoz ragadni a vezető pozíciókat. A másik fontos kérdés az Alkotmányozó Gyűléshez való viszony tisztázása volt. Ebben az ügyben a májusi nyilatkozathoz hasonló álláspontot fogadtak el: hangsúlyozták a szervezet antiparlamentáris jellegét, és nem mondtak le a közvetlen forradalmi akciókról, amelyeknek célja a libertárius forradalom haladéktalan megvalósítása. A CNT köztársaság-ellenes állásfoglalásában – ahogyan erre utaltunk – fontos szerepet játszottak a szocialista munkaügyi miniszter, Largo Caballero által alkotott munkástörvények is, amelyek az UGT tagságának kedveztek. Emiatt az anarchoszindikalista munkások és parasztok úgy érezték, hogy a köztársaság nem akarja őket „befogadni” a rendszerbe. Largo Caballerót egyesek azzal vádolták, hogy „megosztó és testvérgyilkos” politikájával egymás ellen uszítja a két szakszervezetet.²⁷ Az UGT és a CNT egyre kíméletlenebb rivalizálását Manuel Azaña, a polgári baloldal vezetője egyfajta „munkás-polgárháborúnak” nevezte.

A FAI növekvő befolyása és a kongresszus első szavazásain elért sikerei ellenére a régi, mérsékelt vezetők egyelőre meg tudták őrizni pozícióikat a CNT irányításában. Továbbra is Pestaña maradt az Országos Bizottság főtitkára. A kongresszus után, 1931 augusztusában a CNT tagjainak egy csoportja, köztük Pestaña és Peiro, felhívást intézett a tagokhoz. A kiáltvány, aláíróinak száma után, a „Harmincak kiáltványa” nevet kapta, a csoportot pedig „treintisták” néven emlegették (treinta = harminc). Ebben elítélték a forradalmi kalandorságot, és a forradalmi akciók meghirdetésének kizárólagos jogát a CNT vezetőségének követelték. A két irányzat közötti konfliktus nem csupán elvi szakadást eredményezett a CNT-ben, hanem szervezetit is, a FAI helyi befolyásának mértékétől függően. Az anarchisták azonban csak Katalóniában tudtak domináns szerepre szert tenni.

A baloldali polgárságot, amely akkor a baloldal szerves részeként lépett föl, a Második Köztársaság kikiáltását követő első időszakban két köztársasági párt képviselte. Az egyik a Manuel Azaña által vezetett Köztársasági Akció (Acción Republicana – AR) nevű értelmiségi csoport volt, amely – viszonylag szűk tömegebázisa ellenére – jelentős szerepet játszott az első reformok megalkotásában. Az 1925-ben alakult csoport a köztársaság létrejötte után döntött párttá alakulásáról. Első Országos Gyűlésén, 1931. május 26–27-én elfogadott programja a laikus republikánus polgárság és értelmiség gondolkodását tükrözte: parlamentáris demokrácia, városi önkor-

²⁶ Pestaña életrajzát lásd Évkönyv, 1988.

²⁷ José Peirats: La CNT en la revolución española. I. köt. Carvajal C. A., Colombia, 1988. 53. old.

mányzat, a régiók elismerése önálló jogi személyekként, pacifista külpolitika, a hadsereg csökkentése, progresszív adózás, laikus állam, az egyházi rendek és intézmények szekularizációja, az oktatás állami monopóliuma, közelebbi megjelölés nélküli társadalmi tulajdon létrehozása, szociális gondozás, agrárreform.²⁸ Összehasonlítva a másik polgári baloldali párt, a radikális szocialisták programjával – az ideológiai hasonlóságok mellett – megfigyelhető, hogy a Köztársasági Akció sokkal kisebb hangsúlyt helyezett a népi ellenőrzés szerepére az állami apparátusban, illetve programjából hiányoztak a szocialista színezetű elemek. A konzervatívabb hangvételű, Alejandro Lerroux által vezetett radikális párthoz, illetve a jobboldali köztársaságiakhoz viszonyítva azonban radikális baloldali reformszellemiségűnek mondható. A meghirdetett elvek ellenére a párt többsége – vezetőjén, Azañán kívül – kevéssé mondható mély baloldali meggyőződésűnek. Tömegbázisáról, szavazótáboráról kevés az információ. Vezetői kivétel nélkül értelmiségiek voltak, többnyire egyetemi tanárok. A homogén elitet talán az alsóbb szerveknél ellensúlyozta egy szélesebb társadalmi bázis, de erről sem készültek szociológiai elemzések. Azañaék 1931 tavaszán legfőbb feladatuknak a fiatal párt megszilárdítását tartották.

A köztársasági baloldal másik pártja, a radikális szocialistáké, már előbbre járt a pártszervezésben. Shlomo Ben-Ami számításai szerint 1931 májusában már 5261 tagjuk és 168 szekciójuk volt.²⁹ Jóval nagyobb taglétszámra utalnak a madridi levéltár iratai. Eszerint ekkor 80 helyi szervezete volt a pártnak 15 000 taggal.³⁰ Az 1929 nyarán létrejött Radikális Szocialista Köztársasági Párt (Partido Republicano Radical-Socialista – PRRS) célja olyan program megfogalmazása volt, amely a szocializmust egyesíti a köztársasági eszmékkel egy nagy baloldali politikai mozgalom keretében. Tagjai számára a szocializmus „nem mint dogma, hanem mint társadalmi forma” fogalmazódott meg. Ezt a pragmatikus és liberális szocializmus-felfogást szembeállították a szocialisták nézeteivel is.³¹ A munkásságnak azt a részét szólították meg, amely nem volt tagja vagy szimpatizánsa a szocialista pártnak, továbbá az anarchoszindikalistákat és a kis- és középbirtokos parasztságot. A céljuk föderalista alapon szervezett állam létrehozása volt, a helyi és a regionális önkormányzatok elismerésével, az általános választójogon alapuló demokratikus köztársaság létrehozása, az egyház be-

²⁸ Eduardo Espín: *Azaña en el poder*. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, 1980. 314–317. old.

²⁹ Shlomo Ben-Ami: *Los orígenes de la Segunda República española: Anatomía de una transición*. Alianza Universidad, Alianza Editorial, S. A., 1990. 394. old.

³⁰ AHN Leg. 47 núm. 16 1931. május 11. A PRRS alicantei szervezetének tiltakozó távirata az áprilisi választási eredmények ellen.

³¹ AHN Leg. 5. n. 6.

folyásától mentes, világi oktatás bevezetése, a Polgári és a Büntető Törvénykönyv reformja, az osztályok és a nemek közötti egyenlőség elve alapján. Új, demokratikus hadsereg létrehozása, amely nem vállalhat rendőri feladatot, egyetlen kötelessége a haza védelme. Szociálpolitikai elképzeléseiket erősen liberális, ezzel együtt egyfajta szocialista szellemiség is jellemezte. Szerepelt köztük, mint legsürgetőbb feladat, agrárreform végrehajtása, a déli latifundiumok eltörlése és az északi minifundiumok megszüntetése, a munkavállalók részvétele a politikai és a gazdasági életben. Alkotmányos jognak tekintették a munkához való jogot, a megtermelt javakból való részesedés jogát, a tanuláshoz való jogot. Megfogalmazták a család szentségét és a szociális ellátáshoz való jogot. Programjukban kiemelték a Spanyol Bank, a földek és a vasutak államosításának, valamint az egyház és az állam elválasztásának szükségességét.³² A párt tagjai főleg a középosztályból kerültek ki (nagy számban voltak közöttük szabadkőművesek). Mindössze egy munkás volt soraikban, ami sajátos fényt vetett az új párt szocialista elképzeléseire.

A párt második országos kongresszusát 1931. május 27–31. között rendezték Madridban, s a végén kivált a pártból a szélső balszárny. Ennek hangadója José Antonio Balbontín, a madridi csoport akkori vezetője volt. A nézeteltérés a választási szövetségek kérdése körül robbant ki. Balbontín ellenezte a konzervatív köztársasági párttal kötendő szövetséget. Véleményével azonban kisebbségbe szorult. A többség a köztársasági erők egységének fenntartása mellett szavazott. 1931. június 10-én a madridi csoport úgy döntött, hogy a küszöbönálló parlamenti választásra készülve kilép a pártból, és a republikánus-szocialista koalíciótól függetlenül, más baloldali erőkkel lép szövetségre.³³ Az új párt Forradalmi Radikális-Szocialista Köztársasági Párt (Partido Republicano Revolucionario Radical Socialista – PRRRS) néven alakult meg. Legfőbb célja az volt, hogy kapcsolatot teremtsen a középosztály és a munkásság között. Programja szerint a földeket át kell adni azoknak, akik megművelik őket, biztosítani a munkások részvételét a vállalatok irányításában és a jövedelem elosztásában; a monopóliumokat meg kell szüntetni. Az eredeti célkitűzések ellenére – Balbontín elmondása szerint – hamarosan csak kézművesek, munkások és parasztok maradtak a pártban. Ő maga később belépett a kommunista pártba, és az Alkotmányozó Gyűlés egyetlen kommunista képviselője lett.³⁴

³² Archivo de Salamanca, Serie Político-Social de Madrid, Leg. 2613: PRRS. Ideario aprobado por unanimidad en el Congreso Nacional celebrado los días 25–27 de septiembre de 1930.

³³ *El Sol*, 1931. június 18. 8. old.

³⁴ Juan Avilés Farré: *La izquierda burguesa en la II República*. Espasa-Calpe, S. A., Madrid, 1985. 73. old.

A köztársaság konszolidációjának folyamatára sötét árnyékot vetettek a május 10–11-i, kolostorégetések néven emlegetett egyházellenes atrocitások, amelyek több okra vezethetők vissza. Volt benne része a katolikus egyház magatartásának is. Pedro Segura bíboros május 2-i, provokatív hangvételű pásztorlevelében – amellet, hogy demonstratív méltatta a volt uralkodó, XIII. Alfonz érdemeit – drámai hangon hívta föl a figyelmet a köztársaság veszélyeire.³⁵ A közvetlen kiváltó okot azonban egy monarchista rendezvény szolgáltatta. A Nemzeti Monarchista Szövetség (Unión Monárquica Nacional – UMN) május 10-én tartotta nyitó ülését Madridban, s ez felháborította a republikánusokat. A tömeg autókat gyújtott fel, és megostromolta a monarchista napilap, az *ABC* székházát. Másnap egyházi épületek ellen fordult a nép haragja. Az elkövetkező három napban számos kolostort és más egyházi épületet gyújtottak fel, nemcsak Madridban, hanem vidéken is, főként Andalúziában.³⁶ A tettesek kilétéről a hatóságok nem szolgáltattak hivatalos információkat. Feltehetőleg szélsőséges csoportokhoz tartozó egyének kezdeményezték az atrocitásokat, és alkalmi társak is szegődtek hozzájuk. Leginkább a kommunisták és az anarchoszindikalisták kerültek gyanúba, mint valószínű elkövetők. Ezt részben alátámasztja az a körülmény, hogy vidéken erőszakos cselekmények leginkább ott történtek, ahol erős volt az anarchoszindikalista szakszervezet.³⁷

A köztársaság létrejötte utáni időszakban – mint ezek az események példázák – az egyik legforrongóbb tartomány Andalúzia, hagyományosan az anarchisták és anarchoszindikalisták egyik bázisa volt. A szocialista párt a köztársaság első hónapjaiban még nem tudta jelentősen megerősíteni pozícióit a déli országrészben. A gazdasági válság és az egymást követő rossz termésű évek éppen ezt a mezőgazdasági területet sújtották a leginkább. A köztársaság éveiben is folyamatosan nőtt a munkanélküliség, ami ideális táptalajt jelentett az anarchista és a kommunista eszmék terjedéséhez. A Largo Caballero által hozott munkástörvények sem javítottak az itt élők helyzetén, előnyeiket főleg a munkahellyel bírók élvezték. A munkaadók és a munkavállalók viszonya is egyre feszültebbé vált. A munkaadók nyugalma érdekében csak szervezett munkásokat voltak hajlandók foglalkoztatni, azaz a szocialista szakszervezet, az UGT tagjait. A két legfontosabb iparágban, az élelmiszeriparban és az építőiparban is egyre romlott a

³⁵ Segura bíboros állásfoglalásairól lásd *Jemnitz János*: K voproszu o polityike Vatikana v Iszpanyii (1931–1936 gg.) In: *Szocial'no-ekonomicseskije problemi isztorii Iszpanyii*. Szbornyik sztatyej. Insztitut Isztorii AN SZSZSZR. Izd. Nauka, Moszkva, 1965. 206–224. old.

³⁶ AHN Leg. 16 núm. 17. 1931. május 10., 13.

³⁷ *Shlomo Ben-Ami*: i. m. 359. old.

helyzet. Sevilla főkapitánya 1931. június 1-jén kelt részletes jelentésében rendkívül súlyosnak ítélte meg az andalúziai állapotokat.³⁸ Vidéken az anarchista befolyás erősödéséről, a városokban pedig a kommunisták térnyeréséről számolt be. A munkásszervezeteket öt csoportra osztotta: UGT-hez kapcsolódó grémiumok, autonóm szakszervezetek, CNT-hez kapcsolódó szindikalisták, kommunisták által szervezett társulások, amelyek még nem tartoztak egyik helyi szakszervezethez sem, illetve a Nemzetközi Szakszervezeti Internacionáléhoz (Profintern) kapcsolódó csoportok. Számításai szerint a munkások kétharmada akkor az utóbbi három szervezetben tömörült. Ezek a szakszervezetek pedig nem vettek részt a munkaadók és a munkavállalók közötti érdekegyeztetést irányító paritásos bizottságok munkájában, ezért a munkaadók nem alkalmazták a tagjaikat, ami tovább növelte a munkanélküliséget. A főkapitány az andalúz falvakban uralkodó zavar és indulat okát abban látta, hogy a politikai pártok a hegemóniáért marakodnak egymással, s ez rendkívüli módon károsítja a köztársaság konszolidációját, a jogrendet, a békét és a munkát. A legsúlyosabbnak Córdoba tartomány helyzetét ítélte meg. Itt már röviddel a köztársaság létrejötte után, május 19-én kirobbant egy mozgalom, amelyet csak nagy nehézségek árán tudtak leverni. Mint a főkapitány írta, a helyzet azóta csak rosszabbodott. Ebben a térségben a munkásság nagy része jól szervezett és lázadó szellemiségű volt, de apolitikus magatartás is előfordult. A május 31-én rendezett helyi pótválasztáson a szélsőséges irányzatok, a kommunisták és az anarchisták törtek előre.

A főkapitány az 1931. június 1-jén Andalúziában uralkodó állapotokat az 1918-as forradalmi időszakhoz hasonlította. Jelentésének végén konkrét eszközöket javasolt az áldatlan állapotok megoldására: az agrárstruktúra átalakítását, a földek újraosztását, a kistermelői réteg erősítését. A termék-szerkezet kapcsán a dohány és a gyapot termesztésének fokozását, emellett a Guadalquivir folyó medrének átalakítását sürgette. Úgy látta, sok paraszt visszatérne a városból, ha biztosítottak látná a megélhetését szülőföldjén. A reformok sikeres végrehajtásáig viszont szükség van a rendkívüli állapot fenntartására, hogy fenntartható legyen a közrendet. Azt látta volna célravezető megoldásnak, ha felosztatják a forradalmi módszerekkel élő „illegális” szakszervezeteket és tagjaikat deportálják, betiltják a kommunista sajtót, bevezetik a cenzúrát, felfüggesztik a sztrájkjogot és megerősítik a rendfenntartó erőket. Véleményével nem volt egyedül. A Második Hadtest tábornokának 1931. július 30-án kelt levele szintén Andalúzia

³⁸ Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (MAE), Archivo de Barcelona, Caja RE 131, Carp. 3, Pl. 1.

problémájával foglalkozott.³⁹ Saját személyes véleményének adott hangot a levél szerzője, amikor kijelentette: Andalúzia problémájának gyökere, hogy évszázadokon keresztül – „kapzsiságból és önzésből” – tudatlanságban tartották a parasztokat, „és most félnek tőlük”.

A júniusi alkotmányozó gyűlési választás eredményeként 117 fővel a szocialisták küldték a legtöbb képviselőt a parlamentbe. A cortes legnagyobb létszámú kisebbsége lévén, elképzelhetetlen volt a kormányzás nélkülük. Ez is jelezte, hogy a szocializmus, mint az ország fő társadalmi és politikai ereje, nélkülözhetetlen eleme az új rendszer megszilárdításának. Ám a választásokat követően kirobbanó megmozdulások: a madridi Telefónica társaság hosszú sztrájkja és a sevillai véres összetűzések⁴⁰ – mint sötét előjelek a köztársaság jövőjét illetően – felvetették a kérdést: milyen széles valójában a társadalmi konszenzus, amelynek a talaján a Második Köztársaság létrejött?

✱

SURÁNYI RÓBERT

A brit munkáspárti kormány és az 1931. évi politikai válság

Az 1929 júniusában alakult második brit munkáspárti kormány tehetetlennek bizonyult a gazdasági válság következtében rohamosan növekvő munkanélküliséggel szemben. A munkanélküliek száma a kormányalakításkor még 1,2 millió (10%) alatt volt, 1931 júliusában viszont már elérte a 2,8 milliót. A kormány kénytelen volt kölcsönöket felvenni a munkanélküliek biztosítási alapjának bővítésére, hogy a mind több rászorulókat segíthessék. A biztosítási segély kimerítése után esedékes „átmeneti segély” kifizetéséhez az állami jövedelmekből is nagy összegeket kellett elvonni. Az ipari és a pénzügyi körök, a konzervatív-liberális ellenzék erői nyomást gyakoroltak a kormányra, hogy az a válságot az állami kiadások (különösen a szociális szolgáltatások és a munkanélküli-segély) drasztikus csökkentésével, a költségvetési egyensúly helyreállításával próbálja leküzdeni, a gazdasági életben azonban ne avatkozzék be, mivel szerintük az exportképességet a költségek, a bérek lenyomásával kell javítani. Ezzel szemben a kormány

³⁹ Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (MAE), Archivo de Barcelona, Caja RE 131, Carp. 3, Pl. 4.

⁴⁰ Uo. Caja RE 131, Carp. 3, Pl. 3–4.

gazdasági tanácsadó bizottságában J. M. Keynes, valamint a labourista E. Bevin, G. D. H. Cole⁴¹ és R. H. Tawney a fizetőképes kereslet növelését ajánlotta. A gazdaságot kívánták fejleszteni, takarékoság helyett pedig az inflációt és a font aranyparitásának feladását javasolták. Az ortodox szabadkereskedelmi koncepciót valló Snowden⁴² pénzügyminiszter fellépése nyomán azonban a kabinet az ipari-pénzügyi körök felfogását fogadta el. A parlamenti ellenzék követelésére 1931 februárjában Snowden bizottságot nevezett ki Sir George May vezetésével, hogy vizsgálja felül az állami kiadásokat és javasoljon takarékosági intézkedéseket. A May-bizottságot eszköznek szánták arra, hogy segítségével leküzdjék a „takarékosággal” szemben a Munkáspártban mutatkozó ellenállást. A parlament nyári szünetének kezdete után, július 31-én tették közzé a bizottság jelentését, amelyet csak a négy ellenzéki tag fogadott el; a két labourista tag ellenvéleményét figyelmen kívül hagyták. A May-jelentés a deficit eltüntetésére 24 millió fontnyi új adókievetést és 96 millió fontnyi kiadáscsökkentést javasolt. Ez utóbbiból 66,5 millió fontot a munkanélküli-segélyek 20%-os csökkentése, a segélyalaphoz való hozzájárulás növelése és az átmeneti segélyek feltételeinek szigorítása révén kívánt előteremteni. A kabinet egyetértett azzal, hogy a költségvetést főként a kiadások csökkentésével kell egyensúlyba hozni, de ennek mértékében nem tudott megegyezni. J. R. MacDonald miniszterelnök és Snowden augusztus 11. és 23. között többször tárgyalt az ellenzék és a Bank of England képviselőivel. Igyekeztek kideríteni: milyen mérvű takarékosággal szerezhetik meg e körök támogatását az alsóházban, illetve juthatnak újabb külföldi kölcsönökhöz. A kabinet kész volt 56 millió fontnyi megtakarításra, de az ellenzék és a bank által minimálisan követelt 78 millió fontnyi restrikiót – beleértve a munkanélküli-segély 10%-os csökkentését – a 21 miniszterből 10 (köztük A. Henderson⁴³ külügy- és W. Graham kereskedelemügyi miniszter) elvetette. Így augusztus 23-án este a kormány tagjai bejelentették MacDonald miniszterelnöknek, hogy lemondanak. Időközben H. Samuel liberális és N. Chamberlain konzervatív pártvezetők meggyőzték V. György királyt, hogy a népszerűtlen gazdasági intézkedések keresztülvitelére magát MacDonaldot bízta meg „nemzeti kormány” alakításával. Másnap a munkáspárti kabinet meglepődve értesült arról, hogy MacDonald vezérletével „nemzeti kormány” lép a helyébe. Az új kabinetben négy konzervatív, két liberális mellett három labourista (Snowden, J. H. Thomas és Lord Sankey)

⁴¹ Bevin életútját lásd Évkönyv 1981., Cole-ét 1989.

⁴² Snowden életútját lásd Évkönyv 1989.

⁴³ Henderson életútját lásd Évkönyv 1979.

is tárcát vállalt. Rajtuk kívül még összesen 13 munkáspárti képviselő csatlakozott MacDonalddhoz. Szeptember 28-án valamennyiüket kizárták a pártból.

A TUC Főtanácsának, a brit szakszervezetek felső irányító szervének jelentését szeptember 9-én tárgyalta meg és fogadta el a szakszervezeti kongresszus. Ez a dokumentum, amelyet terjedelmi okokból némi rövidítéssel közlök, világosan összefoglalja a politikai válság kimenetelét döntően befolyásoló Főtanács felfogását. Augusztus 20-tól, miután Henderson kezdeményezésére a kabinet megbízottai az ellenzéki pártok és a bank után a Főtanács képviselőivel is tárgyaltak, MacDonalddnak és Snowdennek nem lehetett kétsége, hogy ha politikáját keresztülviszi, szembekerül a mozgalommal. A Főtanács álláspontja erősítette a munkanélküli-segélyek csökkentését ellenző miniszterek és általában a parlamenti frakció ellenállását is, így MacDonald mellett csak maroknyi csoport tartott ki.

A keynesizmus későbbi térhódítása arra utal, hogy a Főtanács felfogása reális alternatívát kínált. Javasatait a Főtanács jórészt már korábban, így a munkanélküli-biztosítás felülvizsgálatára 1930 végén kinevezett királyi bizottság előtt is kifejtette. Eszerint a segélylapra fizetett hozzájárulások növelése nagyobb terhet róna az iparra, a foglalkoztatott munkásokra, de a szükséges alapot mégsem teremtené elő. Azt javasolta, hogy az állam közmunkákkal és a kellő foglalkoztatásra képtelen magánvállalatok átvételével teremtsen munkaalkatokat, adja fel az „önfenntartó” (valójában állandóan szubvencionált) biztosítási rendszert, s az egész társadalom megadóztatásából, ne pedig csak a munkások és a munkaadók hozzájárulásaiból finanszírozza a segélyeket. A „nemzeti kormány” ehelyett megteremtette a költségvetési egyensúlyt (többek közt a munkanélküli-segélyek, a közalkalmazottak, a tanárok és a fegyveres erőknél szolgálók fizetésének 10%-os csökkentése árán), de ez mégsem bizonyult elegendőnek a font iránti bizalom helyreállításához: szeptember 21-én így is le kellett térni az aranyalapról.

Az eredetileg csak a válsághelyzet megoldására alakult nemzeti kormány az októberi választásokra is összefogta a Labour Partyval szemben álló erőket. Így a párt az 1929. évi 8,3 millió szavazattal szemben csak 6,6 milliót szerzett, 289 mandátum helyett csupán 46 helyhez jutott. A pártvezetés azonban parlamenti gyengeségét a későbbiekben sem volt hajlandó jelentős munkástömegeinek parlamenten kívüli akciókra való mozgósításával ellensúlyozni.

A TUC beszámolója az 1931. augusztusi pénzügyi helyzetről (Részlet)

... A jelenlegi válságról elmondható, hogy az osztrák Credit Anstalt összeomlásával és az azt követő közép-európai pénzügyi nehézségekkel kezdődött. Ismeretes, hogy súlyosan érintette a londoni pénzintézeteket, mivel kölcsönöket folyósítottak Németországnak, amelyeket az most rövid határidőn belül nem tud visszafizetni. A Németországnak hitelezett összegeket a brit bankházak túlnyomórészt Franciaországtól és Amerikától kölcsönözték, így ezekben az országokban nagy az idegesség amiatt, hogy a válság a brit hitelre is hatással lehet. Tudvalevő, hogy az említett brit pénzintézetek politikáját egy idő óta kritizálják a kontinensen, s mikor 1931. július vége felé Közép-Európában megkezdődtek a nehézségek, egyre nagyobb arányokban vonták vissza Londonból a külföldi tőkekihelyezéseket.

A külföldi érdekeltségek aggodalmainak csökkentése érdekében illetékes helyen rámutattak: Nagy-Britannia pénzügyi helyzete teljesen szilárd, és az ország hatalmas erőforrásokkal rendelkezik ahhoz, hogy eleget tegyen bármilyen követelésnek, amit csak támaszthatnak. Az arany kiáramlásának megállítására érdekében a Bank of England 4,5%-ra emelte a kamatlábat, s mivel ez nem bizonyult elégségesnek, az Egyesült Államok és Franciaország 25-25 millió font hitelt bocsátott a Bank of England rendelkezésére, hogy képes legyen fenntartani az árfolyamokat.

Egyidejűleg közzétették a May-bizottság jelentését az állami kiadásokról. Ez a beszámoló riasztó képet festett költségvetésünk helyzetéről, és 120 millió fontra becsülte a következő évi (azaz az 1932-1933-as) deficitet.

Ennek a jelentésnek a széles nyilvánossága nagymértékben fokozta az aggodalmat a kontinensen és másutt. A brit sajtó is megkongatta a vészharangot, azt állítva: a gazdasági helyzet olyan riasztó, hogy a külföld bizalmát csak az állami kiadásaink terén végrehajtandó drasztikus takarékosági intézkedésekkel lehet visszaszerezni. Azt hangoztatták, hogy meg kell teremteni az állami költségvetés egyensúlyát, és áldozathozatalra kell felszólítani a társadalom valamennyi csoportját. A sajtókampány eltúlozta az ország nehézségeit, és súlyosbította a pillanatnyi pénzügyi helyzetet, mivel erősítette a külföldi érdekeltségeknek azt a véleményét, hogy aggodalmaik jogosak. Az eredmény az lett, hogy még nagyobb arányokat öltött az arany kiáramlása Londonból.

A válság következő szakasza akkor kezdődött, amikor a miniszterelnök és a kormány más tagjai sietve visszatértek szabadságukról, majd ezt hivatalos közlemény követte, amely szerint egyensúlyba fogják hozni az állami költségvetést. Bejelentették, hogy a kormány takarékosági és pótlólagos

adóztatási tervet dolgoz ki, amelynek segítségével ellensúlyozható lesz a költségvetési hiány.

A Főtanács mindebben nem vett részt 1931. augusztus 20-ig, amikor is a Munkáspárt Végrehajtó Bizottságával tartott együttes ülésen megvitatták a pénzügyi helyzetet. Ezen az ülésen részt vett az a kormánybizottság is, amely tervezeteket dolgozott ki a rendkívüli helyzet megoldására. Tagjai a következők voltak: J. Ramsay MacDonald, Philip Snowden, Arthur Henderson, William Graham és J. H. Thomas.

MacDonald beszéde meglehetősen általános volt. Csupán azt jelezte, hogy a pénzügyi helyzet súlyos, s hogy a kormány kétféle módon tesz kísérletet a megoldásra: egyrészt a kiadásoknál fogatosítandó takarékosági intézkedésekkel, másrészt új adók kivetésével. Az „egyenlő áldozatok” alapelvét tartják szem előtt – mondotta. MacDonald semmilyen formában nem kérte az együttes ülés közreműködését, s nem adott felvilágosítást a válság okairól és a kormány javaslatairól.

A beszéd meghallgatása után a Főtanács bizonytalan volt afelől, hogy mit várnak tőle, s közölte MacDonalddal, hogy ennyire hiányos információk alapján nem tud véleményt kialakítani. Ezért Snowden ismertetett néhány, a kormány által elhatározott takarékosági javaslatot, s azt is hozzátette, felismerték annak szükségességét, hogy együttműködjenek a két országos testülettel.⁴⁴ Ezek a takarékosági intézkedések magukban foglalták a munkanélküli-segély céljaira fizetett hozzájárulás felemelését, a munkanélküli-segély folyósításának korlátozását évi 26 hétre, a tanárok, a rendőrök és a fegyveres erők tagjai fizetésének csökkentését, az útépitésekre és a munkanélküli-alapra fordítandó összegek redukálását, valamint egy-két egyéb intézkedést, így a kabinetminiszterek, a bírák és a parlamenti képviselők illetményének a csökkentését.

Snowden kijelentette, hogy nem hangzott el javaslat a munkanélküli-segély összegének leszállítására. Sejtteni engedte, hogy megtakarításokra lehet számítani a hadügyi és más hivatalokban is.

Snowden semmit sem árult el az új bevételi forrásokról, s nem utalt azokra az elvekre, amelyeknek az alapján kidolgozzák az „egyenlő áldozat-vállalást”.

Az együttes ülés után a Főtanács megvitatta a helyzetet. Úgy találta, hogy a kormány politikája teljesen hibás vonalat követ, amikor kísérlet tesz a bérek, a fizetések és a szociális juttatások csökkentésére, s hogy az útépitésekre és a közmunkákra fordított támogatás megnyirbálása még to-

⁴⁴ Ti. a Munkáspárt és a szakszervezetek főső vezető szerveivel, azaz a Végrehajtó Bizottsággal és a Főtanáccsal.

vább súlyosbítja majd a munkanélküliséget. A tanárok és a rendőrök bérére illetően szóvá tették, hogy a kormány javaslatai figyelmen kívül hagyják és hatástalanná teszik az e területeken már meglévő egyeztető szerveket. Bár a Főtanács kész arra, hogy segítsen a kormánynak a nehézségek leküzdésében, úgy vélte: a kormány oly módon foglalkozik a problémával, hogy az csak gazdasági nehézségeink súlyosbodásához vezethet.

A Főtanács ezután a Snowden által felvázolt indítványok alternatíváit vette fontolóra. Megállapodtak abban, hogy a következő javaslatokat terjesztik elő:

1. A munkanélküli-biztosítási hozzájárulás növelésének vagy a segély limitálásának alternatívájaként elhatározták: megkérik a kormányt, vegye fontolóra annak a tervezetnek az alapelvét, amelyet a Főtanács a munkanélküli-biztosítással foglalkozó királyi bizottságnak nyújtott be. Eme terv szerint a munkások, a munkaadók és az állam által jelenleg fizetett hozzájárulást a profitra, a jövedelmekre és a fizetésekre kivetett progresszív adó váltaná fel. A kormány így, anélkül, hogy ragaszkodna a javasolt terv minden részletéhez, biztosítani tudná a társadalom valamennyi rétegének a hozzájárulását. Úgy gondolták, a munkanélküli-alap biztosítási bázisra helyezése nem volna járható út, tekintettel előtörténetére és a felgyűlt adósságokra. Kimutatták azt is, hogy a hozzájárulás bármiféle emelése nagyon súlyosan érintené az exportra termelő iparágakat, különösen pedig a szénbányászatot, mivel a költségmegállapítás módszere gyakorlatilag az összes újabb terhet a munkabérekre hárítaná.
2. Megállapodtak abban: javasolni fogják, hogy a rögzített kamatú értékpapírokra és más, befektetésből származó jövedelmekre vessenek ki új adókat, mivel az árszínvonal esése nagymértékben emelte az ilyen befektetések tényleges értékét.
3. Úgy tűnik, hogy a jelenlegi válságos helyzetben a törlesztési alap felüggesztése indokolt lenne. Ez csaknem 50 millió font megtakarítást jelentene, amit egyébként az adósságok rendkívüli törlesztésére szántak volna.
4. Tárgyaltak az állami bevételek összetételének kérdéséről, s egyetértettek abban, hogy ilyen alapvető fontosságú problémáról nem határozhat a Főtanács. Úgy vélték, a korábbi kongresszusi határozatok eleve kizárják, hogy a Főtanács állást foglaljon ebben az ügyben.

Egy küldöttség (tagjai: A. Hayday képviselő, Walter M. Citrine,⁴⁵ E. Bevin, A. Pugh és A. C. Walkden képviselő) megbízást kapott, hogy még

⁴⁵ Citrine életútját lásd Évkönyv 1987.

aznap este továbbítsa ezeket a javaslatokat a kormánybizottsághoz, tekintettel a benyomásuk szerint küszöbönálló döntésre.

A javasolt takarékosági intézkedésekkel szemben a Főtanács által tett ellenvetések jelzésén és a fentebbi pontokban foglalt alternatívák megvilágításán túl a küldöttség hangsúlyozta: a munkanélküli-segélyek tervebe vett limitálása mellett, hogy súlyosbítaná a munkanélküliséget, nagy nehézségeket okozna az átmeneti segélyek korlátozásával is.

Snowden kijelentette, hogy nem áll szándékukban megfosztani a munkanélküli-biztosítási segély korlátozása által érintetteket az átmeneti segélytől, bár annak feltételei nem maradnak azonosak a jelenlegiekkel...⁴⁶

1931. augusztus 21-én, pénteken a Főtanács összeült, hogy megvitassa a küldöttség jelentését. Világos volt, hogy a kormánynak nem áll szándékában még egyszer találkozni a Tanáccsal, ezért megállapodtak abban, hogy a Tanács Gazdasági Bizottsága figyelemmel kíséri az eseményeket, s az egész ügygel kapcsolatos állásfoglalást dolgoz ki, hogy azt a rövidesen összeülő bristoli kongresszus elé terjessze.

Miután a kormány lemondott s az új kabinet megalakult, együttes ülésre került sor a Főtanács, a Munkáspárt Végrehajtó Bizottsága és parlamenti frakciójának Konzultatív Bizottsága részvételével. Ezt az ülést 1931. augusztus 26-án, szerdán tartották, amikor is áttekintették az egész helyzetet, s a következő határozatot hozták:

„A Szakszervezeti Szövetség Főtanácsának, a Munkáspárt Országos Végrehajtó Bizottságának és parlamenti frakciója Konzultatív Bizottságának együttes ülésén az új kormány alakulásával előállt helyzet megvitatása után az az egyöntetű vélemény alakult ki, hogy a mozgalomnak a parlamentben és országszerte erőteljes ellenállást kell tanúsítania; helyeslik az előző kormány több miniszterének azt a lépését, hogy nem hajlandók támogatni az új adminisztrációt; s azt ajánlják a Munkáspárt parlamenti frakciójának, hogy nyilvánítsa magát hivatalos parlamenti ellenzékké.”

Megállapodtak abban is, hogy a mozgalomhoz késedelem nélkül közös kiáltványt intéznek. Ezt másnap közzé is tették.

1931. augusztus 28-án, pénteken a Főtanács meghívás alapján részt vett a Munkáspárt parlamenti frakciójának teljes ülésén. Ezen elhatározták, hogy a párt ellenzékbe vonul az új kormánnyal szemben. Arthur

⁴⁶ Itt a kongresszus beszámolójában teljes terjedelmében közölték a Főtanács és a miniszterelnök között másnap, augusztus 21-én történt levélváltást. Ebben a Főtanács közölte MacDonalddal, hogy ragaszkodik a küldöttsége által kifejtett álláspontjához. MacDonald udvarias hangú válaszában hangsúlyozta, hogy a Főtanács javaslatai nem csökkentenék, hanem jelentősen növelnék a kiadásokat, továbbá azt is, hogy „kormányváltás esetén a helyzet biztosan rosszabbodna, s a munkanélküliség gyorsan nőne – sokkal gyorsabban, mint ahogyan mi tervezzük ebben a borzasztó, válságos időszakban”.

Henderson képviselőt nevezték ki a párt elnökévé, alelnök pedig J. R. Clynes és W. Graham képviselő lett.

A Főtanács teljes egészében megvizsgálta a válság jellegét és okait. Az ok nem Nagy-Britannia általános gazdasági helyzete volt. Nem volt olyan új fejlemény, amely igazolta volna a váratlan augusztusi krízist. Ellenkezőleg: Nagy-Britannia gazdasági helyzete más országokéhoz képest 1931-ben szilárdabb volt, mint 1928-ban. Az 1928-1931-es gazdasági válság ezt az országot kevésbé sújtotta, mint más vezető államokat. 1930 végére az Egyesült Államokban a termelés az 1928-as szintnek csaknem 70%-ára esett vissza, Nagy-Britanniában viszont ugyanezen időszakban az 1928-as szint 99%-ára.

Továbbá, ami a külkereskedelmi mérleget illeti, 1930-ban 39 milliós nettó hitelegyenleg maradt fenn, azaz szolgáltatásaink és termékeink exportja még egy példátlan válság esztendejében is ekkora összeggel haladta meg importunkat. A múlt évben hazánk volt szinte az egyetlen olyan vezető ország, ahol nem volt költségvetési hiány.

Valójában a válság a költségvetési hiánytól való félelemnek sem tulajdonítható. Ezt számos szaktekinetly elismerte...

Az az igazság, hogy múlt márciusban már közismert volt: az 1932-1933-as évben hiány lesz a költségvetésben. Sőt, valamennyi vezető ország valószínűleg deficittel számolhat a következő évben.

Az államháztartás helyzetére és a May-jelentésre céltudatosan hivatkoztak azért, hogy kikényszerítsék egy olyan politika elfogadását, amelyet a pénzügyi körök, a Munkaadók Szervezeteinek Országos Konföderációja és a Brit Iparosok Szövetsége támogat, s amelyet kifejtettek a munkanélküliek biztosításával foglalkozó királyi bizottság előtt.

A munkanélküli-segélyeket nemcsak azért támadják, hogy megtakarítsanak bizonyos összegeket, hanem mindenekelőtt azért, mivel a segélyeket a bérszínvonal védelmének tekintik. A segélyek csökkentését az általuk szükségesnek vélt sokkal fontosabb, minden területre kiterjedő bércorlátozások bevezetésének tartják.

Ismeretes, hogy a volt munkáspárti kormánnyal közölték: a munkanélküli-segélyek csökkentése nélkül nem kaphat külföldi hiteleket. A külföldi pénzügyi érdekeltségek nemcsak azt kötötték ki, hogy helyre kell állítanunk az államháztartás egyensúlyát, de azt is, hogy azt meghatározott módon, nevezetesen a munkanélküli-segélyek csökkentésével kell elérnünk. Figyelemre méltó, hogy mióta az új kormány kifejezte hajlandóságát e lépés megtételére, az Egyesült Államokból és Franciaországból 80 millió fontnyi hitelt bocsátottak rendelkezésére. Elképesztő, hogy egy ország, amely sok százezer életet, s oly sok értéket áldozott fel a háborúban, most

képtelen megszerezni 80 millió font hitelt anélkül, hogy előtte beleegyezne a munka nélküli munkásainak eltartására szánt összeg csökkentésébe.⁴⁷

Forrás: Report of Proceedings at the 63rd Annual Trades Union Congress held at Bristol, Sept. London 1931. 512–519. o.

Irodalom:

Basset, R.: Nineteen Thirty-One. Political Crisis. London, 1958.

Bullock, Alan: The Life and Times of Ernest Bevin. I. k. London, 1960.

Marquand, David: Ramsay MacDonald. London, 1977.

McKenzie, R. T.: British Political Parties. London, 1955.

Mowat, C. L.: Britain between the Wars, 1918–1940. London, 1955.

Nicolson, Harold: King George the Fifth. London, 1952.

Snowden, Ph.: An Autobiography. II. k. London, 1934.

Skidelsky, R. J.: Politicians and the Slump. London, 1967.

B. Webb's Diaries. II. k. 1924–1932. London 1956.

Webb, S.: What Happened in 1931: A Record. The Political Quarterly, 1932. január–március.

✱

KÁLDOR GYÖRGY

A világgazdasági válság

(Rövidítve)

Az utolsó évtized államférfiúinak, diplomatáinak és gazdasági vezéreinek alig van beszéde, melyben ne említenék a „világgazdasági egységet”. Népszövetségi beszédekben csak úgy nyüzsög ez a fogalom, és felváltva még néhány hasonló sémával („leszerelés”, „technikai haladás”, „nemzetközi béke”), csaknem minden politikai gondolat gerince. A tudomány helyesen cselekszik, ha időről időre felülvizsgálja ezeket a közéletben kritikátlanul használt fogalmakat.

Világgazdasági egységről tulajdonképpen akkor volna szabad beszélnünk, ha a legfontosabb cikkek termelése világtrösztökben, vagy kartelekben volna összpontosítva, vagy pedig ha a teljes szabadkereskedelem korában élnénk. Az első esetben a világ termelése – legalábbis cikkek szerint – egységesítve lévén, világtervezésről, tényleges egységről volna szó, amelyben az emberi tudat és akarat volna a legfőbb egységesítő fórum.

Forrás: Századunk, 1930. október, 433. old.

⁴⁷ A Főtanács beszámolója a továbbiakban a kialakult súlyos helyzet okait taglalja (a brit „ipar nem tudott alkalmazkodni a háború utáni világ új körülményeihez”; „az egymást követő kormányok helytelen monetáris [deflációs] politikája”; a németországi pénzügyi csőd hatása stb.) Ezután kifejti (korábban már körvonalazott) javaslatait a problémák enyhítésére (a font leértékelése, az export serkentése stb.).

VÁMBÉRY RUSZTEM

Moi je ne suis marxiste

(Egy nagy vita hullámveréseihöz, amelyek háromnegyed évszázada éppen magasra csaptak.)

Közismert Marxnak az a számtalanszor idézett mondása: „Je ne suis marxiste”. Csupán látszatra hasonlít ehhez a kijelentéshez Károlyi Mihálynak a pozsonyi *Reggelben* legutóbb közzétett hitvallása, amelyben megtagadja a közösséget az „Októberi” néven közismert programmal.⁴⁸ Helyteleníti Jászinak a beállítást, aki az októberi célkitűzést a nyugati demokráciáért és az uzorakapitalizmus ellen folytatott harcban látja. Károlyi szerint ugyanis az októberizmus, amely „az összeomlás utáni kényszerből tevődött össze, kétféleképpen fogható fel: az egyik felfogás a szocialista állam kialakítása felé halad, a másik a demokratikus és nemzeti jelszavak előtérbe állításával a kapitalizmust akarja erősíteni”. Hogy Károlyi, aki 100%-os marxistának vallja magát, az előbbi felfogáshoz szegődik, azt talán említene is fölösleges.

E folyóiratnak, amely távol áll a politikától, nem volna oka, hogy egy deklaráció politikai kisugárzásaival vitába szálljon. Még szembeszökő tévedései sem indokolnák a polémia. Így többek között az a szemrehányás sem, amelyet Jászi Oszkárnak tesz, aki a Monarchia összeomlásáról írt könyvében a katasztrófát elsősorban a nemzetiségi kérdés megoldatlanságával magyarázza, holott a látszólagos fajok harca tulajdonképp osztályharc volt. Pedig éppen Jászi volt az, aki a nemzetiségi kérdéstről a háború előtt írt könyvében élesen rávilágított a látszólagos nemzetiségi elnyomás szociális jellegére, kimutatván, hogy a nemzetiségi elnyomás lényege az alsó néposztályok jogfosztottsága volt...⁴⁹ Sem Jászi, sem a történelmi igazság nem szorul e sorok védelmére. Mindkettő meg tudja védeni önmagát, úgy ellenségeivel, mint barátaival szemben.

Károlyi cikkén azonban az események és gyakran az egyének téves értékelésén felül egy történelemszociológiai gondolat vonul végig, amelynek tisztázására azért van szükség, mert tetszetősége könnyen toborozhat jó-hiszemű híveket.

„Nem hajlandó – úgy mond – a nyugati demokráciáért harcolni, mert szerinte a nyugati demokrácia és a fél- vagy egész fasiszta államok közt nem nagy az eltérés.” Ezek is, azok is a kizsákmányoló kapitalista osztály-

⁴⁸ A nagy vita természetesen nyomon követhető Károlyi Mihály és Jászi Oszkár munkáiban – amelyek sok kiadást értek meg.

⁴⁹ Itt Vámbéry ismertetése még sorokon át folytatódik.

uralmat és az imperializmust szolgálják, sőt „Bethlen épp az első MacDonald-kormány kegyelméből kapta meg a kölcsönt, amely megmentéséhez szükséges volt.” Eltekintve attól a ténybeli tévedéstől, hogy a munkáskormány járult a népszövetségi kölcsönhöz, holott az hivatalba lépésekor már garantálva volt, s minthogy Angliában 1924-ben nem volt forradalom, hanem csak választás, tehát a munkáskormányt is kötötte elődeinek a hivatalos ténye, hogy a mai gazdasági világválságban az igazi ellentét a kapitalizmus képviselői és a szocializmust szolgáló munkástömegek közt áll fenn. Más szóval: tekintet nélkül a demokráciára vagy a fasizmusra, az emigránsoknak is választani kell, hogy a nagybirtokosokra, vagy a munkástömegekre támaszkodjanak-e?

Kétségtelen, hogy a kapitalizmus és szocializmus ellentéte túlélte a világháború viharát, sőt a gazdasági világválságban sem tűnt el. Kétségtelen az is, hogy a nyugati demokráciák is a kapitalista gazdasági rend alapján állnak, épp úgy, mint az egész és félfasiszta államok, de ebből mégsem lehet talán levonni azt a végkövetkeztetést, hogy „nem sok lényegi különbség van a kettő között”.⁵⁰

Forrás: Századunk, 1930. szeptember, 417–418. old.

✱

Mihail Afanaszjevics Bulgakov⁵¹ levele Sztálinhoz 1931. május 31.

(Részlet)

Mélyen tisztelt Joszif Viszarionovics. Szívemből kérem Önt, járjon közben az érdekeimben a Szovjet Kormányánál, hogy engedélyezzék számomra a külföldi szabadságot 1931. július 1. és október 1. között. Ezúton hozom az Ön tudomására, hogy másfél évi hallgatás után új művészi gondolatok támadtak bennem, erős, nagyívű elképzelések, ezért arra kérem a kormányt, adjon lehetőséget a megvalósításukra. 1930 végétől súlyos neuraszténiában szenvedek, amelyet szorongásos rohamok és szívpanaszok kísérnek,

⁵⁰ A cikknek sajnos csak kisebb részletét tudtuk terjedelmi okokból közölni.

⁵¹ Bulgakov (1891-1940) Gorkij mellett a legjelentősebb szovjet író. Mester és Margarita című színműve jelen van ma is a világ színházainak repertoárjában. Levelei a szovjet kormánynak, Sztálinnak, Gorkijnak és másoknak annyi eredménnyel jártak, hogy bár műveit továbbra sem közölték, munkát kapott a Művész Színházban és a Nagy Színházban, s ha külföldre nem is engedték, életét megkímélték.

immár a vég közeledtét érzem. Alkotói terveim vannak, de sem fizikai erőm nincs, sem a munka elvégzéséhez szükséges feltételek nem állnak rendelkezésemre. A szovjet-országi szóművészet tágas mezején egyes egyedül én vagyok az irodalom farkasa. Azt tanácsolták, fesse át a bundám. Ostoba tanács. Akár festett a farkas, akár megnyírt, sehogysem hasonlít a szobapincsihez. Úgy is bántak velem, mint a farkassal. Éveken át üldöztek. Irodalmárok vezényelte hajtóvadászat folyt ellenem a körbezárt udvarban. Bosszúvágy nincs bennem, de nagyon elfáradtam. 1929 végére összeomlottam. Elvégre egy vadállat is kitikkadhat egyszer. A vadállat, kijelentem, többé már nem farkas és nem író. Megtagadja a foglalkozását. Elhallgat inkább. Ám ez azonban, mondjuk ki nyíltan, kishitűség. Nincs olyan író, aki elhallgathat. Ha viszont elhallgat, akkor nem is volt igazi író. Ha igazi író hallgat el, az számára a pusztulást jelenti.

... Kialakult bennem a börtönlakó lelkiállapota. Hogy éneklek meg így hazámat, a Szovjetuniót? Mielőtt írni kezdtem Önnek, mindent mérlegre tettem. Meg kell látnom a nagyvilágot, s miután megláttam, vissza kell térnem. Ennyi a lényeg. ... Aki komolyan érdeklődik munkásságom iránt, azon a véleményen van, hogy ellehetetlenednék minden más földön, ami nem az én szülőföldem, a Szovjetunió, mert 11 éve belőle táplálkozom ...

Forrás: Mihail Afanaszjevics Bulgakov: Sárbataposva. Naplók, levelek 1917-től 1940-ig. Magvető Kiadó, Budapest, 2004. 221–224. old.

✱

Mihail Bulgakov levele Maxim Gorkijhoz 1934. május 1.

Mélyen tisztelt Alekszej Makszimovics. A-F. Jenukidzéhez⁵² írott kérvényem, a jelen levélhez írottak másolata, magyarázatot ad Önnek arra, hogy milyen céllal kérem a kéthónapos külföldi utazás engedélyezését.⁵³

Olyan mértékben kimerült vagyok, hogy félek egyedül utazni, ezért kérem engedélyezzék, hogy feleségem elkísérhessen. Teljes bizonyossággal tudom, hogy ez az utazás visszaadná munkaképességemet, és lehetővé tenné, hogy színházi munkám mellett útirajzokat írjak. ... Még soha nem

⁵² Jenukidze életútját lásd Évkönyv 2005.

⁵³ Bulgakov levelében kitér színházi munkájára, s hogy erről Gorkij is jó véleménnyel volt, jó kritikát írt.

jártam külföldön. Mélységesen lekötelezne, ha válaszolna levelemre. Tiszteelője, Bulgakov.⁵⁴

Forrás: M. Bulgakov: Sárbataposva. 306. old.

✱

Filippo Turati levelezéséből

*Turati Friedrich Adlerhez*⁵⁵

Párizs, 1931. augusztus 14.

Visszaküldöm Önnek a kongresszus anyagát. Nagy sietséggel javítottam át. Én elmegyek és részt veszek az olasz párt kongresszusán, amelyet Nancyban rendeznek, valamint az Emberi Jogok Ligájának tanácskozásán is. Mit fognak tenni a Szocialista Internacionálé és az Internacionálé különböző pártjai, amikor most Mussolini Berlinbe fog látogatni?⁵⁶ Semmit, mint majdnem mindig? Avagy elég magas hangon mondanak majd valamit neki (Mussolininek)?

Miként annak idején, amikor Miklós cár érkezett Olaszországba, akkor az olasz szocialista párt (Morgari-val⁵⁷ az élen) megszervezte a fogadást, nagy füttykoncerttel, és követelte, hogy a cár álljon meg a határnál Torino előtt. És akkor valóban meg is szökött. Morgarit, aki odament a határhoz, letartóztatták.

És a cár nem volt sem áruló, sem vulgáris demagóg, sem gyilkos, mint ez a kiváló személyiség. És ebben a pillanatban nincsen igazi sajtókampány, sem parlamenti tiltakozás, ami a Duce látogatása ellen irányulna. És ebben a pillanatban a szegény olasz szocialista pártot lenyelik, méghozzá a saját testvérei!

Gondolja át a dolgot, kedves Adler. Ön az az ember, aki mindezt meg is érti. Ön ezt éppen eléggé bebizonyította. Én valószínűleg írok Vanderveldé-nek⁵⁸ is. Ez most már az Ön ügye.

Négy nap múlva újra Párizsban leszek. Úgy hiszem, hogy Mussolini re-

⁵⁴ A levélre nem érkezett válasz, amiben minden bizonnyal szerepe volt Gorkij személyes sorsának és Gorkij fia halálának.

⁵⁵ F. Adler életútját lásd Évkönyv 1979., F. Turati életútját Évkönyv 1982.

⁵⁶ Tudvalévő, hogy Adler ekkor a Szocialista Internacionálé főtitkára.

⁵⁷ Morgari életútját lásd Évkönyv 1990.

⁵⁸ Vandervelde életútját lásd Évkönyv 1991.

pülővel megy, minden előzetes híradás nélkül. Most minden erőt meg kell feszíteni!

Forrás: Filippo Turati e i corrispondenti stranieri. Bari-Róma, 1995. 468. old.

Turati Vanderveldének

1931. augusztus 23.

(Személyesen)

Kedves Vandervelde!

Olvastam a cikkedet az *Informations Internationales*-ban, és ebből világos, hogy teljesen meg vagy elégedve az Internacionálé kongresszusával. Valószínűleg te is olvastad az én cikkemet az *Itáliában*, amelyben jeleztem, hogy csak mérsékelten osztom a Te meglepedésedet. Nekem úgy tűnik, hogy az Internacionálé kongresszusa szinte teljesen elmerült a pillanatnyi helyzet elemzésében, és így megfeledezett a nagyobb összefüggésekről, vagyis magának az Internacionálénak a megerősítéséről, az Internacionálét alkotó pártok fegyelmének megerősítéséről és a pártok közötti harmónia megteremtéséről. Vagyis a pártok együttműködésének megszilárdításáról a kongresszus előkészítése során, és a genfi leszerelési tárgyalások érdekében, amelynek fontossága döntő lehet. Ha ezt elfelejtjük megtenni, ezt nehezen fogom tudni megérteni, és nagyon félek attól, hogy ezekben a szörnyű időkben elkésünk, mert így következtek be az 1914-es események is... De nemcsak erről akartam írni Neked, hanem általában a demokráciáról és különösen a demokrácia helyzetéről Olaszországban, amely esetben különösen tartok attól, hogy vesztesre áll mind a demokrácia, mind a béke ügye, méghozzá mindenki számára. Nos, éppen erről van szó: Mussolini éppen most jelentette be, hogy személyesen hívták meg Berlinbe.

Eddig ez csak Locarnóban történt meg, amelynek értékét Te éppen elég jól hangsúlyoztad. Sokkal inkább be vagyok börtönözve, mint aki valóban ott ül, és sokkal inkább száműzött vagyok, mint akit valóban száműztek. Nem merészkedhetem arra, hogy túllépjem ezt a határt; tehát nem mozoghatok szabadon, nem léphetem át a falakat, és mindenfelé nyüzögnek a spionok, akik körülveszik az élőket. Meg tudod-e tartani a szavadat? Kétségtelenül nagyon világosan át lehet érezni a megaláztatást, amelyet átélünk, és ugyanakkor annak a szükségletét, hogy széttörjük a láncokat ...

Forrás: I. m. 469–470. old.

*Turati Leon Blumhoz*⁵⁹

1931. november 17.

Már egy évszázada nem láttuk egymást. Megtöröm a hallgatást. Miért is te szem? Nekem azt mondják, hogy holnap fognak dönteni a *Populaire*⁶⁰ szerkesztőségéről. Ön nem kötelezné-e el magát némiként arra, hogy valami történjen a lap érdekében? Ön ugyanazt vállalná akkor el, amit barátunk, Pietro Nenni⁶¹ is. Mindezt én abszolút személyes hangon mondom Önnek, mindenféle politikai szándék nélkül, miközben jól ismerem a barátunk fájdalmas helyzetét... Nem lenne illetlenség Önt megkérni, hogy Ön beszéljen velem az ő érdekében. Én mindezt mint a kis menekültcsoport doyenje írom Önnek, és mindezt azért engedem meg magamnak, mert ismerem az Ön baráti érzéseit.

Turati Leon Blumhoz, a Le Populaire igazgatójához

1931. november 21.

Kedves Barátom,

Még nagyon röviden és bizalmasan – mégpedig barátunk, Nenni helyzetéről és állásfoglalásáról. Vettem magamnak a bátorságot, s három napja kértem az Ön figyelmét ebben az ügyben. Modigliani⁶² meg fogja keresni Önt ebben az ügyben és beszélni fog Önnek ugyanerről – nincs vesztegetni való idő...

Úgy tűnik, hogy Nenni el akarja hagyni a *Populaire*-t. Frossard⁶³ neki azt mondta, hogy az újságot nem lehet neki átengedni, és Ön szintén nem akarja elvállalni ezt, bármennyire is nagy az újság értéke.

Mi biztosíthatjuk Önt arról, hogy Nenni soha nem gondolt ilyenfajta előrelépésre, inkább az ellenkezőjére. A nagy család érdekében jobb lenne, ha megtarthatná korábbi helyét, de vállalna egy kisebb pozíciót is. Ő vállalna még a lap kontrollszerkesztését is, de még a nyomdai munkákat is. Jó lenne kihasználni az ő intelligenciáját és szocialista voltát is. Modigliani és én

⁵⁹ Blum életútját lásd Évkönyv 1997.

⁶⁰ A *Le Populaire* a Francia Szocialista Párt napilapja volt, amelyből az Évkönyv több cikket is közölt.

⁶¹ Nenni életútját lásd Évkönyv 1982.

⁶² Modigliani az Olasz Szocialista Párt egyik vezető és ugyancsak Párizsba emigrált tagja volt.

⁶³ Frossard életútját lásd Évkönyv 1989.

is úgy véljük, mindezt úgy kell rendezni, hogy ne sértsük meg Nennit, és egyben a szocialista párt és a testvériség jegyében oldjuk meg a helyzetet.

Pontosan ezért számítunk az Ön megértésére.

Forrás: I. m. 473–474. old.

Léon Blum Turatihoz

Párizs, 1931. november 23.

Kedves Turatim,

Néhány napja már, hogy megfelelő állást keresek közös barátunk, Nenni számára. Komoly reményeim vannak ebben az ügyben, és azonnal értesítem majd Önt.

Fogadja nagyon baráti üdvözetemet.

Forrás: I. m. 474. old.

Közli és jegyzetelte: Jemnitz János

1955-1956

Palmiro Togliatti ismeretlen 1956-os levele az SZKP vezetéséhez

Az 1956-os lengyelországi és magyarországi események láttán Palmiro Togliatti, az Olasz Kommunista Párt akkori vezetője, szemrehányást tett Moszkvának, amiért a sztálini mítosszal leszámolva anélkül engedte ki a szellemet a palackból, hogy felmérte volna a következményeket. Legalábbis erről vall két, eddig ismeretlen levél, amelyet Togliatti október 23-án és 30-án írt a szovjet pártvezetőknek.

A levelek - melyek a közelmúltban kerültek elő moszkvai archívumokból - bizonyítják, hogy Togliatti tisztában volt szavai súlyával: a nemzetközi kommunista mozgalom olyan vezetőjeként szólalt meg, akinek a véleménye befolyásolhatja a szovjet pártvezetőket.

A magyarországi helyzettel foglalkozó levél rövidített szövege a következő:

„Az SZKP KB titkárságának! A magyarországi fejlemények súlyos helyzetet teremtettek az olasz munkásmozgalmon belül és pártunk számára. Nenni eltávolodása tőlünk, amely kezdeményezéseink nyomán lassulni látszott, most rendkívüli mértékben felgyorsult. A lengyelországi fejleményekről Nenni álláspontja ugyanaz, mint a szociáldemokratáké. Pártunkon belül két hibás, egymással teljesen ellentétes álláspont mutatkozik. Az egyik szélsőséget azok alkotják, akik kijelentik, hogy mindarra, ami most Magyarországon történik, teljes mértékben a sztálini módszerek elvetése vezetett. A másik szélsőségen található azok a csoportok, amelyek azzal vádolják pártunk vezetőségét, hogy nem kelt a budapesti lázadás védelmére, és kijelentik, a lázadás jogos, azt teljes mértékben támogatni kell... Mi mindkét álláspont ellen harcolunk, s a párt ezt a harcot folytatni fogja. Mindenesetre a magyar fejlemények úgy alakultak, hogy rendkívül nehézé vált a párton belüli tisztázás, valamint a vezetés körüli egység megteremtése. Attól a pillanattól kezdve, hogy a felkelést ellenforradalomként határoztuk meg, szembekerültünk a magyar párt és a magyar kormány eltérő álláspontjával, hiszen ez utóbbi maga is magasztalja a lázadást. Szerintem ez hiba. Az a véleményem, hogy a magyar kormány - akár Nagy Imre marad a vezetője, akár más - visszafordíthatatlanul reakciós irányba fog

haladni. Szeretném tudni, hogy Önöknek is hasonló-e a véleménye, vagy Önök optimistábbak. Hozzátenném, pártunk vezetőit nyugtalanítja, hogy a lengyel és a magyar fejlemények megoszthatják az Önök pártjának a XX. kongresszuson elhatározott kollektív vezetését.

Valamennyien azon a véleményen vagyunk, hogy ha ez bekövetkezik, a következmények egész mozgalmunk számára nagyon súlyosak lesznek. - Togliatti”

(La Stampa)

http://www.sulinet.hu/cgi-bin/db2www/ma/et_tart/lst?kat=Abbp&url=/eletestudomany/archiv/1996/9642/20.html

✱

ERIC HOBSBAWM Részletek önéletrajzából, szovjetunióbeli útjáról és az utána történekről (1954-1956)

I.

Látogatásunk során, szokatlan módon, nagyobb bepillantást engedtek a kulturális életbe, nagyobbat, mint általában más külföldi látogatóknak, és a vártnál sokkal nagyobb részt kaptunk a szellemi termékekből ebben a nagyon elszegényedett országban. Így lehetőséget adtak arra, hogy a Moszkva-Leningrád utat a Vörös Nyílon tegyük meg, amely egy éjszaka alatt futotta be a távot, és megnézhattük „A hattyúk tavát” a Kirov Színházban, a délelőtti gyermek előadáson. Az előadás után a „primabalerinát”, Alla Selesztet bemutatták nekünk, méghozzá azonnal a színpadról, még izzadtan, ahogy erről az éppen hatalmon lévő senkiháziak rendelkeztek: be kell mutatni őt a nem nagyon fontos külföldieknek. Majd fél évszázaddal később még mindig szégyenérzet tölt el amiatt, hogy visszatartottuk a gyerekeket és a zenekar többségében zsidó származású tagjait attól, hogy időben hazamehessenek. Ez nem volt a kommunizmus jó propagandája. Nem sokat láttunk Oroszországból és az orosz életből, leszámítva azt, hogy nők és háborús özvegyek tisztították az utakat, és ők is aszfaltoztak.

Ami az intellektuális forrásokat illeti, ezeket nem tudtuk felmérni. Nem volt telefonkönyv, nem voltak térképek, nem voltak meg a szükséges feltételek a mindennapi élethez. Megdöbbenő volt a mindennapi gyakorlatiaság hiánya a társadalomban. A kémkedéstől való paranoiás félelem miatt

mindenféle információ valóságos titokká vált. Így 1954-ben nagyon keveset lehetett megtudni Oroszországról, ha valaki meglátogatta; legalábbis semmi olyat, amit Oroszországon kívül is ne lehetett volna megtudni.

Mindenek ellenére mégis volt valami, amit meg lehetett tudni. Ez a nyilvánvaló önkény volt, annak a beláthatatlansága, hogy mi is fog éppen történni. Ott volt a moszkvai metró: felépítése megkérdőjelezhetetlen nagy eredmény, persze még a történelmi vaskorban, az 1930-as években készült el, mégpedig a sztálini korszak legkeményebb vezetőjének, Lazar Kaganovicsnak az irányítása alatt. A metró valóságos álomkép volt, szemben a szegény és éhes jelennel. De a metró működött, és ahogy mondták nekem, működik a jelenben is, olyan pontosan, mint egy óra. Óriási volt a különbség azok között, akik a döntéseket meghozták, és azok között, akik nem a döntéshozók voltak, és ahogy mi egymás között viccelődtünk, azt mondtuk, hogy a különbségeket az emberek hajáról is meg lehet állapítani.

Intellektuálisan furcsa volt látni, hogy az emberek egy része a nagyon régi paraszti lét nyomait viselte. Fel tudom idézni az újévi ünnepségeket a moszkvai tudósklubban. Rengeteg tósztot mondtak, és rendkívül meglepő volt a tósztok szövege is. A tósztolók versenyeztek egymással a szövegezésben; a brit kapcsolatokra való utalások csakhamar kimerültek, de a verseny szinte még a végkimerülésig folytatódott. Mindez bizonyította, hogy a tudósok nagy része faluról származott, és onnan hozta magával a kultúráját.

Érdekes, és egyben nagyon szomorú látogatás volt ez külföldi kommunisták számára, minthogy szinte senki olyannal nem találkoztunk, mint amilyenek mi voltunk. Ellentétben a létező szocializmus európai népi demokráciáival, ahol a kommunisták a háború végén különféle üldöztetések után kerültek hatalomra, mi a Szovjetunióban olyan országban voltunk, ahol a kommunisták már régóta voltak hatalmon, és ahol éppen azzal lehetett karriert csinálni, hogy valaki a kommunista párt tagja. Vagy legalábbis azonosult annak politikájával és nyilatkozataival. Valószínűleg többen valóban meggyőződéses és lojális kommunisták voltak, de ez inkább befelé tekintő meggyőződés volt. Lehet, hogy érdekesebb lett volna más emberekkel találkozni, akikkel akartunk is, de akik „egészségi okok miatt nem tudtak Moszkvába jönni”, mert éppen Gorkijban voltak, vagy éppen nem jöttek még vissza a koncentrációs táborokból. Sokkal egyszerűbb volt megéreznii, hogy mit is jelentett az oroszoknak a „Nagy Honvédő Háború” magánemberként is, és érzelmileg is. Különösen így volt ez Leningrádban, amely átélte a szörnyű ostromot. Ez segítene megérteni, hogy mit is jelentett a kommunizmus az ő számukra.

Emlékszem rá milyen érzések töltöttek el, amikor ebben a csodálatos városban ott álltam a Finn pályaudvaron a téli fényekben. Bizonyos, hogy én

soha nem fogom ezt a várost Szentpétervárnak hívni, minthogy számunkra az Októberi Forradalom mást jelentett, mint amit a tudósklubban tanítottak, és amit a tudósklub leningrádi fióktintézetének mellénk adott vezetői ugyanerről gondoltak.

Moszkvából úgy tértem vissza, hogy nem változtam meg, ha bizonyos depresszióval el is töltöttek a látottak, s mindenesetre úgy éreztem, hogy oda soha többé nem kívánok visszatérni. Később mégis visszatértem, de nagyon érintőlegesen. Így 1970-ben a Történészek Világkongresszusán, majd a Szovjetunió utolsó éveiben, amikor Helsinkiből tettem egy turista-utat. Helsinkiben többször is vezettem szemináriumot az ENSZ Kutatóintézetében.

1954–1955-ös szovjetunióbeli utam alkalmával először találkoztam azokkal az országokkal, amelyeket később a „reálisan létező szocializmus” országainak neveztek. Bár 1947-ben ott voltam Prágában, a VIT-en (a Világ Ifjúságának Találkozóján), azt nem sokkal azelőtt tartották, hogy a kommunista párt magához ragadta volna a teljhatalmat, s az ország egyike lett volna a „népi demokráciáknak”.

Valóban, a következő parlamenti választáson a kommunista párt Csehszlovákiában elnyerte a szavazatok 40%-át, és ezzel a legerősebb párt lett. Bár ezekből az országokból számos történészt személyesen is megismerhettem, magukat az országokat csak az SZKP XX. kongresszusa után látogattam meg. Ez a kongresszus egyben kezdetét jelentette a kommunista mozgalom globális válságának. Noha látogatást tettem a Német Demokratikus Köztársaságban 1956 április-májusában, ez még azelőtt történt, hogy elhangzott volna Hruscsov¹ nyilvános támadása Sztálin ellen. De mindez még azelőtt történt, hogy minden megváltozott volna.

II.

Két „tíz nap” van, amely „megrengette a világot”, mármint a múlt század nemzetközi forradalmi mozgalmában: az első az Októberi Forradalom napjaiban, amelynek történetét John Reed írta meg a fenti címmel, a második pedig az SZKP XX. kongresszusa volt (1956. február 14–25.). Mindkettő a történelmi folyamatokat visszavonhatatlanul egy i. e. és egy i. u. szakaszra bontotta. Nem ismerek semmi ehhez hasonlóan fontos eseményt, amely egy ideologikus vagy politikai mozgalomban bekövetkezett volna. Az egyszerűség kedvéért azt lehet mondani, hogy az Októberi Forradalom megteremtette az egész világra kiterjedő kommunista mozgalmat, és a XX. kongresszus összeűzta azt.

¹ Hruscsov életútját lásd Évkönyv, 1996.

A világ kommunista mozgalma lenini alapokon épült fel, mint nagyon fegyelmezett hadsereg azzal a céllal, hogy megváltoztassa a világot. Ez a hadsereg nagyon centralizált volt, és egyetlen katonai vezérlés alatt állt, amelynek székhelye az az egyedüli ország volt, amelyben a „proletariátus” (azaz a kommunista párt) magához ragadta a hatalmat. Ez a mozgalom azért tehetett szert világhatalomszerezésre, mert összeszőződött a Szovjetunióval. Ez az ország zúzta szét végül is náci Németországot, és szuperhatalomként került ki a második világháborúból. Más országok felszabadulása a háború végén, valamint a gyarmatok felszabadulásának folyamata szintén nagymértékben ettől az országtól függött. A Szovjetunió támogatást, olykor visszafogott támogatást adott és bizonyos védelmet is nyújtott nekik. Minden fogyatékosága ellenére is bebizonyította, hogy a szocializmus több, mint egy ábránd. A hidegháború lelkes keresztelőkői, szenvedélyes antikommunizmusuktól vezettetve, minden kommunistát Moszkva ügynökeinek tekintettek és egyszerűen Moszkvához kötöttek. Korábban, különösen a fasizmus éveiben, az igazán szervezett forradalmi baloldaliakat valóban azonosították a kommunista pártokkal. A kommunisták magukba olvasztották minden más forradalmi áramlatot. És így alakult ki egyfajta kommunista egyház a maga skizmáival és a maga eretnekjeivel, és így a lázadó csoportok közül egyetlen egy sem tudott meggyökerezni, miként a kizártak sem, legfeljebb csak nagyon is lokálisan. Egyedül Tito lázadt fel 1948-ban, csak hogy ő akkor már egy forradalmi ország feje volt. Az 1956. év kezdetén, a három rivális trockista csoport összesen nem számlált többet 100 embernél. A kommunista pártok 1933 után gyakorlatilag jégre tették a marxista elméleteket, miközben nagy buzgalommal terjesztették a „klasszikusokat”. A nagy francia klasszikus, J. P. Vernant, aki kommunista volt már a háború előtt, majd szakított a párttal és gaulle-ista lett a háború alatt, a háború után visszatért a kommunista pártba, mert hova is mehetett volna, minthogy továbbra is forradalmár maradt. A nemrégiben elhunyt Isaac Deutscher,² Trockij életrajzírója, aki lelkiileg egy frusztrált politikai vezér volt, azt mondta nekem a kommunista válság tetőzésekor, 1956–1957-ben: „Bármit teszel is, ne hagyd el a kommunista pártot. Én hagytam, hogy 1932-ben kizárjanak, és ezt azóta is nagyon bánom.” Nem úgy, mint én, ő nem nyugodott bele abba, hogy csak írásai révén vált jelentős személyiséggé. Vajon a kommunistáknak nem az lett volna-e a dolguk, hogy megváltoztassák a világot, és ne csak magyarázzák azt?³

² Deutscher könyveit sajnos mindmáig nem fordították le magyarra.

³ Utalás Marx Feuerbach-téziseire.

III.

Vajon Hruscsov beszéde miért rombolta le a világ kommunistáinak szolidaritását Moszkvával? Végül is ez egy folyamat volt, amely a masszív desztalinizálás jegyében ment végbe több mint két éven át, noha más kommunista pártok nem követték azonnal azt a szovjet gyakorlatot, hogy minden előzetes információ nélkül azonnal el kell fogadni a megváltozott politikát. Így amikor Hruscsov kibékült Titóval 1955-ben, ez egyes elvtársakat rendkívül felháborított, köztük azokat, akiket hét évvel korábban akaratauk ellenére rákényszerítettek arra, hogy helyeseljék Tito kiátkozását. Ezért mindaddig, amíg Hruscsov titkos beszédét nyilvánosságra nem hozták, hogy a kommunista pártok is értesülhessenek róla, a XX. kongresszus úgy tűnhetett, mint egy a tucatból, noha tett egy további lépést a sztálini korszak megszüntetése felé.

Én úgy vélem, hogy itt különbséget kell tennünk két dolog között: milyen hatást tett a kongresszus kommunista pártok vezetőire, főként azokra, akik már egyes államokat irányítottak, és hogyan hatott az egyszerű kommunista párttagokra. Természetesen mindkét csoport elfogadta a „demokratikus centralizmus” kötelező kötelmeit, ami azt jelentette, hogy szép csöndben hagyták elfelejtetni azt, amit a demokratizmus tulajdonképpen jelentett. És mindenki (talán a Kínai Kommunista Párt nem annyira, mint a többi) elismerte Sztálin primátusát, elfogadta, hogy Moszkva legyen a fő irányítója és parancsolója a világ kommunista mozgalmanak a hidegháború idején. Mindenki elfogadta Sztálin rendkívüli, nem kikényszerített csodálatát: csodálták, mint vezért, és úgy is, mint az Ügy megtestesítőjét. Ez magyarázza a hatalmas szomorúságot és fájdalmat, amelyet a kommunista mozgalomban éreztek Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálakor.⁴ Az egyszerű párttagok szemében ő nagyon távoli megtestesítője volt a szegény emberek győzelmének és felszabadulásának. Ezt „a fickót a nagy bajusszal”, aki egyszer mégiscsak jön, és megszabadít a gazdagoktól egyszer s mindenkorra, minden bizonnyal elfogadták az olyan kemény vezetők is, mint Palmiro Togliatti,⁵ aki egyébként nagyon közelről ismerte a szörnyű vezért is, az áldozatait is, és a lehetséges jövőbeni áldozatait. Molotov⁶ végig lojális maradt Sztálinhoz, még harminchárom évvel halála után is; még akkor is így érzett Sztálin iránt, amikor az elhatalmasodott paranoiás korszakában arra kényszerítette, hogy váljon el a feleségétől. Molotov felesé-

⁴ Sztálin haláláról lásd Évkönyv 2003.

⁵ Togliatti életútját lásd Évkönyv 1994., Molotovét lásd 1990.

⁶ Uo.

gét letartóztatták, vallatták, majd száműzték, és már Molotovot is kijelölték arra, hogy egy kirakatper vádlottja legyen. Ana Pauker, aki a Komintern egyik vezető személyisége volt Romániából, amikor értesült Sztálin haláláról, sírva fakadt, noha nem szerette Sztálint, meg félt is tőle, és lelkiileg már felkészült arra, hogy leszámolnak vele mint burzsoá nacionalistával, s egyben Truman és a cionisták ügynökével. („Ne sírj, mert ha Sztálin életben maradt volna, akkor már te nem élnél” – mondta neki vallatója.) Nincs benne semmi csodálatos, hogy utána az a szenvedélyes támadás, amelyet Hruscsov Sztálin eredményei és életműve, valamint a „személyi kultusz” ellen intézett, sokkolta az egész nemzetközi kommunista mozgalmat.

A kommunista mozgalomban azonban nem volt mindenki sem Sztálin csodálója, sem a monolitikus rendszer híve, sem a moszkvai ukázok szimpla végrehajtója. Már legalább 1947 óta több olyan leiratot kaptak Moszkvából, amelyet szívük szerint már egyáltalán nem teljesítettek volna. Mindaddig, amíg Sztálin élt, és a moszkvai monolitikus vezetés érvényesült, mégis teljesítették az ukázokat; Sztálin halálával ez a korszak véget ért. A desztalinizálás lehatárolt opciókat nyitott, főként azért, mert a Kreml új uraiból hiányzott a régi autoritás, és ugyanakkor kemény ellenállásba is ütköztek a régi vágású sztálinisták részéről. Moszkva ezután már nem volt monolit uralom alatt. Röviden szólva: a rianások a szovjet rendszerben ettől kezdve szélesebbre nyílhattak. Néhány hónappal a XX. kongresszus után ezek nagyon látványosan meg is mutatkoztak Lengyelországban és Magyarországon. És mindez nagyon elmélyítette a válságot a nem-kormányzó kommunista pártokban is.

A kommunistákat különösen lesújtotta az, hogy Sztálin rémtetteinek brutális leleplezése nem a „burzsoá sajtóból” érte el őket, amelyet ha egyáltalán elolvastak volna, a priori elutasíthattak mint rágalmatokat és hazugságokat. Ám ezek a leleplezések most magából Moszkvából érkeztek. Lehetetlenség volt, hogy ne vegyenek tudomást róluk, de legalább ennyire lehetetlen volt tudni, hogy az igazán „hívók” mit is kezdenek ezekkel a leleplezésekkel. Még azok is, „akiknek erős kétségeik voltak” (mármint azokkal a tényekkel kapcsolatban, amelyeket most feltártak), amelyek morális bizonyossággá váltak jóval Hruscsov beszéde előtt is, még azok számára is valóságos sokkot jelentettek az új leleplezések, hiszen még senki sem ismerte Sztálin tömeggyilkosságainak a méreteit. (Hruscsov csak a kommunista áldozatokról szólt.) És nem akadt olyan gondolkodó kommunista, aki ne tett volna fel magának mindezzel kapcsolatban további kérdéseket.

Ugyanakkor mégis azt kell mondani, hogy még a nem kormányzó kommunista pártok vezetőségében sem akadt egyetlen egy sem, amely igazán

felismerte volna, hogy a desztalinizálás teljesen új korszakot nyit, amikor majd megfogalmazódik a kérdés: mi lesz a kommunista pártok objektív szerepe a továbbiakban? Ugyanígy azt sem feltételezték, hogy nagyobb problémákkal kell majd szembenézniük a saját párttagságuk részéről, minthogy a pártnak azok maradtak a tagjai, akik legalább tíz éve kitartottak a hidegháború kemény harcai közepette. Mégis, nagy valószínűséggel saját önbizalmuknak köszönhetően, nem tudtak magukkal vinni sok embert a régi párttagságból.

Visszapillantva mindennek az oka nagyon is nyilvánvaló. Nekünk nem mondtak meg valamit, ami nagyon fontos lett volna a kommunista hit szempontjából. Sőt, világossá vált, hogy a pártvezetés jobbra azt szerette volna, hogy ne is tudjuk meg az igazságot – ezt el is titkolták mindaddig, amíg Hruscsov titkos beszéde ki nem szivárgott a nem kommunista sajtó útján; és még ezután is arra törekedtek, hogy ennek megvitatása oly szűk körökben és zárt ajtók mögött történjen, amennyire az csak lehetséges. Amikor pedig a válság kirobbant Lengyelországban és Magyarországon, továbbra is azon voltak, hogy eltitkolják mindazt, amit a saját újságíróink már jelentettek. Teljesen érthető, hogy mint pártszervezők ezt találták a legegyszerűbbnek, csak hogy ebben nyoma sem volt a marxizmusnak, sem egy igazi politikai módszernek. Amikor a megkérdőjelezhetetlen lojalitás megingott, akkor első gyors ösztönük szerint azokat az embereket kárhoztatták ingadozásukért és instabilitásukért, akiket ráadásul kispolgári értelmiségieknek tartottak. 1956 márciusától novemberéig eltartott, amíg a párt vezetői⁷ elismerték azt, amit a párt történészcsoportja első pillanattól felismert és hirdetett. Nevezetesen azt, hogy a „párt most jutott el a legválságosabb korszakához egészen a megalakulása óta”.

Forrás: Eric Hobsbawm: *Interesting Times. A Twentieth Century Life*, London, 2002. 197–205. old. (A jegyzetek a fordítótól származnak.)

✱

A Brit Kommunista Párt helyzete, vitái 1953–1956-ban

John Saville memoárja alapján

Sztálin 1953. évi halála után megkezdődött a Szovjetunió nagyon óvatos desztalinizálása; Beriját ekkor a nagyon megszokott módon „eltüntették”.

⁷ Természetesen a Brit Kommunista Pártról van szó, és a kérdéses történészcsoporthoz Hobsbawm egyik vezető tagja volt.

Jugoszláviával 1954 októberében aláírták a kerekedelmi szerződést. S ugyanebben az időben Tito beszédeit is közölni kezdték a szovjet sajtóban. 1955 folyamán állandó, folyamatos javulás következett be a Szovjetunió diplomáciai és kulturális kapcsolataiban. Megérkezett Hruscsov is Belgrádba, s amikor visszapillantott a két ország áldatlan vitáira, sőt viszályára, ezért minden felelősséget Berijára hárított át. Később vádjait kiterjesztette az egész kései Sztálin-korszakra. A Szovjetunióban ekkor erősítették meg a kollektív vezetés tételét és ítélték el „a személyi kultusz” ideológiáját és gyakorlatát. Sztálint személyében még nem tették felelőssé az elkövetett bűnökért – de már érzékeltették ezt. Hamarosan azonban eljött 1956 februárjának végén a XX. kongresszus is, és akkor már igen határozottan elítélték Sztálint is.

Valamennyi KP delegátusokat küldött a XX. kongresszusra. Nagy-Britanniából Harry Pollitt⁸ érkezett, a brit KP főtitkára, George Matthews főtitkár-helyettes és Palme Dutt,⁹ a párt alelnöke, aki egyben a párt legbefolyásosabb és tekintélyes teoretikusa volt. A kongresszuson azután Hruscsov is, Mikojan¹⁰ is a legélesebben marasztalta el Sztálin személyi kultuszát. A kongresszus utolsó napján hangzott el Hruscsov híres beszéde azon a zárt ülésen, ahonnan az összes külföldi küldöttet kizárták. Ez valóságos robbanóanyag volt 1956 eseményeihez. A leleplezések híre elkerülhetetlenül eljutott Oroszország határain túlra, ha nem is simán; általában ez a beszéd a többi kommunista párthoz 4-6 héten belül került ki.

Ami a brit KP-t illeti, a pártvezetés nem volt kész rá, hogy megvitassa vagy akár csak vitát engedjen „a titkos beszédről”. Ám azok a kommunisták, akik „a keleti blokk” országaiban éltek, nagyon hamar megismerkedtek a tartalmával.

1956. március 4-én Walter Ulbricht már beszédet mondott, amely megjelent a *Neues Deutschland*-ban is. Elmondta, hogy Sztálin nagy károkat okozott a Szovjetuniónak, és az SZKP-nak. Az egyik legelső részletes beszámoló írás a „titkos beszédről” Jerzy Morawski tollából jelent meg, Morawski akkor a LEMP egyik titkára volt, és írása március 27-én jelent meg.

Március és április folyamán azután a kelet-európai országok egész sorában kiengedtek a börtönből és részben rehabilitáltak korábban bebörtönzött vagy kivégzett kommunista vezetőket (pl. Rajkot és T. Kosztovot).

Forrás: John Saville: *Memoirs from the Left*. Merlin Press, London, 2003.

⁸ Pollitt életútját lásd Évkönyv 1980.

⁹ Dutt életútját lásd Évkönyv 1986.

¹⁰ Mikojanét lásd Évkönyv 1990.

BALOLDALI GYŐZELEM A 2004. MÁRCIUSI FRANCIAORSZÁGI HELYI VÁLASZTÁSOKON

1. Történelmi arányú győzelme után a PS szinte az egész vidéket irányítja

A PS és szövetségesei vasárnap, 2004. március 28-án a fővárosban és vidéken 12,7 millió szavazatot szedtek össze (50,1%), sokkal többet, mint az UMP-UDP listán szereplők (40,3%). François Hollande felkérte Jacques Chiracot, hogy vonjon vissza minden változtatást a szociális rendelkezéseken.

*

Ez nagy győzelem, az egyetlen Elzászt kivéve. A baloldal vasárnap az összes kerületben, a tengeren túli vidékeken is megnyerte a választásokat. A tabló nem csekély különbséget mutat: a PS és szövetségesei a metropoliszban a szavazatok 50,1%-át érték el (12,7 millió fő), annál is sokkal többet, mint az első fordulóban, március 21-én (40,3%). Mintegy 3 millió az elnyert többszavazat a két forduló között! Együttesen a baloldali pártok többsége javított eredményén: 1079 tanácsosi helyet nyertek, a jobboldali mandátumok kétszeresét. Holnap abszolút többségük lesz. Ilyen győzelemről nem írtak... 1988 óta. Valójában a baloldal eddig soha nem lépte túl az 50%-ot.

Két évvel a 2002. tavaszi bukás után most új „együttélés” jött létre: a jobboldalon a végrehajtó és törvényhozó hatalom, a baloldalon a „lenti” hatalom, a vidéké. A PS erre az alapra támaszkodva készítheti elő a 2007-es változást. „A vidékek Franciaországa mától kezdődik” – mondta vasárnap este Ségolène Royal, a volt szocialista miniszter, Poitou-Charentes győztese. De hogy ez valóban elkezdődjék, François Hollande, a PS főtitkára azt akarja kérni, hogy „küldjék vissza a műhelyekbe” a decentralizálás törvényeit (még nem fejeződött be az illetékességek átruházásáról szóló szöveg tanulmányozása, a pénzügyi részt pedig még be sem terjesztették). Az ellenzéknek ezért igen előnyös, hogy Hollande azt ígéri: „rendszeresen üléseznek” majd.

Poitou-Charentes-ben Jean-Pierre Raffarin hűbérbirtokán Royal asszony a szavazatok 55%-át szerezte meg; majdnem 10 ponttal kapott többet, mint az első fordulóban.

Azokon a vidékeken, ahol a baloldal már korábban megvetette a lábát, az előző elnökök és helyetteseik is javítottak az eredményeiken. Azokban a körzetekben pedig, ahol a baloldal, ha néha nehéz körülmények között is, de relatív többséggel vezette a vidéket, most megfordult a helyzet. Így Ile-de-Franceban 86 helyett 130 helyett kapott, Provence-Alpes-Côte d'Azurben mandátumai száma 49-ről 73-ra növekedett.

Mindehhez hozzá kell számolni a járási választásokat. Néhány vidék, így Doubs, Lille-et-Vilaine vagy Loire-Atlantique első ízben billent balra. „Ez történelmi esemény” – mondta, és nem győzött csodálkozni Gérard de Gall, a PS elemzője, aki a 2002. április 21-i vereség után bejelentette Lionel Jospin menesztését.

A győzelem mintha kissé túl nagyra sikeredett volna. A legkevesebb az a megállapítás, hogy „új politikai helyzetet” teremtett. S amint François Hollande hangsúlyoz: „A rá adandó választ nem lehet tollforgatással elintézni, bármilyen legyen is ezek jelentősége, hanem átható, mély politikai változásra” van szükség.

A PS második embere, Laurent Fabius, a France-2 tv-csatornán támadta a kormányt, mondván: „nincs többé politikai hitele”.

A „mandátum” erejével, amelyet megérdemelten szereztek meg a franciaiktól, a szocialista vezetők azt ígérik, hogy új ellenzéki programot terjesztenek be a Parlamentbe.

Isabelle Mandraud

Forrás: Après son score historique, le PS présidera la quasitotalité des régions. Le Monde, 2004. március 30.

✱

2.A Hollande vezette baloldal (Elemzés)

Egy időzjel bezárult. Alig két évvel a gyászos április 21-e után, amikor úgy tűnt, hogy a szocialisták és a baloldaliak hosszú ideig nem jutnak a hatalom közelébe, a március 28-i szavazás eredményeképpen erőteljesen visszatértek. A megyei és a járási választások második fordulójára tovább szilárdította az első fordulóban elért sikert, és a PS ismét Franciaország első pártja lett. Ez a fordulat éppoly hirtelen jött, mint amilyen gyorsan a párt annak idején összeomlani látszott: szövetsége a Zöldekkel és a PCF-el, amely 2002-ben szétesett, mostantól fogva ismét versenyképessé teszi, alternatívát kínálhat.

Annyi bizonyos, hogy ez a választási visszatérés de facto nem változtat meg az erőviszonyokat a Parlamentben a Jacques Chirac újraválasztásá-

val előállt többség és Chirac ellenzéke között: az UMP továbbra is ellenőrzi a Nemzetgyűlést és a Szenátust, ezzel szolgáltatva a kormánynak a szükséges zászóaljakat egy bizonyos politika támogatásához.

De azért ez a helyzet lehetővé teszi a baloldalnak, hogy eddig még soha nem látott erőegyensúly részese legyen. A hatalom félmagasságban kettéválk: Chirac úrra és övéire az állam csúcán, illetve a PS-re és partnereire, akik csaknem a vidék egészét képviselik, és első ízben a megyék nagyobbik felét.

Mintha kegyetlen paradoxonképpen Raffarin úr látná maga ellen fordulni ezt az „alsó Franciaországot”, amelyet pedig, mint állította, ő testesítene meg.

A szimbólumon túl a Szocialista Párt győzelme kiolvasható a számokból is. Összeszedte a szavazatok 50,15%-át (szemben az UMP-UDF 37%-os listájával). Ezzel a V. Köztársaság történetében aránya a legmagasabbra szökött fel országos szavazáson. Kivétel az 1981-es törvényhozói választás¹ első fordulójára, amelyet François Mitterrandnak az Elysée-be jutása követett (55,6%). Az is tény, hogy 1988-ban, éppen François Mitterrand újraválasztása után, a baloldal a szavazatoknak csupán 49,2%-át szerezte meg, hogy öt évvel később (1993-ban) ennek is majdnem a felét elveszítse törvényhozói választások első fordulójában. Majd újra felkapaszkodott 48,2%-ra a törvényhozói választások második fordulójában, 1997-ben, ami az elhibázott szétválás után Lionel Jospint² a Matignon-palotába röpítette.

A helyi prizmán keresztül szemlélve a dolgokat, amelyeket Raffarin úr az egész választási kampány idején hiába igyekezett erőszakolni, a szocialisták győzelme nem kevésbé fényes: a 22 anyaországi körzetből 21-et szereztek meg, míg 1998-ban csupán 8-at. Ezt kétségkívül a baloldal jó aratásaként könyvelhetjük el... Ha ehhez még hozzátesszük a négy tengeren túli terület sikerét is, Lucette Michaux-Chevry bukását Guadeloupe-on, több ezer kilométerre Párizstól, akkor ez a Chirac-rendszer csődjét jelenti.

Az anyaország 22 körzetéből 11-ben a baloldal abszolút többséget ért el: Limousinben még a 60%-ot is túllépte; 55%-ot szerzett Bretagne-ban és a Középső-Pireneusokban. Sőt, ez történt Poitou-Charentes-ben is, ahol Ségolène Royal, a miniszterelnököt saját kerületében győzte le, ahol pedig az első forduló a megerősödését ígérte. Ehhez járult a szociális ügyek miniszterének, François Fillonnak a váratlan bukása, aki azt remélte, hogy a hullámokat meglovagolva megkapaszkodik a Loire vidékén, majd Valéry Giscard d'Estaing veresége saját auvergnat-i hűbérbirtokán. Mindez az országos választás egyértelműségét tanúsítja, büntető formában.

¹ Ehhez lásd Évkönyv, 1981., 1982.

² A Jospin-korszakról lásd Évkönyv, 2005.

A baloldal listájára való masszív szavazást mutatja további 11 körzet is, ahol (Elzászt kivéve) mindenütt a szavazatok több mint 40%-át hozta a „háromszögekben” is, ahol általában a szélsőjobboldal több mint 10 pontot szerez. A „rózsaszín hullámot” („la vague rose”) még a járási választások eredményei is megerősítették. Ezekben Raffarin úr hosszú ideig azt remélte, hogy kompenzálja a megyékben elszenvedett bukásokat. Ennek az ellenkezője következett be, tovább súlyosbítva a jobboldal helyzetét. A baloldal itt is többségbe került (51%-kal), ami mandátumokban mérve legkevesebb 10 megyegyűlési helyet jelent. Így a baloldal több megyét tarthat kézben, mint az egyesült UMP és UDF együttvéve.

Dimenziójánál fogva tehát a baloldal győzelme cáfolja a Raffarin-kormány egyoldalú interpretációját, miszerint ez a győzelem csupán a csekélyebb részvételi arányra vezethető vissza. Ezzel szemben a tények azt mutatják, hogy bár mindkét fordulóban, a megnövekedett mozgósítás dacára, a távolmaradások következtében szembeötlő volt a visszaesés (37,8%, majd 34,2%), ám ez főleg az UMP-t juttatta előnyhöz. Másként szólva, az elégedetlenség kifejeződése a szavazatokban – amelyet a választások előtt mind a TNS, mind a Sofres Intézet által a Le Monde, az RTL, és az LI részére készített felmérések állandóan előre jeleztek – nem azt bizonyította, mintha a szélsőségek törtek volna előre. Még az UDF áttörő sikerét sem prognosztizálták, ami után pedig úgy sóvárgott a jobboldal veszésre álló szavazótáborra.

A szocialisták számára ez a kettős siker elmossa a 2002-es év szörnyű, megszegyenítő számait, és elosztatja az ezt követő optikai csalódást: azt, hogy egy ultrakisebbségű baloldaltól van szó, amelyet a közvélemény diszkreditált, az ellenzék elítélt, és amelyet saját mérlege összekuszált. A választási számtan, mint tudjuk, nemigen hagy helyet a politikai árnyalatoknak. A fő tényező segítségével megváltoztatja a győzelmet, elragadva az uralmat, olykor tekintet nélkül a szavazatok megoszlására. Lionel Jospin kirekesztése az elnökválasztás első fordulójából 200 000 szavazaton múlt. De a megrázkódtatás, amelyet okozott, azóta a bűnbánat szemérmes formájára kényszerítette a PS-t. A párt legutóbbi változása az elmúlt héten, a két forduló között nyilvánult meg. Amikor a győzelem rájuk mosolygott, a PS vezetői, élükön François Hollande-dal, még magukra erőltették a szerénységet, mintegy vezeklésként azért a túlzott önbizalomért, amely Jospin urat megbuktatta.

Eloszlatni a halogatókat

A PS, minden hatalmától megfosztva, úgy tűnt, még a reményét is elvesztette. A tavaszi kedvező választásnak hála, ezt ismét megtalálta. A fontos

témák körül folyó belső vitáktól (Európa, a privatizáció, az adórendszer) nemigen lehetett hallani, amikor az UMP alapítói ellentétként meghirdették a jobboldal pacifikálását és homogenizálását a Juppé-Chirac-féle iga alatt.

Ennek az ellenkezője valósult meg: az államfő pártja nem tudta megakadályozni az UDF belharcait, elpalástolni vezetőinek rivalizálását; a PS hírnökei átmenetileg hallgattak, mivel energiájukat és ambíciójukat pozíciójuk visszahódításának a szolgálatába állítva, magukat az első titkár sugallatainak alávetve dolgoztak, akinek a tekintélye ma többé nem vitatott. Ez a diszkréció a kampány folyamán is igazolódott, ellenlábasai is betartották Arnaud Montebourg-tól Henri Emmanuelig.

A vezérhajót Hollande úr testesíti meg, magától értetődően a baloldal kebelén belül. A szocialisták széthúzóí viszont, régi többségi baloldali szövetségeseikkel együtt, inkább a javíthatatlan elváltakra hasonlítanak. A kommunisták, a Zöldek, a radikálisok szemrehányásokat tettek nekik, miközben a chevènement³-ista tutaj eltűnt. Március 21-e óta látható, hogy a 2002. április 21-i lelkiismeretfurdalás diktálta „hasznos szavazatok” a PS mindazon partnereinek kedveznek, akik garantálták a szavazóknak a velük való egyetértést a második fordulóban – ez nem Chevènement úr esete.

Kétségtelenül ugyanez a reflex pecsételte meg a szélső baloldal balszerencsését. A vidéki szavazás első fordulójában csupán 5%-ot kapott, annak ellenére, hogy visszautasított mindenfajta visszalépést. Ez természetesen nem akadályozta meg a baloldali jelöltek nagyarányú támogatottságát. A március 28-i szavazás tehát azt bizonyítja, hogy a PS visszanyerte választási vonzerejét a többi baloldali párt választhatóságával szemben. Ezt a sikert könyvelhette el a PD Champagne-Ardenne és Midi Pyrénées területén, bár ott a két forduló között nem volt egyezés a baloldalon, ami tovább növeli sikerük értékét.

Ennek ellenére a PS-nek sem az egysége, sem a szellemi befolyása nincs márványba vésve. Bár Franciaország többsége két vasárnapon hitelt adott neki arra, hogy megalkossa az egyetlen lehetséges alternatívát a chiracizmussal szemben, ennek ellenére véghez kell vinnie az átalakulását (azt nem merjük mondani, hogy az újjáalapítását); olyan tervet kell kidolgoznia, amelynek az olvasata vitathatatlan: egyértelműen és tisztán elosztatja a felnagyelt baloldal habozását egy rosszul elvállalt szociáldemokrácia és egy anakronisztikus munkásosdi (ouvrierizmus) között.

³ Chevènementről az Évkönyv többször írt, illetve írásait is közölte (2001–2004-es kötetek).

A történelem majd megmondja, hogy Hollande úr és hívei 2004 tavaszán új épület alapjait rakták-e le, mint annak idején, két évvel 1968 májusa és egy évvel az 1969-es év kudarca után, 1971-ben tette Mitterrand úr. Három évük marad arra, hogy válaszoljanak Raffarin úr felhívására, aki most akarata ellenére arra szólított fel, hogy építsék ki egy hiteles váltás alapját a széles körű hatalmat biztosító szervek háza táján.

Hervé Gattegno

Forrás: La gauche hollandaise. Le Monde, 2004. március 30.

✱

3. A választás baloldali visszhangjából

a) François Hollande (PS): „Tiszta győzelem”

A Szocialista Párt főtitkára vasárnap este megígérte, hogy „sokkal keményebben fognak beszélni a parlamentben”. „Világos, egyértelmű, tiszta győzelem kellett ahhoz, hogy semmiféle hamis interpretációt ne kelljen el-tűrnünk” – tette hozzá. Hollande egyáltalán nem volt meglepve az eredménytől. Úgy értékelte, hogy a Raffarin-kormány bukása egyben a belügy-miniszter, Nicolas Sarkozy bukása is. „Ő elkötelezte magát a választási kampányban, már az első fordulóban, majd egyértelműen a másodikban is. A száguldó tűzoltót alakította, Bernadette Chirackal kiigazítva, de ugyanaz a visszautasítás sodorta is el.” „Szemérmetlenül hiszem, hogy megerősödött a pozícióm” – hangsúlyozta F. Hollande.

b) Laurent Fabius (PS): „Hitelvesztve”

A PS 2. számú embere, Laurent Fabius, vasárnap este a járási és megyei választások második fordulójának eredményeinek kihirdetése után megerősítette, hogy a kormány „politikailag többé nem hiteles”. A köztársasági elnök mérlegét, „az öt év felét meddőnek” minősítette. „Ezek járási és megyei választások voltak. Ámde egyik és másik részről is országos fordulatot jelentettek – vélte –, amelyben nem az volt a kérdés, hogy felcseréljük „az ilyet a másik ugyanilyennel”. Fabius szerint a kérdés most a köztársasági elnöknek van feltéve, mivel az ő alkotmányos előjoga, hogy meghallja-e vagy sem: „változtatni kell a jelenlegi politikán!” Seine-Maritime kormánypárti képviselője úgy ítélte meg a helyzetet, hogy „súlyos nehézségek felé megyünk... Többségünk van a Nemzetgyűlésben, amely olyan, amilyen, és nincs szó a módosításáról. Van viszont egy társadalmi testületünk és egy országunk, amelyek azt mondják: az emberek nem akarják ezt a politikát.”

c) Yves Cochet (Zöldek): „Program kérdése”

A Zöldek párizsi képviselője a France-2-ben így fejezte ki magát: „A baloldal bebizonyítja, mint 1997 és 2002 között is megmutatta, hogy lehetnek jó többségi kormányzatok vidéken éppúgy, mint országos szinten. Ez program kérdése. Jelenleg a lényeg az, hogy szociális hanyatlásban vagyunk, és ennek véget kell vetni.” Úgy értékelte: a kormány minden reformja „egyzon irányba tart: figyelmen kívül hagyni a legrosszabb körülmények között élőket, és megnyitni a piacot, előrevinni a liberalizációt az oktatásban, az egészségügyben, a nyugdíjakkal és minden más területen... A franciák világosan megmondták már az első fordulóban, és a másodikban még világosabban, hogy nem ezt akarják” – összegezte.

d) Marie-George Buffet (PCF): „Újrakezdeni a párbeszédet”

A Francia Kommunista Párt főtitkára nyilatkozatában kijelentette: „A baloldal népe nagy győzelmet aratott.” Ennek „a kommunisták, akik a sikerért teljes erőbedobással küzdöttek, tiszta szívből örülnek”. „A Raffarin-kormány politikája elítéltetett – véli –, és ezt a kormánynak nem csupán meg kell értenie, hanem a demokrácia magában foglalja azt is, hogy levonja ebből a következtetéseket... Ebbe beletartozik – Buffet asszony szerint –, hogy visszavonja az EDF-GDF benyújtott privatizációs tervét, és érdembeli tárgyalásokat kezd a betegbiztosításról”; eleget tesz „a kutatók törvényes követeléseinek”, és „újra megnyitja a szociális partnerekkel a nyugdíjrend-szer reformjáról szóló komoly párbeszédet”.

e) Arlette Laguiller (LO): „Az elutasítás szavazata”

Az LO (Munkásharc = Lutte ouvrière) szóvivője számára „a jobboldal” most megfizetett „reakciós, retrográd, népellenes politikájáért”. Laguiller asszony egy kommunikéban rámutatott, hogy „ez a jobboldal elleni, elutasító szavazat” a PS-nek jótétemény. Annál inkább – mondotta –, „mivel nem remélhetjük, hogy a PS jelentősen változtat politikáján a jobboldal politikája miatt”. „A dolgozóknak, a lakosoknak nem áll érdekében, hogy az igazi változásba vetett reményét attól várja, hogy a baloldal visszatér a kormányba” – erősítette meg. Azt kívánja, hogy „ez az elégedetlenség a munka világának növekvő ellenállásává váljék, s erős lehet a vállalatokban és az utcán, a munkáltatók és a kormány csapásaival szemben”.

Az LCR szóvivője, Olivier Besancenot a maga részéről úgy nyilatkozott a France-3 adón, hogy a kormányt „kegyetlenül megbüntették”.

Forrás: Les réactions. Le Monde, 2004. március 30.

✱

4. Ségolène Royal, Raffarin miniszterelnök legyőzője

Ségolène vasárnap elsöprő győzelmet aratott Poitou-Charantes-ban, Jean-Pierre Raffarin miniszterelnök képviselői körzetében. Néhány hét leforgása alatt Ségolène Royal a szocialista személyiségek közül az egyik legnépszerűbb lett. Ez jelentős ütőkártya élettársának, François Hollande-nak is, aki a vidéki választások másik nagy győztese.

Royal győzelme Poitou-Charentes körzetben, a PS listája élén, egy független, ambiciózus, igen népszerű nő felemelkedését jelzi.

*

Az első forduló után 46,29%-kal Ségolène hősnő lett, a csúcsra ért. „La Zapaterá”-nak nevezték el a spanyol választások szocialista győztese, José Luis Rodríguez Zapatero, az új spanyol miniszterelnök után. Azon túl, hogy tekintélyének teljes bevetésével „Raffarin legyőzője” lett, személyében megtestesít egy baloldali előretörést, amelyre a 2002. április 21-i KO óta vártak.

Tehát a Nap a zeniten áll, de a hideg északi szél fagyos. A szószéken minden költőiség nélkül beszél, egyszerű szavakkal fejt ki nézeteit. Megígéri, hogy véget vet „a magas rangú személyiségek köztulajdonrablásának”. Élesen hangsúlyozza, hogy „egy képviselőnek szolgálnia kell, nem pedig a maga javát szolgálni”. Főleg az első munkahely megszerzése mellett áll ki; fellép a nők és az 50 feletti munkanélkülisége ellen, a fiatal agrárszakértők munkába állításáért; az ingyenes tankönyvekért; az ápolónővérek és a kisegítő életmentők jó szakmai képzéséért; a közlekedésért és annak a 10 millió eurónak a megtakarításáért, amelyet drága kommunikációs kiadványok és műsorok, a folytatás nélküli tanfolyamok, és a pazar fogadások költségeinek lefaragásával lehetne nyerni.

Ebben a programban semmit sem rögtönöztek. 2003-tól Royalt a szocialista képviselőcsoport fő szóvivőként küldték a Törvényhozó Gyűlésbe, hogy a decentralizációról szóló Raffarin-törvény elleni csatát vezesse. Ősz óta 50 „részvételi fórumot” hozott létre az egész megyében (Porto Alegre⁴ inspirációjára).

Míndezek után Elisabeth Morin, az UMP leköszönő elnöknője a pályára falkába terelte a jobboldal nehézsúlyú tagjait: Alain Juppét, Jean-Louis Borloot, Nicolas Sarkozyt és természetesen Jean-Louis Raffarint.

⁴ A brazil Porto Alegreben tartott Szociális Világforum és a Zöldek sikeres nagy nemzetközi konferenciája.

Royal minden külső támogatást tiszteletteljesen visszautasított, kivéve élettársát, François Hollande-ét. Ebben egészen odáig ment, hogy elhanyagolta találkozását Laurent Fabiusszal és Dominique Strauss-Kahn-nal⁵ a területen, akik azért jöttek, hogy támogassák a jelölteket a járási választáson. Mindezt olyan vidéken, ahol a jobboldal kezében volt minden kulcspozíció, a négy általános tanácsadó, a szenátorok, a képviselők többsége.

Tény, hogy ezen az örült héten egyedül nézett szembe a francia és a külföldi tv-csatornak és a lapok nyomásával, a mobilján lógva. Férje szemére is vetette a fotósoknak az 1992-ben, a *Paris Match*ban megjelent képeket, amelyeken negyedik újszülött gyermekével, Flórával a karján és a környezetvédelmi miniszter szétszórt dossziéjával ábrázolták a kórházi ágyon. A „superwoman” ezt is vállalja: „Többen megkérdezték tőlem: ki fog majd helyettesíteni a szülés idején. Mintha a terhesség összeegyeztethetetlen volna a miniszteri ügyvezetéssel! Meg akartam mutatni, hogy egy nő felelősségteljes poszton is össze tudja egyeztetni az anyaságot az aktív életvitellel és a hivatásával.”

Forrás: La victoire de Ségolène Royal a la tête de la région Poitou-Charentes. Le Monde, 2004. március 30.

✱

5. Jacques Chirac fordított április 21-éje

A baloldal történelmi győzelmet aratott. Uralja az összes régiót, kivéve Elzászt. Vezet a megyék többségében.

A baloldal március 28-án vasárnap elsöprő győzelmet aratott a megyékben és a járásokban tartott választások második fordulójában. Elzászt kivéve az összes francia megye élére szocialistát választottak. Korzika az egyetlen bizonytalan tényező: jóllehet a baloldal kapta a szavazatok többségét, az elnökséget illetően megoszolhatnak a vélemények. A húsz fővárosi kerület mellé csatlakozik a négy tengeren túli megye. Korzikát kivéve az utóbbiakban 50,15%-ot ért el a baloldal, a jobboldal 37,07%-ot, míg a szélsőjobb 12,78%-ot. A járási választásokat ugyancsak a baloldal átütő történelmi győzelme fémjelezte.

⁵ A Jospin-kormány vezető miniszterei, akik hosszabb ideje a PS-en belül a jobboldali, „modernizáló” irányzat vezéralakjai. Strauss-Kahn gazdasági csúcsmiszter volt. Mindannyian szemben álltak François Hollande-dal, aki a baloldali irányzat embere.

„Ez egy fordított április 21-e” – mondta vasárnap este François Fillon, a vesztesek egyike, a baloldal 2002-es összeomlására célozva, amelyet az elnökválasztás akkori első fordulójában szenvedett el.

Forrás: Le Monde, 2004. április 21.

A szemelvényeket közli és jegyzelte: Hável Józsefné Sziki Vilma

✱

*François Hollande nyilatkozata Laurent Fabius-nek
a PS elnökségéből történt leváltásáról*

A francia TV kérdése: Zavartság érződik a PS tagok körében, öt hónappal a PS kongresszusa előtt.

Hollande: Zavartság a szavazás előtt volt, az „igen” és a „nem” már mögöttünk van.

Kérdés: A PS tagságának kétharmad része úgy vélik, hogy Fabius-t büntették.

Hollande: Nem, ez a demokrácia. 2002 óta vigyáztam a PS családjára.

Kérdés: Lesz-e No2. Fabius helyett?

Hollande: Nem. Három év kellett a kormánynak ahhoz, hogy rájöjjön: rendezni kell a munkanélküliséget. Három fontos terület van:

1. a munkahelyteremtés;
2. a vásárlóerő biztosítása;
3. a szakmai képzés.

Forrás: A francia televízió TV5 2005. június 5-i adása

Feljegyezte Hável Józsefné Sziki Vilma

HÁTTÉR

DÖMÉNY ZSUZSA

Uruguay 33 év után

„Változik, minden változik”: ez a dal volt a baloldali pártkoalíció, a Frente Amplio¹ kampánydala. 2004-ben elérkezett a változás ideje Uruguayban, győzött a baloldal. Harminchárom évet kellett várni erre. Győzelmi eséllyel először 1971-ben indult a választásokon. Akkor a kampányzáró gyűlés kétszázszáz tömegétől – a baloldali győzelem esélyétől – megriadt választók végül a konzervatív jelöltet juttatták sikerhez, s ezután következtek a diktatúra sötét évei. 1984-ig választások sem voltak.

A 2004. október 31-én tartott választásokon – az előrejelzéseknek megfelelően – győzött a Frente Amplio (FA) baloldali pártkoalíció, amelyhez csatlakozott az Encuentro Progresista és a Nueva Mayoría párt is. Uruguayban a szavazás kötelező, a 3,6 millió lakosból² mintegy 2,5 millióan adták le voksukat. Argentínából is közel 40 000 uruguayi utazott haza erre az alkalomra. Az 50,45%-os eredmény azt jelentette, hogy nincs szükség második fordulóra. A baloldal elnökjelöltje, Tabaré Vázquez alakíthatott kormányt 2005 márciusában.

Ez a választás korszakos jelentőségű, nemcsak azért, mert még soha nem irányíthatta az országot a baloldal, hanem azért is, mert másfél évszázados kétpárti váltógazdaság ért általa véget. A két hagyományos párt, a Partido Nacional (Blanco) és a Partido Colorado – valószínűleg a legrégebb politikai pártok a földrészen – szenvedett vereséget, a Nacional kevésbé, a Colorado súlyosan. A legutóbbi választások óta a baloldal 11%-ot hódított el ellenfeleitől. A Colorado Párt az 1999-es választáson még 30, most csak 10,3%-ot kapott.

A Frente Amplio alapítója

A FA legendás alapítója és vezére, Líber Seregni tábornok sajnos nem érhetette meg a győzelmet, 2004 nyarán elhunyt. A temetésén százszáz tömeg gyűlt össze, s ez már jelezte a baloldal előretörését. A baloldal emblema-

¹ Jelentése: Széles Front.

² Suriname után ez a második legkisebb ország Dél-Amerikában.

tikus figurája 1971-ben a FA elnökjelöltje³ volt. Ezt soha nem tudták megbocsátani neki volt katonatársai. A katonai akadémián térképészetet és stratégiát tanított, tanítványai közül többen is a katonai junta tagjai lettek. 11 évet ült a diktatúra börtönében, s 1984-ben a kiszabadulása után szervezte újra a baloldalt. (Felmenői a legenda szerint magyarok voltak,⁴ dédapja Kossuthot kísérte a torinói száműzetésbe, s az Olaszországból Uruguayba érkező család nevét Szörényi helyett Seregini formában jegyezték be a hatóságok.) Apja gyógyszerész volt Montevideóban, lelkes anarchista, ünnepnapokon a házukra kitzúzte a piros-fekete lobogót. Líber Seregini halk szavú, művelt, nagy tekintélyű katonatiszt és következetes baloldali volt.

Uruguay nem tipikus dél-amerikai ország

A változtatás igénye elemi erejű volt az uruguayi társadalomban. De milyen ez a társadalom?

Uruguay nem tipikus dél-amerikai ország, sem történetében, sem társadalmában. A XIX. század első évtizedeiben nemcsak a spanyolokkal kellett megküzdenie függetlenségéért,⁵ hanem a területet magának követelő Argentínával és Brazíliával is. Ezt a vidéket különösen értékesé tette a hajózható folyó – a Rio de la Plata – és a nagy kiterjedésű értékes síkság, ahol elsősorban állattenyésztéssel foglalkoztak. Végül az ország angol támogatással nyerte el függetlenségét 1825-ben, mivel az angolok kereskedelmi érdekeit veszélyeztette volna, ha Argentína felügyeli a La Plata mindkét partját.⁶ A harcok nem szűntek meg, különböző csoportok küzdöttek egymással. A két nagy párt születését egy 1836-ban vívott csatához köti a történelem, az ellenfelek ekkor használták fel először a kék-fehér nemzeti lobogó színeit: a fehéret (blanco) a központi kormány csapatai (ők a törvényesség védelmezőinek nevezték magukat), míg a velük szemben állók a világoskék (colorado, vagyis színes). A zavaros idők egészen 1876-ig tartottak, s két csoport fokozatosan vált politikai, társadalmi és regionális identitású párttá. A coloradók a fővárost, az Európa felé nyitást, a modernizációt támogatták, míg a blancók a vidéket, a hagyományos értékeket.

³ A jelöltség miatt nyugállományba vonult.

⁴ A leszármazottak inkább olasznak vallják magukat.

⁵ Először a keleti provinciák képviselőháza deklarálta az ország függetlenségét 1825-ben, ehhez csatlakoztak a többiek, innen származik az ország hivatalos neve: Uruguay Keleti Köztársaság.

⁶ Az angol hatás az életstílusban ma is érződik. Ebben nemcsak a történelmi hagyományoknak, hanem az intenzív kereskedelmi kapcsolatoknak is szerepe van. A híres angol gyapjuszövetek nagy részét ma is uruguayi gyárakban szövik.

A Latin-Amerikára jellemző konzervatív államhatalom kialakulását elősegítő szektorok – a nagybirtok, a hadsereg, az egyház – gyengék voltak Uruguayban. A föld tulajdonlásáért vívott hosszú harc a nagybirtokosságon belül, illetve a kistulajdonosok és a nagybirtokosok között csak az állam beavatkozásával dőlhetett el. Törvényes tulajdonossá az vált, akinek a jogát a kormány elismerte, tehát az állam erősebb volt, mint a nagybirtokosok. A Colorado Párt erősödött meg az 1880-as évekre, s a rurális országban megkezdődött a modernizáció. A civil társadalom fejlődésének sajátos útja ez Dél-Amerikában.

Az eredeti indián lakosságból nem maradtak népcsoportok. Az 1830-ban még csak 70 000 lakosú ország a századfordulóra egymillióra duzzadt, zömmel az európai bevándorlóknak köszönhetően. Ez a tulajdonviszonyokban is tükröződött, több mint fele arányban voltak tulajdonosok Montevideóban, s vidéken még ennél is nagyobb részben; ez természetesen abból is következik, hogy az ipari termelés elindítói is nagyrészt bevándorlók voltak. Az ipar elsősorban az állattenyésztés – szarvasmarha és birkák – nyersanyagait dolgozta fel: a gyapjúfeldolgozás, a textilipar és a bőr- ipar fejlődött gyors ütemben. Ezek a termékek Európában keresett és jól megfizetett áruk voltak. Uruguayból félkész és késztermékeket exportáltak, az ország ebben is különbözött a nyersanyagot exportáló többi dél-amerikai országtól.

A nagy infrastrukturális rendszereket – a vasúthálózatot, a postát, a víz- és csatornarendszert, a gázszolgáltatást – állami megbízásra angol társaságok építették ki az országban. Ezek állami tulajdonban voltak, s zömmel maradtak is egészen napjainkig.

A fejlődés egyéb területeket is érintett: az első egyetemet 1849-ben alapították. 1877-ben lett kötelező az elemi szintű oktatás. 1879-től állami hatáskörbe került az anyakönyvezés. 1885-től csak a civil hatóságok előtt kötött házasság érvényes, 1907-ben született a válást lehetővé tevő törvény, és 1909-től az állami iskolákban nem tanítanak hittant, 1915-ben törvénybe iktatták a 8 órás munkaidőt. Szociális és munkavédelmi törvényeket léptettek életbe, erős és tehetős szakszervezetek működtek.

Uruguay 1930-ra iparosodott, modern, európai stílusú demokratikus ország lett. Gazdasága nagymértékben függött exportcikkei világgiacon konjunktúrájától. A hagyományos cikkek (hús, gyapjú, bőr) exportja a második világháború idején erősen felfutott. Az európai országok és hadseregeik ellátásában fontos szerepe volt az uruguayi szállítmányoknak. Az ötvenes években a koreai háború idején is nőtt az export, az évtized végére azonban már nem volt kelendő a világgiacon a hús és a bőr, mivel az európai országok saját ellátásukra eleget termeltek. Az exportcikkek így egyre

kevesebb bevételt hoztak. Az 1959–1985 közötti időszakot a gazdasági pangás jellemzi. A jóléthez és szociális biztonsághoz szokott országban a középosztály életszínvonala gyorsan süllyedt, jövője bizonytalanná vált. A két nagy párton belül frakciók sora alakult, s a szélsőbal támogatásával a hatvanas évek végén megjelent a városi gerillamozgalom, a tupamaro.⁷ A demokratikus rend szövetén hatalmas rések tátongtak. Pacheco kormánya (1967–1972) autoriter intézkedéseket léptetett életbe, korlátozta a demokratikus alapjogokat.

A kommunista párt, a PCU heves belső viták után szabadult meg merev doktriner szárnyától 1955-ben, és modern, nyitott, dialógusra kész párttá vált; élén a nagy tekintélyű Rodney Arismendi állt. 1946-tól a katonai pucsig parlamenti képviselő volt. Az Uruguayi Kommunista Párt az 1971-ben létrehozott baloldali pártszövetség, a Frente Amplio egyik alapítója, a baloldal vezető ereje, gerince volt. A tupamarók mozgalmát nem támogatta, módszereivel nem értett egyet.

Az 1972-től kormányzó Bordaberry elnök ideje a lopakodó diktatúra időszaka. A katonák egyre nyíltabb szerepet játszottak a közéletben, a politikában. Retorikájuk a korrupció és az oligarchia ellen szólt, s ezzel a társadalom többsége is egyetértett. Sokan gondolták úgy – a baloldali vezetők is –, hogy a katonák nem tekintik ellenfélnek a FA erőit, annál is inkább, mert erről többször biztosították őket.⁸ Sokan gondolták úgy, hogy a katonák a peruihoz hasonló szerepre készülnek.⁹

A demokratikus intézményrendszer szétzülése drámai élmény volt a társadalom többsége számára. A katonai hatalomátvétel pillanatáig az emberek elképzelhetetlennek tartották, hogy a legrégebb demokratikus hagyományú dél-amerikai országban junta vegye át a hatalmat. Az 1973-ban puccsal hatalomra került katonák első intézkedései nem a baloldaliak ellen irányultak. Ez is magyarázza, hogy oly sokan estek áldozatul, mert sokan csak akkor próbáltak menekülni, amikor már folytak a vérengzések.

⁷ Túpac Amaru XVIII. századi perui indián vezérről nevezték el. A mozgalom alapítója Raúl Sendic.

⁸ Ezt erősíti meg az PCU egyik vezetőjének, Jaime Péreznek a börtönből kijuttatott levele, amelyben végzetes hibának minősítette, hogy hittek a katonáknak. Félig elborult elmével szabadult a börtönből.

⁹ 1967-ben Peruban Juan Velasco Alvarado tábornok baloldali puccsot hajtott végre. Radikális földreformot vezetett be, és államosítással próbált úrrá lenni az ország gazdasági, társadalmi problémáin. A baloldali katonai erők 1980-ig maradtak hatalmon Peruban. Az ő híres mondása volt kormányzása végén, hogy „szuronnal sok mindent lehet tenni, de krumplit vetni nem”. Erről a kísérletről lásd *Anderle Ádám*: A perui forradalom fejlődésének tapasztalatai. Évkönyv, 1978. 86–99. old.

1973-ban feloszlatták a parlamentet, s az ország történetének legsötétebb 12 éve következett. A diktatúrát a hagyományos pártok bizonyos szektorai is támogatták, elsősorban a baloldallal, de saját pártjuknak a demokrácia mellett elkötelezett tagjaival szemben is. Nem működhetek sem pártok, sem szakszervezetek vagy civil egyesületek. A junta legfőbb ellensége azonban a baloldal volt: tömeges letartóztatások, elképesztő kegyetlenségek, kínzások, eltűnések, és állandó félelem jellemezték ezt az időszakot. Az addig alacsony társadalmi presztizsű tisztek és katonák megrészegültek a korlátok nélküli hatalom érzetétől. A diktatúra alatt a katonai vezetők körében elharapózott a korrupció, svájci bankszámlákra utaltak kétes eredetű pénzeket.

A kontinens déli csücskében sorra-rendre jobboldali katonai puccsok tábornokai kerültek hatalomra. 1970-ben Argentínában, 1973-ban Uruguayban és Chilében. Általános gyakorlat volt ezekben az országokban a baloldali szervezetek és emberek üldözése, fizikai megsemmisítése, a baloldali gondolat elfojtása. A menekülteket kölcsönösen kiadták egymásnak, és más módon is együttműködtek. A börtönből szabadultak visszaemlékezésiben gyakran szerepel, hogy a kínzásokban brazil katonáorvosok vettek részt.

Az értelmiség színe-java kivándorolt, ki politikai, ki művészeti vagy egzisztenciális okokból. A gazdaság élénkítésére a katonai vezetés neoliberais intézkedéseket vezetett be, ám az uruguayi gazdaságba senki nem pumpált dollármilliókat (mint az amerikaiak tették Chilében ez idő tájt), így ez eredménytelen maradt. Az állami bevételek nem növekedtek, infláció és munkanélküliség sújtotta a lakosságot.

1980-ban a junta új alkotmánnyal próbálta legitimálni hatalmát, a szavazók 57,2%-a elutasította a javaslatot, mindezt a kommunikáció minden formájára kiterjedő katonai cenzúra légkörében. Ekkorra már nyilvánvalóvá vált – mint a latin-amerikai történelemben már oly sokszor –, hogy a katonai puccsok nem oldják meg az ország problémáit, hanem sokkal inkább elmélyítik azokat. Bár az uruguayi katonák – brazil mintára – megpróbálták szakembereket állítani a gazdasági irányító posztokra, de ez sem vezetett eredményre. (Az állami cégek¹⁰ vezetésére háromtagú testületeket állítottak fel, ezekben kaptak helyet a katonák mellett a szakemberek; amennyiben volt megfelelő végzettségű katona, akkor ő irányította a céget.)

A pénzügyi, gazdasági krízis felgyorsította az inflációt, növekedett a munkanélküliség. A katonák elbizonytalanodtak, s újrászerveződtek az – elsősorban munkás – érdekvédelmi szervezetek. 1984-ben a junta átadta a

¹⁰ Az állami nagyvállalatok súlya jelentős a gazdaságban.

hatalmat a civil adminisztrációnak. Az erről szóló egyezményben (Pacto del Club Naval) többek között feltételül szabták, hogy a diktatúra 12 éve alatt történekeért a katonák nem vonhatók felelősségre.

Az 1985-ben hivatalba lépő,¹¹ majd az ezt követő kormányok a hagyományos pártok támogatásával megerősítették a demokratikus intézményeket a tolerancia légkörében. A demokratikus rendért az országban több generáció harcolt, s az ezredfordulón a közelmúlt árnyain túllépve a demokrácia elmélyítése és kiszélesítése a politikai elit jobb- és baloldalának közös feladata.

A megtizedelt baloldal is újraéledt, a diktatúra alatt felnőtt generáció lépett az eltűntek helyébe, s sokan tértek haza az emigrációból is. A politikai mezőben a két nagy hagyományos párt mellett egyre növekvő szerephez jutott a FA is, bár a katonák látens hatalma miatt, illetve a megőrzendő demokratikus rend érdekében 1989-ben népszavazással is megerősítették, hogy a katonák nem vonhatók perbe a diktatúra alatt elkövetett bűneikért.

A diktatúra évei alatt szétzúllott gazdaság talpra állítása hatalmas feladatot rótt az új demokratikus időszak kormányaira. Az exportfüggő, nagy mértékben nyitott gazdaságú ország már a diktatúra alatt eladósodott, újabb kölcsönökre volt szükség; ezek együtt jártak a Világbank feltételeivel, amelyek szerint csak a makrogazdasági mutatók számítanak, a társadalom tűrőképessége nem. A brazil és az argentin gazdasághoz hagyományosan nagyon szoros szálakkal kötődő országot az ottani válságok (1999, illetve 2001) még mélyebb örvényekbe rántották. 2002 az uruguayi gazdaság legrosszabb éve volt.

Az uruguayiak a munkanélküliség és a szegénység, az éhezés soha nem látott mélységeit ismerték meg, s a fiatalok tömegesen kerestek munkát külföldön. Uruguayban korábban soha nem voltak a dél-amerikai országok nagyvárosaira oly jellemző nyomornegyedek. A bűnözés példátlanul magas arányát növelte az errefelé szokatlan megélhetési bűnözés is. Több mint egymillió a szegények száma, s ennek csaknem egyharmada 12 éven aluli gyermek.

A társadalom számára elviselhetetlen volt ez helyzet. A Colorado párti kormány és a történelmi nevet viselő kormányfő¹² igazgatása alatt a gazdaság megroggyant, már a 2003-ban fellendülő export jövedelmeit sem volt

képes a gazdaság élénkítésére fordítani. Az ország történetében legtöbbször kormányzó párt népszerűsége mélypontot ért el, elvesztette szavazói nagy részét, vidéken és a fővárosban egyaránt a harmadik helyre szorult vissza.

Már nem működött a nagy politikus elődök által kidolgozott rendszer, nevezetesen az, hogy a hagyományos pártokon belül ideológiailag rendkívül sokszínű frakciók sora létezett. Ezek meglehetősen önálló arculatú politikai csoportosulások voltak, élükön alelnökökkel. Előfordult, hogy a párt bal- vagy jobboldalán elhelyezkedő frakció közelebb állt egy másik párt-hoz, mint saját pártjának centrumához. Többek között ez biztosította a választók számára, hogy meggyőződésükhöz híven szavazhassanak a hagyományos pártok keretein belül is, hisz csaknem minden politikai árnyalat szerepelt a konzervatív oldal berkein belül is. Nagy valószínűséggel ez is magyarázza a két párt évszázados vezető szerepét, illetve a politikai rendszer stabilitását hosszú időn keresztül, a század tízes éveitől egészen a hatvanas évek végéig. Ez az időszak az ország történetének aranykora, a stabil, kiegyensúlyozott jólét időszaka volt a lakosság többsége számára; erre a társadalomra soha nem volt jellemző a nagy különbség szegények és gazdagok között.

A szegénység, a nyomor az elmúlt húsz évben vált tömegessé, amit részben az is súlyosbított, hogy az „új szegények” számára nem voltak egyéni, családi minták, stratégiák a helyzet kezelésére, mint ahogy sokáig a társadalom sem tudott szembenézni a merőben új jelenséggel. Azért is válhatott a lakosság egyharmadát sújtó problémává, mert a diktatúra alatt a civil önszerveződés minden formája tilos vagy eleve gyanús volt, még a karitatív tevékenységet végzők is állandó megfigyelésnek, zaklatásnak voltak kitéve.

A 2004-es választásokon a 150 éves kétpárti szisztéma látványosan összeomlott. A konzervatív pártok hitelüket veszítették, a baloldal az egész országban előretört. A politikai mezőben immár két markánsan elkülönülő csoport van: a bal- és a konzervatív oldal. Az a tény, hogy a generációkon keresztül a blancókra vagy a colorádókra szavazók ezúttal nem követték a családi választási hagyományokat, azt is jelenti, hogy a voks egyre inkább a politika változtatásának, befolyásolásának eszköze.

Az előző választásokon a baloldal 39,6%-ot ért el, most pedig 50,45%-ot, vagyis már az első fordulóban többséget szerzett. A választók a társadalom legkülönbözőbb rétegeiből szavaztak a FA jelöltjeire. Ugyanilyen színes a Front ideológiai palettája is, a tradicionális marxista baloldali pártok híveitől a szociáldemokrata, kereszténydemokrata meggyőződésűeken át a kis csoportokat képviselő hajdani tupamaróki vagy az anarchomarxistákig. A

¹¹ Julio Sanguinetti elnök maga is politikai emigrációból tért haza.

¹² A Batlle család több generációja volt elnök. Közülük a leghíresebb a modern demokratikus Uruguay megeremtője, José Batlle, aki 1903–1907 és 1911–1915 között állt a kormány élén.

széles társadalmi bázis megfelelő erőt és hátteret ad a kormánynak az előtte álló feladatok megoldásához. Szüksége lesz rá.

Ez az eredmény azt jelenti, hogy a baloldal a kormányalakításhoz nem kényszerült koalícióra, és a parlamentben többsége van. A választások győztese Tabaré Vázquez, különbözik a modern politikusoktól, kampányában nem élt a média lehetőségeivel, nem folytatott tv-vitát az ellenfeleivel, ehelyett a vidéket járta és beszélgetett az emberekkel.

Az új elnök, Tabaré Vázquez 62 éves orvos. Az alsó középosztályból származik, apja állami alkalmazott volt, s a montevideói kikötő mögötti dombon, munkásnegyedben laktak. 1958-ban alapítottak egy futball-klubot – Club Arbolito –, ez vált fokozatosan a környékbeli fiatalok gyülekezőhelyévé. Fiatal orvosként Vázquez e klub mellett hozott létre egy rendelőintézetet. A diktatúra alatt a klub segélyszervezetként is működött. Franciaországi ösztöndíjas éve (ezek egybeesnek a diktatúra kezdetével) után is ide tért vissza. A munkásnegyed lakóival soha nem szűnt meg a kapcsolata, akkor sem, amikor már egyetemi tanár lett, és a város más részén élt. Politikai pályája is innen indult, 1986-tól a Szocialista Párt tagja, 1989-ben a FA Montevideo városi képviselőjelöltje, majd 1996-tól – Seregni lemondása után – a FA elnöke lett.

A választás után az ország politikai térképe átalakult. A 18 tartományban¹³ mindenütt lesz baloldali képviselő, és közülük hétben baloldali a többség is. Ez hatalmas változást jelent, hisz vidéken nyíltan baloldalinak lenni még ma sem könnyű; a konzervatív helyi hatóságok diszkriminációja eddig elhallgathatatta a baloldalt, a sajtójainak kedvezhetett a helyi ügyekben, ám ez most másképp lehet. A 2005-ös helyhatósági választások igazi áttörést jelenthetnek vidéken is.

A kormány előtt álló tennivalókat a jövőendő kormányfő öt fontos téma körül csoportosította.

A legfontosabb és legsürgetőbb a szegénység kezelése, a marginalizált rétegek újraintegrálása a munka világába. A módszer csak kivételes esetekben lehet segélyek osztása; azokat a formákat kell alkalmazni, amelyek másutt hasonló körülmények között beváltak.

A munkahelyteremtés és a termelő beruházások elősegítése a második prioritás, különösen az építő-, a textil- és a faiparban.

Az oktatás fejlesztése és a technológiai innováció elengedhetetlen a modern és prosperáló gazdaság működéséhez.

A döntéshozatal minden szintjén el kell mélyíteni a demokráciát.

¹³ A 19. tartomány a főváros és körzete.

És nem utolsó sorban Uruguaynak mind szorosabban kell részt vennie a térség országai közötti integrációs tömörülésekben.

Reinaldo Gargano, a Szocialista Párt vezetője ezt így fogalmazta meg: „Amerikai vagyok, dél-amerikai, s nekem is van egy »amerikai álmom«: elindítani ebben a térségben egy olyan gazdasági és társadalmi fejlődést, amelylyel hozzájárulhatunk, hogy a világ igazságosabb legyen, hogy diszkriminatív intézkedésekkel és vámokkal ne lehessen gúzsba kötni gazdaságunkat, hogy egy ország se hozhasson a többiekre kötelező érvényű döntéseket.”

2005 márciusában hivatalba lépett Tabaré Vázquez kormánya. Az országban először lett kormányzó erő a baloldal, amelynek a demokrácia melletti mély elkötelezettségét nemcsak a katonai rezsim elleni harc, meggyilkolt, megkínzott, eltűnt társaik sora bizonyítja, hanem az 1984 utáni hosszú politikai küzdelem is.

A kormány beiktatásán eléneklik majd a himnuszt, de az ott jelen lévők, s nyilván az olvasók közül sem tudják sokan, hogy szerzője honfitársunk: Debali Ferenc József.

Katonazenész volt és zeneszerző. 1791-ben született, 1838-ban érkezett Montevideóba, és 1841-ben, egy győztes csata emlékére írta a zeneművet, amely később Uruguay himnusza lett: „Orientales, la patria o la tumba”.¹⁴ Az ő műve a paraguayi himnusz is. 1842-től Garibaldi parancsnoksága alatt szolgált, s szoros baráti szálak fűzték őket össze a montevideói évek alatt. Élete végéig nem tanult meg spanyolul, mindig magyarnak vallotta magát. Leszármazottainak hajó formájú családi háza a fővárosi Buceo-öböl érdekessége volt, míg néhány éve lebontották.

A mai uruguayi lakosság egy része magyar bevándoroltak leszármazottja. Az országba több hullámban érkeztek magyarok, zömmel a XX. század elején, majd a második világháború körüli időkben és 1956-ban is. Népe-sebb csoportok érkeztek már a napóleoni háborúk után, majd a szabadságharcot követően is. A régmúlt időben is éltek erre magyarok, a Rio de la Plata környékén. 1767-ben hagyta el Montevideót Plantich Miklós, miután több éven keresztül paptanárként dolgozott itt. 1845-ben néhány hónapos hadifogságban a tengerparti Maldonado városkában¹⁵ élt Magyar László, a későbbi híres Afrika-kutató. 1853-ban érkezett ide Bajáról Végh Sándor, unokája Carlos Vegh Garzón ipari és kereskedelmi miniszter, és dédunokája, Alejandro Vegh Villegas pedig a gazdasági és pénzügyek minisztere volt az 1970-es évek elején.

✱

¹⁴ „Uruguayiak, a haza vagy a sír...”

¹⁵ Ma a térség leghíresebb fürdőhelye: Punta del Este.

DÖMÉNY ZSUZSA

Merre tart Venezuela?

A kérdést ebben a pillanatban nehéz megválaszolni. A 2004. augusztus 15-i, Chávez elnök visszahívásáról döntő referendumnak a jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy ki nyert és ki veszített, hanem abban is, hogy az eredményekben milyen társadalmi valóság tükröződik. A választás pillanatfelvételéből több tény mindenestre megállapítható.

- A többség továbbra is támogatja az elnököt, s ez a többség zömében a szegény rétegekből jön, amelyek ma az ország lakosságának mintegy 85%-át teszik ki.
- Az ellenzék is jelentős erőket tömörít (40% körül).
- A szavazati arányból jól látható, hogy nem csak a városi, főleg fővárosi középosztály alkotja az ellenzék bázisát.
- Hívei számát egyik politikai erő sem tudta lényeges mértékben növelni.
- A pártok eljelentéktelenedtek, politikai mozgalmak alakultak mindkét oldalon.
- Az országra továbbra is jellemző a megosztottság, a polarizáció.
- A megosztottság már nem kizárólag a gazdasági törésvonalak, hanem a politika mentén is húzódik.
- Az országban eddig ismeretlen érzelmi, indulati elemek fokozzák a szembenállást, ez a jelenség 1998 előtt ismeretlen volt a közéletben.
- Mindkét oldalon radikális csoportok tűntek fel.

A referendum

Az új venezuelai alkotmány szerint az elnök visszahívható a ciklus félidejében, ha a szavazásra jogosultak 20%-a írásban kéri a referendum kiírását. Chávez kormánya ezt minden eszközzel megpróbálta megghiúsítani, végül jelentős nemzetközi nyomás eredményeképpen 2004. augusztus 15-én megtartották a szavazást, amelyen a résztvevők többsége úgy döntött, hogy az elnök kitöltheti a teljes - hat évre szóló - kormányzati ciklust.

A kormányoldal

Chávez megerősödve folytathatja tehát „bolívari forradalmát”. Intézkedéseivel a tartósan magas olajárak megfelelő alapot szolgáltatnak. A kormányt laza pártszövetség támogatja, valódi *társadalmi bázisa azonban a*

nyomornegyedek népe és a vidéki paraszti tömegek. Az elnök népszerűségének és tömegtámogatásának titka, hogy azokat az embereket szólította meg, akikkel eddig senki nem törődött. De nemcsak megszólította őket, hanem az ő nyelvükön beszél, és az ő problémáikat állítja középpontba, ezért is érzik közülük valónak és így fogadják el. Anyagi támogatást kapnak és olyan szolgáltatásokat, amelyek léteztek ugyan eddig is, de hozzájuk csak részben vagy egyáltalán nem jutottak el. Ezek a tömegek úgy érzik, hogy Chávez nélkül senki nem törődne velük, éppoly marginalizáltak maradnának, mint azelőtt. Ezért is azonosulnak a bolívari forradalommal, meg vannak győződve arról, hogy az róluk szól. S úgy tűnik, ez hosszabb távú kapcsolat, mint ahogy azt az ellenzék gondolta kezdetben. *A hatalommal való azonosulás a szegény tömegek részegítően új élménye, amely szoros kötelék Chávez és választói között.*

Az ellenzék

Az ellenzék valójában *a kormánnyal szembenálló erők konglomerátuma.* Összetartó ereje *a chávez-i hatalom elutasítása.* Nem tudott megszabadulni a régi pártok árnyékától és politikai figuráitól, elképzeléseiben és diskurzusaiban megosztott, éléről változatlanul hiányzik egy karizmatikus vezető, ami ebben a politikai kultúrában nélkülözhetetlen. Az ellenzéki harc kohéziós ereje egyben tartja ugyan a bázisukat, azonban nem tudnak megfogalmazni olyan hívószavakat, amelyek bővíthetnék támogatóik körét. A negyven évig tartó kétpárti, sok elemében korrupt politikai rendszer hosszú árnyéka vetül a többség szemében azokra a politikusokra, akik a középosztályból valók, és politikai diskurzusuk nem az egyszerű emberek nyelvén szól. Venezuelában *az utóbbi négy évtized alatt vajmi kevés történt a szegények érdekében.* A demokratikus jogok mindenkire vonatkoztak, de a nyomornegyedek lakói, vagy akár a szegényebb rétegekhez tartozók esélyegyenlősége érdekében nem hoztak átfogó, következetes intézkedéseket. Ebben az országban túl hosszú ideig tartották természetesnek - a gazdagok és a szegények is - a nagy társadalmi különbségeket. A választási kampányok populistá szövegeiben mindig megjelent ugyan a szegények megsegítésének kérdése, de a tettek inkább csak alkalmoszerű adományosztásra korlátozódtak.

Készültek ugyan különböző projektek is, de ezek politikai akarat és társadalmi nyomás híján nem valósultak meg. Csak a kommunisták és más baloldali pártok tartották napirenden a szegénység kérdését, de az ő szavuk nem jutott el a többnyire vidékről származó városi nyomornegyedek lakóihoz.

A kormány intézkedéseivel, az esetenként nagyon is vitatható törvényekkel szemben *az ellenzék nem alternatívákat mutat fel, hanem csak elutasítást fogalmaz meg, illetve tiltakozik*. Nem érzékelhető, hogy milyen lenne az a venezuelai társadalom, amelynek megvalósítására törekszik. *Hiányzik tehát egy olyan társadalmi program, amely* markánsan meghatározza a régi kétpárti politikától való különbségüket, a Chávézzel szembeni alternatívát, és ugyanakkor *világos jövőképet adna az egész társadalom számára*. Konkrét programok mentén alkalmi szövetségeket lehetne kötni, ami elősegíthetné hálózatok kialakítását, s az ellenzék nagyobb társadalmi beágyazódását. Távlatibb politikai hozadéka az lehetne, hogy oldódna a két politikai blokk merev elkülönülése, és az ellenzéki vélemények, tervek és projektek szélesebb körben terjednének. A politikai diskurzus a megoldások körül folyhatna, nem a túlfűtött, túlgerjesztett, egymásnak feszülő indulatok mentén.

Kirajzolódni látszik egy új fiatal politikus generáció, amely a közigazgatás szakképzett, gyakorlatot szerzett, választott helyi képviselői körül tömörül, s a hatalom elleni politikai harcokban már tapasztalatokra is szert tett. Vezetőik perbe fogása nagy valószínűséggel politikai hiba volt a kormány részéről, mert ezáltal nevük országosan ismertté vált. Közülük emelkedhet ki az a vezető egyéniség, aki a következő választásokon Chávez esélyes ellenfele lehet.

Latin-Amerika

Latin-Amerika XX. századi története során bebizonyosodott, hogy sem a hagyományos gazdaság, sem a populista kísérletek, sem a szocialista modell, sem a neoliberais gazdasági intézkedések, sem a regionális integrációk tétova próbálkozásai, de a gazdaság megreformálására szerveződött katonai puccsok sem tudták tartósan megoldani a térségre jellemző problémákat. Ezek közül a legsúlyosabb a szegénység, a gazdagok és a nyomorgók közötti szakadékszerű különbség. S ez a különbség drámai; például a szegények várható életkora a bangladesi érték, míg a gazdagoké a nyugat-európai. A jelenlegi körülmények között remény sincs arra, hogy ezt a tömeget az oktatás és a munkaerőpiac akár csak kis részben integrálja. A nyomorgók egy részét már semmi más nem érdekli, csak a napi túlélés. Őket már a politika nem szólítja meg. E kontinensen mégis hatalmas szegénytömegek válhatnak bármilyen manipuláció áldozatává.

A globalizáció kihívásaira milyen válasz adható Latin-Amerikában? Úgy tűnik, a század-, illetve az ezredforduló küszöbén Latin-Amerika válaszutához érkezett.

Dél-Amerikában általában a neoliberais intézkedések miatt összeropant társadalmi struktúrák következtében erősödtek meg hirtelen az új társadalmi és emancipációs (indián) mozgalmak. Hatalmas tömegek marginalizálódtak, és a középosztály alsó rétegei gyors ütemben süllyedtek a szegénység szintjére. Az elégedetlenség kifejezésére nemcsak a sztrájkot alkalmazzák, hanem például az intézményi központok teljes elszigetelését útlezárásokkal, és egyre többször az önbíráskodást, ami riasztó jele az állami intézményrendszer ziláltságának.

Ugyanakkor a hagyományos baloldali, zömében szociáldemokrata pártok megőrizték szervezeteiket, és a választóiknak vonzó alternatívát jelentve győztek az utóbbi néhány évben a dél-amerikai országokban – mintegy „baloldali tengelyt” alkotva – Patagóniától a Karib-tengerig. Argentínában, Brazíliában, Venezuelában s legutóbb Uruguayban is a szociáldemokraták győztek, és Chilében is ez az erő alakíthatott kormányt.

Chávez

Venezuelában nem ez történt. Itt a kormány 1989-ben be sem vezethette a meghirdetett neoliberais megszorító intézkedéseket, mert hatalmas tömegek tódultak az utcákra, s a tüntetés napokig tartó, áldozatokat követelő véres zavargássá fajult a város központjában. Az 1958 óta Latin-Amerikaszerre demokratikus mintaállamnak tekintett ország lakói számára megrázó élmény volt szembesülni azzal, hogy a társadalom széles rétegeinek elszegényedése ilyen mértékben robbanásveszélyes.

1992-ben Chávez puccskísérlete kellő támogatás hiányában elbukott, azonban a hagyományos pártok ereje, hitele szétzüllött, társadalmi bázisa a töredékére olvadt. 1998-ban már a változásokat feltétlenül szükségesnek tartó középosztálybeliek is tömegesen órá szavaztak. *Chávez „bolívari forradalmat” hirdetett. Mindmáig nem lehet pontosan definiálni, hogy ez valójában mit is jelent* azon túl, hogy baloldali populista üzenete van. Sok hasonlóságot mutat a peronizmussal is, különösen az utóbbi fél év intézkedési terveit illetően. Valójában nincs határozott ideológiája, hacsak a kapitalizmus elleni szólamokat vagy a hazafias nacionalizmust és a szegényekkel való szolidaritást nem tekintjük annak. Ez utóbbit meggyőzően hitelesíti hívei számára, hogy ő is szegény családból származik. *A hatalmat autoriter módon értelmezi, mint ahogy az egyébként széles elnöki jogkör is. Stílusában régi paternalista „caudillo” (népvezér) mintákat követ. Az ellenzék elleni harcban támaszkodik a tüntetésekről ismert „bolívari körökre”* – a helyi ellenzéki sajtó szerint felfegyverzett csoportokra.

A chávezi politika homlokterében a szegénység kérdése áll. S valóban: ez

a mai venezuelai társadalom alapkérdése. Megoldása, enyhítése nélkül sem közép-, sem hosszú távon nem működhet jól a demokrácia. A szegénység kezelése ciklusokon átívelő program, amelyben kormánynak és ellenzéknek meg kell találnia az együttműködés útját.

Mindez azonban nem ad magyarázatot arra, hogyan őrizhette meg támogatottságát az elnök. Ehhez egy kicsit jobban kell ismernünk azt a társadalmat, ahol ezek a változások zajlanak.

A venezuelai társadalom

A venezuelai elit és a társadalom is tipikus terméke az olajbevételekből élő, eltorzult államnak. A kormány ellenőrizetlenül rendelkezik hatalmas bevételekkel – különösen azokban az időszakokban, amikor az olaj ára felszökik –, amelyek semmilyen formában nem kötődnek teljesítményhez, hatékonysághoz és gazdasági versenyhez vagy az egyének tudásához, felkészültségéhez. Az állam nem az adókat osztja el. Ezek elhanyagolhatók, a befizetés alól egyébként is könnyű kibújni, ebben a rendszerben a kormány beszámolási, elszámolási kötelezettsége is lényegében formalitás.

Az olaj Venezuela számára a bevételek kiapadhatatlan forrása, amely a negyvenes-ötvenes években a rurális ország gyors modernizációjának motorja volt. Gyorsan kiderült azonban, hogy az olaj nem csupán áldás; a könnyen jött gazdagság kedvezett a klientizmus kialakulásának, egy zömében parazita elit megerősödésének, eltorzította a versenyt, és eltorzította a versengő politikai pártokon alapuló demokratikus intézményrendszert. A klientúra-építés miatt hatalmasra duzzadt állami adminisztráció szakszerűtlenné és a korrupció legfőbb melegágyává lett. Az állam a legfőbb gazdasági aktor; gazdaságpolitikájával, különböző ágazatok fejlesztésével képes előnyös helyzetbe hozni egyes csoportokat. Teheti ezt azért, mert a gazdaságban jelen van egy szereplő, amely elviseli a hátrányokat és a veszteségeket: s ez maga az állam. Az, hogy az állam volt a társadalom modernizációjának elindítója, azzal a következménnyel járt, hogy a társadalom függő és „kitalított” helyzetbe került az autonóm állammal szemben, amely gazdasági erejét tekintve erősebb, mint az egész társadalom. A civil szervezetek ezért nem jelenthettek valódi ellensúlyt az állam túlhatalmával szemben.

Az ország napjainkra sem tudott ebből az ördögi körből kikerülni. *A gazdaság alapvető problémája, hogy az olajból származó jövedelmet csak igen kis mértékben fordították – és ez ma is így van – termelő beruházásokra és munkahely-teremtésre.*

Egyes politológusok szerint ez a gyakorlat nem változott; csak új ked-

vezményezettek kerültek a régiiek helyébe. Új klientúra alakult, s ennek a hadsereg tisztikara a korábbinál sokkal szélesebb mértékben lett részese, különösen a Chávez elleni 2002-es puccskísérlet után.

Új elem, hogy a kedvezményezettek körébe kerültek a szegény rétegek is. Ez igazságosabbá tette ugyan az elosztást, de az állam olaj-járadékból élő karakterén nem változtatott. S ez, összes következményével továbbra is erősíti a „járadékokból” élő állam torzulásait.

Mások szerint Chávez modellváltást hajtott végre. A neoliberalis kapitalizmussal szemben álló értékrend szerint alakította át az intézményrendszert, és változtatta meg a kedvezményezettek körét.

1998 óta az intézményi reformok sorozatát hajtották végre Venezuelában. 1999-ben összehívták az Alkotmányozó Nemzetgyűlést, elfogadták az új alkotmányt. Ezt követte a Kongresszus, a Legfelsőbb Bíróság, a Nemzeti Választási Bizottság reformja. Továbbá a törvényben szerepelt az elnöki jogkör kiszélesítése; az államigazgatás átszervezése, hatékonyságának növelése és „karcsúsítása”; a jogrendszer általános reformja; új hatalmi ág, „a morális hatalom” megteremtése; az olajbevételek feletti nagyobb ellenőrzés; protekcionista kereskedelempolitika; az államadósság átütemezése; a közélet tisztaságának megteremtése; a korrupció megszüntetése; és a szociális juttatások új rendszerének kidolgozása.

A szándék egyértelmű: az intézményrendszer átalakítása, a leváltott politikai elit végleges visszaszorítása, pozícióinak meggyöngyítése, és a mély válságba süllyedt gazdaság kimozdítása a holtpontról.

A leghevesebb vitákat az elnöki jogkör kiszélesítése okozta. A nemzetközi sajtó „csaknem diktatórikus”, vagy „majdnem abszolút” hatalomnak nevezi az új alkotmányban megfogalmazott jogkört. Az elnök szerint erre azért van szüksége, hogy véghezvigye és megszilárdítsa a modellváltást az országban. Az új alkotmány tovább növeli az állam szerepét a gazdaságban, erőteljes centralizációs törekvések jellemzik. Jól látható szándék az egypárti politikai struktúra kialakítása. A kormányerők törekvése a gazdaság és a társadalom feletti mind nagyobb kontroll megszerzésére mind nyilvánvalóbb.

A gazdaság átalakítására megfogalmazott alapelvek félelmet keltettek. Tömegével zártak be kis- és közepes vállalatok, tulajdonosaik javarészt elhagyták az országot, hatalmas pénzüsségeket vittek ki, és elmaradtak a külföldi befektetők is. *Úgy tűnik a gazdaság átalakítása a modellváltás legkevésbé sikeres része.*

Az 1999-től 2003-ig terjedő időszakban az államháztartás hiánya a GDP 5,7 százalékáról 17%-ra nőtt, abban az időszakban, amikor az olajból származó állami bevételek minden évben jelentősen meghaladták a költségve-

tés alapjául szolgáló értéket, különösen az elmúlt két évben (2003–2004). A külső adósságállomány nem csökkent.

A kormány a dollár szabad átváltását megszüntető rendelkezése óta hatósági jogkörben engedélyezi az amerikai valuta vásárlását a különböző importőr cégeknek, illetve azoknak, amelyeknek a működéséhez külföldi nyersanyagra van szükség. Ezzel a „kézi vezérléssel” korlátozni akarta a pénz kiáramlását, illetve a megtakarítások dollárba menekülését. Ezzel azonban kivonta a bolívár¹⁶ árfolyamát a piac szabályozása alól, és bizonyos tekintetben magát a gazdaságot is, az inflációs mutatók nem mutatnak valós értéket. A korábban a dollár árfolyamához szorosan kötődő nemzeti valuta értéke gyakorlatilag államilag rögzítetté vált.

Az intézkedés hatására a gazdasági befektetések volumene nem nőtt, s a kisebb cégek megszűnésének üteme sem csökkent. A gazdaság élénkítését szolgálhatja azonban – elsősorban új munkahelyeket létesít – az a két nagyszabású program, amelyre 2004-ben hirdettek nemzetközi pályázatot: a *szociális lakásépítés* – több ezer alacsony komfortfokozatú otthon teremtésére – és a *vasúthálózat fejlesztése*.¹⁷

Egyes ágazatokban pangás mutatkozik. A munkanélküliség érzékelhetően nőtt. Megkérdőjelezi a valutakontroll hatékonyságát azok az adatok, amelyek Florida (USA) állam 2004-es gazdasági jelentéséből olvashatók ki. 300 000 venezuelai utast regisztráltak eddig, s az ebből származó bevételek csak a 1980-as évek olaj-boomjához hasonlíthatók. Az ingatlanbefektetéseken kívül mintegy *egy milliárd dollárt költöttek* vagy hagytak letétként a floridai bankokban venezuelaiak. *Az elnök antikapitalista politikája paradoxonaként, Dél-Florida vált a chávez-i gazdaságpolitika legfőbb haszonélvezőjévé.* A venezuelai külkereskedelem 70%-át bonyolítják itteni cégeken keresztül. Az áttelepülők között igen nagy számban vannak kisebb-nagyobb cégek tulajdonosai. Ez kiderül abból, hogy a helyi gazdasági kamara venezuelai tagjainak száma az utóbbi két évben megduplázódott, a véglegesen letelepedők száma 2002 óta 95 000-re rúg.

Chávez kormánya 2004-ben felgyorsította a bolívári forradalom megvalósításával kapcsolatos elképzeléseit. Az ellenzék és sok külföldi politikai elemző azzal vádolja az elnököt, hogy túl szoros kapcsolatokat ápol Kubával, és ottani mintákat követ. Ez a latin-amerikai szegény tömegek számára valójában pozitív példa, hisz a kubai szociál- és oktatáspolitikai eredményeit ebben a régióban csak a szélsőségesen Kuba-ellenes erők tagadják.

¹⁶ A bolívár Venezuela nemzeti valutája; 1\$ = 2500 bolívár. (2001 végén: 1\$ = 600 bolívár volt!)

¹⁷ A hatalmas kiterjedésű országban még a sűrűbben lakott területeken is csak néhány vasútvonal van, a személy- és teherszállítás közúton és légi úton történik. Mindössze négyszáz kilométeres az autópálya-hálózat.

Különböző programokat indítottak el, amelyeket misszióknak neveznek. Ezek az oktatás és az egészségügy területén a leglátványosabbak.

Az oktatás

Sok európai országot is megelőzve, Venezuelában 1870-ben vezették be az általános, kötelező és ingyenes elemi iskolai oktatást (hat osztály), majd 1885-ben az ingyenességet kiterjesztették a közép- és a felsőoktatási szintre is. Az analfabetizmus kis mértékű – 6% körüli (az indián lakosságot is beleértve) –, bár növekvő tendenciát mutat. 2004-ben a GDP 6%-a jutott oktatási célokra.

Több ingyenes állami egyetem is működik az országban, köztük a legnagyobb (és az egyik legjobb színvonalú) a Caracasi Központi Egyetem, mintegy 50 000 hallgatóval.

Az ifjúság nevelése a bolívári forradalom jegyében központi szerepet foglal el az új oktatási koncepcióban. Bolívári iskolákat és egyetemeket hoztak létre. A cél az egész országban ezek hálózatát kialakítani, hogy a fiatalság megfelelő ideológiai nevelésben részesüljön. Ezekben az iskolákban az étkezés és a tanszerek is ingyenesek.

A *Robinson-missziók* keretében kampányszerűen tanítottak meg írni-olvasni egymillió írástudatlant (funkcionális analfabétát). Őket az első hat osztály elvégzésében tovább segíti ez a program. A *Ribas-misszió* a középiskola, míg a *Sucre-misszió* az egyetem elvégzésében segíti ösztöndíjasait. Létrehoztak egy tehetséggondozó programot is. Ennek keretében a hat osztályt végzettek gyorsított képzéssel érettségit szerezve kezdenek el egyetemi tanulmányaikat. (Ez hasonlít az 1950-es évek hazai „szakérettségijére”.)

Ezek a programok a „favelák” közé – itt ranchónak hívják a nyomorúságos viskókat – új általános iskolákat telepítenek. Ez annál inkább indokolt, mert az egyébként is nagy népszaporulat itt magasabb az átlagosnál, nem ritka a hat-nyolcgyerekes család sem. (A népszaporulat éves mértéke 1,44%.¹⁸) Bár a fővárost és más nagyvárosokat gyűrűszerűen körülvevő nyomornegyedek többmillió lakossága jogosult az ingyenes oktatásra és az ingyenes egészségügyi ellátásra is, ez eddig mégsem volt teljes mértékben megoldott. Az iskolák távol estek ezektől a spontán kialakult lakóhelyektől, ahol nincs semmilyen infrastruktúra. A villanyt saját maguk vezetik be vakolatlan kis téglaházaikba, vagy egy populista jelölt választási kampánya során kapták a szolgáltatást, és nem fizetnek érte.

¹⁸ 2004-es adat.

Az oktatás eddigi struktúrája tehát egy új, párhuzamos rendszerrel bővült: az állami, magán- és egyházi iskolák mellett bolívari oktatási intézmények is működnek.

Az oktatás-művelődés körébe tartozik a belpolitikai viták keresztüztübe került új törvény, amelyet a köznyelv „tartalom”- illetve „szájkosár-törvénynek” hív. Ez arról rendelkezik, hogy minden televíziós és rádióállomás (az előfizetéses és a kábelcsatornák is) köteles a heti műsoridejéből 70 percet átengedni a kormányprogramban szereplő általános oktatási célra, és további 10 percet e műsorok beharangozására, reklámjára. Ezt meghatározott időszámban kell teljesítenie a 400 rádió- és 70 televíziós társaságnak.¹⁹

Az intézkedés nemcsak azért keltett tiltakozást, mert korlátozza a média önállóságát és szűkíti az ellenzék véleményének megjelenési lehetőségeit, hanem azért is, mert Chávez már eddig is visszaélt azzal a kialakult gyakorlattal, hogy az elnöki beszédeket kötelezően közvetítik a tv-állomások, saját műsorukat megszakítva. Ezidáig az előfizetéses csatornákra és a rádióadók többségére ez nem vonatkozott. Az állami tv-csatorna Chávez elnökségének kezdete óta rendszeresen közvetíti az elnök közszerepléseit és beszédeit. Az ellenzék és az értelmiség nagy része attól tart, hogy az oktatási műsorokban kormánypropaganda jelenik meg, s indokolatlan hatalmat ad néhány kormánytisztviselő kezébe az elektronikus média felett. A törvényt afféle trójai falónak tartják, amely csak az első lépés a média korlátozása, illetve kisajátítása felé. Az egyik legnagyobb probléma ezzel kapcsolatban, hogy a végletes politikai megosztottság miatt a szakmai, tartalmi kérdések is szükségszerűen átpolitizálódnak, ami lehetetlenné teszi az érdemi vitát.

Az Amerikaközi Sajtómunkások Szövetségének 2004-es közgyűlése az akkor még csak tervezett törvényt a szabad véleménynyilvánítás jogának csorbításaként értékelte.

Az egészségügy

Venezuelában a legtöbb hiányosság a szegények egészségügyi ellátásában van. Bár minden állampolgár jogosult az ingyenes orvosi alapellátásra, ezzel a joggal megfelelő intézményi hálózat hiányában ezek az emberek nem tudnak élni. A szegény lakosság egészségi állapota nagyon rossz, rengeteg a bőr- és szembetegség, a vitaminhiánnyal, az alultápláltsággal kapcsolatos

¹⁹ A televízió az egyetlen információs forrás, amely mindenhol eljut ebben a nagy kiterjedésű, rossz infrastruktúrájú országban. A lakosság döntő többségének ez az egyedüli hírforrása és szórakozási lehetősége. Érthető tehát a kormány és az ellenzék éles vitája az elektronikus médiát korlátozó törvényről.

betegségek.

A szegénynegyedeken belüli misszió egészségügyi programját ezekre a területekre dolgozták ki, külön költségkeretet biztosítva új rendelők kialakítására és régiókat is bevonnak a közgyógyellátásba. A nyomornegyedek rendelőiben zömében kubai vendégorvosok dolgoznak. Ezzel egy időben indult meg az egészségügy irányításának átszervezése is, miután kiderült, hogy az egészségügy költségvetési összegének 70%-át emésztik fel az adminisztratív szervezetek, és a gyógyításra csak a maradék 30% fordítható. Az állam az egészségügyre a GDP csaknem 3%-át fordítja.

Az állami kórházak és rendelők kapacitása, műszer és gyógyszerellátása messze nem fedezi az igényeket. Egyszerű beavatkozásra is hónapokkal előbb kell előjegyzést kérni, a vizsgálatokra várva a betegek megfelelő helyiségek híján a tűző napon állnak sorban.

A ritkán lakott vagy nehezen megközelíthető területeken élők és az eredeti lakhelyükön (Orinoco és az Amazonas vidéke) élő indiánok szinte egyáltalán nem részesülnek orvosi ellátásban. A helyzetet némileg enyhíti az „Orvosok határok nélkül” nevű szervezet és a különböző külföldi, jó részt holland és német protestáns missziók munkája, ez utóbbi zömében gyógyszersegély osztásra és szűrővizsgálatokra terjed ki. Segítik ezt a munkát venezuelai civil szervezetek is. Mindez azonban együttesen sem pótolja a szervezett egészségügyi ellátást a legszegényebbek számára.

Az egészségügyi programokat szociális intézkedésekkel egészítik ki. Nemzetközi pályázatot írtak ki több ezer szociális lakás építésére.

A nyomornegyedekben lakók helyzetének javítására ingyen konyhákat állítottak fel, ahol meleg ételt kapnak a rászorulóknak. S rendszeresen osztanak különböző közszükségleti cikkeket is.

A mezőgazdaság

Chávez kormánya a 2004-es helyhatósági választások után latifundiumok elleni intézkedéseket helyezett kilátásba. A törvény szerint a *nagy földbirtokok tulajdonosai „önkéntes” felajánlást tehetnek, hogy mekkora földterületet engednek át a helyi parasztnak megművelésre.* Ha ezt nem teszik meg, akkor a hatóság jelöli ki, hogy hol és mekkora területről kell lemondaniuk. Ezzel együtt a latifundiumok tulajdonosainak igazolniuk kell a hatóságok előtt, mikor, milyen címen került a birtokukba a földterület. Ez utóbbi *fontos lépés lehet egy országos földkataszter felállításához is.*

Ugyanakkor a tervezet nyilvánvaló célja a régi elit és tulajdonai elleni támadás. Az állam olyan nagyságrendben birtokol termőterületeket, hogy egyáltalán nem lenne szükség a magánbirtokok tulajdonosait földterületek

átengedésére kötelezni. Ezeket haszonbérbe adhatnák a vidéki nincsteleknek, hisz zömében megműveletlen földek. Azonban Venezuelában még *vidéken sem az a fő probléma, hogy van-e elegendő termőföld*, mivel nincsenek nagy számban olyan parasztok, akik ismernék a hagyományos, illetve modern földművelést, és úgy látszik, a mezőgazdasági beruházások nem vonzóak a tőke számára sem. Nem kidolgozott a termények értékesítésének elősegítése, megszervezése, *hisz régebben is a piacra juttatás jelentette a fő gondot, a nagy távolságok és az utak hiánya miatt, s ezek a körülmények azóta sem változtak*. Nagyrészt ezért volt egyszerűbb és olcsóbb importálni még azokat a zöldségfélét is, amelyek itt is megteremnek.

*A tulajdon igazolásának kérdése némi magyarázatra szorul. A hatalmas kiterjedésű országban a nagy földbirtokok jelentős területein egyáltalán nem folyik semmilyen gazdálkodás, elsősorban ezekre a tartósan megműveletlen területekre terjedne ki a törvény hatálya. A latifundiumok egy része a legális, bejegyzett területen működik, azonban szép számmal vannak olyanok, amelyek – errefelé egyáltalán nem szokatlan módon – bekebeleztek állami, esetleg kispaszti földeket vagy az indiánokat elűzve növelték birtokukat.*²⁰

Helyhatósági választások

2004 októberében újra az urnákhoz járult a 12 millió szavazásra jogosult állampolgár: 22 kormányzót, 337 polgármestert és 249 önkormányzati tancsagot választottak.

Az alacsony részvételi arány nem kedvezett az ellenzéknek: megtartotta ugyan a legjobban működő polgármesteri helyeket a fővárosban, ám a tartományi kormányzói helyek közül csak kettőt szerzett meg. A kormányoldalnak eddig 14 kormányzói helye volt, most ez 20-ra emelkedett. *Az ellenzék 6 tartományban elvesztette a kormányzói posztot.*

Az elnök visszahívásáról szóló memorandum elutasításának elsöprő sikere után *a kormányoldal újabb választási győzelmet aratott*. Számszerűen növelték helyeik számát a tartományi kormányzói és önkormányzati posztokon, ezt azonban beárnyékolta a szavazók tömegeinek közömbössége, a példátlanul alacsony részvételi arány. A helyhatósági választások igen *alacsony részvétel* mellett zajlottak. Ez ugyan inkább a kormányerőknek kedvezett, azonban a tény mindenkit meglepett. Ezen a voksoláson *2,5 millió*

²⁰ A családi kisgazdaságok ezen a nagyon termékeny talajon nem a termelés – sok termény van, ami évente kétszer érik, például a kukorica is –, hanem a nagy távolságok, a szállítás és az értékesítés gondjaival küszködnek.

szavazó – Chávez augusztusi támogatóinak 40%-a – nemmel szavazott vagy otthon maradt. Úgy tűnik, Chávezéket aggodalommal tölti el ez a fejlemény, annál is inkább, mert 2005-ben parlamenti választások lesznek. Jelentheti-e az alacsony részvétel a chavizmustól való tömeges elfordulás kezdetét? Az augusztusi szavazás után nyilvánvaló, hogy az ellenzékiek távol maradása egymagában nem okozhatta e nagy mértékű közönyt.

A választásra jogosult polgárok 47,63%-a ment el szavazni, ez az ország történetében a második legrosszabb arány (1989-ben 47,6%).

Az okok többfélék lehetnek egy kormánypárti elemző szerint: a jelöltek sok helyütt kijelölték, s megnevezésüket nem előzte meg a szokásos eljárás; a választások kimenetelét eleve eldöntöttnek gondolták a szavazók, vagyis számukra már nem volt tétje; a leghengerlő állami, hivatali kampány taszította-e a szavazókat, esetleg az állami túlhatalom nyers megnyilvánulásai töltötték el őket félelemmel a további célokat illetően? Esetleg azok maradtak távol, akik sokkal radikálisabb intézkedéseket vártak az elnöktől az augusztusi győzelem után? Mindenesetre *Chávezéknek e választásokon nem sikerült az eddigiekhez hasonló mértékben megmozgatni a tömegeket.*

Külgazdaság

Latin-Amerikában több regionális integrációs csoport, illetve szabadkereskedelmi társulás működik több-kevesebb sikerrel. Ezek az integrációk nem elég hatékonyak, az egyes tagországok gazdaságát nem fűzik szoros szálak egymáshoz, az ehhez rendelt intézmények működési rendje zömében nem kellően koordinált.

Dél-Amerikai Nemzetközösség néven 2004 végén új regionális tömböt hoztak létre. Célja a szubkontinens gazdasági és politikai integrációjának elősegítése. Az új szervezet lényegében a Déli Közös Piac államait és az Andesi Nemzetközösség tagjait tömöríti, s ezzel mintegy 360 milliós lakosságú regionális tömb alakult. A tizenkét ország alkotta szervezet tagja Venezuela is.

A bolívari forradalom célkitűzései nemcsak a belpolitika átalakítására terjednek ki, hanem a külpolitikára is. A középpontban a neoliberais kapitalizmussal – főleg az Amerikai Egyesült Államokkal – való szembenállás áll, valamint a térség baloldali kormányaival – elsősorban Kubával – való szolidaritás és együttműködés. Venezuela külpolitikai, gazdasági súlyát alapvetően az határozza meg, hogy a világ negyedik legnagyobb olajkitermelő országa, tagja az OPEC-nek. Külpolitikai szerepe ennek következtében nem hanyagolható el, s offenzív, kezdeményező politikájával Latin-Amerikában az energetikai, gazdasági integráció fontos szereplője. Chávez

javaslatára létrehozták az ALBA-t (Bolívai Alternatíva Amerika számára), amely a térség földgáz- és olajkitermelő országainak az integrációs szervezete. Határozott lépéseket tettek a térség energiahordozókban szegény országainak megsegítésére. A preferenciális árak alkalmazása már régebbi gyakorlat. Bizonyos kvóták szerint több országnak szállítanak olajat Venezuelából, Mexikóból a Karib-térségbe és más dél-amerikai országokba is. Szintén ebben az évben jelentette be Chávez, hogy a külföldi olajtársaságok bevételeit megadóztatják, ennek mértéke: 16,7%. Latin-Amerikában nagy visszhangot keltett ez az intézkedés. Széles körben pozitív vélemény fogadta.

A törekvés üzenete nyilvánvaló: az ALBA önálló energiapolitikai szerepet kíván játszani a kontinensen belül, s – mint exportőr – a világgazdaságban is. Az energiapolitika terén az ALBA-program valójában felfogható dél-amerikai Monroe-elvként is.²¹

Venezuela külpolitikai súlyának növelésére tett kísérletek ellen hat Chávez konfliktuskereső személyisége, sajátos, a diplomáciában néha szokatlan stílusa.

Merre tart az ország?

Az aktív, kezdeményező külpolitika, és a szegényebb latin-amerikai országokkal való szolidaritás nagyobb mozgásteret biztosít az ország számára a térségben. Ez megfelelő háttér lehet a neoliberális erők elleni fellépéshez, az Amerikai Egyesült Államoknak a szubkontinens országaira gyakorolt hatásának a visszaszorításához. Bár a kormány gazdaságpolitikája – mint fentebb láttuk – éppen ez ellen hat.

Számba kell venni azokat a kihívásokat, amelyekkel – rövid és hosszú távon egyaránt – a kormány és az ellenzék, a régi és az új elit találkozik.

Az ellenzéknek előbb vagy utóbb le kell vonnia a sorozatos vereségekből a következtetéseket. Meg kell változtatniuk szerepüket és aktív, alternatívákat kidolgozó, a társadalom, a szegény rétegek problémáira választ kínáló politikát kell folytatni. Ennek nélkülözhetetlen feltétele a valóság ismerete.

A kormány demokráciát szűkítő intézkedései elleni fellépés egy fontos alapérték védelme. Ez az ellenzék legfontosabb feladata, azonban láthatóan nem elegendő a társadalom többsége számára. Szükséges, de nem elég a választások körüli szabálytalanságok feltárása. Ha az ellenzék továbbra sem tudja megszólítani a szegények többségét, akkor hívei számát hosz-

²¹ 1823-ban fogalmazta meg az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Monroe, a spanyol koronától frissen függetlenné vált dél-amerikai országok iránt megnyilvánuló európai gyarmatosító szándék ellen. Híres szlogenje: „Amerika az amerikaiaké”.

szabb távon sem lesz képes növelni, illetve csak azokkal, akiket a kormány intézkedései nyomnak át az ellenzék táborába.

A kormány mindkét választási folyamatban visszaélt hatalmával és erőfölényével, olyan kormányzati és közhatalmi eszközökkel élt, amelyeket az alkotmány kifejezetten tilt. A helyhatósági választások előtti kampány idején Chávez ellen eljárás indult a törvényben meg nem engedett kormányzati eszközök felhasználásáért.

Chávez gazdaságpolitikájának része egy új vállalkozói réteg kialakítása, miután a bankszektor és az olajhoz kapcsolódó iparágak tulajdonosainak támogatását nagy többségében megszerezte. A klientúra bővítését jelenthetik a szociális lakásépítési beruházások és a vasútépítési program is. Ezek egyben munkahelyeket is teremtenek, és gazdaságélénkítő szerepet is betöltenek. Erre a célra elkülönítettek pénzeszközöket, a kérdés az, hogy az olajárak csökkenése esetén is folytatható-e a program, vagy az történik, ami az országban már oly sokszor: félbehagyott beruházások torzói figyelmeztetnek egy-egy kellően végig nem gondolt nagyszabású terv kudarcára.

Az ingyenes szociális juttatások kiterjesztése – jóllehet sok esetben ez a nyomor pillanatnyi enyhítésének egyetlen módja – hosszabb távon nem megoldás. Különösen nem ebben az országban, ahol általános közfelfogás volt eddig is, hogy „az olaj a miénk”, tehát mindenkinek meg kell kapnia belőle az őt illető részt, függetlenül az egyéni teljesítményétől. Az elosztás eddig sem a társadalom produktivitásának arányában történt, hanem a konjunkturális (általában növekvő tendenciájú) olajbevétel szerint. A „gazdag ország vagyunk” hamis érzete eltorzult társadalmi értékrend kialakulásához vezetett. Mivel az olajbevétel az államé, a venezuelaiak generációi nőttek fel a gazdagság ígézetében, valójában azonban a nagy többség egyre szegényebb lett.

Chávez a szociális programokat, és juttatásokat nem az alkotmányos jogokból eredően, hanem kampányszerűen a bolívari forradalomhoz, első sorban saját személyéhez kötve hirdette meg. Ez hosszú távú politikai befektetés lehet, a nagy kérdés azonban, hogy ha az olajárak tartósan csökkennek, akkor miből finanszírozzák e programokat? S ezek alkalmasak-e arra, hogy tartós javulást hozzanak a szegény tömegek számottevő hányadának életkörülményeiben? Elég lesz-e a társadalmi robbanás elkerülésére az a tény, hogy jó vagy kevésbé hatékony tervekkel, de mégis Chávez kormánya indított el működő programokat a szegénység enyhítésére. S ez több mint, amit eddig bárki tett a szegények érdekében Venezuela történetének utóbbi 40 évében.

ROBERT SCHNEIDER

Jospin – egy kábító „igen”²²

(Rövidítve)

Lionel Jospin *Nouvel Observateur*-ben közölt cikkének következményei nem értek véget, hogy zavart keltsenek a PS-en belül. Furcsa módon nem csupán az ellenfeleket ejtette zavarba a volt miniszterelnök látványos viszatérése...

*

Mindazok, akik ezen a nyáron Lionel Jospin közelében jártak, tudták, hogy az európai alkotmány elfogadása mellett fog nyilatkozni. „Igen”-je várható volt, kétség nem lehetett efelől. A volt miniszterelnöknek a *Nouvel Observateur*-ben múlt héten közölt szövege mégis eseménynek számít. Annál is inkább, mivel Laurent Fabius „nem”-je, a szakítás „nem”-je, ami neki – sőt bizonyos barátainak is – sok volt, meglepetés. Miért volt olyan élénk visszhangja Jospin fellépésének? Miért ismételte meg és kommentálta az összes média: a TV, a rádió, az írott sajtó?

A PS kebelében dülő csatában Jospin szövege az „igen” híveinek világos, pontos, erős érveket ad a „nem” híveivel szembeni küzdelemhez. És ezt meggyőződéssel teszi. Jospin – mondják – újra előveszi azokat az érveket, amelyeket François Hollande és barátai már alkalmaztak. Nevezetesen amikor azt állítja, hogy Európa a szocialista azonosság részét alkotja. Az érvelés, tolla alól kikerülve annál erősebb, mivel ő soha sem volt európeista: megelégedett azzal, hogy Maastricht idején a „nem”-re „nem”-et mondjon. Vagy amikor megerősíti azok szándékát, akik „rossz emléket őriznek a Jacques Chirac melletti 2002-es szavazatáról”. „A szerződésre adott „nem” nem a legjobb módszer nemet mondani Jacques Chiracnak és kormányának.” Annál inkább hitelt lehet adni neki, mivel a 2002. évi elnökválasztás második fordulójában csupán a legvégén nyilatkoztak az ő javára. Ha súlya van beszédének, nagyobb, mint másénak, ez azért van, mert ez ő, egy államférfi, aki öt éven át kormányozta Franciaországot. A túlnyomó többség megelégedésére, több mint négy éven át.

Jospin tehát azokhoz fordul – számuk mind a pártban, mind az országban tetemes –, akik még tétováznak és érzékenyek Fabius érveire. Az ex-miniszterelnök ezeket cáfolja, és inkább az alkotmány érdekében javasol

²² A Jospin-korszakról lásd Évkönyv 2005.

vitatémát. Az alkotmány – mondják – a liberális eszmék győzelmét szentesíti. Jobb intézményi szerkezetet teremt, és nem okoz visszafejlődést a korábbi állapothoz képest – vitatja ezt Jospin –. Sőt jelentős döntő lépéseket tesz lehetővé előre. ... Minden tagországnak szabad kezét ad arra, hogy jobb- vagy baloldalon folytassa-e politikáját.”

Fabius másik erős érve: ha a „nem” nyer, visszatérünk a nizzai egyezményhez, és újra tárgyalni fogunk, hogy a szocialista értékeknek és eszméknek sokkal inkább megfelelő szöveget érjünk el. Tehát nincs rizikó. Semmi sem kevésbé biztos, vitatkozik Jospin: „A ma javasolt szöveg viszaautasítása nem szolgálja a holnapot. Csoda folytán, az új alkotmány megfelel vágyainknak. Szükségszerűen találunk kell egy kompromisszumot, maradunk a krízisben... Egy pillanatig se gondoljuk, hogy a többi ország, akik velünk egyenrangúak, szolgáljanak el fognak fogadni egy olyan Európa-szerkezetet, amelyet egyoldalúan mi határoztunk meg.”

A baloldaliaknak, akik el akarják vetni az egyezményt, az utolsó kulcskérdésük: szavazzanak „nem”-el, ezzel Chirac ellen és a jobboldal ellen. Jospin ezt visszafordítja: „A »nem« felé menetelésnek az a paradoxonja, hogy eltereli a franciák figyelmét a valódi politikai krízisről, amely a szemünk előtt rázza meg a végrehajtó hatalmat és az ország többségét, amelytől tarthatunk, és amely a PS-t is megzavarja.” Ez a figyelmeztetés bizonyára a szocialista pártmunkásoknak szól. Ők ismerik a párt belső helyzetét.

A volt miniszterelnök rendkívüli lökést adó közvetítő intervenciója zavarba hozta a PS egyes vezetőit. Laurent Fabius visszautasítja, hogy polemizáljon ex-riválisával, de cáfolja Franciaország elszigeteltségének érvét: „Egy »nem« természetesen nem rak ki bennünket Európából”. Jean-luc Mélenchon megengedi, hogy Jospin, akinek minisztere volt, „nagyon hasznos hangot hoz a vitába”, de sajnálja „száraz igenjét”, amely nem igényel „sem módosítást, sem újratárgyalást”. Manuel Valls, Jospin volt Matignon-beli²³ szóvivője szemére veti „az önfeladó igen”-t – ahelyett, hogy „egy, a polgárokhoz, a politikához, a társadalomhoz sokkal közelebb álló, reménybeli „nemet” támogatna.

Vincent Peillon, a jelenlegi NPS (Nouveau Parti Socialiste – Új Szocialista Párt)²⁴ társigazgatója – 2002 előtt François Hollande PS-ének szóvivője – a legkritikusabb. Számára Jospin szövege szerkezet nélküli „apparátusi szöveg”. Ami Henri Emmanuellt illeti, akit 1995-ben a pártmunkások Jospin javára az Elysée-be²⁵ irányítottak, folytatja harcát: „A politikában so-

²³ A Matignon-palota a miniszterelnökség székhelye.

²⁴ Ez a baloldali szocialisták új formációja.

²⁵ Az Elysée-palota a köztársasági elnök székhelye.

ha nincs csalhatatlan pápa”. Jospin szövege semmi új érvet nem hoz. Vitát javasol az egykori miniszterelnöknek, amire jól tudja, soha sem kerül sor. Röviden: Jospin nem győzte meg a tagadó tábor vezetőit.

Ami sokkal meglepőbb: az „igen” hívei is feszélyezetteknek tűnnek. Paradox módon Jacques Lang²⁶ az, aki közismerten közelebb áll Fabiushöz, mint Jospinhez, mégis éppen ő az, aki legjobban dicséri: „A politika intellektuális szigort igényel”. „Az ember nem játszik a szavakkal. Az európai alkotmány eltorzított, karikírozott, míg meg nem magyarázták. Jospin érdeme az, hogy az értelmet a félelem fölé helyezi.” Dominique Voynet, a Zöldek volt országos titkára – pártja össze-vissza csatározott az „igen” és a „nem” hívei között – Jospin intervencióját „szívesen fogadottnak” ítélte, akárcsak azokat az „érvekkel alátámasztott állásfoglalásokat, amelyek igyekeznek felmérni a feladat nagyságát”.

Akiket 2002 tavasza előtt jospinistáknak neveztek, kevésbé lelkesek. Egyedül Daniel Vaillant, a hűségesek hűségese merészel „referencia-szövegről” beszélni, egy „szabad meggyőződésű, komoly ember” kisugárzásáról, aki beírja nevét „egy történelmi perspektívába”. A többi kommentár sokkal visszafogottabb. Dominique Strauss-Kahn²⁷ gratulál „a kifejtés világosságához”. François Hollande, Bertrand Delanoë vagy Martine Aubry²⁸ kitart Jospin „igen”-jének „fontossága mellett, de a főtitkár környezetében az ember inkább azt az akaratot érzi, hogy nem kell sokat foglalkozni ezzel. Egy Hollande-hoz közel álló ember, aki meg akarja őrizni névtelenségét, bevallja: „Nem fogunk örömjongásban kitörni! Nem fogjuk elősegíteni azt a benyomást, mintha Jospin álláspontja lenne a meghatározó! Nem fogjuk belőle az »igen« megmentőjét csinálni.”

Azok, akik kibebítni akarják Jospin beszédének jelentését, állítják: ha ebben a kérdésben meghallgatják, ez azért van, mert keveset szerepel. Szavai aranyat érnek majd, mivel ritkán lép ki a hallgatásból. Az érvelés kissé kurta. Az egykori miniszterelnök bizonyos intervenciói kevés visszhangot váltottak ki. Ilyen volt például amikor 2003 áprilisában, a baloldal kezességével a Europe-1-en Jean-Pierre Elkabbach mikrofonja előtt lépett fel. Egy másik érvelés szerint: ez az ellenségeskedés újra felvett perspektívája Fabius-szal, ami feltűnést keltene. A *Libre* címe szerint „Jospin igenjével kardot rántott Fabius ellen”. Egyesek az alkotmány körüli mostani népszav-

²⁶ Lang hosszú ideig a Mitterrand-korszakban a szocialista kormányok kulturális minisztere volt.

²⁷ A Jospin-kormány volt gazdasági csúcsminisztere.

²⁸ Delanoë Párizs jelenlegi szocialista polgármestere, Aubry a Jospin-kormány nőminisztere volt, aki körül nagy viták voltak, minthogy épp munkaügyi miniszterként több fontos kezdeményezést is tett. Aubry néhány írását az Évkönyv is közölte.

vazás vitájában valójában az 1990-es rennes-i kongresszus esetének a megismétlését látják, ahol a Fabius és Jospin közötti áldatlan szembenállás szakította szét a PS-t.

Igaz, hogy a François Mitterrand által kiválasztott két trónörökös 15 év után az első vonalban kerül szembe egymással. Az első a „nem” bajnoka, a második az „igen”-é. De nem lehet előre megjósolni, hogy a 2007-es elnökválasztás perspektívájában sor kerülhet-e új párviadalukra. 1990-ben a két férfiú a párt ellenőrzése és François Mitterrand utódlása miatt állt szemben egymással. Ez alkalommal – még ha politikai hátsó gondolatok belejátszottak is – igazi vita választja szét őket. És a két férfi többé nem azonos filmben szerepel.

Fabius a jövőjét illetően duplát vagy semmit játszik: ha a „nem” győzne, akkor jó lehetőség nyílna arra, hogy ő legyen a szocialisták elnökjelöltje. Szerinte az az érdeke a PS-nek, de az országnak is, hogy ő a párt ellenőrzését megkapja-e, bár ez sok „ha”-t vet fel. És nem Jospint, az 1990-es évek riválisa az, aki ebben megállíthatná őt. Ha Fabius bukik, Hollande, aki a vidéki, a megyei és az európai választások győztese, gyakorlatilag megállíthatatlan lesz. Jospin pedig azt fogja támogatni, aki hűségese és lojális másodhegedűse volt, amikor a Matignonban székelt. Fabius az, aki a „nem” meghirdetésével kiprovokálhatja Jospin visszatérését. Ha eléggé súlyos válságot szít a pártban, anélkül, hogy módjában állna azt ellenőrizni, akkor tűnhetne fel Jospin, mint utolsó mentsvár. Ez egyike azoknak a paradoxonoknak, amelyeknek a titkát csak a történelem ismeri.

Forrás: Le Nouvel Observateur, 2004. szeptember 30. – október 6. No. 2082.

Közli és jegyzelte: Havel Józsefné Sziki Vilma

✱

FRANÇOIS BAZIN

Egy szakítás titkai.

Hollande és Fabius háborúzik?

(Rövidítve)

Húsz éve ismerik egymást. Hosszú ideig csupán keresztezték egymás útját anélkül, hogy szembekerültek volna. Ma szemtől-szemben állnak egy bizonytalan küzdelemben, amelynek tétje a sorsuk.

*

Amikor találkoznak, végigmérik egymást. Amikor hallatnak magukról, hitelesítik egymást. Az utóbbi időkben különben François Hollande-ról és Laurent Fabius-ról elég keveset hallani. A tónus szándékosan semleges marad. A közömböset adják. Közöttük ez még csak a hidegháború. A legkeményebb csak ezután jön. Ők ezt tudják, és hirtelen úgy figyelik egymást, hogy minél jobban kitalálhassák egymás igazi szándékait.

A minap minden a „nem” emberének nagy show-jával kezdődött. Fabius mintegy improvizált egy fesztelen beszélgetést a helyváltoztatás témájáról, amely hiánytalanul vezet az Európáról szóló vitához. Fabius feláll, kezében a mikrofon, feszesen, fekete öltönyben, az arckifejezése fejedelmi, és egy pedagógusé. A hatás garantált! Tőle néhány méterre az első sorban Hollande ül, mutatóujj a szájra téve, hallgat és tágra nyílt tekintettel számolja a pontokat, mint a biliárdgolyókat. Lesben áll!

Másnap reggel a főtitkár kerül tribünre. Megkísérli, hogy visszavegye a vezető szerepet. Záróbeszéde jól felépített és ügyes. Az „igen” embere, az ellentmondásé. Szembeszegül a jobboldallal, a kormánnyal és annak elképzeléseivel. A PS főnöki rögzíti a vonalat. Vita Európáról? Hollande gyorsan elintézi ezt, néhány jól érthető szóval: ez „fontos” volt, „döntő” lesz. A teremben Fabius hallgatja a tirádát, azt az átfűtött hangot, amelyről egy felelős szocialista nemrégiben azt írta, hogy soha sem lehet tudni, hogy az „koncentrált”, valakit „dicsérő”, vagy „lesújtó”. Micsoda légkör!

Íme a külszín. Tehát megmenteni a látszatot. De amikor a kamerák visszavonulnak, és az ünnep lampionjai kihunynak, akkor újra csattognak az állkapcsok. Gátlátalanul. Hollande, ahogyan Fabiust látja: „Ismerem már kívülről a számait. Vagyis fentről hatást kelteni. És amikor válaszolnak neki, felveszi az áldozat pózát. Rám ez nem hat. Talán azért ne, mert én sohasem függtem tőle.”

Hollande, Fabius szerint: „Ez egy kis úr. Megszemélyesített galád csinyek, együgyű látszat mögött.”

A régi nagyok, mint Daniel Vaillant és Pierre Mauroy,²⁹ újra felvéve a szolgálatot, az egykori háborúságokról így mesélnék: „Ez olyan, mint a rennes-i kongresszuson volt. Mindenek előtt a lojalitás beszédei. De azután, amint hátat fordított az illető, puff! Egy nagy furkósbottal ütés a fejre!”

Van néhány dolog, amelyben mindkét fél megtalálja az érveket, amelyek a PS történetében annyiszor tettek szolgálatot. A két rózsza harca klasszikus, csupán egyvalami cserélődik, a főszereplők. A díszlet néha változik. Ez alkalommal Európa szolgál keretül, a párt minden idők óta első belső

²⁹ Pierre Mauroy a Francia Szocialista Párt egyik vezéregyénisége, volt miniszterelnök, a Szocialista Internacionálé volt elnöke.

referendumával. Az alapvita a két elemből álló választásért. Ez sokk, frontálisan, azonos kérdésben.

Hollande és Fabius mindenesetre szemben áll egymással. A többiek mind, akár tetszik, akár nem, sokkal inkább csak szövetségeseik, vagy másodrangú személyek. A pártmunkások szavazása, amelyre előreláthatóan december 1-jén kerül sor, új szakaszt nyit a PS belső életében. Ez nem a beérkezés, hanem valaminek a kezdete. Más jelenet következik majd, még sokkal keményebb, bárki legyen is a győztes.

A politikában csakúgy, mint az életben, az első szempillantás gyakran meghatározó. Fabius számára Hollande sohasem volt más, mint egy kis élénk, pocakos emberke, akit egy napon, 1984-ben, Max Gallo kormányzóvívó nyomában vett észre. Laurent, a nagyszerű, még nincs 38 éves. Akkor lép ki az Elysée-ből és az Attali-istállóból.³⁰ Már ekkor beszélnek, hogy nagy jövő áll előtte. De hát Fabiusnak nem szokása, hogy hátrapillantson.

A mitterand-i időben a két ember nem azonos kategóriában játszik. Hollande még csupán egy modern techno, erősen modern. Változik a baloldal? Annál jobb. Fabius változik? Remek. Neki más vasat kell ütnie. Ott van a klubja, a hálózatai, az SOS-rasszizmus, harc a La Corèze-i mandátumokért... A jövő főtitkár nem szívesen látogatja a PS folyosóit. A folyó ügyek untatják. Mauroy oly nehézkes, és Jospin oly merev, fejfájást okoznak neki.

A fényes évek folyamán egy kettőzött tekintet az, amely mindinkább befészkelődik a 2004-es év jövőző küzdőjé közé. Növekedve, Hollande felfedezi Fabiusban, hogy kemény és törekeny ember, aki gyakran hatást gyakorol rá, de soha nem hódítja meg. Fabius viszont a maga részéről észrevette, hogy az ügyesség „intelligens fiút” teremtett, aki nem eléggé biztos saját házában. Se barát, se ellenség. Se hűség, se lázadó. Egy napon rivális lehet? Önök viccelnek! Amikor 1997-ben Jospin miniszterelnök lett, Hollande-ot az SP élére tette. Fabius felsóhajtott: „Rosszabb is jöhetett volna.” Pár nappal később megkapja a Nemzetgyűlés elnökének a helyét. Egy palotát mint megfigyelő állomást, őrhelyet, ahol lehet várni és figyelni!

Ha meg kellene találni a háború kiindulási pontját, amely a PS élén kitörőben van, azt tagadhatatlanul a „fekete vasárnapig” kellene visszavezetni. Egy nagy légüres tér, amely hirtelen felkavarja a megszokásokat, felforgatja a hierarchiát, a karrier terveit szétveri. Mindez gyorsan megtörténhetett volna a mostani két rivális között, ha Hollande vereséget szenvedett volna 2002 júniusában, a La Corrèze-i képviselőválasztáskor, amitől nem is volt olyan messze. Ez esetben a főtitkár helye azonnal megüresedett volna.

³⁰ Gallo a PS kormányzóvívója volt 1981 után, a hőskorszakban, Attali pedig az Európai Fejlesztési Bank vezére hajdanán.

Semmi sem tudta volna megakadályozni Fabiust, hogy átvegye a hatalmat. De a történelem másként akarta.

Egyébként ezt másként, bővebben is el lehet mesélni. Mindenekelőtt hogyan lehetséges, hogy Hollande és Fabius két esztendőn át egyesíteni tudták erőiket, hogy megmentse a PS apparátusát a külső veszélyekkel szemben? A dijoni kongresszus 2003 tavaszán fémjelzi a győzelmet Montebourg ifjú barbárjaival és Emmanuelli³¹ öreg zsémbeseivel szemben. Egy évvel később, a vidéki választásokon az orránál és szakállánál fgva ragadták meg a szélsőbalt, amely már győztesnek hitte magát. Kétszeres győzelme egy stratégiának, amelyet a PS No. 1-je és No. 2-je hajtott végre együtt, és akiket bukás esetén azonos szégyen és azonos szakciók értek volna.

Ennek a korszaknak a másik története kevésbé vonalas. Egyik oldalon Fabiusszal, aki evidensnek tartja az elnökjelöltségét, és meggyőződése, hogy a főtitkár számára az egyetlen ésszerű stratégia az, ha hagyja őt énekelni, 2007-ben megújult arccal, újra összefogott pozícióval érkezzen be a baloldal szívébe. De ezt az áldozatot Hollande nem fogadta el. Dijon és a körzeti sikerek lépcsőfokként szolgáltak neki a valódi elnökjelöltek zuárt klubjába. Az Európáról szóló belső referendum, amit akart és programozott, ebben az értelemben alkalom a szűrésre, és ürügy a gyorsításra.

Minden együtt van. Vad futás, amely összezavarja a kártyákat. A győzelmek szárnyakat adnak. Két ember, akik meg vannak győződve arról, hogy a másik soha sem merné megzavarni a párt szép felemelkedését. A vita Európáról, amely gyűjtőszervezetként működik. 20 éve már, hogy keresztetik egymás útjait anélkül, hogy tárgyalnának egymással!

Forrás: Les Secrets d'une Rupture. Le Nouvel Observateur, 2004. október 7–13. No. 2083.

Közli és jegyzetelte: Havel Józsefné Sziki Vilma

✱

³¹ Nevezettek a PS utóbbi évekbeni baloldali szárnyának vezetői.

KATE HUDSON

A probléma Bush-sal

(*Némi rövidítéssel*)

Egészen bizonyos, hogy Bush elnök angliai látogatása 2003 novemberében a közvélemény tiltakozását és felháborodását fogja kiváltani. A CND³² tiltakozni fog, de azt is ki fogja fejteni, hogy mi is az igazi probléma Bush-sal. Az adminisztráció, amelyet Bush vezet, illegális és immorális háborút kezdett Irak ellen, és azóta is megszállás alatt tartja ezt az országot. Bush rendkívül agresszív és militarista külpolitikát folytat. Ez a politika nukleáris fegyverkezési versenyre, valamint a nukleáris fegyverek elterjedésére vezet. Hogy keresztülvigye rakéta programját, felmondta a fegyverkezés korlátozásáról szóló egyezményt. Mindezt a nemzetközi közösség ellenében tette meg. Nukleáris politikája magában foglalja az első csapás politikáját is. Legújabbban az amerikai szenátus katonai bizottsága jóváhagyta az összegeket a nukleáris fegyverek új generációjának kifejlesztésére. Ezeket a fegyvereket avégett fejlesztik ki, hogy azután fel is használják őket.

Mіндеzen okokból Bush elnök nemkívánatos vendég Nagy-Britanniában. Világosan kell azonban látnunk, hogy nekünk itthon is megvannak a problémáink. Saját kormányunk ugyanilyen cipőben jár. A mi kormányunk is hadba lépett Irak ellen, és szintén részt vesz Irak megszállásában. Ugyanakkor lehetővé teszi, hogy területét felhasználják rakétáik elhelyezéséhez és kilövéséhez. Az egyet nem értés mozgalma e politikával szemben éri majd a dokkokat, így különösen az érintett Plymouth környékét, hogyha a kormány ragaszkodik eddig követett politikájához. De féltő, hogy a kormányunk továbbra is kisegítője lesz az amerikai kormánynak az új nukleáris taktikai fegyverek alkalmazásában is.

Új fejlemények vannak kibontakozóban Aldermastonban,³³ minthogy nagy valószínűséggel változatlanul ez lesz a telepítési helye a Trident rakétának, illetőleg az új harcászati nukleáris fegyverek elhelyezésének és főszerelésének. Minden erővel szembe kell szállnunk ezekkel a valószínűségekkel, mert teljesen világos, hogy a Bush-kormányzat magáévá tette a preventív háború politikájának eszméjét. Éppen azért a CND tömegtüntetést szervez a parlament elé, november 26-án 7 órára. A gyűlés jelszava az lesz: „Semmiféle nukleáris fegyvert és semmiféle preventív háborút.” Ki kell

³² Campaign for nuclear disarmament (Kampány a nukleáris leszerelésért).

³³ Aldermaston Angliában a rakétatelek helye, ahol történetileg is az első nagy antinukleáris tüntetések lezajlottak.

kényszerítünk, hogy ezek a követelések a mindennapi politika részeivé váljanak, és ki kell alakítanunk megfelelő békepolitikánkat.

A „kampánynak” világossá kell tennie, hogy Nagy-Britanniának magának milyen tömegpusztító fegyverei vannak.³⁴

Forrás: Campaign, 2003. 4.sz. Aldermaston: a nukleáris fegyverek új generációja? (Szerkesztőségi cikk.. A folyóiratot és a kérdéses cikket Kate Hudson küldte meg az Évkönyvnek.)³⁵

✱

SEUMAS MILNE

A barbárság az idegen uralom egyenes következménye

(Rövidtve)

Brown még tovább ment Blairnél abban, hogy a birodalmat rehabilitálja. Lehetséges, hogy Gordon Brown már a választás utáni napra készült, amikor Tony Blair felkínálja neki a választást: külügyminiszter lesz, vagy a hátsó padokba kerül.³⁶ Az is lehetséges, hogy úgy véli, nem tudja megverni a blairistákat, s lehet, hogy csatlakozik hozzájuk. De a pénzügyminiszter kijelentése Afrikában, hogy Nagy-Britannia állítsa le bocsánatkéréseit gyarmati politikájáért, azt jelenti: mindenki kiábrándulhat abból, hogy egy Brown-kormány visszalépést jelentene a liberális imperializmustól és a különféle intervencióktól, amelyek a Blair-kormányt jellemzik. Ez a legutóbbi imperiális kijelentése egyenes folytatása egy sokkal korábbi megszólalásának, amikor is kifejtette, hogy büszkék lehetünk a birodalom kialakítóra. Még Blair is tartózkodott attól, hogy nyíltan magasztalja a birodalmat, ahogy ezt 1997-es választási beszédei is mutatták.

Míndez azt jelenti: Brown kísérletet tett arra, hogy újrafogalmazza a nem brit identitástudatot, amely a fair playre, a szabadságra és a toleranciára épül. De hogy a modernitásnak mi köze van ezekhez az értékekhez, az

³⁴ Kate Hudson ezután felsorolja, hogy Nagy-Britanniában milyen városokban telepítettek nukleáris fegyvereket, illetve hol engedélyezték, hogy az USA helyezze el a maga nukleáris rakétáit.

³⁵ A folyóiratnak ez a cikke ismét beszámol a nukleáris fegyverek angliai elhelyezéséről, de nagy hangsúllyal arról is, hogy e mozgalom kezdetén, 1957-ben, a Trafalgar Square-en tartották az egyik első ilyen antinukleáris nagygyűlést, amelynek fő szónoka Michael Foot volt. A lap e cikke Foot-nak szenteli szövegét, Foot 95. Születésnapja alkalmából.

³⁶ Hátsópados (back-bencher) – a kevésbé rangos képviselők köznapai megjelölése.

egyáltalán nem világos. Még bizarrabb az a véleménye, hogy Britannia valaha is bocsánatot kért volna a birodalomért, valamint azokért a bűnökért, amelyeket a birodalom idején elkövetett. Semmi sincs távolabb az igazságtól. Nem voltak bocsánatkérések. Nagy-Britanniában a gyarmatosítás felszámolását kegyes amnézia takarja, és mindez abszolút távolságban van attól, hogy a valóságban mi is történt. A valóságban a legkisebb morgás sem hangzott el a nyilvánosságban Brown párját ritkító kommentárjaira...

A birodalom rehabilitálása már az 1990-es évek elején megkezdődött. Az USA rosszul sikerült szomáliai beavatkozása idején az Atlanti-Óceán mindkét partján elhangzottak olyan baljós hangok, hogy teremtsenek Afrikában új gyarmatokat vagy ENSZ-mandátumos területeket. A szeptember 11-ét követő hullámban felerősödött Angliában az a konzervatív szárny, amely óriási lelkesedéssel fogadta ezt az új hangulatot. Ezek közé tartoztak a konzervatív történetírók, mint Neil Ferguson és Andrew Roberts, miközben a *Sun* és a *Mail* körülújjongta őket. Robert Cooper, Blair korábbi tanácsadója most befolyásos EU-politikus lett és szintén hangot adott a birodalom-magasztalásnak. Brown mostani kijelentése ennek a trendnek nagyon erős további lökést adott. Ezzel szemben a délafrikai elnök, Thabo Mbeki, aki bírálta Churchillt és a birodalmi múltat, keményen szembeállt ezekkel a birodalmi fáklavívőkkel. Ez utóbbiak szerint a birodalom szabadságot és igazságot hozott az embereknek.

Groteszk dolog lenne, ha Brownnak ezeket a kijelentéseit összevetnénk azokkal az alapos kutatásokkal, amelyek feltárták a brit atrocitásokat, amelyeket Kenyában elkövettek a Mau-Mau mozgalom idején és ellen az 1950-es években. Ebben az időben 320 000 kikuju törzsbélit tartottak koncentrációs táborokban és 1090 embert akasztottak fel. Napirenden volt a falvak és a városok terrorizálása, az elektromos sokkolások, tömeges megerőszakolások. Mindezt Caroline Elkins új könyvében gazdagon dokumentálta, amelynek címe „A brit gulág” (Britain’s Gulag). A halálos áldozatok számát jelenleg több mint 100 000-re becsülik. Ez volt az az idő, amikor az angol katonák öt shillinget kaptak minden megölt kikujuért, és kikujuk vagy malájok levágott fejei mellett fotóztatták magukat. Veteránok beszélnek most a BBC-ben arról, hogy angol katonák ugyanilyen kegyetlenül bántak el emberekkel Aden környékén, illetőleg Krétán, és mindenért nem kerültek bíróság elé mint háborús bűnösök. Mindezt a civilizáció nevében követték el. Semmi sem világosabb annál, hogy mindennek milyen szoros az összefüggése azzal, ami napjainkban Irakban történik.

A Brit Birodalom tömeges népiirtáson, rabszolgaságon, erőszakos faji hierarchiák megteremtésén, földrabláson és könyörtelen kizsákmányoláson épült fel. A cambridge-i történész azt állítja: „Sokat hallhatunk arról, hogy

a birodalom szavatolta a törvények uralmát, valamint tisztakezű kormányzást és gazdasági fejlődést hozott. Ezzel szemben a valóság az, hogy a birodalom a tirániát, az elnyomást és a szegénységet az emberek millióinak szükségtelen halálát jelentette.” Néhány apologéta azt állítja, hogy kezdetbe bármely sok brutalitással járt is a birodalom kialakítása, a 19. és 20. század mégis a szabadságot és a gazdasági haladást hozta az embereknek. Ez egyszerűen képtelenség. A 19. század végén és a 20. század elején Indiában a korona ékkövében, 30 millió ember halt éhez, miközben a brit adminisztrátorok ragaszkodtak ahhoz, hogy Indiából gabonát exportáljanak (ugyanúgy, mint Irországból). India függetlenségének elnyerése után hasonló tömeges éhínségekre már nem került sor.

Forrás: Guardian, 2005. január 27.
(A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

✱

Mélyül a munkagödör

Munkanélküliség. („Helyzetjelentés” 2003-2004)

Az előregedő társadalom, a hatékonyság, rugalmas foglalkoztatás és a munkavállalói jogok konfliktusáról tárgyaltak az ILO budapesti regionális tanácskozásának küldöttei.

Az európai szociális modell, a jóléti, befogadó társadalom alap gondolata a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettől (ILO) származik: a nyugat-európai országok csak a második világháború után kezdték életüket ezen elvárások szerint berendezni. Most, amikor a 25 tagúra bővült unió valamennyi polgára szeretne ilyen társadalomban élni, ez a modell némi reformra szorul – mondta *Jean-Claude Juncker*, az EU soros elnöki tisztét betöltő Luxemburg miniszterelnöke az ILO hetedik regionális konferenciája megnyitóján.

– Az utóbbi évek gyors technológiai fejlődése egyes régiókban a gazdaság robbanásszerű gyarapodásával és a termelékenység javulásával járt, azonban sajnálatos módon a GDP és a világgazdaság növekedése nem teremtett új munkahelyeket, a feketegazdaságot sem szorította vissza: 2004 egyenesen elvesztegetett év volt e tekintetben – tette hozzá *Juan Somavia*, a ILO főigazgatója. A szervezet jelentése szerint Európában és Közép-Ázsiában tavaly a 3,5 százalékos GDP-növekedés ellenére az új állások száma mindössze kétmillióval, fél százalékkal emelkedett, miközben változatlanul 35 millió állástalan van a régióban.

Az ötnapos konferenciára az európai és közép-ázsiai régió ötven országából érkeztek résztvevők, köztük húsz munkaügyi miniszter. A tanácskozás egyik központi témája a szervezet 2001–2004 közötti tevékenységét összefoglaló jelentése, amely a térség legégetőbb munkaerő-piaci problémáit is körüljárja. Az ILO által kitüntetett fontosságúnak tartott háromoldalú szociális párbeszéd jegyében tagállamainak – kormányzati, munkaadói és munkavállalói szervezetek által delegált – munkaügyi szakértői a múlt héten a többi között arra keresték a választ, hogy vezethet a gazdasági és társadalmi fejlődés a tisztességes, méltányos körülményeket biztosító munkahelyek gyarapodásához, a foglalkoztatás bővítéséhez, s mit tehetnek e téren a kormányok, nemzetközi szervezetek. – A magyar kormány kész alkalmazni a konferencia résztvevőinek megoldási javaslatait, tanácsait – jelentette ki *Gyurcsány Ferenc* miniszterelnök a keddi megnyitón.

– Az Európai Unió és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet közötti együttműködés erősítésére törekszem, mivel foglalkoztatási téren a két szervezet céljai hasonlóak: több és jobb minőségű, tisztességes, méltó munkahelyek teremtése – jelentette be *Vladimír Špidla*, az EU munka és szociális ügyi biztosa a konferencián. Mint mondta, az EU továbbra is fenntartja lisszaboni céljait, ragaszkodik a teljes foglalkoztatáshoz és az európai szociális modellhez.

A konferencia két fő területre koncentrált: a társadalmi, szociális párbeszéd kiterjesztésére és a globalizáció szülte igazságtalan körülmények kiküszöbölésére. Az ILO mindkét esetben technikai és szakértői segítséget ajánlott a kormányoknak.

Világszerve 184,7 millió állástalan ember él, s arányuk tavaly szinte semmit nem változott: a munkanélküliség: 6,3-ról 6,1 százalékra, alig valamelyest csökkent. Az ILO jelentése szerint a tavalyi ötszázalékos világgazdasági növekedésnek is köszönhetően a foglalkoztatás bővülése világszerte 47,7 milliós volt, az új munkahelyek száma azonban mindössze 1,7 százalékkal nőtt. Az aktív munkaképes korú lakosság foglalkoztatottságának aránya szintén nem változott, 61,8 százalék volt. A legszembeötlőbb változást Latin-Amerika és a karibi térség produkálta: ott a 2003-as 9,3 százalékos munkanélküliségi ráta 8,6 százalékra esett vissza. A fejlett gazdaságokban – ideértve az EU 25 tagállamát is – alig érzékelhető változás: az állástalanok aránya 7,4-ről 7,2 százalékra mérséklődött. Az ILO jelentése szerint a világ 2,8 milliárd dolgozójának majdnem fele még mindig kevesebbet keres a napi kétdolláros szegénységi küszöbnél

Népszabadság, 2005. február 22.

✱

India –Védjük meg a nép mandátumait!

A FICCI³⁷ által rendezett konferencián, amelyet a fővárosban tartottak „India prioritásai a globalizált világban” címmel különféle kiválóságok jöttek össze. Céljuk a korlátlan gazdasági liberalizáció megvitatása és annak szorgalmazása volt, hogy az UPA kormány³⁸ teljes gőzzel vezesse be az ilyen reformokat.

A közgazdász lord Meghnad Desai³⁹ javasolta: „létre kellene hozni a BJP⁴⁰ és Kongresszus Párt nagykoalícióját, hogy meggyorsítsák a gazdasági növekedést”. Amartya Sen Nobel-díjas professzor azonnal jelezte egyet nem értését, miközben nagyvonalakban ismertette nézeteit a jólétről és az emberi fejlődésről. A Tervbizottság alelnökével és több más közgazdással egyetemben, akik egyúttal a kormány tanácsadói is, ez a tanácskozás arra is vállalkozott, hogy az UPA-kormányt arra ösztönözze: legyen aktívabb a reformok keresztülvitelében és a liberalizálásban.

Két zavaró körülmény van, amiről nem szabad megfeledkezni. Az első, hogy ezek a javaslatok egyáltalán nem veszik figyelembe a nép üzenetét a 2004. évi választáson. A választási eredmények világosan megmutatták, hogy a nép a kormányváltásra adta a szavazatát, avégett, hogy változást érjenek el a gazdaságpolitikában a korábbi Vadzspaji-kormánnyal szemben. A gazdaságpolitikának a nép jólétét is kell szolgálnia, nem pedig egyszerűen a nagy társaságok profitjának a növekedését. Ezt a változást akarta elérni a nép azzal, hogy a UPA-kormányt létrehozta. Sok minden ebből a minimumprogramból a lényege annak, amit a nép mandátumának neveznek.

Pontosan ez az a változás, amit a hatalmasok a liberalizálással meg akarnak akadályozni. Ha az UPA-kormány végrehajtja ezeknek a javaslatait, ezt csak saját kockázatára teheti.

A BJP-kormány katasztrófális veresége, miután kampányában azt hirdette, hogy „tegyük Indiát ragyogóvá” és hogy „az indiaiak érezzék jól magukat”, csak aláhúzták a realitást, hogy liberalizáló reformjai csupán a társadalom legfelső rétegének az érdekeit szolgálták, míg a társadalom legnagyobb részének életkörülményeiben további romlást kellett elszenvednie.

Forrás: Peoples Democracy. Organ of the Communist Party of India
Szerkesztőségi cikk. 2005. január 10–(Marxista).16.
A hetilapot Pach János juttatta el az Évkönyvnek.
Közli és jegyzetelte: Jemnitz János

³⁷ FICCI – baloldali tudományos szervezet.

³⁸ UPA-kormány: a legutóbbi választáson győztes Nemzeti Kongresszus és öt támogatott kommunista és egyéb baloldali pártok által támogatott kormány.

³⁹ Lord Desai hosszú ideig a London School of Economics rektora volt.

⁴⁰ A BJP (Bharatija Dzsanaata Párt) a megbukott kormánykoalíció pártja volt.

A 2004. évi amerikai választás

(Részlet)

Bush és Kerry háborút jelent, rasszizmust hoz, és támadást a munkások ellen. Mélyen benne járunk a választási harcban. Nagyon is világos, hogy nincs semmilyen lényeges különbség a kapitalista pártok között. A demokraták és a republikánusok tökéletesen egyetértenek a nagy kérdésekben, de nagyon sok kis kérdésben is. Bár az elégedetlenség egyre nő, sem Bush, sem Kerry nem hoz semmiféle megoldást, amely a legkevésbé is megközelítené a munkásosztálynak és Amerika szegényeinek az igényeit és szükségleteit, nem is beszélve a világról. Pontosán az ellenkezőjéről van szó: a valóságban folyamatos támadást folytatnak a dolgozó emberek ellen, a világ ellen. Programjuk folyamatos háborút jelent a dolgozó emberek ellen – gazdasági harcot otthon, és katonai háborút külföldön.

Ez az igazi értelme a 2004-es elnökválasztásnak az USA-ban. A kapitalizmus és nem Bush az, akit le kell győzni. Mindenféle támogatás, amit a kapitalista pártoknak nyújtanak, nagyon ártalmas meghátrálás az igazi feladatok elől. Ezek a feladatok: a tömegharc elősegítése a növekvő kapitalista támadásokkal szemben, és a forradalmi szocialista párt vezetésének a kialakítása. A forradalmi szocialista párt meg tudja mutatni az utat a győzelem felé, és a kapitalizmus megdöntésének a szükségességét is megvilágítja.

Az utolsó hónapok nem voltak kedvezőek Bush számára. Irak megszállása egyszerűen katasztrófa. A hivatalosan terjesztett háborús okokról kiderült, hogy hazugságok. Az Abu Ghraib-i börtön botrányai romba döntöttek minden amerikai hivatkozást és propagandát, amellyel a humanitásra hivatkoztak, és a megszállással szembeni ellenállás újult erővel folytatódik. A kormánypolitika hazai támogatottsága csökkenőben van; a sajtó felmérései szerint az amerikaiak több mint 50%-a úgy véli, hogy Amerikának soha nem lett volna szabad első csapást mérni Irakra.

Az otthoni helyzetről: a gazdasági megélénkülésről alkotott kép összeomlóban van. A munkahelyek megszűnnek, a reálbérek zuhannak, az energiaárak az egekbe szöknek, az eladósodás magasabb, mint valaha, és a fogyasztóknak a bizalma a jövőt illetően eltűnőben van, a Fehér Ház és a média legnagyobb igyekezete ellenére.

Forrás: Proletarian Revolution, 2004. szeptember. (A lapot Pach János küldte meg az Évkönyvnek.)

Előre, keresztény katonák!

2004. november 3-án új⁴¹ ország jelent meg a világ térképén: nem az Egyesült, hanem a Megosztott Amerikai Államok.

Ó igen, tudom, hogy a kötelező sebnyalogatás megkezdődött, nem utolsósorban a vesztes részéről. Ez persze zene a győztes füleinek, aki mindekelőtt azt kívánja, hogy valamennyien összeboruljunk, amit másképp úgy szoktak nevezni, mint feltétel nélküli megadást. És egyúttal fújják meg a győzelmi harsonákat. Valamikor 1964-ben Barry Goldwater megsemmisült, de eredetileg győzni akart. Most pedig ez a republikánus ügy győzedelmeskedett.

Forrás: Onward Christian Soldiers! Guardian, 2004. november 5.

✱

ANTON PELINKA

Amerika és Liliput

(Rövidítve)

Az amerikai választáson George W. Bush abból indul ki, hogy az EU továbbra is egy rakás összevissza dobált ország marad.

John Kerryvel Európa sokkal jobban járt volna. Ha egy távolabbra látó elnökhöz lett volna szerencsénk, akkor valóban fontos dolgokat is megoldhattunk volna. Amerikát talán újra szerethettük volna. És a Nyugat akkor valóban újra megérthette volna egymást. Ám Kerryvel Európa hosszú távon nehezebben boldogulhatott volna. Mert a massachusettsi szenátor esetében kiviláglott volna, hogy a problémákat Európa és Amerika között nem egyszerűen egyes emberek okozzák, hanem tényleges érdekekről van szó. Ugyanis Amerika érdekei Kerry választási győzelme esetén sem változtak volna cseppet sem.

A Bush gyűlölők a problémákat leegyszerűsítve szeretik visszavezetni Bush texasi kiejtésére. A valóság az, hogy az első amerikai elnök, aki katonai intervenciót kezdett a Biztonsági Tanács jóváhagyása nélkül, nem Bush, hanem Bill Clinton volt. A demokraták és Kerry Bush elleni vádja vagy szemrehányása az iraki háború esetében is az volt, hogy Bush a békét pontosan a félszívűsége révén úsztatta el. Más szavakkal: Kerry sem

⁴¹ Az amerikai elnökválasztás napja.

vonta volna ki a csapatokat Irakból, hanem éppen hogy megerősítette volna azokat.

Amerika mindenesetre politikai szuperhatalom. Ha a politikai kérdések jönnek elő, akkor a színpadon csak egy Gulliver mard, és sok kisebb liliputi. Amerika csak a saját érdekeivel törődik, nem az ENSZ által elfogadott szempontokkal, és a kicsinyek addig ordíthatnak, ameddig csak akarnak.

Forrás: Falter, 2004. 46. Szám.

(A cikket Gerd Callesen küldte meg az Évkönyvnek.)

✱

A Bolkestein-irányelvről⁴²

A Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi Szövetségének (ISDUE) felhívása⁴³

2004. január 1-jén az Európai Bizottság jóváhagyta a javaslatot az úgynevezett Bolkestein-direktíváról, amelyet mostanában fog vizsgálni az Európai Tanács, illetve az Európai Parlament. A javaslat azt a célt tűzte ki, hogy az Unió belső piacán csökkentsék a bürokráciát, és a verseny akadályait a szolgáltatások áramlása tekintetében. Az irányelvnek azonban három olyan mozzanata van, amelyek okán a leghatározottabban el kell utasítanunk:

mert kiterjeszhető olyan általános érdekű szolgáltatásokra, mint az oktatás, az egészségügy és a szociális biztosítás;

– mert sérti a helyi és az országos hatóságok jogait a szociálpolitikai ügyekről hozandó döntésekben;

– mert a „származási ország elve”, amelynek értelmében a dolgozók bárhol dolgozzanak is, annak az országnak a juttatásait kaphatják, ahonnan jöttek, súlyosan sérti a dolgozók érvényben lévő európai jogait.

Abban a tudatban, hogy az oktatás általános emberi jog, és nem lehet társadalmi privilégium, hogy ennek az alapján nyugszanak a szabadság, az igazságosság, a demokrácia és a fenntartható emberi fejlődés sarokkövei;

⁴² Frits Bolkestein – a holland liberális párt (VVP) radikális „piacbarát” politikusa, 1999-ig a Liberális Internacionálé elnöke, majd az előző, Romano Prodi vezette Európai Bizottság (1999–2004) „belsőpiaci” biztosa volt.

⁴³ A felhíváshoz csatlakoztak az ISDUE és az MSZP Pedagógus Tagozata által 2005. március 11-12-én Budapesten rendezett „A tanárok helyzete a kibővített Európai Unióban” című szeminárium angol, bolgár, horvát, lengyel, magyar, olasz, osztrák, román, svéd és szlovák résztvevői.

Abban a meggyőződésben, hogy igazságos politika csak az oktatáshoz való általános hozzáférése és a korszerű tudás elsajátításán alapulhat, amely ma nemcsak a jólétnek, hanem az egyenlőtlenségek fölszámolásának is a legnagyobb előmozdítója, az ISDUE nagy aggodalommal tekint a GATS⁴⁴ és a Bolkestein Irányelv által az oktatás területén európai szinten kiváltott privatizációs tendenciára.

Ezért kötelezi magát, hogy megvédi

- mindenki jogát az oktatásra;
- az állam szerepét, amely egyedül képes biztosítani ennek a jognak az érvényesülését;
- a nyilvános oktatást, amely egyedül biztosíthatja az egyenlő lehetőségeket és a pluralizmus érvényesülését.

Ezért az ISDUE elhatározza, hogy

- támogatja az Európai Parlament szocialista képviselőcsoportjának (PES) lépéseit a Bolkestein-irányelv ellen;
- támogatja az oktatás magánosítása ellen irányuló mozgalmakat és szakszervezeti akciókat;

- felhívja tagjait, lépjenek akcióba országos és nemzetközi síkon;

- felhívást bocsát ki *Európai Mozgósítási Hét* rendezésére 2005. május 8-a és 15-e között, több tagszervezete és a szakszervezetek kezdeményezésének megfelelően.

A Mozgósítási Hét célja, hogy

- új lendületet adjon a tudás Európáját szorgalmazó lisszaboni stratégiának⁴⁵;
- megerősítse mindenki jogát a jó minőségű oktatásra, beleértve a bevándorlókat is, vallásuktól és etnikai csoportuktól függetlenül, a hazai gyermekekkel azonos osztályterekben.

2005. március 12.

A Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi Szövetsége

Közli: Harsányi Iván

✱

⁴⁴ A GATS (General Agreement on Trade of Services) az ENSZ Szociális és Gazdasági Tanácsa által kezdeményezett, 1947. október 30-án létrehozott Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) 2000-es kiterjesztése a szolgáltatások területére; nem európai, de az EU-tagállamokat is közvetlenül érintő megállapodás.

⁴⁵ Lisszaboni stratégia – 2000 márciusában az Európai Unió állam- és kormányfői értekezlete azt a célt tűzte ki, hogy az EU 2010-re „a világ legversenyképesebb, dinamikus, tudásalapú társadalmá legyen, amely fenntartható gazdasági növekedést, több és jobb minőségű munkahelyet, valamint nagyobb szociális kohéziót képes biztosítani”.

ARTNER ANNAMÁRIA

Tíz kérdés – tíz válasz a Tobin-adóról

1. Mi a Tobin-adó?

Ezt a adónemet James Tobin (1918–2002) keynesiánus közgazdász javasolta 1972-ben, a valuták árfolyamát stabilizáló, 1944-ben kialakított Bretton Woods-i nemzetközi devizarendszer összeomlása után. Célja az volt, hogy a valutaspekuláció visszaszorítása végett adóztassák meg a valutaátváltásokat. Jóval később, 2001-ben a Nobel-díjas közgazdász így nyilatkozott egykori javaslatáról: „A devizaműveletek megadóztatása arra lett kitalálva, hogy tompítsa az árfolyam-ingadozásokat. Az ötlet nagyon egyszerű volt: minden valutaátváltásra egy csekély adót vetnének ki, mondjuk 0,5%-ot. Ettől a spekulánsok visszariadnának. Az USA abban az időben vett búcsút a kötött Bretton Woods-i devizaátváltási rendszertől. Ezzel egyidejűleg a pénzügyi átutalások első elektronikus továbbításai a tranzakciók számának robbanásszerű emelkedését jelezték előre. Lassítani akartam ezt a folyamatot, hogy kevesebb legyen a spekuláció, és a valutaátváltási árfolyamok ne ingadozzanak annyira.”⁴⁶

Tobin javaslatát az 1997. évi délkelet-ázsiai válság után a globalizációkritikai mozgalmak karolták föl, élükön az ATTAC-kal.⁴⁷ Azóta a Tobin-adóért folytatott küzdelem kettős célt szolgál. Az adó kivétel oldaláról a piaci rendszerre is káros spekuláció megfékezését. A beszédett péntek fölhasználása felől pedig a Földünkön tapasztalható nyomor enyhítését.

2. Mennyi a adóterhet jelentene a Tobin-adó?

A spekulációs célzatú valutaátváltások lényege, hogy egy nap alatt többször is oda-vissza végrehajtják az ügyletet. A spekulációs ügyletek időtartama ritkán éri el az egy hetet. A Tobin-adó előnye éppen abban van, hogy olyan mértékben működik adóként, amilyen mértékben adott pénzügyeket spekulációra használnak. Tobin javaslata szerint ugyanis többszöri átváltás esetén halmozódnak az amúgy csekély, a normális üzletmenethez tartozó ügyletek esetén elenyésző terhet jelentő adószázalékok. 0,1%-os adóterhrel számítva napi egy oda-vissza váltás esetén éves szinten 48%-ot is elérne az adóterh. Ez 10%-ra mérséklődne, ha csak heti egy átváltásról van szó, és 2,4%-ot tenne ki havi egy átváltás esetén.

⁴⁶ Interjú J. Tobinnal a *Der Spiegel* 2001. Szeptember 3-i számában.

⁴⁷ Francia eredetű mozaikszó (Association pour une Taxation des Transactions financières pour l'Aide des Citoyens). Magyar változatban: Alakulat a Tőke-Tranzakciók Adóztatásáért az állampolgárok Céljára. A szerző az ATTAC magyar szervezetének egyik vezetője.

3. Nem gátolná-e a Tobin-adó a termeléshez vagy a túrizmushoz kötődő valutamozgást?

A Tobin-adó mértéke olyan csekély, hogy egyszeri tranzakciók számára elenyésző teher. Jelentősége akkor nő meg, ha ugyanazt a pénzüsszeget rövid idő alatt többször forgatják meg, tehát nyilvánvalóan spekulációra használják. Egy beruházó, ha például egy országba egy évben 100 millió dollárt fektet be, összesen 10–100 ezer dollár adót fizetne. Egy évente 1000 dollárt külföldi üdülésre fordító család ezzel kapcsolatos adóterhe 0,1–1 dollár lenne.

4. Nem gátolja-e a Tobin-adó a hasznos spekulációt?

Társadalmilag hasznos spekuláció nincs. A tiszta spekuláció célja egyedül a profit átcsoportosítása. Igaz, vannak fedezeti ügyletek, amelyekkel a piaci szereplők pénzüik értékét védik a pénzpiacok mozgásaival szemben. Ezek azonban mindig hosszú távú befektetések, szemben a rövid idő (egy-két nap) alatt többször is megforduló, spekulációs célú tranzakciókkal. Az előbbieket adóterhelése éppen ezért ugyanolyan csekély, mint a termeléshez és a túrizmushoz kapcsolódó pénzmozgásoké.

5. Hogyan lehetne behajtani a Tobin-adót?

Ahogy a hitelkártyával történő fizetéskor a számlavezető bank azonosítja a tranzakciót és levonja a költségeit, ugyanúgy képesek a bankok a köztük fennálló pénzforgalmi rendszer segítségével azonosítani és megadóztatni a valutaátváltásokat. A korszerű pénzforgalmi technikák segítségével a Tobin-adót akár az Európai Központi Bank is beszedhetné.

6. Bevezették-e már valahol a Tobin-adót?

Eddig még sehol nem alkalmazták rendszeresen, bár egyes országok a valutamozgás ellenőrzésére válságos helyzetekben erre ideiglenesen már nem egyszer rákényszerültek (pl. Chile 1992–1998 között, Malaysia 1998-ban). Franciaországban 2001-ben a parlament már elfogadta a Tobin-adó bevezetésére vonatkozó általános törvényjavaslatot, amely akkor lépne életbe, ha az EU többi országa is bevezetne ilyen adót. Hasonló kitétellet 2004-ben ugyanezt tette a belga parlament. Ez, a franciától eltérően, részletesen leírja az ilyen adózás rendjét. A piacok viszonylagos nyugalma esetén 0,01%-os adó terhelne minden átváltást, a tranzakcióban résztvevő mindkét fél esetében. Ez az ún. Spahn-adó tehát igen gyenge hatású lenne, amíg a valuták helyzete stabil. Radikálisan (akár 80%-ra) megugrana viszont, amikor valutaválság kockázata áll elő. Ez hasonló elven működik,

mint a tőzsde szabálya: ha egy részvény értéke vagy a tőzsdeindex egy napon belül 20%-ot erősödik vagy gyengül, az adott részvény kereskedelmét felfüggesztik. Így elkerülhetők az 1997-es ázsiai, az 1998-as mexikói vagy a 2001-es argentin pénzügyi válsághoz hasonló esetek. A Tobin-adó ma már széles körben vitatott téma a világon, a globalizáció-kritikai mozgalmaktól egészen kormánykörökig. Már 110 kormány támogatja, hogy a pénzügyi tranzakciók adóztatásából származó jövedelmeket fordítsák a szegénység felszámolására és a növekedés gyorsítására.

7. Mennyi bevétel származhatna a Tobin-adóból?

Ez három tényezőtől függ: az adó mértékétől, az alkalmazók körének nagyságától és a spekulációs tőkemozgások mértékétől. Ma a világon egyes becslések szerint 1200, mások szerint akár 2000 milliárd⁴⁸ dollárnyi tranzakció is történik naponta. Ennek 98%-a spekuláció, ezen belül 80% egyhetesnél rövidebb. Feltéve, hogy minden országban (de legalább a kulcsvaluták esetében) bevezetik a 0,1%-os Tobin-adót, és ezzel együtt a legtöbb spekulációs pénzmozgást kiküszöbölik, ez éves szinten 120–200 milliárd adóbevételt eredményezne. Ez azonban a minimum. A spekuláció nyilván nem tűnne el teljesen, a bevételek tehát növelhetők. Kisebbség lennének viszont, ha alacsonyabb adókulcsot alkalmaznak (igaz, ez a spekulációt kevésbé korlátozza, ami adónövelő tényező) vagy ha nem minden országban, illetve nem minden kulcsvaluta esetében vezetnek be.

8. Mennyi bevételt jelenthetne az adó bevezetése az EU számára?

A londoni tőzsdén a tranzakciók 35%-a euróban zajlik. Ez világszinten is legalább 25%. Pusztán az euro-ügyletekre kivetett 0,1%-os Tobin-adóból tehát 30 milliárd euro (mintegy 738 milliárd 2005-ös forint) adó folyhatna be, ami egyenlő az EU évi költségvetésének egynegyedével.

9. Mire használhatnák a befolyt Tobin-adót?

Az ENSZ számításai szerint 10 éven át erre szánt évi 40 milliárd dollárból fel lehetne számolni a szegénység legsúlyosabb részét a Földön. A 0,1%-os változattól ennyi bizonyosan befolyyna. Elsősorban a legszegényebb fejlődő országok megsegítéséről lehetne szó, de az EU-ban is vannak olyan szegény régiók, különösen a kibővítés után, amelyek esetében az EU strukturális alapjai nem elegendők az elmaradottság felszámolására. Nem véletlen, hogy Jacques Chirac (a brazil Luis Inácio Lula da Silva elnökkel

⁴⁸ Almási Miklós: Üveggolyók. Budapest, 1998. 5. old. – Jacques Chirac: Time for global tax. World Net Daily, 2004. szeptember 21.

együtt) 2004 őszén egy másik új nemzetközi adónem bevezetésének szükségességét vetette föl, amelynek bevételét a szegénység elleni intézkedésekre kellene fordítani.⁴⁹

10. Milyen hatással lenne a Tobin–adó az euróra?

Bevezetése legalább az euro-zónában két oldalról is növelné az európai közös valuta szilárdságát. Egyrészt az adó (különösen a Spahn-típusú adóval kombinálva) biztonságot nyújtana a spekuláció keltette kiszámíthatatlan mozgásokkal szemben, ez pedig tükröződne a befektetők és a tartalékok képzők bizalmának a növekedésében. Másrészt a befolyt jövedelmekből a szegénység felszámolására fordított összegek révén (akár EU-n belüli, akár fejlődő országokbeli felhasználás esetében) növelné az EU versenyképességét (a piac növekedése, a fizetőképes kereslet emelkedése, a társadalmi kohézió révén). A Tobin-adó tehát messzemenően összhangban van az EU 2000-ben Lisszabonban meghirdetett céljaival.⁵⁰

✱

Kioto-egyezmény

(Rövidítve)

Egy olyan egyezmény, amely egyúttal lehetőséget ad arra, hogy végül is ne tegyenek semmit a globális felmelegedés ügyében.

15 évi késedelem után a kiotoi egyezmény végül is hatályba lépett február 16-án. Az egyezmény révén amely az üvegház hatásra vonatkozik, 141 nemzet írta eddig alá az egyezményt, amely a széndioxid kibocsátás csökkentésére tesz kötelezettséget. Az egyezmény révén az aláírók kötelezik még egyszer magukat a kibocsátás 6%-os csökkentésére. De még ez a gyengécske kötelezettség is csak 2012-ig lép igazán érvénybe. Továbbá a gazdagabb országok fel vannak hatalmazva arra, hogy a túllépést eladják a szegényebb országoknak.

Az Egyesült Államok visszautasította, hogy csatlakozzon a kyotoi egyezményhez. Ugyanakkor ez az ország az, amely ismeretesen a legtöbb széndioxidot bocsátja ki, amely egyedül a világ szennyezésének egynegyedét bocsátja ki az ipari és közlekedési szennyeződés révén. És ez a helyzet egyáltalán nem javul. A Nemzetközi Energiaügyi Hivatal (International

Energy Agency) jelentésében éppen most állapította meg, hogy az USA széndioxid kibocsátása 17%-kal növekedett amióta a kyotói egyezményt 15 éve aláírták. Miért foglakozunk mi és miért érint minket a globális felmelegedés? A világban százmillió ember él óceánok mellett. Ezek az emberek ki vannak téve annak, az elkövetkező időben a tengerszint megemelkedésével még több halál vár rájuk és még nagyobb szerencsétlenségek várhatóak, mint amely az elmúlt év decemberében az emlékezetes tengerár során bekövetkezett.

Egy másik tanulmány, amely egyedül Franciaország, Ausztria és Svájc helyzetét mérte fel, megállapította, hogy egyedül ebben a három országban 40.000 halál következett be a levegő szennyeződés következtében. Az Egyesült Államokban megjelent újabb tanulmány foglalkozott az ózon szint megemelkedésével és azzal, hogy ez mekkora százalékkal növelte a tüdő és szívbetegség következtében bekövetkezett halálok arányát. Mindezek a bajok amik az éghajlat megváltozására is vezettek, készítették a világ kormányait is arra, hogy két évtizeddel ezelőtt már leüljenek és azon gondolkozzanak, hogy milyen lépéseket is kell tenni. Mindazonáltal ezek a kormányok, akár gazdag, akár szegény országokat is képviseltek, teljes érdektelenséget mutattak tekintetben, hogy saját népük egészsége miként is alakul. Mindennek a csúcspontján tapasztalható a jelenlegi Amerika adminisztráció teljes érdektelensége a tudományos világ vizsgálódásai és eredményeivel szemben. Azon a nemzetközi konferencián, amelyet Argentínában múlt év decemberében tartottak, az amerikai külügyminiszter-helyettes, Paula Dobriansky, azt mondta: „A tudósok azt mondják, hogy nem lehet pontosan megállapítani, hogy mi is a veszélyes felmelegedési szint és éppen azért azt sem lehet megmondani, hogy mi az amit mindenképpen el kell hogy kerüljünk.” És ezt a marhaságot úgy tudta elmondani, hogy közben nem robbant ki belőle a hiszterikus nevetés!

Természetesen igaz az, hogy a tudósok nem tudják megnevezni pontosan azt a napot, amikor ez a katasztrófa bekövetkezik. Valamint azt sem tudják pontosan megmondani, hogy ebben a felmelegedésben pontosan mekkora az aránya az emberek által okozott szennyeződésnek. Az ő feladatuk nem az, hogy kristálygömbökből jóslatokat tegyenek. De az éghajlatváltozás már most is világosan előrejelzi a katasztrófa bekövetkeztét. A Scripps Óceánográfiai Intézet legújabb jelentése kimutatta, hogy az emberi tevékenység okozta globális felmelegedés vitathatatlan, és a Bush adminisztráció pontosan ezt tagadja. Az adatok amelyek ezt a felmelegedést bizonyítják, pontosan az USA Óceánográfia és Atmoszférakutató Intézetéből származnak. Ezek után a Scripps kutatóintézet egyik tudósa megállapította: „Azon a vitán, amely a felmelegedésről kezdődött, immár túl vagyunk.

⁴⁹ Ezekről a célokról lásd Háttér-rovatunkban az ún. Bolkestein-direktíva elleni felhívást.

⁵⁰ Az SU 2000-es lisszaboni csúcserkeztése azt a célt tűzte ki, hogy Európa, egy évtized felforgása alatt váljon a világ legdinamikusabban fejlődő földrészévé.

Legalábbis az értelmes emberek túl vannak.” Vagyis a tudósoknak több mint elegendő bizonyítéka van amit felmutattak, csak hogy az USA kormány nem akar rájuk hallgatni.

Forrás: Spark, 2005. március 13.

(Az írást Pach János juttatta el az Évkönyvnek.)

EURÓPAI VÁLASZTÁSOK (2004. JÚNIUS 10-13.)

Választási eredmények

Választási részvétel alakulása a választásra jogosultak %-ában:

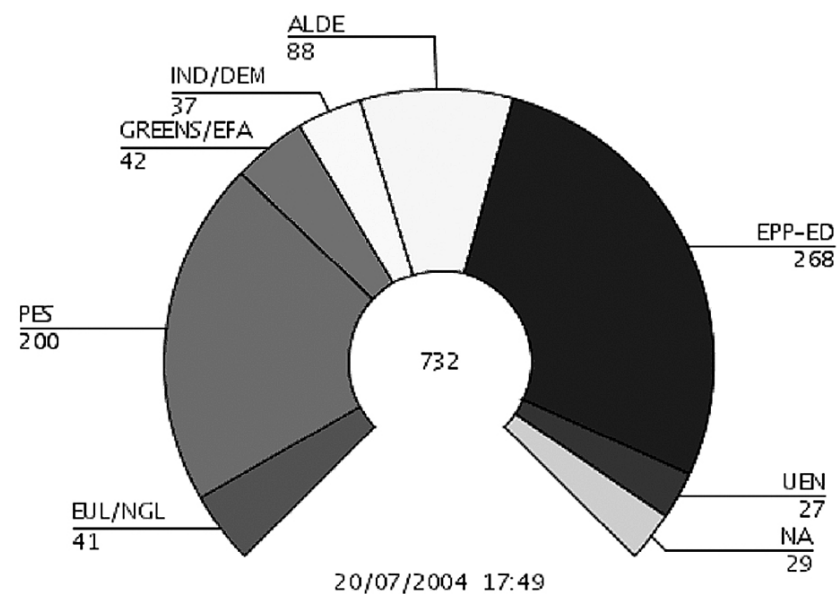
Ország	1979	1984	1989	1994	1990-es*	1999	utolsó**	2004
Belgium	91,4	92,2	90,7	90,7	90,58	90,9	88	90,8
Franciaország	60,7	56,7	48,7	52,7	68	46,8	60	43,1
Hollandia	57,8	50,6	47,2	35,6	73,35	30	80,3	39,1
Luxemburg	88,9	88,8	87,4	88,5	76,34	87,3	90,8	90
Olaszország	84,9	83,4	81,5	74,8	82,8	69,7	85,6	73,1
NSZK	65,7	56,8	62,3	60	82,2	45,2	79,1	43
Dánia	47,8	52,4	46,2	52,9	86	50,5	87,08	47,85
Egyesült Királyság	32,2	32,6	36,2	36,4	71,48	24	59,38	38,9
Írország	63,6	47,6	68,3	44	68	50,2	63	59,7
Görögország		77,2	79,9	71,2	76,3	75,3	76	62,8
Portugália		1987:72	51,2	35,5	66,3	40	61,48	38,7
Spanyolország		1987:69	54,6	59,1	77,38	63	77,2	45,9
Ausztria				1996:67	85,6	49,4	80,48	41,8
Finnország				1996:60	62,7	49,4	69,6	41,8
Svédország				1995:41	81,4	38,8	79	37,2
Ciprus							86,3	79,19
Csehország							58	27,9
Észtország							58	26,89
Lengyelország							46,3	20,42
Lettország							72,49	48,2
Litvánia							52,5	41,23
Magyarország							73,5	38,47
Málta							96	82,37
Szlovákia							70,07	16,66
Szlovénia							65	28,34
Átlagosan	63	61	58,5	56,8		49,8		45,5

2004 július közepén biztos csoportot választó EP tagok megosztása

(http://www.elections2004.eu.int/ep-election/sites/hu/result1306/global.html 2004. 07. 20.)

Ország	EPP	PES	ALDE	Greens /EFA	EUL/ NGL	IND/ DEM	UEN	NI
Belgium	6	7	6	2	-	-	-	3
Franciaország	17	31	11	6	3	3	-	7
Hollandia	7	7	5	4	2	2	-	-
Luxemburg	3	1	1	1	-	-	-	-
Olaszország	24	16	12	2	7	-	9	8
NSZK	49	23	7	13	7	-	-	-
Dánia	1	5	4	1	1	1	1	-
Egyesült Királyság	28	19	12	5	1	11	-	2
Írország	5	1	1	-	1	1	4	-
Görögország	11	8	-	-	4	1	-	-
Portugália	9	12	-	-	3	-	-	-
Spanyolország	24	24	2	3	1	-	-	-
Ausztria	6	7	-	2	-	-	-	3
Finnország	4	3	5	1	1	-	-	-
Svédország	5	5	3	1	2	3	-	-
Ciprus	3	-	1	-	2	-	-	-
Csehország	14	2	-	-	6	1	-	1
Észtország	1	3	2	-	-	-	-	-
Lengyelország	19	8	4	-	-	10	7	6
Lettország	2	2	7	-	-	-	2	-
Litvánia	3	-	1	1	-	-	4	-
Magyarország	13	9	2	-	-	-	-	-
Málta	2	3	-	-	-	-	-	-
Szlovákia	8	3	-	-	-	-	-	3
Szlovénia	4	1	2	-	-	-	-	-
Összesen	268	200	88	42	41	33	27	33

Az Európai Parlament pártcsoportjai és mandátumaik

Rövidítések: EPP-DE - Európai Néppárt Csoport és Európai Demokraták; PES - Európai Szocialisták Pártja; ALDE - a korábbi ELDR új neve: Európai Liberális és Demokratá Szövetség; Greens/EFA - Zöldek/Európai Szabad Szövetség; EUL/NGL - Európai Egyesült Baloldal/Északi Zöld Baloldal Konföderális Csoport; IND/DEM a korábbi EDD helyett alakult - Független Demokraták; UEN - Nemzetek Európájáért Unió; NI - Függetlenek

Anglia

STEVE PARSONS

Helyi és Európa-választás Nagy-Britanniában (2004. június 10.)

Június 10-én tartották Nagy-Britanniában a helyi községtanácsi választásokat, és az Európa Parlament választásait, Skócia kivételével. Ez volt az utolsó nagy választás a 2005. Évi általános parlamenti választás előtt, amelyet alig egy év múlva tartanak. Mindez sok tanulságot kínál, többek között a választók bizonytalanságára is, ami együtt járt a hagyományos pártlojalitás erős hanyagolásával, és a két nagy politikai párt, (az LP és a Konzervatív párt) eróziójával.

Ami a kormányt illeti, az eredmények a támogatás nagyon erős visszaesését mutatják, egyúttal a tömegek elégedetlenségét bizonyítják Blair miniszterelnökségével. Az LP több mint 460 tanácstagot veszített; elveszített nagyon sok hagyományosan hű LP szavazót, a hagyományos vörös övezetben (Leeds, Doncaster, Newcastle, és St. Helens) is. Ami Leeds-et és Newcastle-t illeti, ezek a városi tanácsok most a Liberális Demokrata Párt vezetése alá kerültek; korábban 24-30 éven át LP-vezetés alatt álltak. Ami a helyi választási arányokat illeti, az LP a harmadik helyre szorult 26-os eredményével, míg a Liberális Demokraták 29%-ot, a konzervatívok pedig 38%-ot értek el. Az LP harmadik helye valóban példa nélküli, ilyen rossz eredményt a háború óta nem ért el. Az LP EU-választási eredményei még rosszabbak. Ezekben az LP csak 22,6%-ot kapott (vagyis az utolsó EU választásokhoz képest 5,4% a visszaesés). Ez az LP legrosszabb választási eredménye 1918 óta! Emlékezhetünk az emlékezetesen katasztrofális 1983-as általános parlamenti választásra, amelyet Michael Foot vezetésével „értek el”.¹ Akkor ez az arány 28% volt, és a politikai kommentátorok ég úgy írtak: az LP jövőjét illetően nagyon kérdéses, hogy valaha is kormányt alakító párt lehet-e.

Az Új LP-s apológéták nehezen tudják elleplezni az LP visszaesését és Blair vereségét. Eközben Blair ez alkalommal is kifejtette, hogy az ilyen protestszavazatok, illetőleg visszaesések érdektelenek, ha nem általános választáson történnek. Elismerik viszont, hogy az iraki háború sokba ke-

¹ Erről a választásról és a visszaesésről lásd Évkönyv 1982-1984. Mint azóta tudjuk, a 2005-ös parlamenti választáson az LP győzött ugyan, de 161 főnyi többsége 66-ra csökkent.

rült nekik, bár azt ismételtetik, hogy ez a háborúellenes hangulat néhány hónapon belül elmúlik majd. Úgy érvelnek, hogy a következő parlamenti választáskor az LP hagyományos szavazói újra az LP-re fognak szavazni.

Blair és hívei erősen hangsúlyozzák, hogy így biztosítva lesz harmadik kormányalakításuk is. Az LP jelentős tanácstagi veszteségei egyébként nem érték el azt a szintet, amelyet a konzervatívok szenvedtek el 1995-ben, amikor rengeteg tanácstagot veszítettek, de ne feledjük, hogy az LP 800 tanácstagot veszített el az előző évben.² Mindez arról tanúskodik, hogy Blair határozott visszaeséséből a konzervatívok nem tudtak jelentős sikert kovácsolni maguknak. Ahogy az *Economist* írja: „A választók egyértelműleg meg akarták alázni a kormányt, de nem a konzervatívok javára.” (2004. június 19.) Mindezzel együtt a konzervatívok 38%-os eredményt értek el és 263 tanácstagot szereztek. Úgy tűnik, hogy ez is nagyon kevés ahhoz, hogy megtörjék az LP-vezetést, amelynek oly nagy a parlamenti többsége. Ez már a 2005-ös választás esélyeire vonatkozik. Általában az a hit, hogy az ellenzéknek minimum 40%-os eredményt kell elérnie ahhoz, hogy megdöntse a kormányzó pártot a rá következő választáson.

Ha az EU-választást nézzük, a Konzervatív Párt eredményei még rosszabbak. Ebben az esetben 2001-hez képest a szavazati arányuk 35%-ról körülbelül 26-ra csökkent. Ez a legrosszabb eredmény általános választáson egészen 1932 óta! A szélsőjobb oldali populista, EU-ellenes és bevándorlás-ellenes UK Independence Party (Angliai Függetlenségi Párt) látványos sikert aratott, harmadik helyre utasítva a liberális demokratákat, 16,1%-ot érve el, (az ő növekedésük 9,2%). Ez a párt a sikerét a csalódott tory-któl szedte. Ez azt jelenti, hogy a következő választásra népszerűbb, szervezettebb és jobban finanszírozott párttá változott. Nagyon kevésbé valószínű azonban, hogy az angol parlamentben is nagy szavazatarányt tudnak elérni (lévén az angol választási rendszer olyan, amilyen – hogy „az első visz mindent”). Ahhoz viszont elég erősek, hogy a toryktól szavazatokat vegyenek el, hogy azok is elbukjanak, és a liberális demokraták törjenek előre.

A Liberális Demokrata Párt egyedül lehetett tényleg elégedett a választási eredményekkel, sikerét részben éppen a háború ellenősségének köszönhetette (amit igazán persze a baloldaliak támadtak). Ám az Európa Választáson a Liberális Demokraták is – mint azt már említettük – csak a negyedik helyre szorultak, miután az (Egyesült Királyság) U.K. Függetlenségi Pártja megelőzte őket. Így a Liberális Demokraták megint szembekerültek örök problémájukkal, nevezetesen, hogy a helyi tanácsokban szerezzenek további mandátumokat, de le kell mondaniuk arról, hogy az országos parla-

² Lásd Parsons írásait: Évkönyv 2003-2005.

menti választáson végre a második helyre kerüljenek, s a parlamentben hódítsanak el helyeket az LP-től illetve a konzervatívoktól.

Ami a baloldalt illeti, ez a „szupercsütörtöki” választás volt az első alkalom, amikor megmérethette magát az az új baloldali alakulat, amely „Respect” néven jött létre, s amelyet a háborúellenes hangulat hozott létre. A Respect azonban nem tudott elérni semmiféle drámai áttörést (nem tudott bejuttatni egy képviselőt sem). Ez azután némi belvitához vezetett a baloldalon. Peter Thatchel, korábbi ismert LP aktivista, ő a szexszabadság ismert harcosa. Most egy cikkében azt hangsúlyozta, hogy a Respect megalázó vereséget szenvedett, s ennyiben csak követte az őt megelőző Socialist Alliance³ példáját, amennyiben az is hiába próbálkozott azzal, hogy az LP-t valamilyen szocialista megoldások alkalmazására bírja, s ennek során az LP maradék belső demokráciájára építsen. Mindebből Thatchel le is vonja a tanulságot, miszerint a baloldaliaknak jelenleg csak egy lehetőségük van, hogy a Zöld Párt (Green Party) mögé sorakozzanak fel.

Ami a Zöldeket illeti, a mostani EU választáson a szavazatok 6%-át szereztek meg. (Az 1989-es választáson 2 millió szavazatot kaptak, az összes szavazat 15%-át.) Ez a 6% ahhoz volt elég, hogy a Zöldek megtarthassák 2 mandátumukat az EU Parlamentben, és 10 új helyet szerezzenek a helyi tanácsokban, ahol a Zöldek összesen 63 tanácsosi helyet szereztek. A Zöldek eredményébe is jócskán belejátszott háborúellenes fellépésük, de most már azt hangsúlyozzák, hogy tényleges eredményeiket a helyi tanácsokban folytatott politikájuknak köszönhetik.

A Zöldek különösen erősek Oxfordban. Tatchel éppen ezeknek az eredményeknek alapján írta, hogy „a Zöldek nyeresben vannak”. S valóban: mandátumaik vannak a Londoni Tanácsban, a skóciai parlamentben és az EU-Parlamentben is. S Thatchel szerint, ha a baloldaliak és a szociális mozgalmak mind felsorakoznának a Zöldek mögé, ez nagyon befolyásos párttá nőhetné ki magát, amely akár a szavazatok 15%-át is újra megszerezhetné. (The Guardian, 2004. június 15.)

Ezzel a véleménnyel szemben nem lehet azt állítani, hogy a Zöldek az elmúlt választás óta különösebben megerősödtek volna, és hogy a brit parlamentben is megvetették volna a lábukat. Ráadásul nem adták semmi jelet annak, hogy bármilyen formában is együtt óhajtanának működni a baloldaliakkal. Nincs bizonyíték arra, hogy túl akarnának lépni a tisztán ökológiai kereteken. Még a britteknél jóval radikálisabb német Zöldek is azzal zárták le eddigi pályájukat, hogy támogatást nyújtanak Schröder jócskán liberális gazdaságpolitikájához. A Zöldek pillanatnyilag visszautasítanak

³ A Socialist Alliance-ról lásd Steve Parsons írásait az Évkönyv 2004-es és 2005-ös számaiban.

mindenfajta szoros „vörös-zöld” szövetséget. Majd csak a választások előtt derül ki, hogy lehet-e velük alkalmi szövetséget kötni, vagy inkább helyi együttműködést. Mindehhez azonban elengedhetetlen, hogy előtte a baloldal: az LP-balszárnyak és a nem LP-és baloldalak kell megerősödni.

Az EU választás azonban más összefüggésben egyáltalán nem jelentéktelen. Bebizonyította ugyanis, hogy a média mennyire elzárkózik attól, hogy a legkisebb említést is tegyen bármely „szokatlan” baloldali formációról és kísérletről. Márpedig ezek helyi szinten jelentősek voltak, és nagyobb eredményeket értek el, mint hajdanán a Socialist Alliance.⁴

Megjegyzendő az is, hogy a Respect más szociális rétegekből szerzett szavazatokat, mint a Zöldek. Ha a Zöldek sikerüket Oxfordban a középosztálybeli csoportban érték el – a Respect sok nagyvárosban (Leicester, Birmingham) stb., vagyis az észak-angliai „vörös gyűrű” városaiban megszerezte a szavazatok 6 – 9%-át is – a média teljes hallgatása mellett. Voltak városok, ahol ez az arány elérte a 25, sőt a 38%-ot is. (Socialist Review, 2004. július-augusztus).⁵

Londonban általában 6%-ot kaptak, de egyes kerületekben ez az arány elérte a 7-9%-ot is. Ken Livingstone-t újraválasztották London polgármesterének, ezúttal azonban az LP hivatalos jelöltjeként, és csökkent többséggel. Az, hogy csatlakozott az LP-hez, azzal járt, hogy szavazatokat veszített. Livingstone-t azután sorrendben követték a konzervatívok, a Liberális Demokraták, és végül az UK Függetlenek jelöltje. Úgy tűnik, hogy sok LP szavazó, különösen a bevándorlók közül, elhagyta az LP-t és a Respectre szavazott. A brit fasiszták is előretörték, Londonban, a fehérek körében, pontosan azzal a politikájukkal, hogy a bevándorlást opponálják. Ez utóbbiak aggasztó 5%-ot értek el az EU-választáson, de a helyi választásokon nem erősödtek meg, csak megtartották helyüket néhány észak-angliai városban.

A választások végül is azt bizonyították, amit eddig is tudtunk: hogy az emberek jó részében hangulatváltozás van, mivel becsapták őket. Jó része nem hitte, hogy amikor Balir-t választották, akkor olyan kormányt kapnak a nyakukba, amely privatizál, deregularizál, és a „piaci megoldásokat” alkalmazza az élet minden területén. És mindezt még keményebben teszi, mint ahogyan a konzervatívok tették. Ráadásul USA követelésre illegális háborúba bonyolódott. A hagyományos LP-szavazók, a munkások (szakszervezetiek és bevándoroltak), vagyis a régi LP emberei nagyon gyorsan leolvadnak az Új LP-ről. Nagyon sokan, olyanok, akik eddig az LP-re szavaztak, többé nem fognak rá szavazni, mindaddig, amíg Blair a párt vezére.

Látványosan visszaesett az LP aktivistáinak száma és ezek erőfeszítése

⁴ Erről lásd ismét Parsons említett cikkeit.

⁵ A Socialist Review a SWP, a Szocialista Munkáspárt folyóirata.

is. Nagyon kevés akadt közülük, aki hajlandó lett volna elmenni a választási körzetekbe, hogy ott agitációs munkát végezzen.

A tory-k nem tudtak hasznot húzni Blair népszerűtlenségéből. Mindez abból is következett, hogy a háború kérdésében nem tudtak kritikus magatartást tanúsítani. Mondták, hogy „nekünk is hazudtak”, de természetesen a tory-k is tudhatták, hogy ez eléggé átlátszó egy kis intelligenciával. Egész érvelésük rendkívül becstelen és őszintétlen. Nem valószínű, hogy a következő választást megnyerhetik, és könnyen lehet, hogy a hivatalos ellenzék feje ezután a Liberális Demokrata Párt lesz.

Az EU-kérdés is megosztja a konzervatívokat, és szakadás után egy új párt alakulhat ki. Így azután lehetséges, hogy Blair mégis megnyeri a harmadik választást és kormányt is alakíthat, egyrészt az ellenzék rendkívüli gyengesége folytán, másrészt a brit választási rendszer segítségével. Mindez magyarázza, hogy Blair-t miért nem sikerült lemondásra készíteni vagy kényszeríteni, és miért nem adja át a helyét új pártvezérnek (vagyis Gordon Brown-nak). Éppen ezért az LP képviselői is azzal számolnak, hogy minden visszaesésük ellenére kormányképesek maradnak az ellenzék megosztottsága sőt szétszórtsága révén, amely nagyobb, mint valaha.

Ami pedig a baloldaliakat illeti, többé már nem hisznek abban, hogy ha választani kell az LP és a toryk között, akkor az LP még mindig a „kisebbik rossz”. Az Új LP felszámolta a szociális demokrácia utolsó maradványait is, és teljesen elkötelezte magát a neoliberais gazdaság követésére és elfogadására.

✱

Tony Benn levele

Az Európa Parlament választásai itt nagy vereséget hoztak a kormány számára. A hosszú ideje tartó jobbratartás most talán megváltozhat Zapatero választási sikerével Spanyolországban⁶, és majd a municipális és tartományi választásokkal Franciaországban.⁷ S persze fennáll a remény, hogy novemberben Bush is csomagolhat. Sajnos, a neoliberális eszmék mindenütt nagyon mélyen beágyazódtak.

Benn 2004. augusztus 4-i, Jemnitz Jánosnak írott leveléből. (Részlet)

✱

⁶ A spanyolországi választásról lásd Évkönyv 2005.

⁷ A 2004. márciusi franciaországi választásról lásd külön fejezetünket a 2005-ös Évkönyvben.

JOHN SCHWARZMANTEL

Az EU-választás és tanulságai

Leedsi tapasztalatok

A választási eredmények az LP számára valóban nagyon rosszak voltak. Itt, Leedsben az LP elveszítette a várost. Új koalíció vette át a városi önkormányzat vezetését, amelyben a legerősebb párt a Liberális Demokratáké lett. Sok-sok év után először fordul elő, hogy Leedsset nem az LP irányítja. Nem kétséges, hogy sok szavazó Blair örült iraki háborús politikája miatt fordított hátat az LP-nek. Jól tudom: sok barátom szintén úgy döntött, hogy nem szavaz – pontosan emiatt – az LP-re; helyette inkább vagy a Zöldekre szavaz, vagy egyáltalán nem szavaz.⁸ Nagyon sajnálatosnak tartom, hogy olyan sokan szavaztak az UKIP (UK Independence Party – az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja), amely voltaképpen semmiféle politikai alternatívát nem kínál, csak az EU gyűlöletét. Többen úgy vélik, hogy az UKIP voltaképpen nem más, mint a BNP-nek (British Nationalist Party) „elfogadhatóbb” változata. A BNP pedig ismertén fasiszta párt. Az UKIP felemelkedő vezércsillaga Kilroy Silk, aki valamikor az LP parlamenti képviselője volt. Azelőtt pedig – szomorúan be kell vallanom – politológiát oktatott a Liverpooi Egyetemen, majd TV-„személyiség” lett, és így vált széles körökben ismertté.

(Részlet 2004. július 4-i, Jemnitz Jánosnak írt leveléből.)

✱

Dánia

A dániai EU-választásról (2004. június 13.)

(Levélrészlet)

Ami a Dán Szociáldemokrata Párt EU-választási szereplését illeti, ez tulajdonképpen szóra sem érdemes. A részvétel 50% alatt maradt. A Szociáldemokrata Párt 30% körüli eredményt ért el, ami tulajdonképpen több mint amennyit el szokott érni a korábbi EU-választásokon. Mégis messze elmarad attól a 40%-tól, amit a párt az 1980-as és 1990-es években szokott elérni.

⁸ John Schwarzmantel végül mégis az LP-re szavazott.

ni az akkori Európai Közösség választásain. Továbbá a szavazatok tekintélyes részét személyesen Poul Rasmussenre adták le nem a pártra. Ő volt a korábbi szociáldemokrata miniszterelnök, így nagyon sokan ismerték. Rasmussen nem képvisel semmiféle szocialista irányzatot, sőt ennek pontosan a fordítottja. A pártnak ma csak kb. 50000 tagja van. Többségük öregember, akit a hagyomány tart a pártnak, de többségük már nem végez semmiféle pártmunkát. A szakszervezeti kapcsolatok a párt és a kormány politikája miatt elhidegültek, elvékonyodtak, s így a párt tőlük nem várhat semmiféle segítséget, csak az állami pénztámogatásra támaszkodhat.

Forrás: Gerd Callesen 2004. augusztus 19-i levele Jemnitz Jánoshoz.

✱

Spanyolország

KORONCZ ÁGNES

Európai parlamenti választások Spanyolországban 2004. június 13.

A 2004. június 13-i európai parlamenti választások bizonyára a „távolmaradók” voksolásaként maradnak meg az európai emlékezetben. Az Európai Unió polgárainak csupán 45,5%-a járult az urnákhoz, ami 1999-hez képest újabb 4%-nyi visszaesés. Az első, 1979. Évi európai választás óta összesen 18 százalékkal csökkent a szavazók átlagos európai részvételi aránya. (1979- 63%, 1984 - 61, 1989 - 58,5, 1994 - 56,8, 1999 - 49,8, 2004 - 45,5%.)

A lanyhuló érdeklődés különösen figyelemreméltó annak tudatában, hogy a választásokra alig néhány héttel az Uniónak tíz újabb tagországgal történt bővítése után került sor. Ez ugyanúgy nem sarkallta az európai polgárok véleményük tevékeny kinyilvánításra, mint az Európai Alkotmányról folyó viták sem.

Ez alól Spanyolország sem volt kivétel: a választói részvétel csupán 45,95% volt. Az európai parlamenti választásokra három hónappal a *Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE)* győzelmét hozó parlamenti választás után került sor. A spanyolok, távolmaradásuk arányával, európai társaikhoz hasonlóan, rekordot döntöttek, hiszen korábban egyszer sem fordult elő, hogy a szavazásra jogosultaknak a fele se járuljon az urnákhoz. Más-

felől vizsgálva, június 13-a is a szocialisták győzelmét hozta, véget vetve a március 14-i választási eredmények hitelességét megkérdőjelező vitáknak. Meghiúsult az a kísérlet, remény is, hogy az európai parlamenti választásokat „az általános választás második fordulójává” tehetik, kétségbe vonva a PSOE márciusi győzelmét. Akkor, március 14-én a Néppárt (PP) 1,4 millió szavazattal maradt alul. A két párt között 4,88% különbség volt.

A *Néppárt* nyolc év hatalomgyakorlás után volt kénytelen átadni a kormányzást a szocialistáknak. Vezetői azzal magyarázták a vereséget, hogy a március 11-i madridi merényletek nyomán keletkezett néphangulat fordított a választások kimenetelén, minthogy az előrejelzések korábban a Néppárt győzelmét jósolták. A választók azonban nem találták sem meggyőzőnek, sem őszintének José Maria Aznar kormányfőnek és a többi néppárti politikusnak a reakcióját a tragédiára és az elkövetők kiltére vonatkozó érvelését. Ezt a véleményt a szavazatukkal egyértelműen is kifejezésre juttatták.

Egy 2004. áprilisában készített felmérés szerint a megkérdezettek 65%-a vallotta, hogy *Spanyolorzágnak szüksége volt a változtatásra*. Ezzel összhangban 58,9% fejezte ki elégedettségét a márciusi kormányváltással. Arra a kérdésre, hogy a terrorakció befolyásolta-e az eredeti szavazási szándékot, 69,3% nemmel válaszolt és csak 27,6% mondott igent. A Néppártra szavazók 82,3%-a vallotta, hogy döntését nem befolyásolta a merénylet, míg a szocialistákra voksolók 33,4%-a válaszolt igennel. Ugyanezen felmérés szerint viszont a legfajszúlyosabb problémák rangsorolása megváltozott: a terrorizmus megelőzte a korábban „listavezető” munkanélküliséget.

Spanyolországban az európai választási kampány május 27-én indult. 34.592.318 választásra jogosult polgárt vártak a szavazóhelyiségekbe, hogy megválasszák az 54 spanyol euroképviselőt; az Unió bővítésének következményeként tízzel kevesebbet, mint 1999-ben. A választáson pártok és koalíciók széles skálája képviseltette magát. Több mint harminc formáció mutatott be változatos, sokszínű programját. Ezek a programok, a március előtti választási kampány témáival és hangvételével ellentétben, az Európával és az Unióval kapcsolatos kérdésekre összpontosítottak, igyekezve formába önteni a jövő Európájáról alkotott elképzeléseiket.

A szocialistáknak és más baloldaliaknak természetesen figyelnie kellett ellenfeleiknek néha inkább a tényleges szándékokat álcázó, mint feltáró érvelésére. A jobboldal fő ereje, a *Néppárt (PP)* választási programjának legfőbb hangsúlyosabb pontjaiban, némileg meglepetésszerűen, a nemzetközi terrorizmus elleni harc mellett az európai szolidaritás egyik alapjául szolgáló gazdasági és társadalmi kohézió fenntartása, a teljes foglalkoztatottság, az oktatás, a kutatás korszerűsítése, az európai polgárok életminőségének ja-

vítása szerepelt. Kiemelt helyet kapott a transzatlanti kapcsolatok megerősítésén alapuló közös kül- és biztonságpolitika, párbeszéd a muzulmán világgal, fokozottabb együttműködés Latin-Amerikával és a GDP 0,7 százalékanak fejlesztésre fordítása.

A *Spanyol Szocialista Munkáspárt (PSOE)* szándéknyilatkozatában a kormány két lényegi eredményét emelte ki: az Európai Alkotmányról folyó tárgyalások befagyasztásának feloldását és az iraki kivonulást, amely „hozzájárult ahhoz, hogy Európa függetlenül tevékenykedhessen a nemzetközi szintén”. A szocialisták prioritásai között nagy hangsúlyt kapott az Európai Alkotmány elfogadása és az erről szóló népszavazás kiírása. A program fontosnak mondta az Európai Unió további bővítését és a jelölt országok, köztük Törökország mielőbbi felvételét. A dokumentumban a szocialisták a „megelőző háború” helyett „megelőző diplomácia” mellett szálltak síkra. A kiszolgáltatottság helyett politikai együttműködést sürgettek az Egyesült Államokkal. A szocialista program is a GDP 0,7%-át irányozta elő fejlesztésre. A hangsúlyt a területi, a gazdasági, és a szociális kohéziót lehetővé tevő költségvetésre, a közös agrár-, halászati, bevándorlási és határőrizeti politikára, a terrorizmus elleni harchoz szükséges mechanizmusok kidolgozására helyezte és a régiók nagyobb szerepvállalása mellett tette le a voksát.

A kommunista pártot és néhány kisebb baloldali pártot felölelő *Egyesült Baloldal (Izquierda Unida - IU)* autonóm Európai Uniót vázolt fel az Egyesült Államok hegemoniájával szemben, olyan Európát, amelynek a politikai és a társadalmi modellje is alternatívaként szolgálhat a neoliberalizmussal szemben. Sürgette a NATO megszüntetését, a külföldi támaszpontok, a nukleáris és más tömegpusztító fegyverek felszámolását.

A baloldal arról sem feledkezhetett meg, hogy a fő világnézeti és politikai választóvonalakon kívül az országban más, olykor az előbbieket keresztező vonalak mentén is sorakoznak föl különböző erők. A munkásmozgalomban történelme során nem egyszer súlyos gondot okozó *nemzeti-etnikai megközelítési módot* három, árnyalatokban egymástól eltérő koalíció is képviselte. Ezeknek az ország leginkább érintett részein a fizikai dolgozók egy részére is el nem hanyagolható vonzereje volt. A *Népek Európájáért (Por la Europa de los Pueblos)* elnevezésű koalíció az autonóm tartományok (Katalónia, Baszkföld, Andalúzia, Aragónia) néhány kisebb pártját tömöríti. A koalíció céljaként fogalmazta meg a „népek” és a régiók minél nagyobb részvételi arányhoz juttatását az Európai Parlamentből és a Népek Szenátusából álló kétkamarás rendszer útján képzelel. A szenátusban az államok, az állam nélküli nemzetek, a „népek” és a régiók képviselhetnék magukat. Sürgették a régiók ellenőrző szerepének megerősítését az európai strukturális alapok fölött.

Nagyjából hasonló csak a *Galeusca* koalíció elvi alapvetése. Ez az 1977 óta legtekintélyesebb nemzeti pártokat, a katalán Konvergencia i Uniót (CiU), a Baszk Nacionalista Pártot (PNV), a Galíciai Nacionalista Blokkot (BNG) és a Valenciái Nacionalista Blokkot (BNV) tömörítette. Az előbbi formációhoz hasonlóan ez a koalíció is egyenrangú szerepet, egyenlő feltételeket sürgetett a régióknak az európai intézményekben. Programjukban síkra szálltak a „nemzetek” (Katalónia, Galícia és Baszkföld) külön, önálló képviselője mellett az EU Miniszteri Tanácsában, és a régiók részvételéért a közös alapokkal való gazdálkodásában és ezek ellenőrzésében.

Az *Európai Koalíció (Coalición Europea)* pártjai (köztük a Kanári-szigeteki Koalíció, az Egyesült Extremadura, a Mallorcai Unió, az Asztúriai Párt, az Andalúz Párt (PA), az Unio Valenciana (UV) programjukban az Európa Unió népei és régiói közötti növekvő különbségek ellen emeltek szót; nagyobb beleszólási jogot követeltek a ma is létező autonóm közösségek számára, és síkra szálltak a (számukra évtizedeken át jelentős előnyöket biztosító) kohéziós alapok védelme mellett, Spanyolország (és persze a maguk) javára. Fontosnak mondták az Európai Szenátus megerősítését, javasolták európai hadsereg megalakítását, valamint a nemzetközi terrorizmus elleni harcot.

A több mint kéthetes kampánynak a hangneme viszont éles ellentétben állt ezzel az új Európa iránti elkötelezettséget tükröző program-retorikával, hiszen jórészt a belpolitikáról szólt, és több elemében az általános választás hangulatát idézte. Tíz év után most először vállalt nyilvános vitát a PSOE és a PP listavezetője: az 57 éves José Borrell, aki 1991–1996 között Felipe González kormányának közmunakügyi minisztere, majd 2001-ben a szocialisták miniszterelnök jelöltje volt (jelenleg az Európa Parlament elnöke), és az 52 éves Jaime Mayor Oreja, a Néppárt belügyminisztere 1996–2001 között. A két nyilvános TV-vitán – ahol inkább a monológok voltak túlsúlyban – több szó esett Irakról, a spanyol belpolitikai helyzetről, a Néppárt által kapott, majd átadott örökségről, mint Európáról. A szocialista listavezető az Európai Alkotmány blokkolásával, az iraki háború támogatásával, az európai egység megbontásával vádolta a Néppártot, kiemelve, hogy a szocialisták egységes, a terrorizmussal együttesen szembeszálló Európát akarnak. A kampányt végig kísérte a kölcsönös vádaskodás és a személyeskedés. A szocialisták aggasztónak minősítették, hogy a Néppárt ki akarja sajátítani a terrorizmus áldozataival való törődést, holott 2000-ben éppen az ekkor ellenzékben levő PSOE javaslatára kötötték meg az Antiterrorista Paktumot a két nagy párt között, „a kormány megtámogatására”, amelyet akkor történetesen a Néppárt vezetett.

Három választás – három győzelem

A *Spanyol Szocialista Munkáspárt* bő egy éven belül három jelentős választási sikert ért el. Már 2003. május 25-én, az időközi választásokon a legtöbb szavazatot kapta; 2004. március 14-én megnyerte az általános választásokat, 2004. június 13-án pedig az európai parlamenti választást is. Akkor a szavazatok 43,3%-val előzte meg a 41,3%-t szerző Néppártot, ami 25 parlamenti helyet hozott a szocialistáknak és huszonnégyet a néppártiaknak. Közel 306 ezer szavazat különbség volt a két párt között, míg két hónappal korábban ezt az arányt az előrejelzések 4,88%-ra és 1,4 millió szavazóra becsülték. A szocialista győzelem abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy a PSOE visszaszerezte 1994-ben elveszített első helyét az európai választásokon, míg a Néppárt eddigi legjobb eredményével (1994 – 40,1%; 1999 – 39,7%) is a második helyre szorult.

A *Galeusca* koalíció két parlamenti helyhez jutott, annak ellenére, hogy egyik tagja, a katalán Convergencia i Unió (CiU) súlyos vereséget szenvedett, és 12% szavazatot veszteséggel (1999-hez képest) a szocialisták és a Néppárt mögött a harmadik helyre szorult Katalóniában. Ez a koalíció most először indult választásokon. A három párt azért döntött a koalíció mellett, mert úgy vélte, hogy az euroképviseleti helyek csökkenése miatt együtt talán megvédhetik képviselőiket az EP-ben. Sikerük (5,17%) azonban relatív. Míg a Baszk Nacionalista Párt (PNV) történetének legjobb eredményét érte el, a katalánok és a Galíciai Nemzeti Blokk súlyos vereséget szenvedett. Baszkföldön azonban, a heves nemzeti agitáció légkörében a PNV egyaránt maga mögé utasította a szocialistákat és a Néppártot.

A Népek Európájáért koalíció megőrizte egyetlen európai parlamenti mandátumát. Az *Esquerra Republicana de Catalunya* (ERC), az *Eusko Alkartasuna* (EA), a *Chunta Aragonesista* (CHA) és az *Andalúz Szocialista Párt* (PSA) alkotta formáció sikere azonban jórészt az első, a Második Köztársaság időszakából jól ismert, akkor a tartományi kormány (a *Generalitat*) élén álló katalán pártnak köszönhető, így ez a párt küldhette el képviselőjét az Európai Parlamentbe. Katalóniában a köztársaságpártiak a szavazatok 11,8%-át szerezték meg, megduplázva 1999-es eredményüket, hasonlóan a 2003-as időközi tartományi választásokhoz. A republikánusok (ERC) és a katalán konzervatívok (CiU) történetükben most először állnak döntetlenre az Európai Parlamentben.

Az *Európai Koalíció* 1999-ben még két képviselőt juttatott a Parlamentbe. Akkor ez a koalíció kapta a legtöbb szavazatot Andalúziában és a Kanári szigeteken. 2004-ben elért 1,21%-a egyetlen képviselőre sem bizonyult elégségesnek.

Az *Egységes Baloldal* (IU) két képviselőt veszített. A márciusban rájuk szavazók több mint fele ezúttal otthon maradt. Az IU távolról sem érte el a kitűzött célt: visszaszerezni azokat a szavazóit, akiket a márciusi választásokon a PSOE-ra szavaztak. A kampány során hasztalan magyarázták híveiknek, hogy ezúttal nincs értelme a „hasznos szavazatnak”, hiszen nem kormányra szavaznak. A „kölcsonadott” szavazatokat nem sikerült visszahódítani.

Az autonóm közösségek pártjairól már esett szó, de érdemes visszatérni a kérdésre külön a szocialisták szempontjából is. *Katalóniában* a Katalán Szocialista Párt (PSC) megerősítette helyzetét. A szavazatok 42,78%-ával az autonóm közösség első számú politikai ereje lett. Egymaga több szavazatot szerzett, mint az öt követő Néppárt (17,76%) és a CiU (17,42) együttvéve. Itt nem igazolódott be az elmélet, mely szerint a nagyarányú tartózkodás a baloldali pártokat érinti kedvezőtlenül. Katalóniában valamennyi baloldali párt megőrizte korábbi eredményét, vagy javított is rajta. A CiU viszont az átmeneti időszak (1977) óta történetének legrosszabb eredményét hozta.

Baszkföldön az 1978-as Alkotmányról szóló népszavazás óta nem regisztráltak olyan arányú tartózkodást szavazáson, mint most. Ennek ellenére a Baszk Nacionalista Párt (PNV), részben azért, mert óvatosan lebegtette támogatását a radikális nacionalisták különválási terve ügyében (a nacionalizmus még mindig nagy adu), legjobb eredményét érte el (35,31%); öt követi a Baszk Szocialista Párt és a Néppárt. Ezúttal 370 ezerrel kevesebben szavaztak, mint 1999-ben, márciushoz képest pedig 500 ezerrel csökkent a voksolók száma.

A Néppárt Baszkföldi szervezete, melynek tiszteletbeli elnöke, Jaime Mayor Oreja egyúttal a PP országos listájának vezetője volt, egy százalékkal növelte szavazatainak számát.

Mindezt összegezve az Európai Parlamentnek öt baszk képviselője van: egy baszk nacionalista párti, két szocialista és két néppárti politikus.

Galiciában a Galíciai Nacionalista Blokk (BNG) az utóbbi évtized legnagyobb kudarcát élte meg, közel tíz százalékot veszített 1999-hez képest. A nyertes itt a szavazatait növelő PSOE lett. Ez különösen fontos, mert a tartományban hosszabb ideje Manuel de Fraga Iribarna, Franco egykori minisztere tölti be a tartomány autonóm parlamentjének elnöki tisztét.

Mindent összevetve a két nagy párt elégedett lehet az európai parlamenti választások eredményeivel. A PSOE nyolc százalékkal növelte szavazati arányát 1999-hez, és egy százalékkal március 14-éhez képest. A PP 1,5%-kal több szavazatot kapott 1999-hez, és 3,5%-kal többet a márciusi általános választásokhoz viszonyítva. A két párt együttesen a spanyol demokrá-

cia történetében soha nem látott nagyságrendű szavazatot koncentrált (85%), ami a (nem teljes) kétpárti rendszer kialakulásának lehetőségét vetíti előre. A jelenség annál figyelemre méltóbb, mert a választásokon a nacionalista pártok koalíciókat alkottak, melyek elvben fékezhetők volna a két nagy párt előretörését. A mindkét táborbeli választók ítélete szerint azonban „bal” és „jobb” megkülönböztetése továbbra sem utalható a múlt kategóriái közé.

A PSOE a június 13-i választásokon normális, higgadt légkörben nyert, ami azt sugallta, hogy előzőleg, márciusban a spanyolok nem vagy nem elsősorban a robbantások okozta pszichózis hatása alatt segítették kormányra a szocialistákat. Mégsem célszerű megfelekedni arról, hogy a Néppárt, három hónappal az elszenvedett kudarc után, három százalékkal tudta csökkenteni távolságát a szocialistáktól.

A június 13-i választások meghatározó jellemzője, mint említettük, az alacsony részvétel volt. A szocialistákat – győzelmük ellenére – jobban sújtották a távolmaradások, mint a Néppártot. Hét olyan autonóm közösség közül, ahol a részvételi arány meghaladta az 50%-ot, hatban a PP megelőzte a szocialistákat (La Rioja, Castilla León, Castilla la Mancha, Valencia, Madrid). Ez is azt támasztja alá, hogy a Néppárt eredményesebben tudta mozgósítani híveit. A korábbi évek (1980–2004) szavazatait áttekintve kitűnik, hogy a szocialistáknak a magasabb részvételi arány kedvez. A részvétel csökkenésével csökken a PSOE szavazóinak száma is.

A felmérési adatok szerint a június 13-i választásokon a távolmaradók között több volt a baloldali szavazó. A nem szavazók 32%-a vallotta, hogy amennyiben elment volna voksolni, a szocialistákra szavaz, és csak 16% választotta volna a Néppártot.

A távolmaradás okait vizsgálva felvetődik: mennyire befolyásolhatta a szavazási eredményeket az euroszkepticizmus. Spanyolországban azonban ez sem bizonyulhat kielégítő magyarázatnak. Egy 2004 májusában készített közvélemény-kutatás szerint a spanyolok 77%-a kedvező véleménnyel volt az Európai Unióról. 64 százalékuk úgy vélte, hogy Spanyolország nyert az Európai Unióhoz való csatlakozással. Ám az elismerést érdemlő számok mellett olyan adatok is rendelkezésre állnak (2004. június 21.), melyek szerint a spanyolok nem tulajdonítanak túl nagy jelentőséget az európai választásnak. A távolmaradás okát firtató kérdésre 19% elismerte, hogy nem érdeklik az európai szavazások. Tíz válaszoló közül csak kettő vallotta, hogy a voksolásnál az EU-val kapcsolatos témákat tartott szem előtt. Minden második megkérdezett elismerte, hogy döntése során a spanyol belpolitikai kérdéseket tartotta fontosabbnak. 54% állította, hogy nem érdeklik az EU-val kapcsolatos hírek, és 65% gondolta, hogy keveset vagy

semmit sem tud az Unióról. Egy 2004. májusi felmérés szerint a spanyolok 71%-a vallotta, hogy az Európai Parlament fontos az Európai Unió életében, és 75% szerint az ott elfogadott döntések érintik a spanyolokat.

Ami a távolmaradás lehetséges belpolitikai okait illeti, itt sem találunk kielégítő magyarázatot. Májusban a spanyolok 65%-a elégedetten nyilatkozott az új szocialista kormány első intézkedéseiről, főleg az iraki kivonulásról. 49% vélte úgy, hogy a PSOE jobban védené Spanyolország érdekeit az Európai Parlamentben, mint a Néppárt. A választók úgy látták, hogy a PSOE sikeres lehet a terrorizmus elleni harcban, a munkanélküliség csökkentésében, a gazdasági stabilitás megteremtésében. Vagyis: szó sem volt arról, hogy a spanyol polgárok távolmaradásukkal a szocialista kormányt akarták volna büntetni. A PSOE abszolút kedvező helyzetben nézett június 14. elébe.

A tartózkodás okai közé sorolható nyilván ez a tény, hogy egy éven belül ez már a harmadik szavazás volt. Sőt! Madridban és Katalóniában a negyedik. A választók akár bele is fáradhattak a voksolásba. Márciusban a szocialisták győzelme a baloldali tábor nagy erejű mozgósításának volt köszönhető. Olyanok is elmentek szavazni, akik ezt egyébként igen ritkán teszik. Most viszont a PP mozgósító ereje bizonyult erősebbnek. Úgy tűnik, kedvezőbb politikai helyzetben a baloldaliak inkább távol maradnak, mint a jobboldaliak. Esetleg arra gondolnak, hogy ők vannak többen, tehát nem kell mindenkinek elmenni. Az érdektelenséget mutatta az is, hogy miközben a spanyolok 61%-a fontosnak mondta a listavezetők TV vitáját, csak 11% nézte őket végig.

Zavarhatta a kevésbé elszánt baloldali választók mozgósítását az is, hogy 31 lista indult, amelyeken ennél is több párt, szervezet neve szerepelt. Csak a baloldalt tekintve a szocialistákén és a kommunistákén kívül hét lista indult, némelyiken több szervezet együtt szerepelt. A PSOE és az IU mellett olyan kisebb szervezetek is harcba szálltak a baloldali szavazókért, mint a Szocialista Akció Pártja (PASOC), az Igazságosabb Világért (PUM+J), a Népi Egység Jelölőlistája (CUP), az Új Zöld Baloldal (NIV), az Internacionalista Szocialista Munkáspárt (POSI), a Munkanélküliek homályos arculatú szervezete (Los Parados), valamint A Dolgozók és a Népek Európájáért (PCPE-LI). Némelyikükre (nagyjából) ráillenek a régi patronok (trockizmus, guevarizmus), de a bélyegek érvényessége nagyon viszonylagos. Bár egyik lista sem szerzett mandátumot, élénk kampányt folytattak, és összesen több mint 55 000 szavazatot gyűjtöttek. Ezt nevezhetjük szerénynek (még a kommunisták 643 000 szavazatához képest is), de ha a szilánkokra szakadt spanyol szélsőjobb három főbb listájának alig több, mint 12 000 voksához hasonlítjuk, semminek nem nevezhetjük.

Mivel az újsághírek igen szűkmarkúan mérték a legfontosabb pártokon túli egyéb listák teljesítményének a bemutatását, talán nem felesleges a júniusi szavazás részletesebb eredményét táblázatban bemutatni.

Európai parlamenti választások Spanyolországban - 2004. június 14.

Lakosság: 41.839.679
Szavazásra jogosultak: 34.706.044
Szavazók száma: 15.666.491-45,14%
Tartózkodók: 19.039.553-54,86%

Jelölők:	Szavazatok	%	Képviselői hely
PSOE, Spanyol Szocialista Munkáspárt	6.741.112	43.46	25
PP, Néppárt	6.393.192	41.21	24
Galeusca	798.816	5.15	2
IU-ICV-EUIA, Egységes Baloldal, Kezdeményezés Katalóniáért-Zöldek	643.136	4.15	2
EDP, Népek Európájáért	380.709	2.45	1
CE, Európai Koalíció	197.231	1.27	0
LV-HV, Zöldek-Európai Zöld Csoport	68.536	0.44	0
Partio Cannabis, Párt a Cannabis Törvényesítéséért	54.460	0.35	0
Aralar	19.993	0.13	0
PASOC, Szocialista Akció Pártja	13.810	0.09	0
CDS, Demokratikus és Szociális Centrum	11.820	0.08	0
PUM+J, Egy igazságosabb világért	9.202	0.06	0
CUP, Népi Egység Jelölőlistája	8.180	0.05	0
POSI, Internacionalista Szocialista Munkáspárt	7.976	0.05	0
PFYV, Család és Élet Pártja	7.958	0.05	0
NIV, Új Zöld Baloldal	6.876	0.04	0
DN, Nemzeti demokrácia	6.314	0.04	0
FE, Falange	5.935	0.04	0
Los Parados, A munkanélküliek	5.314	0.03	0
TC-PNC, Közös Föld, Nemzeti			
Kasztíliai Párt	5.267	0.03	0
FE de las J,JONS-Spanyol			
Falange	4.484	0.03	0
PCPE-LI, A Dolgozók és a Népek Európájáért	4.281	0.03	0
PH, Humanista Párt	3.923	0.03	0

Jelölők:	Szavazatok	%	Képviselői hely
PH, Humanista Párt	3.923	0.03	0
PADE, Spanyol Demokrata Párt	3.454	0.02	0
PREPAL, Slamanca, Zamora, Leon	3.308	0.02	0
EC, Katalán Állam	2.594	0.02	0
NOS-UP, NOS-Népi Egység	2.516	0.02	0
FA, A Valódi Falange	2.008	0.01	0
CL, Liberális Koalíció	1.719	0.01	0
UCL, Liberális Centrista Unió	1.544	0.01	0

✱

WIRTH ÁDÁM

Az Európai Baloldal csoportja az Európai Parlamentben

Az Európai Parlament 2004. márciusi választásain 732 mandátumból a legtöbbet, 274-et a jobboldali Európai Néppárthoz (PPE) tartozó pártok szerezték meg. A konzervatív „néppárt”, a szocialisták és a liberálisok aránya nem változott lényegesen. Az Európai Szocialista Pártnak (PES) 200, az Európai Liberális Pártnak (PLE) 64, a Zöldek csoportjának 42 mandátuma van. A PES-től balra elhelyezkedő képviselők tömörülése, az Európai Baloldal (GE) csoportja 39 taggal alakulhatott meg. Az EP-be egyéb kisebb csoportok és különböző arculatú függetlenek is bejutottak. Újabb képviselőcsoportok (Centrum Párt, eu-szkeptikusok, szélsőjobboldaliak) szerveződése is napirendre került.

Az erők eltolódása a választáson azért, bizonyos fenntartásokkal, nyomon követhető. Görögországban tovább növelte előnyét a jobboldali konzervatív Új Demokrácia pártja. Ausztriában, Dániában, Franciaországban, Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban a szocialisták erősödtek meg. Súlyos vereséget szenvedett viszont Nagy-Britanniában a Munkáspárt, Németországban a Szociáldemokrata Párt. Néhány országban – Angliában, Csehországban, Írországban, Lengyelországban – előretört az „euroszeptikusok”.

Jellegzetes képet mutatnak az Európai Unió új tagállamai. Itt Ciprus és Málta kivételével mindenütt jobboldali pártok kerültek többségbe. Az új

tagállamokban első ízben megválasztott 162 képviselőből 65 jutott a PPE, 31 a PES, 15 a liberálisok csoportjának és 8 az Egyesült Baloldalnak. A továbbiakban ennek a csoportosulásnak a helyzetét elemezném részletesebben.

A csoport korábbi tagpártjainak többsége ismét bekerült a parlamentbe. *Olaszországban* két párt, a Faustino Bertinotti vezette Kommunisták Újjáalakítás (Rifondazione Comunista) és az Armando Cossutta vezette Olasz Kommunisták Pártja (PCI) is. Együttesen 7 mandátumot szereztek (ez eggyel több az eddiginél). *Németországból* a Demokratikus Szocializmus Pártja (PDS) szintén 7 helyet mondhat a magáénak. *Görögországból* két párt, a Görög Kommunisták Pártja (KKE) és az úgynevezett Szinaszpiszmosz összesen négy (3+1) képviselővel jutott be (ez hárommal kevesebb a korábbiánál). *Portugáliában* a kommunisták pártja (PCP) körül tömörülő Baloldali Blokk (Bloque de Esquerda) a korábbihoz hasonlóan két, *Franciaországból* a Francia Kommunisták Pártja (PCF) három mandátummal. Ez utóbbi hat fős csökkenést mutat. *Dániából* a Néppárt és a Népi Baloldal 1-1 képviselő helyet mondhat a magáénak, együttesen eggyel kevesebbet, mint az előző parlamentben. Egyéb pártok az alábbiak szerint jutottak be: *Hollandiából* a Szocialista Párt 2 (-1), *Svédországból* a Baloldali Párt (kommunisták) 2 (-1), *Spanyolországból* a kommunisták köré tömörülő Egyesült Baloldal (IU) 1 (-3), *Finnországból* a Baloldali Unió a réginek megfelelő 1 képviselővel. Összességében, mint mondtuk, az Európai Baloldal (a korábbi 50-nel szemben) 39 helyet szerzett.

Az Európai Baloldal választási eredményeit részletesebben elemezve ez az átlagos, némi csökkenést mutató kép változatos tendenciákra utal. Mint láttuk, Olasz-, Német- és Finnországban, valamint Portugáliában pártjai őrzik pozícióikat. Dániában, Franciaországban, Görögországban, Hollandiában, Spanyolországban és Svédországban csökkent mandátumaik száma. Új erőként jelent meg viszont az Európai Parlamentben Cseh- és Morvaország Kommunisták Pártja (KSČM), illetve a Ciprusi Dolgozó Népi Haladó Pártja (AKEL). E pártok hazai tömegtámogatása eltérő, de sok esetben nem jelentéktelen. Az AKEL a szavazatok 28, a KSČM 20, a Görög KP 9, a svéd Baloldali Párt 13, a Portugál KP 9, a finn Baloldali Unió 9, a dán Szocialista Néppárt 8, az olasz Rifondazione Comunista és a német PDS 6-6, a francia KP 5%-ot ért el. Nem hagyható viszont figyelmen kívül, hogy az új kelet-közép-európai tagállamok közül Lengyelországból, Magyarországról, Szlovákiából, Szlovéniából és a balti államokból nincs kommunisták/baloldali képviselő az új összetételű uniós parlamentben. Ám ugyanez a helyzet a régi tagállamok közül Ausztria, Belgium, Írország, Luxemburg, Nagy-Britannia esetében.

Az Európai Baloldal pártjai a többi csoportosulás többségétől némileg eltérően értelmezik feladataikat az EP-ben. Felfogásuk szerint az EP első-

sorban harci terep, ahol felléphetnek a szociális Európa követelésével, a dolgozók veszélyeztetett szociális vívmányainak és jogainak a védelmében. Nem fűznek túlságos illúziókat az EP-ben elérhető döntések hatékonyságával kapcsolatban, de a parlamenten kívüli országos és nemzetközi harci formák alkalmazásával egyidőben nem akarnak lemondani a harc parlamenti formájáról sem. Az erről a mozgalom soraiban folytatott viták során sűrűn hangzik el a hivatkozás lenin álláspontjára, amely egyaránt elítélte a parlamenti illúziókat és az 1920-as évek elején fellépő baloldali kommunistáknak a parlamenti munkát elvi alapon elutasító álláspontját, mindkettőt az opportunizmus változataiként értékelve. „«Forradalmiságunkat» pusztán a parlamenti opportunizmus szidalmazásával, pusztán a parlamentben való részvétel elutasításával kifejezni nagyon könnyű dolog, de éppen mert olyan túlságosan könnyű, ez nem is megoldása a nehéz, sőt igen nehéz feladatnak.” Továbbá: „Amíg nem vagytok képesek a burzsoá parlamentet és bármiféle más intézményt szétkergetni, kötelességetek dolgozni ezekben az intézményekben.” („«Baloldaliság» – a kommunizmus gyermekbetegsége”.)

A kommunisták és a hozzájuk közel álló egyéb baloldali mozgalmak Európában ma megosztottak. Az Európai Baloldali Pártja alakuló kongresszusán⁹ is megfogalmazódtak jelentős nézeteltérések. Tény, hogy ma több országból egyszerre két, magát egyaránt kommunistának tekintő párt van jelen az Európai Parlamentben. A pártok egy része támogatja az EP baloldali frakciójának a megalakítását, más része különböző érveléssel nem. Az Egyesült Baloldal strasbourgi képviselőcsoportjában jelenlévő pártok közül az Európai Baloldali Pártjának a létrehozásában közreműködött a Francia KP, az olasz Rifondazione Comunista, a Spanyol KP, a görög Szinaszpiszmosz és a német PDS. Részt vett az alakuló kongresszuson, de nem írta alá a közös nyilatkozatot a KSČM. Megfigyelőként volt jelen a ciprusi AKEL, az Olasz KP, a portugál Baloldali Blokk, az Északi Zöldek Baloldali Szövetsége, a finn Baloldali Unió. Nem vett részt a kongresszuson sem a portugál, sem a görög KP. Az utóbbi egyidejű nyilatkozatában bírálta a megalakuló Európai Baloldali Pártot. Nem jöttek el a kongresszusra a Szovjetunió utódállamainak kommunisták pártjai sem.

Az Európai Parlament baloldali frakciójának és a mögöttük álló pártoknak, ha közvetlen céljaikat el akarják érni, minden esetben szövetségességre van szükségük. Ezeket a zöldek, a baloldali szocialisták, a szakszervezetek, a szociális mozgalmak, a békemozgalom területén keresik.

✱

⁹ Ez a nemzetközi párt nem teljesen azonos összetételű az Európai Parlament baloldali pártjával/frakciójával. Létrejöttéről lásd az Évkönyv 2005. évi kötetét.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

A valódi eredmény

(Némi rövidítéssel)

Mindenkinek igaza van, aki azt állítja, hogy az európai választásokat nem szabad túlbecsülni. Hatalmi szempontból valóban nem kell és nem érdemes, mert az Európai Unió tagállamai, amikor lemondanak saját nemzeti kormányzatuk kompetenciáinak egy részéről, akkor az arctalan bürokrácia javára mondanak le róluk, nem pedig holmi európai népképviselő javára. Az Európai Parlament nem választja és nem ellenőrzi az Európai Unió kormányzatszerű szerveit, jogszabályokat nem kezdeményez, csak véleményez, esetleg megvétőzhatja őket. Összehasonlítva az Országgyűléssel, az Európai Parlament nagy semmi.

Az európai választások azonban kifejezték annak az európai közönségnek a véleményét, amelyben a munkásmozgalom elvesztette régi pozícióit, és amelyben a jobboldali szociáldemokrácia – vesztére – elszabadult a szakszervezetek járszalagáról. A jobboldali szociáldemokrácia azonban az egyetlen erős „baloldali” alternatíva a választók számára, ezért a baloldali politikában (egyenlőség, igazságosság, szolidaritás, újraelosztás, a közjavak és közintézmények védelme, a szociális-jóléti állam leépítésének megállítása és visszafordítása) érdekelt népi többség bizonytalan és kiszolgáltatott. Az európai válság a szociáldemokrácia válsága, amely – elszakadva hagyományos politikájától és hagyományos bázisától – az utóbbi időben majdnem mindenütt neoliberalis-neokonzervatív gazdaságpolitikát folytat. A választók mindenütt azok felé fordultak, akik a neoliberalis politikával, az iraki háborúval, az észak-amerikai dominanciával és az európai nemzetek fölötti föderalizmussal való szembe fordulást hirdették meg.

Ezt a magyarországi sajtó többsége valamiféle konzervatív előretörésnek állította be, ami nevetséges.

Azt olvastuk például, hogy Németországban a szocdem választók jobbra fordultak. Ehhöz képest az utókommunista PDS ismét bejutott, az SPD-től mérföldekre balra álló Zöldek pedig megkésztették mandátumaik számát. A CDU egyáltalán nem kapott több szavazatot. Ráadásul a PDS előnyserzése az európai választásokon és Thuringiában avval is magyarázható, hogy a párt Sahara Wagenknechtel, a PDS szélsőbaloldalának vezető figurájával kampányolt, s evvel megelőzte a különféle kemény kommunista csoportok hűtlenségét. Az SPD takarékosági politikájának nincs valódi alternatívája, legközelebb nyilván a CDU fog nyerni, de az ultrakapitalista programot és propagandát a baloldalra hangolt és a haladó

szociálpolitikában érdekelt közönség szociáldemokratáktól nem fogadja el többé.

Másoktól inkább.

Nagy-Britanniában a mai neoliberalis-neokonzervatív politika európai zászlóshajója, a New Labour szenvedett megalázó vereséget Irak és a szociális leépítés miatt. A helyhatósági választásokon a legérdekesebb új fejlemény: „Munkáspárt”-tól messze balra álló liberálisoknak (voltaképpen baloldali szocialisták, komoly újbalos beütéssel) hatalmas sikere volt. Ezt az európai választáson nem sikerült megismételniük, ahol az UKIP (UK Independence Party, és nem „Independent”, ahogy a Népszabadság ügyeletes bakifelelőse írja, tehát nem „független”, hanem „függetlenségi” párt: micsoda különbség!) vágott rendet. Az öregedő selyemfiúra emlékeztető gagyitévés Kilroy Silk pártocskája az EU-ból való kilépést szorgalmazza. A bevándorlók ellen is agitál, de itt a konzervatívok (akiket máramarosi zsidó bevándorlók leszármazottja vezet) és a „munkáspárti” Blunkett belügyminiszter idegengyűlölete nem marad el az UKIP-é mögött. Írországban épp most fogadják el a magunkfajta kelet-európai munkavállalók pimaszságát korlátozandó alkotmánymódosítást. A kelet-európai „ingyenélők” ráncba szedése mindenütt népszerű jelszó, nem utolsósorban Kelet-Európában.

Éppen ezért figyelemre méltó azoknak a mai európai szociáldemokráciától balra álló erőknél (zöldek, kommunisták, szélsőbal) a sikere itt-ott, amelyek bevándorlóbarátok, idegenbarátok, színes- és arabbarátok, anti-antiszemiták, függetlenül az EU-val kapcsolatos beállítottságuktól. (Svédországban egy-egy baloldali és jobboldali párt is szorgalmazza az EU-ból való kilépést.)

Az Európai Parlament képviselőinek megválasztásakor különösen föltűnő a mindenfajta euroszeptikusok hatalmas sikere. Még hozzá az új tagállamokban is. A Cseh- és Morvaországi Kommunista Párt, amelynek a második (!) helyezése az egyik legmellbevágóbb eredmény a térségben, nem érhetett volna el ilyen jó eredményt, ha nem halálfejű, kaszás rémannyókának ábrázolja választási plakátjain az EU-t. (A volt KGST-zóna két legfejlettebb részében – Csehország és ex-NDK – szolid kommunista bázis észlelhető, s az evvel együtt járó élénk marxista kultúra, ezektől a pártoktól függetlenül is, tőlük többnyire még balrább, érdemes benyitni berlini jobb [balabb] könyvesboltokba. Ez azt is világosan mutatja, hogy a kommunisták ott erősek, ahol 1945 előtt is erősek voltak, a hosszú történeti trendek igen makacsak.)

Franciaországban az iraki kérdés nem játszott szerepet, hiszen a neogaulleista jobboldal is szembe fordult a washingtoni kormánnyal. Ez a

szembenállás azonban számunkra értéktelen. A francia kormány tizenegy afrikai országban folytat visszataszító neokolonialista kalandokat, ejtőernyősei, csendőrei és különleges szolgálatai számos szörnyű diktatúrát tartanak fenn (pl. Tunéziában), bűnrészessége a kongói-ruandai népiirtásban tagadhatatlan. Ezekben az ügyekben a párizsi sajtó sokkal kritikátlanabb, mint Irak ügyében az amerikai sajtó. (Még mielőtt valaki bedölné...) Itt egyértelműen a szociális állam neoliberais-neokonzervatív lebontásáról volt szó, akár Németországban.

A kérdés csak az, hogy a munkanélküliség és az általános „létbizonytalanság” miatti fölháborodás az emancipatorikus-haladó baloldali mozgalmak növekvő befolyását jelenti-e majd, vagy a bevándorlóellenes, menekültellenes, Kelet-Európa-ellenes, fajgyűlölő álpopulizmusét. Ez még nem dőlt el. Egyáltalán nem minden euroszkeptikus erő sovén vagy rasszista, csak Angliában. Az EU-ellenségnek nagyon komoly érvei vannak. Egyrészt az Európai Unió igen antidemokratikus intézmény, amely az amúgy is rothadó európai parlamentarizmus eddigi népképviselői, népakarat-képviselői és népszuverenitás-képviselői összeteljesítményét rongja tovább. A mindenkivel, csak a nagytőkétől nem független Európai Központi Bank és a „Coreper”, az állandó képviselők tanácsa veszi át választott kormányzataink funkcióinak tetemes részét: az euroszkeptikusok egy része valódi demokrata, másik részük nacionalista, harmadik részük mindkettő.

A kelet-európai új tagállamok is bemutatták, hogy mindenkinek kezd elege lenni a „balközép” erők által folytatott jobboldali gazdaságpolitikából.

A kelet-európai demokratikus értelmiség régi reménye, amely szerint az EU majd fegyelmező erőt jelent a térségben, enyhén szólva nem vált valóra. A balti államokban apartheid érvényesül az orosz kisebbséggel szemben, és ott ebben bal- és jobboldal egységesen és összeforrottan bűnös. Csehországban, Szlovákiában, Magyarországon faji megkülönböztetés van érvényben a romákkal szemben (nálunk legalább a kormányoldalon páran próbálkoznak evvel-avval a jelenség ellen, de nem áll mellettük jelentős közvélemény.) Az antiszemitizmus – ma már főleg csak Magyarországon – szintén elég jelentős. A közvélemény befolyása a kormányzásra elenyésző. A médiákat a tőke és a politikai nyomások együttes hatása elbizonytalanítja, a kereskedelmi és bulvármédiák pedig a politikátlanítást, a honpolgári elkötelezettség kimúlását szolgálják. Ilyen körülmények között a választók csak találgathatnak. Nem bíznak senkiben, és rögtönöznek. Ebben a helyzetben ezt aligha lehet fölronni nekik.

Az egész politikai establischment bukásra áll. Ebben a viszonylag tét nélküli választási csatában Európa polgárainak jelentős része az ezért vagy

azért szalonképtelen populista vagy radikális (a kettő nem ugyanaz) kispártokra szavazott – ez volt az új, és a politikában az új a jelentős. Az is kiderült, hogy a hagyományos kommunista pártok tartós jelenlétével kell számolni. A szociáldemokrácia és a liberalizált utódpartok csak ellenzéki helyzetben és csak valamennyire antikapitalista kampánnyal tudtak érvényesülni (mint Franciaországban). A nem utódpart, nem posztstálinista radiális baloldal csak akkor érvényesül, ha a szociáldemokrácia jobbra tolódik (mint Franciaországban). A régi baloldal rekonstrukciója szakszervezeti alapon, bár szükséges volna, nem megy. A '68-as új baloldal örökébe lépett környezetvédő-feminista-befogadó miliő szintén túlélte az újkonzervatív nyolcvanas-kilencvenes éveket. A hagyományos jobboldal csak populista-sovén-xenofób-demagóg átalakulással érvényesülhet (mint Németországban, Csehországban és Angliában) vagy álbaldali lóditással, mint nálunk és Lengyelországban.

A neoliberalizmust azonban csak erővel lehet kiterjeszteni. Van ilyen erő, és ez a legnagyobb. De ez nem a népi többség ereje. „A gazdaság” mint olyan – ha csakugyan föltételezzük, hogy ilyesmi létezik – jól megy, a nép többségének azonban rosszul megy a sora, és teljes joggal retteg a jövőtől. Ahhoz sincs kedve, hogy számára teljesen ismeretlen külföldi fazonok kormányozzák, bár a hazai figuráktól is fölfordul a gyomra. Ez még nem politika persze. Ez primitív katyvasz. Itt tartunk. Innen kellene Európában és Magyarországon elindulni. Másfelé. Az EU, láthatjuk, nem megoldás, hanem probléma.

✱

Baloldali szervezetek párizsi konferenciája az Európai Alkotmányról

(2005. április 3.)

Az Európai Alkotmány elfogadásáról az Unió minden tagállamában dönteni kell. Egyes országokban ez népszavazással, másutt egyszerű parlamenti döntéssel történik. Az eddigi négy esetben – köztük Magyarországon – kisebb-nagyobb többséggel az „igen” hívei győztek. A döntő csaták azonban még hátra vannak. Több nyugat-európai baloldali szervezet ezért hívott össze konferenciát Párizsba, hogy alaposan megvitassák az alkotmány szövegét, és kialakítsák közös álláspontjukat. A jelenlegi alkotmányszöveg bírálata mellett az európai fejlődés új koncepciójának a fölvázolására is törekedtek. Az alábbiakban egyik, a konferenciára készített dokumentumu-

kat közöljük, egy hazai baloldali lap társunk közleménye, és a belga *Solidaire* alapján. Kidolgozásában részt vett a francia „Espace Marx” szervezet, a Kopernikusz Alapítvány, a hamburgi Transform-hálózat és az Európai Parlament Egyesült Baloldal nevű, a kommunista pártok egy részét tömörítő csoportja.

*

Az Európai Alkotmány elutasításának tíz indoka

Első ok: Rövidebb heti munkaidőben szeretnél dolgozni, előbb akarnál nyugdíjba vonulni, hogy föl lehessen venni helyetted egy munkanélkülit? Egy pillanat! Az Európai Alkotmány a szociális jogokat aláveti „az ipar versenyképességéhez szükséges feltételek megteremtésének”. Síkra száll továbbá „a munkaerő és a munkapiac rugalmassága” mellett. Ily módon alkotmányos alapot kölcsönöz az Unió által már több mint húsz éve követett antiszociális politikának. Például az Európai Bizottság tervének, amely szerint engedélyezhető akár a 65 órás munkahét is!

Második ok: Keményen ellenzed a Bolkestein-irányelvet¹⁰, miszerint a közszolgáltatásokat, az egészségügyet és a közoktatást is beleértve, ki lehet tenni a piaci versenynek? Lassan a testtel! Az Európai Alkotmány jogi alapot nyújt ehhez. Azt írja ugyanis, hogy „a szolgáltatások szabad áramlása az EU egyik alapértéke”. Az irányelv szerint pedig az alacsony bérű országok vállalatai bármely országban eredeti országuk szociális feltételeivel dolgoztathatnának.

Harmadik ok: Úgy gondolod, hogy az Unió minden dolgozója számára azonos minimálbért kellene meghatározni? Vagy hogy meg kellene adóztatni a nagy vagyonokat? Csillapodj! Az Alkotmány megköveteli mind a 25 tagország egyhangú döntését bármely adóügyi vagy szociális törvényhozás esetében. Másképpen szólva évszázadokat várhatsz, ha ilyen törvényeket akarsz elfogadtatni.

Negyedik ok: Úgy látod, hogy jobbá kellene tenni a közszolgáltatásokat, hogy jobban megfeleljenek a lakosság várakozásainak? Ne várd! Az Alkotmány törvényesíti a közszolgáltatások szétdarabolását a nagy pénzügyi csoportok és részvényeseik hasznára. Amúgyis: ez az Alkotmány nem is ismeri a „közszolgáltatások” kifejezést. Helyette „általános gazdasági érdekű szolgáltatásokról” szól. A szolgáltató vállalatokat pedig aláveti a konkurencia szabályainak. Másképp szólva: a multik pénzszivattyúivá lesznek.

Ötödik ok: Úgy tartod, hogy az államnak egy kis pénzjuttatással meg kellene mentenie a bezárással fenyegetett vasútállomásokat és postafióko-

kat? Vigyázat! Az Európai Alkotmány végérvényesen megtiltja az államnak, hogy „támogatásokat nyújtson, amelyek megmásítják vagy megmáshatják a verseny szabályait azzal, hogy egyes vállalatokat előnyben részesít.” Az állam, amely az államvasutak vagy a posta részvényese, nem áldozhat több pénzt ezekre, mint egy magántulajdonos, akit csupán a profitérdek hajt.

Hatodik ok: Úgy gondolod, hogy elő kellene venni az egyes nemzeti alkotmányokban garantált szociális és demokratikus jogokat, és azokban részesíteni az Unió minden polgárát? Lassabban a testtel! Éppen ellenkezőleg, az Európai Alkotmány ezeket a jogokat lefelé „harmonizálja”. Így például egymás mellé rakja a tulajdonos jogát, hogy fölmondjon a munkásának, és a sztrájkhoz való jogot. A „foglalkoztatáshoz való jogot” a „munkához és az álláskereséshez való joggal” helyettesíti. Nem tartalmazza jogunkat a nyugdíjhoz, a munkanélküli-segélyhez, a minimálkeresethez, a lakáshoz, az abortuszhoz.

Hetedik ok: Úgy látod, hogy korlátozni kellene az ultraliberalizmust? Hogy valamennyire közellenőrzés alá kellene rendelni a piacot, nem pedig teljhatalmat adni neki, Állj! Az Európai Alkotmány kijelenti, hogy a gazdaságpolitikát „A szabadversenyt magában foglaló piacgazdaság elvei szerint” kell folytatni.

Nyolcadik ok: Úgy látod, hogy az állampolgárnak több szava kell hogy legyen a politika meghatározásában? Ébredj! Az Európai Alkotmány nem változtat a mai helyzeten. Továbbra is a Bizottság és a Miniszterek Tanácsa, mint nem választott testületek jogosultak rá, hogy törvényeket alkossanak, és hajtsanak végre. Az Európai Parlamentnek nincs beleszólása monetáris, kereskedelmi és versenykérdésekbe. Ami a részvételi demokráciát illeti, az Alkotmány ugyan kilátásba helyezi a petíció jogát. De ha összegyűjtöd a szükséges egymilliónyi aláírást, ez csak arra lesz jó, hogy „felkér” a Bizottságot, fogalmazzon javaslatokat, tudva, hogy ezek címzetteinek be kell tartania az Alkotmányt. S hogy hab is legyen a tortán, az Alkotmányt csak akkor lehet megkérdőjelezni, ha ezzel mind a huszonöt tagállam egyetért.

Kilencedik ok: Olyan Európáról álmodsz, amely békepolitikát folytat, és függetlenebb az Egyesült Államokkal szemben? Ezt melyik moziban látad? Az Alkotmány meggyorsítja az Unió militarizálását, és megengedi, hogy támadó hadműveletekbe bonyolódjon, akár több ezer kilométernyire a földrész határaitól. És az Alkotmány kimondja: „az Unió tiszteletben tartja az egyes tagországok NATO-tagságukból eredő kötelezettségeit, mely országok úgy tartják, hogy közös védelmüket a NATO keretei biztosítják.” Másképp mondva: Európa, a NATO-n keresztül az Egyesült Államokban van alárendelve.

¹⁰ A Bolkestein-irányelv bírálatát lásd e kötet más helyén.

Tizedik ok: Úgy véled, hogy Európának igazságosabb kereskedelmet kell folytatnia a harmadik világ országaival? Hogy képzeled? Az Európai Alkotmány az egész világtól megköveteli a maga liberális elveinek az alkalmazását, mégpedig a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) és a többi nemzetközi intézmény révén. Másként szólva: Éljen a harmadik világ kifosztása!

Forrás: *Solidaire* (a Belga Munkáspárt hetilapja), 2005. március.

Közölte: *Kézfogás. A Baloldali Együttműködés lapja*, 2005. márciusi, 2. (33.)sz.

✱

SERGE JULY

Elvesztett illúziók¹¹

A franciák, hosszú, demokratikus vita után nagy tömegekben „NEM-et” mondtak az európai alkotmánytervezetre. Így ez, bármilyenek legyenek jó oldalai és hatásai, aligha lép érvénybe.

Biztosan lesz néhány mentegetőzési kísérlet, esetleg helyesbítés, ám valószínűtlen, hogy ezt a szöveget újból a francia választók elé vinnék, mint az írek esetében a Nizzai, a dánokéban a Maastrichti Egyezményt.

A föltett kérdés valójában az Alkotmány szövegére vonatkozott. Ezt azonban felejtjük el. Bárha ez érdekelte is a „NEM” szavazatot előnyben részesítő választókat, a tömeges „NEM” fő oka nem ez volt. A többség a népszavazást a választócédulák segítségével végrehajtott odamondogatásá változtatta.

Ez a lázadás már tíz év óta egyre nőtt, bármi legyen is a mostani szavazatarány közvetlen oka. Az 1995-ös elnökválasztással kezdődött, folytatódott az előrehozott törvényhozási választásokkal 1997-ben és 2002 április 22-én. Végül most itt van a 2005. május 29-i népszavazás. Ilyen vagy olyan értelemben mindezen alkalmakkor a baloldal választói vették a kezükbe a döntést, tekintett nélkül pártállásra, baloldali vezetők védelmében vagy ellenük.

Ismerjük a választók e mélyről jövő lázadásának az okait. 1968 óta a munkanélküliek aránya nagyjából az aktív népesség 10%-a. Az utóbbi tíz évben minden három dolgozó közül egynek szembe kellett néznie a munkanélküliséggel. Öt francia közül egy nem részesült képzésben. 1986 és 2005 között, azaz húsz év óta, egy egész nemzedék sínylődik ebben az utat vesztett létformában, távlatnélküliségben, ennek a társadalmi és kulturális

¹¹ A cím Honoré Balzac világhírű regényére (Les illusions perdues) utal. (Szerk. megj.)

örrlőgépek a malomkövei között. Ebben az időszakban az adósságteher felülmúlta az ezermilliárd eurót, és a külkereskedelem teljesen leült.

A kormányok egymást követik. Minden alkalommal elítélik az előző vezetést, és esküdjöznek, hogy enyhítik a társadalmi bajokat, hogy újból bevezetik a teljes foglalkoztatást, hogy másként járnak el, mint az előzők. A választók pedig szavazataikkal jelzéseket és üzeneteket küldenek.

Bár a francia politikai vezetők hajlamosak arra, hogy a hiányosságokért a felelősséget Európára kenjék, Európának ezekhez nem sok köze van. Nézzünk meg egy ugyancsak európai, de mélyen szociáldemokrata országot, például Svédországot, amelynek sikerült drasztikus módszerekkel igen mélyre szorítania a munkanélküliség mutatóit, miközben megtalálta annak a lehetőségét is, hogy korszerűsítse a társadalmi modellt.

Franciaország viszont az összes hibákat egy csokorba gyűjtötte. Rekord munkanélküliségi mutatókat szedett össze, miközben az adók rekordmaggasságba kúsztak. A valóság az, hogy a francia politikai osztály megmértett és könnyűnek találtatott. Ezért buknak meg, egyik a másik után, a kormányok, amelyekben a középszer kerül a felszínre, és a tehetségnek nincs maradása. Ez azért történhet így, mert nem tudnak szabadulni a háború utáni alapvetés mítoszaitól; ezek igen ellenállók, és végül fölfalják a politika embereit. Franciaország tovább örökölte a „dicsőséges harminc hős” eszméjét. Egy halom téveszme kristályosodott ki, alapul szolgálva bizonyos strukturáló elveknek, amelyeket a demagógok fáradhatatlanul dédelgettek. „Az állam mindenható”, tehát szavatolhatja a teljes foglalkoztatást. Franciaország „döntő erő”, nagyobb súlya van, mint bárkinek a világon. Franciaország „Európa édesanyja”, nem enged az elveiből, maga szab irányt. Több mint húsz év telt el így – hogy ne mondjunk harmincat. A status quo állandó, a nyomást gyakorló csoportokat, társaságokat leblokkoljuk, csupán a felszínét változtatjuk. A fejlődés eltorzul, senki nem ellenőrzi, nem is helyesbít rajta. Franciaország pedig, a kívülről jövő nyomás következtében, már a víz alatt bugyborékol, és elkerülhetetlenül robbanás felé halad. S félő, hogy a legrosszabb még hátra van.

A május 29-én elkialtott „NEM” olyan, mint egy óhaj. A világ állapodjon meg, fékezze meg végre azokat az erőket, amelyek örületbe kergetik a világot. A május 29-i szavazás védelmi reflex, próbálkozás, hogy el lehessen kerülni a társadalom, a világ bizonytalanságát, ingatagságát.

Ime, ez teszi nehezzé ennek az alkotmányszövegnek, ennek a nehéz kompromisszumnak az elfogadását. Ám ennek az alkotmánynak érdeme volt, hogy létre kívánta hozni huszonöt állam közös döntési rendszerét. Ez közös eszköztárat alakítana ki ahhoz, hogy ellenálljunk a világ száz bajának. Fegyvert adna Európa kezébe ahhoz is, hogy ellenálljon az ultralibe-

ralizmusnak, hogy ellenőrizze piacát, hogy a társadalom jobban beleszólhasson Európa ügyeibe. Most ettől fosztottak meg bennünket brutális módon. Ugyanezek a választók követeltek fegyvereket az ultraliberalizmus ellen, akik most tönkretették ennek a lehetőségeit, pedig tálcán kínálták nekik ezeket. Ez szívük joga, de ezzel mindnyájunk kezéből kiütötték a fegyvert.

Van még két, Franciaországban elterjedt illúzió.

Az egyik az a téveszme, hogy Európa természetesen új szöveggel fog a franciák elé járulni. Mi, franciák elfelejtjük, hogy 450 millió európai él a másik 24 országban, akik nem függenek tőlünk, franciáktól, és akiknek szintén van véleménye. Nincs senki, aki újra akarná tárgyalni a tervezetet, és féltő, hogy a mai, a valóságban létező Európa elutasít bármely nagyratörő tervezetet, olyat, amelyet esetleg a franciák akarnak ráerőltetni másokra, akik azt nem akarják.

A másik illúzió, hogy az alkotmányt azért utasították el, mert Európa olybá tűnik nekik, hogy az a liberalizmus fő szálláscsinálója. Bingó: A „NEM” hívei nyertek, de ezzel nemcsak a Tervezet III. részét utasították el, hanem egyszersmind érvényben tartották vele a baljós Nizzai Szerződést is, amely megakadályozott minden európai szintű döntést. Ezzel Tony Blair és liberális Európa-konceptiója alá adtak lovat, amelynek fő elve: több liberalizmust, kevesebb szabályozást!

Ez olyan szomorú, hogy láttán sírni kell. Ugyanúgy, mint az „Elvesztett illúziók”-ban, a bukás még keményebb lesz. A franciák, de mindenekelőtt a francia baloldal számára.

Forrás: Libération, 2005. május 31.
Közli és jegyzetelte: Tóth Lajos

DOKUMENTUMOK

Keltsük életre a radikalizmust – mondja Brown

(Részlet)

Gordon Brown tegnap felszólította az LP-t, hogy emlékezzen vissza radikális gyökereire. Kijelentette: a párt nem tett meg mindent, hogy visszaszeresse a közvélemény bizalmát, valamint hogy eleget tegyen annak az óhajnak, hogy végrehajtsa azokat a progresszív reformokat, amelyeket az 1997-es földcsuszamlás indokolt.¹

Miközben bírálta az LP-kormány Tony Blair alatti politikáját, a konferencia 500 küldöttét felszólította, hogy lépjenek konszenzusra egy haladó politika kialakítása, egy harmadik kormányperiódus érdekében.

Felszólított arra is, hogy távolodjanak el a blairista szabadpiacos politikától, már csak azért is, mert Blair a múlt hónapban olyasvalakit nevezett ki a választási gépezet főnökének, aki egyben pofon Brownnak.

Miközben emlékeztetett a baloldal radikális hagyományaira, kijelentette: „Az emberek azért jöttek össze, hogy a közjó javára olyan politikát valósítsanak meg, amelyet nem lehet pusztán piaci eszközökkel elérni, és nem lehet elérni pusztán a jótékonyág útján vagy pusztán egyéni kezdeményezésekkel sem: a közjó érdekében csak úgy lehet politizálni, ha az emberek nemcsak fogyasztóknak képzelik magukat, hanem felismerik, hogy egyben szomszédok és polgárok is.”

Arról, hogy miként is festene az LP Gordon Brown vezetése alatt, Brown kijelentette: a progresszív konszenzus nem jelentheti, hogy megismétlik a thatcherista ideológiát, miszerint a piac legyen a 21. század meghatározó ereje. „Vagyis a piac elismerése mellett, amely korlátozza a kormány ténykedését, meg kell mutatnunk azt is, hogy a kormány is korlátozza a piacot; a város központja több, mint egy olyan hely, ahol az emberek adnak és vesznek, és a közösség több mint az egyes emberek összessége” – mondta.

Brown arról is beszélt, hogy az LP bizonyos csalódást is keltett az 1997-es választási győzelem után. „Úgy gondolom, hogy a pártnak tanulnia kell a múltból, és a hét évre visszpillantva valamennyien tudjuk, hogy nem tettünk eleget azoknak a reményeknek, amelyek 1997-ből adódtak; nem-

¹ Utalás az 1997-es parlamenti választásra.

csak új kormányt kell alakítanunk, hanem egyben új kormányzási módot is kialakítanunk, egyben az egészen újfajta politikát megvalósítanunk.”

Ezt a gyűlést, amelyen Gordon Brown beszélt, úgy tekintették, mint egy Blair-ellenes találkozót. Ez egyben kísérlet volt annak az agytrösztnek a megteremtésére, amely nem követi a blairista elképzeléseket és terveket.

Kormányközeli körökben is úgy vélték, hogy ez a konferencia kihívás a miniszterelnök tekintélyével szemben. Ugyanakkor a konferencia másik előadója egy blairista szakszervezeti vezető, Patricia Hewitt volt.

Patricia Hewitt is felvetette a bizalom kérdését. „A bizalom – mondta – kétirányú utca: minél jobban megbízunk az emberekben és minél jobban támogatjuk őket, annál jobban tudják megvalósítani a politikájukat.”

The Observer, 2004.10.24.

(A cikket John Schwarzmantel küldte nekünk.)

✱

STEVE PARSONS

A brit ATTAC és a ma is élő CND előtörténetéhez²

Az 1957/58-ban megindult, különböző neveken futó háborúellenes, fegyverkezésellenes, antinukleáris mozgalmak sok ezer embert ragadtak magukkal.³ E mozgalom vezére akkora nemzetközileg ismert Bertrand Russell lett, de a mozgalomban részt vett az LP és a KP nagyon sok tagja, kvékerek és pártonkívüli szocialisták is. A kommunisták esetében a dolog még bonyolultabb volt, mert a KP vezetői elítélték e mozgalmakat; szerintük ezek a szovjetbarát hivatalos „békemozgalom” vitorláiból fogták ki a szelet. A tiltás persze csak bonyolította, de nem állította meg az egyes kommunista párttagok aktív részvételét.

Ennek a mozgalomnak is voltak felszálló és hanyatló szakaszai. Így az 1960-as évek elején a rakétaválság és az amerikai rakéták angliai telepítése idején a mozgalomhoz igen sokat csatlakoztak (így például anyám és apám is ekkor csatlakozott). Majd a vietnami háború kezdetén egy rövidebb visszaesés következett (amikor a szerepvállalás még inkább egyéni felelősség- és kockázatvállalással járt), hogy azután éppen e háború hatására szélesebben és még nagyobb tömegtámogatással bontakozzon ki, most már új szervezeti keretben, a CND (Campaign Nuclear Disarmament – Mozgalom

² CND – Antinukleáris mozgalom.

³ Parsons idevágó tanulmányának első részét lásd az Évkönyv 2005-ös kötetében.

a Nukleáris Leszerelésért). Ekkor nagy tüntetésekre is sor került, és a mozgalom nagy sajtótámogatást is kapott. Majd folytatódott Thatcher éveiben és abban a korszakban, amelyet Nagy-Britanniában úgy tartanak számon, mint a „második hidegháború” korát.

Egy ideig Bruce Kent, egy katolikus szocialista pap volt a CND főtitkára, aki ugyanakkor a zöld mozgalomban is részt vett. Kent több mint egy évtizedig állt és maradt ezen a poszton. Bruce Kent az 1980-as évektől országosan ismert ember lett. 1989 után, hogy a „hidegháború” korszaka véget ért, és eljött „a nagy béke” kora (amely valójában sohasem következett be), a mozgalom nagyon visszaesett. Később az új időkkel és veszélyekkel, s azután a mai Bush-Blair korszakban, az iraki háborúk idején a jelentősen megerősödött CND a háborúellenes erőfeszítésekben, mozgósításokban „ifjabb társa” lett a szélesebb „Stop the War” (Állítsátok meg a háborút) mozgalomnak.

A CND elnöke nemrégiben Kate Hudson lett, ami nagy súlyt kölcsönöz neki országosan is. Amit a sajtóhírekből ezzel kapcsolatban összegyűjthetem, abból nyilvánvaló, hogy Kate ki akarja szélesíteni a CND politikai spektrumát és tevékenységét. Így jelenleg nagyon erőteljes kampányt folytat Irak megszállása ellen. Kate Hudson ugyanakkor nagyon határozottan szövetségre lépett a Social Forummal is, hiszen egymáshoz hasonlóan küzdenek a globalizáció jelenlegi kapitalista irányzata ellen. S ebben szövetségük még az ugyancsak több szervezet összefogásából megszületett, élő Socialista Alliance (Szocialista Szövetség) is.

✱

SEUMAS MILNE

Kommentár

A harc jelenleg már nem a vallás ellen folyik, hanem a valláson belül. Több mint két évszázada, a francia forradalom napjaitól kezdve a politikai baloldal állandó konfliktusban állt a vallással. A 19. században a köztársaságiak álltak harcban a klerikálisokkal, a 20. században a harcos kommunista ateisták. De nemcsak ők, hanem a baloldaliak is általában úgy tekintettek a vallási szervezetekre, mint a fennálló rendszer legmegbízhatóbb támaszáira, a cári Oroszországtól egészen Tibetig. S a felvilágosodás gyermekeként a baloldaliak nagy többségükben úgy tekintettek a vallásra, mint babonás valamire, ami itt maradt a tudomány előtti korokból, s a belenyugvást hirdeti: a gazdag – úgymond – a maga palotájában, a szegény a kuny-

hójában legyen csak elégedett. Ezzel az elnyomottakat elfordítja a kollektív ellenállástól. Ezért tekintettek az 1930-as években Spanyolországban a papokra és szerzetesekre úgy, mint Franco híveire, ezért zárták be a Szovjetunióban és változtatták át múzeumokká a templomokat, később pedig, az 1960-as években Enver Hodzsa⁴ a maoista Albániában ezért tiltotta be egyszerűen a vallást.

Ám azóta ennek a hosszú ellenségeskedésnek számos oka egyszerűen megszűnt, lévén, hogy azóta a vallás maga is sokat veszített erejéből, mind Európában, mind másutt. Egyfelől azok a kapcsolatok, amelyek a vallási intézményeket az uralkodó elitekhez fűzték, jelentősen meggyengültek. Másfelől azok a szociális magvak, amelyek mindig is jelen voltak az egyházi szövegekben, most jócskán kihajtottak és erős gyökereket eresztettek a vallásokon belül. E jelenség megnyilvánulása az egalitárius teológia és az ennek megfelelő mozgalom; a legmagasabb egyházi körök is nagyon kritikusán nyilatkoznak a megvalósuló globális rendről, sőt elítélik az agresszív nyugati katonai akciókat.

Az 1990-es években az a pápa, akinek oly nagy szerepe volt a kommunizmus felmorzsolásában, most egyike azon keveseknek, akik nyíltan felléptek az új kapitalista rend ellen. A vallás nem is kerülhette el, hogy szembe szegüljön az egyre mohóbb kapitalizmussal, ami teljesen eluralkodott mind a társadalmi, mind a magánszférában, ráadásul ez utóbbi területet a vallás úgy tekintette, hogy ez igazán az ő területe. Még hozzá hagyományosan az.

Természetesen ezek a változások az egyházon belül nemcsak egy irányban történtek és történnek. Új és új problémákkal kerül szembe a Vatikán, így az AIDS-szel fertőzött kismamák ügyével, hogy az ő esetükben lehet-e abortusz, vagy az Indiában felerősödő új nacionalizmussal, vagy az USA esetében az új evangélistákkal, akik az új Bush-rendszer támogatói lettek. Mindezek negatív jelenségek. Ám az a körülmény, hogy az egyházak kapcsolata meglazult az államhatalommal, illetve a gazdasági hatalommal, új helyzetet teremtett a nem vallásos politikai baloldal számára is, lehetőséget olyan együttműködésre, ami a múltban alig-alig volt lehetséges.

Azután itt van az iszlám feltörő politikai befolyása. A modern iszlám a baloldal és a szekuláris nacionalizmus hibái révén virágzott fel a muszlim világban. Híveit, tömegeit a szegények és a marginalizáltak köréből gyűjtötte. Ez visszahatott az iszlamista csoportosulások felfogására, amelyek szembekerültek a Nyugat klienseivel a közép-keleten. Így a muszlim világ a legélesebben szemben áll az új imperialista világrenddel, Iraktól és Afganisztántól egészen a csecsen világig. Már egész Közép-Ázsia és Szaud-Arábia ki van téve az imperialista támadásnak, a megszállásnak és a Nyu-

⁴ Hodzsa életútját lásd Évkönyv 1987.

gat által segített, kitalált tiranniáknak, olyan rendszereknek, amelyekhez hasonló nincs sehol máshol a világban. Ugyanakkor a muszlimok problémát jelentenek Európában is, a helyi lakosság utálja és támadja őket, viszont a szociális hierarchiának a legalján helyezkednek el – jelenleg Franciaországban már belőlük kerül ki a börtönben elítéltek többsége.

Ám miközben szolidaritást mutattam és együtt dolgoztam muszlimokkal, avagy muszlim szervezetekkel, akár a háborúellenes mozgalmakban, avagy olyan kampányokban, amelyek a muszlimellenes érzületek leküzdésére irányultak, olyan brit baloldaliak, mint maga London polgármestere, Ken Livingstone is már foglya lett a liberális szekularistáknak (akik közül egyébként igen sokan támogatói lettek az iraki háborúnak). Ezzel elárulta a felvilágosodás ügyét és szövetségre lépett a homofóbistákkal. A problémákat tovább élezte, hogy bevezettek, elfogadtak egy törvényt, amely tiltja a vallási ellenségeskedés szítását. Igen ám, csak hogy ezzel nagyon is vissza lehet élni...

Seumas Milne: *The struggle is no longer against religion, but within it.* *The Guardian*, 2004. december 16.

✱

Tony Benn kedvencei

1. Tom Paine és az ő Rights of man-je sok generációt nevelt abba az irányba, hogy jobb világot akarjanak.

2. Rosa Luxemburg: Egy nagy asszony, akit megöltek a hitéért. Ő mondta, hogy választani kell a szocializmus és a barbarizmus között, s igaza volt.

3. Gerald Winstanely: Egy igazi leveller⁵ a 17. században, aki fellépett a köztulajdon, a közvagyon védelmében, és azt tanította, hogy bűn, ha valaki csupán a vagyona alapján szerzhet földet.

4. Sylvia Pankhurst: Egy bátor és tehetséges nő, aki harcolt a nők jogaiért és a békéért.

5. Keir Hardie: Harcolt és dolgozott a Labour Partyért egy évszázadon át. Hardie azt mondta: „El kell, hogy döntsük, hogy Istent vagy Mammont tiszteljük.

⁵ A levellerekről lásd Christopher Hill magyarul is megjelent írásait az angol forradalomról, vagy A. L. Morton könyvét: Az angol nép története (ugyancsak magyarul). Hill pályarajzát lásd Évkönyv 2005.

6. Barbara Castle: Aki egész életében harcolt az igazságért, és a mi nyugdíjasainknak⁶ nagyon jó barátja.

The Oldies, 2002. október. Tony Benn's – ups.

✱

A Szocialista Párt kisebbsége meg akarja őrizni távolságát a fabianusoktól

Nem akarják rontani a „nem” esélyeit

Ez a szárny lidércnyomásként hat François Hollande-ra⁷ és híveire. Vajon Henri Emmanuelli⁸ és Jean-Luc Mélenchon forgalomban lévő kisebbsége, az Új Világ (Nouveau Monde), továbbá Arnaud Montebourg és Vincent Peillon Új Szocialista Pártja (NPS=Nouveau Parti socialiste), majd az Északi Föderáció főtitkárának, Marc Dolez-nek Harcos Erői, még ehhez Laurent Fabius és barátai – ezek mind egyazon többséget alkotnak?

Ez az Európai Alkotmány elfogadásának ellentmondó «nem-közösség» – hogy megismételjük Montebourg úr kifejezését – megverheti-e a PS főtitkára köré tömörülő, az „igen”-hez ragaszkodókat?

„Nincs megállapodás közöttünk.”

Mostanáig a kisebbségek, amelyek elsőbbségüket követelik az alkotmányos szerződés elleni csatában, jól hasznosítják azt a támogatást, amit ma a fabiusisták nyújtanak nekik. Egyetlen közös Fabius-Emmanuelli vagy Fabius-Montebourg plakát sem látható, amely az év végére tervezett belső konzultáció távlatában a kampányra volna előirányozva.

Nem gond az Új Világ (Nouveau Monde) és az NPS felelősei számára, hogy megismételjék korábban elkövetett hibáikat, amikor 2003. májusában, valamivel a Dijon-ban rendezett kongresszus előtt, felhívást intéztek „tüzet a közterületre” címszóval. A pártmunkások ehelyett szívesebben fogták szorosabbra soraikat.

Most a kisebbségek némi visszafogottságot hirdetnek, hogy ne csorbitsák a „nem” táborának esélyeit. „Ez érdembeni vita, amelynek nincs kongresszusi vagy elnöki tétje – hirdeti Benot Hamon európai képviselő, az NPS szóvivője. – A főtitkár teljesen legitim, azonban nem osztjuk véleményét az Európai Alkotmányról. A főtitkár azt állítja, hogy nem a szocialisták azonnossága a tét. Mi pedig az ellenkezőjét gondoljuk: megvan a veszélye, hogy

⁶ Tony Benn 2-3 éve a nyugdíjasok mozgalmának egyik szervezője.

⁷ Hollande – a Szocialista Párt (PS) főtitkára.

⁸ Emmanuelli a PS balszárnyának egyik vezére.

az UMP-vel és az UDF-el szövetségben találjuk majd magunkat egy olyan szöveg védelmében, amely tartósan le fog fegyverezni bennünket.”

Emmanuelli, aki a maga részéről a „müncheni szellemet” leplezi, vigyáz arra, hogy megőrizze a távolságot Fabiustól.⁹ Megmondtam neki: „Nincs megállapodás közöttünk, nincs egyetértés” a 2007-es elnöki választásra – erősíti meg. Szerinte ha van kétértelműség, azt Hollande úr oldalán kell keresni, aki rossz lépést tett saját jelölésekor az „augusztusi startolási lökés-sel”, majd azzal, hogy hagyta „barátainak” szélében-hosszában elterjeszteni: „Fabiust kelepcebe csaljuk majd”.

A nagyon szembeötlő kapcsolat az ex-miniszterelnökkel sokkal jobban elriasztaná a párt baloldali szárnyának aktivistáit, akik tegnap még nem haboztak bírálni szociál-liberális imázsát.

A „nem” minden aktivistájának újra kellene fogalmaznia saját szövegét a párttagság szavazatának távlatában: egyrészt az együvé csoportosult kisebbségek miatt, másrészt a fabiusisták miatt... sőt, ha a jövőben az érvek mindkét részről módosulnának, akkor azért.

Isabelle Mandraud

Le Monde, 2004. szeptember 17. Közli és jegyzetelte Havel Józsefné Sziki Vilma.

✱

A francia posta reformja erős politikai felügyelet mellett kerül kidolgozásra

A postai hálózat reformja – Jean-Paul Bailly, a posta elnökének elkötelezettsége mellett, a kormány rendeletére – nemtetszést kelt a helyi választók körében, a szeptember 26-i szenátori választások kampányában. Ha a miniszterelnök elkötelezett 17 000 „kapcsolódási pont” megtartása mellett, Jean-Paul Bailly a postahivatalok nagy részét a polgármesteri hivatalokra és a vállalkozókra kívánja áttestálni. A szakszervezetek szerint 6 000 munkahely van veszélyben. Szó van a bélyegek árának emeléséről is. A posta elindította modernizációs programját egy Seine-Saint-Denis-ben felavatandó elosztó központtal.

✱

⁹ A 2004. novemberi napokban a PS kongresszusán Fabius és hívei kisebbségben maradtak. 2004 decemberére azonban az egység helyreállt, Hollande és Fabius pedig tüntetően mosolyogva együtt lépett fel a francia TV-ben. Az egység ismét a PS balszárnya, Emanuelli és csoportja ellen született meg.

Néhány hét óta a posta elnöke, Bailly nincs könnyű helyzetben. Abban a pillanatban, amikor a kormány megkérte, hogy kötelezze magát a vállalat történetének legjelentősebb reformjára – amely egyben Franciaország számára első számú, fontos közszolgálat is – ez a vezető, aki közismerten közel áll Jacques Chirachoz, bátran kiáll az egyre növekvő helyi választói mozgalom mellett, a szeptember 26-i szenátori választások érdekében, szigorúan elhatározva, hogy szembe száll a hálózat átszervezésével.

Ennek az 1950-es évek óta működő hálózatnak az átalakítása, amely 17 000 „kapcsolódási pontot” jelent (teljes hivatali idővel vagy csupán pár órára nyitva tartó irodákkal), és amelyeknek a fenntartási kiadásait már nem tudja többé fedezni a posta, 6 000 teljes munkaidővel működő hivatalt veszélyeztet a szakszervezet felmérése szerint.

Ezalatt Laurent Fabius, a Szocialista Párt második számú vezetője az Európai Alkotmányról szóló 2005. évi referendum sikere érdekében jegyzi meg: „Franciaországnak szüksége van a közszolgálat biztosítására, Franciaországban szükség van minden faluban egy postára.”

A jobboldalon az UMP soraiban is növekszik az elégedetlenség. Egyes helyi vezetők azzal fenyegetik saját kormánytöbbségüket, hogy a szeptember 26-i nagy választáskor nem rájuk adják majd a szavazatukat. Az AMRF (Association des maires ruraux de France = Franciaország vidéki polgármestereinek szövetsége) pedig össze kívánja gyűjteni a polgármesteri hivatalok tanácsosainak véleményét, akik szembe szegülnek a postahivatalok bármiféle megszüntetésével. Pillanatnyilag 5 200 támogatójuk van.

Tény, hogy a francia posta német vagy holland testvérszervezeteihez viszonyítva, versenyképességét tekintve, jelentős késésben van.

A szakszervezetek kétségbe vonják, hogy ezek az átalakítások érintetlenül hagynák a szociális vívmányokat. A CGR, az FO és a SUD becslése szerint 10 000–50 000 ember állását veszélyezteti a postahivataloknak közszé- gi postaügynökségekké vagy postaponttá való átalakítása.

Anne Michel

Le Monde, 2004. szeptember 17.
Közli: Havel Józsefné Sziki Vilma

✱

Társadalmi Kohézió a jövő előkészítéséért

(A jobboldali francia kormány tagjainak közös nyilatkozata)

Franciaország évente nemzeti vagyonának 30 százalékát fordítja szociális támogatásra, mégsem kielégítőek az eredmények. 15 év alatt ily módon 422 000-ről 1 100 000-re nőtt a segélyezettek száma. Minden évben 80 000 hatéves korú gyerek kezdi meg az iskolát anélkül, hogy megszerezte volna hozzá az alaptudást. A nem megfelelő lakások száma megduplázódott. Ismerjük a hosszú, tartós munkanélküliséget, amelyet alig enyhít a gazdasági konjunktúra javulása, s ez előnytelen helyzetbe hoz bennünket Európában. Nem is vagyunk felkészülve ennek demográfiai megoldására – mondja a foglalkoztatásügyi, munkaügyi és kohéziós miniszter. Tehát a foglalkoztatás a legjobb védekezés a kívülrekedés ellen. Franciaország racionalizálja a munkát az USA-hoz viszonyítva. A mi foglalkoztatási mértékünk 10 ponttal alacsonyabb, és az évi munkaidő 25 százalékkal kevesebb, mint fontosabb partnereinknél.

Lelkiismeretesen nem lehet tartósan felépíteni a humánus társadalmat anélkül, hogy figyelembe vennénk egyéni különbözőségeinket; erős közösségi érzés nélkül, kezdeményezőkézség nélkül, jövőkép felvázolása nélkül ez nem megy. Ennek hiányában polgáraink, különösképpen a fiatalok, elveszíthetik a jövőbe vetett hitüket.

A kormány erőteljesen reagál, reformokkal és tettekkel. Megreformálta a nyugdíjakat és a betegbiztosítást, fokozatosan visszaállítja közfinanszírozásunk helyzetét, és lankadatlanul küzd a biztonságérzet hiánya ellen.

Jóllehet a piac virágzó, a szociális lakáshelyzet ma éles válságot él át. Ennek számos oka van: a legutóbbi tíz év átlagában évente 50 000 szociális bérlakás készül el, miközben 80 000 lenne az igény. A lakóparkok nem megfelelőek. A magán lakáspiac számos működési zavara kiűzi a középosztálybelieket a városközpontokból.

Franciaország sosem volt oly erős, mint amikor összefogott. A társadalmi kohézió igényli ezt a szövetséget.

Jean-Louis Borloo – foglalkoztatásügyi, munkaügyi és kohéziós miniszter

Marc-Philippe Daubresse – lakásügyi államtitkár

Laurant Hénart – a fiatalok szakmai beilleszkedési államtitkára

Gérard Larcher – a munkakapcsolatok ügyvezető minisztere

Nelly Ollin – a bizonytalanság és kirekesztés elleni harc ügyvezető minisztere

Catherine Vautrin – esélyegyenlőségi és beilleszkedési államtitkár.

Forrás: *Le Monde*, 2004. szeptember 17.
Közli: Havel Józsefné Sziki Vilma

Mészáros István a „pillanatnyi” angliai politikai helyzetről

*Mészáros István 2005. február 17-i levele Jemnitz Jánoshoz
(Részlet)*

„Itt most megkezdődött a választási kampány, de persze nem nyíltan. A választók, akiket meginterjúvolnak, elég nagy megvetéssel nyilatkoznak a kormányról, s nemcsak a háború miatt. Az emberek óriási többsége pedig borzasztó közönnnyel fordul el az egész ügytől. Megint nagyon alacsony lesz a választók száma. A volt miniszterelnök MacMillannek volt egy szellemes mondása, amikor „stirring up apathy”-ről (felpiszkálni az apátiát – J.J.) beszél. Itt most a Labour Party vezetőinek központi szónoki témája éppen az, hogy miként tudnának a választás alkalmával „stir up apathy”. Közben persze sok szó esik a „demokráciáról” is, Bushék receptkönyvéből kiollózva az idevágó frázisokat. Így hát igazán van miről példát venni Magyarhonban is.”

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

J. NAGY LÁSZLÓ

Az Algériai Kommunista Párt központi bizottságának levele a Nemzeti Felszabadítási Front vezetőségéhez

Mint ismeretes, az 1954. november 1-jén kezdődött algériai fegyveres felkelés Franciaországban és Algériában egyként ellentmondó reagálásokat váltott ki. Noha Franciaországban a Francia Kommunista Párt (FKP), egyetlen francia pártként, tartózkodott attól, hogy (más pártok módjára) az ország területi integritását veszélyeztető terrorista akciónak tekintse a felkelést, mégis (részben pontos információk híján) tartózkodó magatartást tanúsított vele szemben. Az első részletesebb hírek birtokában, abból kiindulva, hogy a megosztott helyi nacionalista felszabadító mozgalom egyik irányzatának lépéséről van szó, a provokáció lehetőségét sem zárta ki, amelynek nyomán a gyarmatosító hatóságok az 1945. májuséhoz hasonlóan leszárolhatnak a függetlenség híveivel. Hangsúlyozottan elítélte az egyéni erőszakcselekményeket.¹ Némileg másként, de ugyancsak fenntartásokkal viseltette a felkelés szubjektumaként bemutatkozó algériai Nemzeti Felszabadítási Fronttal (FLN) szemben a több információ birtokában lévő Algéria Kommunista Párt (AKP), hangsúlyozva, hogy „az eseményeket a nemzeti elnyomásnak, a szabadság eltiprásának és a kizsákmányolásnak a gyarmati politikája idézte elő”. Bizonyos idő elteltével, amikor kiderült, hogy a mozgalom, amely közben erősödött és megszilárdult, az afro-ázsiai országok Bandungi értekezlete erőteljes támogatását élvezzi, már az AKP 1955. júniusi, utolsó legális KB-ülése eldöntötte, hogy teljes erővel támogatja a fegyveres harcot, egyelőre saját fegyveres csoportjának fölállításával és akcióival. Ez a nagy elhatározás a párt legtöbb európai származású tagjának a távozásával járt. Az alábbi levél, amelyet a *France Nouvelle*, az FKP egyik folyóirata néhány hónappal később tett közzé, már az AKP és az FLN közeledését, több előzetes találkozóját követte, és jól bevilágít a két szervezet együttműködését előmozdító és nehezítő mozzanatok természetébe.

¹ Erről lásd részletesebben *J. Nagy László: Az algériai háború kezdete és a kommunisták.* NMTÉ 2004. 201–205. old., ill. *Uő.: A Maghreb-országok felszabadulása (1919–1956.* Szeged, 1995. 211–229. old.)

Az AKP KB levele az FLN vezetőségéhez

1956. július 12.

Kedves testvérek!

Azokon az eszmecseréken,² amelyeket májusban és júniusban az FLN és az AKP képviselői folytattak, kifejtettük pártunk álláspontját a nemzeti egység életbevágó problémáiról a felszabadító háborúban.

Javasoltuk az FLN átalakítását – kiszélesítve a kommunistákig – az Ellenállás Algériai Nemzeti Tanácsává (a név nem lényeges, maradhat az FLN elnevezés is), amely:

a) közös programon alapulna. Ehhez – úgy véljük – az FLN-nek a tunéziai Action c. lapban közzétett platformja pozitív alapot biztosít. Ugyanígy pozitívnak ítéljük az FLN közelmúltan kifejtett politikai állásfoglalásait, amelyek nemzeti mozgalmunk növekvő érettségéről tanúskodnak.

b) minden párt és szervezet politikai és szervezeti függetlenségének tiszteletben tartásán alapulna. Ezt a szempontot nem fogadták el, tekintettel arra, hogy az FLN-hez csatlakozás összeegyeztethetetlen egy más párthoz tartozással; többek között az AKP feloszlását és tagjainak az FLN-hez egyénileg történő csatlakozását javasolták. Abban az esetben, ha pártunk nem fogadja el, egyfajta együttműködési formulát ajánlottak az FLN és az AKP között bizonyos területeken.

Miután hosszasan tanulmányoztuk és megvitattuk ezeket a problémákat, pártunk vezetése egységesen a következő döntéseket hozta:

1. Nem fogadjuk el az AKP feloszlásának gondolatát, amelyet nem tartunk meggyőzőnek az algériai nép és a munkásosztály alapvető érdekei szempontjából.

2. Kérjük, hogy vizsgáljátok meg javaslatunkat egy igazi unió megvalósítására, amely nem a tendenciák megszüntetésével, hanem valamennyi hazafinak a közös cél érdekében kifejtett együttes tevékenységében jönne létre.

3. Szervezzük meg azonnal az együttműködést az FLN-nel, amely lényegében már gyümölcsöző módon el is kezdődött; azért, hogy a harc hatékonysága növekedjen, elfogadjuk a katonai egyesülést.

² Összesen három megbeszélés volt. Az elsőre akkor került sor, miután Henri Maillot tisztjelölt, az AKP tagja 1956. április 4-én egy teherautónyi fegyverrel elhagyta állomáshelyét. A fegyverekből juttatott a Nemzeti Felszabadító Hadseregnek (ALN), s ez a tett bírta rá a Nemzeti Felszabadítási Frontot (FLN) a tárgyalásokra. A megállapodás szóban történt, de a kommunisták – éppen a függőben maradt vitás kérdések miatt – írásban rögzítették álláspontjukat és azt – az FLN akarata ellenére – 1956 augusztusában nyilvánosságra hozták. Ezt éppen azért tették, mert úgy vélték, ezzel erősítik és nem gyengítik, amint a nacionalisták gondolták, az FLN-t. Emiatt – és ideológiai különbségek okán is – súrlódások, olykor súlyos konfliktusok is előfordultak a kommunisták és a nacionalisták között a felszabadító háború folyamán.

E célból a következő két kérdésben már megegyeztünk:

a) a kommunisták által irányított vidéki és városi fegyveres csoportok, amelyek a „Felszabadítás Harcosai” nevű illegális katonai szervezet részei, integrálódnak az ALN-be és elfogadják az FLN ellenőrzését;

b) azok a kommunisták, akik már az ALN-ben³ vannak vagy csatlakozni fognak hozzá, semmilyen politikai vagy szervezeti kapcsolatot nem fognak fenntartani az AKP-val a felszabadító fegyveres harc végéig, ez azonban nem jelenti azt, hogy politikai meggyőződésükről is ideáljukról lemondának.

Ezeket pontosítva őszintén kifejtjük, hogy központi bizottságunk miért nem fogadja el pártunk feloszlását. Mindenekelőtt: pártunk lényegénél fogva demokratikus. Egy ilyen döntés egy kongresszus szuverén jogkörébe tartozik. Azonban, még ha lehetőség lenne is egy ilyen kongresszus összehívására, a központi bizottság kérné a feloszlátás elutasítását. A következő alapvető okok miatt:

1. Az AKP a munkásosztály és a szegényparasztság pártja. Mint ilyen, természetes és következetes védelmezője a szegényparasztság és a munkásosztály sajátos céljainak és érdekeinek. Ezek az érdekek nem állnak szemben a nép egészének érdekeivel, ellenkezőleg, szüntelen erjesztői azoknak. A jelenlegi cél – s ez marad is – a nemzeti felszabadulás, amelyen – egyes feudálisok kizárásával – társadalmi osztályhoz tartozás megkülönböztetése nélkül az algériaiak munkálkodnak. Ehhez a felszabaduláshoz a munkásosztály és a szegényparasztság ténylegesen döntő módon járul hozzá. Márpedig éppen olyan mértékben vesznek részt egy nagyobb odaadással a harcban, amilyen mértékben érzik, hogy a felszabadító harc anyagi létfeltételeikben is változást idéz elő. Egy erős marxista-leninista párt léte, amely a gyarmati elnyomástól megszabadult Algériában folytatni fogja a harcot az embernek ember által történő kizsákmányolásának megszüntetéséért, azért, hogy a föld azé legyen, aki megműveli, hogy szocialista társadalom jöjjön létre, egy ilyen párt léte már most garancia arra, hogy az algériai dolgozók a teljes felszabadulás felé haladnak, vagyis egy olyan felszabadulás felé, amely nemcsak politikai, hanem gazdasági, szociális és kulturális is lesz.

2. Pártunk az egyetlen szervezet, amelyben mindenféle származású algériai megtalálható: muzulmán, európai, izraelita. Jogos büszkeséget érez, hogy következetes hazafiakat nevelt nemcsak a muzulmánok között, akik közvetlenül elszenveték a nemzeti elnyomást, hanem az európaiak között is, amint azt Henri Maillot, Maurice Laban és más hősök áldozata és tevé-

³ Az ALN (Armée de la Libération Nationale) az FLN katonai szervezete.

kenysége tanúsítja, akik harcolnak és meghalnak, hogy a független és szabad Algéria éljen. Ezt téve pártunk súlyos csapást mért a kolonialisták faji megosztó politikájára. Sikerült az európai dolgozók nem jelentéktelen részét kivonni a kolonializmus befolyása alól és előrevinni az algériai nemzet ügyét. Az AKP léte és további erősödése garancia, hogy ez a fejlődés a nemzeti mozgalom érdekében tovább folytatódik. A feloszlátás, éppen ellenkezőleg, a fejlődés megtorpanásához vezetne.

3. Az AKP esetleges feloszlátása esetén úgy tünne, mintha elítélné vagy megtagadná múltját, harcát, tradícióit. Márpedig pártunk tudatában van, hogy több éves harca folyamán hozzájárult a nemzeti mozgalom jelenlegi fellendüléséhez, szervezeti és politikai fejlődéséhez, helyes orientációjához.

4. Az AKP léte erősíti azt a szimpátiát, amelyet Algéria ügye kivált minden nép körében, a szocialista táborban, és különösen a francia munkásosztályban. Hozzájárul ahhoz, hogy kiszélesedjen a harcunkkal szolidáris antiimperialista erők tábora.

5. És végül az AKP, amelynek erőfeszítései mindig egy Algériai Demokratikus Nemzeti Front megalakítására irányultak, létével garantálja, hogy ez az unió három területen erősödni fog: a *munkásegység szintjén* az egységes nemzeti szakszervezeti központ kebelében, a demokratikus és nemzeti erők *politikai egységének szintjén*, és az Ellenállás fegyveres erőinek *katonai egységében*. Ebben az irányban már történt fejlődés. Még többet kell tenni. Az AKP nem fogja kímélni erejét.

Amint látjátok, ezeket a szempontokat nem presztízs- vagy szűk pártérdekek határozzák meg, hanem, éppen ellenkezőleg, Algéria jelenlegi és jövőbeni érdekei abban az órában, amikor népünk a következő dilemma előtt áll: győzni vagy meghalni.

Reméljük, hogy a közöttünk kiépülő együttműködés egyre gyümölcsözőbb lesz. Visszaszorítja a bizalmatlanságot és az előítéleteket, a bomlasztás összes csíráit. Megerősíti a kölcsönös megértést és tiszteletet ugyanannak a hazának a fia között. Előreviszi az egység ügyét. Közelebb hozza a győzelem óráját.

Testvérek, fogadjátok őszinte hazafias üdvözlötünket.

Az Algériai Kommunista Párt
Központi Bizottsága

Forrás: La Nouvelle critique, 1957. 6. sz. 24-27. old.
Közli, bevezette és jegyzetekkel ellátta: J. Nagy László

✱

A sztrájkoló oktatók csinos ajándéka Raffarinnek

A köztisztviselők sztrájkja a priori rossz hír egy kormánynak. Ez azonban nagyon kellemes meglepetéssé alakulhat át. Tény, hogy a sztrájkoló oktatók fizetéséből eszközölt effektív levonások lehetővé tették, hogy az oktatásügyi miniszter kasszájába 2003-ban befolyjon kb. 230 millió euró, amelyet a nyugdíjreformra és a decentralizációra fordíthattak. Ezt a miniszter beismerte a képviselők írásban beadott kérdéseire mondott válaszában.

Még Luc Ferry munkatársai is elismerik, hogy a teljes összeg „elég mély benyomást kelt”. A felsőoktatás tanárait érintő elvonás 54 milliárd eurót jelentett.

A sztrájkoló oktatók, akik közül többen többszáz eurót vesztek, nem vigasztalódhatnak azzal, hogy ezek a megtakarítások az iskolapolitika finanszírozását szolgálják. A 2003-ban megtakarított 230 millió eurót ugyanis nem fordították más kiadásokra. Luc Ferry oktatási miniszter környezeté szerint az csupán az oktatásügyi miniszter költségvetési túllépéseinek a fedezését szolgálja. Világosan szólva: a miniszternek adtak a költségvetésükből.

Le Monde, 2004. február 27.

Közli: Havel Józsefné Sziki Vilma

✱

Ukrajnai választások, 2004. december

Francis Wurtznak, az Európai Parlament Szocialista Frakciója vezetőjének nyilatkozata (rövidítve)

Kijevben lejátszódott események jó hírt hoztak a demokráciának. Az ukrán polgárok százezrei legyőzték a félelmet, és tüntettek, bátran és határozottan, hogy bekövetkezzenek a változások ebben az országban. Nap mint nap meg kellett küzdeniük azért, hogy a parlament, a hadsereg, a média és a legfelsőbb bíróság elismerje akarataikat.

A hangulatváltozás mindazzal összefügg, hogy a Kucsma-rendszer növekvő ellenérzést szült, s ennek során egyre több ember fogott össze, noha ezek az emberek nagyon is különféle felfogást képviseltek. Ennek az autoriter rendszernek a hosszú pályáve mindenestre nem Janukovicssal kezdődött, hiszen már akkor Juscsenko volt a kormányzat élén (aki jelenleg a demokrácia éllovasa). Számos európai politikus, beleérté nyugat-eu-

rópaiakat is, úgy ítélte, hogy Jusczenko is ennek a Kucsma-rendszernek a szövetségese, ha finoman kell is kezelni. Bush is elismeréssel fogadta a Kucsma-kormányt, amikor az is csapatokat küldött Irakba. Mindez azzal járt, hogy a demokráciát erősen relativizálták, és mindenki leegyszerűsítette a képletet, miközben arra törekedtek, hogy ne pusztán fehér-fekete színekkel ábrázolják a valóságot.

Jelenleg úgy tűnik, az a nagy követelmény, hogy a demokrácia felé tett erőfeszítés végül is nem alakul drámává az ukrán nép számára. Nem szabad, hogy az ukrán nép kettészakadjon, de arra sem kerülhet sor, hogy a nacionalizmus szülessen újjá, és hogy az ország etnikai szakadék felé sodródjon. Ez azzal fenyegetne, hogy valamiként visszaállna a régi orosz birodalmi vagy az osztrák-magyar birodalmi rendszer.

Teljesen felelőtlennek tartom azért az ukrán eseményeket úgy beállítani, hogy az egyszerűen a Nyugat és Oroszország közötti összecsapás része lenne, avagy a hagyományos ismert variáció arra, hogy a jó és a rossz csap össze. Az ukrán történelem tapasztalata szerint egy ilyen belső szakadás Ukrajnán belül csak rontana az ukrán nép helyzetén. Főként Ukrajna nyugati része lakosságának a helyzetén nem segítene, minthogy ez a rész nagyon is függ Ukrajna többi részétől. Ez nem állna az EU érdekében sem.

A mi feladatunk az, hogy Ukrajnában alátámasszuk a jelenlegi demokratikus változásokat, mivel valamennyien csak veszíthetnénk azzal, ha ez az ország akár gazdaságilag, akár politikailag destabilizálná. Hagyjuk meg a dolgok birodalmi látásmódját Európának és az amerikai hadügyminiszter-helyettesnek, Paul Wolfowitznak, aki azt mondta: „Az egységes Európa nem születhet meg, és nem lehet teljes anélkül, hogy Ukrajna Európa és a NATO teljes jogú tagja lenne.”

Nekünk egy ilyen cél megfogalmazásától tartózkodnunk kell.

Forrás: Dán barátunk, Gerd Callesen küldte meg számunkra ennek a nyilatkozatnak német nyelvű eredetijét: Gute Nachrichten für die Demokratie? Gerd Callesen kommentárja a nyilatkozathoz: „Mellékelem az Európa Parlament Szocialista Frakciója elnökének a nyilatkozatát. Ez nem nagyon bátorító nyilatkozat. Ebben a nyilatkozatban nincs semmi, amit igazán komolyan lehetne venni. Ez nem más, mint egy egyszerű politikai bla-bla. De lehet, hogy használni tudjátok.”

✱

DAVE LINDORFF

Széljegyzetek az ukrán választásról

Itt az ideje, hogy pokolba küldjük az egész vezetőséget
(Rövidítve)

A Demokrata Párt igencsak képes arra, hogy elveszítsen egy választást, amit meg is nyerhetett volna itt, Amerikában, amely 40 millió USA dollárt fektetett be az adófizetők pénzéből más országokban, hogy segítsen a választási harcokban, mégpedig a tengeren túl.

Az amerikai elnökválasztások idején kiderült, hogy a Demokrata Párt egy szervezete, a National Democratic Institute a múlt évben nagy hévvel költött el több tízmillió dollárt. Ezt a külügyminisztérium bocsátotta rendelkezésére abból a célból, hogy Ukrajnában az ellenzéket támogassa, hogy az ebben a volt szovjetállamban fel tudjon lépni a hivatalos kormányval szemben. A Köztársasági Párt hasonló szerve, a Republican International Institute ugyancsak a külügy pénzéből, hasonló céllal, hasonló módon járt el. (Ennek a segítségnek jó néhány formája a törvényesség szempontjából több mint kétséges, ezért aztán gondosan leplezték a dolgot.)

Van, aki nem látja ennek a helyzetnek az ironikus és álszent voltát?

Az USA hivatalos ellenzéki pártja kéz a kézben együttműködött a kormánnyal (és a Republikánus Párttal!) a Bush-adminisztráció felforgató külpolitikájában, miközben választott elnökjelöltje, John Kerry, elnöki kampányában a Bush-kormány külpolitikáját azzal támadta, hogy az alkalmatlan és szavahihetetlen.

Ez nem változtat azon, hogy az ukrán munkások és diákok valóban kimentek az utcára, hogy keresztülhúzzanak egy korrupción alapuló választási eredményt. Vagyis az USA demokrata párti polgárainak fel kellene habborodniuk, minthogy ők és a pártjuk, akik otthon család áldozatai, hasonló disznóságnak lettek a részesei a tengeren túl.

Képzeljék csak el, milyen botrányt váltana ki, ha kiderülne, hogy mondjuk, a brit LP vagy a Tajvani Demokrata Haladó Párt 20 millió dollárt adott akár a Demokrata, akár a Republikánus Pártnak az USA elnökválasztási harca idején!

Elég rossz dolog, hogy az USA kormánya beavatkozik külföldi országok választási küzdelmeibe. Ráadásul ezt az Egyesült Államok alkotmánya kifejezetten tiltja.

Az Egyesült Államok hitelét ássa alá, ha folyamatosan beavatkozik más országok belügyeibe. Ukrajnában a választás idején a korrupció és a csalás

vitathatatlan és valóságos volt. Nem szűkült le csak a kormányzó pártra és az államra, amely mögötte állt. De az amerikai felháborodás és a választások eredményének elítélése sem szűkülhet az ukrán esetre és az új demokrácia sok más országára, lévén hogy ezekben az országokban Amerika áll az ellenzék mögött, és finanszírozza azt.

Valóban, ha ez az amerikai támogatás kiderül, ez mindennél jobban támogatná az ukrán kormánypártot, és ezért drágán kellene fizetni a december 26-i újválasztáskor, különösen, ha a választási eredmény nagyon közeli eredményt hoz.

Az amerikai Demokrata Párt is, amely oly aktív és határozott, amikor az Ukrajnában elkövetett választási csalásokat kell támadni és leleplezni, felleltébb engedékeny és gyenge akkor, amikor ugyanilyen csalásokat kellene lelepleznie az amerikai választások esetében Floridában és Ohióban.

Forrás: Counterpunch (<http://www.counterpunch.org>) 2004. december 14.
(A cikket Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek.)

✱

LEE SUSTAR

A rossz a még rosszabb ellen

(rövidítve)

Az ukrainai választásokat az amerikai média általában úgy jelenítette meg, hogy az Amerika-barát demokrácia áll szemben az oroszbarát autoritariánusokkal. A valóság azonban az, hogy az egész egy nagy kavardás, miközben folyik a küzdelem a hatalomért az uralkodó osztályon belül, amely uralkodó osztályt korrump politikások és támogatóik vezetik.

Kétségtelen, hogy Viktor Janukovics, az ukrán kormány feje mögött ott állt Vlagyimir Putyin. Az is biztos, hogy Janukovics választási győzelmét csalással érte el. A megfigyelők szerint azonban Nyugat-Ukrajnában ugyanúgy történtek csalások, ahol Viktor Juscsenko, az ellenzék feje győzött. Juscsenko egyébként korábban miniszterelnök volt, és a jelenlegi választási harcban az USA és az Európai Parlament, az Európai Bizottság és az EBESZ megfigyelői támogatták.

Juscsenkót támogatta a média, és Kijev utcáin több mint egy héten át 100 000 ember tüntetett mellette. Szinte blokádnak alá helyezték a kormányépületeket, és általános sztrájkjal fenyegettek, miközben fő követelésük az volt, hogy tartsanak új választásokat.

Janukovics ugyanígy tömeggyűléseket tartott a kelet-ukrainai városokban, így Donyeckben. Ezekben a városokban van az ország energiaforrásainak a központja, és itt az emberek oroszul beszélnek.

A választás vonala ezúttal részben az oroszul beszélő Kelet-Ukrajna és az ukránul beszélő Nyugat-Ukrajna között húzódott. De ha a kérdéses politikusok ebből ekkora ügyet csináltak, az azért van, mert az igazi politikai különbség minimális közöttük.

Ha valaki az ellentéteket egyszerűen erre a Kelet-Nyugat eltérésre vezetné vissza, nagyot tévedne – hangsúlyozta Borisz Kagarlickij⁴ a *Socialist Worker*nek. A kormánnyal szemben Kijevben a legerősebb az ellenállás. Magyarán: ez elég világosan a kispolgárság lázadása a kelet-ukrainai nagy oligarchák ellen, és ezek az oligarchák oroszul beszélnek. Sajnos azonban a dolgokat nem tudjuk igazán helyretenni tisztán osztálykategóriák alapján. Mind a két fél egyformán jócskán reakciós.

Kagarlickij az egész eseményt a 2001. évi Fülöp-szigeteki tömegmozdulásokhoz hasonlítja, amikor ezek végül is megdöntötték az egyik reakciós kormányt, hogy egy másikat emeljenek be a hatalomba.

Valójában a harc az uralkodó osztályon belül zajlott, és az igazi kérdés az volt, hogy az orosz vagy a nyugati irányzathoz igazodjanak-e.

Így például Janukovics – akit az amerikaiak egyszerűen orosz lakájként jellemeznek – 1600 ukrán katonát küldött Irakba és további katonákat NATO-parancsnokság alá Afganisztánba.

Amikor egy orosz acéltröszt 1,2 milliárd dollárért meg akart vásárolni egy acélgyárat, Janukovics volt az, aki ezt visszautasította, és az említett gyárat 800 millió dollárért egy kormányhoz közeli ukrán cégnek juttatta. Ugyanakkor Juscsenko négy közszolgálati nagyvállalatot is orosz kézre adott.

Putyin azért állt Janukovics mögé, mert úgy ítélte: ha Kucsma, a jelenlegi elnök Janukovicsot segítette, s még a választási eredményeket is meghamisította a javára, akkor jobb a győztes mögé állni.

Janukovics a választási küzdelem során populista fogásokhoz folyamodott, és azt hangoztatta, hogy Nyugat-Ukrajna parazita az ipari Kelet-Ukrajna testén. Kelet-Ukrajna valóban a nemzeti jövedelem 80%-át adja.

A másik oldalon Juscsenko, aki most demokrata hősként tünteti fel magát, korábban bankár volt, s a központi adminisztráció vezetőjeként megszorító intézkedéseket léptetett életbe a munkások rovására. S ez olyan országban történt, ahol a dolgozók bére 2002-ben havi 80 dollár volt.

⁴ Kagarlickij írásait az Évkönyv többször közölte, utoljára 2005-ben.

Jusczenko legfőbb szövetségese Julija Tyimosenko. Ő az ország legnagyobb oligarchái közül került ki, akik még a régi párt-nomenklatúrából lettek pénzarisztokraták. Ez a család még a Szovjetunió 1991-es összeomlása után, Ukrajna függetlenné válásakor, az első privatizációk idején gazdagodott meg.

Tyimosenko a Jusczenko vezette kormányban energiaügyi miniszter volt, aki riválisait megfosztotta a lehetőségektől, és végül is Kucsma mondatta le, korrupciós ügyei miatt. Jusczenko 2001-ben bukott meg, amikor az oligarchákat meg akarta fegyelmezni, és be akarta vezetni gazdasági reformterveit.

Jelenleg Jusczenko a tömegek érzelmeire játszik, akik torkig vannak Kucsma korrump rendszerével. Kucsma a tömegközvélemény amúgy is azzal vádolja, hogy felelős az ellenzéki újságíró meggyilkolásáért. Jusczenko maga viszont nyakig benne volt Kucsma különböző lépéseinek a támogatásában.

Jusczenko és Tyimosenko, amikor Janukovicsot meg akarta buktatni és erre a tömegeket mozgósította, jócskán megemelte a tétet. Ez azzal fenyegetett, hogy elveszítik az ellenőrzést a tömegek felett. Közben azonban zárt ajtók mögött tárgyalásokat folytattak Janukovicsal is a hatalom olyan megosztása érdekében, amely biztosította volna, hogy Jusczenko legyen az új elnök, és Janukovics megőrizze hatalmi pozícióit Kelet-Ukrajnában.

Kagarlickij azt mondja: „Mindenkinek boldog lehet majd, kivéve azok, akik ténylegesen az utcákon voltak.”

Azt is megállapította, hogy Ukrajnát sokkal nehezebb lesz majd kormányozni, amikor az új kormányt beiktatják. Közben van egy igazi demokratikus mozgalom is, és ezt a jelenlegi vezetés egyáltalán nem tudja ellenőrzése alá vonni.

Mindebben mi az USA kockázata, felelőssége, és érdeke?

Colin Powell amerikai külügyminiszter jó előre bejelentette: az USA nem fogja elismerni az ukrajnai választások eredményét. Amerika egyik fő erőfeszítése az volt, hogy Jusczenkót megválasztassa. Sok szempontból hasonlóan járt el, mint Szerbiában és Grúziában (ott ez sikerre is vezetett), és hasonlóan, mint Belorussziában (ahol a módszer nem hozott eredményt). Ukrajnában is az USA „ihlette” és szervezte Jusczenko tömegmozgalmát. Az USA két nagy pártja és a civil szervezetek az amerikai diplomatákat, választási plakátokat, tanácsadókat, minden lehetségest bedobtak – mármint ezt az angol *Guardian* megállapította.

A szerb diákok, akik már annakidején jó amerikai kiképzésben részesültek, a krízis napjaiban választási politikai üzletet nyitottak Kijevben.

A *Business Week* azt is elmondta, hogy az amerikaiak miért érdekeltek

Ukrajnában: „Részben a hatalmas, termékeny ukrajnai feketeföldek miatt és 49 milliós, jól képzett, tanult lakosság miatt. Ukrajna hatalmas területű piac, amely érdemes rá, hogy versenybe szálljanak érte.” És persze Ukrajna fontos acél- és gépteremelő; most már Kínának is szállít. A gazdaság mindenestre olyan vágányra került, hogy 11%-kal fog többet termelni ebben az évben. Most Ukrajna fejlődik leggyorsabban Európában, és a tőzsdei árfolyamok 100%-kal emelkedtek.

Senki ne hagyja magát elbutítani az amerikai bejelentésektől, hogy ők Ukrajnában a demokráciát védik. Washington szemet hunyt, amikor választási csalások történtek a korábbi Szovjetunió területén, akár Oroszországban történtek ezek, akár az olajban gazdag közép-ázsiai országokban.

Amikor Jusczenkót támogatták, világos volt, hogy Ukrajnát az USA, Washington szférájába akarják áttolni.

Forrás: Counterpunch (<http://www.counterpunch.org>) Az írásokat Steve Parsons küldte meg az Évkönyvnek, hangsúlyozva, hogy ezek szembenállnak a hivatalos médiával.

✱

GERD CALLESEN

A 2005. február 7-i dániai parlamenti választásról

A dán Szociáldemokrata Párt a választásokon 5 mandátumot veszített és jelenleg 47 parlamenti helye maradt (korábban 52 mandátuma volt). Az SF (Szocialista Néppárt) szintén veszített egy mandátumot (11-ről 10-re csúszott vissza). A parlamentnek összesen 175 tagja van. A választási részvétel viszonylag magas volt, a jogosultak 84,5%-a vett részt a választásokon.

A szociáldemokraták választási jelszavaikkal és érveléseikkel nem tudtak áttörést elérni, mert tulajdonképpen nincs egyetlen komoly szervezeteik sem, sajtójuk még kevésbé. Korábban azonban ezt a hiányt némiképp ellensúlyozhatták szervezeteik és tagjaik aktivitásával. A pártvezetés azonban a szervezeteket és a szervező munkát elhanyagolta. Jelenleg a választóknak mindössze 5%-a szervezett tagja a mozgalomnak. Ezek közül is igen sok a nyugdíjas, akik természetesen már kevésbé aktívak. Politikailag számomra inkább az az érdekes, hogy a Venstre⁵ kisajátította a szociáldemokraták programpontjait, olyannyira, hogy a liberálisok egy csoportja külön is vált. E csoport új párt alakítását tervezi, minthogy Fogh Rasmussen⁶

⁵ A Venstre (történetileg nagyon régi) liberális- agrár-polgári párt.

⁶ Fogh Rasmussen a jelenlegi koalíciós kormány feje.

valójában szociáldemokrata politikát folytat. Ez természetesen nincs így, de nagyon jól mutatja, hogy a Venstre nem akar teljesen elhatárolódni mindenfajta szociálpolitikai gyakorlattól. Természetesen ez problémát okoz az SP-nek, mivel nem akar olyan politikát folytatni, amely igazán a munkások érdekében állna, így legfeljebb csak szociálpolitikát tud majd felmutatni. Emiatt a Dans Folkeparti (Dán Néppárt⁷) szavahihetőbbnek tűnik az emberek szemében.

Az SF visszaeséséhez hozzájárult, hogy ez a párt jelenleg a választók számára túlságosan is EU-pártinak tűnik. Mindez azt jelenti, hogy az egyetlen parlamenti párt, amely az EU ellen lépett föl, az Einheitsliste (az Egységlista Párt) volt.

Ez a párt minden bizonnyal éppen ezért kapott sok szavazatot. (Kopenhága egyes kerületeiben ez a párt most erősebb lett, mint az SF.)

Végül úgy tűnik, hogy a kormány parlamenten kívüli ellenzéke, beleértve a szakszervezeti ellenzékét is, padlóra került. Vereségük a szakszervezeti körökben ugyanilyen erős. Még az év tavaszán a szakszervezetekben és a szakszervezeti bizalmiak körében gyűléseket tartottak a kormánypolitikával szemben. Néhány konferenciát megismételtek, ám azután nagy csend lett. Akkoriban még szakszervezeti és szociáldemokrata vezetőket is meghívtak ezekre a konferenciákra, de utána ebből nem lett semmi. Az iraki háború elleni tiltakozás Dániában más országokhoz képest gyenge volt, s még ez a gyenge ellenállás is rövidesen megszűnt.

A választási eredményekhez hozzátartozik, hogy a választások nyomán a Szociáldemokrata Párt elnöke lemondott, és megindult a verseny az új vezér posztjáért. Ennek a megválasztására csak a következő pártkongresszuson, 2005. márciusában kerül sor. Lehetséges, hogy az új pártvezér Helle Thorning Schmidt, korábbi EU-parlamenti tag lesz, aki egyben a párt első női vezére lenne. Ő egykor a párt baloldalán állt, de hogy mennyire maradt a baloldalon, az számomra egyáltalán nem világos.

(Gerd Callesen írásának kelte 2005. február 13.)

✱

⁷ Dániában ez a szélsőjobboldal pártja.

PETER BIRKE

Dánia – választás a show-business jegyében

A jobboldali koalíció, amint ez várható is volt, megnyerte a választásokat. Rasmussen miniszterelnök pártja a leadott szavazatok 29%-át szerezte meg. A Venstre a 2001-es választásokhoz képest 2%-ot veszített. A konzervatív párt pedig, mint koalíciós párt, 1,2%-ot nyert, és 10,3%-kal jutott be a parlamentbe. Nagyon rossz jel, hogy a rasszista Dán Néppárt nagyon jó eredményt ért el: 1,2%-kal növelte szavazatainak számát, és történeti csúcspontra ért 13,2%-os részesedésével. Így azután új jobboldali kormány alakulhat, amely még jobbfelől is nyerhet támogatást. Ez a kormány bevándorlás ellenes politikájával biztosan számíthat a szélsőséges Néppártra is.

A választás során egy médiumshow-nak is tanúi lehettünk. A kampány során a médiumokban találkoztak a jobboldali Venstre és a nagyon is mérsekelt Szociáldemokrata Párt vezetői. E beszélgetések során szó esett a öregekről és a betegekről, a munkanélküliség csökkentéséről, adócsökkentésekről. A két párt elsősorban vezetői profilját illetően különbözött. A tárgyalások során érdemben alig esett szó a munkanélküliekről, akiknek száma egynegyeddél emelkedett, és elérte a 170 000-et. Tíz évre visszapillantva a kormányok nem értek el semmilyen eredményt a munkanélküliek helyzetének javításában. Elszomorító, hogy a hivatalos adatok szerint a szegények száma 432 000 főre, a lakosság 8%-ára emelkedett. Ez a kormány csak folytatta azt, amit már az előzők elkezdtek. Az egyik oldalon elvesz, a másik oldalon pedig másoknak, a leggazdagabbaknak adókedvezményeket ad. Ahhoz nem is fér kétség, hogy a jobboldal választási győzelme után ezt a politikát folytatják tovább.

A kormány nagy összegeket akar elvonni a külföldről bevándoroltak támogatási alapjából. Ebből állítólag nagyobb összegeket csoportosít át a kórházaknak. A gyakorlatban azonban csak egy kisebb összeg érkezett ténylegesen a kórházakhoz, és az is egyszeri ajándékszerűen, egy alkalomra. A kormány keveset törődik a nemzetközi munkaügyi és szociális törvények gyakorlati előírásaival. Ha pedig egyszer támogatást ad a szegények bizonyos rétegeinek, bizonyos, hogy azt más szegény rétegektől vonja el.

*

A választásnak azonban nemcsak a szegények és a gazdagok viszonyát érintő aspektusa volt, hanem a bevándoroltakkal szembeni rasszizmus is jelentkezett. Segélykeretüket 2,4 millió koronával kurtították meg. Így a bevándoroltak katasztrofális helyzete tovább romlik. A kormány úgy véli,

hogy a megtakarított pénzeket a kórházak támogatására tudják fordítani. Ám ebből a nagy összegből csak kis hányad jut el a kórházakhoz. Így az a politika, amelyet a dán kormány a Tony Blair-féle „társadalmi szerződéses” politika jegyében hirdet, a valóságban éppen az igazi szociálpolitika kiürítése. S miközben a kormány a választási kampány során más húrokat is pengetett, a valóságban a leghatározottabban ebbe az irányba haladt.

A bevándoroltak aránya 2001-hez képest 20%-kal csökkent. Azoknak, akik Dániában maradnak, a segélyek folyósítását cinikus módon megnehezítették, noha ezek a segélyek egyértelműen a létminimum alattiak. Rendszerint csak „fekete munkát” kaphatnak. A nemzetközi kritikát, amelyet ez ügyben a kormány kap, semmibe veszik.

A hivatalos propagandában mindig úgy tüntetik fel a szegény rétegeknek nyújtott segélyeket, mintha azokat egyenesen más szegényektől kellene elvonniuk. Ez a szétszakító és szembeállító politika jól működik. S az új konszenzus olyan alapokon jön létre, amelyet úgy lehetne jellemezni, hogy az „a XXI. század szociáldemokráciájának” a politikája.⁸ Dániában markánsan jelentkezik egyfajta idegenellenes sovíniszta politika. Mind ezért jócskán felelős a szociáldemokrata kormány is, amely 2001 előtt, amíg kormányon volt, a menekültekkel szemben ugyanilyen megszorításokat alkalmazott. Így azután a szociáldemokrata párt, amely nem tudott igazi szociáldemokrata alternatívát kínálni, a választáson 3,3%-nyi szavazatvesztést szenvedett el.

A Dán Szociáldemokrata Párt a választáson végül is 25,9%-os eredményt ért el. A Folketingben (a parlamentben) az előző 52-vel szemben most csak 47 képviselője foglal helyet. Az egykor hegemon párt hosszú hanyatlása tovább folytatódik sőt, a választás nyomán még gyorsul is.

Ezt a folyamatot a párt vezető politikusai is nagyon „jól” képviselik. Az új miniszterelnök ezt a régi politikát nagyon könnyen tudta 2001 után folytatni.⁹ A Szociáldemokrata Párt veszteségeit jórészt annak köszönheti, hogy elhanyagolta szociális bázisát. Ennek következménye volt azután mind taglétszámának erős csökkenése, mind a párttagság elöregedése.

A Venstre és a Néppárt párttagsága kevesebb, de pr-tevékenysége sokkal jobb. Ezt annak is köszönhetik, hogy inkább tudnak szponzorokat találni. A liberális-radikális Venstre nagy győzelmet aratott; 9,2%-kal szavazatarányát majdnem meg tudta kétszerezni. Koppenhágában földcsuszamlásszerű győzelmet aratott. A szociáldemokraták egyik pontenciális koalíciós partnere, a Szocialista Néppárt (SF) egyértelműleg veszített. Nagy remé-

⁸ E témában a szerző korábban hosszabb, általunk két részben közölt elemzést írt. Lásd Évkönyv 2005., ill. 2006.

⁹ Utalás a szociáldemokrata Poul Nyorup Rasmoussent váltó jobboldali Fogh Rasmoussenre.

nyeivel szemben végül is csak 6%-ot ért el. E párt vezetője, Holger K. Nielsen a választás után azonnal lemondott. Az SF a katonai politikában olyan elképzelést hirdetett, amely Joschka Fischerére, vagyis a német zöldekére emlékeztetett, de amely Dániában „nem jött be”. Így azután ez a párt azért emelt szót, hogy Dánia még szorosabban illeszkedjen be az EU-ba. Az SF-ben ennek a politikának erős ellenzéke van; most ki kell várni, hogy az SF választási veresége miként hat, és végül is az SF politikája hogyan alakul.

Minden jel szerint, a választás egyik következményeként, a parlamenten kívüli ellenzék is meggyengült. Ugyanígy a folytonosság egyfajta megtörése mutatkozik a szociális mozgalmakban. Ezt már az utóbbi években meg lehetett figyelni.

Volt időszak, amikor a szociális megszorítások és a bevándorlási politika elleni tiltakozó mozgalmak erősödtek, de ez nem tartott hosszú ideig. Ennek egyik oka az volt, hogy a szakszervezeti mozgalom vezetőit nem sikerült kormányellenes szövetségbe bevonni. A jobboldali kormány 2002-ben és 2003-ban visszavonta szakszervezet-ellenes akcióit; ezek után a szakszervezeti vezetők kormányellenes kritikájukat néhány részletkérdésre korlátozták. A vadsztrájkok is leszűkültek bizonyos szektorokra. Az elmúlt év decemberében a dániai vágóhidakon végigfutott egy sztrájkhullám, mert a munkahelyek zömét áthelyezték Németországba. Nos, ez a sztrájkhullám sem gyakorolt nagyobb hatást a kormányra. Minden összefoglalva: Dániában a baloldal jelenleg teljesen marginalizálódott.

Mégis van egy jó hír, amely felvillantja a reménysugarat, hogy megváltoznak a feltételek. A nem dogmatikus baloldali Einheitsliste párt (Egységlista párt) a választáskor 3,4%-nyi szavazatot kapott, a 2001-es választáshoz képest több mint egyharmaddal növelte szavazóinak számát, és 6 parlamenti képviselőt küldhetett a Folketingbe. Ez a párt Koppenhága centrumában több szavazatot tudott szerezni, mint a Venstre, de még vidéken is sok új szavazatot nyert. Az Egységlista Párt a parlamentben nagyobb szerephez juthat. Képes lehet arra is, hogy napirendre tűzze azokat a problémákat, amelyeket egyébként senki nem bolygatna. Így került sor arra is, hogy február 5-én Koppenhágában egy rendezvényen sokezer ember vett részt: 300 művész kezdeményezésére kiállítást és vetítést rendeztek Irakból származó háborús képekből. Ezzel az embereket ráébresztették, milyen is a kormány politikája. Mindez talán hozzájárulhat ahhoz, hogy a jobboldali kormány arcáról végül is lehull a fátyol.

Forrás: A cikk eredeti, bővített változata megjelent a hamburgi *Kritik* című folyóirat 2005. februári, 492. számában.

GERD CALLESEN

A Schleswig-Holstein-i választásokról¹⁰*(2005. február 20.)*

Az SPD (a Német Szociáldemokrata Párt) erősen veszített a CDU javára. Ez annak a következménye volt, hogy igazán semmit sem tudott felkínálni a szavazóknak (kivéve a nagy adósságokat). Így a választók megbüntették a Schröder-kormány politikájáért. A CDU, éppen emiatt, 17 év után először lett a legnagyobb párt ebben a tartományban. A mérleg másik oldalán az NPD, a német náci párt csak néhány szavazatot kapott; a másik szélsőjobb-oldali náci párt, a Deutsche Volksunion el sem indult, meg sem kísérelte, hogy bejusson a tartományi parlamentbe. Nyolc évvel ezelőtt ez a párt még benn volt a parlamentben. A Zöld Párt nem nyert, nem is veszített. A liberális FDP öt képviselőjéből egyet elveszített. A dán kisebbségi párt az elmúlt választáson nyert két mandátumából egyet szintén elveszített. A baloldali SSW két mandátumot szerzett.

A választás után a politikában két blokk rajzolódott ki. Az egyik oldalon a CDU és az FDP 34, a másikon az SDP és a Zöldek 33 mandátummal. A választás után az SSW úgy döntött, hogy az utóbbi koalíciót támogatja. Így azután ez a koalíció kormányozhat további öt éven át.

A választás végül is csalódást hozott a CDU-nak, hiszen előzőleg meg volt győződve arról, hogy ebben a tartományban is átveszi a vezetést. Meg kell vallani, hogy az SPD-ban is sokan voltak, akik már hajlottak arra, hogy a CDU-val nagy koalíciót kell létrehozni. Ezek az emberek nem szokták meg, hogy kisebbségben kormányozzanak. Az SSW részéről kétségtelenül bátor tett, hogy ezt a koalíciót támogatja. A dán kisebbségi párt kétségtelenül baloldaliabb, főleg a párttagsága, mert egyértelműleg a szociális jóléti állam mellett áll ki.

✱

¹⁰ A szerző az áttekintést az Évkönyvnek írta. A szerző pótlólagos kiegészítése: Végül a választások után mégsem a baloldali koalíció alakított kormányt. Hosszabb tárgyalások indultak, és úgy látszott, hogy az SPD + Zöld + SSW koalíció kormányon maradhat. Ám amikor a parlamentben ki kellett jelölni a miniszterelnököt, a jobboldal került többségbe, mert a baloldaltól valaki átszavazott.

HAVAS PÉTER

A brit Munkáspárt éves konferenciája*(Brighton, 2004, szeptember 26-30)*

A munkáspárti tanácskozás homlokterében a 2005 tavaszán várható parlamenti választásokra történő felkészülés került. Bár formálisan a munkáspárti kormány iraki politikájának megítélése, ennek hatása magára a Munkáspártra és vezérének-miniszterelnökének pozíciójára, s ugyanígy a Labour belső helyzete, nem uralta a konferenciát, de végig látenszen a küldöttek figyelmének középpontjában állt. Nem maradt kétség az iránt, hogy a konferencia igazi tétje a harmadik kormányzati ciklus, a választások megnyerése és az 1997-óta gyakorolt politika folytatása, ennek esélye volt. Ez természetes is, hiszen a Munkáspártnak, amely története során most először kormányozhat két teljes, egymáshoz kapcsolódó ciklusban immár hét és fél éven át, most először adódik lehetősége a harmadik győzelemre, arra, hogy „a kormányzás természetes pártjává váljon”.

Ezen a konferencián fejeződött be az új döntéshozatali rendszerben 2-3 éve folyó ún. gördülő-program előkészítése, amelynek keretében véglegesítették a választási kiáltvány (program) fejezeteit, tartalmát. . Egyértelmű, hogy a Munkáspárt választási stratégiája arra irányul, hogy kormánya megítélésében a gazdasági, szociális és belpolitikai eredmények, ne pedig az iraki politika kapjon döntő szerepet. Ennek megfelelően a Munkáspárt választási programjának alapvetően két pillérré rajzolódott ki:

A két kormányzati ciklus teljesítménye, elsősorban a gazdaság versenyképességének, stabilitásának biztosítása és ennek alapján a „jólétet munkával” program sikerei, a munkanélküliség visszaszorítása és a foglalkoztatottság növelése terén elért Európai dimenzióban példátlan sikerek. A közszolgálatok fejlesztésének Britanniában eddig sosem tapasztalt üteme és arányai, aminek érdekében a magántőkét sikerült aktivizálni, de a költségvetési források mértéke ugyancsak jelentősen megnőtt. ¹¹

Az olyan célok kitűzése, amelyek a lakosság nagy többsége számára érthetőek és támogathatóak. Itt tulajdonképpen a két ciklus eredményeinek folytatásáról van szó – a teljes foglalkoztatás elérése az ország valamennyi régiójában (ami igencsak impozáns cél), a modern gyáripar fejlesztése az elmaradott területeken, a közszolgálatok beruházásainak további intenzív

¹¹ Text of a speech by Tony Blair MP Prime Minister and Leader of the Labour Party at the Labour Party Conference Brighton, 2004 28 September pp. 1-5

növelése.¹² Ami azonban külön figyelmet érdemel, az az említettek motivációja, az ígéreteket kísérő jelszavak, ha úgy tetszik ideológiai hangsúlya. A konferencia fő jelszava a „Jobb életet mindenkinek” volt, tehát a közép-pontba az emberek jelenlegi életviszonyainak javítása, az életkörülményekkel nehezen megbirkózó „keményen-nehezen dolgozó családok”¹³ helyzete került és valamelyest háttérbe szorultak az olyan jelszavak, amelyek az általános prosperitásról, a perspektívákról, a jövőről szóltak. Mindez nem tekinthető egyszerűen „kampány-fogásnak”, inkább azt feltételezi, a párt mindjobban felismeri, hogy az emberek szociális helyzete csak lassan javul, a szegénység (így a gyermek-szegénység) még jelentős, a lakosság (beleértve a Labour tagságát és a szakszervezeteket) egy munkáspárti kormánytól egyértelműbb hagyományosan szociális-szocialista politikát vár és hogy bármennyire is grandiózus a foglalkoztatási politika sikere, az emberek egy, igaz sokkal kisebb arányát az csak részben érinti.

Ez a hangsúlyváltás hatást gyakorolt a konferencia egészére, amelynek léggöre most valamelyest jobban hasonlított a „rég” hagyományos konferenciákra, több volt a közvetlen-közvetett utalás a háború utáni munkáspárti kormány szociális reformjaira, vívmányaira még a párt vezetői beszédében is.¹⁴ Az „új” jelző a Munkáspárt megnevezésekor ritkábban szerepelt. 1999 után immár másodsor, a konferencia lezárásakor küldöttek a hagyományos „Vörös Zászlót” énekelték (és ezt jóval a befejezés előtt a konferencia elnöke be is jelentette).

Egészében, összehasonlítva az előző két konferenciával, a 2004-es tanácskozás jóval egységesebb képet festett. Nem vitás, hogy ez elsősorban a közelgő választások tétjének köszönhető. A párt vezetőit és más felszólalók kiemelkedő figyelmet szenteltek az egyébként gyengélkedő Konzervatív Párt és vezérének gúnyos ostorozására bizonyítva, hogy ha a Toryk győznének, a közkiadások radikális leépítése következne be (ezt egyébként az utóbbiak nem is tagadják: az NHS, az egészségügyi szolgálat, költségvetéséből évi 20 milliárd fontot szándékoznak elvenni). Hozzátehetjük, hogy a Munkáspárt tagjait, aktivistáit és szavazóit nem is nagyon kell „ijeszteni” a konzervatívokkal, maga az a tény, hogy nem is olyan régen ért véget 18 éves uralmuk, már önmaga is egység-erősítő tényező. Ehhez járult még, a liberálisok kemény kritikája (a hagyományos averzió túl), amely azzal is magyarázható, hogy az utóbbiak stratégiát váltottak, az új jelszó

¹² uo. p.10 és Text of a speech by Gordon Brown Chancellor of the Exchequer at the Labour Party Conference Brighton, 2004 27 September

¹³ uo. pp. 8-9

¹⁴ G. Brown p.9

„Nem leszünk többé protest-párt, részt akarunk vállalni a kormányzásból” Ennek ugyan a hagyományos többségi választási rendszerből kifolyólag kicsi a valószínűsége, de főleg a marginális (többséyes) választókerületekben a Liberális Demokraták szavazatokat vehetnek el a Munkáspárttól (ez a tendencia volt részben érezhető az ez évi EP-, helyi- és pót-választásokon). Azt is érdemes számításba venni, hogy a liberálisok választási kampányuk középpontjába az iraki problémát kívánják állítani.¹⁵

A konferencia kohéziójának erősödése a választások előtti „összetartáson” túl elsősorban annak köszönhető, hogy az Országos Politikai Fórum több kérdésben megegyezett, alkut kötött a négy legnagyobb, a konferencián sok szavazattal rendelkező szakszervezettel¹⁶ (2002-ben és 2003-ban nekik volt köszönhető, hogy a konferencia leszavazta a végrehajtó bizottság 1-1 javaslatát). Ezzel magyarázható, hogy megváltoztatták az ún. aktuális határozati javaslatok napirendre tűzésének titkos-szavazási rendjét, azaz, hogy a nyolc időszerű téma kiválasztását mostantól nem egy blokkban, hanem külön a szakszervezetek és külön a választókerületek döntenek el. Ez azt jelenti, hogy a szakszervezetek gyakorlatilag bármely témát napirendre tűzhetnek. Ezen túl a vezetés elkötelezte magát, hogy támogat több új törvényt, így a foglalkoztatottak jogairól szólót, továbbá a gyáripár modernizálását, ami a szakszervezetek régi követelésének számít. Összességében ezzel magyarázható, hogy ebben az évben a konferencia nem utasította el a végrehajtó bizottság egyetlen javaslatát sem, s hogy nem támogatt az utóbbi álláspontjával ellentétes határozati javaslatokat. Az álláspontok viszonylagos kiegyensúlyozottságát jelzi, hogy titkos szavazást (amit az erőviszonyokat a kézzel történi szavazás alapján nehezen eldönthető esetekben rendelnek el) csupán egy határozati javaslatról rendeltek el, de ezt is az elnök javaslatára.

A konferencia egységének kérdéséhez tartozó téma Tony Blair pártvezér, miniszterelnök és Gordon Brown pénzügyminiszter viszonyának megjelenése a konferencián. 2003-ban a kettőjük közötti feszültség magán a konferencián eléggé nyilvánvaló volt. Közvetve ugyan, de erre utaltak beszédeik, amelyekben kölcsönösen célzásokat tettek egymásra, s ezekre nyilvánosan reagált David Blunkett, belügyminiszter, de főleg John Prescott vezér-helyettes, miniszterelnök-helyettes, túlzás nélkül drámai hangvételű, egységre-felszólító beszéde.

¹⁵ Alan Leaman: Left is not right for Laberal Democrats. In: Policy review magazine, September 2004. pp. 10-11

¹⁶ Derek Simpson: Partnership points the way to progress. In: The House Magazine , No 1100, vol. 29, September 27 2004 p. 94

¹⁷ Brown, p.2

Brightonban a két beszéd e vonatkozásban már konszenzust tükrözött. Brown beszéde elején deklarálta Blair érdemeit és támogatásáról, biztosította őt¹⁷, Blair viszont az elmúlt 50 év legjobb pénzügy-miniszterének titulálta Brownt, és kettőjük 20 éves barátságáról szolt.¹⁸ A konferencián látottak alapján nehéz megítélni, hogy ez a konszenzus mennyire tartós és való. Egyes lapok ezt meglehetősen szkepszissel fogadták.¹⁹ Az mindenesetre figyelmet érdemel, hogy a híres rock-zenész Bono Vox, aki ebben az évben vendégszónokként szólalt fel a konferencián, többször is együtt említette Blairt és Brownt, ezzel is aláhúzza egységük fontosságát.²⁰

Kettőjük beszédeiben (a vezér és pénzügyminiszter, beszédei a konferenciákon hagyományosan meghatározó szereppel bírnak), egyes kérdések különböző hangsúlyt kaptak Mint ahogy tavaly is, bár stratégiai kereit illetően a 10 éve gyakorolt politikán belül maradva, most is Brown volt az, aki 1-1 témához a szokásostól eltérően közelített.

Brown kiinduló pontja a stabil gazdaság volt, de ezzel együtt kitüntetett helyet kapott az a gondolat, hogy az e téren elért sikerek nem elegendők, ezeket a lakosság életviszonyai radikális javítására, az esélyek újraosztására, egy „széles haladó konszenzusra”, a közszolgáltatások további fejlesztésére kell fordítani. Brown, mint 2003-ban, többször is hivatkozott a Munkáspárt hagyományos értékeire. Kijelentette, „nem csak az emberek eszét, a szívét is meg kell nyerni”. Érzékeltette, hogy számára ugyan fontos a harmadik ciklus, de elsősorban ennek szociálpolitikájára fordította figyelmét és egy széles 10 éves szociális programot jelentet be. Figyelmet érdemel, hogy a közszolgáltatások fejlesztéséről szólva, a pénzügyminiszter most elsősorban a költségvetési és nem a magán források növeléséről beszélt. Brown szinte deklarálta hűségét az NHS-hez, eltökéltségét ennek megőrzésért, e kérdésben közvetetten vitatkozva Blair egyik fő támogatójával, Millburn volt egészségügyi miniszterrel, aki köztudottan az NHS drasztikus átszervezésének híve. amit viszont a pártban sokan elleneznek. Millburn az NHS-t régebben „szerződéseknak”, piacnak nevezte, vagyis redukálta, amit most Brown elutasított és inkább annak hagyományos munkáspárti értelmezését erősítette.²¹

Gordon Brown beszéde alapján (mint ahogy 2003-ban sem) nehéz lett volna eldönteni, hogy ez egy korrekciós fordulat kezdete a Labour blairi vonalához képest, vagy inkább egyfajta „kortes-beszéd”. Azt azonban ne-

¹⁸ Blair, p.3

¹⁹ Steve Richard: Fine words cannot mend the real policy differences between Blair and Brown. In: The Independent, 28 September 2004, p.29

²⁰ Text of a speech by Bono at the Labour Party Conference, Brighton, 2004 29 September p.9

²¹ Brown, pp.2-7

hezen lehet elképzelni, hogy Brown, aki érdemben 10 éven keresztül harcosa és egyik kivitelezője volt a „harmadik útnak” (lásd sikeres pénzügyminiszteri tevékenységét) most szembefordulna ezzel. Egyébként a párton belüli baloldal is inkább kettőjük közötti különbségek elhomályosítására fekteti a hangsúlyt, még az iraki kérdésben is.²²

Blair vezér-beszédeiben, ugyancsak közvetve, tulajdonképpen kiállt az NHS reformja mellett, elutasította azt a véleményt, miszerint az egészségügyben az ellátás „választásának” szélesítése eredetileg tulajdonképpen konzervatív követelés volt.²³ Végül is ez volt az egyetlen reflexiója Brown említett sajátos elképzeléseire, tehát nyilvánosan kettőjük között nem került sor vitára, mindketten az egység fontosságát hangsúlyozták. A párt-vezér beszédeiben a szokásosnál egyértelműbben állt ki a párt hagyományos értékei és vívmányai mellett. Blair 10 pontos programja sem ütközött Brown beszédének lényegével. Viszont több ún. fringe gyűlésen kettőjük csapatának egyes tagjai vitába keveredtek egymással. Ezekon kimondottan érdemi, koncepciózus vita volt a követendő stratégiáról, az adó-politikáról, a közkiadásokról, a piaci erővel történő partneri viszonyok és a magántőke bevonásának mértékéről (tehát nem arról, kinek kellene vezetni a pártot), vagyis, leegyszerűsítve, az esetleges korrekciók szükségéről és ebbe a dilemmába helyezték el a Blair-Brown kettős vitáit, versenyét Ezek a viták tükrözték a párton belüli véleményeket, azt is, hogy a blairi modellnek vannak „elméleti” ellenfelei is, akiket viszont nem helyes összekeverni a harmadik út egészét elutasító kisebbséggel.²⁴

A konferencia vége-felé, Blair kijelentette, hogy a harmadik ciklust még „végig viszi”, de utána átadja a helyét utódjának.

Az iraki politika problémája végig kísérté az egész konferenciát, még ha a párt vezetésének 2004-ben (nem úgy mint 2003-ban) magán a tanácskozáson sikerült ezt kézben tartani, kezelni. Végül is mindenki számára világos volt, hogy ha valami megakadályozhatja, vagy megnehezítheti a választási győzelmet, az ennek a politikának a megítélése a választópolgárok által. Találót volt a The Independent egyik vezető-címe: „Tony Blair tragédiája, hogy ha nem jön Irak, akkor egyértelműen megérdemelte volna mindannyiunk bizalmát”.

Blair brightoni beszédeiben bocsánatot kért, amiért a titkosszolgálatok téves információira építette politikáját, de továbbra is védte azt azzal, hogy

²² Partners in crime. Editorial. In: Labour Left Briefing. October 2004. p.3

²³ Blair p.8

²⁴ Nigel Morris, Ben Russeli and Marie Woolf: Balls accuses Blairities of “demoralising” party by belittling successes. In The Independent, 28 September 2004, p.7

kijelentette, Saddam hatalmának megdöntéséért nem fog elnézést kérni.²⁵ Beszédét egyébként a küldöttek jól fogadták, amiben nyilván a vezér iránti szolidaritás fejeződött ki. A plenáris vitában a háború megítélése csak visszafogottan szerepelt, a nézetkülönbségek elsősorban a brit csapatok kivonásának üteméről jelentkeztek. A konferencián Irak ügyében három dokumentumot vitattak meg: a végrehajtó bizottság állásfoglalását, amely a kormány politikájának álláspontját tükrözte és nem jelölte meg a kivonulás határidejét, egy javaslatot, amely az előzőt támogatta és egy olyant, amely megjelölte volna a határidőt. Végül is a vezetés politikáját a konferencia megszavazta, a második dokumentumot visszavonták, a harmadikat titkos szavazással elutasították, ami elsősorban a négy szakszervezet támogatásának volt köszönhető.²⁶ Tehát a konferencia szolidáris volt a kormánnyal. Aligha lehet azonban elhallgatni : a szekcióüléseken, egyes fringe-gyűléseken voltak olyan küldöttek, akik jelezték, hogy a tagság és a választók egy része továbbra is elutasítja a háborút és olyan is volt, aki szerint Blair hitele megromlott és jobb lenne, ha átadná helyét Brownnak, mert félt, hogy sokan elpártolnak a Labourtól (igaz, ezt a véleményt a vita többi részvevője azonnal elutasította).

A párton belüli ellenzéki csoportok számára is Irak volt a legfontosabb „kártya” Blair ellen.²⁷ Megerősödött a CND, (kampány a nukleáris leszerelésért), amely a 90-es években sokat veszített befolyásából, de most a Munkáspárt több tagja, képviselőik csatlakoztak hozzá.

Irodalom

Tony Blair: Putting Labour values into practice. In: The House Magazine, No 1100 vol.29. September 27, pp. 9-10

Stephen Byers: Thatcher's third term lesson for Tony Blair. In: Policy Review Magazine, September 2004, pp.6-7

Derek Simpson: NPF agreement is just the beginning. In: Socialist Campaign Group News, October 2004, p.9

✱

²⁵ Blair, p.11

²⁶ Michael White and Sarah Hall: Big unions save Blair no Iraq. In: The Guardian, October 1 2004

²⁷ Conference must debate Iraq - make it top priority in the ballot. In Campaign Briefing 26 September 2004 pp.1-2

GERD CALLESEN

Levélrészlet a németországi munkásmozgalom, a szociáldemokrata párt helyzetéről 2004-ben

Nem gondoltam volna, és bizonyos vagyok benne, Schröder és „elvtársai” sem gondolták, hogy igazi ellenzék lép fel „szociális reformja” és „modernizációs” tervei ellen. De a hétfői nagy tüntetések, amelyek a volt NDK területén, Lipcsében, Magdeburgban és másutt zajlottak, úgy tűnik hangot adtak annak, amit valójában nagyon sok ember követel. Lehetséges, hogy e tüntetések olyan következményeként megalakul egy párt, amelynek Oscar Lafontaine²⁸ lesz a feje. Én magam nem adnék nagy esélyt annak, hogy ez az új párt megszerzi az 5%-ot a választásokon, amely a küszöb ahhoz, hogy bejussanak a parlamentbe. Különösen azért, mert ez a párt sem látszik hajlandónak arra, hogy együttműködjön a PDS-szel.²⁹ (Ez utóbbinak sincs nagy súlya és befolyása, de tényleg biztos bázisa van a korábbi NDK-területen.) Ez az új embrionális párt azt állítja, hogy visszatérne az 1998 előtti évek régebbi szociáldemokrata értékeihez. Ezek az emberek tényleg „radikálisok”, de egy szót sem szólnak a kapitalizmusról és más lényeges dolgokról. Azt azonban a hétfői tüntetések bebizonyították, hogy van hely igazi ellenzék számára.

Forrás: Gerd Callesen 2004. augusztus 19-i levele Jemnitz Jánoshoz.

Közli és jegyzetelte: Jemnitz János

²⁸ Lafontaine az SPD elnöke, a baloldali áramlat feje. Az Évkönyv többször írt róla a 2000-es években.

²⁹ A PDS-ről lásd az Évkönyv írásait a 2004., a 2005-ös, és a jelen kötetben.

A MUNKÁS ÉS SZOCIALISTA SAJTÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Marxism Today, 1979

A *Marxism Today*-ról, illetve az abban megjelent néhány írásról az Évkönyv annak idején (az 1980-as években) többször megemlékezett. A folyóirat egészének értékelése azonban legalábbis többre jut. Annak idején e sorok írója szintén lelkes olvasója volt; kétségtelen, hogy a *Marxism Today* szabadabb marxista felfogást képviselt; ennyiben szemben is állt a Palme Dutt¹ szerkesztette *Labour Monthly*-val. Ráadásul a *Marxism Today* szerkesztőségében két olyan történész is helyet foglalt, nevezetesen Eric Hobsbawm és Monty Johnstone, akik hozzám közel álltak és állnak. Viszszapillantva azonban nemcsak az tűnik igaznak, hogy a *Marxism Today* az egykor sok pozitív értéket képviselő eurokommunista² irányzat egyik mérvadó orgánuma volt. Igazat lehet adni többet között Kate Hudson-nak is, aki arra világított rá az Évkönyv hasábjain³ is, hogy a *Marxism Today* egy ponton túl és egy korszakban mindenképpen hozzájárult egyfajta önmegsemmisítéshez, a Brit Kommunista Párt (CPGB) szétmorzsolódásához, és ennyiben a marxista irányzat meggyengüléséhez. Tehát a folyóiratot maximális érdeklődéssel, egyúttal maximális kritikával illő olvasni. Ezek után a bemutatáshoz egy korai évet ajánlunk csak az olvasóknak, az 1979-eset. Ez az év kettősen is fontos volt az ország és a munkásmozgalom életében. Egyfelől az 1979-es parlamenti választás a Labour Party (a továbbiakban LP) parlamenti vereségét hozta. Másfelől ekkor vette kezdetét a hosszú thatcheri korszak. Igaz, az LP veresége nem volt túl nagy, sőt a szavazatok számát tekintve szinte semmi. Ezt a munkásmozgalomban élők mégis tragédiának élték meg; s mint kiderült, a bukás elég hosszú életű volt. Ezek után érthető, hogy az 1979-es évfolyam külön figyelmet érdemel.

A *Marxism Today*-nak ebben az évfolyamán jelent meg Eric Hobsbawm híres írása, amely a választási vereséget elemezte, és e vereséget hosszabb perspektívába ágyazta. Az írás címe: „The Forward March of Labour Halted?” Ennek a cikknek a kibővített változata még az évben nagyobb kö-

¹ Dutt életútját lásd Évkönyv 1999.

² Az eurokommunizmusról lásd többek között Aldo Agosti írását: Évkönyv 2004., 2005.

³ Kate Hudson írását lásd Évkönyv 1998.

tetben is megjelent, volt is szerencsém ismertetni.⁴ Ugyancsak Hobsbawm egy másik fontos történeti áttekintése jelent meg ebben az évben: „Intellectuals and the Labour Movement”. Ezt az írást annak idején az Évkönyv magyarul is megjelentette.⁵ A folyóirat közölte azt a nevezetes vitaíratot, amely azt magyarázta, hogy a CPGB mennyiben tér el a szovjet példaképtől. Ez a híres írás a „British Road to Communism”, amelyhez a folyóirat hasábjain többen hozzászóltak. A kulcsgondolat pedig ekkor az volt, hogy Nagy-Britanniában a nagy szociális átalakuláshoz nem szükséges a proletárdiktatúrát megvalósítani.

Ehhez a vitatémakörhöz kapcsolódott a régi brit kommunista publicista, Mick Costello. Ő azt az alapkérdést elemezte, amely ebben a korban sokhelyütt volt napirenden, hogy t. i. a brit munkásosztálynak milyen politikai és szociális szövetségesei lehetnek. (The Working Class and the Broad Democratic Alliance.) Ugyanehhez a témához szólt hozzá a párt másik teoretikusa, Sam Aaronovitch is. Aaronovitch tanulmányát azzal kezdte, hogy a választási vereség rákényszeríti a brit baloldalt helyzetének átgondolására, a vereség okainak megmagyarázására és arra is, hogy szövetségeseiket keressen, hogy vissza tudja verni a „tory támadást”. Ez is bizonyítja, hogy Hobsbawm nem állt egyedül, amikor azonnal átlátta, hogy az 1979-es vereség milyen nagy súlyú, és mennyire új szakaszt jelent nemcsak a Brit Kommunista Párt, hanem az egész brit munkásmozgalom, sőt az ország életében is. A *Marxism Today* szerzői, így Aaronovitch is, ugyanilyen felismerésből indultak ki. Aaronovitch kritikája azonban sokrétű volt. Így erősen hangsúlyozta: az LP veresége jócskán annak köszönhető, hogy kormányzása nagy illúzióvesztésekkel járt, gazdaságpolitikája pedig csődöt mondott, éppen hibás, szűk költségvetési számításai révén (s ennyiben ezek az 1979-es gondolatok nagyon emlékeztetnek a 20–25 évvel későbbi szociáldemokrata kormányok politikájára, leginkább gazdasági és szociálpolitikájára). Aaronovitch azt is hangsúlyozza, hogy sajnálatos módon a baloldali labouristák sem álltak kellő színvonalon, nem tudtak megfelelő válaszokat adni a kihívásokra. (Ez sem volt teljesen új: mai szemmel különösen régi jelenség.)⁶ Szóvá tette: a baloldal egyik gyengéje volt az is, hogy nem értette meg az ország lakosságának többségét, sőt még a szervezett munkásság követeléseit sem. Ezzel magyarázta, hogy olyan politikai vákuum jött létre, amelyet azután a toryk kihasználhattak. Sőt, ebben az elmentmondásos helyzetben bontakozhatott ki azután a thatcherista politikai, gazdasági és szociális támadás a munkásság ellen.

⁴ Évkönyv, 1979.

⁵ Lásd uo.

⁶ The Working Class and the Broad Democratic Alliance.

A *Marxism Today* eme évfolyamában természetesen nagy helyet foglaltak el azok az írások, amelyek a kelet-európai országok helyzetével foglalkoztak. (Megjegyzendő, hogy e rovat címében már nem azt találjuk, hogy „a népi demokratikus országok”, hanem „Kelet-Európa”.) Történetileg persze érdekes, hogy annak idején milyen cikket írtak, illetőleg milyen kerekasztal vitát indítottak a Szovjetunió helyzetéről, külpolitikai és katonapolitikájáról. Nem véletlen, hogy e nagyobb témakörben külön alkérdés volt Sztálin személyének és szerepének megítélése.

A másik póluson a folyóirat az Egyesült Államokba kalauzol, jelesen a Ford-gyári sztrájkot elemzi.

Külpolitikai áttekintésükből természetesen nem maradhatott ki Kína és a Távol-Kelet sem. Ám a legtöbb tanulmány a gazdasági trendeket elemezte, az akkori felfogásnak megfelelően. Az „USA gazdasági hanyatlását”, a monetarizmus új jelenségét, és az aktuális tory kormány konkrét gazdasági lépéseit.

A *Marxism Today* figyelmét nem kerülte el a brit acélipar válsága, sőt lebomlása, amely oly súlyosan befolyásolta a brit munkásság átrétegződését, egyes városok és régiók elszegényedését.

Nem volt meglepő, hogy a *Marxism Today* felfigyelt a korszakban oly nagy erővel jelentkező „új feminizmusra”, amely ebben a korban ígéretesen erős volt, baloldali és kifejezetten szociális arculatú. Ezt az új jelenséget többször is érintették.

A folyóiratban megfigyelhető a kifejezetten történeti érdeklődés is, elsősorban munkásmozgalmi vonatkozásban. Így az ismert történész Macintyre cikket jelentetett meg a háború előtti (vagyis 1939 előtti) brit munkásmozgalmi „vörös övezetekről”. Egy másik régi kommunista veterán ugyancsak vitacikket írt a két háború közötti korszakban kommunista befolyás alatt álló övezetekről.⁷

A folyóirat elkalauzol a szinte örökké forrongó és örök rejtélyeket felvető Iránba, amely ebben a korszakban is tele volt buktatókkal, mind az ország politikai állapotait, mind az ottani baloldal és munkásmozgalom súlyos helyzetét illetően.⁸

A folyóirat nem kerülhette el, hogy a szinte örök, fájó sebre, Írországra is kitérjen. Igaz, ezúttal egészen speciális vetületben, azt vizsgálva, hogy az ír szakszervezeti mozgalom miért annyira túlcenzurált.

Történetileg is az egyik legizgalmasabb az a sokszerzős vita volt, amelyet Hobsbawm már említett, sokakat akkortájt mellbe vágó cikke, „The

⁷ Stuart Macintyre: Red Stronghold Between the Wars.; Idris Cox: Communist Strongholds in Inter-War Britain.

⁸ Iran: What Past, What Future?

Forward March of Labour Halted?” váltott ki. Ez igazán nem csoda, hiszen Hobsbawm valóban megkérdőjelezte, hogy a munkásmozgalom graduális fejlődése folytatódik-e, és teljes újragondolást követelt mindenkitől. A cikkhez több mint hatan szóltak hozzá, köztük Roy Harrison, akinek nagy neve és befolyása volt mind a munkásmozgalomban, mind értelmiségi körökben. Egyetemi tanárként egyéni utakon járt, számos könyv szerzője volt. A vitacikkekre azután Hobsbawm válaszolhatott is a folyóiratban.

A folyóirat kifejezetten ideológiai jellegű írásokat is megjelentetett, így a marxizmus időszerű problémáiról, illetve arról, hogy a leninizmus mennyiben releváns még napjainkban.⁹ (Az utóbbi írást az akkor jól ismert spanyol kommunista, Manuel Azcárate írta.) Nagyobb fontosságú írás jelent meg E. P. Thompson tollából: „A történelem és a kommunista párt politikája” címmel.¹⁰ Hozzátehetjük, hogy ez az írás már a híres szerző és korszakos történész neve miatt is figyelmet érdemel.

Az alábbiakban a folyóirat két érdekes cikkének elemzését ismertetem.

*

Robbie Gray: E. P. Thompson. History and Communist Politics. Történelem és kommunista politika.

A cikk E. P. Thompson szellemében hangsúlyozza: az 1960–1970-es években közhely volt arról beszélni, hogy a marxizmus reneszánszát éli a munkásmozgalomban és a szocialista gondolkodásban. Ez azt is jelentette, hogy e reneszánsz szellemében kritikát mondtak mind az ortodoxiáról, mind a trockizmusról és a maoizmusról, amelyek egyaránt a marxizmus egyfajta „megcsontosodását” jelentették. Mindez ráadásul egyfajta szektás politikával párosult. Ez a felfogás rettentően leegyszerűsítő volt, s a történeti folyamatokat úgy láttatta, hogy minden egyetlen, meghatározott irányban és cél felé mozog, és ezeket a folyamatokat „kérlelhetetlenül az osztályerők dominálják”. Mindez természetesen hibás elképzelés, amely minden esetben az ortodoxiákból fakad. A valóságban azonban a politika és a történelem, az ideológia és a politikai hibák között nincs egyenes és közvetlen összefüggés. Ugyanakkor mégis van olyan összefüggés, hogy a múlt hibái alapján a politikai baloldalnak van mit újragondolnia, ha ki akar törni elszigeteltségéből és defenzív helyzetéből. Mindez összefügg a kommunista mozgalom válságával, amely az SZKP 1956-os XX. kongresszusa után

⁹ John Grahl: Marxism and the International Recession.; Leninism: its relevance today.

¹⁰ E. P. Thompson életútját lásd Évkönyv 1994.

indult el a nemzetközi kommunista mozgalomban. (Itt a szerző tanulságos módon hivatkozik két angol történész szerzőre, akiket az Évkönyv amúgy is többször közölt, illetve ismertetéseket tett közzé róluk: John Saville-re és Ralph Millibandre.¹¹ A két szerző egykori kritikai elemzését a *Socialist Register*ben tette közzé.) Robbie Gray, az ismertetett tanulmány szerzője, egyúttal a kommunista párt elméleti és ideológiai bizottságának a tagja hangsúlyozta, hogy az újragondoláshoz a CPGB sok esetben üdvös lökéseket kapott más külső szervezetektől. Így hasznos bátorításokat és gondolatokat kapott E. P. Thompsontól, aki, noha elhagyta a pártot, változatlanul marxista szellemben gondolkodott, és „forradalmi megoldásokat” keresett brit talajon is.

E. P. Thompson és más marxisták, akik szintén a párt keretein kívül gondolkodtak és tevékenykedtek, egyfelől már megszabadultak a „felkelődsdi” (insurrectionism) csapdjától, de másfelől elkerülték a nem kevésbé veszélyes csapdát, nevezetesen a gradualizmusét.

Ez az újragondolás együtt járt a szocialista országok, illetve a kommunista pártok gyakorlatának kritikai felülvizsgálatával, és amely az 1970-es években „eurokommunizmus”-ként vált ismeretessé, brit talajon korábban kezdődött, méghozzá jórészt éppen azok részéről, akik részben elhagyták a pártot, és ezt a marxista újragondolást és kritikát éppen a párt ellenében fejtették ki. Ma persze e sorok szerzője is megütközéssel olvassa, hogy az egykor oly friss, sok gondolatot ébresztő írás, amely eleve vitatkozott sok brit és nem brit szerzővel, 25 év után mennyire a történeti tegnap kissé poros fiókjába került. Persze igaz, hogy a történeti múlt szempontjából ez az írás nemcsak érdekes, hanem tanulságos is. Ugyanebbe a sorba tartozik az egykor ugyancsak olvasott és kapukat döngető Nicos Poulantzas is, egykor a *New Left Review* vezető publicistája és gondolkodója. A *Marxism Today* is közölte vele interjút. A folyóirat szerkesztői azzal is vezeték be az interjút, hogy Poulantzas az „új európai marxista gondolkodás” egyik legjelentősebb képviselője. (A folyóirat megjegyzi, hogy Poulantzas, aki Görögországban született, több mint egy évtizeden át Párizsban oktatott.) Ezután rögzítik, hogy Poulantzas több könyvet jelentetett meg, amelyekben az állam és a munkásosztály kapcsolatát elemzi. A modern társadalomban az osztályok szerepét vizsgálja, és persze a szocialista országok kritikai elemzését ugyanúgy elvégezte, mint a fasizmusét. Az interjút ketten folytatták le Poulantzassal. Egyikük Stuart Hall volt, ebben a korszakban a *Marxism Today* egyik élvonalbeli eurokommunistája. Az első kérdést úgy tették fel, hogy Poulantzas könyveit Angliában jól is-

¹¹ Milliband életútját lásd Évkönyv 1995.

merik, de most e folyóirat olvasói arra lennének kíváncsiak, hogy Poulantzas személyesen miként jutott el eredményeihez. Poulantzas azzal kezdte válaszát, hogy ő tulajdonképpen a francia kultúrában nevelkedett, és Sartre-nek köszönhet igen sokat. Visszautalt arra, hogy miként oly sokan Görögországban, 17–18 éves korában került kapcsolatba ezekkel az eszmékkel, és a forradalmi mozgalommal, majd ott élte át a kommunista mozgalom illegálisba szorítását és „az ezredesek katonai diktatúráját”. Ebben az időben Görögországban a marxista eszmék terjedése és terjesztése rendkívül nehéz volt. Olyannyira nehéz, hogy a marxizmus klasszikusait sem lehetett megszerezni, s így elsősorban a franciák révén ismerkedett meg még a marxista gondolatokkal is, amíg Párizsba nem jutott. (Megint valaki a tegnapi korszakból, akit mára mintha elfelejtettek volna.)

Poulantzas egyetemi éveiben csatlakozott mind az egyetemisták mozgalmához, mind pedig az EDÁ-hoz, amely a kommunisták által vezetett „népfrontos alakulat” volt.

A következő kérdés úgy hangzott: Az ön írásaiban központi helyet foglal el az a kérdés, hogy miként alakulnak a kommunista mozgalom szövetségi kapcsolatai, minthogy ez lenne a nyitja a valóban demokratikus szocializmus térnyerésének. Ugyanakkor, mivel Franciaországban (akkor!) a PC és a PS kapcsolata több mint törekeny, milyen tanulságot lehet ebből leszűrni?

Poulantzas azt felelte, szerinte az igazi kérdés nem is az, hogyan alakulnak a kapcsolatok a politikai pártok között. Az igazi kérdés, hogy miként alakulnak e pártok kapcsolatai magával a munkásosztállyal, illetőleg az osztály különböző részeivel. Az eddigi tanulság: a gyengeség oka éppen az, hogy ezek a szövetségek eddig mindig csak a csúcson köttettek. Mégis, az a Közös Program, amely a pártok között Franciaországban megszületett, nagyon komoly és ígéretes dolog, amely valóban mozgósította a tömegeket.¹²

*

Monty Johnstone: Konfliktusok a szocialista államok között

Évkönyvünk olvasói jól emlékezhetnek rá, hogy a Brit Kommunista Párt e folyóiratának munkatársai közül Monty Johnstone volt az, aki a szocialista országokat legjobban ismerte, többször is bejárta, amit kitűnő nyelvismerete is megkönnyített. Évkönyvünknek amúgy is sok éven át rendszeres szerzője volt. Johnstone ezúttal áttekintését a Távol-Keleten kezdi.

*

¹² Ne feledjük, ez 1979-es interjú; két év múlva a Közös Program alapján bekövetkezett a nagy választási siker, és a munkáspártok alakíthattak kormányt Franciaországban.

Az utóbbi időben a vietnami-indokínai félszigeten bekövetkezett események súlyos aggodalmakra adnak okot, amelyek a nyugati kommunistáknak Johnstone szerint majdnem annyi gondot és zavart okoznak, mint annak idején, 1956-ban Hruscsov beszéde. Akkor úgy lehetett gondolni, hogy a munkáshatalom és a megfelelő szocialista gazdaság egyúttal megszünteti mindazon akadályokat, amelyek egyúttal a demokráciát is kibontakoztathatnák. Ám most, hogy vietnami csapatok támadták meg a hasonlóképpen szocialista irányultságú Kambodzsát, majd pedig kínai invázió érte el Vietnámot, újra kútba esett az a feltételezés, hogy szocialista országok között fegyveres összeütközésre nem kerülhet sor.

Magukat az eseményeket még több fórumon fogják tárgyalni és elemezni, amire azonban én itt vállalkozom az az, hogy ezek a lépések és tények mit jelentenek a marxi elmélet számára. Ebben a témában bizvást Leninhez lehet fordulni, aki Kautskyt idézte: a marxi elmélet nem megcsontosodott, befejezett valami, és az újabb tényekkel kapcsolatban újabb átgondolásra van szükség. Mindezzel kapcsolatban nagyon alaposan éppen azokat az okokat kell elemezni, amelyek e feszültségeket és súrlódásokat kiváltották. E vizsgálatok során sem szabad elfeledkezni a kölcsönös segítségről, amely ezen országok között létrejött, és például teljességgel nyilvánvaló, hogy a Szovjetunió segítsége nélkül annak idején a kubai, illetőleg a vietnami forradalmat, illetve az önállósuló országokat elfojtotta volna az USA imperializmusa.

Jelenleg a feladatunk éppen a feszültségek elemzése, amelyek végül is még fegyveres konfliktusokhoz is vezethetnek. A szerző itt visszautal Engelsre, aki a proletárforradalmak előtti állapotokat elemezve hangsúlyozta: háborúk azért is keletkezhetnek, mert államok vezetői úgy vélik, hogy nincs „életterük” (gondoljunk Hitlerre, a nácikra vagy Mussolinire, akik pontosan ilyen ideológiával indították el a maguk háborúit).

Jemnitz János

✱

Le Mouvement social (1981)

Ezúttal egy történeti folyóirat 25 évvel ezelőtti évfolyamáról számolok be. Az év nemcsak a 25. évforduló miatt érdekes, hanem a „nagy váltás” (grand changement) éveként is. A francia történészek közül igen sokan nem voltak sem a szocialista, sem a kommunista párt tagjai, militánsai, de szociális, politikai elképzeléseik nagyon is voltak. S ez a folyóirat – noha

„akadémikusi”, a CNRS¹³ lapja, vagyis párton kívüli –, egyfelől nagyon „rangos”, másfelől politikailag, társadalmilag is meglehetősen nagy súlyú. Az egyetemi világban mindenesetre ezt a súlyt mindig is elismerték.

A folyóirat 1981. évi első, január-márciusi száma tematikusan a kiskereskedőkkel, a tulajdonosi „sárga” szakszervezetekkel, az első középosztállyal, illetve e rétegek és a szocializmus kapcsolatával foglalkozott. Cikkei közül külön kiemelhető ezúttal is Madeleine Rébérioux írása: „A francia szocialisták és a kiskereskedelem az évszázadok tükrében”. Rébérioux ebben szokásához híven nagy vonásokban kronológiailag is végigfuttatja az eseményeket, teljes bonyolultságukban mutatva be őket. Felveti, hogy a kiskereskedők egyaránt lettek a Radikális Párt támogatói és a szocialistáké is. Mozgolódásaikat a XIX. századtól egészen 1914-ig tekinti át. Külön is kitér a szocialista Nord megye és a guesdisták, illetve a kiskereskedők kapcsolatára; a nők helyzetére: az „izzasztó rendszerek” betörésére ebbe a szociális rétegbe, illetve az ott foglalkoztatottak életére. Alaposabban vizsgálja azon párizsi kerületek helyzetét, ahol a két osztály, réteg szorosan egymás mellett él – miközben hangsúlyozta, hogy mily nehéz e kérdéseket pontosan vizsgálni. Rébérioux egyben foglalkozott mindennek a szoros politikai, választási vonatkozásaival¹⁴ is.

Egy-egy tanulmány elemzi ugyanebben a számban, hogy milyen volt a német szociáldemokrácia „kisiparos-politikája”, s milyen volt ugyanez a reláció a Belga Munkáspárt és a kisiparosok, kiskereskedők között.

A körképben nem hiányzik Anglia sem. Ebben az esetben a szerző kifejezetten „a kisiparosok és a politika a XIX. században” témát vizsgálta.

A folyóirat második száma már szorosabban kapcsolódott a munkásmozgalomhoz. Ez az április-júniusi szám első cikke, amelynek szerzője, Jean Peneff, azt vizsgálta, hogyan vettek részt az 1877. évi parlamenti választáson a munkások a polgárokkal együtt. Nantesban. Ugyanitt Gérard Voiriel ugyancsak regionális alapon Lorraine és vidéke szociális-gazdaságtörténetét vizsgálta, ugyanebben a korszakban. Anna Żarnowska nagyobb körképben dolgozta fel a lengyel munkásság szociális helyzetének történetét a századfordulótól, majd még alaposabban a két világháború között.

A folyóirat harmadik, júliusi-szeptemberi száma a következő tanulmányokat közli: Az első nagy cikket Peter Schöttler írta „a nem politikai szakszervezeti mozgalomról”, így különösképpen a Bourse-okról (a helyi munkakamarákról). Egy másik, ugyanebbe a témába és korszakba vágó tanulmányt Larry S. Ceplair írta az általános sztrájk francia elméletéről és a for-

¹³ Centre National des Recherches Sociales – Országos Társadalomkutató Központ.

¹⁴ Les socialistes français et le petit commerce au tournant du siècle.

radalmi szindikalisták stratégiájáról. A szerző a CGT stratégiáját elemzi, amely határtalanul széles téma, s már sokan vizsgálták (nálunk többek között Szabó Ervin, Rónai Zoltán, Ágoston Péter a kortársak közül). Most a szerző elsősorban a CGT-hez tartozó vasutasokkal foglalkozott.

Ugyancsak a CGT történetét dolgozta fel egy másik szerző, Jean Louis Robert, de egészen más módon és más megközelítésben: a családtörténet, mármint a CGT-hez tartozó munkások családtörténetének prizmáján át, a szervezet 1914–1918-as korszakában.

Egészen más területre vezet el Benjamin Stora írása, aki az algériai munkás-szakszervezetek kibontakozásával foglalkozik – ugyanebben a korai korszakban. Stora hangsúlyozza, hogy e szakszervezetek „felfutása” csak nagyon rövid ideig tarthatott.

A lap november–decemberi számában nagyobb cikk jelent meg a francia Fekete-Afrika szakszervezeteinek kialakulásáról, megerősödéséről 1945 után. Ugyanebben a számban Jean-François Michel jelentetett meg elemzést egy sokszor megírt „örök témáról”, a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban bekövetkezett szakadásról. Minthogy ez az elemzés sok évvel a bekövetkezett szakadás után jelent meg ebben a valóban igényes folyóiratban, az írás valóban figyelemre méltó. Ugyancsak ebben a számban Laurent Cesari tanulmánya vezet át az USA-ba. A szerző az egyik legharcosabb szakszervezet, az automobilipari munkások küzdelmeit, illetőleg szakszervezetük történetét dolgozta fel meglehetősen hosszú korszakban, 1945-től 1977-ig. (Vagyis ez a tanulmány részben történeti, részben jelenkortörténeti írás.)

A folyóiratban abszolúte történeti cikk is megjelent, nevezetesen Michel Allneré, aki a jakobinus kommunisták ideológiai örökségét és az örökség továbbélését elemezte. Félreértések elkerülése végett nem a nagy forradalom jakobinusairól van szó, hanem az 1871. évi Párizsi Kommün jakobinusairól: az ő hagyatékukat elemzi a szerző. Azzal kezd, hogy ez a történet immár több mint 100 esztendeje rendkívül erősen vitatott a francia történetírásban. A központi vitatéma persze a jakobinusok államfelfogása az állam centralizált szerepéről, s ennek összefüggései mégiscsak demokratikus törekvésekkel. E jakobinusokban persze sokan felismerni vélték – joggal – a blanquisták előfutárait, és persze ez mindig is ellenhatást váltott ki a francia munkásmozgalomban, többek között az anarchisták részéről.

Jemnitz János

ÉLETUTAK

Burgess Joseph (1853–1934)

Burgess 1853. július 3-án született Lancashire grófságban. Apja is, anyja is szövőmunkás volt. Nyolc éves korában már munkába kellett állnia egy fonodában, ahol több éven át dolgozott. Tizenhét éves korában jelentkezett költeményeivel a helyi lapnál. 1882-ben már újságíróként dolgozott, 1884-ben már ő alapította meg és szerkesztette az *Oldham Operative* című munkáslapot. 1885-ben főszerkesztő helyettese lett a *Cotton Factory Times*-nak. 1890-ben vezetője lett a munkásmozgalomban nagyobb fontosságú és befolyású *Workmen's Times*-nak. Burgess e lapban folyamatosan azért küzdött, hogy megteremtsék a valóban független munkáspártot.

1893-ban amikor megalakult a Független Munkáspárt (ILP)¹, Burgess az ILP vezetőségének tagja lett. 1902-től 1905-ig Glasgow városi tanácsának megválasztott tagja lett, miközben változatlanul folytatta újságírói munkáját. Több alkalommal is fellépett jelöltként a parlamenti választáson is.

Az I. világháború kirobbanása után csatlakozott az LP többségéhez, és a honvédelem álláspontjára helyezkedett. Ekkor eltávolodott az ILP-től. Ki is lépett a pártból és idős kora ellenére önkéntesnek jelentkezett a helyi honvédők csoportjába. Részt vett abban a kampányban is, amelynek során a munkásokat igyekeztek meggyőzni arról, hogy vonuljanak be.

1916-ban csatlakozott Henry Hyndman-hez² és tagja lett a Nemzeti Szocialista Pártnak (National Socialist Party)³

A háború után 1925-ben Burgess visszatért az ILP-be. Idős kora ellenére élete végéig részt vett a politikai mozgalomban. Önéletrajzát 1927-ben fejezte be, még ugyanebben az évben meg is jelentették.

Utolsó éveiből, noha politikai tevékenysége nem szűnt meg, kevés írás maradt fenn.

1934. január 10-én halt meg.

IRODALOM

Burgess írásai:

John Burns: the rise and progress of a right honourable. Glasgow, 1911.

Homeland or Empire? Bradford, 1915.

¹ Az ILP megalakulásáról lásd Évkönyv 1993.

² Hyndman életútját lásd Évkönyv 1992.

³ Az NSP-ről bővebben lásd Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború éveiben 1914–1917 – Akadémiai Kiadó, 1975.

Will Lloyd George supplant Ramsay MacDonald? Ilford, 1926.

A potential Poet? Ilford, 1927.

Írások Burgess-ről:

Tuzsuki: Hyndman and British Socialism. Oxford, 1961.

Pelling: The Origins of the Labour Party. Oxford, 1965.

G.D.H. Cole több ismert írása a brit munkásmozgalom történetéről.

Jemnitz János

✱

Hacsaturján, Aram (1903–1978)

Természetesen ebben az Évkönyvben nem azzal az igénnyel idézzük fel Hacsaturján emlékét, hogy a zenekutatók vagy zeneértők számára írunk egy új tanulmányt, elemzést, még csak méltatást sem. Hanem inkább Hacsaturján példáján kívánjuk bemutatni egy zeneszerző életét a Szovjetunió korszakában. Ennyiben helyesbíteni reméljük mind a múlt, mind a jelen sokféle leegyszerűsítését. Talán ezzel a rövid pár oldallal is, kutatók avagy érdeklődők számára indítékot adhatunk mind a Hacsaturján-kutatáshoz, mind a szovjet értelmiségiek életének jobb megértéséhez.

Tbilisziben született 1903. május 24-én (az új időszámítás szerint június 6-án.) Vitathatatlan, hogy az örmény zenekultúra nemzetközileg is legismertebb zeneszerzője lett, aki a szovjet zeneirodalom néhány más óriásával (Prokofjev és Sosztakovics) együtt egyúttal a nemzetközi zeneirodalom nagy megújítói közé tartozik, bár Hacsaturján mindig közérthető zenét írt, és ennyiben nem Sztravinszkij útját járta. Két nemzetközi zeneszerzői szövetség tagja lett már 1932-ben, és noha alelnöke lett a szovjet zeneszerzők szervező bizottságának (1939–48), ennek ellenére ő sem került el az egyik legkritikusabb korszakban, hogy Zsdanov 1948-ban formalistának bélyegezze. Ez a hivatalos kulturális életben szűkebb korlátok közé szorította „elfogadottságát” és mozgásszabadságát, nemcsak Sztálin haláláig, hanem még azután is néhány évig, 1957-ig. 1957-ben azután a zeneművészeti szövetség főtitkára lett, és az is maradt egészen a haláláig.

Halálakor a Pesti Műsor a következő nekrológhban búcsúztatta, amit részlegesen és szó szerint idézünk. „Közel négy évtizedes zeneszerzői munkásságával nem csupán beírta nevét a XX. századi zenetörténetbe. Művésze nélkül szegényebb lett volna nemcsak a szimfónikus zene irodalma, de a balettszínpadok világa is. Zenéjében sajátos szépséggel tárul fel az örmény folklór ismeretlen népzenei kincsestára. Már a harmincas évek végén nagy nemzetközi feltűnést keltett zongoraversenyével, majd

hegedű- és gordonkaversenyével is. S nem kisebb sikert aratott az 1942-ben született Gajane című balettjével, amelynek híres Kardtánca a zenehallgatók legszélesebb táborához is utat talált. Talán ennél is átütőbb volt a Spartacus sikere.” (Mellékesen ennek apró bizonyítéka, hogy Howard Fast Spartacus című könyvének amerikai megfilmesítései az alapzenét Hacsaturján alkotása adta, miként más, így angol filmek is átvették a Spartacus melódiáját.

Homályban marad (legalábbis számunkra), hogy Hacsaturján miként élte meg az 1920-as és az 1930-as éveket, és főként hogyan gondolkodott ebben a korban. Miként nyilvánvalólag az is érdekes, tanulmányozandó feladat lenne, hogy milyen volt Hacsaturján viszonya a szovjet kulturális és zenei élet sok más kiválóságához. Amire nyom maradt, és amit idézhetünk, az meglehetősen kései. Nevezetesen Hacsaturján magyarországi tartózkodása idején maga nyilatkozott zenei felfogásáról és saját szerepéről a *Népszabadság* 1968. május 15-i számában. „Én a művészetben legfontosabbnak tartom az új folytonos keresését. A művész örökös újító kell hogy legyen, magam is erre törekszem. Csakis akkor képes hatni népe legnemesebb érzéseire. A nép tág fogalom, s a közízlés is az. Építhet valaki az elmaradott, az idejét múlt ízlésre is, vagy alkothat olyan műveket, melyek senkinek sem kellene. A művésznek éreznie kell a jelent, a kor szívdobogását, s a jövőét is. Hogy lépést tarthasson.” Jellemző, hogy Hacsaturján történetileg is elhelyezte a zenekultúra változásait: „Mi szerencsés nemzetek vagyunk. Jóval szerencsésebbek a hajdani klasszikusoknál. Régen a zenei élvezet nálunk is egy szűk kisebbség előjoga volt, most milliók nemes szórakozása. S mikor hódíthatja meg a művész művésze csúcseit? Ha népe gondolatait, álmait, törekvéseit fejezheti ki, ha a sokaság ad biztatást az alkotáshoz.”

Hacsaturján szemléletéhez – zene és kultúrszemléletéhez – igen jellemzőek a következő válaszai arra a kérdésre: „Mi a véleménye a főként Nyugaton divatos szélsőségesen modernista avantgard zenéről? „Nem hirdetek keresztes hadjáratot – mondta – . Döntsön az idő és a hallgatóság. Tiszteletünk és ismernünk kell minden irányzatot, minden kísérletezést, és türelemmel kezelni az ellenfeleket is. Csak az a fontos, hogy mind a türelem, mind a tisztelet kölcsönös legyen.”

Hacsaturján 1968-as interjújának van még egy, ha úgy tetszik teljesen elavult, ha úgy tetszik, mellbevágóan „mai” része is. A *Népszabadság* munkatársa egyfelől az akkori szovjet zeneélet, másfelől a nyugati kapitalista zenekultúra megítéléséről kérdezte a szovjet zeneszerzőt. Ez utóbbiról Hacsaturján a következőket mondta: „A kapitalistáknál viszont gyökereiből változásokra volna szükség. Nem a nagyszerű művészekre és a kitű-

nő zeneértő közönségre gondolok. A változásokat a művészeti élet, a kultúra humánusabb megszervezésével kezdeném. Hogy ne essen áldozatul se a mű, se a művész az üzleti érdekeknek. Ez az amitől nálunk nem kell tartani, ez a mi behozhatatlan előnyünk.”

Néhány fontos kiegészítést kell még tennünk Hacsaturján életéhez. Angol lexikonok szerint Hacsaturján már ifjú korában több mint 50 zeneművet alkotott. Feltűnő, hogy az emlékezetes Spartacus-t, mint számos más nagy művét is, már a II. világháború után írta; a Spartacust 1950–54. között. Első bemutatására 1956-ban, a leningrádi Kirov Színházban került sor.

Ugyanígy rendkívül fontos volt, nyilván Hacsaturján számára is, barátsága olyan emberekkel és zeneszerzőkkel, illetve instrumentalistákkal, mint Romain Rolland, Charlie Chaplin, Szergej Prokofjev, David Ojstzah, Lev Oborin, Msztyiszlav Rosztropovics, Arthus Rubinstein, Igor Sztravinszkij, Herbert Karajan, Sibelius, Henrik Szeryng.

Hacsaturján annak idején 1939-ben kapta meg a Lenin Díjat (egyébként annakidején ő is írt ódát Leninhez), 1973-ban pedig a Munka Hőse kitüntetést.

Hosszantartó súlyos betegség után Moszkvában halt meg, 1978. május 1-jén.

Jemnitz János

✱

Merrheim, Alphonse Adolphe (1871–1925)

Merrheim 1871. május 7-én született az észak-franciaországi Nord megyében. Fémmunkás volt, még pontosabban rézsodrony készítő. Munkáscsaládban született, és már tízéves korában munkába kellett állnia. Első munkahelye egy szappangyár volt. Családja csakhamar a nagy munkásvárosban, Roubaix-ban telepedett le, ahol 12 éves korában már vasmunkás tanoncnak állt, de ezt csakhamar egészségi okokból fel kellett adnia. Tizennyolc éves korában szövőmunkás lett. Ekkor 1890-ben csatlakozott a francia munkáspárthoz (POF)⁴. Ámde csakhamar ki is vált a pártból, pontosan az első május elseje után. Merrheim ezután elsősorban és majdnem mindig „csak” szindikalista volt, kivéve egy nagyon rövid időszakot, amikor csatlakozott az allemanista párthoz⁵. 1891-től ismét sodronykészítő mun-

kás lett, és nagy erőfeszítéseket tett munkástársai megszervezésére 1891-től 1904-ig szakszervezetük titkára lett. 1904-ig vezette a rézmunkások szakszervezetét, majd lemondott tisztjéről, és még ugyanebben az évben küldött lett a szakszervezetek országos kongresszusán.

Egyik lelkes szorgalmazója volt annak, hogy a szakszervezetek egyesüljenek. Ezt el is érte, amikor 1909-ben előbb a különféle fémkohász munkások, majd az összes fémmunkások (vasasok) egyesültek. Kezdetben néhányan demagóg módon távol tartották a vezetéstől. Merrheim egyénileg inkább félénk természetű ember volt. Nagyon szolidan öltözött, és ez is kiválthatott bizonyos ellenérzéseket. Mindennek ellenére már 1897-ben börtönbe került. Mélyen megvetette forradalmi verbalizmust. A mozgalomban abszolút tisztességével és nagy teherbírásával tűnt ki. Kitartó és felfogásában kemény volt, amire ellenfelei azt mondták, hogy autoriter hajlamai vannak. Szűkebb körben ki tudott alakítani igazi mély barátságokat is. E barátok között volt Victor Griffuelhes⁶, illetve Pierre Monatte⁷ akivel együtt indították el a Vie ouvrière⁸ folyóiratot. A barátok közé tartozott Delaísi is.

Forradalmi szindikalizmusának hangot adott a nevezetes 1906-os Amiens-i szakszervezeti kongresszuson, miközben elutasította a „vak antipatriotizmust”⁹ is. Merrheim a sztrájkmozgalmak nagy szervezője lett. Nem egyszer ő búcsúztatta bajtársait, akik e sztrájkok során sortűzek áldozatai lettek. 1907-ben bekapcsolódott és vezette a Nord megyei bányászok sztrájkját. Az 1907. évi véres Narbonne-i összecsapások után, amikor a munkások közé lőttek, a média urai Merrheim-et már „gyilkosnak” nevezték. 1908-ban a szakszervezeti kongresszuson már ő volt a harcos kisebbség vezetője a szövetségi vezetéssel szemben, és ő vette védelmébe a sztrájkokat. Egyúttal szembehelyezkedett a II. Internacionáléval is, amely azt szorgalmazta, hogy a szakszervezetek működjenek együtt a szocialista politikai pártokkal.¹⁰ 1909-ben Niel ellen fordult, amikor a CGT-ben bekövetkezett az emlékezetes politikai fordulat¹¹. Merrheim az utolsó pillanatig védelmezte Griffuelhes-t, és szerette volna, hogy ő maradjon a CGT élén.

A nemzetközi szakszervezeti mozgalomban és szakszervezeti kongresszusokon Merrheim hasonlóképpen lépett fel. 1910-ben Birmingham-

⁶ Victor Griffuelhes életútját lásd Évkönyv 1974.

⁷ Monatte életútját lásd ugyanebben a kötetben.

⁸ A Vie ouvrière-ről lásd Évkönyv 1990.

⁹ Ez a vita nagyon éles volt 1907-ben, éppen Griffuelhes részéről. (Lásd erről Griffuelhes brosróját, amelynek magyar vonatkozásai is voltak. Lásd Batthyány Ervin gróf folyóiratait.)

¹⁰ Lásd erről a II. Internacionálé kongresszusai 1889–1912. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989.

¹¹ Erről magyarul lásd Jemnitz János: A francia anarchoszindikalizmus 1914 előtt. Századok, 1962. (A kérdésnek nagy nemzetközi irodalma van.)

⁴ A Francia Munkáspárt megalakulásáról lásd Évkönyv 1979, 1980.

⁵ Az allemanistákról lásd Évkönyv 1992.

ben, és 1913-ban Berlinben egyaránt fellépett a szakszervezeti reformizmussal szemben.

Merrheim nagyon alaposan tanulmányozta a sztrájkokkal kapcsolatos problémákat és lehetőségeket; erről nagyobb tanulmányt is megjelentetett a *Le Mouvement socialiste*¹² hasábjain.

Merrheim egyike volt azoknak a szakszervezeti vezetőknek, akik nagyon alaposan tanulmányozták az új korszakot, és hangsúlyozták, hogy a szakszervezeteknek meg kell érteniük, látniuk kell az új gazdasági és politikai folyamatokat, beleértve a trösztösödést és az imperializmus kialakulását, a munkaadók új szövetségeinek kialakulását, a mérnökök és a menedzserek új helyzetét, és a szakszervezeteknek mindezzel számot vetve kell a politikájukat kialakítani.

Merrheim volt az, aki figyelmeztette Monatte-ot arra, hogy a munkáságnak és a szakszervezeteknek az új, modern nagykapitalizmussal szembeni harcra kell felkészülni. Ezeket az elemzéseit Merrheim Delaisi-vel társszerzőként 1913-ban jelentette meg önálló munkaként. („La Métallurgie, son origine és son développement – A vaskohászat, annak eredete és fejlődése.”) Merrheim a gazdaság tanulmányozása során egyike volt az elsőeknek Franciaországban, akik világosan eljutottak az imperializmus korának felismeréséhez. Jól látta a nagyhatalmak súrlódásait, és már 1911-től komolyan számolt a világháború lehetőségével. Merrheimet nem értették meg, és ezekkel a felismeréseivel teljesen magára maradt. Merrheim ugyanakkor jól látta, hogy a munkások szervezettsége távolról sem teljes, megosztottak, és a tanult munkások egy része külön utakon jár. Az 1912. szeptemberi CGT-kongresszuson Merrheim változatlanul régi szemlélete jegyében utasította el a Szocialista Párttal való együttműködést. Bírálta azokat a szakszervezeti vezetőket, akik erre az együttműködésre készek voltak. 1913. júliusában a Bourseok (a helyi munkakamarák) évi kongresszusán elítélte a szakszervezeti mozgalmat is érintő hervéizmust (Gustave Hervé¹³ írásainak hatását) ostromozta, és azt szorgalmazta, hogy a Boursenek térjenek vissza eredeti szakszervezeti tevékenységükhöz. Mindezt abban az időben, amikor nagyon is tisztában volt, hogy a történeti feltételek nem kedveznek a szakszervezeteknek. 1913. augusztus 27-én egyik aláírója volt a 27-ek nyilatkozatának. Ebben ismét a hagyományos szakszervezeti tevékenység folytatását sürgették, a CGT akkor legbefolyásosabb vezetőjével, Jouhaux-val szemben¹⁴, aki ekkor már elfogadta, hogy

együttműködjenek a szocialista párttal, illetve Hervé-vel, aki azt szorgalmazta, hogy hirdessenek általános sztrájkot a hároméves katonai szolgálat bevezetése ellen.¹⁵ 1914 januárjában saját vasas szakszervezetéből kizárták, amiért szembefordult az hervéista követelésekkel. Természetesen ez a kizárás nem volt igazán komoly. 1914-ben Monatte már megállapíthatta, hogy Merrheim mintegy vezetője lett az igazi szindikalista harcnak. Egyes kortársak szerint Merrheim-nek nagyobb befolyása volt a CGT szindikalista érzelmeire és felfogására, mint korábban Griffuelhes-nek.

Merrheim 1914 július-augusztusában, az I. világháború kitörésekor ugyanúgy megdöbben és tehetetlennek bizonyult, mint sokan mások. 1914. augusztus 4-én még jóvá is hagyta Jouhaux-nak Jaurès temetésén elhangzott beszédét.¹⁶ Mégis ő volt az egyik első befolyásos szakszervezeti vezető aki még 1914-ben szembefordult a háború igenlésével, és a kormány támogatásával, a l'union sacrée-val. Szemrehányást tett Jouhaux-nak, amiért csatlakozott a „nemzet megmentésének tanácsához”, és amiért a CGT-t kész helyzet elé állította e politika helyeslésével. 1914. szeptember 3-án a CGT szövetségi tanácsának ülésén már nyilvánosan bírálta a CGT vezetésének hivatalos politikáját. Merrheim helytelenítette, hogy Jouhaux a német támadás elől a francia kormánnyal együtt egy időre szintén Bordeaux-ba menekült. Merrheim Párizsban maradt, és egy időre átvette a CGT párizsi vezetésének ideiglenes irányítását. Merrheim ekkor Lenoir segítségével, aki a vasasok helyettes titkára volt, maga mögött tudhatta az egész vasas szakszervezet támogatását. Együtt tudott működni Monatte-al is, és így komoly ellensúlyt képeztek Jouhaux-nak a kormányt támogató politikájával szemben. Mégis, 1914. október 3-án nyílt levelet intézett a német munkásokhoz, amelyben ostromozta a háborút igenlő politikájukat, magatartásukat. Ennyiben ő is felzárkózott a CGT hivatalos politikája mögé.

1914 november-decemberében újabb fordulat következett be. Merrheim, Lenoir és Monatte társaságában, megint élesen bírálta a CGT hivatalos politikáját és a háború igenlését, és elfogadta a skandináv szakszervezetek és szocialisták meghívását az 1915. januári koppenhágai konferenciára¹⁷. Ezekben a napokban előfordult, hogy a vasasok Merrheim-el is szembefordultak és Merrheim is elszigetelődött, Lenoirral együtt. Helytelenítette azonban, hogy Monatte lemondott a CGT szövetségi tanácsából. Ezt követően széles körökben terjesztették Monatte lemondásának szövegét,

¹⁵ A hároméves katonai szolgálati idő körüli harcokról bővebben lásd: A II. Internacionálé. Kongresszusi jegyzőkönyvek 1889–1912. Kossuth Könyvkiadó, 1989.

¹⁶ Jaurès temetéséről bővebben lásd Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború éveiben 1914–17. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

¹⁷ A konferenciáról bővebben lásd Jemnitz: id. m.

¹² A Le Mouvement socialiste-ről lásd Évkönyv 2000.

¹³ Gustave Hervé életútját lásd Évkönyv 1996.

¹⁴ Jouhaux életútját lásd Évkönyv 1979.

ugyanúgy mint Merrheim lemondó levelét arról, hogy részt vegyen a koppenhágai konferencián.

1914 végén Merrheim kapcsolatot és szövetségest talált Trockijban, valamint a Párizsban megjelenő orosz és francia nyelven megjelenő *Nase szlovo*¹⁸ című lapban. Mind Trockijhoz, mind a *Nase szlovo*hoz Martov teremtett kapcsolatot Merrheim számára.

1915 februárjában Merrheim elítélte az antant szocialisták és szakszervezeti vezetők londoni konferenciáját¹⁹. Merrheim részt vett ezen a konferencián, és egyik előterjesztője volt a háború ellenes kisebbségi véleménynek. Ugyanakkor azonban 1915 elején Bourderon-al és Rosmerrel²⁰ együtt erősen elszigetelődött a CGT-ben.

1915 május elsejét követően, miután értesült Karl Liebknecht híres május elsejei nyilatkozatáról és fellépéséről²¹, a szakszervezetek 1915. májusi oyoni konferenciáján maga is ismét elítélte a CGT háborús politikáját, és szintén május elseje szellemében tartott nyilvános beszédet. A konferencián Merrheim hivatalosan betervezte a CGT kisebbségi háborúellenes nyilatkozatát. Megjelentetett egy új orgánomot is Monatte és Rosmer szövetségében a „l'Union des Métaux-t”²², amely nagyon határozottan háborúellenes és internacionalista hangot ütött meg. Megszövegezte azt a híres követelést, hogy a háború mindenféle annexió nélkül záruljon, ami miatt már olyan hangok terjedtek, hogy Merrheim-et csakhamar le fogják tartóztatni, és a CGT vezetői is nem egyszer a rendkívül erős „boche” (vagyis németbarát) jelzővel bélyegezték meg. Minthogy erősen fenyegetve érezte magát, otthonról nem is távozott el ebben az időben, csak két nagy kutya kíséretében. Ezek után a következő években Merrheim személyesítette meg a „nemzetiek” szemében a CGT internacionalista kisebbségét.

1915 áprilisában a CGT szövetségi tanácsában sürgette a német szakszervezetekkel való kapcsolat felvételét – teljesen sikertelenül. A német szocialisták kisebbségének híres 1915. áprilisi békefelhívását követően²³ Bourderon-nal együtt francia szolidaritásakciót sürgetett a CGT-ben – ismét sikertelenül.

1915 februárjában, az antant szocialisták londoni konferenciája után bizalmas levélben számolt be Monatte-nak a lezajlottokról. A konferenciát

röviden, de valószínű „komédiának” minősítette. A levélben Merrheim pontosan ismertette a szavazási arányokat a különféle határozati javaslatokról. Merrheim azt is leírja, hogy a CGT vezetése döntött végső soron arról, hogy ő részt vegyen a londoni konferencián, pontosan azért, hogy ott a CGT kisebbségi véleményét ismertesse.

Ugyanitt beszámolt arról is, hogy a konferencián Bourderon állt az ő oldalára. Merrheim hangsúlyozta, hogy ő határozott ellenzéki álláspontot képviselt.²⁴

1915 júniusában újra meglehetősen kétségbeesett, szomorú levélben számolt be Monatte-nak saját maga és a kisebbségi mozgalom helyzetéről. Egyfelől saját betegségét említi, de a lényegesebb az, amikor az általános helyzetről ír. Ezt úgy összegezi, hogy Párizsban „semmi nem változik” és már olyan hangulatba került, hogy még azt is jobbnak vélné, ha őt is behívnák a katonasághoz, „csak hogy megszabaduljon Párizstól”.²⁵

1915 augusztusában Jouhaux összehívta a CGT szövetségi tanácsát. Merrheim és Bourderon itt megint előterjesztették a maguk kisebbségi nyilatkozatát, miszerint „ez a háború nem a mi háborúnk” A nyilatkozat erős kisebbségben maradt (79-27 arányban vetették el). Ám ekkor már több szakszervezet, illetve megyei szövetség csatlakozott a kisebbséghez.

1915 szeptemberében Merrheim és Bourderon részt vett a híres zimmerwald-i konferencián. Merrheim a „zimmerwaldi többség” egyik mérvadó hangadója és a zimmerwald-i nyilatkozat egyik aláírója lett.

A zimmerwaldi többségekkel együtt a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatainak helyreállítását szorgalmazta, és elvetette a lenini kisebbségiek követelését, amely már a szakításra irányult. Ugyanekkor Zimmerwaldban Merrheim Bourderon-al együtt aláírta a közös francia-német háború ellenes felhívást George Ledebour-al²⁶ együtt, ami akkor nagy feltűnést keltett. Merrheim és Bourderon a zimmerwaldi kiáltvány szövegét? *l'Union des Métauxban* is közzé tette.²⁷

Mindezzel Merrheim a „nemzetiek” fokozott gyűlöletét váltotta ki, miközben a francia munkások nagy tömegei egyelőre nem követték őt.

1916 tavaszán Merrheim és Bourderon a francia hatóságoktól nem kaptak vízumot, hogy részt vehessen a Kienthal-i konferencián.²⁸

¹⁸ Trockij életútját lásd Évkönyv 2004.

¹⁹ A *Nase szlovo*-ról lásd Évkönyv 1990.

²⁰ A londoni konferenciáról lásd Jemnitz: A nemzetközi munkásmozgalom ... I. m.

²¹ Karl Liebknecht 1915 május elsejei beszédéről magyarul lásd Jenitz János: „A nemzetközi munkásmozgalom ...” I. m.

²² Bourderon életútját lásd Évkönyv 1983 Rosmer-ét 2002.

²³ A *l'Union des Métaux*-ról magyarul lásd Jemnitz: A nemzetközi munkásmozgalom ... I. m.

²⁴ A „hármak” híres nyilatkozatáról magyarul lásd Jemnitz János „...” I. m.

²⁵ Irodalom: *Syndicalisme révolutionnaire et communisme*. Les archives de Pierre Monatte, Paris, 1968. 95. old.

²⁶ I. m. 99. old.

²⁷ Ledebour életútját lásd Évkönyv 1975=76.

²⁸ Erről lásd Jemnitz: A nemzetközi munkásmozgalom... I. m.; Vadász Sándor: A zimmerwaldi baloldal. Akadémiai Kiadó 1971. 144–156. old.

Merrheim aktívan bekapcsolódott a „nemzetközi kapcsolatok újrafelvételét szorgalmazó bizottság” munkájába. E bizottságban, valamint a vasas szakszervezet kapcsolatai és persze az *l'Union des Métaux* révén terjesztett (többek között) a Kienthal-i konferencia anyagait is. Munkaszobája változatlanul gyülekezőhelye volt az összes kisebbségi csoportosulásnak és személyiségnek.

1916 végén azonban Merrheim közeledett a CGT centrista áramlatához, így Jouhaux-hoz is. Ekkoriban fokozottan elhidegült a CGT határozott újbaloldali csoportosulásaitól. Ez összefüggött azzal, hogy már 1915-ben is Zimmerwald-ban Lenin ellen fordult, és elutasította azt a javaslatot, hogy a mozgalomban szakadást kellene végrehajtani. Közben a nemzetközi politika porondján megjelentek a wilsoni elképzelések, amelyek hatottak a nemzetközi munkásmozgalomra, így a CGT-re is. 1916 decemberében, amikor a wilsonizmust a CGT kongresszusán vitatták, Merrheim a kisebbségekkel szemben, a wilsoni pontokat már elfogadhatónak ítélte. (Merrheim volt a baloldal legbefolyásosabb szakszervezeti vezetője és a baloldaltól való eme elfordulás a baloldal számára igen súlyos veszteség volt.) 1917 februárjában egyenesen üdvözlő levelet írt Wilsonnak. Azzal, hogy a wilsonizmus hirdetőjévé lett, Merrheim teljesen eltávolodott a zimmerwaldiaktól.

1917 júniusában a CGT kisebbségi, zimmerwaldista irányzatának új szervezete heves vita után Merrheimet ki is zárta soraiból. 1917-ben, különféle okok miatt már nem vehetett részt az új londoni nemzetközi szocialista szakszervezeti konferenciákon. 1917 decemberében az áramlatok közötti ellentétek a CGT konferenciáján is még jobban kiéleződtek, részint amiatt is, hogy a Clemenceau kormány agresszívvá lépett fel a háború munkáellenzékével szemben²⁹.

Az 1917. októberi orosz forradalom után Merrheim ismét sajátos álláspontra helyezkedett, ami által szembekerült a CGT baloldali internacionalistáival. Úgy vélte, hogy a forradalomra ebben a formában nem volt szükség. Változatlanul szembefordult azzal a törekvéssel, hogy a szakszervezetekben politikai okok miatt szakadást idézzenek elő. 1918 elején helytelenítette a Breszt-Litovszk-i fegyverszünet megkötését – természetesen francia érdekek miatt is – és elutasította az ebben az időben már nagyon is terjedő véleményt, hogy a békét bármi áron meg kell teremteni. Így sokféle oka volt annak, hogy Merrheim helyzete a CGT-ben és a francia politikai életben teljesen megváltozott.

²⁹ A Kienthal-i konferenciáról bővebben lásd Évkönyv 1981., illetve Jemnitz: A nemzetközi munkásmozgalom... I.m.

Mindenek ellenére ebben az időben olyan értelmiségiek, mint Monatte, változatlanul kapcsolatban maradtak Merrheimmel. Mások ezt azért nem tették, mert féltek a Clemenceau féle retorziótól. Clemenceau közben megkísérelte, hogy Merrheimet is rávegye: lépjen közbe a bolsevik vezetőknél annak érdekében, hogy ne kössék meg a különbékét.

1917 decemberében a CGT új kongresszusán abszolút új többség alakult ki Jouhaux és Merrheim összefogása révén. Ez a többség a CGT egységét szorgalmazta, részint a Clemenceau féle munkáellenes lépésekkel szemben, részint a wilsoni elvek elfogadása alapján. A helyzet groteskségéhez tartozott, hogy Merrheim még e kongresszuson is élesen bírálta a CGT vezetőségének 1914 utáni politikáját.

Merrheim ismét tagja lett annak a francia küldöttségnek, amely részt vett az antant szocialisták és szakszervezetiek 1918 februári londoni konferenciáján.³⁰

1917 tavaszán az új, egyben legutolsó nagy német katonai offenzíva idején Merrheim elutasította, hogy részt vegyen a CGT internacionalista kisebbségek konferenciáján. Amikor 1918 nyarán nagy vasas-sztrájkok robbantak ki Franciaországban, Merrheim a szocialista parlamenti csoport előtt azt bizonygatta, hogy e sztrájkokat „rossz elképzeléssel és rossz szándékkal robbantották ki”. Merrheim helyzete ekkoriban már teljesen ellentmondásos volt. 1918 nyarán formailag még ő volt a CGT-„kisebbség” vezetője, a gyakorlatban azonban a kisebbség akcióiban már egyáltalán nem vett részt. Miután a kisebbség elveszítette igazi vezérét, nem sok esélye maradt arra, hogy a CGT többségét maga mellé állítsa. A kisebbségek ezután nagyobb haraggal szóltak Merrheimről, mint Jouhauxról, miközben a két szakszervezeti vezető ebben az időben már teljesen együttműködött. 1918 végén mindketten szorgalmazták egy országos gazdasági tanács létrehozását. 1919 szeptemberében Merrheim már Jouhaux referátumát védte a CGT kongresszusán.

Jouhaux ekkortájt a franciaországi belső helyzetet illetve a munkásmozgalom feladatait tekintetében visszatért régi, háború előtti álláspontjára. Külpolitikai tekintetben viszont nagyon élesen támadta Lenint és a bolsevikokat. Merrheim számára a nagy nemzetközi kérdésekben változatlanul a wilsoni megoldások tűntek az igazi megoldásoknak.

1920 folyamán már olyannyira a CGT vezetőségének többségi véleményét osztotta és képviselte, hogy a régi kisebbség kifejezetten árulással vádolta. Ugyanebben az évben a vasas szakszervezet kongresszusán Merrheim referátumát mindössze 2 szavazatnyi többséggel fogadták el.

³⁰ Erről bővebben lásd Jemnitz János: A szocialista pártok és a háború 1914–1918. Kossuth Könyvkiadó, 1969.

Merrheim ugyan megmaradt a vasasok titkárának, de a szakszervezet egysége megszűnt, a szakszervezet kettévált. Merrheim álláspontja 1921-ben is változatlan maradt. A CGT következő kongresszusán egyike volt azoknak, akik újra szembefordultak a politikai forradalom megvalósítását szorgalmazó baloldali „kisebbségekkel”. 1922-ben az Emberi Jogok Ligájában még Merrheim tartotta a beszámolót a munkajogi kérdésekről és a szociális problémákról.

1923-ban súlyosan megbetegedett, olyannyira, hogy a mozgalomban már nem is tudott részt venni. Két évvel később, 1925. október 22-én halt meg.

IRODALOM:

Merrheim írásai:

Nagy számú újságcikket jelentetett meg különféle szakszervezeti lapokban. Hosszabb írásai folyóiratokban jelentek meg. (La Vie ouvrière, l'Union des Métaux, La voix du Peuple). Emellett a CGT kongresszusain rendszeresen felszólalt, illetve referátumot tartott.

Brosúrája: Amsterdam ou Moscou? Paris, 1921.

Merrheim egész életéhez alapvető forrás az a két vaskos fekete könyv, amelyben gondosan gyűjtötte mind a kimenő, mind a hozzá beérkező leveleket. Ez a két kötet a moszkvai hajdani IMEL archívumában volt található és kutatható. E két kötet gondos elemzése alapján – és egyéb forrásanyagok felhasználásával – Viktor M. Dalin³¹ írt remek életrajz portrét Merrheimről, amely minden Merrheim-kutató számára megkerülhetetlen.

Egyéb irodalom:

Robert Brecy: Le mouvement syndical en France. Paris, 1963.

Alfred Rosmer: Le mouvement ouvrier pendant la guerre mondiale I-II. Paris, 1936., 1959.

Jemnitz János

✱

Monatte, Pierre (1881–1960)

1881. január 15-én Monlet-ben született, Franciaország szívében, Haute-Loire megyében. Munkás család fia, ösztöndíjjal végezte el középiskoláit. Tizenhat éves korában csatlakozott az ifjú szocialistákhoz, és egy évvel később már cikkeket írt a megyei lapba. Gyerekként olvasta Victor Hugó „Nyomorultak” című regényét, amely erősen hatott rá, és a szocialista eszmék és mozgalom felé irányította.

Az érettségi után Nord megyében lett kiegészítő tanár. A századfordulón megismerkedett szindikalista értelmiségiekkel és munkásokkal. Rendszeres résztvevője lett Nord megyében az anarchisták találkozóinak is. Nehe-

³¹ Az 1918. februári londoni konferenciáról magyarul bővebben lásd Jemnitz: A szocialista pártok és a háború. I.m. (E kérdésnek nagy nemzetközi irodalma van.)

zen viselte az iskolai kényszerítő fegyelmet, és így nagy felszabadító erejű fordulatot hozott az életében, amikor Emile Pouget és Victor Griffuelhes³² megbízta, hogy a szindikalista mozgalomban vállalja a kultúra terjesztését. 1909 újabb nagy fordulatot hozott az életében. Megházasodott, s ugyanakkor elindította a *La Vie Ouvrière*³³ folyóiratot, amely a CGT félhavasoként megjelenő hivatalos folyóirata lett. Monatte ebben a korszakában kezdett levelezni Szabó Ervinnel³⁴ is, aki alkalmanként a *La Vie Ouvrière* számára cikkeket is írt.

Ismeretes, hogy 1909-ben a szindikalista mozgalom belső válsággal küzdött és Griffuelhes-nek távoznia kellett a vezetésből. Az új vezetés bizonyos irányváltást is jelentett.³⁵ Monatte maga közben bekapcsolódott alkalmi szindikalista napilapok munkájába is, de sem ezeknek a megszűnése, sem a szindikalista mozgalomban bekövetkezett fordulat nem változtatott meggyőződésén és a *La Vie Ouvrière* szerkesztésén. A mozgalom megtorpanása után Monatte is fokozottan a munkástömegek felé fordult. Baráti kapcsolatba került Alphonse Merrheimmel³⁶, s így még inkább elmélyültek a szervezett munkássághoz fűződő kapcsolatai. Ekkortájt Merrheim inkább brosrák megjelentetését szorgalmazta, míg Monatte a folyóirat fenn tartását tartotta fontosabbnak már csak azért is, mert ezekben az években sok anarchista, anarchoszindikalista szellemű orgánus szűnt meg.

A mozgalom e belső válsága idején Monatte-nak nagy erőfeszítéseket kellett tennie a *La Vie ouvrière* életben tartására. Új munkatársakat is kellett szereznie, és persze pénzt is a folyóirat megjelentetéséhez. Minderről később Monatte maga a *La Révolution prolétarienne* hasábjain számolt be 1959–1960-ban, közvetlenül a halála előtt. A pontos számvetésből kitűnik, milyen összegekkel járultak hozzá egyes személyek és szervezetek a lap fenntartásához.

Érdekes, hogy az anarchisták egyik legismertebb vezetője, James Guillaume³⁷ ugyanúgy jelentős összeget adományozott a lap megjelentetésére, mint Charles Keller, aki a CGT-ben ismert módon a reformista irányzat, vagyis az ellenzék vezető képviselője volt. Az újjáalakult és megerősített *La Vie ouvrière* munkatársaihoz csatlakozott Griffuelhes, Yvetot,

³² Dalin életútját lásd Évkönyv 1987. Ebben az ismertetésben külön alaposan idéztük Dalin Merrheim-írását.

³³ Griffuelhes életútját lásd Évkönyv 1974.; Pouget-ét 1985.

³⁴ A *La Vie Ouvrière*-ről lásd Évkönyv 1998.

³⁵ Szabó Ervin levelezése. Budapest, 1970.

³⁶ Erről lásd Jemnitz János: Az anarchoszindikalizmus Franciaországban 1914 előtt. Századok, 1962. 4.sz.

³⁷ Merrheim életútjáról lásd Dalin írását az Évkönyv 1998. évi kötetében.

Jouhaux és Merrheim.³⁸ A lap terjesztése elég jól indult, megkezdték az egyéni előfizetők gyűjtését is. Minden egyes számban közzétették az új előfizetők nevét; mindig pontos képet adtak arról, hogy a folyóirat sorsa miként alakul. Általában 1000 példány fölött jelent meg, de volt periódus, amikor a példányszám elérte az 5000-et. Ez jelentős eredménynek könyvelhető el, hiszen a *Revue socialiste*³⁹, a Szocialista Párt elméleti folyóirata, mindössze 300 példányban jelent meg. Mindenek ellenére a folyóirat állandóan anyagi gondokkal küzdött, és Monatte-nak nagy erőfeszítéseket kellett tennie fenntartására. A vezércikkeket általában Monatte maga írta. Vezetésével a lap, mintegy a CGT-akciókra buzdító lendületes orgánium lett. A folyóiratnak ily módon gyakorlati segítséget is adott: informált, s egyes szakszervezeteknek segítette megfogalmazni a követeléseket. Mint Monatte hangsúlyozta, nem akarnak katekizmust adni. Ugyanakkor úgy véljük, taglalta Monatte, hogy az oktatás sem old meg túl sokat, mert a munkások igazából az akciók során tanulnak. „Mi valamennyien forradalmi szindikalisták és határozottan antiparlamentaristák vagyunk.” Monatte azt is hirdette, hogy a mozgalom annál erősebb, mind tájékozottabbak a szakszervezeti tagok szakszervezetük helyzetéről és lehetőségeiről, egyben a nemzetközi munkásmozgalom helyzetéről is. Mindehhez hozzátartozik az is, hogy a szakszervezeteknek jól kell ismernie a munkaadók helyzetét és szervezeteik pontos erejét is.

Monatte nagyon jó szerkesztő volt, kiválóan felismerte egy ilyen típusú folyóirat feladatait. Minden szám első oldalain általános áttekintést nyújtott. Ezt követték a specifikus cikkek az egyes szakszervezetekről, a gazdasági helyzetről, a szociális mozgalmak pillanatnyi feladatairól. Egyes számok a munkaadók lépéseiről is tájékoztattak. Minden szám nemzetközi levelezést is kínált, és a kulturális életről is képet adott.

Monatte elsősorban maga szerkesztette a folyóiratot, de ő maga is hangsúlyozta, hogy belső munkatársakra is szüksége volt, akik tulajdonképpen a szerkesztőség magját adták. Ezek a munkatársak a legtöbb esetben saját szakszervezetük helyzetéről és küzdelmeiről hoztak „anyagot”. 1913-tól a folyóirat közölte a szerkesztőbizottság tagjainak névsorát is. Köztük találjuk Alfred Rosmert,⁴⁰ aki elsősorban a nemzetközi mozgalomról írt, Guillaume-ot, Merrheimet és Georges Dumoulint, az utóbbi a bányászok egyik befolyásos vezetője volt.⁴¹

³⁸ Guillaume életútját lásd Évkönyv 1994.

³⁹ Yvetot a CGT egyik legbefolyásosabb vezetője volt. Jouhaux életútját lásd Évkönyv 1979.

⁴⁰ A *La Revue socialiste*-ről lásd Évkönyv 1980.

⁴¹ Rosmer életútját lásd Évkönyv 2002.

Az első világháború kirobbanása után Monatte az elsők között volt, akik szembefordultak a háborúval. Monatte és Rosmer körül kialakult a *La Vie ouvrière* baráti társasága, és a CGT háborúellenes kisebbségi irányzata. 1915-ben már megjelentették a *La Vie ouvrière* illegális, stencilezett háborúellenes számait. Ezekben beszámoltak a zimmerwaldi kongresszusról, és teljes mértékben azonosultak vele.⁴² Monatte és a Párizsban élő Trockij között is ekkor jött létre személyes kontaktus. 1916 folyamán ugyanebben az illegális kiadványban beszámoltak a kienthali kongresszusról is.

Az 1917. februári forradalom után Monatte természetesen üdvözölte a forradalmat, s bízott továbbfejlődésében. A hazai, francia valóságban mindvégig a legélesebben bírálta nemcsak a francia kormány háborús politikáját, hanem a CGT „megalkuvó” politikája is. 1917-ben ilyen alapon szakított és került szembe Merrheimmel is. Annak idején 1914 végén, amikor a CGT is felsorakozott a honvédő kormány mellé, Monatte tüntetőleg lemondott a CGT vezetésében elfoglalt helyéről. Ezt nyilvánosan tette, barátainak szétküldte és megmagyarázta okait. Közöttük akkor természetesen ott volt még Merrheim is.⁴³

Monatte, levelezése tanúsítja, hogy noha 1915-ben behívták katonának, miként néhány barátját is, továbbra is levelező kapcsolataiban maradt velük. Merrheim részletesen tájékoztatta őt mind az 1915. februári antant-szocialista konferenciáról, mind az 1915. szeptemberi zimmerwaldi konferenciáról. Megküldte neki a zimmerwaldi konferencia híres nyilatkozatát is, amellyel, mint írtam, Monatte teljesen egyetértett.⁴⁴

1917-ben, amikor Merrheim már közeledett Jouhaux álláspontjához, továbbá az orosz forradalom is új távlatokat nyitott, a CGT hajdani kisebbsége is meghasonlott. Monatte és Merrheim korábbi együttműködése is megszűnt. Monatte és a radikálisok üdvözölték az októberi orosz forradalmat is, majd ő Rosmerrel együtt a háború után, 1919-ben a III. Internacionáléhoz közeledett.

1919 áprilisában elindult a *La Vie ouvrière* új sorozata, és a szerkesztőbizottság lelke ismét Monatte volt. A CGT 1919. szeptemberi lyoni kongresszusán Monatte lett a háború ellenes kisebbség vezetője. Nemcsak a CGT múltbeli politikáját bírálta, hanem a háború utánra is ellenalternatívát keresett a CGT hivatalos politikájával szemben. Monatte nagyon élesen bírálta

⁴² Dumoulin elsősorban a Nord megyei bányászok szervezője és képviselője volt. Hosszú negyedszázadon át nagy befolyást élvezett a francia szakszervezeti mozgalomban.

⁴³ Minderről bővebben lásd Jemnitz János A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború éveiben 1914-1917. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

⁴⁴ Syndicalisme révolutionnaire et communisme. Les archives de Pierre Monatte, 1914-1924. Páris, 1968. 4. old.

ta a CGT vezetését, amiért gyengének mutatkozott az 1919-es május elseje kínálta lehetőségek kihasználásában. (Monatte és a forradalmi kisebbség ekkor valóban forradalmat várt Franciaországban is), és azért is kárhoztatta a vezetését, mert nem mutatkozott elég határozottnak és kezdeményezőnek az orosz forradalom védelmében.⁴⁵

E kongresszus után a kisebbség megalakította külön vezetőségét, amelynek Monatte lett a titkára. Monatte ekkor felvette a személyes kapcsolatokat a bolsevik vezetőkkel,⁴⁶ de saját tevékenysége továbbra is szakszervezeti keretekben maradt. Ebben az időben sem foglalkoztatták igazán a pártproblémák.

Trockijhoz írott 1930. márciusi leve nem úgy kezdődik, hogy „kedves elvtárs”, hanem úgy, hogy „kedves barátom” (Cher ami). Monatte hangsúlyozza, hogy a „minorité” jól erősödik Franciaországban, nemcsak a szakszervezeti, hanem a politikai párt kisebbsége is. Kiemeli, hogy Lorient⁴⁷ mögött áll. Hangsúlyozza viszont, hogy a szakszervezeti kisebbség „gyengébb”, de hozzáteszi, hogy a lyoni kongresszuson a legerősebb szakszervezetek mégis mögéjük álltak. „A mi erőnk elsősorban a vasutas, a vasas és az építőmunkás szakszervezet.” Mint írja, nagy „reményeket fűztek” az elmúlt év nagy sztrájkjához, és bíznak benne, hogy ez a mozgalom folytatódik. A vasasokat illetően úgy véli, hogy a többség mögéjük áll, noha elismeri, hogy közülük sokan még változatlanul Merrheimet és irányvonalát támogatják. Ám mindenek ellenére „nagyok a reményeink”, és mindenünnen támogatást tapasztalunk. „Vége annak az időszaknak, amikor csak maroknyian voltunk.” Az erővonalak „kikristályosodása” még távolról sem fejeződött be, ám ez a folyamat sem tarthat soká. „Csakhogy a gazdasági helyzet romlása, ami hónapról hónapra fokozódik, és a burzsoázia agresszivitása, amely szintén nőttön nő, minden reformista kísérletet lehetetlenné tesz.” „A francia munkásosztály csakhamar visszanyeri régi forradalmi szellemét.”⁴⁸

1920 május elsején Monatte-ot többekkel együtt letartóztatták azzal az indoklással, hogy az „állam biztonságát veszélyeztetik”. Monatte 1921 márciusáig a börtönben maradt. Pierre Lemont álnéven cikket írt a *La Vie ouvrière* számára. Mindenesetre éppen abban az időben távolították el a

⁴⁵ Monatte levelezése és főleg barátainak hozzá írt levelei ugyancsak bőven tanúsítják, miként erősödött meg a CGT-ben a „minorité”, vagyis a háború ellenes kisebbség, illetve, hogy ebben a folyamatban a levelező partnerek miként erősítették meg egymást.

⁴⁶ A lyoni kongresszuson elhangzott beszédét lásd: *Syndicalisme...* 265-266. old.

⁴⁷ E kapcsolatokhoz tartozik Monatte Trockijnak írt levele 1920. március 13-áról. *Syndicalisme...* 267. old.

⁴⁸ Lorient életútját lásd *Évkönyv* 1995.

francia szakszervezeti mozgalom éléről, amikor az ellentétek és a forrongó helyzet is tényleg veszélyeztette a „rendet”.

A CGT kisebbsége még Monatte bebörtönzése idején szakított a hivatalos CGT-vel, és csatlakozott a KI-hoz. Ezt a döntést 1921 februárjában hozták, majd a kisebbségiek lille-i kongresszusa megerősítette, az ellenállás vele szemben nagyon gyenge volt. Monatte azonban ellenezte a párttá alakulást, ezért 1921 májusában lemondott vezetőségi tagságáról. Valójában eleve nem helyezte a szakítást a CGT-vel; abban bízott, hogy kisebbségi vonaluk győzhet magában a CGT-ben is. Ily módon Monatte élesen ütközött a kisebbségiek új vezetésével, amely anarchista befolyás alá került.

1922 januárjában Monatte kivált a *La Vie ouvrière* szerkesztőségéből is. Hozzájárult ehhez egészségének romlása is, de az igazi ok az volt, hogy csalódott a lap akkori irányvonalában és felfogásában. Monatte helyzete ebben az évben nehezebbé vált, és saját véleménye is némi bizonytalanságot mutatott. Nem lépett fel a CGT vezetése ellen, mert nem akart új szakadásokat. A továbbiakban a szakszervezetek lapjának korrektoraként dolgozott.

Monatte továbbra is együttértett az orosz forradalommal, de gondokat okozott neki, ami a szakszervezetekkel Oroszországban történt. Világosan látta, hogy a Komintern és a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (VSZI) között sincs teljes megfelelés. Monatte támogatta a Francia Kommunista Pártot, a PCF-et, de sohasem csatlakozott hozzá. Nem lett párttag, részint elvi fenntartásai miatt, részint azért, mert nemcsak hogy nem becsülte sokra a párt vezetőit, hanem annak akkori csúcsvezetőit (Frossard-t és Cachint⁴⁹) egyenesen megvetette.

Bár Monatte nem csatlakozott a PCF-hez, mégis a *l'Humanité* szociális rovatának a szerkesztője lett. Rendszeresen írt cikkeket is a lapba. Mindez lehetővé tette, hogy az új kommunista ihletésű szakszervezetben a CGTU-ben jelentősebb szerepet játsszon, noha a CGTU-nek sem lett tagja. Bírálta a CGTU vezetésének anarchista tendenciáit, amiért viszont ez a vezetés őt bírálta. Álláspontja mindig világos volt, kész volt támogatni a PCF-et, de sohasem fogadta el, hogy a szakszervezeteket alárendeljék a politikai párt vezetésének. Ráadásul úgy ítélte, hogy maga a kommunista párt ebben az időben kevés figyelmet fordított a munkások szociális problémáira.

A PCF 1911. októberi II. kongresszusa után Monatte lemondott a *l'Humanité*-ben elfoglalt szerkesztői posztjáról. A baloldali kommunisták nevében ekkor nyilatkozatot adott ki. Ebben hangsúlyozta Moszkvával való szövetségét, de egyúttal annak szükségességét is, hogy igazi kommunis-

⁴⁹ *Syndicalisme...* 267. old.

ta párt teremtsenek. Így azután, noha Monatte maga nem lett párttag, mégis nagyon is belebonyolódott a párt belügyeibe – nem utolsósorban Trockij és Rosmer hatására. 1923-ban ismét szerkesztője lett a *l'Humanité* ugyanazon rovatának, 1924-ben pedig a szűkebb szerkesztőbizottságba is beválasztották.

Lenin halála, majd a francia párt ismert „bolsevizálása” új, nagy problémákat okozott Monatte számára is. A nehézségeket fokozta, hogy a PCF akkori vezetői Monatte-ot (ugyanúgy, mint Rosmert és Souvarine-t⁵⁰) azzal vádolták, hogy az SZKP belső ellenzékével, elsősorban Trockijjal rokon-szenveznek. Miután rendkívül éles hangú cikket jelentettek meg ellene, Monatte 1924 áprilisában ismét lemondott a *l'Humanité*-beli szerkesztőbizottsági posztjáról. Bár Lozovszkij meghívólevelet küldött Monatte-nak, Zinovjev pedig táviratban hívta meg a KI V. kongresszusára, Monatte erre nem ment el, ami még tovább fokozta iránta a nehezítést.⁵¹

A pártellenzék ezúttal még élesebben támadta a vezetőséget. Monatte Rosmer-rel együtt 1924 szeptemberében új nyilatkozatot adott ki, amelyben hangsúlyozták: „Mi azért léptünk be a pártba, hogy a forradalmat megvalósítsuk.” Ám úgy vélik, hogy a pártkereteken kívül is tudják szolgálni ezt a forradalmat. A párt vezetőit a proletárforradalom elszabotálásával vádolták. Egy újabb nyilatkozatban már azt hangsúlyozták, hogy az elkövetkező pártkongresszus előtt mindezen problémákat nyíltan a párttagság elé kell tárni. Azt is jelezték, hogy a pártvezetőség „autokrata és szűklátókörű” politikája folytán bizonyosra veszik a pártból való kizárásukat. 1924 novemberében Monatte-ot kizárták a pártból.

Monattenak a kizárás nem okozott nagy megrázkódtatást, megmaradt kommunistának; úgy gondolta, hogy maga a PCF tért el a kommunista elvektől. Ezután néhány hozzá hasonlóan kizárt elvbarátjával új folyóiratot alapított, amelynek szerkesztése neki igazán nem okozott nagy gondot. 1925 januárjában jelent meg az új folyóirat első száma. A folyóirat címe a *Révolution prolétarienne* volt, alcímében ez állt: „Szindikalista-kommunista havi folyóirat”.

Az első számban Monatte nyílt levelet intézett a PCF tagjaihoz (nyílt levelet Rosmer is aláírta). A folyóiratban Monatte rendszeresen foglalkozott a szakszervezeti egység, illetve a CGT belső problémáival. Monatte hónapról hónapra megismételte kritikai sorait és áttekintéseit, és mindig szabad, független szellemben. Kiterjedt levelezést folytatott különféle szakszerve-

⁵⁰ Frossard életútját lásd Évkönyv 1989. Cachin élettörténetét magyarul olvashatja az éredklődő egy régi Szikra-kiadásban; írásaiból is megjelent egy válogatás.

⁵¹ Souvarine életútját lásd Évkönyv 1995.

zeti emberekkel, és így személyes befolyása is meglehetősen megnőtt a szakszervezeti mozgalomban. Álláspontja ezután is egyértelmű volt: egyaránt állást foglalt a reformizmus és a kommunista párt hatása ellen. Válatozatlanul elítélte a CGT vezetőségének reformizmusát, miközben a kommunista pártot is menthetetlennek és javíthatatlannak ítélte, amely elsüllyed a pártbürokráciában. Ugyanakkor nagyon határozottan állást foglalt Sztálinnal és a sztálinizmussal szemben, amelyet „a bolsevizmus paródiájának” ítelt. Miközben határozottan antisztalinista volt, magát változatlanul kommunistának tartotta. Ugyanakkor nagyon élesen harcolt a francia kapitalizmus és a francia gyarmati rendszer ellen. Éles hangú cikkekben foglalkozott Tunisz és a francia Indokína problémáival, és az ottani francia gyarmatosítással is.

A fasizmus felerősödése, majd a háborús veszély nagy aggodalommal töltötte el. A folyóiratban e veszélyekkel rendszeresen foglalkozott. Nagyon határozottan és nagyon korán kialakította markáns véleményét. Egyik cikkének címe így hangzott: „Mindenki ellen”.

1930-ban már tagja lett annak a bizottságnak, amely a különféle autonóm szakszervezetekre támaszkodva szorgalmazta a szakszervezetek egységének megteremtését.

Monatte mindig meg volt győződve a szakszervezeti egység helyreállításának szükségességéről. Ámde szerinte ez csak úgy valósulhat meg, hogy mindkét szakszervezeti szövetségben a forradalmi szindikalista kisebbség erősödik meg. Vagyis egyfelől a CGT-ben a reformista vezetéssel szemben, a CGTU-ben pedig a kommunista politikai direktívákkal szemben. Elképzeléseiből nem lett semmi, de Monatte nem veszítette el a reményét, és ennek az említett folyóiratban újra és újra hangot is adott.

1935 nyarán a szakszervezetek egyesülése,⁵² majd a népfront megszületése,⁵³ valamint 1936 nyarán az egész országot átfogó nagy sztrájkhullám,⁵⁴ mind Monatte szíve szerinti esemény volt. Úgy látta, hogy a munkásosztály magára talált, a forradalmi szellem érvényre jutott s mindennek édeskevés köze volt a politikai pártokhoz és azok vezetőihez.

A fasiszta veszéllyel, majd a vele szorosán együtt járó háborús veszéllyel szemben Monatte mindig fellépett, internacionalista alapon. Tagja lett annak az akcióbizottságnak, amely vállalta a fasizmus és a háború elleni

⁵² Lozovszkij ekkor a VSZI legmértvadóbb vezetője volt. Zinovjev életútját lásd Évkönyv 1983.

⁵³ Erről lásd Évkönyv 1985.

⁵⁴ Erről lásd Évkönyv 1985., 1986., valamint A Népfront Franciaországban (1934–1938.). Budapest, 1995.

harcot, majd a hasonló céllal létrejött antifasiszta értelmiségi Éberségi Bizottságnak is (comité de vigilance).⁵⁵

1939 szeptemberében, a háború kirobbanásakor, a *Révolution prolétarienne* szerkesztőbizottsága úgy döntött, hogy a folyóirat megjelenését beszünteti, minthogy nem tudja elfogadni a háborús cenzúrárt. Monatte a háború alatt végig hallgatott. Kezdetől élesen szembe fordult Franciaország hitleri megszállásával, és ugyancsak kezdetől kapcsolatot tartott a szakszervezeti ellenállás tagjaival. A folyóirat emberei és szimpatizánsai havonta összejöttek, és ezeken az összejöveteleken Monatte rendszeresen részt vett. Eszébe sem jutott, hogy valamelyest is beleessen valamiféle nacionalista „mocsárba”, és újfent elutasította „a polgárbéke” gondolatát is. Ugyanakkor nem hitt abban, hogy a háború után győzhet a forradalom. S amint véget ért a háború, ezt igazolva látta: a háború után szakszervezeti vezetők fontos állami, gazdasági posztokat töltenek be (nem forradalmi szellemben), s egyidejűleg a PCF befolyása is erősen megnőtt – amivel kapcsolatban Monatte-nak régóta nem voltak illúziói. Monatte ebben a korban is állást foglalt a sztálinizmus ellen, amelyben egyúttal nagy veszélyt látott a forradalmi szindikalizmusra.

1946 májusában a szakszervezetek kongresszusa előtt Monatte egy kis brosúrát jelentetett meg, „Merre tart a CGT?” (Ou va la CGT?) címmel. A kongresszuson azonban csak nagyon vérszegény vita bontakozott ki. A nagy problémák forradalmi elképzeléseit meg sem vitatták.

A nagy kérdések közé tartozott az államosítás, különösen az élelmiszeriparé, tekintettel a háború utáni drágaságra, a bérek befagyasztására és a sztrájkjog felfüggesztésére. Monatte-ot megdöbbenette, hogy a CGT „dalolva fogadta a termelési és a termelékenységi tételek elfogadását”, valamint az, hogy a szakszervezetek nacionalista álláspontra helyezkedtek. Monatte a szemükre vetette „Nagy lehetőségek volt arra, hogy megérjétek a mozgalom nagy korszakát. Szó sincs róla, hogy választani kell a kommunizmus és a kétségbeesés között. A kommunizmus maga lesz a kétségbeesés, holnapután vagy már holnap, mindazok számára, akik ma még a kommunisták táborában vannak.” Valódi osztályharcot kell folytatni tényleges internacionalista alapon, „amelyet a kommunizmus lábban tipor”.

1947-ben a *Révolution prolétarienne* szűkebb kollektívája elhatározta, hogy újra megjeleníti a folyóiratot. Az első szám 1947 áprilisában jelent meg, természetesen Monatte szerkesztésében. 1951-ig rendszeresen publikált is a folyóiratban. Akkor azonban túlságosan Amerika-barát álláspontra helyezkedett, ami miatt rövidesen eltávolították. Ez azonban csak rövid

⁵⁵ A sztrájkhullámról magyarul bővebben lásd A Népfront Franciaországban (1934–1938.).

epizód volt az életében. Helyzete ezután sem volt egyszerű, mert hangsúlyozottan két ellenséget jelölt meg, és két ellenség ellen harcolt: a reformizmus és a sztálinizmus ellen. Ugyanakkor vigyázott arra, hogy ne essék az USA bűvkörébe, és változatlanul küzdött az ellen is, hogy a szakszervezetek az állam befolyása alá kerüljenek. Monatte támogatta a CGT-ből kivált új szakszervezeti szövetséget, a Force ouvrière-t (Munkáserő), mert abban bízott, hogy valódi munkás és forradalmi szemlélet fog érvényesülni benne. Valóban volt is egy kisebb csoport, amely ténylegesen küzdött a CGT szövetségi vezetőségének reformizmusa ellen. Monatte ismét a munkások nevelésének lehetőségében és távlataiban bízott.

Monatte a kenyerét az egész korszakban korrektorként kereste a *France soirnal*, állásáról 1952-ben mondott le. Kis lakásában változatlanul sok francia és külföldi militánst fogadott. Eközben nem mondott le arról Fernand, hogy megírja Pelloutier⁵⁶ élettörténetét.

Azokra, akik kapcsolatba kerültek vele, általában nagy hatást gyakorolt. Monatte élete végén is változatlanul optimista volt a tekintetben, hogy a munkásosztály történeti elhivatottsága nem változott.

Több súlyos operáció után 1960. június 27-én agyvérzésben halt meg.

IRODALOM:

Monatte írásai:

Réflexions sur l'avenir syndical, Paris, 1921.

Trois scissions syndicales. Paris, 1958.

Préface à Socialisme et Liberté. Neuchâtel, 1955.

Syndicalisme révolutionnaire et communisme. Les archives Perre Monatte. Szerk.: Colette Chambelland és Jean Maitron. Paris, 1968.

Jemnitz János

✱

Muralov, Nyikolaj Ivanovics (1877-?)

1877-ben Taganrog mellett, egy kis tanyán született, kispolgári családban. Gyermekkorától egészen tizenhét éves koráig apja mellett dolgozott. Kora ifjúságától sokat olvasott és megkísérelte, hogy maga is írjon. Apja hat éves korától kezdte tanítani. Apja olvasott, középiskolát végzett ember volt; részt vett a krimi háborúban, ki is tüntették Szent György kereszttel. A harcok során angol fogságba került. Hazatérése után Herzennek⁵⁷ lett nagy csodálója és híres folyóiratának, a *Kolokol*-nak az előfizetője.

⁵⁶ Az Éberségi Bizottságokról bővebben lásd Évkönyv 1974., 1984., 1986.

⁵⁷ Pelloutier életútját lásd Évkönyv 1992.

Muralov apjától mindenféle tudományágból kaphatott írásokat; filozófiai munkákat ugyanúgy, mint történelmieket, vagy természettudományiakat.

Tizenhét éves korában kezdte meg tanulmányait mezőgazdasági főiskolán, ahol húszéves korában szerzett diplomát. Ezt követően hazautazott. Ám miután apja csakhamar meghalt, a tambovi járásban egy nagybirtokosnál kezdte szakmai munkáját. A nagybirtokossal hamarosan összekülbözött: azzal vádolta Muralovot, hogy a munkásokkal „szűri össze a levét”. Muralov ezután gazdasági intéző lett egy másik birtokon, Moszkva közelében. Ezt követően megkezdte katonai szolgálatát Moszkva mellett a gránátosoknál. Némely kalandok után Taganrogrban folytathatta katonáskodását, majd tartalékosként leszerelhetett.

1899-ben már a Kaukázusban találjuk. Egy nagyobb mezőgazdasági cégnél dolgozott. Majkopban, a Kaukázusban, ahol különféle munkafolyamatokban vett részt, már tagja lett egy marxista illegális olvasókörnek. Ekkor már olvasta a Tőkét, valamint az Iszkrát, és eljárt a munkások vasárnapi iskolájába. 1902-ben szabadságra ment Moszkvába, de ekkor már felfigyeltek rá, letartóztatták és két hónapra börtönbe vetették.

Szabadulása után, 1902 őszén statisztikákat tanulmányozott, és részt vett zemsztvók munkájában. 1903-ban helyettes agronómusként helyezkedett el egy Moszkva melletti nagy uradalomban. Ebben az időben lett az OSZDMP tagja.

1905 decemberében fegyveresen részt vett a moszkvai felkelésben. 1906 januárjában, a felkelés elfojtása után Muralov a Don mellé vonult vissza. Ekkor ismét Taganrogrban vett részt egy marxista körben, amellet, hogy ismét agronómusként dolgozott. Ez a marxista kör történetesen eléggé különleges volt, amennyiben bolsevikok és mensevikek egyaránt részt vettek és együttműködtek benne. Behatóan foglalkozott a parasztság helyzetével. Csakhamar nyomára bukkantak és letartóztatták. Előbb a taganrogi börtönbe került, onnan pedig fegyházba. Szabadulása után 1907-ben Tulában egy gazdaságban alkalmazták újra. Később elvtársaival egy kis fogadót nyitottak, ahol egyúttal titkos nyomdát is létesítettek, miközben részt vettek az illegális irodalom terjesztésében is. Ugyanekkor és ugyanitt szemináriumokat tartottak mind a mezőgazdaság helyzetéről, mind a munkásmozgalomról.

Az I. világháború során bevonultatták, különböző frontokon szolgált, és a fronton érte az 1917. februári forradalom győzelme. Muralov néhány elvtársával együtt megszervezte a moszkvai szovjet katonai bizottságát. Az októberi forradalom napjaiban a forradalmi katonai bizottság tagja volt. A junkerek leverése után a moszkvai katonai hadvezetés egyik vezetője lett, 1919-ben pedig egyik frontalakulat politikai biztosa.

1920-ban a Mezőgazdasági Népbiztosságban kezdett el dolgozni. 1923-ban a moszkvai helyőrség katonai vezetőjének nevezték ki, 1924-ben pedig a kaukázusi front vezetőjévé. Muralov Trockijnak⁵⁸ személyes barátja volt, nyilvánvalólag az 1920-as évek katonai megbízatásai során. Ezekben az években az októberi forradalom olyan neves „győzteseivel” munkálkodott együtt, mint Rakovszki, Szmirnov. Mindezekről ismeretes, hogy Trockij 1917-től baráti kapcsolatban áll velük.

Muralov 1917 őszén amikor a moszkvai körzet parancsnoka volt, tárgyalásokat folytatott az Ideiglenes Kormány képviselőivel avégett, hogy elkerüljék a vérontást. Amikor azonban a másik oldalról azt követelték, hogy a forradalmi vezetőket tartóztassák le, Muralov megszakította a tárgyalásokat. Az 1917. októberi forradalom idején Muralov a kozákokkal is tárgyalt és elérte, hogy semlegesek maradjanak a fegyveres harcokban Moszkva körzetében.

A polgárháború során Muralov az agronómus különböző fontos katonai vezetői posztokra nyert kinevezést. A polgárháború után kinevezték a Vörös Hadsereg egyik főfelügyelőjévé. 1923-ban viszont egyik aláírója volt a nevezetes 46-ok levelének. Ez azt jelentette, hogy csatlakozott a baloldali ellenzékez a pártapparátus vezetőivel szemben. Muralov egyik legbátrabb képviselője lett ennek az ellenzéknek és az SZKP XV. kongresszusán olyan éles hangú beszédet mondott, hogy a terem hallgatóságának elakadt a lélegzete, nagy felháborodást keltett. Felszólalását közbekiáltásokkal szaktították meg; hazugnak, mensevik árulónak nevezték, és azt kiabálták, hogy menjen vissza a mezőgazdaságba. Muralov viszont azzal fejezte be beszédét, hogy „amikor bírálatot mondok, akkor a saját pártomról mondok bírálatot, és ezt az ügy érdekében teszem”. A kongresszuson kizárták a pártból, és Szibériába száműzték, hogy „a mezőgazdaságban dolgozzon”.

1930-ban egyike volt annak a négy embernek, akik ellenzéki levelet írtak a XVI. pártkongresszusnak. E levélben hangot adtak annak, hogy a szabad kritikának érvényesülnie kell. Egyúttal reformokat is sürgettek. Amikor pedig a terror hatására az ellenzék sok tagja elhallgatott, demoralizálódott, és elfogadta a hivatalos pártnyilatkozatokat, Muralov nem tört meg és nem engedett. Sztálin ekkor Moszkvába hívatta. Ezek után Muralov csak 1934-ben szabadult a börtönből.

Ezután ismét Szibériában agronómuskodott. Tartózkodott minden politikai tevékenységtől, ám visszautasította azt, hogy aláírjon egy Trockijt denunciót nyilatkozatot, amit megköveteltek tőle. Azután, hogy 1934-ben Szosznovszkij és Rakovszkij aláírt egy „megtérő nyilatkozatot”, Muralov

⁵⁸ Herzen életútját lásd Évkönyv 1987.

maradt az utolsó a hajdani ellenzék nagy „nevei” közül, aki hallgatott, és semmiféle ilyen nyilatkozatot nem tett.

1936-ban, amikor megkezdődött a második nagy moszkvai per, a rendőrség letartóztatta. Ebben a második perben a fővádlott Karl Radek, Pjatakov⁵⁹ és Szerebrjakov volt. Egy újabb nyilatkozat tanúskodik arról, hogy Muralov is a vádlottak padjára került. E per során Radek jelentette ki, hogy Muralov volt az az ember, aki a legközelebb állt Trockijhoz, majd azt is kifejtette, hogy a per lényege, hogy ők nem akarnak úgy meghalni, hogy nevük egybefonódjon az ellenforradalommal.” Radek ekkor ismeretesen olyan nyilatkozatot is tett, hogy ő és mások ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki.

A per során Muralovnak is olyan „vallomást” kellett tennie, hogy „Tíz éven át Trockij katonája voltam, ennek az embernek, aki annyi bajt okozott a munkásmozgalomnak, ennek a fasiszta renegátnak”. Ez a „vallomás” sem mentette meg a régi bolsevikot, akit halálra ítélték és kivégeztek.

Muralov sorsa mélyen érintette Trockijt, aki nyilatkozataiban nem tett említést Muralovnak a per során tett kijelentéseiről. Muralov a második trockista volt, akit évtizedekkel később rehabilitáltak.

IRODALOM:

Georges Haupt, és Jean-Jacques Marie: Les Bolchéviks par eux-mêmes 164-168. old. (A francia szerzők ebben a kötetben előbb Muralov önéletrajzi sorait idézték a Gránát Lexikonból, az 1920-as évek elejéig, majd ők írták meg Muralov életének későbbi korszakát.)

Jemnitz János

✱

Pannekoek, Anton (1873–1960)

Anton Pannekoek 1873. január 2-án született, és hosszú, küzdelmes élet után 1960. április 28-án halt meg. Átélt és átpolitizált egy hosszú időszakot – a nemzetközi kommunista mozgalom születésétől egészen annak 1956 utáni nagy válságáig. Neve az 1917–1923-as forradalmi hullámot követően – mégis csupán a hatvanas évek végén lett többé-kevésbé ismertté nyugaton, mikor az új utakat kereső baloldali radikálisok egy része újra felfedezte munkásságát.

A jómódú holland polgári családból származó Pannekoekot fiatalkorában elsősorban a természettudományok érdekelték. Matematikát és asztro-

⁵⁹ Trockij életútját lásd Évkönyv 2004.

nómiát tanult, később pedig az Amszterdami Egyetemen csillagászatot oktatott. (Az egyetem csillagászati intézete ma is Pannekoek nevét viseli.)

A munkásmozgalomba 1902-ben kapcsolódott be. A Holland Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) tagja lett. Ugyanebben az évben hosszú tanulmányt írt Joseph Dietzgen munkáinak holland nyelvű kiadása elé (a fordítás Hermann Gorter⁶⁰ munkája volt). A mű külön brosúrában is megjelent „Joseph Dietzgen filozófiai munkásságának helye és jelentősége” címmel. Nézeteire egész életében nagy hatást gyakorolt Dietzgennek az osztályharc szubjektív faktoráról vallott véleménye, az osztálytudat hangsúlyozása.

Pannekoek a holland párt baloldalához tartozott, és részt vett a párt elméleti lapjának, a *De Nieuwe Tijdnek*⁶¹ (Új Idők) szerkesztésében. 1906-ban a németországi Brémába költözött, de gyakran hazalátogatott. Mikor a következő évben a pártvezetés reformizmusával elégedetlen baloldaliak David Wijnkoop vezetésével megalapították új lapjukat, a *De Tribune*-t⁶² (Szószék), rövid habozás után Pannekoek is csatlakozott hozzájuk.

A pártvezetés és a baloldali ellenzék közötti viták egyre inkább elmergesedtek, és az SDAP 1909-es deventeri konferenciáján a *De Tribune* szerkesztőit kizárták a pártból. A párt vezetője, Troelstra⁶³ úgy gondolta, hogy a probléma ezzel megoldódott. Ám a marxisták többsége inkább a kizáráttal tartott: 1909. március 14-én Amszterdamban a tribunisták megalapították saját pártjukat, az SPD-t (Szociáldemokrata Párt). A párt maga nem volt nagy – tagjainak létszáma kezdetben még az ötszáz főt sem érte el –, de kiterjedt nemzetközi kapcsolatai voltak. Pannekoek Brémában németországi szekciót is alakított: nem véletlen, hogy az új párt nevében nem szerepelt a „holland” jelző. Pannekoek személyisége rányomta a bélyegét a német SPD brémai pártiskolájának munkájára is, amelynek célja ugyan szakszervezeti káderek képzése lett volna, ám Pannekoek radikális gondolatokat tolmácsolt a mintegy harminc hallgatónak. Bár 1907-ben a porosz hatóságok kiutasították – helyét a „katedrán” Rosa Luxemburg vette át –, tanításai gyökeret eresztettek: a világháború éveiben Bréma a németországi baloldali radikalizmus egyik fellelvára lett.

1909-ben Pannekoekot ismét Németországban találjuk. Ekkor írta a munkásmozgalmon belüli tendenciák elemzésével foglalkozó, alapvető fontosságú művét, *A munkásmozgalom taktikai különbségei* címen.⁶⁴ Ebben az írásában mind a hagyományos szociáldemokráciát, mind pedig az

⁶⁰ Radek életútját lásd Évkönyv 1985., Pjatakovét 1990.

⁶¹ Gorter életútját lásd Évkönyv 1989.

⁶² E lapról lásd Wim Pelt írását a holland munkásmozgalomról, Évkönyv 1990.

⁶³ A „tribunistákról” lásd Évkönyv 1997.

⁶⁴ Troelstra életútját lásd Évkönyv 1985.

individualista anarchizmust reformizmusnak titulálja, sőt, az addig tisztelt „ortodox marxistának”, Kautskynak⁶⁵ is nekitámad: „radikalizmusát” „centristának” tekinti; vele szemben a saját álláspontját „baloldali radikalizmusként” (*Linksradikalismus*) határozza meg. A szakítás aktusával tehát maga ez a terminus is megszületett.

1912-ben újabb jelentős művet írt Marx és Darwin viszonyáról.⁶⁶ Ebben kifejtette, hogy bár a marxizmus és a darwinizmus bizonyos szempontból „egy és ugyanaz”, ám míg a darwinizmus a természeti törvényeket írja le, addig a marxizmus az emberi társadalom kérdéseivel foglalkozik. Rámutatott, hogy a szociáldarwinizmus viszont nem más, mint a burzsoá ideológia fegyvere, egyrészt az arisztokrácia és az egyházak, másrészt a proletariátus ellen: az isteni igazságok és veleszületett jogok helyére az evolúciót helyezi, ugyanakkor annak társadalmi alkalmazásával igazolja a kapitalista kizsákmányolást.

Az első világháború kitörésekor azonnal internacionalista álláspontra helyezkedett, és az első között lépett fel egy új Internacionálé megalapításáért. Fontos szerepet játszott a zimmerwaldi mozgalomban.⁶⁷ A Komintern megalakulása, de főleg a német kommunista pártban (KPD) folyó belharcok után azonban hamar szembefordult a lenini inspirációjú bolsevizmussal. A KPD-ből kizárt baloldaliak pártjának, a Németországi Kommunista Munkáspártnak (KAPD) fő ideológusaként írta meg 1920-ban talán legfontosabb művét, „Világforradalom és kommunista taktika” címen.⁶⁸ Elétképzéseire Lenin dühösen reagált a „Baloldaliság – a kommunizmus gyermekbetegsége” című munkájában. Pannekoek úgy látta, hogy a második Internacionálé nem stratégiai gyengeségei miatt bukott el, mivel ez a stratégia éppen az Internacionálé funkciójában és szervezeti formájában gyökerezett: egy olyan korszak adekvát terméke volt, amelyben a proletárok még nem léptek túl a gazdasági és politikai reformok követelésén. Az új, forradalmi periódus nem csupán újfajta taktikát, de merőben új szervezeti formákat követel, amelyek túllépnek a (politikai) párt és a (gazdasági) szakszervezetek régi kettősségén. Pannekoek szerint Lenin célja a II. Internacionálé régi „vezetőségi politikájának” folytatása volt, a hagyományos parlamenti és szakszervezeti taktika alkalmazásával. Az ő véleménye szerint azonban a feladat – mindenekelelt Nyugat-Európa országaiban – éppen a burzsoázia ideológiai hatalmának megtörése, a proletariátus programjának letisztítása lenne – és

⁶⁵ Anton Pannekoek: Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung. Hamburg, 1909.

⁶⁶ Kautsky életútját lásd Évkönyv 1979.

⁶⁷ Marxismus und Darwinismus. Ein Vortrag, Leipzig, 1912.

⁶⁸ Erről lásd Évkönyv 1987., 1992.

erre teljesen alkalmatlannak látta az „elavult” parlamentarizmust és a „bérharcok hálójában vergődő” szakszervezeti mozgalmat. Ezekkel szemben az alulról megszerveződő proletár struktúrák forradalmi harcát követelte. A bolsevizmus politikáját szemlélve már 1920-ban arra a következtetésre jutott, hogy az a közeljövőben a proletariátus forradalmi harcában az első számú akadályá változhat. 1921-ben már arról írt, hogy a szovjet rezsimek valójában bürokratikus elnyomó hatalom, amely a munkások számára csak az elnyomás új formáját jelenti.⁶⁹

Bár a KAPD és társszervezetei a forradalmi hullám idején fontos szerepet játszottak, a világforradalom elmaradt: a nemzetközi kommunista mozgalom egyértelműen a lenini utat követő tömegpártokra támaszkodott a Pannekoek és társai által favorizált tanácskommunizmus újfajta szervezetei helyett.

Pannekoek az 1920-as évek végén visszatért Hollandiába, ahol a Nemzetközi Kommunista Csoportjának (*Gruppe Internationaler Kommunisten* – GIK) legfőbb ideológusa lett. A GIK immár nemigen foglalkozott közvetlen osztályharcokkal, vagy éppen „direkt akciókkal”: az eljövendő kommunista társadalom működésének kidolgozását tekintették központi feladatuknak. 1931-ben adták ki Berlinben „A kommunista termelés és elosztás alapvonalai” című brosúrájukat⁷⁰ – amely jórészt Pannekoek munkája volt. Ebben az írásban farsztó részletességgel fejtik ki az eljövendő, a tanácsrendszeren alapuló társadalom működését. Bár a kései 1960-as évek új tanácskommunistái ismét felfedezték, az írás maga korábban már nem sok vizet zavart. 1938-ban Pannekoek még egy nagyszabású könyvet írt: A „Lenin mint filozófus” Amszterdamban jelent meg,⁷¹ és nagy ívű áttekintést adott a proletariátus ideológiai fejlődéséről a marxi gondolat kezdetétől egészen a proletárforradalom végső – feltételezett – győzelméig. A központi szereplő természetesen Lenin, akit Pannekoek mechanikus materialistaként, progresszivistá technokratákként állít be. Mindez azonban már a tanácskommunizmus elhalását jelezte: az egykor virulens, aktív *munkásmozgalom* a közgazdaság és a filozófia elvont szférájába visszahúzódnak értelmiségiek szektájává zsugorodott. És bár Pannekoek hosszú élete végéig aktívan írt, szervezkedett és politizált, fontos szerepet már nem játszhatott a munkásmozgalom történetében.

Konok Péter

⁶⁹ Pannekoek: The World revolution and Communist Tactics. In.: D.A. Smart (ed.): Pannekoek and Gorter's Marxism. London, 1978. 93. és köv. oldalak.

⁷⁰ Pannekoek: Rusland en het Kommunisme. *De Nieuwe Tijd*, 1921. Idézi: John Gerber: Anton Pannekoek and the Quest For an Emancipatory Socialism. *New Politics* No. 5., 1988. 6. old.

⁷¹ Grundprinzipien kommunistischer Produktion und Verteilung von der Kollektivarbeit der Gruppe Internationaler Kommunisten – GIK. Neue Arbeiterverlag, Berlin, 1931.

Bourrinet, Philippe: „Neither Lenin nor Trotsky nor Stalin”.

The Dutch and German Communist Left (1908–1968). NZW, 2. 4. P.

Philippe Bourrinet: „Sem Lenin, sem Trockij, sem pedig Sztálin”.

A holland-német baloldali kommunizmus (1908–1968).

Philippe Bourrinet könyve – amely egyetemi doktori disszertációjának kibővített változata – alapmű a baloldali radikalizmus történetéhez. A kötet a holland tribunizmus kialakulásától egészen az 1968-as tanácskommunista irányzatokig tekinti át a „baloldali kommunizmus” (Herman Gorter szavaival: a „marxista antileninizmus”) holland-német ágának történetét. A szerző neve nem ismeretlen a téma kutatói körében: számos kisebb-nagyobb tanulmányában és az olasz baloldali kommunizmusról szóló korábbi monográfiájában is ezt a gazdag, ám – keleten és nyugaton egyaránt – felfeledett témát járta körül. Legújabb monográfiája nagy ívű szintézis: jelentőségét külön emeli, hogy ez a téma egyetlen valódi, átfogó szintézise. Jelentős monográfiák születtek ugyan korábban Giles Dauvé, Hans Manfred Bock és Fritz Kool tollából is, ám ezek elsősorban az 1917–1923-as forradalmi hullámra, illetve az azt megelőző periódus ideológiai küzdelmeire összpontosítanak).

Bourrinet bevezetőjében körüljárja a téma kutatói előtt tornyosuló akadályokat: bár a baloldali kommunizmus különféle irányzatai tonnaszámra hagytak maguk után dokumentumokat, ezek a világ minden táján szét-szórva találhatók. Az általuk használt terminológia pedig annyira eltér az általánosan ismert marxista szóhasználatától, hogy a történészek szinte minden egyes meghatározást újra és újra meg kell magyaráznia – erre példa lehet maga a „baloldaliság” szó, amelynek önmagában is számos eltérő jelentése van.

A kötet négy részre oszlik. A szerző elsőként a holland radikális marxisták szellemi gyökereit, a tribunisták mozgalom kialakulását elemzi 1914-ig. Részletesen is kiemeli a holland tribunisták (mindenekelőtt Anton Pannekoek) és a németországi radikálisok (a Johann Knief körül szerveződő „brémai baloldal”, az Otto Rühle-vezette „drezdaiak”, Rosa Luxemburg és követői stb.) közötti kapcsolatokat, illetve az előbbieket hatását németországi elvtársaikra. Ez a rész tulajdonképpen a német-holland baloldali kommunizmus genézise, illetve előtörténete, amely (logikusan) a nemzetközi szociáldemokrácia csődjének tekintett első világháborúval zárul.

A második rész a nemzetközi munkásmozgalom talán legmozgalmasabb időszakának, az 1917-ben kirobbanó forradalmi hullámnak és utóhatásainak vizsgálatával foglalkozik. Amennyiben az előző periódus annak a története, hogy a holland-német baloldali radikálisok miként szakítanak a

szociáldemokráciával, úgy ez a második periódus a bolsevizmustól való elhatárolódás fordultatos története, a Kommunista Internacionálé és a kommunista pártok megalakulásától a baloldali „kommunista munkáspártok” (KAP-ok) és a Kommunista Munkásinternacionálé (KAI) létrehozásáig. A szakítások és belső harcok forгатagában két fő tendencia alakul ki: az Otto Rühle vezette, az anarchizmushoz közel álló ún. „konszelisták” (a tulajdonképpeni tanácskommunisták), valamint a pártszerveződést mindenképp fölé helyező „kapisták”, és legjelentősebb pártjuk, Németország Kommunista Munkáspártja (KAPD). Bourrinet – véleményem szerint kissé túlzó és sarkított módon – csupán az utóbbit tekinti tisztán „marxistának”, míg a tanácskommunistákat többé-kevésbé anarchistának tartja. Ám míg a „kapista” irányzat az 1920-as és 1930-as évek fordulójára jórészt kifulladás (utoljára az ehhez az irányzathoz tartozó Marinus Van der Lubbe kétségbeesett „direkt akciója” állította reflektorfénybe), addig a tanácskommunisták által létrehozott „Nemzetközi Kommunista Csoportja” (GIC) ekkor dolgozta ki és kovácsolta rendszerré a tanácskommunista ideológiát, amelyet – mint a kötet címe is mutatja – kommunista alternatívának tekintettek mind a bolsevizmussal (Lenin, illetve Trockij), mind pedig a sztálinizmussal szemben. A fejezetben külön hangsúlyt kap a kronstadti felkelés és a németországi Märszaktion hatásainak elemzése, valamint a tanácskommunisták részvétele a spanyol polgárháború küzdelmeiben.

A negyedik rész a tanácskommunizmus 1940 és 1968 közötti történetét dolgozza fel figyelemreméltó alaposággal – hiszen paradox módon ez talán a legkevésbé ismert történet. Különösen érdekes a tanácskommunisták „harmadik front”-elmélete (a fasizmus-demokrácia kettősségen felülemelkedő proletárforradalmi várakozások), illetve a tanácskommunizmus szerepe az 1968-as baloldali-forradalmi reneszánsz előkészítésében.

A kötetet elképesztő méretű, minden részletre kiterjedő és példásan rendszerezett 45 oldalas (!) bibliográfia, a rövidítések feloldása és részletes névmutató zárja, és teszi szaktudományos szempontból nélkülözhetetlen munkává. Bourrinet-nek azonban több is sikerült ennél, bár kétségtelen, hogy e kötet megjelenése után többé nem lehet az eddig módon nyúlni a baloldali radikalizmus tematikájához. Olvasmányos, sőt – jó értelemben – „pártos” művet sikerült írnia. Témájával bevallottan maga is azonosul, ám végig szigorúan tárgyyszerű marad. Nem csupán afféle komplementer mozgalomtörténetet ír – a munkásmozgalom egyik „kis történetének” alapos és a továbbiakban megkerülhetetlen krónikása.

Konok Péter

Pritt, Denis Novell (1887–1972) II.

Prittről az Évkönyv 1987-ben már közölt egy teljes életutatót. Ezt egészítjük most ki John Saville nagyon pontos és emberi sorai, visszaemlékezése alapján.⁷²

Saville elmondja, hogy amikor 1946-ban, leszerelése után beállt segíteni az indiaiaknak és az Angliában élő színészeknek, akkor az ezzel foglalkozó „bizottság nem tudott volna elérni semmiféle komoly eredményt Pritt segítségével nélkül. Pritt volt az, aki sorsukat és a témát felszínen tartotta a parlamentben.”⁷³

Pritt remek és figyelemreméltó ember volt. Jó humora is volt, állandóan teli volt vicces történetekkel. Kizárták az LP-ből azért, mert még 1940-ben is támogatta a Szovjetuniót, a finn háború idején. Parlamenti helyét 1945-ben visszaszerezte, és csak 1950-ben veszítette el.

„Számталanszor találkoztam vele az 1950-es években. Pritt rendszeresen eljött azokra a rendezvényekre, amelyeket én szerveztem.” Ha úgy vesszük, a XX. század egyik fő paradoxonának Pritt volt a legjobb megtestesítője. Egyfelől a Szovjetunióknak ő volt az egyik legnagyobb és tényleg abszolúte „hű védelmezője, de ugyanolyan állhatatosan és nagy erővel állt ki az igazság és minden üldözött mellett, mihelyt meggyőződött a megtámadott igazságáról”.

Háromkötetes önéletrajza teli van nagyon érdekes részletekkel, adalékokkal e gazdag élethez. Így azon történetekhez, amikor politikai vádlottakat védett, pl. görög tengerészeket a második világháború idején, avagy amikor Kenyattának adott jogi tanácsokat az 1950-es években.”⁷⁴

Jemnitz János

✱

Rappoport, Charles (1865–1941)

Rappoport 1865. június 14-én született Duckiban, Oroszországban, litvániai zsidó polgári család gyermeke. Középiskolásként megszerzett egy ösztöndíjat, ez lehetővé tette, hogy Vilniusban befejezze középiskolai tanul-

⁷² John Harper (*Anton Pannekoek*): Lenin als Philosoph. Kritische Betrachtung der philosophischen Grundlagen des Leninismus. Bibliothek der „Ratekorrespondenz” No. 1. Ausgabe der Gruppe Internationaler Kommunisten in Holland, in 1938.

⁷³ John Saville: *Memoirs from the Left*. London, The Merlin Press, 2003.

⁷⁴ Uo. 77.old.

mányait, egyben szakítson a judaizmussal és a szűk látókörű zsidó iskolákkal.

1883-ban csatlakozott a narodnyik Narodnaja Volja szervezethez (Nép-akarat). Rappoport a narodnyik mozgalom több militánsával kötött személyes barátságot, így Leo Jogiches-szel, Pavel Axelroddal⁷⁵ is. Érettségi után rövidesen Oszip álnéven részt vett egy cárellenes merényletben. Ezt követően sikerült külföldre emigrálnia. Párizsban 1887-től 1891-ig Pjotr Lavrov⁷⁶ körét látogatta. Párizsban ugyanakkor egyben rendszeresen látogatója lett az orosz szocialista-munkás emigránsok körének. Itt találkozott többek között Oszip és Clara Zetkinnel.⁷⁷

Ezt követően Rappoport Bernben és Zürichben folytatott egyetemi tanulmányokat, s végül 1897-ben filozófiai doktorátust szerzett a berni egyetemen. Hosszú svájci tartózkodása alatt természetesen találkozott a svájci orosz szocialista emigráció vezető alakjaival, Plehanovval⁷⁸, Axelroddal és Csernovval. 1891-ben néhány elvbarátjával létrehozott egy Orosz Szocialista Forradalmi Szövetséget. Ez a csoport arra tett kísérletet, hogy valamiféle szintézist hozzon létre a különböző orosz szocialista áramlatok között. Valójában kétségtelen volt, hogy ez a kis csoportosulás antimarxista volt.

A Zürichi Egyetemen pszichológiát is hallgatott (Avenariusnál). 1892-ben megházasodott, és nyomban ezután Berlinbe utazott.

Rappoport berlini tartózkodása és egyetemi tanulmányai igen rövidnek voltak, minthogy más orosz szocialista forradalmárokkal együtt rövidesen kiutasították Németországból. Berlinből visszatért Svájcba, ahol Bernben újságíróként kezdte kenyerét megkeresni, a nevezetes szocialista napilapnál, a Berner Tagwachtnál. Munkája mellett maradt ideje a politikai tevékenységre is.

1892-ben Londonba látogatott, ahol a British Múzeumban kutatómunkát folytatott. Többször is találkozott Engelsszel, aki ismeretesen mindig is érdeklődött az oroszországi helyzet és az orosz szocialisták iránt.

Rappoport az Engels-szel való beszélgetések után sem lett marxista; minthogy Engelst ő túlságosan ökonomistának és deterministának ítélte.

1896-ban Rappoport Londonba utazott, hogy részt vegyen a II. Internacionálén. Fel is akart szólalni az említett orosz csoport nevében, ám ennek a csoportnak a mandátumát a kongresszus⁷⁹ vizsgálóbizottsága nem fogadta el.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Axelrod életútját lásd Évkönyv 2000.

⁷⁷ Lavrov életútját lásd Évkönyv 1975/76.

⁷⁸ Clara Zetkin életútját lásd Évkönyv 1982.

⁷⁹ Plehanov életútját lásd Évkönyv 1981.

1896–1897-ben Rappoport és felesége, Fanny, Bernben befejezték filozófiai disszertációjukat, amely a történelemfilozófiáról és az osztrák szocializmusról szól. A disszertációt 1896-ban publikálták Németországban, és 1903-ban Franciaországban. A disszertációban Rappoport ismét forradalmi idealizmusának adott hangot: dualistaként egyaránt hangsúlyozta a történeti fejlődésben a gazdasági tényezők és az eszmék szerepének fontosságát. Rappoport természetesen tisztában volt a forradalmárok tudatos szerepének nagy jelentőségével is.

1897-ben mindketten Párizsban telepedtek le, de Fanny nagyon hamar ezután meghalt, és Charles bekapcsolódott a francia munkásmozgalomba. Éppen akkor érkezett Franciaországba, amikor ott javában kirobbant a Dreyfus-ügy. Ekkor Jean Jaurès⁸⁰ és a *Revue Socialiste*⁸¹ fogadták őt maguk közé. Rappoport jó ideig nemcsak a Jaurès-párthoz tartozott, hanem igen nagy híve lett magának az embernek és Jaurès nagy „idealizmusának”. Ebből természetesen beletartozott, hogy nagy tisztelője lett és nagy elismeréssel adózott Jaurès nagy kultúrájának, filozófiai ismereteinek, széles látókörének. Átlátta és tisztelte Jaurès marxista tudását, de nem kevésbé azt is, ahogy Jaurès egyúttal a mozgalom és az akciók embere tudott lenni. Rappoport ekkor maga is teljes szívvel kapcsolódott be a francia szocialista mozgalomba. Elsősorban a sajtóban és a propaganda-munkában vett részt. Természetesen ez azt is jelentette, hogy aktívan részt vet mind a pártkongresszusokon, mind a parlamenti választási harcokban. Megnyilatkozásai általában mindig szellemesek voltak. 1899-ben megkapta a francia állampolgárságot.

Ugyanebben az időben másodszor is megházasodott. 1901-ben elvette Sophie Ogusen-t, akit még Vilniusból ismert, és aki orvosnőként Oroszországban, majd jó ideig Franciaországban dolgozott. Két gyermekük született. (Sophie ekkor még az orvosnők nagyon ritka esete volt Franciaországban.) Jaurès Rappoportot bevonta a Független Szocialisták csoportjának munkájába. Később e csoport központi bizottságának is tagja lett. Az 1899-ben kirobbant Millerand-válság idején⁸² Rappoport elítélte a miniszterializmust. Az 1899-es pártkongresszusokon felszólalt és elítélte az evolucionista miniszterializmust. Mindennek ellenére a párt Központi Bizottságának tagja maradt, miközben megőrizte ellenzéki véleményét, és megválasztott küldöttként ilyen értelemben szólalt meg újra az 1902. évi pártkongresszuson is.

⁸⁰ Az 1896-os londoni kongresszusról lásd Évkönyv 1996.

⁸¹ Jaurès életútját lásd Évkönyv 1984. Valamint *Jemnitz János*: Jaurès. Akadémiai Kiadó, 1970.

⁸² A *Revue Socialiste*-ről lásd Évkönyv 1994.

1904-ben a párt egyik küldötte lett a II. Internacionálé 1904. évi amszterdami kongresszusán.⁸³ Az 1905. évi pártegyesülésen⁸⁴ és az SFIO alakuló kongresszusán egyaránt megyei pártküldöttként vett részt. 1906 és 1913 között Rappoport rendszeresen részt vett a pártkongresszusokon, a nevezetes Nord megye küldöttként. 1905 és 1920 között mindvégig az SFIO tagja maradt, és a párizsi pártszervezetben tevékenykedett. Egyúttal a Szajna megyei szervezet VB-tagja volt. Tagja volt az ifjúság oktatási bizottságának is.

Rappoport következetes harca a miniszterializmus és a reformizmus ellen oda vezetett, hogy Jaurès csoportjából és pártjából annakidején, még a korai 1900-as években átkerült Guesde és Vaillant⁸⁵ oldalára, a marxista szocialista pártba. Személyiségét a francia mozgalomban felértékelte széles filozófiai tudása, valamint az a körülmény, hogy ekkoriban már jól ismerte Lavrov írásai mellett Antonio Labriola és Georges Soral⁸⁶ írásait is. Ugyanakkor nagyon is elismerte a német szociáldemokrácia értékeit, és külön is Kautskyét.⁸⁷ Kettejük között munkakapcsolat is létrejött; Rappoport a *Die Neue Zeit*⁸⁸ hasábjain rendszeresen ismertette a francia munkásmozgalom, illetve a francia szocialista párt életéről a német olvasókat.⁸⁹ Írásaiban és felszólalásaiban a forradalmi marxizmust képviselte. Rappoport tudását és meggyőződését a guesde-i szocialista áramlat szolgálatába állította. Rappoport érdekesen író újságíró lett. A konferenciákon kitűnő vitázó és felszólaló, egyben nagyon sikeres, nagy formátumú propagandista lett. Nagyon sok szocialista lapban publikált, így a guesde-i *Le Socialiste*-ban, a *Die Neue Zeit*-ben, a svájci *Berner Tagwacht*-ban és a Clara Zetkin szerkesztette *Die Gleichheit*-ben.⁹⁰ A háború előtt Rappoport nagyobb munkát jelentetett meg: „Socialisme de gouvernement et socialisme révolutionnaire” címmel (Kormánysszocializmus és forradalmi szocializmus). Ez a könyv jelezte Guesde-hez való tartozását is. Rappoport beledolgozott a Compère-Morel⁹¹ szerkesztette *l'Encyclopédie socialiste*-ba.

⁸³ A Millerand-válságról lásd Évkönyv 1974.

⁸⁴ Az amszterdami kongresszusról lásd Évkönyv 1979., valamint A II. Internacionálé kongresszusai... Budapest, 1989.

⁸⁵ A francia szocialisták egyesüléséről lásd Évkönyv 1979. 1980.

⁸⁶ Guesde életútját lásd Évkönyv 1995., Vaillant-ét 1990.

⁸⁷ Antonio Labriola életútját lásd Évkönyv 1993., Georges Soralét 1997.

⁸⁸ Kautsky életútját lásd Évkönyv 1979.

⁸⁹ *Die Neue Zeit*-ről lásd Évkönyv 1983.

⁹⁰ Rappoport ezen írásairól magyarul lásd Jemnitz A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–1914). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

⁹¹ Zetkin életútját lásd Évkönyv 1982., a *Die Gleichheit*-ről 1991.

Rappoport írt egy történeti munkát is a következő címmel: Un peu d'histoire: origines, doctrines et méthodes socialistes (Egy keveset a történelemről, eredetéről, az elvekről és a szocialista módszerről). Ezt a könyvet Compère-Morel-el együtt írta. Rappoport ezután új könyvet jelentetett meg *La révolution sociale* (1912), illetve *Pourquoi nous sommes socialistes* (Miért vagyunk szocialisták). (Ezt 1914-ben írta, de csak 1919-ben jelent meg.)

Rappoport kitűnő történetíró volt. A mai francia történetírók szerint is rendkívül világosan és pontosan jelenítette meg a történelmet, beleértve az egymással ütköző eszmeáramlatokat is. Ebbe beletartozott az is, hogy a személyiség szerepének is megadta a kellő fontosságot a történelemben. Szembefordult az anarchizmussal, valamint a francia anarcho-szindikalizmussal, és ezekkel a német szociáldemokráciát állította szembe. Az 1908. évi szocialista pártkongresszuson Rappoport egy füst alatt támadta a gradualista reformizmust és a CGT direktakciós forradalmi szindikalizmusát.

Rappoport mindvégig kapcsolatban maradt az orosz szocialista emigránsok csoportjával. Vezetőségi tagja volt a párizsi orosz szocialista munkáskönyvtárnak. Többször találkozott Plehanovval⁹² Párizsban, valamint Leninnel 1909 és 1911 között. Rappoport előadója volt a Lenin által megszervezett franciaországi orosz szociáldemokrata iskolának is. Ugyanakkor Rappoport el is határolódott Lenintől és a bolsevikoktól, az ő útjukat veszélyesnek tartotta akkor és később is. Ennek hangot adott már a háború ellen *Contre la guerre*⁹³ című lapban is. Rappoport mélységesen internacionalista volt. Ezt tükrözték az említett folyóiratokban megjelent cikkei, valamint a II. Internacionálé Nemzetközi Szocialista Irodájának (NSZI, BSI)⁹⁴ ülésein elmondott beszédei is. Ebben a szellemben csatlakozott 1904–1907 után ismét Jaurès-hez és Vaillanthoz, akik a háborúval szemben készek voltak az általános sztrájk eszközeinek latbavetésére is.⁹⁵ Ez mutatkozott meg az SFIO 1914. júliusi kongresszusán, amikor Rappoport ismét Jaurès oldalára állt, és ez még határozottabb szakítást jelentett Guesd-del. Internacionalista háborúellenessége magyarázta azt is, hogy 1914 késő őszén részt vett azoknak a párizsi orosz szocialista és háború ellenes lapoknak a munkájában is, mint a *Golosz* (Hang) és a *Náse Szlovo* (Szavunk).⁹⁶

⁹² Compère Morel életútját lásd Évkönyv 1998.

⁹³ Plehanov életútját lásd Évkönyv 1981.

⁹⁴ A *Contre la guerre* című lapról lásd Évkönyv 1988.

⁹⁵ A BSI 1901-1907-es üléseinek anyagát Párizsban könyv formában is újra megjelentették. A későbbi korszak kiadására már nem került sor.

⁹⁶ Erről bővebben magyarul lásd Jemnitz János: A háború veszélye és a II. Internacionálé. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

Rappoport 1915-től a zimmerwaldi mozgalom⁹⁷ balszárnyán helyezkedett el. Ugyanebben az évben hallatlan erudícióral nagyszerű könyvet jelentetett meg az alig egy éve meggyilkolt Jaurès életéről és munkásságáról „Jean Jaurès” címmel. (ezt mind a mai napig az egyik legjobb Jaurès-életrajznak lehet tekinteni.)

Rappoport természetesen részt vett a Jean Longuet és Pressemane⁹⁸ által vezetett szocialista párton belül kialakult háború ellenes és internacionalista Kisebbség (Minorité) mozgalmában. Rendszeresen ebben a szellemenben írt a Kisebbség orgánumaiba, így a *Le Populaire du Centre-be*, illetőleg később a *Le Populaire-be*. Ez persze azt is jelentette, hogy kezdettől szemben állt a „saját kormánnyal” és a „L'Union Sacré”-val. 1917-ben támogatta az Internacionálé kapcsolatainak megújítását követelő mozgalmat. Az 1917-es februári orosz forradalom után a francia szocialista sajtóban ő lett természetesen az orosz helyzet egyik legfőbb szakértője és elemzője.⁹⁹ 1917-ben a szocialista kisebbségi *Journal du peuple* szerkesztőbizottsági tagja lett; egyúttal rendszeresen írt az ugyancsak kisebbségi és háború ellenes befolyásos lap, a *Vérité* hasábjain is.

Ami Rappoport 1917-es orosz cikkei, üdvözölte a februári forradalmat, de mindig hangsúlyozta, hogy a forradalom nem érhet véget a cárizmus megdöntésével. Legközelebb a baloldali mensevikok álláspontjához állt, és növekvő kritikával illette 1917 nyarától a bolsevikok és Lenin politikáját, amelyet blanquistának és voluntaristának ítélt.¹⁰⁰

1917 októbertől Rappoport kritikája a bolsevik párttal és Leninnel szemben még inkább erősödött, főként az Alkotmányozó Gyűlés szétkergetése után, ami a forradalom demokratikus tartalmának veszélyeztetésének ítélt. Mindezt a *Journal du peuple* hasábjain ki is fejtette.

Később álláspontja radikálisan megváltozott. Védelmébe vette az új szovjet rendszert, és 1919 nyarán megalakította Párizsban a „Société des Amis du Peuple Russe” (Az orosz nép barátainak társasága) nevű egyletet.

A háború utolsó évében Rappoportot „defetista politikáért” hat hónapi börtönre és pénzbüntetésre ítélték.

1920 februárjában a Szocialista Párt VB póttagjának választották, a Kisebbség egyik képviselőjeként. Ugyanakkor Rappoport úgy ítélte ezen a februári kongresszuson is, hogy a társadalmi ellentétek oly mértékben kiéleződtek, hogy a társadalmi forradalom elkerülhetetlenné vált. Ennek

⁹⁷ E lapokról lásd Évkönyv 1990.

⁹⁸ A zimmerwaldi mozgalomról lásd többek között Évkönyv 1978.

⁹⁹ Jean Longuet életútját lásd Évkönyv 1986. Pressemane-ét 2005.

¹⁰⁰ Erről bővebben lásd Jemnitz János: A nemzetközi munkásmozgalom az I. világháború éveiben. 1914–17. Akadémiai Kiadó, 1975.

megfelelően sürgette a tömegek körében folytatandó forradalmi propagandát megszervezését.

A nevezetes 1920. decemberi tours-i kongresszuson Rappoport egyike volt azoknak, akik elfogadták a híres lenini „21 pontot”, és szorgalmazták a párt csatlakozását a III. Internacionáléhoz. Sürgette egyúttal a szakítást a reformistákkal, és elmarasztalta a szocialista párt vezetőségét a háború alatti politikájáért. 1921-ben Rappoport a Francia Kommunista Párt (PCF) vezetőségének tagja lett, de az 1922. évi kongresszuson már nem választották be a vezetőségbe.

1922-ben részt vett a K.I. moszkvai IV. kongresszusán. A PCF-ben is folytatta publicista és propagandista tevékenységét, szorgalmazta a marxista gondolkodás megújítását, de egyben szembekerült a PCF új vezetőivel. 1921-ben a *Journal de Peuple* kiadásában megjelentetett egy cikkválogatást Révolution mondiale (Világforradalom) címmel. 1922-ben szerkesztett egy rövid életű kommunista folyóiratot, majd részt vett a *l'Humanité* szerkesztésében. Később, 1922 és 1925 között a PCF egy német nyelvű orgánumát szerkesztette. Strasbourg-ban (ez a lap a *l'Humanité du Strasbourg* címmel jelent meg). Tevékenysége később alkalmi újságírói munkára szűkül.

1929-től 1930-ig Rappoport számos neves szerkesztő mellett a *Revue marxiste* egyik szerkesztője volt. 1930-tól egészen 1938-ig a moszkvai *Izvesztyija* párizsi tudósítójaként tevékenykedett. Ezt a munkáját utóbb a moszkvai perek miatt ő maga szakította meg. Munkássága az 1930-as években rendkívül leszűkült, néhány példányszámban megjelenő népszerűsítő brosúra megírására. Rappoport tanított a PCF pártiskoláján, és több broszúrát jelentetett meg a szocializmus történetéről. A PCF-en belül is fellépett a marxista gondolkodás szektás, torzított értelmezése ellen. Ugyanebben a korszakban személyes tragédiákat élt át. Második felesége is meghalt, lánya pedig gyilkosság áldozata lett.

Rappoport az 1930-as évek második felében önéletrajzán dolgozott, amelyet több variációban is megírta, amely jóval halála után jelent meg „Une vie révolutionnaire 1883–1940. Les mémoires de Charles „ (Egy forradalmár élete 1883–1940/Páris, 1991.) címmel. A könyv hallatlanul érdekes, forrásértékű az 1930-as évekhez. (Az Évkönyv korábban hosszabb ismerteteket közölt róla)

1938-ban, a moszkvai perek újabb hulláma idején Rappoport kilépett a PCF-ből. 1940-ben Párizsban halt meg.

Néhány gondolatot (és részletet külön is) érdemes kiemelni Rappoport memoárjából. Az első oldalak persze életének korai korszakához kapcsolódnak. Itt teljesen önkényesen már csak az 1920. évi tours-i kongresszushoz kapcsolódó néhány sort idézünk föl. Ezúttal az egyéni rápillantás az

oroszlán 1917. február-márciusi forradalom Rappoport szerint „meglepte a nyugati világot”, amely soha nem értette meg igazán Oroszországot, ahonnan roppant kevés közvetlen információja volt. Ennyiben Rappoport a francia szocialista mozgalomban bekövetkezett változásokat is a legszorosabban összekötötte a korai orosz változásokkal, és nem is egyszerűen Leninnel és az októberi forradalommal. Sajnos, mindennek a részletesebb idézésére ezúttal nem nyílik tér. Így át kell ugorjak egy következő nagyon izgalmas korszakhoz, az 1922-es évekhez, és hogy ez mit jelentett a szovjet forradalom és a Kreml számára.

Rappoport e fejezetben megjegyzi, hogy „ismeretei hiányosak”, annak ellenére, hogy az országot majdcsak beutazta, hogy több mint 50 konferencián vett részt, köztük a KI kongresszusán is. Megemlíti, hogy meglátogatta a Marx Intézetet is (ahol kevés ideje volt a forrásanyagok tanulmányozására). Sok régi barátjával és új emberekkel találkozott, de ennek ellenére sem tudna pontos képet adni „a munkásosztály és a parasztság helyzetéről”.¹⁰¹

Rappoport egy későbbi memoárjában megjegyzi, hogy a GPU már akkor is megfigyelte és gyanúsnak találta őt, de ez ekkor még nem járt rá nézve vésses következményekkel. A KI egyes vezetőivel közvetlen tárgyalásokat is folytatott (például Manulskijjel).

Hogy mindez parányi idézet és rápillantás a memoárra, amely a későbbi éveket illetően nem kevésbé tanulságos és izgalmas, de amelyekre a terjedelmi okok miatt nem tudunk kitérni.

IRODALOM:

Rappoport írásai:

Die soziale Frage und die Ethik. Bern, 1895.

Zur Charakteristik der Methode und Hauptrichtungen der Philosophie der Geschichte. Bern, 1897.

La philosophie sociale de Pierre Lavroff. 1901.

Socialisme de gouvernement et socialisme révolutionnaire. 1902.

Jean Jaurès, l'homme, le penseur, le socialiste. 1915.

La crise socialiste et sa solution, 1918.

La Révolution mondiale. Paris, 1921.

Le marxisme est-il périmé? 1935.

Pourquoi j'ai quitté le parti communiste. 1938.

Jemnitz János

¹⁰¹ Jemnitz: id. m.

A MUNKÁS- ÉS BALOLDALI MOZGALMAK ELHUNYT SZEMÉLYISÉGEI

Bobbio, Norberto (1909-2004)

Norberto Bobbio, a második világháború utáni Olaszország legjelentősebb politika- és jogfilozófusa, Torinóban született 1909. október 18-án. Szellemi formálódását a családi tradíciók (több generációra visszamenően laikus értelmiségi család – apja a város egyik legismertebb sebésze volt) mellett nagymértékben meghatározta az észak-olaszországi nagyváros politikai és kulturális légköre. Torino legjobb gimnáziumában tanult, olyan iskolatársai voltak, mint Vittorio Foa, Leone Ginzburg, Cesare Pavese. Egyetemi éveit is szülővárosában töltötte, a Torinói Egyetemen doktorált jogtudományokból és filozófiából. 1935-ben elkezdett tanítani, először Camerinóban (1935–1938), azután Sienában (1938–1940), Padovában (1940–1948), majd Torinóban, mindenütt jogfilozófiát tanított. A fasizmus nem érintette meg, ellenkezőleg, ifjúkorától kezdve olyan körökben forgott, ahol megvetették, elutasították a fasizmust. Liberálisnak, de a társadalmi igazságosságot is fontosnak tartó szociálliberálisnak tekintette magát. A háború alatt közel került az illegális Giustizia e Libertà mozgalomhoz (Igazság és Szabadság), majd 1942-ben, amikor az párttá alakult (Partito d’Azione, Akciópárt), csatlakozott az új párthoz. Az Akciópárt harcos antifasiszta értelmiségi elitpárt volt, baloldali pártként definiálta magát, olyan pártként, amely túl kíván lépni a kommunisták és a szocialisták „szektáságain”. A német megszállás alatt Bobbio bekapcsolódott az Ellenállásba. 1943-ban tartóztatták le először, majd 1944-ben újra, mind a kétszer gyorsan kiszabadult.

A felszabadulás után nem vállalt politikus-szerepet, folytatta tanári munkáját. 1948-tól 1972-ig a jogfilozófia, 1972-től 1979-ig a politikai filozófia professzora a Torinói Egyetemen, 1979 után professzor emeritus. 1966-ban tagjai közé fogadta az olasz tudományos akadémia (Accademia dei-ll Scienze Lincei), majd a Brit Akadémia is. Több rangos külföldi és olasz egyetem díszdoktorává avatta. Bobbio hosszú évtizedeken át társfőszerkesztője volt a rangos *Rivista di filosofia* című folyóiratnak. Közíróként elsősorban a torinói *La Stampa*-ban publikált (az újság Olaszország harmadik legnagyobb napilapja, egyben az egyik legszínvonalasabb lap), hosszú ideig külön rovata volt az újságnál.

Bobbio esetében a politikus-szerep nem vállalása nem jelentett a tudomány elefántcsont-tornyába zárkózást, a politikába való be nem avatkozást. Ellenkezőleg. Idős korában tulajdonképpen még politikus-szerepet is vállalt, hiszen 1984-től a köztársaság örökös szenátora lett, és részt is vett a parlamenti munkában. Szokatlan módon, hosszú életének az utolsó három évtizedében volt a legaktívabb a politikai közéletben.

Az ország modernizációja, a „normális ország”, a jól működő demokrácia kialakításának a szolgálatát tekintette politikai céljának. Az 1960-as években abban reménykedett, hogy az ország viharos gazdasági növekedése magával hozza a társadalmi, politikai és kulturális modernizációt is – ennek jegyében támogatta a szocialisták és a szociáldemokraták egyesülési kísérletét (1966–1968), arra számítva, hogy így Olaszországban is kialakulhat egy nagy modern szociáldemokrata párt. Az 1968-as diákmozgalmak, a szocialista-szociáldemokrata egyesülési kísérlet kudarca azonban nyilvánvalóvá tette számára, hogy a két párt elitje képtelen betölteni az általa várt modernizációs folyamatban a meghatározó szerepet. 1984-ben már kikelt az új szocialista vezér, Bettino Craxi¹ „új kurzusa” ellen, mert úgy látta (nagyon is pontosan), hogy az Olasz Szocialista Pártnak „médiapárttá”, Olaszországnak „a tapsok demokráciájává” való átalakítása nem vezethet igazi kibontakozáshoz. A szabadabb, igazságosabb, valóban modern olasz demokrácia sürgetése, a politikai osztály kíméletlen, gúnyos bírálata jellemezte Bobbio publicisztikáját az 1980-as években. Akkor már „a haza bölcsei” közé számított. Megszakítások nélkül, fáradhatatlanul küzdött a fasizmus ellen, amikor elkezdődött annak „revideálása” és az Ellenállás értékeinek elvitatása – újra és újra figyelmeztette az olaszokat, annak fontosságára, hogy világosan lássák helyüket a történelemben, hogy csak a köztársaság tudatos polgáraként való fellépésük esetén működhet jól a modern demokrácia. Az 1990-es évek elején, amikor összeomlottak a háború végén született pártok és kialakult a mai olasz pártrendszer, Bobbio még erőteljesebben hallatta a hangját. Amikor mindenki temette a baloldalt (1994-ben), megírta példátlan sikerű, A jobboldal és a baloldal című könyvét (egyedül Olaszországban 240.000 példányban talált vevőre), amelyben kiállt a baloldali értékek mellett. Majd, amikor 1996-ban a balközép Olajfa-koalíció győzött a választásokon, már-már azt remélte, hogy Olaszország végre tényleg „normális ország” lesz. (Meg kellett érnie Berlusconi másodszori győzelmét és kormányzását is.)

Több mint hat évtizedes egyetemi oktatói munkája, tudományos munkássága és közírói tevékenysége során az etika, a jog, a politika számos területével foglalkozott, tudományos munkásságának középpontjában azonban a demokrácia elméleti és gyakorlati problémái álltak. Alapjában véve

¹ Craxi életútját lásd Évkönyv 2003.

liberális szocialistának tekintette magát. A liberális szocializmust olyan eszmei, politikai etikai programnak tekintette, amelynek keretében védelmezni kell az egyes emberek jogait, szabadságát, az emberi jogokat és a demokratikus szabadságjogokat, azonban nem a liberalizmus hagyományos, szűk értelmezésében, hanem a kiszolgáltatottabbakkal való szolidaritással összekapcsolva, a társadalmi igazságosság felé közeledve. Bobbio a demokráciát olyan rendszernek tekintette, amelyben egyre többen vesznek részt a döntési folyamatokban, amelyben természetes, hogy az erőszak kizárásával, békés eszközökkel oldják meg a konfliktusokat az emberek, olyan módon, hogy egymásnak a lehető legkevesebb „sérelmet” okozzák. A demokráciát természetesen „nehéz dolognak” tartotta, és elengedhetetlennek folytonos szélesítését, a civil társadalom köreinek sokasodását, erősítését. A demokratikus államok számának növekedése nyomán úgy számolt, hogy a nemzetközi rendszer is demokratikusabbá válik. Az ember, az emberi jogok, az ember méltóságának respektusát e tekintetben is elengedhetetlennek tartotta, hiszen a mai világban élő embert nemcsak egy állam polgáraként, hanem egyben a globalizálódó világ részeként is értelmezte. Munkásságának jelentős részét képezte a nemzetközi konfliktusok problémája, a háború és béke kérdése.

Bobbio sok évtizedes egyetemi oktatómunkája mellett rengeteget írt, közleményeinek száma meghaladja az ötezret, könyvei közül több más nyelveken is megjelent.

Torinóban hunyt el 2004. január 9-én, 94 éves korában.

Legismertebb művei:

La filosofia del decadentismo. Torino, 1945.

Teoria della scienza giuridica. Torino, 1950.

Studi sulla teoria generale del diritto. Torino, 1955.

Teoria dell'ordinamento giuridico. Torino, 1960.

Profilo ideologico del Novecento italiano. Torino, 1960. (új kiadás, 1990)

Locke e il diritto naturale. Torino, 1963.

Da Hobbes a Marx. Napoli, 1965.

Saggi sulla scienza politica in Italia. Torino, 1969.

Diritto e Stato nel pensiero di Emanuele Kant. Torino, 1969.

Quale socialismo. Torino, 1977.

I problemi della guerra e le vie della pace. Bologna, 1979.

Maestri e compagni. Firenze, 1984.

Thomas Hobbes. Torino, 1989.

L'età dei diritti. Torino, 1989.

Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica. Roma, 1994.

Eguaglianza e libertà. Torino, 1995.

Horváth Jenő

✱

Fast, Howard (1914–2003)²

1. Az író és forradalmár

Fast sokoldalú szerző: történeti munkák, életrajzok, népszerű történeti írások, gyermekkönyvek, filmforgatókönyvek, színdarabok, detektívregények, sci-fik szerzője. E. V. Cunningham álnéven is publikált. Az 1940-es, majd az 1970–1980-as években elérte, hogy könyvei bestsellerekké váltak, amelyek egyúttal kifejezetten baloldali eszméket tartalmaztak.

Fast New York-i munkáscsaládban született. Jól tanult, politikai tevékenysége miatt mégis kirúgták a főiskolából. Első írásait még tizenévesen írta és publikálta. Rövid idő alatt mintegy féltucat történeti regényt jelentet meg az amerikai függetlenségi háború koráról: „Conceived in Liberty” (Szabadságban fogant – 1939), „The Unvaquished” (A legyőzhetetlen – 1942), „Citizen Tom Paine” (Tom Paine polgártárs – 1943). Ez utóbbi megjelent magyarul is. A „The Last Frontier” (Az utolsó határ – 1941) című kötete mély benyomást keltő kísérlet volt arra, hogy bemutassa a kontinens meghódítását, méghozzá éppen a bennszülöttek szemszögéből nézve.

Fast rokonszenvezett az antifasiszta mozgalommal és a népfronttal. 1943-ban belépett a kommunista pártba. Párttagsága idején a legsikerültebb művei között volt a „Freedom Road” (A szabadság útja – 1944), ami egyben az újjáépítés korszakát dolgozta fel szépirodalmi eszközökkel. A „The American” (1946) szépirói feldolgozása John Peter Altgeld, Illinois állam kormányzója alakjának, aki megkegyelmezett három haymarketi anarchistának³. A „Spartacus” (1951) az i. e. 71-béli rabszolgázadást dolgozta fel. (Ez a könyv magyarul is megjelent, és nagy sikert aratott.)⁴

Fast írt kevésbé sikeres regényeket is, mint a „Clarkton” (1947), amely kifejezetten radikális szellemben egy Massachusetts-beli sztrájkot dolgozott fel; a „Silas Timberman” (1954), amelynek főhőse egy akadémikus, aki a mccarthyizmus áldozata volt, és „Lola Gregg története” (1956), amelyben azt írja le, hogy miként tartóztatott le az FBI egy szakszervezeti aktivistát. „Passion of Sacco and Vanzetti” (Sacco és Vanzetti kálváriája – 1953) című könyvében nagy elismeréssel emlékezett meg a kivégzett olasz anarchistákról.⁵

² A Fastról szóló összeállítást Steve Parsons készítette és juttatta el hozzánk.

³ A haymarketi történetről lásd Évkönyv 1986.

⁴ A Spartacus-könyv alapján rendkívül sikeres, Oscar-díjas filmet is készítettek, amelyben Kirk Douglas játszotta a főszerepet.

⁵ Sacco és Vanzetti ügyéről lásd Évkönyv 2002.

Nem szépiírói munkássága során „Literature and Reality” címmel (1950) kísérletet tett a marxista esztétika összefoglalására (Peekskill, U.S.A.). A „Personal Experience” (Személyes tapasztalat – 1951) c. kötetben azt dolgozta fel, hogy milyen támadás érte Paul Robeson koncertjét.

1950-ben az Amerika-ellenes Vizsgáló Bizottság azt követelte Fasttól, hogy adja ki mindazoknak a nevét, akik anyagilag támogatták a spanyol köztársaságiakat, s utóbb a franciaországi Toulouseban kórházi kezelésben részesültek. Ez utóbbiakkal Fast annak idején, a spanyol polgárháború napjaiban azonosult. Amikor ezt visszautasította, három hónapra bebörtönözték. Amikor kiszabadult, feketelistára tették. Utóbb létrehozott egy könyvkiadót, Blue Heron Press néven.

1952-ben kongresszusi jelöltként indult az American Labor Party (Amerikai Munkáspárt) listáján. 1954-ben megkapta a Sztálin Békédíjat.

Mindjárt azután, hogy bekövetkezett szenzációt keltő szakítása a kommunista párttal – amit a „Naked God”-ban (A lemeztelenített isten) dolgozott fel –, Hollywoodban lett filmforgatókönyv-író. Mindemellett 1977 után regényírói népszerűsége nagyobb volt, mint valaha. Többek között megírta „The Immigrants” (A bevándorlók) című művét. A könyv alapján kétrészes televíziós film készült, ez alapja lett egy baloldali eszmékkel átitatott ötkötetes munkának. A könyv egy amerikai család történetét kíséri nyomon a századfordulótól a vietnami háború koráig.

Forrás: Encyclopedia of the American Left. Chicago University Press, 1992.

*

2. Steve Parsons megemlékezése Howard Fastról

Fast önéletrajzát akkor olvastam, amikor megjelent (1990 körül). Megvalom, nagyon megfogott a könyv – remekül van megírva. Bár megtörtént Fast híres szakítása a KP-val, ő maga mindig a baloldalon maradt.

Forrás: Parsons 2005 évi levele Jemnitz Jánoshoz.

*

3. A Socialist Review megemlékezése

Amikor Spartacus nevét említik, de egyébként is, a legtöbb szocialista halott Fastról. Mi nemcsak Spartacusért lehetünk hálásak neki, hanem sok más történelmi esemény leírásáért is, amelyet már elfelejtettünk volna. Fast 1943-tól 1956-ig tagja volt az USA kommunista pártjának, és ebben az időben írta legjobb történelmi regényeit. Ezek tényekben gazdagok, és a töme-

gek harcát mutatták be elnyomók ellen. Akár az i. e. 71-es rabszolgaságról, akár a XX. századi Amerikáról írt, mindig a tömegek megtörhetetlen harcáról szólt, amelyet a kegyetlen, igazságtalan és korrupt kizsákmányolók ellen folytattak.

Fast 1914. november 11-én született. Az 1930-as években New York lepusztult külvárosaiban nőtt fel és nagyon hamar azonosult a baloldallal. Hallgatója lett a népszerű John Reed-klub előadásainak, de igen sokszor haragosan és elégedetlenül hagyta ott ezeket. Olvasta a KP-kiadványokat, de igen sokszor megmosolyogta azokat, és ezt nem jókedvében tette. Paradox módon később mégis tagja lett a *Daily Worker* szerkesztőségének.

Fast ebben az időben azért csatlakozott a KP-hoz – mint oly sokan mások –, mert ekkoriban a KP volt a legkövetkezetesebb szervezet, amely az antifasiszta harcot vállalta. 1956-ban azonban – Hruscsov Sztálint leleplező híres titkos beszéde, illetőleg a magyarországi invázió után – Fast is, mint olyan sokan generációjából, kilépett a kommunista pártból.

Elveszítette illúzióit a KP vezető szerepét illetően, amely egyébként is egyre inkább Oroszország cipőtisztítójává vált. Ekkor Fast is, mint oly sok ezren mások, politikai sivatagban találta magát, mindenfajta iránytű nélkül. Mindez természetesen megmutatkozott későbbi írásaiban is.

Fast a legjobb könyveit – „Tom Paine polgártárs” (1943), „Freedom Road” (1944) és „Spartacus” (1951) – akkor írta, amikor még a KP tagja volt. Az utóbbi volt a legnépszerűbb regénye.

A „Tom Paine polgártárs” témája és korszaka, mint ismeretes, az amerikai függetlenségi háború, illetőleg a francia forradalom kora. Fast hőse, Tom Paine a jelentéktelen írócskából odáig fejlődött, hogy Amerikában mindenki megvásárolta írásait, aki a forradalom derékhadához tartozott. Ezt a könyvét, mint felforgató munkát, a „vörösellenes boszorkányüldözések” idején az 1950-es években New York egyetemében feketelistára tették.

„Freedom Road” című műve a rabszolgaságról szól. Meglehetősen pontos leírást ad azokról az évekről, amelyek az amerikai polgárháborút követték. Ebben az időszakban mind a déli ültetvényesek, mind az északiak megkísérelték, hogy több mint négymillió feketét fordítsanak vissza a rabszolgaságba. Ekkor született a Ku-Klux-Klan is. Ebben az időben nőttek ki újra nagy rizs-, dohány-, cukor- és gyapotültetvények, ismét a feketék hátn.

Fast ebben a könyvében rávilágított arra a történelmi korszakra, amely mintegy „eltűnt” az amerikai történelemből: bestsellere nagyon széles rétegek számára tette ismertté ezt a történelmi korszakot és ezt a folyamatot. Egyúttal Fast hangsúlyozta, hogy ekkor feketék és fehérek együtt is dolgoztak és harcoltak egy új és jobb világért.

Fast bajba került a KP-ban, amiért a könyvben a „néger” szót használta. Tény, hogy a „néger leányzó” és a „fekete éjszaka” szavak használata úgy is értelmezhető, hogy Fastban megmaradtak a rasszizmus nyomai. De a KP továbbra is bízott Fastban, mert tudta, hogy milyen visszhangja lenne a párttagság körében egy ellene tett lépésnek. Bizonyos szemleírók szerint ezt a könyvet „a feketék jobban a szívükbe zárták, mint bármely más könyvet napjainkig.”

Marx valahol azt írja: „Spartacus az ókori történelem legnagyobb alakja, az antik proletariátus leghitelesebb képviselője.” Fast ennek az embernek is igazságot szolgáltatott: róla szóló legnépszerűbb könyvét 1950-ben írta, mikor az Amerika-ellenes Bizottság elé állították és be is börtönözték. Ez a könyv nemcsak egy ember, hanem a híres i. e. 71. évi rab-szolgalafelkelés története is.

A könyvet a kommunista párt sem fogadta jó szívvel, és a Daily Worker úgy írt róla, hogy Fast könyve a brutalitás története. A „Spartacus” valóban szétfeszítette a pártkereteket és a merev struktúrát. Fastnak magának kellett a könyvét kiadnia. Egyetlen kiadó sem vállalta volna, hogy megjelenesse egy ismert kommunista szerző munkáját, mert félték a kormány megtorlásától. A mű viszont mindmáig milliós példányszámban fog.

Ezután írta Saccoról és Vanzettiről szóló könyvét (1954), a „Naked God” (1958) és a „Power” (1962) című könyveket. Ez azonban politikailag már a lefelé menő görbe volt. A munkásosztály ezekben már nem a szocializmusért vívott harc eszköze volt, amint az „Power” című könyvéből is kivilágolt.

A „Naked God” Fast életének azt a korszakát mutatja be, amikor a KP-nak tagja volt, és ott ellentétei támadtak. Úgy is lehet nevezni ezt a könyvet: „Harc a sztálinizmus ellen”. Fast ebben a könyvében jócskán harcol a sztálini korszak politikája ellen, de elutasít minden rövidlátást, e korszak meg nem értését, elutasítja a szocializmus mindenfajta elítélését.

Fast csaknem 70 könyvet írt. A három kiemelt könyv politikai értelemben alighanem a legjobb, ezeket akkor írta, amikor maga is aktív forradalmár volt. Ezekben a könyvekben nem leplezi a rokonszenvét. Jó ideig szocialista reményeit és vízióját írta meg könyveiben, de a későbbiek tanúsága szerint ez a víziója szertefoszlott.

Forrás: Owen Gallagher: A powerful Story Teller. Socialist Review, 2004. november 9.

*

4. A sokszínű író, aki az egyszerű amerikaiak ügyének bajnoka volt (Rövidítve)

Fast volt az utolsó amerikai, aki megkapta a Sztálin-díjat. Első regénye még a nagy világválság idején jelent meg, utolsó bestseller könyveit az 1980-as években publikálta. Bajnoka volt a progresszív írásoknak az USA-ban.

Egy évtizeddel a második világháború után bekerült a nemzetközi antifasiszta és kommunista propaganda élvonalába. Történelmi regényei nagy korszakokat öleltek fel, az antik világ Spartacus vezette rab-szolgalafelkelésétől egészen az amerikai függetlenségi háborúig, és nagy tetszést arattak az egész világon. A Szovjetunióban nagy példányszámban adták ki őket.

Visszautasította, hogy együttműködjék az Amerika-ellenes Vizsgáló Bizottsággal, és emiatt („a kongresszus megsértéséért”) 1950-ben három hónapi börtönre ítélték. Ez bizonyítványt adott baloldaliságáról és személyes politikai integritásáról, de azt is jelentette, hogy könyveit egy pillanat alatt kiadhatatlanná tették. Feketelistára került. Könyvkiadóját 1951-ben szintén bíróság elé citálták titkos kommunista művek kiadása miatt, és lemondásra kényszerítették.

Fast emiatt maga adta ki bestseller könyveit, többek között a Spartacust is. 1943-ban csatlakozott a kommunista párthoz, és amíg nem szakított vele, életben maradt vele szemben a kiadási tilalom. Annak ellenére, hogy voltak ellentétei a KP-val, Fast a mccarthyizmust mégis a legnagyobb veszélynek tekintette az amerikai szabadságjogokra nézve. 1952-ben jelöltként indult a kongresszusi választásokon is, az Amerikai Munkáspárt (American Labor Party) listáján. Szinte az egyedüli olvasott amerikai szerző volt, aki hű maradt a kommunista párthoz, 1956-ig. Az ismert 56-os események idején az USA KP háromnegyed része hagyta ott a pártot – velük Fast is.

Az ideológiai zűrzavar idején, amely 1956-ot követte, Fast több nagyon hatásos thrillert írt. Ezeket E. V. Cunningham álnéven publikálta. Hét nagyon keresett és olvasott családregényt is írt, amely átíveltek a századfordulótól zajló eseményeket egészen a vietnami háborúig és az új feminista hullámig.

Ezek a művek sikeresen ötvözték a progresszív mitológiát azzal, ahogy az egyén harcol az establishment ellen; egyben sikeres szociális riport-könyvek is.

Miként Upton Sinclair⁶ a Lenny Buddról szóló könyvsorozatában, ebben a családregény-sorozatban Fast sem tudott kitérni az elől, hogy minden je-

⁶ Upton Sinclair életútját lásd Évkönyv 1978.

lentős történelmi eseményt belefonjon történetébe, s ezt nagyon ügyesen tette.

Fast anélkül lett sikeres író, hogy valaha is egyetemre járt volna. Apja New Yorkban a szőrmeiparban dolgozott. Howard 18 éves korában írta egyik első regényét, a „Two Villages”-t (Két falu), amely nyomtatásban is megjelent. Mielőtt sikeres regényíró lett, az Iparművészeti Főiskolára járt.

1939-ben, „Conceived in Liberty” (Szabadságban fogant) című könyvében az amerikai függetlenségi háború történetét dolgozta fel. Ez új témakört jelentett a munkásságában, és milliós példányszámban jelent meg. A „Tom Paine polgártárs” (1943) még tovább emelte a reputációját.⁷

Fast szövege könnyen olvasható, és jóval nagyobb olvasóközönséget hódított meg, mint Dos Passos. Több mint 40 könyvet jelentetett meg saját neve alatt és húszat álnéven. TV-forgatókönyveket is írt, valamint detektív-könyveket és gyermekkönyveket is; két könyvet Titórról, a zsidók történetéről és két beszámolót saját politikai életútjáról. Ez utóbbiak egyike a „The Naked God”, amely 1957-ben jelent meg a kommunista párttal történt szakítása kapcsán, a másik a „Being Red” (Vörösnek lenni), amely politikai memoár (1990).

Fast korábban a Szovjetunió nagy tisztelője volt, ezért súlyosan érte meg mind a sztálini politika bűneinek feltárulását, mind pedig azt, hogyan kerül állandóan összeütközésbe a sztálinista politikának az amerikai kommunista pártba kiküldött végrehajtóival.

A „Naked God” tulajdonképpen Walther Ulbricht⁸ portréját rajzolja meg, aki „elvesztette minden humanista vonását és egyúttal minden kapcsolatát az emberekkel. Számára nem létezik semmiféle reménység, és nem maradt benne nagyobb elképzelés, egyszerűen csak a hatalomhoz való görcsös ragaszkodás.”

Nemcsak kommunista politikusokra voltak jellemzőek az ilyen szavak. Fast szakítása a kommunista párttal nagy figyelmet keltett, és magára vonta azoknak az érdeklődését, akik a KP-val amúgy is polemizáltak. Emiatt a műve miatt Fastot korábbi pártjában többen renegátnak kiáltották ki. Mindezen nem lepődött meg; a párt életéből ő maga is nagyon jól ismerte ezeket a módszereket. Azzal vigasztalódott, hogy baloldali értelmiségiek körében találta magát, akik ugyanolyan emberek voltak, mint ő maga. Pablo Neruda a híres chilei költő költeményt is írt Fasthoz. 1949-ben Párizsban egy másik világhírű kommunista művész, Pablo Picasso köszöntötte. Szovjet írók látogatták meg New York-i lakásában. Fast általában

⁷ A *Guardian* ehelyütt hosszabban ismerteti a Fastot bíráló irodalomkritikusokat, akik Fast történetírói módszereit elemzik.

⁸ Walther Ulbricht életútját lásd Évkönyv 1993.

abból indult ki, hogy minden ember egyetérthet az antifasiszta küzdelemben.

Már 1949-ben Fast többszörösen szembesült a kommunista mozgalom belső morális csődjével. Így amikor Borisz Polevoj hazudott neki egy szovjet íróról, akiről tudta, hogy már agyonlőtték; vagy amikor Alekszander Fagyejev McCarthy-nak mondott hazugságokat az otthoniakról. Egyesek mint Dos Passos, ezt nála előbb látták; mások viszont soha nem ismerték föl. Hruscsov híres 1956-os beszéde volt a „hab a tortán”, amikor Fast tökéletesen átlátta azt, amit korábban csak érzett és sejtett.

Mégsem vált soha professzionális, gyakorló antikommunistává. Még nagyon sok könyvet írt, és még sok mondanivalója volt a szabadságról. Többek között az 1960-as években filmesítették meg a Spartacusról írt könyvét, amelynek filmszövegét egy másik feketelistára tett szerző (Dalton Trumbo) készítette. 1979-ben a „Freedom Road” című műve került a TV képernyőjére sorozat formájában; ebben Mohammed Ali játszotta a volt fekete rabszolgát, akiből szenátor lett.

Fast utolsó könyve, a Greenwich 2000-ben jelent meg. Bette, a felesége 1994-ben meghalt. Howard 1999-ben ismét megnősült. Első házasságából egy fia és egy lánya volt. 2003. március 12-én halt meg.

Forrás: *Guardian*, 2004. november 5.

*

5. Howard Fast (erősen rövidítve)

Howard Fast, az ismert osztályharcos bestsellerek, és történelmi művek írója, olyanoké, mint a Spartacus”, a „Tom Paine” és a „Conceived in Liberty”, március 12-én lakásán meghalt.

1933-ban jelent meg első könyve, amikor még 20 éves sem volt. Fast már több mint 75 könyvet jelentetett meg, de még nyolcvanas éveiben is javában alkotott.

Rendszeres munkatársa volt a *Greenwich* című újságnak.

Apja vasmunkás, Howard nyolcéves volt, amikor anyja meghalt.

Spartacus-könyvét, amelyet a könyvkiadók, miután az FBI emberei „meglátogatták” őket, nem mertek megjelentetni, végül Fast maga adta ki. Utóbb, 1960-ban, nagy filmsikerként láthatta viszont a közönség. A filmben Kirk Douglas mellett, aki Spartacust személyesítette meg, Charles Laughton és Lawrence Olivier is játszott. Fast bűnlajstroma és a róla készült belső FBI-feljegyzések 1100 oldalt tettek ki, miközben valóságos hőstett az ország határain kívül.

Pablo Neruda verset írt hozzá; Pablo Picasso és Diego Rivera nagyon nagyra tartották, aminek hangot is adtak. 1953-ban (más források szerint 1954-ben) megkapta a Sztálin-békedíjat Paul Robeson oldalán, akivel egyébként szintén jóban volt.

1990-ben megjelent memoárjában („Being Red”) Fast azt írta: „A KP-ban én történetet, gyűlölködést és szűklátókörűséget tapasztaltam; de láthattam szeretetet, odaadást, nagy bátorságot és integritást is, és találkozhattam a legnagyobbakkal, tiszta emberekkel, a legjobbakkal, akiket valaha is ismertem.”

Számos könyvét megfilmesítették. Első felesége, Bette, 1997-ben halt meg 57 évi házasság után. 1999-ben újraraházasodott, Mimi Denist vette el.

Forrás: New York Herald Tribune. (A cikket Nehéz Győző juttatta el az Évkönyvnek.)

*

6. Howard Fast

A Labour Monthly⁹ ismertetése 1958 októberében a „Naked God” című Fast könyvről.

A cikk szerzője, Hershel D. Meyer azt taglalja, hogy Fastnak ez az emlékezetes könyve, mely a kommunista párttal való szakításakor készült, tulajdonképpen a kommunista párttal és a létező kommunista országokkal, elsősorban a Szovjetunióval való leszámolást örökíti-e meg, avagy inkább (mint a szemleíró véli) egyfajta önéletrajzi írás. A szemleíró egyúttal azt is megjegyzi, hogy Fast munkáját ekkor már nem a „kommunista szerénység” jellemzi, ami ugyancsak szakítást jelentett a tradicionális örökséggel.

A Fast-ra vonatkozó összes írást Steve Parkons küldte meg az Évkönyvnek.

Az egész Fast-blokkot közreadta és jegyzetelte: Jemnitz János

✱

Foot, Paul (1937–2004)

1. A szent Paul

Ezúttal egy újságírótól veszünk búcsút. Rendkívüli módon, mert újságírókról nem szoktunk megemlékezni. Főként nem a mi korunkbeliekről. Ezért nyomban ide írjuk, hogy a patinás, rangos liberális angol hetilap, a *The Observer* egész oldalas megemlékező búcsú cikkének ezt a címet adta: „A szent Paul”.

⁹ Ne feledjük, hogy a Labour Monthly Palme Dutt folyóirata volt, amely igazán a hithű kommunista felfogást tükrözte. Duttól lásd Évkönyv 1999.

Ez az eposzi invokáció egyenesen mellbevágó, hiszen ebben a foglalkozásban régóta nem találkozhattunk „szentekkel”. Ez már önmagában is felkelthetné a figyelmünket, de további nagyon lényeges indokként hozzátehetjük: Steve Parsons jóvoltából az Évkönyv korábbi kötetekben cikkrészleteket közölhettünk Foot írásaiból, így mi is félig-meddig mint szerzőtársunktól búcsúzhatunk tőle.

Nos, még adós vagyok annak magyarázatával, hogy miért is tartották Angliában Footot a társai „szent Paulnak”. Egyszerűen azért, mert minden elesettnek, üldözöttnek, megalázottnak, alkalomadtán bebörtönzöttnek a védelmét vállalta – olykor sikerrel. Politikai ügyekért is harcra szállt. A liberális *The Observer* nem véletlenül tekintette a szentet egyben „forradalmár szocialistának”. Ez a szemlélet aligha vághatott egybe Tony Blair és az Új Labour szemléletével, politikájával. Foot gyilkos hangú bizonyító cikkekben mutatta ki a Blair-kormányzat botlásait, sok esetben téves irányba haladó gazdaság- és szociálpolitikáját. Az iraki háború és Bush mögé felzárkózó politikát pedig Foot természetesen első pillanatoktól kezdve könnyörtelenül ostorozta.

Profiljához még két dolgot kell jelezni. Nem „alulról” érkezett, hanem „felülről”, „jó”, sőt nagyon jó elit családból. Be is került egy elit kollégiumba, ahol azután megízlelhette a szörnyű, hagyományos brit testi fenyítéssel nevelést. A „korbácsoló” tanárt később sajtócikkben leplezte le – amiért azután sok-sok szenvedő sorstársától kapott gratulációkat. Ő is az egyetemen érett tovább – amíg befutott a sajtó vizein. A *Daily Mirror*ban ugyanúgy írt, mint a *The Guardian*ban, amelynek állandó szemleírója lett. Nem keserű, gyomorhajos típusú ember volt, hanem alkalmasint nagyokat tudott nevetni is. Halála tragikus hirtelenséggel következett be, és sokakat igen fájdalmasan érintett. Kétségtelen, hogy nagy hiányt, űrt hagy maga után 2004. július 23-án halt meg.

Forrás: A megemlékezés a *The Observer* búcsú cikke (The Saint Paul) alapján készült, amely a lap 2004. július 25-i számában jelent meg. (A cikket H. Haraszi Éva küldte meg.)

*

2. Chris Haman: Paul Foot ezeket nyert meg a szocializmusnak

Paul egészen briliáns szocialista író és szónok volt. Mindenkinél jobban rá tudta vezetni az embereket, hogy meglássák, mi is a baj ezzel a kapitalista rendszerrel. Fáradhatatlanul küzdött az igazságtalanságok ellen. Megvesztegethetetlen újságíró volt: kikényszerítette egy tori kabinetminiszter lemondását, és kimutatta jó néhány nagy- és kiskereskedő, pénzember korruptságát.

Akkor lett forradalmi szocialista, amikor újságíróként Skóciában a *Daily Record*-nál dolgozott.

Egyébként nagyon is kiváltságos körökből érkezett. Apja Palesztina, majd Ciprus brit kormányzója volt. Paul elit középiskolába járt, majd az Oxfordi Egyetemen végzett. Ottani diákként a Liberális Párthoz csatlakozott. Csak később, az 1960-es évek elején, munkája során Glasgowban ismerkedett meg a munkásmozgalommal és a forradalmi szocialistákkal. Világnézete megváltozott, ő is forradalmi szocialista lett, s később erről az útról már soha nem tért le.

Foot éveken át írt cikkeket a *Socialist Worker*-be és a *Labour Worker*-be, majd három elsöprő erejű könyvet is megjelentetett. Az „Immigration and Race in British Politics” (A bevándorlás és a faji kérdés a brit politikában) több generációs folyamat tükrében tekinti át, hogy a bevándoroltaknak gyakorta milyen ellenséges szemlélettel kellett megküzdeniük. Másik könyve: „The Politics of Harold Wilson”¹⁰ az 1964-ben megválasztott Labour-kormány politikájának elemzését és kritikáját adta. A harmadik könyv – „The Rise of Enoch Powell”¹¹ – azt mutatja meg, hogy a brit politikai, társadalmi rendszer (beleértve az LP-t is) miként hódolt be a kapitalizmus és a rasszizmus előtt. Paul Foot volt az, aki 1961-ben bebizonyított egy bírói „tévedést”, helyesebben justizmordot, amikor egy bizonyos James Herentyt ártatlanul akasztottak fel a nem általa elkövetett gyilkosságért.

Majd egész cikksorozatban leplezte le a lakásépítés területén kiépült maffiák tevékenységét. Élesen kritikus leleplező cikkeket írt a newcastle-i viszonyokról, amelyek egyaránt nem voltak hízelgők sem az ottani LP-re, sem a torikra.

Az 1970-es évek elején Foot visszament Skóciába, a legendás Clyde-vidékre, ahol a pusztuló hajógyárak munkásainak életét örökítette meg. 1974-ben a híres bányászsztrájk¹² eseményeiről ő is megírta a magáét.

Ezután hat éven át teljes munkaidőben a *Socialist Worker*-nek dolgozott. Ebben az orgánumban is remekül érvényesítette újságírói talentumát; oly élesen világitott meg folyamatokat, hogy ilyet a lap olvasói korában nem tapasztaltak.

Ezután jelent meg új könyve: „Why You Should Be a Socialist?” (Miért kell szocialistának lenned?) címmel. Ez a könyv valóban ezeket irányított a szocializmus felé.

Energiái nem fogytak meg a mozgalom általános visszaesésével, amely az 1970-es évek végén következett be. Ott volt a bányászokkal

¹⁰ Harold Wilson életútját lásd Évkönyv 1996.

¹¹ Powell tori kabinetminiszter, aki megalakította a rasszista Brit Nemzeti Pártot.

¹² Erről lásd Évkönyv 1974, 1984.

együtt, amikor 1984/85-ben bekövetkezett a vereségük,¹³ s akkor is közöttek volt, amikor tíz évvel korábban sikeresek voltak. A *Daily Mirror* hasábjain az 1980-as években hetente jelentek meg a cikkei, üdítő fényként a sötét thatcheri években. Hetente két-háromszor is előadásokat tartott az egész ország területén, s mindig nagy tetszést aratott. Amikor a lapban 1992-ben feszültség támadt a baloldali cikkek és a menedzsment elvárásai között, Paul ott volt az ellenálló lázadók között – és el is veszítette az állását. Munkássága során kimutatta az igazságszolgáltatás balfogásait. Igyekeztek megrendszabályozni őt, de mégis kapott új lehetőségeket, így egy kéthetente megjelenő rovatot a *The Guardian*-ban és egyet a *Private Eye*-ben.

Foot részt vett a választási harcokban is. 18 hónappal ezelőtt még a Socialist Alliance (Szocialista Szövetség) közös jelöltjeként indult a londoni választásokon.

Éppen csak egy héttel ezelőtt vette át (vagy vissza) a *Socialist Worker*-ben is megjelenő rovatát, és szintén egy héttel ezelőtt még előadást tartott a Marxista Fesztiválon: a szocialista eszméket szembesítette az Új Labour politikájával.

Mindenki emlékezni fog rá, aki egy jobb társadalomért küzd. Minden igaz baloldali, minden aktív szakszervezeti ember emlékezni fog rá.

Forrás: *Socialist Worker*, 2004. július 24. (A cikket Steve Parsons küldte meg.)

*

3. Jim Nichols:

Én 16 éves koromban találkoztam először Paullal; 1972-ben beszéltem rá, hogy dolgozzon a *Socialist Worker*-nek és hagyja ott a *Private Eye*-t, ahol nincs értelme, hogy tovább dolgozzon. Bámulatos világosan írt, az egyszerű emberek is mindig megértették.

*

4. John Tipple:

Paul Footnak óriási hatása volt rám. Egy sztorit mesélek el róla. Még az 1930-as években történt, hogy egy gyűlésen, amelyen beszélt, azt mondtam neki én, a tengerész: ő egy középosztályból jött alak. Erre ő azzal vágott vissza, hogy tévedek, ő a felső osztályból érkezett, és ott éppen ezért úgy tekintenek rá, mint árulóra. 1977-ben találkoztunk ismét, a tűzoltósztrájk idején. Ekkor a szónoklata arra indított, hogy otthagyjam az LP-t és

¹³ Erről lásd Évkönyv 1984, 1985.

a Socialist Workers Partyhoz csatlakoztam. A negyedik alkalommal rábeszélte, hogy szervezzem meg a tengerészek szolidaritási sztrájkját. Nem is kérdés, hogy Paul mennyire sarkallt és lelkesített engem, mind világos érveivel, mind humorának erejével.

*

5. Anmi Whelan:

Én Pault 24 éve ismertem, nagyon jól emlékszem őszinteségére és nagylelkűségére. Nagyszerű ember volt, mindig lelkesíteni tudott arra, hogy küzdjek szocialista ügyünkért. Hatalmas úrt hagy maga után.

Forrás: Socialist Worker, 2004. július 24.

*

6. Duncan Campbell:

Sokezren mondtak búcsút az újságírónak és a forradalmárnak. Képviselők, színészek, újságírók és aktivisták, szocialisták jöttek el, hogy búcsút vegyenek a nagy harcostól.

A temetésen, amelyet Golders Greenben tartottak meg, sokszáz ember jelent meg. Ott volt egy újságírótársa, akivel együtt szerkesztett pamfletet a vietnami háború ellen 1964-ben. A képviselők között pedig ott volt Michael Foot, Paul nagybátyja,¹⁴ Tony Benn, Jeremy Corwyn, George Gallaway, a *Daily Mirror* szerkesztői triumvirátusa, és ott volt Peter Jay, Nagy-Britannia volt washingtoni nagykövete. Színészek, tanárok, tanítók és nyomdászok, akikkel együtt dolgozott, dokkmunkások és sokan, sokan, akikkel az utolsó évtizedekben közös ügyet szolgált.

Forrás: The Guardian 2004. július 28.

Megjegyzendő: a *The Guardian*-ban, amelynek Foot annyira olvasott cikkírója volt, halálakor több kollégája búcsúcíkkal emlékezett meg róla. E cikkek a következő címekkel jelentek meg: „Szent Paul levelei”, „Paul Foot, nemzedéke legnagyobb harcos újságírója”, „Foot saját szavaival” (e cikk Foot régebbi, *Guardian*-ban megjelent cikkeiből ad közre egy kisebb válogatást), „Paul Foot, a radikális kommunista, aki 66 éves korában is harcos maradt”. (A cikkeket Steve Parsons küldte meg nekünk.)

Közli és jegyzetelte: Jemnitz János

*

¹⁴ Michael Foot egy időben (1979-1983) az LP vezére volt, az LP egyik legismertebb politikus, újságírója az 1930-as évektől. Az Évkönyv sok cikket, írást közölt tőle.

Krasucki Henri, (1924–2003)

„Krasu” – így nevezték a mozgalomban, de a francia politikai életben is a rendkívül népszerű szakszervezeti vezető. Már csak azért is, hogy könnyebb legyen kiejteni a nevét. 1924. szeptember 2-án született ugyanis Walominban, Varsó ipari külvárosában, zsidó munkáscsaládban. Szülei kommunisták voltak. Piłsudski Lengyelországában zsidónak és kommunistának lenni nemcsak hátrányt, de üldöztetést is jelentett. Az apa ezért választotta a kivándorlást, 1926-ban Franciaországba emigrált. Két évvel később felesége és fia is követte Párizsba.

A családi miliő meghatározza a gyerek életútját is: 14 évesen belép az FKP ifjúsági szervezetébe, 1940-ben pedig a pártba. Elemi iskolai tanulmányai befejeztével szülei – óriási anyagi áldozatokat vállalva – beíratják az illusztris Voltaire Gimnáziumba. Matematikából olyan kiváló, hogy tanára az elit „nagy iskolájába”, az École Polytechnique-be szánja. Henri azonban, látva, hogy milyen nagy anyagi terhet jelent iskoláztatása, 1939-ben abbahagyja tanulmányait. (Apja ekkor már illegalitásban van.) Párizs egyik külvárosának, Levallois-nak ipari üzemében talál munkát, műszerész-tanonc lesz.

Az ország német megszállásakor azonnal csatlakozik az Ellenálláshoz. Az illegális zsidó ifjúsági mozgalomban, majd a kommunista irányítású Francia Szabadcsapatok és Partizánok (FTP) soraiban számos akcióban vesz részt. 1943. januárjában apját letartóztatják, s a következő hónapban Auschwitzba hurcolják, egyenesen a gázkamrába. (Anyját később deportálják, ő életben marad.) Két hónappal később, március 23-án reggel, alig-hogy kilép a lakásból, Henrit is letartóztatja a francia rendőrség. Megkínózzák, de semmit nem tudnak kiszedni belőle. Ekkor átadják a Gestapónak, amely a frésnes-i börtönbe szállítja és heteken keresztül a halálraítélteknek fenntartott zárkában tartja fogva. Júniusban a drancyi gyűjtőtáborból őt is útnak indítják Birkenaubá. (Itt értesül apja haláláról.) Bevagonírozásakor elvtársaival a Marseillaise-t énekl. A táborból bányába járnak dolgozni, napi 16 órát. Nem hagyja el a remény, társaival talpra állítja a kommunista szervezetet. 1945. januárjában a tábor foglyait Buchenwaldba hurcolják. A foglyok – értesülve a szövetséges csapatok közeledtéről – április 11-én maguk szabadítják föl a tábor. Henri április 28-án érkezik haza Párizsba.

A Renault Műveknél helyezkedik el. Politikai tevékenységének területe a szakszervezeti mozgalom. 1949-ben az Általános Munkásszövetség (a CGT) Szajna-megyei titkára, 1955-ben az országos intéző bizottság tagja, 1961-ben pedig a legfelső vezető testületbe, az országos irodába választják be. Ezzel párhuzamosan az FKP-ban is mind komolyabb tisztségeket tölt

be. 1955-ben a párt Szajna megyei vezetőségének, 1956-ban a központi bizottságnak, 1967-ben pedig a politikai bizottságnak a tagja lesz. 1960-tól húsz éven keresztül a CGT hetilapjának, a *Vie ouvrière*-nek a szerkesztője is.

A kommunista párt és a szakszervezeti mozgalom igen szoros összefonódása, amely ekkor mindenhol jellemzi a baloldali munkásmozgalmat, számára nem a párt direktíváinak szervilis követését jelenti. A társadalmi viszonyok elemzéséből vonja le azt a következtetést, hogy a magántulajdonra alapozott társadalomban nincs „semleges” szakszervezet. Ehhez később is tartja magát, akkor is – az 1970–80-as években – amikor a kommunista párttól elkülönülve, de nem vele szemben, markáns karaktert igyekszik adni a CGT-nek.

Az 1968-as év nagy szociális mozgalmában¹⁵ – sokszor kemény vitákat folytatva a munkásokkal is – megmarad a realitás talaján, a szélsőséges forradalmi retorika embereivel szemben. Diszkrét, de komoly szerepe van az ún. Grenelle-találkozó és tárgyalások eredményes lefolytatásában. Május 25-én a szociális ügyek minisztériumának Grenelle-utcai épületében – másodszer a francia társadalmi mozgalmak történetében (először a népfront idején, a Matignon-palotában) – a kormány, a gyáriparosok és a szakszervezetek egy asztalhoz ülnek és tárgyalnak. (A tárgyalás előkészítése érdekében titokban találkozik az akkor államtitkár Jacques Chirac-kal.) A 29 órán át tartó, s 27-én hajnalban véget érő tárgyalás eredményeként jelentős szociális intézkedések bevezetéséről született megállapodás (béremelés, a szakszervezetek üzemi tevékenységének a szélesítése stb.). A munkások azonban elvetették az eredeti grenelle-i jegyzőkönyvet, s csak hetekkel később, a módosított változatát fogadták el.

Az 1970-es években támogatja a baloldali egységet, a kommunista és szocialista párt közös kormányprogramját,¹⁶ de éppúgy mint Georges Marchais,¹⁷ az FKP főtitkára, ő is nagyon kritikus a szocialistákkal szemben. A baloldal hatalomra jutását követően, 1982-ben választják a CGT főtitkárává. Egyáltalán nem könnyű a helyzete, egyszerre kell támogatni és bírálni a Pierre Mauroy¹⁸ vezette első baloldali kormányt, amelynek négy kommunista minisztere van. A nehézségek az 1984-es liberális fordulat (reprivatizáció stb.) után csak növekednek. Laurent Fabius kormányában a kommunisták már nem vesznek részt. Egyre inkább kiütözik, hogy a kommunista baloldal képtelen követni a társadalom szerkezeti változását, s szavazóbázisa összeomlik. A CGT eróziója is megfigyelhető, a taglétszám

¹⁵ Az 1968-as eseményekről lásd: Évkönyv 1988, 1998.

¹⁶ Erről lásd: Évkönyv 1990.

¹⁷ Marchais életútját lásd: Évkönyv 2000.

¹⁸ A Mauroy-kormányhoz lásd Évkönyv 1982-1984.

főleg a fiatalok körében csökken. A „létező szocializmus” országaiban is növekszenek, majd összeomláshoz vezetnek a feszültségek. 1990 körül – közeli munkatársai szerint, mert nyilvánosan soha nem nyilatkozott erről – még reménykedik egy keleti demokratikus átmenetben, amely megőrzi a szocializmus lényegét.

Krasuckinek meggyőződése, hogy változtatni kell, de annak szem előtt tartásával, hogy a kapitalista társadalom lényege nem változott. A megújulás jegyében zajlik a CGT 44. kongresszusa 1992 januárjában. A 14 tagú új vezető testületből távozik – hat korábbi titkárral – Henri Krasucki is.

Nem vonul vissza teljesen a mozgalmi életből, de inkább a különböző civil szervezetekkel tart kapcsolatot. A küzdelmes életét meghatározó nagy ideológiai, politikai kérdésekről nem nyilatkozik. Kétségtelen, ekkor már több időt tudott szentelni egész életét végigkísérő nagy szenvedélyeknek, a zenének. (1945 után még zenei ismeretterjesztő előadásokat is tartott a munkásoknak.) Akik közelebbről ismerték, nagy intelligenciájú, szerény, de határozott és mély meggyőződésű emberként jellemezték.

Raffarin miniszterelnök Krasucki halála alkalmából tett nyilatkozata szerint „olyan személyiség volt, aki sok francia munkásnak adta vissza a reményt és a harc értelmét”.

2003. január 24-én Montreuilben hunyt el. Hamvai a Père Lachaise temetőben, a kommunárok falával szemben nyugszanak.

Henri Krasucki munkái

Syndicat et lutte de classes. Ed. Sociales, Paris, 1969.

Syndicat et socialisme. Ed. Sociales, Paris, 1972.

Syndicat et unité. Ed. Sociales, Paris, 1980.

Un syndicat moderne? Oui. Essidor/Ed. Sociales, Paris, 1982.

Róla szóló írások

Nicolas Tandler. Un inconnu nommé Krasucki. Table ronde, Paris 2004.

L'Humanité, 2003. január 27., 28.

J. Nagy László

✱

Kuroń, Jacek (1934–2004)

Jacek Kuroń, a mai Lengyelország legnépszerűbb baloldali politikusa 1934. május 3-án született Lvóvban, a háború előtti Lengyel Szocialista Párthoz (Polska Partia Socjalistyczna – PPS) kötődő, szocialista meggyőződéséről ismert családban. Ehhez a meggyőződéséhez haláláig hű maradt.

1952-ben, középiskolai tanulmányainak végén lépett be a Lengyel Egyesült Munkáspártba (LEMP Polska Zjednoczona Partia Robotnicza). Rövide-

sen a párt ifjúsági szervezetének, a Lengyel Ifjúság Szövetségének (Związek Młodzieży Polskiej – ZMP) függetlenített munkatársa lett. Azonosult a kommunista ideológiával. Ha – mint ez megesett – a hatóságok politikájának visszásságaiba ütközött, igyekezett helyesbíteni ezeket.

Kilenc hónappal később mindkét említett szervezetből kizárták, „túlhajtott kritizálgatás” címén. Néhány, a Lengyel Cserkészszövetség (Związek Harcerstwa Polskiego – ZHP) vezetőségében eltöltött év után, az 1956-os lengyel „olvasás” idején újra belépett a LEMP-be. Új reményei azonban később nem igazolódtak. 1964-ben – a régihez hasonló indoklással – ismét kizárták mind a pártból, mind az ifjúsági szövetségből.

1965-ben Karol Modzelewskivel közösen „Nyílt levél a párthoz” címmel elemzést készítettek és köröztek. Erre már letartóztatás volt a válasz. Három év börtönre ítélték. Kettőt le is ült, 1967-ben szabadult.

Kuroń még diákéveiben, a Varsói Egyetemen politikai vitaklubot alakított. Ennek a betiltása után Modzelewskivel magánsemináriumot hozott létre. Röpiratot is szerkesztett, amelyben az államhatalom jellegét bírálta. 1968-ban a tekintélyuralmi rendszer elleni diáktiltakozás vezéralakja lett. Védelmébe vette a diákokat, akiket politikai okból kizártak különböző oktatási intézményekből. Megtorlásként megvonták aspiráns-ösztöndíját. Később ismét alkalma volt megtapasztalni keményebb megtorló intézkedéseket is: több ízben lefogták és bebörtönözték.

Kuroń tevékenysége mind élesebb politikai jelleget öltött. 1975-ben részt vett abban az akcióban, amelynek részesei tiltakoztak az ellen, hogy a Lengyel Népköztársaság alkotmányán antidemokratikus módosításokat eszközöljenek. A legélesebben a LEMP vezető szerepéről szóló paragrafus betöltése ellen léptek föl. Egyik kezdeményezője volt az ez ügyben a Szejmhez benyújtott, 59 értelmiségi által aláírt Nyílt levélnek.

Később tevékenysége mindinkább a munkások megmozdulásaihoz kapcsolódott. 1976-ban, amikor az ipari üzemekben megindult a tiltakozási hullám, és a munkások tüntetéseit kíméletlenül szétszórták, aláírta 14 értelmiségi levelét. Ezek támogatták a munkások sztrájkjait, és tiltakoztak az ellen, hogy rendőri erőket vessenek be velük szemben. Egyik alapítója volt a Munkásvédelmi Bizottságnak (Komitet Obrony Robotników – KOR). Ez a bizottság mozgalmat indított az emberi jogokért és a sajtószabadságért. Amint a Szolidaritás (Solidarność) egyik vezetője (Zbigniew Romaszewski, aki ma szenátor) visszatekintve megállapította róla, „Kuroń személyesítette meg a társadalmi aktivitás nagy energiáját, dinamikus erejét; ő lett az új ellenzék atyja.”¹⁹

¹⁹ Kuroń – Wspomnienia–suma. Informacyjna Agencja Radiowa. 2004. június 17.

Kuroń lakása operatív központtá lett: itt gyűjtötték össze és innen adták tovább az értesítéseket a lengyelországi üldözés eseteiről. Jacek címét és telefonszámát kiáltották oda a járőröknek azok, akiket a biztonsági szervek a tüntetéseken, röplaposztogatás közben vagy ellenzéki irodalom terjesztéséért az utcán lefogtak. Közben Jacek előadásokat tartott a „repülő egyetemen”. Részt vett a tiltakozó éhségstrájkokban is, amelyekre 1978. októberében templomokban került sor.

1980-ban, mint a Szolidaritás vezetőségének tanácsadója, a szervezet egyik fő stratégája lett. Egyben szervezte is ennek a Kelet-Közép-Európában legnagyobb erejű demokratikus ellenzéki tömegmozgalomnak különböző szerkezeti elemeit. Közben megtalálta a módját annak is, hogy nyilvánosan kifejtse a véleményét az általa éppen legfontosabbnak tartott kérdésekről. Az erők egyesítésére hívott föl, „a Lengyel Népköztársaság megjavítása” ügyéért.

Lech Wałęsa, a Szolidaritás vezére így jellemezte akkoriban játszott szerepét: „Nélküle 1980 augusztusa és a III. Lengyel Köztársasághoz való átmenet lehetetlen vagy hosszú-hosszú időre valószínűtlen maradt volna.”²⁰ S a gondolatot így folytatta: „Kuroń nélkül nem tudtuk volna létrehozni azt az alapot, amelyre a Szolidaritást fölépíthettük. Kuroń az én útválasztásomra is hatott. Akkoriban az Őszövetség elvének a híve voltam: «szemet szemért, fogat fogért», pisztoly után kapkodtam. De ő nem volt cowboy-típus. Meggyőzött, hogy békésebb eszközökkel kell cselekedni.”

Az országban azonban nőttön-nőtt a feszültség. 1981. december 13-án rendkívüli állapotot vezettek be. Jacek Kurońt az elsők közt internálták. 1982-ben pedig le is tartóztatták, a fennálló rendszer megdöntésére irányuló tevékenység vádjával. 1984-ben, a rendkívüli állapot föloldása után szabadult – amnesztiával. Ez volt az utolsó börtönidőszaka, de ellenzéki tevékenységéért összesen mintegy kilenc zárkában töltött évvel fizetett.

Tevékeny részesévé lett a sorsfordító „kerekasztal-tárgyalásoknak”. A társadalmi rendszerváltó folyamat egyik főszereplője volt. Wałęsa így emlékezett erre: „Amikor a kerekasztal-tárgyalások előkészítése folyt, Czesław Kiszcak tábornok követelte, hogy néhány ember ne vehessen részt a tárgyalásokon. Köztük volt Kuroń is. Emiatt a tárgyalásokat elhalasztották. Én viszont világosan vettem föl a kérdést: Kurońnak ott kell lennie, kész, pont. Nélküle nem lesz megállapodás.”²¹ És Wałęsa, aki, saját szavaival, „a szocializmust erővel akarta megdönteni”, kompromisszumra jutott a hatóságokkal – megszületett a megállapodás.

²⁰ Jacek Kuroń nie zije słowo. *Polski Gazeta Wroclawska*, 2004. június 18.

²¹ Walesa, Lech: Smierc idealisty. *Wprost*, 2004. június 25.

Az 1990-es évek első felében Kuroń továbbra is tevékenyen részt vett az ország életében. A politikusok népszerűségi listáin rendszeresen az első három között volt. Kétszer választották meg Szejm-képviselőnek. 1991–1994 között alelnöke volt a Demokratikus Szövetségnek (Unia Demokratyczna – UD), 1994–1995-ben pedig utódszervezetének, a Szabadság Uniójának (Unia Wolności – UW). Kétszer kapott miniszteri feladatot: Tadeusz Mazowiecki és Hanna Suchocka kormányában. Mikor először kapott ilyen fölkérést, ezt jegyezte föl naplójába: „Hogy valaki ilyen körülmények között a munka, a bér és a szociálpolitika ügyeiért felelős miniszter legyen (ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy munkanélküliség- és nyomorügyi miniszter, a szociálpolitika-nélküliség minisztere leszek), ahhoz egy őrült vagy egy öngyilkos kellett.”²² Azért a felkérést végül elfogadta, és posztján mindent megtett, amit adott eszközeivel képes volt megtenni. Kedvenc mondása ez volt: „Ha az embereket nem tudjuk boldoggá tenni, legalább tegyük őket kevésbé boldogtalanná.” A nagyvárosokban a szegények megsegítésének egyik legnépszerűbb módja a „sokterápia” időszakában a meleg leves osztása volt, amelyet gyakran föltúrt újjú farmerfelsőben, hatalmas merőkanállal maga mért. Ez az ingyenes étel a „Kuroń leveše” nevet kapta. Az ő kezdeményezésére sok nélkülöző kapta meg az „SOS-segélyalap” adományait. Az emberek a legkülönbözőbb ügyekben közvetlenül fordultak hozzá, és ajtaja mindig nyitva volt.

1995-ben, az elnökválasztás idején az UW elnökjelöltje volt, és harmadikként futott be.

Később már nem vállalt közvetlen politikai szerepet, és nem kormány jellegű tevékenységbe kezdett. Jó néhány magas állami kitüntetést kapott: a lengyel Fehér Sas Érdemrendet, a francia Becsületrendet, a német Szolgálati Keresztet, az Ukrán Bölcs Jaroszláv Rendet.

Kuroń alkotói életműve több tucat kiadványt számlál. Ezek között ott van két, életrajzi jellegű írása. Az egyik a „Hit és bűn. A kommunizmushoz és a kommunizmustól” címet viseli. Legutóbbi betegsége alatt befejezett könyvének, a „Cselekvés”-nek ezt az alcímet adta: „Ha nem mi formáljuk az életünket, ő fog uralkodni rajtunk.” Kuroń ebben a munkában másoknak is tovább akarta adni azt az érzését, hogy „Lengyelországban valami nem sikerült”. Vagyis részt vett az átalakításokban, amelyek nem oda vezettek, ahova ő, mint baloldali meggyőződésű ember, jutni szeretett volna. Leginkább az egyenlőtlenségeknek, a „felesleges munkáskezek” számának a gyors növekedése aggasztotta, ami a fiatal nemzedéket megfosztja a méltó élet lehetőségétől. A politikai realitásokat, a politikai osztály beállítottságát kőkemény kritikával illette; mint mondta, „hármassal” vagy éppen

²² *Nowaja Polska*. Moszkva, 2004., 7–8.sz.

„kettes alá” osztályzatot érdemel. Úgy látta: tagjait túlságosan a maguk karrierje foglalkoztatja, és hiányzik az elképzelésük arról, hova tartanak, és hova vezetik az országot.

Miközben Lengyelország hevesen eltaszította magától a totalitárius rendszer hagyatékát, és politikai erőinek a színeke jobbra tolódott, Kuroń mint Antoni Macierewicz, a jobboldal egyik Szejm-képviselője mondta – mindvégig a szocializmus eszméjének a jegyében gondolkodott, figyelmen kívül hagyva jó néhány harcostársának a tiltakozását emiatt. Az, hogy ő, Wałęsa megállapítása szerint, a baloldali meggyőződés következetes harcosa maradt a baloldali eszmék és politika eltorzulásának a korában, óriási egyéni tragédiája volt. Az első „kerekasztal utáni” nem kommunista miniszterelnök, Tadeusz Mazowiecki mondta: Kuroń személyes vereségének tekintette, hogy sok minden, amiről álmódott, nem valósult meg az új Lengyelországban. Elmúlt életének a megrázkódtatásai, nem kevésbé a valóságnak azok a gyötrő ellentmondásai, amelyek az egyszerű emberekre katasztrofálisan nehezedtek, és amelyekkel mindig aggódó szívvel és nyílt siskrostéllyal nézett szembe, aláásták az egészségét. Figyelmeztető jelzéseket adott a szíve („sorba kellett állnia” kardiosztimulátor beültetéséért), a tüdeje, a veséje. Ekkor sem feledkezett azonban meg arról, hogy hivatása van: segítséget vinni azoknak, akik szenvednek a nyomortól és rászorulnak a támogatásra.

Az utolsó időszakban ismételt és következetesen föllépett az iraki háború ellen, érzékelve a belőle származó, szűnni nem akaró bajokat és a vállalkozás távlattalanságát. A másik, figyelmét erősen fölkeltő jelenség az alternatív globalisták mozgalma volt: legelőször is az a törekvésük, hogy rátaláljanak a globalizáció olyan változatára, amelyben enyhülnek a tömegek számára pusztító hatásai. Mind gyakrabban kórházi tartózkodásainak szüneteiben hozzálátott egy új hálózat, az Emberek Jogaiért Küzdő Állampolgári Mozgalom megszervezéséhez. Sok embernek megadta házi telefonját és lakcímét, hogy fölkereshessék javaslataikkal. Majd újra kórházba került, ahol minden erejét összeszedte, hogy az orvosok által engedélyezett napi 20 perc munkával gépbe diktálja utolsó könyvét, amelyről azt mondta, hogy „hagyaték az unokák Köztársaságának”.

2004. június 17-én, a soron lévő dialíziskezelés során kómába esett, ahonnan az orvosok már nem tudták visszatéríteni. A halála utáni napon a sziléziai munkásrégió legnagyobb példányszámú lapja, a *Trybuna Śląska* ezt írta róla: „A lengyel politikusok 90 százaléka nem élvez olyan tiszteletet, mint Jacek. És ez nemcsak azért van így, amit tett, hanem azért is, amilyen ember volt.”²³ Kuroń persze nemcsak politikus volt. Ő maga így be-

²³ *Trybuna Śląska*, 2004. június 18.

szélt erről: „Nem akarok politikus lenni. Nem szeretek az lenni.”²⁴ Aktív társadalmi szereplő volt, tömegmozgalmak vezetője és néptribun, politikai közíró és gondolkodó. A mindennapok gyakorlatában pedig jó és bölcs ember, aki óriási erkölcsi és emberi tekintélynek örvendett, mint az átmenet gyötrelmeitől szenvedő egyszerű emberek millióinak legkövetkezetesebb védelmezője.

Végül befejezésül álljanak itt Aleksander Kwaśniewskinek, a Lengyel Köztársaság elnökének szavai: „Lehetetlen leírni – mondta –, mekkora szolgálatot tett Jacek Kuroń a demokráciához és a szabadsághoz vezető lengyel úton. A helyet, amelyet betöltött, amiatt foglalhatta el, amit tett: hogy a demokrácia, hogy Lengyelország, hogy a világ igazságosabb legyen, hogy ne legyenek kitzasztott emberek, hogy megszűnjenek a szegénység, az elveszettség óriási szférái. Nem sok olyan ember van, különösen nem a politika és a társadalom küzdőterén tevékenykedők között, akik egyszerre foglalnak el jelentős helyet mind a történelemben, mind a lengyel nők és férfiak szívében. Jacek Kuroń ilyen ember volt.”²⁵

Nyikolaj Buharin–Inesza Jazsborovszkaja

✱

Miller, Arthur (1915–2005)

Arthur Miller színdarabjait, illetve filmre is adaptált munkáit a magyar közönség is jól ismerhette. A „Salemi boszorkányok” című filmje egy generáció számára feledhetetlen kiállítás volt a mccarthyizmus és a „vörös boszorkány üldözés” ellen. Az alkotó a napokban meghalt. Ezúttal néhány megemlékező cikkből közlünk részleteket, ezzel búcsúzik tőle az Évkönyv is.

1. A BBC magyar szerkesztőségének megemlékezése (részlet)

Arthur Miller Amerika legnagyobb színműírója volt a háború utáni időkben. Behatolt az amerikai álom mélyére, és megmutatta sötét oldalait. Egyúttal az egész világ egy nemzedéke emlékezetéből kitörölhetetlen színdarabokat alkotott.

Egyik legjobban ismert műve „Az ügynök halála” volt, amelyet annakidején Tímár József alakítása tett feledhetlenné. 1949-ben mutatták be Philadelphióban. A darab lényege, hogy az újvilág kapitalizmusa ho-

²⁴ Vival, 2000. december 4.

²⁵ Przegład, 2004. június 27.

gyan roppantja össze a kisembert és álmait. Miller egy pillanat alatt híres író lett.

New Yorkban született 1915-ben. Apja a nagy gazdasági világválságban ment tönkre. Korábban egy ruhagyár tulajdonosa volt.

Miller sokféle munkát végzett, hogy biztosíthassa tanulmányainak folytatását az egyetemeken. Kezdetben újságírónak készült. Akkor radikalizálódott politikailag. Egyik első színdarabjában a II. világháború korának állított emléket. Millert már akkoriban azzal támadták, hogy hazafiatlan. Miller azzal válaszolt, hogy csak az igazságot mondta ki. Ezután következett a McCarthy-korszak és az antikommunista boszorkányüldözés. Millert is beidéztek „az Amerikaellenes Vizsgálóbizottság” elé, de ő megtagadta, hogy kommunista barátait, illetve a szimpatizánsokat megnevezze. Kimondta: úgy véli, hogy egy írónak nem kell besúgóvá lennie ahhoz, hogy az USA-ban szabadon dolgozhasson. Ebből a korszakból származik a nevezetes „Salemi boszorkányok”, amelyben a tömeghisztéria elszabadulását mutatta be.

Nagyon sokan meglepődtek, amikor 1956-ban összeházasodott Marilyn Monroe-val. 1961-ben házasságuk felbomlott, és Miller csakhamar új házasságot kötött.

Miller az utóbbi időben „kiment a divatból”. Ő maga ezt azzal magyarázta, hogy a Broadway eluralta az olcsó kereskedelmi divathullám. Hangsúlyozta: „Úgy vélem, hogy a dolgok rossz irányba mennek.” Nagy-Britanniában viszont változatlanul csodálták, és 1995-ben egyik színdarabját még „az év legjobb műve” kitüntetéssel is díjazták.

Miller még Kína számára is kaput nyitott: színdarabot írt a „kulturális forradalomról”, amelyet sokhelyütt kedvezően fogadtak. Hagyatéka pontosan az, hogy mind a mai napig a világon valahol játsszák valamelyik színdarabját. Minden sztársága mellett és amellet, hogy elnyerte a Pulitzer-díjat is, Miller mindig is provokatív rákérdező maradt, akit a társadalom bajai érdekeltek. A szeptember 11-i katasztrófa után hangsúlyozta, hogy ez az egész emberiség elleni akció volt. Sztálin és a náci óta minden, ami a valóságban történt, túltett az irodalmi képzeleten.

Miller kifejezte véleményét, miszerint kételkedik George Bushnak abban a képességében, hogy kezelni tudja a válságot. Arra is figyelmeztetett, hogy az új háborús lépések magukat az amerikai szabadságjogokat is veszélyeztetik.

Miller munkáiban és személyében is maga volt az integritás; nem ismer- te el a hivatalosan meghirdetett amerikai értékek igazságát.

Forrás: BBC, 2005. február 11.

✱

2. Arthur Miller, az ember, aki fel tudott állni (részlet)

Arthur Miller, a híres író február 10-én, 89 éves korában meghalt. Közben a sajtó széles körben búcsúzik a nagyra tartott írótól, elfelejtik megemlíteni, hogy az 1950-es években a McCarthy-bizottság elé idézték, és megpróbálták rávenni, hogy nevezze meg kommunista barátait. Egyévi felfüggesztett büntetést kapott „a bizottság megsértése” miatt, és 500 \$ megfizetésére ítélték. Egy ideig színdarabjait a színházigazgatók nem is merték bemutatni. Erre csak akkor vállalkoztak volna, ha Miller hajlik a szövegváltoztatásra és a hivatalos Amerikát „sértő részek” kihagyására. Egyik legemlékezetesebb színműve, a „Salem-i boszorkányok” 1953-ban került bemutatásra. 1956-ban Miller csatlakozott azokhoz, akik az emberi méltóság nevében elutasították a mccarthyizmust.

Forrás: Spark 2005. március 7. (A Spark kifejezetten baloldali amerikai orgánus, amely címében jelzi, hogy munkás- és forradalmi párt megteremtésére törekszik Amerikában. A cikk egyébként felsorolja azokat, akik annakidején a mccarthyizmus áldozataivá lettek.)

*

3. Arthur Miller színdarabíró 2005. február 10-én meghalt.

Miller ifjúságában asztalosként kereste kenyerét. 1987-ben megírta önéletrajzát. Úgy vélte, hogy csak akkor van értelme megírni egy színdarabot, ha az gondolatot tud ébreszteni a közönségben, és hatni tud rá. Miller arra törekedett, hogy ráébredje az embereket az igazságokra, amelyeket félig maguk is tudtak, de egészében mégsem akartak elfogadni és elismerni.

Forrás: Arthur Miller, playwright, died on February 10, aged 89. Economist, 2005. február 17.

*

4. Arthur Miller, a legendás amerikai színdarabíró halott (részlet)

Miután megírta „Az ügynök halálát”, amely híressé tette, Arthur Miller mindig a társadalmi kérdésekkel és a társadalmi lelkiismerettel foglalkozott. 33 éves korában már a Broadway-i színházak „óriása” lett. Ugyanekkor háromszoros díjat „könyvelhetett el”, többet között a Pulitzer-díjat is. Az 1953-ban írott „Salem-i boszorkányok”, majd az ugyancsak ekkortájt írt „Pillantás a hídról”, amely az emberi szenvedélyeket jelenítette meg, rendkívül népszerű szerzővé tették. Későbbi művei soha nem érték el ezt a szintet, noha ezután még 17 színdarabot írt.

Miller a színműveken kívül a média más formáit is messzemenően kihasználta. Filmforgatókönyveket is írt, főként amikor Marilyn Monroe-val

élt együtt. 1987-ben megírta önéletrajzát: „Timebends: A Life.” Írásai politikailag élete végéig egyértelműen elkötelezettek voltak.

Forrás: The New York Times, 2005. február 11.

A Millerről szóló megemlékezéseket Pach János juttatta el hozzánk

✱

Rol-Tanguy, Henri (1908 – 2002)

Az Ellenállás hőse, a Párizst felszabadító partizánok parancsnoka 1908. június 12-én született az Óceánhoz közeli, nyugat-franciaországi Morlaxban. Anyja mosónő, apja halászhajókon szolgáló, kikötőről kikötőre vándorló tengerésztiszt. Henri 13 éves korában elhagyja az iskolát, és távirászként dologozik, majd gépszereelő tanonc Brestben, ahol a család akkor él.

Anyja 1923-24 telén a két gyerekkel Párizsba megy, és a Renault gyárban dolgozik. 1925-ben Henri is itt talál munkát, s itt lép be a Francia Kommunista Párt (FKP) ifjúsági szervezetébe. Ám nem telik el egy év, s már el is bocsátják, mert rész vett az üzemben szervezett sztrájkban. Ilyen indokkal később is többször kerül az utcára. Nehéz anyagi helyzete ellenére sem mond azonban le sportszervevényéről, a kerékpározástól: 1925-1927 között tagja a Nemzetközi Sportklub első osztályú kerékpárcsapatának. (Később, az illegális éveiben szinte kizárólagos közlekedési eszköze a kerékpár.) Antikolonista és pacifista meggyőződés által vezérelve 1926-ban nem jelenik meg a sorozóbizottság előtt. 1925-1926-ban az FKP erőteljes kampányt folytat a Marokkóban dúló gyarmati háború ellen.) Tizenöt hónap után azonban a hatóságok rátalálnak, és az algériai Oranban állomásozó bennszülött gyalogsághoz vezénylik. Két évvel később „kiváló katonaként” szerel le...

Visszatérve bekapcsolódik a forrongó ország politikai és szociális harcaiba. Csatlakozik a háborúellenes Amsterdam-Pleyel mozgalomhoz, s részt vesz az 1934. februári nagy antifasiszta tüntetésben. 1935-ben beválasztják Párizs város ifjúkommunista szervezetének a vezetőségébe, majd delegátus lesz az FKP-nak a népfrempolitikát szentesítő VIII. kongresszusán, 1936. januárjában. Aktív szervezője a népfremp választási győzelmét követő nagy sztrájkoknak²⁶ (üzemi küldött, a követelések megfogalmazója). 1936. októberében az Általános Munkásszövetség (a CGT) fémipari szervezete végrehajtó bizottságának a tagja, függetlenített munkatárs. Feladata az ifjúság körében végzendő munka irányítása. Később a Spanyol Köztársaság melletti szolidaritási kampányt szervezte.

²⁶ A sztrájkokról lásd A népfremp Franciaországban (1934-1938). Bp., 1985.

1937 februárjában André Marty,²⁷ a Komintern spanyolországi megbízottja kádereket kér az FKP-től. Így kerül Henri Tanguy Spanyolországba, ahol – kapitányi rangban – többnyire politikai biztosi feladatot lát el a nemzetközi brigádok különböző egységeinél. Az év végén néhány hónapra franciaországi tartalékállományba helyezik, de 1938 februárjában már újra Spanyolországban van: Villanueva de la Jarában a frankofon önkéntesek kiképző zászlóaljának politikai biztosa. A nyár folyamán részt vesz az ebrói offenzívában, június 18-án meg is sebesül. (A géppisztolygolyót élete végéig a testében hordja.) Októberben a nemzetközi brigádokkal együtt elhagyja Spanyolországot. Otthon a fémipari dolgozók szakszervezetében és az FKP párizsi körzetének vezetőségében végzi politikai munkáját.

1939-ben feleségül veszi Cécile Le Bihau-t, aki a CGT apparátusában gépiróként dolgozik. A négygyermekes anya hűségese harcostársa lesz az illegalitás nehéz éveiben is.

1939 áprilisában Henri Tanguyt is mozgósítják. 1940 nyarán hősiiesen áll helyt a harcokban, tetteit többször idézik napiparancsban. Augusztus 18-án leszerelik, másnap már Párizsban van. Szinte „beesik” az FKP egyik tanácskozására, ahol nyomban meg is bízzák a későbbi partizánegységek magvát alkotó, a nyilvános rendezvényeken fellépő párttagok védelmét biztosító „speciális szervezet” létrehozásával. Október 5-én, miután több társát letartóztatták – nem várva a párt utasítására – illegalitásba vonul, ahonnan csak a párizsi felkelés napjaiban, 1944 augusztusában lép ki. Társaival együtt eleinte elsősorban a lakosság anyagi helyzetének javításán munkálkodik. Fegyveres harcra ekkor még nem gondoltak. „Számomra nagyon távolinak tűnt mindaz, ami de Gaulle körül történt Londonban” – emlékezik vissza a háború után.

Az FKP-nak a világháború első szakaszával (1939-1941) kapcsolatos álláspontja („imperialisták egymás közti háborúja”) bénítólag hatott az ellenállás kibontakozására. De a patrióta szellem felkeltése sem volt könnyű, a lakosság még az összeomlás okozta sokk hatása alatt állt.

1940 végén, 1941 elején már gondoltak szabotázsakciók szervezésére. A fordulat 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni német támadás után következett be. Augusztusban, már a párt megbízásából, fegyveres csoportokat kezdenek szervezni a párizsi körzetben. 1942 elején országsszerte megalakulnak a párt Szabadcsapatok és Partizánok (FTP) nevű katonai egységei. Májusban letartóztatják közvetlen társait, majd novemberben ki is végzik őket. A rendőrség őt is azonosítja: „Veszélyes kommunista aktivista. A nemzetközi brigádok komiszárja. Jelenleg a központi terrorista szervezet egyik vezetője” – olvashatjuk a rendőrségi kartonon. Kivonják Párizsból, és a dél-

²⁷ Marty életútját lásd Évkönyv 1978.

nyugat-franciaországi Anjou-Poitou körzetébe küldik az ellenállás szervezésére. Innen 1943 márciusában jön vissza a fővárosba. Októberben az egyesült fegyveres ellenálló csapatok, a Belső Francia Haderők (FFI) vezérkarában a párizsi körzetet képviseli, amelynek a normandiai partraszállást megelőző napokban kinevezett parancsnoka lesz. Ekkor veszi fel a Rol nevet, emléket állítva ezzel egy Spanyolországban elesett társának.

Június elsején kiadott első parancsának lényegét meghatározza az első mondat: „A francia ellenállásnak harcolnia kell, vagy megsemmisül.” Szabotázsakciók fokozására, izolált német járőrök, kollaboráns franciák megsemmisítésére szólít fel. A partraszállás után az ellenállók tevékenysége megélelnkül, a lakosságot is forrongás keríti hatalmába. Augusztus elején sztrájkba lépnek a vasutasok, őket 13-án a csendőrség, 15-én pedig a rendőrség követi. Az általános mozgósítást, vagyis a felkelést elrendelő parancsát augusztus 18-ról 19-re virradó éjjel főhadiszállásán, a Denfert-Rochreau-i metróállomás földalatti helyiségeiben szerkeszti meg. (Felesége, a Belső Francia Haderők – FFI – hadnagya gépeli le.) 19-én minisztériumokat, nyomdákat, kerületek polgármesteri hivatalát és a Prefektúrát is elfoglalják a felkelők. 19-ről 20-ra virradó éjjel Nordling svéd konzul fegyverszüneti megbeszélései megzavarnak egyes felkelőket, a többség azonban folytatja a harcot. Rol-Tanguy is erre szólít fel, amikor értesül a tudta nélkül folytatott megbeszélésekről: „Amíg a németek Párizsban vannak, a parancs az, hogy harcoljunk ellenük.” Osztagai barikádokat emelnek, kemény harcokat folytatnak a Saint-Michel tér környékén. Rol-Tanguy futárok útján kapcsolatba lép a szövetséges csapatokkal, amelyek parancsnoka, Bradley tábornok augusztus 22-én utasítja Leclerc tábornokot, hogy a 2. (francia) páncélos hadtesttel vonuljon Párizs ellen. Az első egység 24-én este fél 10-kor érkezik a Hôtel de Ville elé. Fél óra múlva ott van Rol-Tanguy is. Másnap a németektől von Holtitz tábornok, francia részről Leclerc írja alá a rendőrprefektúrán a kapitulációs okmányt. A jelen lévő Kriegel-Valrimont, az Ellenállás Nemzeti Tanácsa katonai bizottságának az FKP által delegált tagja javasolja, hogy Rol-Tanguy is írja alá. Leclerc szerint „a párizsi francia haderők parancsnoka” megfogalmazás, amely az okmányban szerepel, képviseli az FFI regionális vezetőjét is. Maga Rol-Tanguy is így látta. Amikor a Montparnasse pályaudvarra, Leclerc főhadiszállására Holtitz-cal együtt nyitott gépkocsiban megérkeznek, Kriegel-Valrimont újra előáll javaslatával. Támogatja ezt Chaban-Delmas, a Francia Nemzeti Felszabadító Bizottság katonai koordinátora is, s Leclerc is beleegyezik. Ekkor Leclerc segédtszítja, az okmány szerkesztője kézzel belejavít a géppel írott szövegbe, és Leclerc neve elé odaírja: „Rol ezredes, az Ile de France-i FFI parancsnoka”. Ezután Rol-Tanguy is aláírja a történelmi okmányt. A

pályaudvarra érkező de Gaulle is jóváhagyja a módosítást, s gratulál Leclercnek és Rol-Tanguynak. (A tábornok erről megemlékezik „Háborús emlékirataiban” is.)

1945. június 18-án de Gaulle Rol-Tanguyt a „Felszabadítás társává” fogadja. Ebben a kivételes elismerésben azok részesültek, akik kiemelkedő szerepet játszottak az Ellenállásban, összesen 1059-en.

Rol-Tanguy a hadseregben marad, s részt vesz a németországi harcokban. Egy ideig Koblenz katonai kormányzója, majd a kommunista François Billoux hadügyminiszter kabinetjében dolgozik. 1947-ben, miután a kommunistákat kizárják a kormányból, Rol-Tanguyt szolgálati állományba helyezik. 1962-ben történt nyugdíjba vonulásáig nem fejt ki különösebb politikai tevékenységet. Ezután viszont aktivizálódik. Először is kéri a tagkönyvét, amellyel addig – bármily furcsa – nem rendelkezett, bár a pártot addig is a tagdíjnal nagyobb összeggel támogatta. 1987-ig tagja a központi bizottságnak. 1994-ben, Párizs felszabadításának 50. évfordulóján a Becsületrend tiszti keresztyével tüntetik ki. (Felesége – szintén az Ellenállásban játszott szerepéért – 2003-ban kapja meg a lovagi fokozatot.)

Rol-Tanguy közvetlen ember volt, szívesen beszélgetett. Különösen jól érezte magát a nemzetközi brigádok tagjainak találkozóin. Az interjút viszont kerülte, a kelet-európai rendszerváltásról sem mondott nyilvános véleményt. 2002. szeptember 8-áról 9-ére virradó éjjel hunyt el Montreuilben. Hozzátartozói, elvtársai itt búcsúztak tőle. A hivatalos, miniszterek, politikusok jelenlétében, katonai tiszteletadással folytatott állami gyászszerzés az Invalidusok udvarán zajlott. Gyászbeszédében Jacques Chirac köztársasági elnök „az Ellenállás nagy alakjának, forró hazafinak, felejtethetlen események cselekvő részesének és tanújának” nevezte.

2004 augusztusától, Párizs felszabadításának 60. évfordulójától a főváros egyik sugárútja viseli a nevét. Hamvai a Loire et Cher megyei kis településen, Monteaux-ban nyugszanak.

Rol-Tanguy írásai:

La Résistance, chronique illustrée 1930-1950. 2., 3., 5. kötet. Előszó. Livre club Diderot, Paris, 1976.
Des brigades aux FFI. Cahiers d'histoire de l'IRM. 29. sz. (1987) 77-106. old.
Libération de Paris. Les cent documents. (Társszerző: Roger Bourderon.) Hachette, Paris, 1994.

Róla szóló írások:

Bourderon, Roger: Rol-Tanguy. Editions Tallandier, Paris, 2004.
Kriegel-Valrimont, Maurice - Biffaud, Olivier: Mémoires rebelles. Paris, 1999.
Chaban-Delmas, Jacques: Mémoires pour demain. Paris, 1997.
Humanité, 2002. szeptember 10., 13., 14.

J. Nagy László

A MUNKÁSMOZGALOM TÖRTÉNETÍRÓI

Badia, Gilbert (1916–2004)

1916-ban született emigráns spanyol családban. Életútja egyszerre volt a militáns újságíróé és az egyetemi oktatóé. Badia egyúttal számos munka fordítója is volt. Többek között Marx és Engels munkáit, valamint Brecht írásait is fordította franciára.

Egyetemi hallgatóként még a náci Németországban tanult, ahonnan politikai megnyilvánulásai miatt hamar kiutasították. Badia egy ideig a német emigránsok körében mozgott, majd innen 1940 után egyenesen csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz.

A háború után a Louis Aragon¹ irányította *Ce Soir* újságnál dolgozott. Egyúttal liceumi tanárként kereste a kenyerét az előkelő Charlemagne középiskolában. Egyetemi karrierje 1965-ben kezdődött, amikor az Algír-i egyetemen megalakította a német tanszéket. 1967-től már franciaországi egyetemeken tanított, 1969-től pedig a Vincennes-i egyetemen volt professzor (ezt az egyetemet később a párizsi egyetemhez csatolták. Kutatásai elsősorban a német munkásmozgalomra irányultak. Nagyobb munkát írt a spartakistákról. Ezen belül különös gonddal foglalkozott Clara Zetkin és Rosa Luxemburg² életművével és írásaival. E kérdésekről nagyon pontos, alapos életrajzi művet is megjelentetett.

Badiát az emberek mégis elsősorban mint a jelenkori Németország történetíróját ismerik. Erről először 1962-ben jelentetett meg monográfiát. 1987-ben újabb munka jelent meg, amelynek Badia csak az egyik szerzője. A könyv többi alkotója is baloldali gondolkodású volt. Ebben a kötetben Badia kritikusan eltért 1962-es írásától. Társszerzőként Badia dolgozta fel a Weimari Köztársaság, illetve a Harmadik Birodalom történetét is.

Az 1970-es évektől a Paris-8 egyetemen új tanszéket alapított a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) történetének tanulmányozására, amiről Franciaországban általában nagyon kevés ismerettel rendelkeztek. Badia e korszakon belül különös figyelmet fordított a szocialista munkásmozgalom törekvéseinek megelevenítésére. E kérdések tanulmányozására külön folyóiratot is alapított.

¹ Aragon életútját lásd Évkönyv 1985.

² Zetkin életútját lásd Évkönyv 1982., Luxemburgét 1998.

Badia antifasiszta meggyőződése is magyarázza, hogy nagy gonddal dolgozta föl a náci Németországból Franciaországba menekült német emigránsok történetét és tevékenységét.

Természetesen ezt a történetet folytatta már a német megszállás, illetve a vichy-i Franciaország éve is, amikor a német emigránsok egy része már koncentrációs táborokba került. 1979-ben e kérdésről könyvet jelentetett meg, 1984-ben pedig újabb feldolgozásban írta meg „Hitler üldözötteinek” (Les Bannis de Hitler) történetét.

Badia egyetemi szemináriumainak szelleme rendkívül közvetlen és demokratikus volt. Minden szellemi irányzat számára nyitott volt, ami sokakat meglepett, így a Németországból érkezett hallgatók egy részét is. Minderről többen írásban is megemlékeztek.

2004. november 4-én halt meg.

Jérome Vaillant

Forrás: Le Monde, 2004. november 10.

Szerkesztőségi kiegészítés: Badia néhány írása magyar nyelven is napvilágot látott. A legismertebb „Németország tegnap és ma” című, nagy terjedelmű könyve (Budapest, 1965). Egy írása a német emigránsok párizsi éveiről is megjelent, „A Népfront Franciaországban” (1934–1938) című kötetben (Budapest 1995). Címe: Kísérlet a német népfront létrehozására Párizsban (1935–1939). 269–284. old. Ezt eredetileg a Cahiers d’Histoire de l’Institut des Recherches Marxistes c. folyóirat 1981. 7. (október-decemberi) számában tette közzé.

✱

Chambelland, Colette (1930–2003)

Colette Chambelland egyetemi évei után nagyon hamar a Musée Social az elsősorban a francia munkásmozgalom történetének, illetve a szociális problémák kutatásának forrásait speciális őrző könyvtár vezetője lett. E kis könyvtár egyébként a francia élvonalbeli kutatók központja volt. Colette kis munkaszobája valóságos szalon lett, ahol megfordultak olyan kutatók, mint Jean Maitron, Colette Audry, Georges Haupt.³ Colette maga is a francia szindikalista mozgalom nagyszerű ismerője és kutatója volt: részint apjának, Maurice Chambelland-nak⁴ tisztelője és szellemi örököse, élettörténeket megírója, másrészt a francia munkásmozgalom egyik legbefolyásosabb, ellentmondásos és kalandos életű vezetőjének, Pierre Monattenak⁵ egyik életrajzírója. Mint a könyvtár egyik új vezetőjének és Colette örökö-

³ Jean Maitron életútját lásd Évkönyv 1990., Audryét 1991., Hauptét 1998.

⁴ Maurice Chambelland életútját lásd Évkönyv 2003.

⁵ Pierre Monatte életútját lásd ebben a kötetben.

sének, Françoise Blum-nak a megemlékezése is kiemeli, Colette egyik fő jellemvonása pontosan ez a szellemi hűség volt a szindikalizmushoz. Ennek megfelelően nem volt egyik pártnak sem a tagja, de nagyon jó baráti kapcsolatban volt azokkal, akik lehettek kommunisták vagy szocialisták, de kétségtelenül magát a munkásmozgalom ügyét és történetét szolgálták. Ilyen alapon baráti köre rendkívül széles volt. Ismeretei pedig szinte végtelenek. Bárki kereste fel a kis könyvtárat, azonnal tudott segítséget nyújtani, fejből megmondta, mi hol van a könyvtárban, kis szobájában pedig külön őrizte a történelmi elit folyóiratokat. Ezek között persze ott volt mind a hajdani *Le Socialiste* újranyomott kiadása, mind a hajdan Monatte és Maurice Chambelland szerkesztette *La Révolution prolétarienne*. Szerkesztőbizottsági tagja volt az egyik legrangosabb munkásmozgalom-történelmi folyóiratnak, a *Le mouvement social*-nak, de szerkesztőbizottsági tagja volt a *Cahiers de Georges Sorel*-nek is. Colette megbecsülése általános volt, és halála után (2003. október 28.) a könyvtárban külön emlékülést is szerveztek életművének alaposabb megismertetésére.

Colette annakidején megküldte az Évkönyvnek egyik írását, amelyben Jean Maitrontól búcsúzott, és amely meg is jelent.⁶

Colette a hatalmas könyv- és folyóiratanyag mellett bizonyos, nagy becsben álló személyek levelezését és archivális anyagait is gyűjtötte, külön dobozokban.

Könyvtárát igen sok egyetemi hallgató látogatta, akiknek tudását pillanatok alatt felmérte. Mielőtt leültette volna őket, mindig elbeszélgetett velük, és azután vagy kiszolgálta, vagy eltanácsolta őket.

Könyvtára nyitva állt a nyugdíjasok számára is (nem kellett fizetni a látogatásokért), akik rendszeresen ott olvasták a különféle napilapokat. Colette bizonyos fokig a nagy francia baloldali történész-nemzedék utolsó tagja volt, hiszen baráti köréből igen sokan már eltávoztak. Az bizonyos, hogy nagy úrt hagy maga után, azt a tudásmennyiséget és segítőkészséget kevesen fogják örökölni. E sorok írója évtizedeken át nagyon sokféle segítséget kapott tőle különféle munkákhoz.

Munkatársai közölték: Colette megtiltotta, hogy a lapok nekrológot közöljenek róla.

Irodalom:

Sindicalisme révolutionnaire et communisme. Les archives de Pierre Monatte. Présenté de Colette Chambelland et Jean Maitron. Paris, 1968.

Jemnitz János

✱

⁶ Colette írását Maitronról lásd Évkönyv 1990.

Françoise Blum: Megemlékezés Colette Chambelland-ról

Colette Chambelland ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely egyszerre folytatott tudósi és militáns mozgalmi tevékenységet. Nem aspirált sem akadémiai, sem egyetemi posztokra. Jean Maitron oldalán részt vett a francia Társadalomtudományi Intézet (Institut français d'histoire social) létrehozásában. Mint könyvtáros és mint a munkás- és szindikalista sajtó, az archívum és a könyvészeti anyag egyik legjobb ismerője, mindvégig nagy segítséget nyújtott az ismeretek terjesztésében. Colette mindvégig támogatta Maitron sokirányú munkásságát, beleértve híres életrajzi lexikon-sorozatát (Dictionnaire biographique), amelynek szerkesztőbizottsági tagja és egyik szerzője volt.

Sokan lehetünk hálásak a segítségért, amiért bevezetett minket e gazdag könyvtár anyagainak megismerésébe.

Colette-nek nagy érdeme volt abban is, hogy összegyűjtötte a régi nagy szindikalisták, Maurice Chambelland, Alfred Rosmer,⁷ Robert Louzon⁸ hagyatékát és Pierre Monatte levéltári forrásanyagának egy részét is. Ezen kívül a forrásanyagok hatalmas tömegét gyűjtötte össze a könyvtárban.

✱

Rodney Hilton (1916–2002)

Elhunyt 85 éves korában a XX. század egyik legkitűnőbb medievalistája.⁹ Vele elvesztettük a brit marxista történetírás egyik úttörőjét is. Hilton nagy érdeme, hogy rávilágított a középkori városok lakóinak életére, s egyben nagy figyelmet fordított mind a gazdasági, mind a szociális változásokra, az események és folyamatok dinamikájára.

Lancashire megyében, Middletonban született unitárius családban, s munkáspárti szellemi tradícióban nevelkedett. Középiskolát Manchesterben járta, majd a nevezetes Baliol College-ben, Oxfordban nyerte el egyetemi diplomáját. A Baliolban lett középkortörténész. Kiváló nevelők mellett megismerkedett a marxizmussal is, személyesen pedig Christopher Hill-lel¹⁰ is, Hilton az egyetemen a Labour Clubban is tevékenykedett, s

⁷ Rosmer életútját lásd Évkönyv 2002.

⁸ Louzon a *Révolution Proletarienne* c. folyóirat egyik szerkesztője, szerzője, és Colette Chambelland egykori megjegyzése szerint egyik legfontosabb szellemi mentora volt.

⁹ Rodney Hilton 1916. november 17-én született és 2002. június 7-én halt meg.

¹⁰ Hill életútját lásd Évkönyv 2005.

együttal Nagy-Britannia Kommunista Pártjának is tagja lett. Akkoriban Denis Healeyvel¹¹ dolgozott együtt. Ugyanekkor, az 1930-as évek végére készült EL a disszertációja, amelyet virtuóz munkának értékeltek. Ebben Lancashire agrárviszonyait dolgozta fel a XIII-XV. században, s kimutatta az agrárkapitalizmus kialakulását is. Hilton 1956-ban lépett ki a KP-ból, s ezután a New Leftet (Új Baloldalt) támogatta. Élete végéig egyértelműen és megvallottan marxista maradt.

A második világháború idején részt vett a harcokban és az átéltek egész életére nagy hatást gyakoroltak. Harcolt Észak-Afrikában, Szíriában, Palesztinában és Olaszországban. Szörnyű dolgokat látott, és sokféle embert ismerhetett meg a helyi lakosságból is. Közvetlenül megismerkedhetett a helybeli paraszttal, és medievalistaként is jól tudta hasznosítani mindazt, amit az ottani agrárviszonyokról megtudott.

1946-ban szerelt le és lett egyetemi előadó a Birminghami Egyetemen, ahol 1982-ig, nyugdíjba vonulásáig tanított. 1963-ban nevezték ki professzornak; kapott egy új speciális tanszéket a középkori társadalmi fejlődés oktatására. Az 1960-as évek végén az egész történeti tanszékcsoportnak ő lett a vezető professzora. Emellett folytatta kutatómunkáját is.

Hilton úgy tekintett a középkori paraszttal, mint akik tudtak gondolkodni, és meg is tudták szervezni magukat. Munkásságának elején, 1950-ben társszerzője volt egy munkának az 1381-es nagy felkelésről. Majd megjelentetett egy könyvet, amelyben több évszázadon át és több országban dolgozta fel a parasztfelkelések történetét, központban ugyancsak az 1381-es angol parasztfelkeléssel. Hilton John Ball és Wat Tyler egykori programjában jól átgondolt terveket látott, s ezzel nagyon különbözött azon történészekről, akik kevésbé rokonszenveztek a parasztfelkelésekkel. Hiltont ebben a véleményében nagyon megerősítették az 1960-as évek diákmozgalmi, hiszen 1968-ban a Birminghami Egyetemen is megmozdult az egyetemi diákság. Az 1970-es években Hiltonnak is új lökést adott a társadalomtudományok fejlődése, miközben ő változatlanul elsősorban a nagy úttörők munkáira támaszkodott, Marxra és Max Weberre.

1975-ben előadás-sorozatot tartott Oxfordban, amelynek szövege azután külön könyvben is megjelent (*The English Peasantry in the Later Middle Ages*, 1975). A parasztsággal foglalkozó munkáit mind a mai napig alapvetőnek ítélik.

Hilton később is lépést tartott az újabb tendenciákkal. Könyvet írt a nőkről az 1970-es években, és feldolgozta a Robin Hood-legendát, mint a népi mentalitás egyfajta megjelenését. Nagy figyelmet szentelt a városok fejlődésének.

¹¹ Denis Healey, a későbbi munkáspárti vezető és miniszter ifjúkorában kommunista volt.

désének és a parasztsághoz fűződő kapcsolatainak. Ez utóbbi összefüggésnek a korábbi évtizedekben csak kis figyelmet szenteltek. 1982-es nyugdíjba vonulása után gondos kutatásokat folytatott a városi fejlődésről; a városokat nem a kapitalista fejlődés kezdeteként tárgyalta, hanem a feudális viszonyok keretein belül helyezte el.

Hilton nagyon aprólékos munkát végzett. Ennek során mindenekelőtt levéltári forrásokra támaszkodott, és elsősorban Nyugat-Midland történetét dolgozta fel.

Hilton kezdeményezte, hogy egyetemén külön kutatót alkalmazzanak a középkori archeológia oktatására. Nagy aktivitást fejtett ki, amelynek során tanítványait is kutatásra készítette. Részt vett a posztgraduális oktatásban, és ennek során Angliában olyan elismerést szerzett, hogy ma külön birminghami iskoláról is beszélnek. Péntek esténként rendszeresen saját lakásán is oktatta posztgraduális tanítványait.

Hilton munkássága folytán a XX. század második felében megváltozott a kép a középkorról, szociális viszonyairól és a középkori emberek gondolkodásáról.

Forrás: The Guardian, 2002. június 10. Christopher Dyer: Rodney Hilton (részlet).

✱

Kreissler, Félix (1917–2004)

1917. augusztus elsején Bécsben született, még pontosabban a bécsi munkás külvárosban, Meidlingben. Már 17 éves gimnazistaként a szocialista ifjúsági mozgalom tagja volt, s fellépett az ausztro-fasizmus ellen, amiért le is tartóztatták. Nem sokkal az érettségije előtt e politikai tevékenységéért minden középiskolából kitiltották. 1937-ben Franciaországba emigrált. Családjának egy része németországi koncentrációs táborokba került, és ott pusztult el.

Miután a hitleri Németország lerohanta Franciaországot 1940-ben, Kreissler azonnal csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz. Több helyen is tevékenykedett: Toulouse-ban, Lyonban, Grenobleban és Nimesben. Több-ször is letartóztatták, de minden esetben sikerült megszöknie. A negyedik letartóztatásakor, amikor is egyszerre fogták le későbbi feleségével, Denissel, átadták őt a Gestapónak Lyonban. A Gestapóval együttműködő francia politikai rendőrség hallgatta ki. Tulajdonképpen fel is adta az életét. Egyik lába mindörökké béna maradt a kihallgatások nyomán. Ezután Buchenwaldba deportálták 1944. május közepén (mint franciát), míg feleségét Ravensbrückbe vitték. Mindketten túléltek a koncentrációs tábort, és

1945-ben már Párizsban házasodtak össze. Mindjárt a felszabadulás után Félix Franciaországban bekapcsolódott a franciaországi osztrák szabadságmozgalomba (Österreichische Freiheitsfront in Frankreich). Ez a mozgalom segített az emigráns osztrákoknak, hogy hazatérjenek. Félix a feleségével együtt 1947-ben tért vissza Bécsbe, ahol kezdetben az osztrák rádió (RAVAG) orosz adásainál tevékenykedett.

1959-ben Félix újra Franciaországba ment tanulni, s rövidesen három doktorátust is szerzett. Egyike volt azoknak, akik a Roueni Egyetemen megalapították a germanisztikai tanszéket. Több francia egyetemen működött fő osztrák specialistaként. Ihletője és szerzője lett a Franciaországban félévente megjelenő *Austriaca* című folyóiratnak. Nagy tudományos elismerést szerzett magának mind Franciaországban, mind Ausztriában; ezt mutatja többek között az is, hogy 1995-ben, nyugdíjba vonulása alkalmával az Europa Verlag kiadásában megjelent egy neki szentelt tanulmánykötet „Melanges Félix Kreissler” címmel. Félix egész életében ismert közvetítője volt a francia kultúrának Ausztriában és az osztráknak Franciaországban.

Nyugalomba vonulása után is rendszeresen előadott mind Franciaországban, mind Ausztriában, miközben nagyszámú tanulmányt és több könyvet is megjelentetett. Számos tudományos teamben is tevékenykedett. Számtalan munkája között egyebek között foglalkozott az osztrák nemzet tudat kialakulásával („Österreichische Nationswerdung. Der Österreicher und seine Nation”), 1984. Foglalkozott az osztrák munkásmozgalom történetével, az osztrák emigrációval és az ausztriai ellenállási mozgalom történetével is.

Régi barátunk és a Linz-i munkásmozgalom-történeti konferenciák rendszeres résztvevője és előadója, a későbbiekben a tudományos tanácsadó testület tagja, 2004. október 24-éről 25-ére virradó éjszaka a Párizs melletti Montreuilben szívinfarktusban halt meg.

Forrás: ITH Newsletter, 2004. november. A megemlékezést minden bizonnyal Winfried Garscha írta.

✱

Félix kezdettől, vagyis az 1970-es évek elejétől aktív tagja volt az ITH nemzetközi tanácsadó testületének. Egyben ő volt az ITH hivatalos képviselője az UNESCO-nál is. Politikai meggyőződését illetőleg egész életében, legalábbis az ITH konferenciáin, rendkívül élesen bírálta azokat, akik mentgetni próbálták az „ausztro-fasizmust”, és ez ügyben rendkívül pontos és élesen megfogalmazott felszólalásai nagy hatást gyakoroltak. Minthogy Franciaországban élt, mindig is nagy figyelemmel követte nyomon a fran-

cia munkásmozgalom eseményeit is. Sem a kommunista pártnak, sem a szocialista pártnak nem volt tagja, de meggyőződéses baloldali, sőt marxista volt. Kritikával tudta szemlélni (még a Mitterrand korszak első éveiben is) a szocialisták lépéseit. Mindig is távol állt attól, hogy a pillanatnyi fordulatok szerint forgassa köpönyegét, és helyeseljen a fordulatok végrehajtóinak. Soha nem adta fel a mozgalom lényegét és távlati jövőjét. Élvezetes és tanulságos volt hallgatni.

Kreissler az ITH konferenciáin mindig igen aktív volt. Jellemző volt, hogy a szimultán tolmácsolás bevezetése után is hangsúlyozottan inkább franciául beszélt. Utoljára akkor láttam igen felháborodottan hozzászólni, amikor az osztrák Schuschnigg-korszak mentegetését hallotta fiatalabb osztrák történészeketől. Ő tényekkel érvelt, de egyúttal hangsúlyozottan és változatlanul a „kleriko-fasizmus” minősítést használta. Az érdeklődők megtalálhatják felszólalásait, olykor referátumait az ITH-konferenciák kiadott anyagaiban.

Jemnitz János

✱

Steinberg, Hans Josef (1935–2003)

Hans Josef Steinberg, a Brémai Egyetem volt rektora, a munkásmozgalom-történész, 68 éves korában hosszú betegség után Würzburgban halt meg. 1971-től 1977-ig ő vezette a Brémai Egyetem történeti tanszékét. Először a kölni Egyetemen oktatott, majd az Ebert Stiftung keretében dolgozott, míg nem 1971-ben meghívták a Brémai Egyetemre. Ő kezdeményezte ott a munkásmozgalom történetének oktatását. Emellett a nemzetiszocializmus története is foglalkoztatta. 1999-ben az egyetemről nyugdíjba vonult, de sok fiatalembernek maradt továbbra is a mentora.

Steinberg marxista, baloldali szellemben munkálkodott. Kezdetől nagyon aktív és markáns szereplője volt az ITH linzi konferenciáinak.

Steinberg sok könyvet jelentetett eg. Írásai közül feltétlen megemlítésre kívánkozik: Die deutsche sozialistische Arbeiterbewegung. Eine bibliographische Einführung. Campus Verlag, Frankfurt am Main, New York, 1979.

Jemnitz János

✱

Tartakovszkij, Borisz Grigorjevics (1911–2002)

Az orosz történész, levéltáros és közíró 1911-ben, egy ismert moszkvai pszichiáter családjában született. Élete és munkássága összekötő kapocs volt nagyon különböző korok között. Családi eredete miatt utóbb egy időre „burzsoá származású” állampolgárrá minősítették; ehhez kapcsolódtak élete első próbatételei. Mindazonáltal, már a szovjet korszakban, kitűnőre végezte el középfokú tanulmányait egy olyan iskolában, amelynek az igazgatója történetesen Nyikolaj Buharin apja volt. „Nem proletár elemként” akkor nem vették föl az egyetemre. Hogy a szükségesnek mondott „munkatapasztalatot” megszerezze, a „Krasznije Szukonscsiki” („Vörös Posztógyár”) üzemébe irányították. Ám ahelyett, hogy elkeseredett volna, megragadta őt a termelő munka általa korábban nem ismert miliője. Itt és más ipari vállalatoknál dolgozott egészen 22 éves koráig, 1933-ig. Addigra már egy üzem Komszomol-sejtjének a vezetését is rábízták.

Ezekben az években formálódtak jellemének későbbi munkatársai által jól ismert alapvonásai: világos gondolkodása és az e képessége, hogy csendesen, megértően győzzön meg másokat, s a jelenségek legmélyebb lényegét keresse. Vonzereje nemcsak intellektuális természetű volt. Megragadó mosolya lefegyverzett és lelkesíteni tudott. Valóságos aura vette körül, emberi melegséget sugárzott, amely átragadt a körülötte lévőkre is.

1933-ban besorozták a Vörös Hadseregbe. Kétévi katonai szolgálat után végre fölvevették a Moszkvai Állami Egyetem (MGU) történelem szakára, azzal a szigorú meghagyással, hogy Németország történetére szakosodjon. Többen emlékeznek kitűnő referátumaira olyan kiemelkedő történészek szemináriumain, mint M. N. Tyihomirov vagy M. V. Nyecsina. Ennek dacára hű maradt kezdeti szilárd elhatározásához, hogy Európa jelenkori történetével foglalkozzon. Ehhez az irányválasztásához hozzájárult fiatal éveiben kialakult érdeklődése az időszerű világpolitikai folyamatok iránt.

Első nagyobb munkája, amelyet a dekanátus megbízásából két későbbi jeles történésszel, M. Hejfecsel és M. Gefferrel együtt készített el, „A történelem szak történetének alapvonásai” című közlemény volt, amely „Az MGU Tudományos Közleményei” (Ucsonije zapszki MGU) című kiadványsorozatban jelent meg.

1940-ben az MGU aspiránsa lett. Ekkor kezdett mélyebben foglalkozni a német Weimari Köztársaság történetével. Különösen érdekelték a német társadalmi és politikai erőviszonyoknak az 1920–1930-as években lezajlott gyors módosulásai, ezek okai. Aprólékosan elemezte a náciizmus formaváltozásait is, a Kapp-puccstól a polgári pártoknak a náciikkal szembeni meg hátrálásáig.

Aspirantúrája első évének végén Tartakovszkijnak, mint nemzedéke annyi fiatal tagjának, alkalma nyílt rá, hogy testközelben, a csatamezőn nézzen szembe a náciizmus tevékenységének produktumaival. Az első között, már június 22-én mozgósították. Egy idő után hozzálátott, hogy frontnaplót vezessen. Ennek első folyamát 1941. október 22-én Moszkvában kezdte el, és 1943. június 8-án fejezte be. Hadosztálya 1942-ben az Észak-Kaukázus vidékére vonult, amely akkor frontvonallá változott. Később ismét fölvette a naplói írás fonálát. Ezt a második folyamatot 1944. január 21-én, a zsitomiri terület Zarubinci nevű falujában kezdte el, és 1944. december 24-én fejezte be Jedlics mellett, Dluga faluban.

Tartakovszkij végigjárta a majd négyéves háborút, amint mondta: „becsöngetéstől kicsengetésig”. Egy harcoló alakulat tisztje volt, majd a 3. légideszant-brigád politikai osztályának instruktora, utóbb ugyancsak instruktorként az 1. illetve a 4. ukrán front 1. hadseregében. Ez utóbbi kockázatos feladat volt: a hátráló ellenséges front közvetlen hátszögében kellett tevékenykedniük. A nagy idegfeszültséggel járó harci feladat közepette volt ereje verseket írni. Egész verses leveleket küldött haza az árkon-bokron közlekedő tábori postával, hű barátként és szerető férjként.

A harc kemény mindennapjai nem szegényítették el emberi természetét. A háború végét őrnagyként élte meg, háborús kitüntetésekkel a mellén. Nem mindjárt sikerült visszatérnie történeti kutatásaihoz. 1945 végén Németországba vezényelték, a németországi szovjet katonai igazgatás (SZVAG) információs irodájához. 1946-ban lehetősége nyílt rá, hogy részt vegyen a nürnbergi per egyik fontos ülésén. A SZVAG szolgálatában eltöltött évek lehetővé tették, hogy a jövőre „germanista” mélyen betekintsen a megosztott ország időszerű problémáiba, és elmélyedjen történelmében. Csak 1949-ben térhetett vissza Moszkvába, ahol folytatta az MGU történelem szakán annak idején megkezdett aspiráns-tanulmányait. 1952-ben sikeresen védte meg kandidátusi értekezését „A régi német polgári pártok válsága a fasiszmus hatalomra jutásának előestéjén” címmel.

Részt vett a Szovjetunió és az NDK történészei vegyesbizottságának a megszervezésében, majd hosszú időn keresztül ennek a titkári posztján állt. Egyszerre szervezője és állandó résztvevője volt a bizottság rendszeresen tartott konferenciáinak.

Tartakovszkij életének nem kevésbé fontos fejezete volt az SZKP KB mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet (IML) Marx–Engels osztályán végzett munka. Gyorsan elsajátította az itt végzett munka specifikus követelményeit. Ekkoriban folyt Marx és Engels Művei új sorozatának a kiadása. Már az első években széles archeográfiai tudásra tett szert; nem csak aprólékos pontossággal dolgozott, hanem alkotó szellemben is, ami

az akkori körülmények között nem mindig volt könnyű. E munkája nyomán először a Művek 21. és 22. kötete jelent meg, amelyek Engels 1883 és 1885 között született írásait tartalmazták. Ettől kezdve Engels életének és munkásságának elmélyült kutatója. Ebbe a témába azáltal is beleásta magát, hogy ő készítette elő és szerkesztette Marx és Engels levelezésének háromkötetes kiadását. Miközben a levélváltáson dolgozott, Tartakovszkij jó néhány tanulmányt és dokumentumközlést publikált, amelyek új szint képviseltek az Engels-kutatásban. 1965-ben befejezte erre vonatkozó vizsgálódásait, majd kiadta „A nemzetközi proletariátus tanítója és tanácsadója” című könyvét. Ez a monográfia volt az alapja 1968-ban megvédett akadémiai doktori értekezésének. Ezután szélesítette kutatási területét. Első ízben dolgozott föl Engels orosz kapcsolatait (F. Engels és Oroszország munkásmozgalmi a XIX. század második felében”). Javaslatokat tett a téma más hasonló bővítésére is.

A nemzetközi történetírásra nézve elvi jelentősége volt annak, hogy ismét megkezdődött „Karl Marx és Friedrich Engels Műveinek Teljes Gyűjteménye” (MEGA) eredeti nyelveken való kiadása, amiben Tartakovszkij intenzíven részt vett. Ezt az IML az NDK Marxizmus–Leninizmus Intézetével és az amszterdami Társadalomtörténeti Intézettel (IISG) karöltve gondozta. Tagja volt annak a szerzői közösségnek is, amely „A nemzetközi munkásmozgalom. Elméleti és történeti kérdések” című sokkötetes, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája égisze alatt készülő munkát adta ki.

Gyakran képviselte a hazai társadalomtudományt nemzetközi történet-szimpoziumokon. Hogy csak néhányat említsünk ezek közül: jelen volt Wuppertalban az Engels születésének 150. évfordulóján tartott ülésen (1970); 1975-ben Linzben a marxizmus XIX. század végi oroszországi terjedéséről tartott előadást; 1977-ben az olaszországi Urbinóban pedig a Gothai program centenáriuma elemezte a klasszikus munkásmozgalmi dokumentumot. Tartakovszkij számos mozzanattal járult hozzá a nemzetközi munkásmozgalom még korántsem minden tekintetben föltárt XIX. századi történetének a megvilágításához.

Borisz Grigorjevics pompás elbeszélő volt. Emlékezete a múlt számtalan eseményének apró részleteit őrizte, régmúlt időszakok személyiségeit, epizódjait, ízeit, illatait. Sokak által már elfelejtett könyvek egész oldalait, versek hosszú szakaszait tudta felidézni. Ezekről színesen, élvezetesen tudott beszélni hallgatóinak, akik így szinte részeseivé lettek évtizedekkel korábbi eseményeknek. Sokáig fog élni még, mert sok munkatárs, barát és tanítvány őrzi majd az emlékezetét.

Tartakovszkij 2002. november 20-án halt meg.

Tartakovszkij munkái:

Ocserki isztorii Isztfaka. (A moszkvai állami egyetem történelmi fakultásának rövid története.) Ucsonije zapiszki, MGU, 1939.

Krizisz sztarih burzsuaaznih partyij Germanyii nakanunye prihoda faszima k vlasztyi. Kandidátusi értekezés. MGU, 1952.

Marx–Engels Művei. 21. és 22. köt. (Előkészítés és szerkesztés.)

F.Engelsz szovjetnyik i ucsityel' mezdunarodnovo proletariata. (Engels-monográfia.) 1965.

F. Engelsz i rabocseje dvizsenyije v Rosszii vo vtoroj polovinye XIX. veka.

O. I. Velicsko–M. E. Orlova

*

Jemnitz János: Töredékes kiegészítések Borisz Tartakovszkij portréjához és munkásságához

Viszonylag korán és jól ismerhettem meg Tartakovszkijt: 1969-től voltam először hosszabb ideig, több mint egy évig Moszkvában a Keldis-ösztöndíjjal. Jórészt az IMEL-ben dolgoztam, az archívum mellett a könyvtárban, a Marx-szektorban. Irene Bahot¹², a szektor vezetőjét még 1964-ből, az I. Internacionálé nevezetes 100. éves emlékkonferenciájáról ismertem, s a szektor tagjainak jó része is az I. Internacionálé tematikájában dolgozott.

A Marx szektor kutatói általában idősebb és már „befutott” kutatók és szerzők voltak, akik hallatlanul gazdag témájukat országok és korok szerint osztották fel egymás között. Akadt néhány fiatal kezdő, meg egy hozám hasonló korú kutató, aki történetesen Tartakovszkij szobatársa volt, s szintén mélyen bedolgozta már magát a német XIX. századi munkásmozgalom történetébe.

Itt kaptam meg a szerzőktől a maguk háromkötetes I. Internacionálé történetét, amelynek egyik szerzője Tartakovszkij volt.¹³

Egyidejűleg jelentettek meg egy másik fontos munkát: közreadták az I. Internacionálé Főtanácsának jegyzőkönyveit, valamint néhány kongresszus új jegyzőkönyvét – mind hatalmas apparátussal, névmutatóval, periodikák mutatójával.¹⁴

Nem sokkal ezután jelentette meg Tartakovszkij önálló Engels-életrajzát, amelyről Velicsko és Szmirnova is írt. Minthogy a könyvet jól ismerem (a szerzőtől kaptam), hangsúlyozhatom, hogy nemcsak alapos és teljes, hanem ugyancsak nagy forrásanyagra épült, nemcsak különféle kiadott

¹² Bah életútját lásd Évkönyv 1992.

¹³ Pervij Internacional. I-III. köt. Moszkva, 1964–1965–1967.) Magyarul volt szerencsém e köteteket ismertetni: Századok, 1967–1969.

¹⁴ Genyeralnij Szovjet Pjervovo Internacionala 1866–1872. Moszkva 1964–1972. Ezeket is ismertettem: Párttörténeti közlemények...

munkákra, Engels írásaira, hanem az IMEL-ben őrzött, akkor még nem publikált archivális anyagra is.¹⁵ Részemről, minthogy erre a 150-es évfordulóra ugyancsak elmélyedtem e levelezésben (és publikáltam is), néhány kritikai megjegyzést is tettem Tartakovszkij munkájára, minthogy rendkívül „fegyelmezett” szerző volt, s minden eredménye és pontossága mellett is olykor túl mereven ragaszkodott az akkor hagyományos beállításokhoz (amelyektől pl. Mehring híres Marx-életrajzában már megszabadult).

Ugyancsak a nagy évfordulókra megjelent egy hatalmas ívű Marx- és egy Engels-életrajz. Mindkettő többszerzős munka, Tartakovszkij közreműködésével. Ekkoriban jelent meg egy másik fontos többszerzős munka „Marx, a történész” címmel¹⁶, amelynek Tartakovszkij szintén munkatársa volt.

Végül még egy csokornyai forrásanyag, amelyről az orosz szerzők nem emlékeztek meg. Az említett Marx-szektornak volt egy fontos sorozata, amely „kis” tanulmányokat, életrajzokat, vagy forrásközléseket tett közzé. E tanulmánykötetekben Tartakovszkij is sok és sokféle „munkadarabot” jelentetett meg.

E Marx-szektor munkatársainak nagy többsége meghalt, s a szektort az ottani rendszerváltás szétverte, ami nyilván hozzájárult sokak halálához.

Tartakovszkij ilyen gyűjteményes kötetek sorában volt munkatársa annak a kötetnek is, amely Engels-ről, a történetíróról szólt.¹⁷

Egy másik ilyen nagyszabású fontos forráspublikáció volt, amikor megjelentették a „Kortársak Marxról és Engelsről” című kötetet.¹⁸ Ugyancsak ebben a korszakban, de valamivel később jelentették meg a „Marx és Engels családi levelezése” című nagyívű és testes kötetet.¹⁹ Tartakovszkij részt vett több más nagyszabású kollektív vállalkozásban is, így abban, amikor belevágtak a marxizmus-leninizmus történetének feldolgozásába. Ebből már nem sok kötet jelent meg, de az első is nagyívű és testes kötet volt.²⁰ Hasonló sorozat volt, amelyben Tartakovszkij ugyancsak részt vett, az a munka, amely azt kívánta feldolgozni, hogy a marxizmus miként gyökerezett meg a munkásmozgalomban.²¹

¹⁵ F. Engels szovjetnyik i ucsityel... (Az ismertetést lásd Századok...), ill. Engels (Moszkva, 1970).

¹⁶ Marksizs-izstorik.

¹⁷ Engels i problema isztorii. Moszkva, 1970. (Ismertette Századok, 1971)

¹⁸ Voszpominanyija o Marksze i Engelsze. Moszkva, 1983.

¹⁹ Peregiszka Karla Marksza, Fridriha Engelsza i cslenov szemji Marksza 1835–1871. Moszkva, 1983.

²⁰ Isztorija markszizma-leninizma. (Az 1840-es évektől 1871-ig) Moszkva, 1986.

²¹ Formirovanije, razvityie i raszprosztranyenie markszizma, utverzsgenyie jevo v rabocsem dvizsenyij. Moszkva, 1986.

Ahogy hangsúlyoztam, a Marx szekcióban nagyon jól képzett kutatók dolgoztak. Egyénileg azonban persze nagy különbségek voltak közöttük felfogásban is, magatartásban is. A részletezésbe itt nem bocsátkoznék, de hozzám nem Tartakovszkij állt a legközelebb.

Tartakovszkijtól azonban nagyon szerencsétlen lenne úgy elbúcsúzni, hogy élete egyik leglényegesebb „eseményéről” ne szólnánk, ami pedig az orosz életrajzból hiányzik. Élete első két megrázkódtatását ugyanis követte élete vége felé egy még súlyosabb: a Szovjetunió és kommunista pártja, s ezzel együtt munkahelye, az IMEL összeomlása – ami után tudtommal már nem is nagyon szólalhatott meg. Kérdés, hogy melyik műve volt a „hattyúdál”.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Aburish, Said: Nasser

Duckworth, London, 2004.

A szerző az 1950-es években újságíróként élt Egyiptomban, és készített interjúkat Nasszerrel és kollégáival. Mindezek alapján Nasszert úgy ábrázolja, mint igazi óriást, aki a különféle bajokkal és hatalmas kihívásokkal küzdött – a nagy eszméért, a szabadságért, a kolonializmus ellen, és ugyanakkor az arab egység megteremtéséért.

Sok nyugati szemleíróval ellentétben, akik úgy látják, hogy az izraeli háború 1967-ben valóságos törést hozott Nasszer életében, a szerző úgy véli: a fordulatot igazán az jelentette, hogy nem sikerült Irakkal megteremteni az egységes államot és a kapitalizálódást. Nasszer ennek következtében gyengült meg.

Végeredményben a szűklátókörű arab nacionalizmus buktatta meg, miközben ő egy nagyobb igényű arab összefogást és modernizálódást hirdetett.

Ann Alexander

Bookmarks Review of Books, 2004. 23. szám.

✱

Agosti, Aldo: Bandiere rosse

Editori Riuniti, Roma, 1999. 367 p.

Aldo Agosti: Vörös zászlók.

Kiadványunk lapjain Aldo Agosti, állandó külföldi szerzőnk, eddig az Olasz Kommunista Párt történetírójaként szerepelt. Ezzel a művével átlépi szűkebb szakterületének határát, és áttekintést ad az európai kommunista pártok egész 20. századi tevékenységéről. Megalakulásukkal kezd és a szocialista világrendszer összeomlásával járó krízisükkel végzi, amelyet „a hanyatlás, a megszűnés vagy a változás” lehetőségén belüli kérdésfeltevésekkel és dilemmákkal jellemez. Vállalkozása a dzsungelbe vetődő vándor elszántságához hasonlítható, aki tollát hatalmas vágóeszközzé formálja, és ösvényt vág magának az ősnövényzet sűrűjében, hogy rátaláljon – ha nem is a menekvést jelentő kiútra – a túlélést biztosító tisztásra, ahol adottak a

rendszerző-tisztázó gondolkodás feltételei. Az európai kommunista pártok története ugyanis valóban irdatlan rengeteg, amelyből kitalálni történésként és részesként (Agosti egyszerre mindkettő) ma még szinte lehetetlen, főleg ha valaki – mint a szerző – nem a mozgalom megszűnésének alternatívájában alkotja meg műve koncepcióját.

Szándéka felől nem hagy kétséget: rögvest a bevezetőben vitába száll az a történelemszemlélettel, mely szerint „a történelem vége” egybeesik a kommunizmus végével. Elveti François Furet-nak a kommunizmust ideológiai illúzióknak beállító teóriáját is, mely szerint a 20. századot meghatározó eszmeáramlat és politikai mozgalom szétporladt a Szovjetunió és a hozzá kapcsolódó gazdasági, társadalmi és politikai rendszerek délibábjában, s ezek a rendszerek egyébként is csak anyagi és morális nyomort, a diktatúrák borzalmait hozták nagy tömegeknek. Ha kommunizmusról beszélve csupán csak erről lenne szó, akkor aligha érthető, hogy a 20. század leghatásosabb kollektivistá és kollektív mozgalmá miért vonzotta magához hosszú időn át munkások és értelmiségiek, parasztok és alkalmazottak sokmillió tömegeit, miért tudta befolyásolni Európa népeinek (más kontinensekről nem beszélve) életét, a nemzetközi viszonyok alakulását. Továbbá ki állíthatná azt bizonyossággal, hogy mindez a kommunizmus fogalmába és fenomenológiájába tartozó tradíció végérvényesen megszűnt, és nincs többé.

Agosti érvelően, történelmi tényekkel polemizál Furet és társai tételeivel. Segítségül hívja az ugyancsak francia Annie Kriegel történész-politológusi, a kommunista mozgalmakat tanulmányozó iskolájának interpretációs kulcsát, amely szerint a jelenség két szempontból vizsgálendő. Az egyik a mozgalmat tápláló ideológiát elemző „teleologikus” dimenzióban ragadható meg, a másik a „societale” (társadalmiság) szempontja, amely a mozgalom és az adott ország társadalmának viszonyát, politikai kultúrájával és hagyományaival való kapcsolatát ábrázolja. Egy olasz kutató esetében mi sem természetesebb ennél, mivel már Gramsci vallotta azt a nézetet – amely az ő nyomdokain az egész olasz mozgalomba beívódott –, hogy egy kommunista párt története nem más, mint nemzetének, országának és társadalmának története.

Ebből a kiindulásból Agosti számára kézenfekvő volt a következtetés: ahány ország, annyiféle kommunista párt. Hiába törekedett a Komintern, később az SZKP arra, hogy a teoretikus mázba vont proletár internacionalizmus kánonjával közös nevezőre hozza a sokszínű európai valóság eltérő körülményei között operáló pártokat – ez az elképzelés lehetetlennek bizonyult. Az ellentmondás kezdettől foga előtűnt és Agosti számos példával szemlélteti. Ám a felismerés a maga idejében mégsem tudatosult az elmé-

let és gyakorlat felső szintjein tevékenykedő vezetők körében, illetve nem vált általánosan elfogadottá. Maga Lenin már felfigyelt a problémára, amikor 1922-ben a Kominternbe való felvételi követelmények 21 pontját túlzottnak találta, és több rugalmasságot kért a Komintern vezetőitől; korai halála azonban megakadályozta gondolatának mélyebb és plasztikusabb kifejtését, s az utána jövő vezető garnitúra nem érzekelte a kérdés jelentőségét. Ehhez persze hozzájárult az is, hogy Oroszországon kívül 1945-ig sehol sem sikerült tartósan proletárállamot teremteni. Oroszország magára maradt az ellenséges környezetben. Az óriási, szocializmust építő ország forradalmi tapasztalata viszonyítási alappá vált a kommunista pártok számára, amiből politikai tőkét és anyagi forrást merítettek maguknak. Ez szintén fékezte az egyes országok eltérő körülményeinek önálló vizsgálatát, önálló következtetések levonását, az egyedi stratégiák és taktikák kidolgozásában, hisz hosszú időn keresztül dominált a pártok vezetésében a felfogás: azt kell tennünk, amit az orosz bolsevikok.

A német fasizmus uralomra jutásával, az olasz és a német fasizmus különbségeinek elemzésével (Togliatti érdeme ez!) egyre terjedt az egyes országok eltérő viszonyainak, eltérő sajátosságainak figyelembe vétele, majd bizonyos politikai konklúziók leszűrése. Ez azután a második világháború, a népfrentpolitika kontextusában nyert teret. Ám az orosz tapasztalatoktól és a belőlük fakadó útmutatástól eltérni még mindig egyenlő lett volna valamiféle eretnekséggel. Az eltérő viszonyok és az érdekösszefüggések nagyfokú különbségeire, differenciálódásukra az egyik legszembeötlőbb példa az 1939-es szovjet–német megnevtámadási szerződés. Ez a paktum az adott pillanatban megfeleltethet a Szovjetunió állami érdekeinek, átmeneti külső biztonsági szempontjainak, ellenben ütközött mindenekelőtt a francia és a lengyel állam, a francia és a lengyel nép, valamint a francia és a lengyel kommunista párt érdekeivel; a franciák és a lengyelek iránti szolidaritásból következően pedig a nemzetközi kommunista mozgalom érdekeivel is, amelyek viszont, sajátos módon, elválaszthatatlanok voltak az egyedüli, szocializmust építő szovjet állam érdekeitől. Ez az akkor feloldhatatlannak tűnő ellentmondás – a világmozgalomnak és vezető államának az érdekkülönbsége – még jelenleg is kísért, éppen Agostinál is, aki nem történetfilozófiai síkon tárgyalja ezt a problémát, hanem csak a történetírói empiria szemszögéből. Riasztóbbnál riasztóbb példákat sorjázta arra, hogyan tört ketté a (nemzetközi) mozgalom és különleges (vezető) státusú államának érdekrendszere. A szovjet–német megnevtámadási szerződés közismert, az viszont csaknem ismeretlen adat, hogy a paktum után Sztálinék a Szovjetunióban lezajlott tisztogatások idején letartóztatott német kommunistákat szégyenszemre átadták a Gestapónak (!) – ezzel is do-

kumentálandó, mennyire komolyan veszik az egyezséget. Ugyanilyen okokból a szovjetek által birtokba vett lengyel területeken nem engedélyezték az 1938-ban feloszlott Lengyel KP újjászervezését. Továbbá: a szovjet-német egyezmény a megbolygatott méhkas állapotába sodorta a Finn KP-t, melynek vezetői – Lengyelország felosztásának analógikája alapján – támogatták a finn területekre támasztott szovjet igényt. A finn kormány elutasította ezeket, mire kitört a szovjet–finn háború, a párt aktivistáinak nagy része pedig, a Finn KP vezetésével ellentétben hazájának védelmére kelt. A pártnak később vért kellett verejtékeznie, amíg nemzeti erőként újra legitimálni tudta magát. Hasonló súrlódások és feszültségek támadtak a Szovjetunió és a cseh–szlovák, a román és a bolgár kommunista párt között. 1940-ben, Dánia és Norvégia náci előzölésekor megismétlődik a Szovjetunió és e nemzetek kommunista pártjai viszonyának vitás története. E fenti pártok valamennyien elmarasztaltattak a Molotovtól származó „leegyszerűsített antifasizmus” hamis vádjával.

A háború menetében, a megváltozó szövetségi rendszerben, továbbra is külön sínpáron futnak a Szovjetunió állami érdekei és az egyes országok kommunista pártjainak érdekei. Moszkva Titótól például azt kérte, hogy a Jugoszláv KP nagy népi támogatottságához viszonyítva elhanyagolható „nem kommunista hazafiakkal” is – mint a királlyal és a kormánnyal – működjön együtt, mivel a szovjet kormány kapcsolatot ápol velük, és nem kíván komplikációkat az ugyanezen tényezőkkel szimpatizáló Angliával és Amerikával. A Szovjetunió államhatalmi és nemzetközi kötelezettségeinek rendelte alá pozícióját a korai görögországi polgárháborús konfliktus ügyében is.

A háború végeztével, 1945 után sem változtatott a magatartásán. Berlinig diszlokált haderejét arra használta fel, hogy az általa vélt politikai modellt – a proletárdiktatúra orosz viszonyokra szabott, egyben eltorzított formáját – rákényszerítse a régió népeire, módszereinek utánzását is megkövetelve. A katasztrófákkal felérő következmények állomásai 1956 és 1968, amelyek sérüléseit a rendszer már nem heverte ki. Felszínre kerültek viszont Moszkva és a világmozgalom ellentétei. Hogy 1968-ban talán lett volna lehetőség az átfogó reformok érvényesítésével változtatni a dolgok menetén, arra a magyar mechanizmus-reform esélyén túlmenően a lengyel értelmiség (!) sorában elterjedt, Agosti által idézett szlogen utalt: „Polska czeka swiego Dubczeka” (Lengyelország a maga Dubczekjét várja, 260. old.). Helyette azonban a Solidarno?? érkezése tovább bomlasztotta a létező szocializmust, elkezdve egyúttal a végső összeomláshoz vezető visszszámálást az elkeseredett elvi-politikai világmozgalmi vitákban tekintélyvesztést szenvedő SZKP, illetve a nemzetközi politikában is romló pozíciójú Szovjetunió asszisztálása mellett.

Az európai kommunista mozgalmak történetének ismerete a baloldal erősítése céljából nélkülözhetetlen, és Agosti munkája ehhez jelentős segítség.

Pankovits József

✱

Andrews, Geoff – Kean, Hilda – Thompson, Jane (eds): *Ruskin College: Contesting Knowledge, Dissenting Politics*

Lawrence and Wishart. London, 1999. 185 p.

Geoff Andrews – Hilda Kean – Jane Thompson: Ruskin College: Ellenkultúra, kihívó ellenpolitika

Tony Blair azt mondta, hogy az ő prioritása az „oktatás, oktatás”. De hogy milyen oktatás, kinek és mit oktatnak, és miért – ez egyáltalán nem világos.

A „Ruskin College” című kötetben Jane Thompson világosan kifejti, hogy véleménye szerint mi is az az ellenkultúra és ellenpolitika. A „Ruskin College továbbélhet-e?” – teszi fel a kérdést a College 100. születésnapján, az 1999. február 20-i ünnepi megemlékezésen. Megragadó az egész könyv. Szerzői, szerkesztői a Ruskin College történetét vizsgálják, és azt, hogy milyen kapcsolat fűzte az intézményt a munkásosztályhoz és a munkások oktatásához. Ez a vita ma is folytatódik a nagyon ellentmondásos jelenben. Jane Thompson világossá teszi, hogy ő maga hol áll, és hol állt maga az egyetem is. „A szélesedő oktatás és a munkások bekapcsolása az oktatásba nem fogja megoldani a társadalmi elnyomást. Az egyéni megoldások és kiemelkedések nem oldják meg az osztályellentéteket a kapitalista társadalomban.” A szerkesztők ezt írják a bevezetőben: „Nem látjuk világosan, hogy a Ruskin-nak milyen irányba kell mennie. Ha ez a könyv vitákat vált ki és kérdéseket vet fel, akkor egy célt szolgál – mégpedig a Ruskin korábbi szellemében folytatja az ellenkultúra és az ellenpolitika ügyének oktatását a jelen korszakban is.”

A bevezető persze felveti a Ruskin életének jelenlegi dilemmáit is. Vagyis hogy olyan munkásfiatalokat toboroz hallgatói közé, akiknek nincs pénzük és akik mögött pénzügyi támogatás sem áll. Márpedig a Ruskinnak mindig is az ő támogatásuk volt a célja az oktatásban. Jelenleg nagy súlyt helyeznek a feminizmus és a környezetvédelem, a zöld politika oktatására is.

Socialist History 20. London, 103. old.

Barbusse, Henri: Russie*Flammarion, Paris (Részlet)*

Mit látott Barbusse Szovjet-Oroszországban?

Természetesen jót és szépet! Hiszen vannak még hiányok – vallja Barbusse,¹ nem szűnt meg a nagy harc, nincs még vége minden szenvedésnek. Tárgyilagos ítélet kell mindenekelőtt. Nincs elég szigorú ítélet azok ellen, akik a végtelen szarmata síkságon folyó, és egészen ehhez méretezett szociális munkát egyes kedvezőtlen, a munka végzőinek is visszatetsző jelenségek elhamarkodott és rosszhiszemű általánosításával elgáncsolni, akadályozni igyekeznek. Igaz, hogy legalább ebben a könyvében, Barbusse maga esik azután az ellenkező hibába: az Oroszországban láthatókból csak a tetszőt, a bízatót tartja meglátásra, vagy az olvasó előtt meglátásra érdemesnek, az elért általános kedvező alakulására, az ötéves terv eddigi eredményeire nézve már egész nagyjában a statisztikákra utal, melyeknek számaiban azonban sem pontosságuk, sem a bennük foglalt tények hatályossága (például a rubel vásárlóereje) szempontjából nem teszi bírálat tárgyává. Aki más nyomon indul, más eredményekre is jut, annak része Barbusse részéről a legteljesebb lesajnálás...

Századunk, 1930. december. 589. oldal

✱

Batutu, Hanna: Old Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq*Saqi, 2004.**Hanna Batutu: A régi társadalmi osztályok és az iraki forradalmi mozgalom*

Tariq Ali azt írta e könyvről, hogy nagyszerű és meglepő írás. Újrakiadása nagyon is időszerű volt. Rést ütött abba az érvrendszerbe, hogy miért is támadták meg Irakot. Így abba az elgondolásba is, hogy Szaddam Husszein szörnyű diktátor volt, és hogy az iraki népnek nem volt más eszköze, csak az erőszak, hogy megszabaduljon tőle.

A könyv nagyon értékes katalógust ad arról, hogy az iraki munkások milyen felkeléseket hajtottak végre nem csupán a brit gyarmatosítók ellen, hanem egyúttal a korrump hazai uralkodó osztály ellen is. A kettő persze

¹ Barbusse életútját lásd Évkönyv 2003.

össze is szövődött. Ezt az ellenállást és a felkelést egy nagyon is eleven és ütőképes kommunista párt vezette. A KP történetét végigkíséri a tragédiák és a heroikus magatartások sora.

Tokunbo Oke*Bookmarks Review of Books, 2004. 23. szám.*

✱

Birchall, Ian: Sartre againts stalinism*Berghan, 2004.**Ian Birchall: Sartre a sztálinizmus ellen.*

Azokkal szemben, akik Sartre marxizmusát leegyszerűsítik és azonosítják a sztálinizmussal, a szerző sokkal meggyőzőbb és ellentmondásosabb képet rajzol arról, hogy a háború utáni Franciaország életében milyen is volt ennek az intellektuális világban központi szerepet játszó embernek a kapcsolata a kommunista párttal és a Szovjetunióval.

Mark Thomas*Bookmarks Review of Books, 2004. 23. szám.*

✱

Blackledge, Paul: Perry Anderson, Marxism and the New Left*Merlin Press, 2004.**Paul Blackledge: Perry Anderson. A marxizmus és az új baloldal.*

Perry Anderson valószínűleg a legeredetibb marxista gondolkodó, aki Nagy-Britanniában fellépett az 1960-as években. Az ő írásai a brit kapitalizmus jellegéről, az állam történetéről, a nyugati marxizmusról, a posztmodernizmusról és sok más témáról nagy feltűnést keltettek az egész világban.

A könyv kritikus megállapítja: Andersont a trockizmus befolyásolta az 1970-es években, mégpedig Isaac Deutscher révén. Anderson akkori felfogása szerint a szocializmus győzelme nem függ a munkásosztálytól és a munkások „öntevékenységétől”, ezt a sztálinista bürokraták is megvalósíthatják, vagy más helyettesítő elemek. Elsősorban azért, mert Anderson akkori felfogása szerint ez a szocializmus szorosan függött a Szovjetunió léteétől, és amikor az összeomlott, akkor Andersonban is elhatalmasodott a pesszimizmus azt illetően, hogy a kapitalizmus megbuktatható-e. Ebből a pesszimizmusból még mindig ki kell gyógyulnia. Perry Anderson még

mindig nem találta meg saját végső irányvonalát, de a kérdéses munka ki-váló áttekintést ad eddigi munkásságáról.

Nil Davidson

Bookmarks Review of Books, 2004. 23. szám.

✱

Brauns, Nikolaus: Schafft Rote Hilfe! Geschichte und Aktivitten der proletarischen Hilfsorganisation fr politische Gefangene in Deutschland (1919–1938)

Pahl-Rugenstein Verlag, Bonn, 2003. 345 p.

Nikolaus Brauns: Hozzátok létre a Vörös Seglyt!

A politikai bebrtnzottakat segítő proletár segélyszervezetek története és teveknysege Németországban (1919–1938)

Az itt ismertetett, jól illusztrált könyv tulajdonképpen egy müncheni egyetemi disszertáció átdolgozott kiadása. A kötet szerzője szoros kapcsolatban áll a jelenleg is működő jogseglyszervezettel, amely ugyanilyen néven működik, vagyis a régi Vörös Segély működési elveinek alapján. Ez a szervezet ma politikailag függetlenebb, mint az egykori szervezet, ma is a politikailag üldözötteket segíti Németországban, és több ezer tagja van.

Ez a szervezet az 1920-as évek elején jött létre, s az első csoportok 1923-ban egyesültek. Az előfutár szervezetek munkás tagjai olyan munkás-aktivistákat támogattak, akiket a konzervatív rendszer üldözött. Az 1918–1919-es forradalom egyfajta demokratizálódást indított el a társadalom egészében, de ennek vajmi kevés hatása és eredménye volt éppen az igazságügyi szerveknél és a rendőrségnél, és akkor még finoman fogalmaztunk. Ezért a brk nagyon hamar kzutlat tárgyai lettek a munkások körében, mg a szlsjobbaldaliak körében nagyon népszerűvé lettek. Az osztlybrskods idején ezek a jogseglyszervezetek nagyon is nlklzhetetlenek voltak – s nem is egyedül csak Németországban. gy például a francia Secours Rouge, vagy az amerikai International Labor Defense League valamennyien tagszervezetei lettek a Vörös Seglynek, mint a német Rote Hilfe szervezet is. (A Vörös Seglyt orosz nevén gy is ismerik, mint MOPR – Nemzetközi Munkssegly.) Ezek a szervezetek természetesen kölcsönösen is segítettek egymást. Az egyik legismertebb ilyen közös küzdelmük Sacco s Vanzetti megmentéséért folyt,² illetve a scottsboroi fikrt, akik nyilvánvalóan justizmord áldozatai lettek. Ugyangy harcot

² Saccorl s Vanzettirl lásd vknyv 2002.

folytattak a bulgáriai feherterror üldözöttei érdekében. Mindez azt bizonyította, hogy a Vörös Segély nem szűk prtrdekekrt harcolt, hanem nagyon széles demokratikus seglymunkt végzett.

Fellépett üldözött anarchistkrt, és a rasszizmus áldozatainak védelmében is. Egy kivétel azonban volt, mégpedig a Szovjetunió, ahol már az 1920-as években folytak a nem kommunistákkal szembeni üldözések és perek, amelyeket a Vörös Segély vezetői és aktivistái nem akartak észrevenni (77–80. oldal). Noha a Vörös Segély egyértelműen kommunist tömegszervezet volt, sőt talán a legsikeresebb tömegszervezet, bizonyos, hogy 1928–1929-ig általánosabb, demokratikus ügyeket is védett. gy azután nem kommunist munkások, illetőleg demokraták is támogatták (47. oldal). A KI-ben bekövetkezett 1929-es fordulat, vagyis „az osztály osztály ellen” politika elfogadása egyfajta tisztogatásra vezetett a VS-ben is. Ezt követően a VS-t teljes mértékben alávetették a prtpolitiknak. Ez azután nagy tagltszmvesztsghez vezetett (47. s 255. oldal). A VS elveszítette nagy értelmiségi tmogatit is, akik korábban mintegy garantálták, hogy a VS nem pártpolitikai szervezet. Ekkor lépett ki a VS támogatói közül a neves német anarchista r, Erich Mhsam is. Ez azután ürügyet és bizonyítékot szolgáltatott a szociáldemokrata pártnak a VS elutasítására és arra a vádra, hogy a VS mindig is a KI fedszervezete volt. Egyébként ugyanebben az időben a KPD (Németország Kommunista Pártja) szakítást idézett elő a munksdalosok, illetve a munkás sportszervezetek és természetbrtk szervezeteiben is. Sőt, ugyanezt tette a szakszervezeti mozgalomban is. Noha a fasizmus már a kszbn volt, és nemcsak Németországot fenyegette, együttműködésről a kommunisták és szociáldemokraták között ebben az időben nem lehetett szó, lévén, hogy a KI tartotta magát ahhoz a politikájához, hogy a szociáldemokratákat szocilfasizistknk tlje és kezelje. Wolfgang Abendroth³ nemrégiben fejtette ki és írta le, hogy ebben a radikalizálódó időben a munkások egy része, mindenekelőtt a munkanélküliek, a barikád másik oldalán álltak, mint a szociáldemokraták. Ugyanebben az időben a szakszervezeti „boncok” megtagadták, hogy a VS bélyegeit megvegyk, és megtiltották saját tmegeiknek, hogy részt vegyenek az 1929-es a nagy május elsejei tüntetésen. Mindebben nemcsak saját párt- és szakszervezeti appartusukat, hanem ahol ez módjukban állt, mg a rendőrséget is felhasználták. Ugyanakkor a szociáldemokraták és a munkások, mint mindig, a törvényalkotás során marginalizldtak, és általában az osztályelnyomás áldozatai voltak.

A szocilfasizmus terij gy ebben a formában valós tartalmat is kapott. A szociáldemokraták hosszú időn át nem alakították meg ldztte-

³ Abendroth lettjtt lásd vknyv 1988.

ket segélyező szervezeteiket, és így mind a perbe fogottak, mind a rokon-szenvezők arra voltak utalva, hogy a VS segítségét kérik. Csak 1932-ben jött létre a Matteotti Bizottság, amely természetesen szoros együttműködött az SZMI-vel.

A VS minden üldöztetés és alkalmi visszaesések ellenére is nagy sikertörténet volt. Tagsága 1929-től 1932-ig 340 000-re növekedett. Ebből a taglétszámból kb. 60% nem igazán szervezett tag volt. Ami a KPD-t illeti, a VS nem jelentéktelen bázis volt, tagokat beszervezhettek. A VS-nek két gyermekotthona volt, így a perbe fogottak, illetve a bebörtönzöttek családjai nem voltak arra kényszerítve, hogy lehetséges állami segítségre számítsanak. A másik nagy segélyszervezet az Internationale Arbeiterhilfe (Nemzetközi Munkássegély, IAH) volt. Ez utóbbit Willi Münzenberg⁴ vezette. Ez a szervezet arra alakult, hogy a Szovjetunióban az éhség sújtotta területek lakosainak nyújtson segítséget. Később az IAH új feladatokat is kapott, így sztrájkolóknak számára konyhákat állított fel, és más segítséget is nyújtott nekik. Az IAH a Münzenberg-konzern része volt. Az IAH részben háttérbe is szorította a VS-t, nem utolsósorban értelmiségi kapcsolatai révén.

Külön meg kell emlékezni a VS keretében működő nőszervezetről, amely bizonyos eredményeket ért el, és amelynek vezetőjét, Lilo Herrmannnt mint első nőt végezték ki a hitleri korszakban. 1937-1938 után a Hitler-rendszernek sikerült az ellenállási szervezeteket felmorzsolnia. Csupán az emigránsok körében élt tovább a VS-nek egy kis ága, Deutsche Volkshilfe néven.

Gerd Callesen

Mainstream. London, 2003.

✱

Brown, Gordon: Maxton

Kiért is lelkesedik egy pénzügyminiszter – adott esetben Gordon Brown – Maxtonért. Róla szóló könyve először még 1986-ban jelent meg – tehát még minisztersége előtt, puha kötésben. Most eljött az új kiadás.

James Maxton, az ILP ismert, baloldali szocialista vezetője több évtizeden át nyomta rá bélyegét az ILP történetére.⁵

Gordon Brown Maxtonban azt az embert tisztelte (ne feledjük, könyve első kiadása kis késéssel Maxton születésének 100. évfordulója után jelent meg), aki „nem burzsoásodott el”, s aki a parlamentben is törhetetlen, kemény harcos maradt, a szavára mindig odafigyeltek.

⁴ Münzenberg életútját lásd Évkönyv 1989.

⁵ Az ILP megalakulásáról lásd Évkönyv 1993., Maxton teljes életútját lásd Évkönyv 1985.

A könyv ismertetője utal a második MacDonald-kormányra, amely ismeretesen meghozta költségnyesegető intézkedéseit a munkások és munkanélküliek rovására. A szemleíró megjegyzi, hogy most a hajdani szerző, jelenleg pénzügyminiszter Gordon Brown pontosan ezt teszi, immár MacDonald és nem Maxton szellemében.

Brown azt mondja, hogy Maxton inkább exhibicionista volt, s nem annyira forradalmár; de mindez sokkal inkább igaz és jellemző arra a Gordon Brownra, aki saját állítása szerint 20 éven át írta ezt a könyvet – és amikor megjelent, akkor is inkább még a nagy karrier, a nagy „ugrás” előtt állt.

A szemleíró visszaidézi, mit mondott Maxton 1928-ban a skóciai szocialista diákoknak arról (ne feledjük, Brown szintén skót, és skót egyetemekre járt!), hogy mennyire szükséges a mozgalomban is a kemény szocialista nevelés.

Ill. T. Y. D. Harrington

Campden New Journal, 2003. április 10.

✱

Crusells, Magí: La Guerra Civil española: cine y propaganda

Editorial Ariel S. A., Barcelona, 2000. 301 p.

Magí Crusells: A spanyol polgárháború: mozi és propaganda

A spanyol társadalom közel harminc éve alkotmányos rendszerben él. Ez az elemzés a közlés szabadsága szempontjából akár évtizedekkel előbb is elkészülhetett volna. Ám ennek nyomós akadályai voltak, és nem csak a források, a dokumentumok rejtegetése vagy rendezetlensége. A diktatúrát haladásuk útjából eltakarító spanyolok az átmenet során mitől sem tartottak jobban, mint a véres fegyveres testvérharc kiújulásától. Ez okozta, hogy a mérvadó, nagyobb szervezetek politikusai (faltól falig!) hallgatólag megkötötték „a felejtés paktumát”. Ez a néma, íratlan megállapodás hosszú életű volt. José María Aznar miniszterelnök, a konzervatív Néppárt vezére 2000. márciusi választási győzelme után úgy nyilatkozott, hogy ezzel „Spanyolország vonalat húzott maga mögött, és történelmi poggyászának mélyére süllyesztette a múltat.”

Ha Magí Crusells, a neves filmtörténész ezzel egyetértett volna, ez a könyv most nem lenne a kezünkben. Neki azonban más a véleménye: „Valamit meghaladni nem jelenti azt, hogy felejtjük el vagy ne tudjunk róla.” Pedig az utóbbinak meghökkentő jelei vannak. 1990 és 1999 között az egyébként bőséges spanyol filmtermés mintegy 200 történelmi vonatkozású filmje közül legfeljebb másfél tucatban jelent meg kisebb-nagyobb súly-

lyal az 1936 és 1939 közötti polgárháború témája. Minthogy 1977 előtt otthon mintegy 40 évig csak hivatalos rendelésre készült alkotások foglalkoztak vele, ez jelentős deficit. Különösen mivel maguk a polgárháború idején készült celluloidszalagok szakmai szempontból sem helyezhetők az „elfekvőbe”, hiszen a filmezés történetének egy akkor új stádiumát reprezentálják. (A köztársasági országrészben 360, a másik, a „nemzeti” oldalon 93 dokumentum- és játékfilm készült, minthogy a nagy filmvárosok a republikánus területen maradtak.) Újabb érv, hogy a „spanyol aréna” félelmetes csatateret a fotózás (pl. Robert Capa) és a filmezés nagy egyéniségeit vonzotta a félszigetre, akiknek a munkáját a meggyőződés fűtötte vagy az üzlet reményében a világ legnagyobb filmgyártói pénzelték. Roman Karmen, Ivor Montague, Joris Ivens, Jean-Paul Le Chanois olykor egyidejűleg is járta a spanyol frontokat. Jól képzett német operatőrök is a helyszínre siettek.

Korábban, az I. világháború vagy az 1911–17-es mexikói forradalom éveiben is készültek mozgóképes híradások a hadicselekményekről. Ezek még a némafilm korának a termékei. A polgárháború idején az operatőröknek már jóval fejlettebb felvételkészülékek és filmszalagok, hívó- és rögzítő folyadékok álltak rendelkezésére. Híradásaikat vagy helyszíni hanggal készítették vagy nem sokkal a felvétel után műteremben hangosították, esetleg feliratozták őket. Mármint – mondja Crusells – a pusztán filmszalag magától értetődően objektív. Ha azonban elfogult vágó kezeli, ha a golyók fűtyülését a dühödő háború valamelyik küzdőfelének kommentárja helyettesíti, egyszeriben harci eszközzé, propagandaanyaggá lesz. Crusells el is játszik azzal, hogy egy általa kigondolt hadijelenet alá milyen szöveget gyárthat ilyen vagy amolyan kommentátor. Mindez még inkább vonatkozik a játékfilmekre, amelyek (jó esetben valós történelmi adalékokat is hordozó) történelmi fikciók.

A könyv először nagyívű kronologikus bemutatását adja a háború alatt készült dokumentumfilmeknek, majd külön-külön fejezetben elemzi az akkor született spanyol és külföldi híradó- és dokumentumfilmeket. Ezután áttér a háború utáni évtizedekben született retrospektív dokumentumfilmekre, majd a diktatúra és az alkotmányos periódus alatt született spanyol játékfilmekre. Végül a külföldi játékfilmeket helyezi a boncoló asztalra.

Groteszk történeteket ír le a szerző, azt bemutató, hogyan „vadászott” a Franco tábornok által 1938-ban létesített Nemzeti Filmhivatal (DNC) a háborús Spanyolországról külföldön készült játékfilmekre, még ha azok nem tükröztek is Franco-ellenes politikai nézeteket vagy érzelmeket. A lázadók országrészéből kitiltották a „Szerellem tűz alatt”, az „Utolsó vonat Madridból” vagy a „Blokád” című, érzelmes történeteket bemutató játékfilmeket is, amelyek főszerepeit pedig világhírű színészek (Loretta Young, Don Ameche, Henry Fonda, Madeleine Carroll) játszották.

Az érdekességek sokasága miatt a bőség zavarával küszködő recenzens kénytelen erősen szelektálni. Semmiképp nem hagyható ki azonban az az összehasonlító elemzés, amely két, az 1960-as években született, világszerte bemutatott nagy dokumentumfilm egymással felelő ábrázolásai módját és mondanivalóját veti össze. A „*Madridban meghalni*” (Mourir í Madrid, 1963), és a „*Spanyolországban meghalni*” (Morir en España, 1965) című film egyike sem közeledett témájához tárgyilagosan. Az előbbi francia rendezője, Frédéric Rossif nem titkolta rokonszenvét a köztársaságiak iránt. Ennek megfelelően idealizáltan mutatta be a nemzetközi brigádok harcát, és erősen leleplező modorban a Condor Légión guernicai bombázását. A spanyol püspöki kar Francót támogató pásztorlevelének részleteit beolvastva ábrázolta a Francót korabeli híradófilmen karjukat magasba lendítve üdvözlő főpapokat, közben a német-olasz bombázások áldozatairól készült filmkockákat játszva be, anélkül, hogy egyszer sem bemutatta volna az egyházat és intézményeit ért erőszakcselekményeket is. Mindezt a szakma minden mesterfogásának megfelelően találta. A rendező olyan felvételeket is fölhasznált, amelyeket előzőleg a francóista hatóságok engedélyével spanyol helyszíneken készített.

Mikor Franco tudomást szerzett a film elkészültéről, erre hivatkozva diplomáciai úton megpróbálta megakadályozni bemutatását. Mikor ez nem sikerült, utasította filmeseit, hogy készítsenek „ellenfilmet”. Így született Mariano Ozores nagy dokumentumfilmje. Ez egy évvel az után került bemutatásra, hogy 1964-ben megrendezték a Franco dicsőítését szolgáló, „A béke 25 éve” rendezvénysorozatot, magát az államfőt pedig „A béke Caudilloja” címmel ruházták föl. A forgatókönyv egyik írója, Carlos Fernández Cuenca, a Nemzeti Filmtár igazgatójaként igen jól ismerte mindkét fél Spanyolországban található filmszalagjait. Ő és az ügyes társ-szerzők eredetileg a külföldi hatalmak kárhözatos jelenlétét tették kritikájuk tárgyává, miközben a spanyolok hősiességét hangoztatva nem tagadtak meg némi elismerést a republikánusok bátorsága és önfeláldozása iránt sem. Ez a forgatókönyv azonban nem nyerte el a producer cég (Pefsa Film) tetszését, amely (hatósági fejcsoválástól tartva) elvetette a koncepciót, és új forgatókönyv készítését rendelte el (ekkor került a képbe Ozores). Az új szűzsé szerint a polgárháború már Spanyolország és az „Anti-Spanyolország” küzdelme volt, amelyben a utóbbi (és csak az) a nemzetközi kommunizmus támogatásával a legnagyobb brutalitásokra is hajlandó volt. Így aztán a film „megbékítő” szerepéből és kvázi-objektivitásából semmi sem valósult meg vagy, mint később az eredeti szerzők mondták: „Semmi sem maradt abból, amit eredetileg csinálni akartunk.” Igaz, némileg „túlreprezentált” benne az 1936-ban kivégzett falangista vezér, José Antonio Primo

de Rivera figurája, amit Franco akár zokon is vehetett volna, ha nem lett volna annyira szüksége rá, mint legitimációs forrásra. Szakmailag Crusells hangsúlyozza az új rendező kiváló képességeit. Egyik nagy ötletének tartja, hogy a megfelelő helyekre bevágta Goya híres, az 1808-as függetlenségi háború brutalitásairól készített festményeit és metszeteit.

Kevésbé ismert (miután a végtermék nem került bemutatásra), hogy Manuel Fraga Iribarne tájékoztatási miniszter és José María García Escudero, a kulturális minisztérium filmügyi főosztályának vezetője egy másik „filmes választ” is kezdeményezett Rossif filmjére. Beszerezték a Mourir f Madrid egy példányát és „kölcsonvéne” az eredeti filmkockákat, ezek közé játszottak be részleteket és kommentárokat. Ez a film a „*Miért kell meghalni Madridban?*” („Porqué morir en Madrid?”) címet viselte. Ám jogászok figyelmeztették a készítőket, hogy ezt bármely európai bíróság a tulajdon elleni súlyos bűncselekménynek minősítené, ezért elálltak bemutatásának a szándékától. Mindezt Crusells ezerszer több érdekes részlettel írja le: olvashatunk például Rossif filmjének első, bombaként ható bemutatójáról a Franco utáni Spanyolországban.

A játékfilmek közül érdemes ismertetni Crusells két elemzését. Az egyik persze a „Raza” (A faj) című filmé, amelynek alapanyagát Jaime de Andrade álnéven maga Franco írta. A filmet 1940–1941-ben forgatták, megvalósítására a Caudillo személyesen jelölte ki José Luis Sáenz de Herediát, a Franco-korszak legtekintélyesebb rendezőjét, megduplázott fizetéssel. A film a korban óriásinak számító 1, 650 000 pezetas költségvetéssel készült, és Franco elképzelt családjának hősköteménye volt. (Valódi apja liberális, szabadkőműves tengerésztiszt volt.) Az események három időszakban peregtek: az 1898-as spanyol–amerikai háború epizódjai, valamint a polgárháború kezdő és záróakkordjai elevenedtek meg a vásznon. Azt volt hivatva bemutatni, hogy a Haza hanyatlása (1898) és kétségbeejtő állapota (1936) után felemelkedés következik, hála a Caudillo győzhetetlen kardjának. A filmhez az iskolák csoportosan, kötelezően és díjtalanul vitték a diákokat, így a legnézettebb spanyol filmalkotássá lett. Crusells megint csemegével is szolgál: 1951-ben, külföldi forgalmazás céljából, nagy költséggel új változat készült, a Metro-Goldwin-Mayer Barcelonába érkezett szinkronizáló csapata segítségével, s – mint maga Sáenz Heredia elmondja – némely részek (mintegy 10 perc) törlésével, figyelembe véve a világ 1945 utáni nagy elmozdulásait... Néhány jellegzetes változtatást a szerző szövegszerűen is bemutat.

Egy másik érdekes film, amelyet a szerző elemez, a „*Dragon Rapide*” (Gyors Sárkány). Ezt Jaime Camino jóval a demokratikus átmenet után, 1986-ban, a polgárháború kirobbanásának 50. évfordulóján készítette. A film annak a repülőgépnak a 15 napos útját ábrázolta, amely Angliából ki-

indulva Francót a Kanári-szigeteken fölvette, hogy a lázadás bölcsőjébe, Spanyol-Marokkóba szállítsa, s amelynek neve a film címadója. Az egyik legérdekesebb mozzanat benne annak a folyamatnak a nyomon követése, amelynek során a korábban semmiféle összeküvésben részt nem vevő Franco elszánta magát a lázadáshoz való csatlakozásra. Crusells idézi a rendezőt, aki szerint a legnagyobb szakmai feladat Franco megjelenítése volt, minthogy a Caudillót aligha lehetett színésszel eljátszani. (Ezért csak háttal állva mutatták.) Végül Juan Diego színészre bízták a szerepet, aki sokáig tanulmányozta a Francóról készült felvételeket, hogy elsajátítsa legalább Franco megszokott kézmozdulatait, testtartását. Hogy a kibontakozó vérontás és az ország kulturális arculata közti éles ellentmondásra utaljon, Camino a filmet a színész által megelevenített Pau (Pablo) Casals aznapi hangversenyével zárta, ahol a művész értesül a lázadás kitöréséről.

A film kevés pénzből készült; a tömegjelenetek jórészt korabeli dokumentumfilmekből származnak. 1986. július 18-án, pontosan a lázadás évfordulóján mutatták be; a posztfrankóista sajtó dühösen támadta. Crusells viszont az állapítja meg, hogy a készítők tárgyilagosságra törekedtek.

Külön fejezet szól a külföldön forgatott filmekről. Természetesen szó esik Hemingway „Akiért a harang szól”-jának a filmváltozatáról. Itt sok más között magyar alkotás is található: a „Fedőneve: Lukács” című, szovjet–magyar koprodukcióban készült film. A nemzetközi brigádok ismert magyar parancsnokának, Zalka Mátének az életéről szól, de megelevenednek benne más történelmi személyiségek is, mint az anarchista Buenaventura Durruti, az olasz Luigi Longo, a spanyol kommunista Enrique Lister. Crusells aprólékos munkamódszerére jellemző, hogy a filmek történelmi szereplőiről dióhéj-életrajzokat is beiktat, amelyek mély történelmi ismeretekről tanúskodnak.

A felhasznált források jegyzéke, mint várható, bőséges, de a filmtörténeti irodalomra szorítkozik. A szélesebben vett történeti irodalom csak a gondos lábjegyzeteken jelenik meg. A roppant részletességre törekvő főszöveg után egyébként azt várnánk, hogy legalább a tárgyalt nagyszámú film jegyzékét, és a rendezők, a producerek, a színészek és a kritikusok névmutatóját is elkészíti a szerző. Erre valamiért nem vállalkozott. Mire azonban idáig jutunk, annyi ismeretet szerzünk, és annyi érdekességgel találkozunk, hogy ezt talán megbocsáthatjuk a szerzőnek. Külön is hálásak lehetünk neki, hogy a magyar neveket és címeiket (a hosszú ő és ú betűk kivételével) hajszálpontosan írta le. Külföldi szerzők munkáiban ez ritkaság. Köszönjük.

Harsányi Iván

✱

Egido León, Ángeles: Manuel Azaña. Entre el mito y la leyenda

Junta de Castilla y León, Valladolid, 1998. 469 p.

Ángeles Egido León: Manuel Azaña. Mítosz és legenda között.

Polgári politikusok életrajzait, még ha a progresszió táborába sorolhatók is, csak elvétve szoktuk recenzálni. Ezúttal azért tesziünk kivételt, mert a 20. századi Európában kevés első vonalbeli polgári politikus életpályája fónódott annyira szorosan össze a szocialista munkásság szervezeteinek a harcaival, mint a republikánus Manuel Azañaé. A nagy különbségek – égtáj, származás, pályáiv, végállomás – dacára talán Károlyi Mihály pályája kínálkozik összevetésre. Ez a kapcsolódás, mint Egido León könyvéből kiderül, nem mindig volt súrlódásmentes, de hát ez azonos táborba tartozó politikusok esetében is előfordul. Mindenesre jelképerejű, hogy a Második Köztársaság döntő pillanatában, az asztúriai felkelés után, Azaña együtt raboskodott a szocialistákkal a spanyol flotta egy rombolójának feldélzetén.

Előrebocsátandó, hogy a könyv nem egyszerűen életrajzi kronológia, hanem régóta hiányzó historiográfiai áttekintés is. Azaña pályatársai közül nem egy, pl. a szocialista Juan Negrín életpályája jelentős részben dokumentálatlan⁶, Azaña-t könyvtárnyi irodalom tárgyalja, s nem mindig „empatikusan”. Egido León kötelességének tartja, hogy legalább kísérletet tegyen ennek a hatalmas terjedelmű irodalomnak az áttekintésére, amely továbbra is árad. A Planeta kiadó az utóbbi években több utánnyomással adta ki Azaña titkárának, Santos Martínez Saurának a 800 (!) oldalas visszaemlékezését.⁷ Egido León határozottan „balról”, de nagy objektivitással vizsgálja az egykori republikánus vezér, miniszterelnök, majd köztársasági elnök alakját. A szerző dolga azért is nehéz (és könnyű) volt, mert Azaña, mint sokat író értelmiségi (szépíró is!) maga is kellő „rágcsálnivalót” hagyott hátra a későbbi korok történészeinek. Némelyik írásának a hányattatásai is kalandregénybe illenek. Ilyen volt pl. naplói egyik kötetének sorsa, amelyet egy a köztársaságot cserbenhagyó diplomata a genfi nagykövetségről lopott el 1936 őszén, hogy majd az 1990-es években kerüljön elő Franco tábornok személyes könyvtárából (lánya találta úgy, hogy immár illene hozzáférhetővé tenni).⁸ Egido León még a kifejezetten rágalmazó jellegű francóista irodalmat is alaposan végigböngészte.

⁶ Az Évkönyv 2005. évi kötetében ismertettük legutóbbi, korántsem teljes terjedelmű életrajzát, Ricardo Miralles tollából.

⁷ Santos Martínez Saura: Memorias del secretario de Azaña. Planeta, Barcelona 1999.

⁸ Ismertetését lásd a Klió 1999. 2. számában.

Kevesen tudják, de a szerzőtől megtudhatják, hogy Azaña első életrajzát Ernesto Giménez Caballero, a korai spanyol fasizmus tanult tollnoka írta még 1932-ben, meglehetősen kiegyensúlyozott hangnemben. (Később az ellentábor ítéletei inkább a két világháború közötti hazai Károlyi-reflexiókra hasonlítottak). Emilio Mola tábornok, az 1936. júliusi puccs egyik kovácsa 1937-ben egyenesen „szörnyetegnek” titulálta.

Azaña republikanizmusát a szerző jól jellemzi. 1913-ban Melquíades Álvarez Reformista Pártjában kezdte a politikai pályafutását; azért hagyta oda, mert a PR a liberálisokkal paktált, akiket „dinasztikus” pártnak tekintett, míg ő a demokratikus minimumot a köztársaságban látta.

Azaña alakjával természetesen a szocialista vezetők memoárjai (Largo Caballero visszaemlékezése, Prieto késői publicisztikái stb.) is tele vannak. Ez nem csoda. A spanyol társadalmi harcok nagy pillanataiban számolniuk kellett vele, mint ide-oda nem rángatható, de kellő megegyezés esetén megbízható szövetséggel. Egido León leírja nehezen alakuló együttműködésüket a monarchia-ellenes erők 1930-as San Sebastián-i paktumában. Borotvaélesen jellemzi Azaña topográfiai helyét a republikánus erők tömbjében. „A paktum szocialistákkal való kiszélesítésekor – írja – Azaña tudatában volt annak, hogy a szervezett munkásosztály olyan erő, amelyet nem lehet marginalizálni. De annak is, hogy ha bevonják, ez földidézheti a szociális forradalom veszélyét. Együttműködése viszont nélkülözhetetlen volt ahhoz, amit ő [Azaña – H. I.] akart, vagyis ahhoz, hogy a társadalmat törvényes úton jelentősen megreformálják. És ez utóbbiról, ami régóta a meggyőződése volt, Azaña nem volt hajlandó lemondani.”⁹

Azaña fő fóruma sokáig a madridi értelmiség nagy tekintélyű klubja, az Ateneo volt. Az 1930-31-es viták során (olykor ezernél több ember állva hallgatta őket) Azaña oldalán egyszerre szerepelt Unamuno és Prieto¹⁰, Alcalá Zamora és Álvarez del Vayo, Lerroux és Araquistáin¹¹. A szocialistáknak nem az 1931-es kormányalakításakor kellett „fölfedezniük” őt.

Egido León hangsúlyozza, mekkora bátorság volt szinte egyedül kidolgozott katonai reformja. Először sikerült gyökerénél megragadnia azt a rákfenét, amely a túlbujánzott, belpolitikai funkciókkal terhelt hadsereg politikai jelenlétében öltött testet. Mikor később, az 1932-es Sanjurjo-puccs idején társai azzal bírálták, hogy ő okozta a katonák nyugtalanságát, ezt jegyezte föl: „Talán azt hitték, hogy eltávolítani a hadseregből 10 000 tisztet, a vezérkarból több mint száz tábornokot, felére csökkenteni a tisztek számát, és ezzel megtörni sok ragyogó karriert, eltörölni a „vállapos herce-

⁹ Ld. A recenzált könyv 65. oldalán.

¹⁰ Prieto életútjáról lásd az Évkönyv 1983. évi kötetét.

¹¹ Araquistain életrajzát lásd az Évkönyv 1988. évi kötetében.

gek” privilégiumait olyan hadművelet volt, amelynek nincs kockázata és veszélye?” (A megtört karriernek egyike Francóé volt, akinek zaragozai katonai akadémiáját bezárták...)

Amikor, néhány hónappal a Köztársaság kikiáltása és a megnyert általános választás után, a szocialisták és a radikálisok között heves vita alakult ki a miniszterelnök személyéről, Azaña volt az a jelölt, akinek a személye a szocialistáknak is elfogadható volt. Az új kormányfőnek egyik első intézkedés-sorozatában, az állam és az egyház messzemenő szétválasztásában nem a szocialistákkal, hanem a mérsékelt republikánusokkal kellett szembeszállnia, azt is vállalva, hogy ezek legjelentősebb személyiségeivel (Alcalá Zamorával, Miguel Maurával) szembe kerül, ha elveit következetesen érvényesíteni akarja. A katolikus jobbszárny dühös ateistának állította be. Valójában Ágoston-rendi középiskolába járt és egyházi esküvője volt. A köz- és a magánélet laicizmusa azonban számára hozzátartozott a Köztársasághoz.

A munkásmozgalmat illetően Azaña számára az elfogadhatóság határa eredetileg valahol a szocialista Általános Munkásszövetség és az anarchoszindikalista CNT között húzódtott. Mégis: képes volt differenciálni; később olyan kormányokat is kinevezett, amelyben a CNT, sőt a radikális anarchista Ibériai Anarchista Föderáció is képviselve volt. Elvégre a Köztársaság forgott kockán; ehhez képest minden egyéb másodrendű kérdés volt. A baszk és a katalán autonómia ügyében is vállalta a harcot. Nemcsak azokkal kellett szembeszállnia, akik semmilyen autonómiát nem akartak. Vitatkozott a föderalistákkal, akiknek az elgondolását nem lehetett volna átvinni a Cortesen. A hozzá talán legközelebb álló szocialista, Prieto pedig igen kemény dolgokat vágott a szemébe. „Önök igen elégedettek a Katalán Statútummal, mert a most domináns katalán autonomisták baloldali köztársaságiak. De majd meglátjuk, mi történik, ha jönnek az enyéim [Prieto baszkföldi volt – H.I.] egy jobboldali Statútummal, és szenteltvízbe mártott kormányt alakítanak!” Prieto félelme ebben a formában nem vált be, de hogy a probléma (akkor és ma is) reális, az nem tagadható. Azaña viszont tudta, hogy autonómia *nélkül* a Prieto emlegette veszély mérhetetlenül nagyobb lenne.

Kevésbé nagyra értékeli Egido León Azaña agrárreformját. Azt állapítja meg, hogy számára a reform nem elsősorban a szociális igazságtételt szolgálta, hanem a falusi szociális forradalom elhárítását. Mentségére annyit hoz föl, hogy három erő, a szocialisták, a baloldali republikánusok és Lerroux radikálisai között kellett egyensúlyoznia, és ha az első kettő olyan reformmal állt volna elő, amelyet a harmadik nem fogad el, a reform megíúsult volna. (Így viszont túl vontatottnak bizonyult.)

Részletesen tárgyalja a szerző Azaña 1936. májusi köztársasági elnökké választásának a történetét, amelyben a szocialistáknak nagy szerepe volt. Ez bizonyos részleteiben ma is zavaros történet. Alcalá Zamora leváltása, aki a baloldali szövetség választási győzelme után túl mérsékeltnek tűnt, Azañával való helyettesítése, akit Prieto támogatót; az az eshetőség, hogy a miniszterelnök Azaña helyén Prieto legyen; Largo Caballerónak, Araquistáinnak és híveiknek a kemény fellépése ez ellen (amin meg is bukkott ez a második elgondolás) – mindezek ellenében Egido León megpróbálja magának Azañának a tényleges szándékait kibontani, a rendelkezésre álló iratokból. Amit mond, valósnak tetszik: Azaña szerette volna az elnöki székből irányítani a Köztársaságot, nehogy úgy járjon, mint elődje, akinek szándékait a kormányfők (már Azaña is, később pedig Lerroux) keresztettkék. Hogy később maga is így járt, ez már a történelem csele.

Nem teljesen új történet, de sok ismeretlen részletet is felvonultat a szerző Azaña gondolatairól és lépéseiről Largo Caballero kormányának alakulása kapcsán. Az elnök nem szívesen adta át a kormányt a „spanyol Leninnek”, ragaszkodott a republikánus pártok részvételéhez, nehezen fogadta el a kommunisták kormányba lépését, de megértette, hogy mindez elkerülhetetlen. Addigra kiderült, hogy a Köztársaság sehonnan nem juthat fegyverekhez, csakis a Szovjetunió adhat ilyen segítséget. Azaña ugyan burkolt szópárbajba keveredett a bemutatkozó szovjet diplomáciai főmegbízottal, Rosenberggel (ennek bizonyos részletei újak), de a helyzetet végül is tudomásul vette. Szívesen fogadta volna, ha a nyugati kormányok rászorítják Francót a kompromisszumokra. Ezek ilyen hajlandóságának azonban semmi jele nem volt.

Eredeti szemszögből vizsgálja Egido León Azañának a háború kellős közepén írt „Benicarlói virrasztás”¹² című, akkor nem publikált verses drámáját, amelynek a szereplői kulcsfigurák: a Köztársaság egy-egy felismerhető szereplőjét láthatjuk viszont bennük.

Érdekesen, Miralles Negrín-könyvénel alaposabban ábrázolja a szerző Azaña és második szocialista miniszterelnöke, Negrín kapcsolatát. Miralles azt állapítja meg, hogy Azaña magáénak tekintette Negrín első, 1937 tavaszi kormányát. Egido León ezzel egyetért, azt hangsúlyozva, hogy az 1937 májusi barcelonai „belső polgárháború” napjaiban az elnök hosszabb időre információk, telefonkapcsolat, kellő védelem nélkül maradt. Ezért Negrínt, mint a rend megteremtőjét üdvözölte. Más a helyzet Negrín második, 1938 tavaszi kormányával, amely az után jött létre, hogy a felkelők kettévágták a köztársasági területet. Itt már az óriási energiájú

¹² Manuel Azaña: La velada en Benicarló. Diálogo de la guerra de España. Castalia, Madrid, 1974.

Negrín álláspontja, aki a harc következetes folytatását szorgalmazta, és a francia és angol diplomaták által ellenkező értelemben ostromolt, mind borúlátóbb elnöké szembekerült. A Negrín által félreállított Prieto azt sugallta neki, hogy legfeljebb 15 napig tud még a Köztársaság ellenállni. (Valójában majdnem egy évig tartott még a háború.) Ám arra, hogy nyilvánosan meghátráljon, lemondjon, az elnök csak a polgárháború utolsó heteiben szánta el magát, amikor a brit és a francia kormány elismerte Francót.

Nincs rá terjedelmünk, hogy a szerző többi, sokszor eredeti levezetéseit kövessük. Azaña sorsa is, mint Károlyié, a száműzetés lett, ám neki ebből kevesebb jutott. Egy francia barátja által rendelkezésére bocsátott háiban élt családjával Montaubanban. Meg kellett érnie, hogy a Gestapo emberei berontottak otthonába. Majd egy szállóba költöztették. Mindinkább elhatalmasodó szívbetegsége megakadályozta, hogy Lázaro Cárdenas mexikói elnök kimenekítse a Vichy-i kormány területén fekvő csapdából. 1940. november 3-án hunyt el.

A könyv még sok munkát ad majd a hispanistáknak. Rengeteg eredeti leltári irat, korábban meg nem mozgatott egyéb forrás tükröződik benne, egy grandiózus bibliográfiával megfelve, amely további kutatásokat ösztönözhet.

Harsányi Iván

✱

Encyclopaedia of the Social Sciences

Új társadalomtudományi lexikon

Ez a nagyszabású vállalat méretben és céljában a közismert „Handwörterbuch der Staatwissenschaften”-hez áll legközelebb. Főszerkesztője Prof. Seligman, a Columbia University tanára, a közgazdaságtan nesztora Amerikában: Munkatársai közt nemcsak Amerika, hanem úgyszólván az egész világ legjobb tudományos neveinek viselői, a szerkesztés irányításában pedig Amerika legtekintélyesebb idevágó tudományos egyesületei vesznek részt. A mű 15 kvart alakú kötetre van tervezve; idáig két kötet jelent meg, az első XXVII, 646, a második 696 lap terjedelmű (a második kötet utolsó címszava: Brigandage). Tehát nyilván jóval nagyobb terjedelmű lesz a „Handwörterbuch”-nál. A munka nemzetközi jellegéről talán fogalmat nyújt az, hogy már az Editorial Consultants listájában is a következő magyar neveket találjuk: Fellner Frigyes, Földes Béla, Jászi Oszkár, Kecskeméti Pál...

B. R. (Braun Róbert)

Századunk, 1931. 2. szám. 90. old.

✱

Galloway: I am not the only one

Penguin, London, 2004.

George Galloway: Nem én vagyok az egyetlen

Ez a könyv képet ad arról, hogy milyen is George Galloway elképzelése a közvetlen jövőről. A könyv sok szempontból ugyanolyan, mint a beszédei is. Becsületes, nagyon harapós az ellenfeleivel szemben, és ugyanakkor nagyon érdekes is. Nagyon jó rápillantást ad arra, mit is jelentett a New Labour győzelme, és mit jelentett ez az egyszerű munkásemberek számára. És miként nőtt a szakadék a nagyon vagyonos „felső” réteg, és az egyszerű emberek közt, mind Nagy-Britanniában, mind az egész világban.

Kevésbé meggyőzőek azonban Georgenak azok a sorai, amelyekben megkísérli, hogy a problémák orvoslására is megoldásokat ajánljon. Ilyen, ahogy az EU kritikáját adja, vagy egy kisebb és professzionálisabb parlament megteremtésére tesz javaslatot. Ám mindez további viták tárgya lehet. De az igaz, és én is egyetértek azzal, hogy ezek valóságos problémák.

A könyv centrális része a Közel-Keletről szól, főleg Palesztináról és Irakról. Galloway életének tekintélyes részét abban a munkában töltötte el, hogy szolidáris tevékenységet folytatott a közel-keleti népekkel. A könyv két utolsó fejezete arról szól, miként is lehetne jobb világot kialakítani. A béke, az egyenlőség és a szociális igazságosság világát.

Az utóbbi két évben nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy a háborúellenes mozgalmak révén is erős ellenzék lehet kialakítani az LP baloldalan.¹³

Michael Lavalette

Bookmarks Review of Books, 2004. 23. szám.

✱

¹³ George Galloway az LP egyik legmarkánsabb baloldali képviselője volt – most már az LP-n kívül áll.

Gedenken und Mahnen in Wien 1934–1945

Gedenkstätten zu Widerstand und Verfolgung, Exil, Befreiung. Eine Dokumentation. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hrsg), Wien, 1998. 488. o.

(Emlékezés és intellektus Bécsben 1934–1945. Emlékhelyek az ellenállásról és üldöztetésről, száműzetésről, a felszabadulásról.

Dokumentáció.)

Herbert Exenberger, Heinz Arnberger: *Ergänzungen I. DÖW* (Hrsg) Wien, 2001. 99. o.

(Kiegészítések I.)

Az Osztrák Ellenállási Mozgalom Archívuma (DÖW) sokéves munkája eredményeként 1998-ban megjelentetett könyv történelmi dokumentáció. A vastag kötetben rengeteg képpel mutatják be bécsi emléktáblákat, emlékműveket, utca- és térelnevezéseket – embereket, pártokat, mozgalmakat, az egyházat, akik és amelyek Bécs társadalmában szerepet játszottak az ellenállásban, szembeszálltak a hatalommal, a náci uralommal.

A mű olvasásakor a kövekbe vésett történelemnek lehetünk tanúi. Súlyos politikai ellentétek tükröződnek az oldalakról. Jobban megértjük Hitler ünneplését a Heldenplatzon, de mélyebben vésődik belénk az ellenállás hősi halottainak és a lengyel táborokban elpusztított bécsi zsidók emléke is.

Rögös az út, amelyet Ausztria a megemlékezés terén bejárt.

Bécsben csak néhány hely emlékeztet azokra, akiket 1934 előtt politikai okokból meggyilkoltak. Így Semmeringen Theodor Körner, Bécs akkori polgármestere 1946-ban emléktáblát leplezett le a szociáldemokrata Karl Tlasek emlékére, akit az ottani munkásotthonban, 1932 októberében náciak lőttek le.

Az 1934-es munkásfelkelés elesett és meggyilkolt áldozatainak tömegsírját 50 évig nem jelezte emlékmű, s bár 1945 után, főként 1949-ig jelentősen nőtt az ellenállás és üldöztetés áldozatairól a kőbe vésett megemlékezés, az 1960-as és 1970-es években megtorpant az új emléktáblák száma. Az 1980-as és 1990-es években ismét több emlékművet, táblákat, és tér-, utcaelnevezéseket avathattak.

A kötet dokumentálja az únáci rombolást is: a Gestapo áldozatai emlékmű meggyalázását; táblák összefirkálását; zsidóellenes festés a Freud-emlékoszlopon. Eltűntették iparvállalati ellenállók emléktábláit is.

A második köztársaság első áldozata a kommunista-ellenállás harcosa, Ernst Kirchweger volt. 1965. március 31-én antifasiszta tüntetésen egy új-

náci diák leütötte, sérüléseibe belehalt. Az osztrák szélsőjobboldal kísérletet tett a Schwarzenberg Platzon lévő szovjet hősi emlékmű eltávolítására (az Osztrák Államszerződés 19. cikkely, 1. fejezete védelemben részesíti az ilyen jellegű emlékműveket). Heves vitákat váltott ki a Holocaust-emlékmű tervezett létesítése is: 1994 végén Simon Wiesenthal szenvedélyesen foglalt állást annak létesítése mellett. (Felavatására végül e könyv megjelenése után, 2000. október 25-én került sor.) 1988 novemberében leplezték le a Háború és Fasizmus emlékművét az Alberinaplutzon. A négy főelemből álló alkotás heves vitákat váltott ki.

A könyv lapjain visszatérően szerepelnek világhírű osztrák írók, zenészek, festők, szobrászok, rendezők, államférfiak, politikusok, színészek, tudósok, akikről 1945 után utcákat, tereket, házakat neveztek el, vagy emléktáblát, emlékoszlopot, szobrot állítottak tiszteletükre. A kötet végén található Névmutató tünteti fel Stefan Zweig, Franz Werfel, Sigmund Freud, Gustav Mahler, Oskar Kokoschka, Fritz Wotruba, Bruno Kreisky, Käthe Leichter, Max Reinhardt és mások emlékhelyeit.

A kötet 23 bécsi kerületre tagolva tünteti fel az emlékezés jellegét, a felavatás körülményeit, az alapítókat. Információt ad a személy ellenállási tevékenységéről, illetve üldöztetéséről. Végül idézi a felhasznált irodalmat, a forrásokat. Mindezt jelentős fotóanyag kíséretében.

*

Három évvel később, 2001-ben jelent meg a kötet első kiegészítése. Az értékes kiadvány a város 21 kerületéről közöl új dokumentumokat: leírásokat, fotókat (pl. Holocaust-emlékmű a Judenplatzon, Franz Werfel emlékmű, emléktábla a Belgradplatzon, ahonnan 1941-ben lovára, roma és sinti családokat deportáltak a náciak megsemmisítő táborokba. Vannak azonban súlyos adósságok: Dr. Rudolf Hilferding kiemelkedő ausztrómarxista politikus és családja emlékének megörökítését szorgalmazza Neugebauer, a DÖW igazgatója.

A DÖW munkatársain kívül fiatalok is részt vettek a kötet összeállításában: a DÖW négy évtizedes tevékenységének egyik eredménye az ifjúság elérése és bevonása a múlt feltárásába.

A Bécsről szóló átfogó munka alapot képez a DÖW további nagy tervéhez: az osztrák tartományok emlékhelyeinek, emlékműveinek és tábláinak hasonló bemutatásához.

Tihanyi János

✱

Goldschmidt, Alfons: Die dritte Eroberung Amerikas

Ernst Rohwolt Verlag, 1931.

Amerika harmadik meghódítása

Legendákat nehéz kiirtani. Volt idő, amikor Amerika mint olyan világrész állt az átlag európai képzetében, ahol csak le kell hajolni a földön heverő aranyért. Sőt, még ma is a többség szemében, mint az általános jólét hazája tükröződik. Egy német író az Egyesült Államokat tápláló leveshez hasonlította, amelynek színén a milliárdosok mint sárga gombócok úszkálnak. Ennek a legendának elosztatását Holitscher Artúr már harminc év előtt megjelent könyvében megkísérelte. Most Goldschmidt Alfons lépett nyomába, akinek a mai Németországról szóló könyörtelen bírálata indokolt feltűnést keltett. „Die dritte Eroberung Amerikas” (Ernst Rohwolt Verlag) című munkájában, amely sajátos vegyülete az útirajznak, szociográfának és a politikai vitairatnak, éppily könyörtelen kritikáját adja az észak-amerikai prosperity mítosznak. De mindaz, amit az agrárkrízisről és az ipari munkanélküliség ijesztő méreteket öltő kísértetéről elmond, csupán bevezetés a dél-amerikai államokban tett tanulmányútjához. Ennek a hosszú útnak legfőbb tanulsága az a tapasztalat, hogy a latin-amerikai államok, amelyek a múlt század elején vívták politikai szabadságharcukat, ma gazdasági szabadságharcba indulnak az USA nagytőkének kíméletlen hódító hadjárata ellen. Amit a bennszülött indio proletariátus keserves sorsáról és a fiatal intellektuálisok antiimperialista ligájáról elmond, a szerző szubjektív tónusa ellenére is meggyőzően hangzik. Ez a szabadságszerető fiatalóság az, amelytől Goldschmidt Amerika harmadik meghódítását várja. Politikai jóslatának értékétől függetlenül is élvezetes könyv, amely eleven stílusával ellensúlyozza adatainak halmozottságát.¹⁴

V. R. (Vámbéry Rusztem)

Századunk, 1931. 2. szám. 95. old.

¹⁴ Megdöbbenő, hogy e több mint 70 évvel ezelőtt megjelent könyvismertetést ma pontosan ugyanígy lehet megjelentetni. – (A szerk.)

BESZÁMOLÓK

Az ITH 40. linzi konferencia

2004. szeptember

Az ITH 2004 szeptemberében megrendezett 40. linzi konferenciájának témája a különféle szociális rendszerek történeti vizsgálata, összevetése és elemzése volt. Az előadók természetesen elsősorban a társadalombiztosítás alanyainak szempontjából vizsgálták a kérdést. Ezt tükrözte a konferencia címe is: „Adomány, vagy jog? A társadalombiztosítási rendszerek fejlődése”.

Maga a témaválasztás inkább szociológiai, mintsem történettudományi volt, ugyanakkor számos tanulsággal szolgált a történészeknek is, egyebek között azt is illusztrálva, hogy a társadalomtudományok e két területének együttműködésében még mindig számos új lehetőség rejlik. Ugyanakkor az előadások és a viták kicsit nehezkesebbé váltak, ahogy a résztvevők kénytelenek voltak a megszokottól eltérő vizsgálati módszerek alkalmazására. Talán a témaválasztás, talán egy, a konferenciával egy időben zajló németországi történészkonferencia miatt az előadások viszonylag kevés résztvevővel zajlottak, és éppen az adott előadások inkább empirikus és deskriptív jellege miatt a viták is többé-kevésbé visszafogottak voltak. Ugyanakkor a nagy ívű elméleti diskurzus helyett igen informatív véleménycsere alakult ki, amely az előadások és a viták után informálisan is folytatódott.

Az előadások szinte kivétel nélkül érdekesítőnek és színvonalasnak bizonyultak. 11 országból (Albánia, Argentína, Ausztria, Kanada, Kína, Finnország, Németország, India, Dél-Afrikai Köztársaság, Svédország, USA) érkeztek az előadók, összesen 17 előadásra került sor. A részt vevő országok skálájából is látható, hogy a szervezők igyekeztek átfogó képet adni a világ legkülönbözőbb tájairól, megadva ezzel az összevetés lehetőségét is. A konferencia nem a „nyugati világra” összpontosított, és ezzel igen üdítő színfolt volt a hasonló rendezvények között. Sajnos ugyanakkor a kelet-közép-európai régió (ismét) meglehetősen alulreprezentált volt, jöllehet a keletnémet modell a németországi előadóknál többször szóba került, és az amerikai Elaine Fultz az ILO budapesti irodájának képviselőjében a magyarországi szociális rendszerek átalakulásáról fejtette ki véleményét.

A szervezők bevallottan arra törekedtek, hogy a viszonylag behatárolt témát az előadások a lehető legtöbb oldalról járják körül. Az első panel elő-

adásai az osztrák társadalombiztosítás 19. századi és 20. század eleji történetéről, kialakulásáról és fejlődéséről szoltak, némi kitekintéssel más közép- és nyugat-európai országokra is. A panel címe – követve a társadalombiztosítás kifejlődésének történeti logikáját – „Az adománytól a jogig” volt, egyfajta választ adva ezzel a teljes konferencia címében megfogalmazott kérdésre is. Az előadók közül kiemelném Alexander Prenningert, aki Salzburg példáján elemezte az osztrák „take-off” korszakának társadalombiztosítási problémáit. A többi előadás is kifejezetten érdekes volt, talán azért is, mivel ez a panel volt a leginkább történeti jellegű az egész konferencia kínálatában.

A történeti fejlődés mellett azonban sokkal inkább az egyidejű összehasonlítás volt a konferencia másik fő erőssége: az indiai, argentin, kínai és dél-afrikai modellek összevetése a modernizálódás dilemmáira adott válaszok sokszínűségére és azonos vonásaira világított rá, míg a (jórészt a szakszervezetek által irányított) „skandináv jóléti modell”, valamint a központi költségvetésre és az adópolitikára alapozó „angolszász modell” bemutatása a modernizálódás utáni társadalombiztosítási rendszerek lehetséges útjait vázolta. Az egyes országok jellemző vonásait többnyire az adott területről érkezett előadók mutatták be, így a dél-afrikai Wessel Wissler, az indiai Radzsagopal Dhár Csakraborti, Minzse Zsang és Vang Hszueju Kínából, vagy az Argentínából érkezett Patricia Flier. Az előadásokból nyilvánvalóvá vált, hogy az iparosodás különböző fokán álló, de jórészt még rurális országokban a „társadalombiztosítás” jórészt az emberi, mindenekelőtt a családi kötődéseken alapul: a szülők és gyermekek kölcsönös segítségén, a tradicionális véd- és dacszövetségeken, vagy éppen a női munkaerő fokozott kihasználásán. A skandináv modellt a svéd Nils Edling és a finn Tapio Bergholm mutatta be, míg az amerikai Seth Wigderson az angolszász országok – Nagy-Britannia, Kanada és a Egyesült Államok – társadalombiztosítási rendszerét vázolta William Beveridge 1942-es elhíresült jelentésének utóéletéből kiindulva.

A volt szocialista országok közül, mint már említettem, a keletnémet modell bemutatása, illetve az NDK és az NSZK társadalombiztosítási rendszerének összehasonlítása kapta a legnagyobb hangsúlyt, de hallhattunk előadást a még ma is némileg „egzotikusnak” számító Albániáról, illetve – amerikai szemüvegen keresztül – Magyarországról is. A Tiranából érkezett Merita Vaso Xhumari szavaiból kiderült, hogy Albánia mai szociális rendszere tulajdonképpen inkább a „harmadik világ” országaival, mintsem a volt szocialista országok társadalombiztosításával rokon. Martina Rupp a két német rendszer összehasonlítását végezte el igen kiválóan, míg Stefan Bollinger a „keletnémet nosztalgia” jelenségével foglalkozott. Az előadá-

sokból kétpólusú kép bontakozott ki: az állami szociális háló, illetve az IMF által is propagált magánbiztosítási formák közötti „konkurenciaharc” képe. A problémák elemzése különösen az amerikai előadónál némileg leegyszerűsítettnek tűnt.

A konferencia jó hangulatban zajlott, a legfontosabb „események” – ahogyan ez már lenni szokott – informálisan szerveződtek. A hallgatóság között meglehetősen nagy számban voltak jelen – elsősorban természetesen osztrák – szociális munkások, szakszervezeti aktivisták, vagyis a téma gyakorlati ismerői és alkalmazói. Viszonylag sok volt a fiatalabb résztvevő – igazolva azt a véleményt, hogy az ITH továbbra is betöltheti a társadalmi gondolkodású történészek közötti nemzetközi fórum szerepét, hiszen láthatóan képes kinevelni saját utánpótlását. Mindez persze remélhetőleg a következő, 41. linzi konferencián fog beigazolódni, ahol a téma ismét ízigvérig történettudományi, ráadásul meglehetősen modern történeti szemléletet kívánó terület lesz: a munkáséletrajzok és –életutak szerteágazó és számos izgalmas metodológiai kérdést is felvető problematikája.

Konok Péter

✱

Konferencia a Párizsi Kommünről (2003. március 15–16.)

A párizsi Kommün centenáriuma alkalmából több konferenciát is tartottak és több publikációt is megjelentettek. A konferenciákon sok egyetemi ember és ismert történész vett részt. Az egyik ilyen rendezvényt Perpignanban 1997-ben tartották. Mindez felkavarta az érzelmeket, és újmunkák megírására készítetett. Az Association des amis de Benoît Malon (Benoît Malon Barátainak Társasága, amelyről egyébként az Évkönyvben már megemlékeztem) 1999-ben Malonnak szentelt egy konferenciát,¹ majd együttműködve a Saint Etienne-i egyetemmel, egy másikat is a Párizsi Kommünről Precieux-ben, Malon szülővárosában.² Érdekes, hogy ez a konferencia mintha túl keveset beszélt volna arról, hogy Malon milyen szerepet játszott a kommünben. Indokolt lenne felhívni a figyelmet erre a hiányosságra, és további kutatásokat folytatni és munkákat megjelentetni a Párizsi Kommün történetéről és annak hatásáról a vidéki Franciaországban. A konferencia anyagát egyébként csak egy évvel megtartása után jelentették meg. Ezek után itt az elhangzott előadások leglényegesebb eredményeit fogom ismertetni.

¹ Malon életútját lásd Évkönyv 1991.

² Vuilleumier beszámolóját lásd Évkönyv 2001.

Pierre Leveque bevezető előadásában elemezte, hogy milyen irányzatok mutatkoztak a Párizsi Kommünben, és ennek során támaszkodott Rougerie munkájára és a kérdés historiográfiájára, beleértve a legújabb munkákat is. Odile Krakovitch legalább 600 levélre támaszkodva beszélt a Clemenceau-hoz fűződő kapcsolatokról, minthogy a levelek neki voltak címezve, aki ekkor a Montmartre kerület polgármestere volt (ez Párizs 18. kerülete). A levelek 1870-ből és 1871-ből kelteztek. Ezt a forrást, amely a Párizsi Archívumban található, mind ez ideig nagyon kevésbé használták. Az előadó nagyon fontosakat mondott a nők szerepéről és a Montmartre lakosságának szociális összetételéről. André Combes, aki a szabadkőművesség specialistája, arról beszélt, hogy milyen hatást keltett a kommün a szabadkőművesek soraiban, és fordítva: milyen munkások lettek szabadkőművesek, és ott milyen aktivitást fejtettek ki, és ez az aktivitás kölcsönös volt a szabadkőművesek, illetve a kommün között. Philippe Darriulat nagyobb munkát jelentetett meg az 1870–1871-es év forradalmi patriotizmusáról (ez a történész az egész XIX. Század idevágó tematikáját feldolgozta). Claude Latta, a Malon Társaság elnöke előadást tartott Malon szerepéről a kommünben, beszámolója nagyon pontos és jó volt. Robert Tombs, angol egyetemi tanár könyvet jelentetett azon a címen: „Háború Párizs ellen”. Konferencia-előadását lefordították franciára, témája a „Véres hét”. Tombs hangsúlyozta, hogy a szervezett vérengzésnek ideológiai előzményei voltak, és ez indította az egyszerű embereket is arra, hogy maguk is részt vegyenek ebben az öldöklésben. Ez a vérengzés nem egyszerűen csak a hadsereg műve volt, de ugyanakkor a hadsereg vezetőinek nagyon is átgondolt és eltökélt döntéseinek az egyenes eredménye, Jacques Rougerie, a Párizsi Kommün nagyon ismert történetírója, több nagyon érdekes könyvet jelentetett meg, amelyeket külföldön is ismernek. Többek között könyvet írt a kommün historiográfiájáról, és ez a téma nem nagyon feldolgozott.

Három referátum is elhangzott a Párizsi Kommün vidéki visszhangjáról és összefüggéseiről. C. H. Girin, J. Lorcin és Cordillot tartotta őket. Utóbbi egy viszonylag politikailag nyugodt megye, l'Yonne akkori helyzetéről számolt be.

A kötet fele a Kommün utáni történetről szól. M. Vuilleumier az emigráns kommünárokról tartott előadást és Laure Godineau pedig arról beszámolt, hogy az emigrációból már hazatért kommünárok milyen szerepet játszottak a születő III. Köztársaság politikai életének első éveiben. Ebben az előadásban egyébként kitért arra, hogy a kommünároknak milyen politikai elképzelései voltak, és miként született meg a kommünárok amnesztiája. Vuilleumier kitért arra is, hogy B. Malon 75 levele E. Fourniere-hez új rávilágítást nyújt arra, hogy miként is gondolkodtak a kommünárok.

A kötet harmadik részét annak szentelték, hogy milyen volt a kommün utóélete, illetőleg miként ítélték meg a későbbiekben a kommünt. Aki teljesen új szintet hozott és meglepte a kutatókat is, az Danielle Donet-Vincent, ő egy száműzött kommünár történetét dolgozta fel a családi levelezés alapján. Noha a kommün a forradalmi mozgalmak végét jelentette Franciaországban, története mégsem érdektelen és nem érdektelenek a kommünárok memoárjai sem.

Így Danielle Tartakowsky nagyon alaposan ismertette a kommün utótörténetét, mind az alul-, mind a fölülnézetben, egészen napjainkig. Didier Nourrisson azt világította meg, hogy az iskolás könyvekben milyen is volt a kommün ikonográfiája. Meg kell említeni Bruno Antoninit, aki arról beszél, hogy Jaurčs írásaiban miként rajzolódott ki a kommün képe, és ez hogyan szövődött össze a proletariátus emancipációjának követelésével.

Egy másik konferenciát is rendeztek a Párizsi Kommünről. Ezt 2003. március 15–16-án rendezték Montbrisonban: Michelle Perrot és Jacques Rougerie elnöklete alatt tartották meg. Ennek a konferenciának az anyagait megjelentették Claude Latta szerkesztésében, 2004-ben.

Marc Vuilleumier

✱

Történeti archívumok és a munkásmozgalom identitása Svájcban

Genf, 2004. május 7–8.

Fenti címmel tartottak Genfben egy nemzetközi történeti konferenciát. A Munka Kollégiuma szervezte meg, együttműködve a munkásmozgalom kutatására alakult alapítvánnyal (l'Association pour l'étude de l'histoire du mouvement ouvrier). Ez az alapítvány 1984 óta jelenteti meg a svájci munkásmozgalom történetéről szóló füzeteket („Cahiers d'histoire du mouvement ouvrier”). A konferencián azt próbálták összegezni, hogy milyen kis és nagy archívumokban található e témában anyagok, memoárok. A konferencián részt vett a Jean Maitron kezdeményezte életrajzi lexikon (Dictionnaire biographique) szerzői gárdája, valamint a torinói Gobetti kutatócsoport, a svájci Szociális Archívum, Zürich, a tessini Fondazione Pellegrini, a lausanne-i anarchizmust kutató tudományos központ (Centre international de recherche sur l'anarchisme), és a különféle szakszervezetek küldöttei. Részt vettek még olyan történészek is, akik arra törekedtek, hogy megértsék és megismerjék a munkásmozgalom történetét. Kíváncsiak voltak az új értékelésekre és arra is, hogy ezek a hagyományok mit is je-

lentenek a mának. Felmerült, hogy mit is kell tenni az archívumok megóvására, ebben milyen feladatok hárulnak az egyes szakszervezetekre, és hogy az archívumok megnyitása és nyitva tartása miként szolgálhatja a munkásmozgalom kutatását.

Annál is nagyobb szükség volt erre a megbeszélésre, mert Svájcban az archívumok 1815 után nagymértékben tönkrementek, és a könyvtárak is rossz állapotban vannak. Van kivétel is, nevezetesen azokat a dokumentumokat és archívumi fondokat illetően, amelyeket a szövetségi kormány gondoz. Más a helyzet a kantonális kormányoknál, amelyeknek egyébként szintén nagyon széles jogköre van. Jelenleg nincs olyan ember, aki megbízhatóan átfogó ismeretekkel rendelkezne az egyes kantonok rendőrségi anyagairól, amelyek egyébként ismeretesen nagyon is fontos források a munkásmozgalom történetére. Külön referátum hangzott el az idevágó genfi kantonális rendőrségi anyagok helyzetéről, amelyek nem kerültek át az állami archívumba, és nagy valószínűséggel tömegesen tűntek el. Ez óriási és pótolhatatlan veszteség, ami nemcsak a munkásmozgalom történetére vonatkozóan igaz, hanem a helytörténet megírását is súlyosan érinti. Ez sok esetben károsan befolyásolja az egyes emberek történetének megírását is. Ismeretes, hogy Genf egyébként is a XIX. és XX. században számos szocialista szervezet központja volt. Mindez érinti számos ország anarchistáinak és kommunistáinak a történetét is, hiszen ez a hiány valóban pótolhatatlan, minthogy a rendőrség ezeket annak idején mind nagyon szoros megfigyelés alatt tartotta. További gondot jelent, hogy a szakszervezetek archívumai is hiányosak, minthogy az egyes szekciók egyfelől nem rendelkeztek raktárakkal, ahol a dokumentumaikat megőrizhették volna, másfelől megelmulasztották, hogy a régi dokumentumokat elküldjék a központjaiknak. A szakszervezeti központ, szerencsére, sokkal nagyobb gonddal járt el az archivális anyagokkal. A szakszervezetek központja jelenleg új helyet keres az archívumok elhelyezésére; ugyanígy egyenlőre nyitott az oly nevezetes és sokak által ismert Zürichi Könyvtár elhelyezésének sorsa is. Ebben a könyvtárban található Adhemar Schwitzgubel anyaga, aki ismeretesen nagy szerepet játszott az I. Internacionálé korában a jurai szervezet életében és vezetésében, valamint a fourier-ista és szocialista Karl Bürklié, aki az 1848-as mozgalmaktól kezdve 1901-ig játszott a svájci mozgalomban meghatározó szerepet. Több neves történészt azonban, akik ezeket az anyagokat már felhasználták, sajnálatos módon most nem konzultáltak meg. A Központi Nemzeti Könyvtárnak szintén nincsenek megfelelő szakemberei, akik ezeket a témákat feldolgozták volna, és itt is hiány mutatkozik.

Szerencsére van más pozitív forrás és eredmény is. Néhány év óta végbe-

ment a különféle szakszervezeteknek egyfajta egyesülése. Így megtörtént a vasasok, az építőmunkások, a kohászok és az órássok, valamint a kereskedelmi alkalmazottak, az élelmiszeripari dolgozók és a szállítómunkások szakszervezetének egyesülése, ami természetesen egy folyamat eredménye volt. Létrejött egy új szakmaközi szakszervezeti szövetség (Syndicat Interprofessionnel – UNIA). A veszély az, hogy egyes forrásanyagok elveszhetnek, főleg olyanok, amelyeket most nem tartanak hasznosnak. Anketót tartottak arról, hogy mi is történt a három nagy szakszervezet archívumai-val, és természetesen mi történjék velük a jövőben. Javaslatot tettek a gyakorlati jövőbeni elhelyezésükre is. Ezt a tervet azután jóváhagyta a szakszervezetek egyesítésének előkészítő bizottsága és annak vezetője is.

Marc Vuilleumier

✱

Museum der Arbeit (A munka múzeuma)

A múzeum azt a célt tűzte ki maga elé, hogy bemutassa a munka feltételeinek és folyamatainak változásait, az iparosodás különböző szakaszaiban. Ezt Hamburg esetében nagymértékben a kereskedelemmel és a hajózással, ezek fejlődésével összefüggésben tette meg. Emellett összefüggésben a nyomdászattal, az amerikai gumigyártással és ennek a nyomdászatra való hatásával, valamint a fakitermeléssel és a faexport és -importtal együtt. A múzeum igen nagymértékben a technikai eszközök fejlődését mutatja be, de emellett ugyanakkor mindig rávilágít az emberekre való hatásra, a szociális viszonyokra, sőt az emberek kulturális lehetőségeire, ezek alakulására is. Így a távírdák gyors fejlődésére, a nemzetközi kapcsolatos viharosan gyors átalakulására, de ezzel együtt megint arra is, hogy a hivatalokban vagy a távírdákban is az emberek helyzete, munkafeltételei miként változtak meg. Rávilágít, hogy miként tört be Hamburgba a kakaó és a kaucsuk, de arra is, hogy az azt kitermelők élete milyen volt Afrikában és Dél-Amerikában, így különösen Brazíliában, és hogy mit is jelentett a kolonializmus a mindennapokban ezeknek az országoknak. Nagy figyelemmel van a múzeum az emberekre, így arra, hogy a XIX. század elején az emberek a falvakból hogyan kerülnek be a városokba és ott az ipari termelésbe. Így amikor szembekerülnek a stempliző óra fegyelmző hatásával, vagy amikor a hivatalban magas, keményített gallérokat kénytelenek viselni.

Külön terület az egészségügyi és a higiéniai kérdések területe, így a városokban a TBC terjedése, és ezzel együtt a munkahelyeken felállított köpöcsészék valósága.

Megint más terület a kultúráé. Így a „népoperák” megjelenése, és az úgynevezett „olcsó bérletek” vagy jegyek – amelyeknek példányait a látogató itt megtekintheti.

Majd megint visszatérve a technika fejlődésére: a vasalók átalakulása, majd a telefon megjelenése, és ezzel együtt az új munkáscsoportoknak, így a telefonos kisasszonyoknak a kialakulása. Minden ilyen változás azután új és új emberi válaszokat is követelt – amit a múzeum nagy igyekezettel próbált meg bemutatni.

A nemek elkülönített munkafeltételeit a múzeum igen gondosan kívánta bemutatni és külön termeket alakított ki e célra. Így a halászat és halfeldolgozás pontosan ilyen terület volt, ahol a férfiaknak és a nőknek nagyon eltérő munkafeladatai voltak.

Ezt a folyamatot a múzeum a XVIII. Századtól napjainkig követi nyomon, miközben kitekint arra, hogy miként alakultak például a férfiak és a nők családi viszonyai.

A múzeum, amennyire tehette, sok esetben montázsokat is alkalmazott. A nyomdászat esetében törekedett arra, hogy kimutassa történetileg mikor és miként is történt az, amikor a nyomdászok önállóságra, egyéni vállalkozásra törekedhettek.

A múzeumot sok esetben látogatják iskolák, illetve iskolai osztályok. Bizonyos szakmákat is kipróbálhatnak, festészettől nyomdászatig, amit persze szívesen végeznek el. Ezt a jövőben ki is szeretnénk szélesíteni és az otthonmunkát is jobban szeretnénk bemutatni.

Ursula Schneider

*

Jemnitz János hozzászólása

Mínt hogy e múzeumot magam is láttam, néhány kiegészítést teszek az elmondottakhoz. Mindjárt a múzeum elején néhány olyan kitűnő makettet láthat a látogató, amely legalábbis engem mélyen megrázott. Hamburgi munkásviszonyokról lévén szó, nem is a bányák mélyén dolgozók helyzetéről, hanem a XIX. század eleji vegyi „üzemek” munkaviszonyairól ad képet, amikor pincehelyiségekben, levegőtlenül, súlyosan vegyi fertőzöttségű levegőben kellett 12–14 órát dolgozni. A dolgozók élete ennek megfelelően rövid volt.

Egy másik makett nagyjából ugyanebből a korszakból kifejezetten a női munkaviszonyokról nyújt megrázó képet. Vasaló manufaktúrát mutat be, ahol a vasalót egy olyan fa lengőkarra szerelték, hogy a vasaló nőt teljesen embertelen tartásra kényszerítette. A test deformálódása elkerülhetetlen volt.

Megjegyzendő, a termék beosztása olyan, hogy a jóval nagyobb hányad a késő XIX., illetve XX. századi viszonyokat mutatja be. De itt is a halfeldolgozó munkások helyzetéről látottak igazán elborzasztóak.

Néhány szót kell azonban arról is szólni, amely minden hasonló múzeum örök rákfenéje: miből is lehet fenntartani egy ilyen létesítményt. Nos, ez itt is harc kérdése miként nálunk is az volt, a mi budapesti múzeumunk esetében, csak áldatlan véggel. Hamburgban ez a harc a szenátusban, illetve a szenátusra ható erők között dől el. A finanszírozás döntő hányadát a városi szenátus adja (persze egyéb támogatók is vannak, de ez a támogatás változó, nem biztos, legalábbis eleve biztos, hogy hosszabb távon az erőviszonyok mégis a múzeum továbbélését, sőt továbbfejlődését szavatolják.

*

A baloldal története

(Histoire de la gauche)

A francia TV5 2005. február 12-én másfél órás műsorban foglalkozott a francia és a nemzetközi baloldal 1945 utáni helyzetével, egészen napjainkig.

Virgine Linhart műsora ebben a keretben mutatta be a felszabadulás utáni Európát. Egy ismert képsor is feltűnt a rombadőlt Budapestről. Pierre Mauroy, Mitterrand volt miniszterelnöke az 1945 utáni gazdasági helyzetet elemezve elismerte, hogy Amerika segítette Franciaországot a talpraállásban, majd tréfásan megjegyezte, hogy abban az időben szinte „mindenki kommunista volt, még a színészek is”.³

A jóléti társadalom megteremtése volt a következő téma 1950-től: Adenauert, de Gaullet, 1974-től Giscard d’Estaigt, majd 1981-től Mitterrandt láthatjuk a képernyőn. Mauroy erről az utóbbi időszakról mondta, hogy a vásárlóerő gyors növekedésének ideje volt ez, a minimálbér 10 százalékkal emelkedett. Azonban hamarosan be is kellett ezt fagyasztani, mivel megbomlott az egyensúly. Franciaország pedig hiába kért segítséget a Nyugat kormányaitól, magára maradt. Ekkor – folytatta Mauroy – 12 000 ipari munkás kényszerült nyugdíjba menni 52–54 évesen, mert a régi ipari szisztéma összeomlott.

Ezután 1989-es képek következtek a berlini fal leomlásáról, azzal a kommentárral, hogy a kommunizmus összeomlása utópiához vezetett, a nagy-

³ Mauroy a „nagy változás (grand changement)” után lett a szocialista koalíciós kormány miniszterelnöke.

vállalatok világvállalatok lettek... Az új politikában 1992-ben megjelenik Clinton, Jospin, Schröder.⁴ Az olasz baloldal részéről Massimo d'Alma meséli el Berlusconi-val vívott csatáját, amikor az olasz tömegek arra lelkesítették, hogy „ne hagyd magad becsapni Berlusconi által”, s akkor nyertek is. „Hiába – mondja befejezésül d'Alma – ez nem színház, ez politika”.

A Francia TV5 – ugyanezen a napon – a 14 órás hírekben vezető helyen közölte Chirac spanyolországi hivatalos látogatását. Zapatero szocialista spanyol miniszterelnök egy színházi nagygyűlésen gratulált a francia elnök bátorságához, hogy Franciaország ellenezte az iraki háborút.

Közli és jegyzetelte: Havel Józsefné Sziki Vilma

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

Essays

PETER BIRKE

Hamburg als „rechtspopulistisches“ Experimentarium

In Hamburg sitzt derzeit die einzige Landesregierung in der BRD, in der die CDU eine Koalition nicht nur mit der liberalen FDP sondern auch mit einer sogenannten rechtspopulistischen Partei eingegangen ist. Letztere, die sich den Namen „Partei Rechtsstaatliche Offensive“ oder, nach ihrem Führer, „Schill-Partei“ gegeben hat, war der eindeutige Sieger der Wahlen im Herbst 2001. Sie erhielt bei ihrer ersten Kandidatur um 20% der Stimmen, mit Schwerpunkten in sozialen Brennpunkten außerhalb der Innenstadt. Die „Schill-Partei“ profilierte sich mit einem strikten law-and-order-Kurs, Ausfällen gegen Ausländer im allgemeinen und Flüchtlinge im Besonderen und einem, allerdings schwach entwickelten, neoliberalen Wirtschaftsprogramm. Die Partei hat erheblichen Einfluß im Hamburger Senat und stellt den Bau- Umwelt und mit Ronald Schill den Innensenator.

Das Bündnis mit den alten Eliten der Stadt, das die Schill-Partei erreichen konnte, hat zwei Ursachen: Einerseits war die Politik der SPD in Hamburg in den letzten Jahren, da sie trotz Wirtschaftsboom zu einer wachsenden sozialen Spaltung der Stadt geführt hat, nicht mehr glaubwürdig. Die „Schill-Partei“ verspricht der städtischen Oberschicht einen „populistisch“ unterfütterten Erhalt des neoliberalen Kurses. Andererseits sind einige Funktionäre der beiden größten Parteien, SPD und CDU, zur Schill-Partei übergelaufen und spielen dort mittlerweile eine wichtige Rolle. Eine linke Alternative zur rot-grünen Standortpolitik, wie sie während der Kampagne zum Bürgerschaftswahlkampf vor allem von der aus der Grünen Partei ausgetretenen Gruppe „Regenbogen“ repräsentiert wurde, hat sich leider bislang nicht durchsetzen können.

Die erste Bewährungsprobe für den neuen Hamburger Senat kam, als es um die Verabschiedung des Haushaltsgesetzes im Frühjahr 2002 ging. Entsprechend des Programms der Regierungsparteien wurden

⁴ Jospinről és a Jospin-korszakról lásd Évkönyv, 2005.

Einsparungen von sage und schreibe 34,7 Mio. EUR im ersten und 225 Mio. EUR im zweiten Haushalt des Jahres 2002 sowie im Jahre 2003 durchgesetzt bzw. angekündigt. Unter dem Diktum der Sparmaßnahmen ist die gesamte kulturelle und soziale Struktur der Stadt gefährdet. Besonders Dienstleistungen, die dem neuen Senat aufgrund seiner reaktionären Ideengrundlage nicht passen, fallen den Kürzungen zum Opfer: Frauen- und Mädchenprojekte, Integrationsstellen für Migranten, Frauenberatungsstellen etc. sind ebenso betroffen wie Beschäftigungsträger, in denen die Löhne nun zunächst auf das Niveau der Sozialhilfe abgesenkt worden sind. 2003 sind etliche Projekte der Jugendhilfe an der Reihe, Bau- und Abenteuerspielplätze, Jugendzentren u.s.w. Akut sind auch Einrichtungen des Drogenhilfesystems und einige Behinderteneinrichtungen bedroht.

Nicht nur Sparpolitik an sich, auch die damit eng verknüpfte Privatisierung öffentlicher Dienstleistungen sind allerdings Phänomene, die bereits unter dem rot-grünen Vorgängerssenat bekannt waren. Der neue Senat führt diese Politik weiter, indem der Landesbetrieb Krankenhäuser mehrheitlich an private Unternehmer verkauft werden soll. Sogar von dem Bildungssystem, das ansonsten chronisch unterversorgt ist, macht der neue Senat bei der Privatisierung nicht halt: Die Berufsschulen sollen zu Wirtschaftsbetrieben umgewandelt und direkt der Industrie- und Handelskammer unterstellt werden. Das gleiche Schicksal droht den Freizeitbädern und Saunen, der bezirklichen Schuldnerberatung und vielen anderen Institutionen. Eine der Folgen der Politik des CDU/FDP-Schill-Senates wird ein massiver Abbau von Arbeitsplätzen im öffentlichen Dienst sein.

Die Maßnahmen des Senats trafen schnell auf den Widerstand eines großen Teiles der Bevölkerung. Den Anfang machte die Frauenbewegung, die am 8. März 2002 gegen Streichungen im Bereich der Frauen- und Mädchenarbeit protestierte und 2000 Menschen gewinnen konnte. Einige Wochen später zog eine Demonstration der „Sozialpolitischen Opposition“ und der Vereinigten Dienstleistungsgewerkschaft, die sich gegen den gesamten Sozialabbau richtete, bereits fast 10 000 Menschen auf die Straße. Am 10. Juli kamen fast 50 000 Schülerinnen, Schüler und Studierende zusammen, um gegen die Privatisierung der Hochschulen, die Einführung von Studiengebühren und die schlechte Ausstattung des Bildungssystems zu protestieren. Im Herbst diesen Jahren konnte allerdings die neue, quer zu den alten Organisationen und Parteien der politischen Linken liegende, soziale Bewegung ihr Wachstum nicht fortsetzen. Die Ignoranz des Senates gegenüber den Forderungen nach

einem Ende der Diskriminierungen und der Sparpolitik ließ viele resignieren, die Angst vor dem Verlust des Arbeitsplatzes führte nunmehr eher zur Zurückhaltung der Beschäftigten des Öffentlichen Dienstes. Dennoch kamen im Oktober 2002 noch einmal einige tausend Menschen zu Aktionswochen gegen den Sozialabbau zusammen.

Während die soziale Bewegung derzeit stagniert, haben die Versuche des Senates, sich durch eine aggressive Repressionspolitik zu profilieren, an Intensität zugenommen. Bei diesen Versuchen spielt besonders die Schill-Partei eine wichtige Rolle. Schon im Frühjahr wurden mit der Abschaffung des Amtes der Ausländerbeauftragten, Verschärfungen der Abschiebepolitik gegenüber Flüchtlingen, der Ausweitung des Arbeitszwangs für Erwerbslose und Sozialhilfeempfänger und einer allgemeinen Aufrüstung von Polizei und privaten Sicherheitsdiensten erste Zeichen gesetzt. Polizei und Justiz sind so ziemlich die einzigen Sektoren, in denen das allgemeine Sparprogramm nicht gilt. Im Sommer kündigte die CDU-Sozialsenatorin Schnieber-Jastram die Wiedererrichtung von „geschlossenen Heimen“ (also faktisch Gefängnissen) für Jugendliche ein, die im Zuge der Sozialreformen der 1970er Jahre abgeschafft worden waren. Die „Jugendknäste“ forderten den Protest großer Teile der links-liberalen Öffentlichkeit heraus, letztlich konnte sich der neue Senat jedoch mit einer, etwas eingeschränkten, Variante seines Vorhabens durchsetzen. Im Spätsommer wurden die Proteste schon stärker, als die Rechtsregierung im Rahmen einer Umsetzung der rot-grünen „Antiterrorgesetze“ eine erhebliche Einschränkung der Pressefreiheit plante.

Im November 2002 setzte der Senat ein weiteres seiner Lieblingsprojekte durch. Die Räumung eines „Bauwagenplatzes“ in der Hamburger City, der der Erweiterung der Messe entgegen steht, und die mit einem äußerst aggressiven Polizeieinsatz durchgesetzte Vertreibung der Bewohner, löste diesmal allerdings den massiven Widerstand der politischen Linken aus. „Bauwagenplätze“ sind subkulturelle Siedlungen, faktisch eine Mischung aus dem Bedürfnis nach alternativen Lebensformen und ein Ausdruck der allgemeinen Wohnungsnot sind, die in vielen westdeutschen Metropolen herrscht. Nach der Räumung des Bauwagenplatzes „Bambule“ kam es zu wochenlangen Auseinandersetzungen zwischen Demonstranten und Polizei, die ganz wesentlich durch Schikane und willkürliche gewalttätige Übergriffe der letzteren ausgelöst und geprägt wurden. In dieser Situation nutzte Schill die Gunst der Medienöffentlichkeit und trat als „Hüter von Sicherheit und Ordnung“ auf. Die faktischen Einschränkungen der bürgerlichen Freiheitsrechte, die mit den Übergriffe und Verboten gegen die Proteste verbunden waren, gehen bereits in Richtung eines totalitären

Staatsverständnisses. Leider hat sich die links-liberale Öffentlichkeit, jedenfalls bis Ende 2002, nur teilweise mit den Bauwagenleuten und ihrem Anliegen solidarisiert, so daß die Gefahr besteht, daß die soziale Bewegung, die im Frühjahr noch gemeinsam auf die Straße gegangen ist, gespalten werden könnte. Andererseits ist zum Zeitpunkt dieses Berichtes noch offen, ob sich Schill- und seine bürgerlichen Koalitionspartner mit der neuen „harten Linie“ auf Dauer durchsetzen können- bei den Bundestagswahlen 2002 konnte sich Schill jedenfalls nicht etablieren. Es wäre allerdings bedauerlich, wenn bis zur nächsten Wahl gewartet werden müßte, bevor die rechte Regierung Hamburgs abtritt.

✱

STEVE PARSONS

Local and European Elections in the UK – June 10th 2004

In the UK on June 10th 2004, the combined elections to local government at all levels (with the exception of Scotland) together with the election to the European Parliament took place – the last major elections before the next general election in anything up to a year’s time. The results reinforce what has now been a long running trend – greater electoral instability, a breakdown in traditional party loyalty and an erosion of the position of the two major parties; Labour Party and the Conservative Party.

For the Government the results clearly indicate an enormous loss of support and an increasing degree of popular disaffection and protest with the Blair premiership. Labour lost over 460 council seats and was deserted by large numbers of previously loyal Labour voters as is underlined by the loss of key northern heartlands including Leeds, Doncaster, Newcastle and St. Helens. As regards Leeds and Newcastle both metropolitan councils are now under Liberal Democrat control after being run by Labour for 24 and 30 years respectively. In percentage votes cast in the local elections Labour came third with a mere 26% compared to the Liberal Democrats 29% and the Conservatives 38%. For one of the two major parties to come third in such elections is unprecedented since the war. The votes cast for members to the European Parliament are even worse news for Labour which achieved just 22.6% (a decline of 5.4% since the last EU elections) which is the lowest Labour share of the vote since 1918! It should be remembered that the disastrous 1983 general election for Labour under the leadership

of Michael Foot, following the Social Democratic split, the percentage vote achieved was 28% and at that time political commentators were seriously raising the issue of the demise of the Labour Party as a future potential party of government.

New Labour apologists have been unable to deny the ‘electoral drumming` Blair has suffered and have, as to be expected, argued that when a change of government is not at stake voters are apt to make costless protests. They admit that the issue of Iraq has cost them dear but still cling to the idea that anti-war feeling will dissipate over the next few months. Thus, it is argued, at the next general election Labour voters will return to their party loyalty and elect the government to a third term. Moreover, despite the unprecedented haemorrhaging of votes it is pointed out that there was not the huge loss of council seats equivalent to 2,000 councillors the Tories lost at the local elections in 1995 (or even for that matter the 800 seats Labour lost last year). There is, though, one fundamental difference, undoubtedly to Blair’s advantage, between the present incumbent’s disastrous electoral showing and previous deeply unpopular governments and that is that the other major political party is not winning support. As *The Economist* succinctly put it: “Voters evidently wanted to humiliate the government, but not to boost the Tories” (June 19th 2004). Although the Conservatives registered 38% of the vote in the local elections and a gain of 263 seats this is generally seen as being no way near the sort of result needed for overturning the huge parliamentary Labour majority at the next general election in 2005. A figure of 40% of the vote is commonly referred to as the minimum percentage which is needed at such a time if the opposition is to stand a chance of winning a parliamentary majority. The situation the Conservatives are in is even worse if the European election results are taken into account – here their share of the vote dramatically declined from 35% in 2001 to approximately 26%, their lowest showing in national elections since 1832! The populist rightwing (anti-immigrant) anti-European UK Independence Party made spectacular progress beating the Liberal Democrats into third place with 16.1% of the vote (an increase of 9.2%). This grouping won a majority of its votes from disaffected Tories and has now established itself to make a much more publicised, better financed and well organised intervention in the general election. It seems unlikely that they will be able to achieve as high a vote for the UK parliament (given the constituency/‘first- past-the-post` nature of the electoral system) but they may well be able to pull away enough votes from Tory candidates in various constituencies to lose them seats, particularly to the Liberal Democrats.

The party that can be most satisfied with its performance is the Liberal Democrats and once more it presumably benefited from its claimed opposition to the war (termed, with a good deal of justification by the left, "the party of reluctant bombing"). However, as mentioned, it was pushed into fourth position in the European elections by the UK Independence Party and as always they will face the perennial problem of trying to win constituencies instead of coming second to the winning candidate from Labour or Conservative.

As for the left 'Super Thursday' represented the first major electoral effort by the recently formed Respect - a body created just 5 months previously in attempt to build upon the mass opposition to the war. There was no dramatic breakthrough (i.e. no representatives elected) and this has led some on the left, such as Peter Tatchell (a nationally known gay rights activist, formerly a prominent Labour party activist etc), to claim that like its 'predecessor' the Socialist Alliance, Respect had been "totally humiliated" at the polls and in view of the fact that "reclaiming Labour for socialism" is an impossibility due to the 'obliteration of any internal party democracy', the place for left-wingers is the Green Party. The Greens picked up 6% of the vote in the European Elections (in 1989 they received 2 million votes, 15% of the vote) just retaining their two MEPs and gained an extra 10 seats in the local elections giving them a total of 63 councillors. Again their anti-war stance has paid dividends although they are keen to declare that they are now established as a minor electoral force and are winning votes on the basis of their work in councils. They are particularly strong in local government in Oxford. All this has led Tatchell to reason: "the Greens are winners. They have seats on local councils, the London Assembly and the Scottish and European parliaments. If left-wingers and progressive social movements united together in the Green Party, it would be a hugely influential electoral force." (The Guardian, June 15, 2004, 'Green is the new red'). Despite this the Greens cannot be said to have really grown a great deal since the last election and they remain as far away as ever from winning a parliamentary constituency. Moreover, this ignores the fact that the Green Party in Britain has shown no desire to co-operate in any shape or form with the left. There is nothing inevitable about pure ecological politics being necessarily of the left (see *Ecofascism - Lessons from the German Experience* by Janet Biehl and Peter Staudenmaier, AK Press 1995) and even the comparatively more radical Greens in Germany have ended up giving support for the liberalistic economic policies of Schröder. There is no shortcut for the left by dropping class politics and immersing themselves in the Green Party - environmentalism should of

course be an important element of the left's political profile (Red-Green) and efforts should continue to be made to arrive at some form of electoral co-operation with the Green Party but this will only come when they are forced to acknowledge that it may be in their interest to do so, i.e. when the non-Labour left has won an electoral foothold.

If a closer examination is made of Respect's performance things look even more positive - the national vote of 1.7% (252,216 votes) in the European elections is not insignificant given the virtual media blackout on any mentioning of the new political force. Also the national figure does not reveal the fact that Respect candidates scored significant numbers of votes in particular areas both in the council and European elections - a level of electoral support above the best previously attained by Socialist alliance candidates in the recent past and in those areas most important for the left: urban inner city areas (not middle class wards in Oxford as with the Greens). In an analysis of votes cast in inner city areas an electorate of 1.56 million Respect polled 97,028, representing 6.18% of the vote (see *Socialist Review* July/August 2004, pages 24-25). To list the best results: Respect polled 9.2% of the vote in Leicester, 7.4% in Birmingham (in the inner-city wards the percentages were high - Bordesley Green 38.6%, Sparkbrook 25.2% etc), Luton 6% and just under 5% in London (again, as with Birmingham some very high votes were achieved in specific East London boroughs: Hackney 9.6%, Waltham Forest 9.5%, Haringey 7.6% etc). Respect came within a whisker of having representatives elected to the London Assembly and their candidate for mayor came fifth with 61,731 first preference votes, ahead of the Green candidate (Livingstone was re-elected this time as an official Labour candidate with a reduced majority - rejoining Labour lost him votes - followed by the Tory, Liberal Democrat, UK Independence Party candidates). It seems that a lot of traditional Labour voters, including many from an immigrant background are now abandoning Labour to vote for Respect (the British fascists are also winning former white Labour voters on the basis of anti-immigrant 'little Englander' politics - they achieved a very worrying 5% of the vote in the European elections but in local politics they made no real improvement on what they had already achieved in the few northern towns).

In conclusion, the elections show what is generally acknowledged; that there is a widespread feeling by many that they have been cheated - that by voting Blair into power they had **not** expected that they would get a government that would privatise, deregulate and impose 'market solutions' to all aspects of life with a greater zeal than the Conservatives or carry out an illegal war at the behest of a US administration. The loyalty

of the traditional working class Labour vote (trade unionists and immigrants in particular) of 'old Labour' is rapidly fading away. A large number of people who once voted Labour will never vote for the party again as long as Blair is its leader. Moreover, the number of Labour Party activists is in steep decline – it was clearly apparent that there were very few people prepared to go out into the constituencies and campaign for New Labour. The Tory opposition though is not benefiting from Blair's unpopularity and their increasingly critical stance on the decision to go to war (i.e. 'we were lied to' – of course we were but then the Tories knew this at the time as did anyone with a reasonable intelligence) seems particularly unconvincing and dishonest. It is highly unlikely that they will win the next election and in terms of the popular vote their position as the leading opposition party could be challenged by the Liberal Democrats. The UK independence Party and the whole question of Europe opens up a bleak future for the Conservative Party – perhaps even to a split of pro-European Conservatives from the mother party. All this means that the government might be able to win a third term by default because of the weakness of the main opposition party and the vagaries of the British electoral system. This might also explain why Blair has not as of yet been forced to resign and make way for a new leader (i.e. Gordon Brown) – a majority of Labour MPs still calculate that despite a massive fall off in electoral support the opposition vote will be more divided than ever before between the other parties. As for the left, the argument used in the past by many that on the basis of the lesser of two evils – Labour or Conservative – it was necessary to vote Labour, no longer holds true. New Labour has discarded the remnants of social democracy and is firmly committed to economic liberalism, the traditional working class base of 'old Labour' is rapidly crumbling as are the links with trade unionism (the Fire Brigades Union has now severed its links with Labour and the huge GMB union has turned down a request from Labour for a £744,000 donation for its general election campaign and instead will now only give money to individual Labour MPs/candidates who share the union's "aims and values"). When the general election comes there seems every likelihood that the regimentation of the vote – voting for the government or the main opposition party, i.e. the alternative government – will be a weaker influence than at any time previously. This should give other parties (rightwing, populist, and leftwing) greater opportunities and a possibility for a political force like Respect to make an impact and establish itself as a non-Labour leftwing electoral presence. The re-election of Blair will not end his troubles – he is intimately linked to the war on Iraq (for most it is

"Blair's war") and the issue will not go away despite the efforts of a whole number of parliamentary committees of inquiry (the latest, Butler, admitting 'mistakes' were made but concluding that 'no one is to blame as there was collective responsibility'). Sooner or later, even if he is returned to power, Blair will be forced to stand down and leave the political scene – each new development in Iraq, every successful action of national resistance will constantly bring the issue of the responsibility for the start of the war into focus. When Blair comes on the television to ask people to believe in what he says and trust his moral assuredness it only results in sarcastic laughter.

Postscript

Just a few days after the local and European elections there were two by-elections in formerly solid Labour constituencies: Birmingham Hodge Hill and Leicester South. The majority of the electorate in both constituencies didn't bother voting which is a sign of disconnection of many with the political system – not bothering to vote is something that is increasingly prevalent among former Labour voters. The Liberal Democrats achieved swings of over 25% in the two constituencies, winning Leicester South from Labour and narrowly failing to capture Birmingham Hodge Hill (by 460 votes). Naturally the Liberal Democrats have been much buoyed up by the result and it has given them added belief that they can displace the Conservatives as the main challenger to Labour (the odds are still against this happening – but it no longer seems quite as impossible as it once did). The other important aspect of both contests, as far as the left is concerned, is that Respect achieved an impressive showing: Leicester South – 3,724 votes, 12.66%, Birmingham Hodge Hill – 1,282 votes, 6.27%. This represents a loss of votes from Labour to the left on a scale not seen before.

✱

International Echo of the Hungarian Uprising 1956

*Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Roger Vaillant, Claude Roy,
and others, France-Observateur (15th November, 1956)*

The undersigned who never harbored unfriendly feelings to the U.S.S.R. and socialism, today consider themselves justified in protesting to the Soviet Government against the use of guns and tanks to suppress the

uprising of the Hungarian people and its striving to independence, even taking into account the fact that some reactionary elements, which made appeals on the rebel radio, were involved.

We consider and always will consider that socialism, like freedom, cannot be carried on the point of a bayonet. We fear that a government, imposed by force, will soon be compelled, in order to stand its ground, to resort to force itself and to the injustices against its own people which ensue from this.

Fenner Brockway, Barbara Castle, Richard Crossman, George Wigg and Tony Benn, Pravda (10th February, 1957)

We, the undersigned members of the British Parliamentary Labour party, who in the past have always worked for a better understanding between our two countries, are deeply distressed at the use of Soviet armed forces in Hungary. We therefore ask for this opportunity to express our view to Soviet readers and to put certain questions to you about the events in Hungary.

First of all, your newspaper has portrayed the Hungarian uprising as "counter-revolutionary." May we ask exactly what you understand by this expression? Does it include all systems of government which permit political parties whose programmes are opposed to that of the Communist party? If, for example, the Hungarian people were to choose a parliamentary system similar to those in Finland and Sweden, would you regard that as counter-revolutionary?

Secondly, you said on November 4 that the Government of Imre Nagy "had in fact disintegrated." Did you mean by this that it resigned or that it was overthrown? If it was overthrown with the help to Soviet arms, does this not amount to Soviet interference in Hungary's internal affairs?

Thirdly, do you consider that the present Government of Janos Kadar enjoys the support of the majority of the Hungarian people? Would it make any difference to your attitude if it did not? We ask this question because on November 15, according to Budapest radio, Janos Kadar said that his Government hoped to regain the confidence of the people but that we have to take into account the possibility that we may be thoroughly beaten at the elections."

Fourthly, we recall that the Soviet Union has repeatedly, advocated the right of all countries to remain outside military blocks. Does this right to choose neutrality extend, in your view to members of the Warsaw pact?

Finally, you have said that the Hungarian uprising was planned long in

advance by the West and you have in particular blamed Radio Free Europe. Are you seriously suggesting that masses of Hungarian workers and peasants were led by these means into organising mass strikes aimed at restoring the power of feudal landlords and capitalists?

Josip Tito, speech (16th November, 1956, Pula,)

Things had already gone rather far, further than we knew, and Gero's visit to Yugoslavia and our joint declaration could no longer help. People in Hungary were absolutely against the Stalinist elements still in power; they asked for their removal and a turn to the road of democratization. When the Hungarian delegation headed by Gero returned to their country, Gero found himself in a difficult position and again showed his previous face. He called those hundreds of thousands of demonstrators, who at that time were still demonstrating, a gang and insulted almost the whole nation. Imagine how blind he was, what kind of a leader he was! At such a critical moment, when everything boils and when the whole nation is discontented, he dares to call that nation a gang, among whom a great number, and perhaps a majority were communists and young people. This was enough to blow up the powder-keg. Conflicts took place.

The point now is not to examine who fired the farst shot. Gero called the army. It was a fatal mistake to call Soviet troops at the time when demonstrations were still going on. To call upon troops of another country to give lessons to the people of one's own country, even if shooting takes place, is a great mistake. This made the people even more furious and this is how a spontaneous uprising came about.

Peter Fryer, Hungarian Tragedy: PostScript (1956)

Look at the hell that Rákosi made of Hungary and you will see an indictment, not of Marxism, not of Communism, but of Stalinism. Hypocrisy without limit; medieval cruelty; dogmas and slogans devoid of life or meaning; national pride outraged; poverty for all but a tiny handful of leaders who lived in luxury, with mansions on Rózsadomb, Budapest's pleasant Hill of Roses (nicknamed by people 'Hill of Cadres'), special schools for their children, special well-stocked shops for their wives - even special bathing beaches at Lake Balaton, shut off from the common people by barbed wire. And to protect the power and privileges of this Communist aristocracy, the A.V.H. - and behind them the ultimate sanction, the tanks of the Soviet Army. Against this disgusting caricature of Socialism our

British Stalinists would not, could not, dared not protest; nor do they now spare a word of comfort or solidarity or pity for the gallant people who rose at last to wipe out the infamy, who stretched out their yearning hands for freedom, and who paid such a heavy price.

Hungary was Stalinism incarnate. Here in one small, tormented country was the picture, complete in every detail: the abandonment of humanism, the attachment of primary importance not to living, breathing, suffering, hoping human beings but to machines, targets, statistics, tractors, steel mills, plan fulfilment figures . . . and, of course, tanks. Struck dumb by Stalinism, we ourselves grotesquely distorted the fine Socialist principle of international solidarity by making any criticism of present injustices or inhumanities in a Communist-led country taboo. Stalinism crippled us by castrating our moral passion, blinding us to the wrongs done to men if those wrongs were done in the name of Communism. We Communists have been indignant about the wrongs done by imperialism: those wrongs are many and vile; but our one-sided indignation has somehow not rung true. It has left a sour taste in the mouth of the British worker, who is quick to detect and condemn hypocrisy.

"Bah! Counter-revolutionaries!"

www.spartacus.schoolnet.co.uk. 06.08.2006.

Report

The International Conference of Labour and Social History (the 40th Linz Conference)

The main topic of the Linz conference of ITH held in September 2004 was the analysis and comparison of several social systems. Naturally the attention of the lecturers was focused mainly on the subjects of the social security methods. This approach was mirrored as well as in the title of the conference: „Mercy or Right? The Developing of Social Security Systems.”

Due to the topic – just like in 2003 – the majority of the papers were more sociological than historical, nevertheless they were rather interesting for historians as well, illustrating the still undiscovered possibilities in the field of the cooperation between the two branches of social sciences. Anyway, the lectures and discussions were not always so easy-going, since the participants were forced to use an unfamiliar way of thinking. Either because of the topic, or because of a simultaneous conference of historians in Germany the number of participants was not very high, and even the discussions were a bit quiet, mainly because of the more empirical and descriptive format of the lectures. But instead of large-scale theoretical discourses a very informative exchange of opinions took place which, naturally continued informally after the lectures and discussions.

Almost all the lectures were interesting and were of excellent quality. The lecturers came from 11 countries (Albania, Argentina, Austria, Canada, China, Finland, Germany, India, South Africa, Sweden and the USA), 17 papers were discussed. The list above illustrates the intention of the organisers to give an expansive picture of the different areas of the world, and to compare them to each other. The conference – rather rare and refreshing among such events – was not focused on the „western world”. Unfortunately the East-Central European region was underrepresented (again), although the German lecturers illustrated the East-German model, and Elaine Fultz from the US represented the Budapest office of the ILO, and she spoke about the Hungarian social system.

The organisers wanted to present the more or less limited topic from most possible views. In the first panel we could listen to lectures about the history of the formation and development of the Austrian social security system in the 19th and early 20th centuries, with some reference to other Central and West European countries as well. The title of the panel – following the inner historical logic of the development of social security –

was „From Mercy to Right”. It even gave a kind of answer to the question in the title of the whole conference. For me the lecture of Alexander Prenninger was the most interesting. He analysed the problems of the Austrian social security in the period of the country’s „take-off” on the case of Salzburg. Anyway, all the lectures of the panel were very interesting – since these were the most „historical” lectures of the conference.

Simultaneous comparison was the other main focus of the conference: the comparison of the Indian, Argentinean, Chinese and South African models represented the variegated and the simultaneous trends of the answers to the dilemmas of modernization, while the comparisons of the (mainly Union-led) „Scandinavian welfare model” and the Anglo-American models based on taxes and central budgets represented some possible ways of the development of social security systems in already modernized states. The characteristic trends of each countries were generally presented by lecturers of the area: Wessel Wisser from South Africa, Radjagopal Dhar Chakraborti from India, Minje Zhang and Vang Xhueju from China, or Patricia Flier from Argentina. The lectures illustrated, that despite the different levels of industrialisation, in the still rural societies „social security” is mostly based on human, especially family relations: on mutual aid of parents and children, traditional associations, or on the increased exploitation of female labour force. The Scandinavian model was presented by Nils Edling from Sweden and Tapio Bergholm from Finnland, while Seth Widgerson from the US analysed the social security systems of some Anglo-Saxon countries – Great Britain, Canada and the United States – based on the famous report of William Beveridge from 1942.

From ex-Socialist countries, as I already mentioned, the East German model, and the comparison of the social security systems of the two Germanys were analysed deeply, but we could listen to a lecture about the still a bit „exotic” Albania, and about Hungary – through American glasses. The lecture of Merita Vaso Xhumari from Tirana made evident, that the Albanian social system is closer to the countries of the „Third World” than other „ex-Socialist” countries. Martina Rupp compared the two German systems, while Stefan Bollinger spoke about the phenomena of „GDR-nostalgia”. A twofold picture emerged: the concurrency between the state-sponsored social net, and the private insurance advocated by the IMF. The analysis of the American lecturer sound a bit simplified to me.

The general mood of the conference was positive, the most important „events” – as usual – were organised informally. A lot of practical experts were present among the participants: social workers, union activists, mostly of course from the host country. The relatively high number of

younger participants attested, that the ITH could – and hopefully will – be able to remain an international forum of social historians, since it could „educate” next generations. This may well prove true at the next, the 41st Linz conference, where the topic will be really historical, furthermore, demanding a modern historical approach: the problems of labour biographies, with a lot of very interesting methodological question.

Peter Konok

✱

Reviews

Wright, Steve, Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism, Pluto Press, London 2002

Im Gegensatz zu vielen vorhandenen Operaismus-Interpretationen lässt sich Wright auf die Herausforderung ein, die sich aus der Analyse der gesellschaftlichen Entwicklung aus der Perspektive der „Autonomie“ sozialer Kämpfe ergeben. Eine „inner history of the working class” (Tronti), die sich dem Denken in den traditionellen Schemata einer im Grunde rein technischen Idee von „Produktivkraftentwicklung“ verweigerte, war am Ausgang der 1950er Jahre nicht nur Thema des Operaismus. Alquati, Tronti und Panzieri, die seit 1960 die Zeitschrift *Quaderni Rossi* herausgaben, haben in ihrem Versuch, Vorschläge zur Überwindung der Krise des italienischen Marxismus (und seiner beiden Parteien) zu machen, ein „europäisches“ Problem aufgenommen, das andernorts und auf andere Weise ebenso brennend erschien: Man denke nur an E.P. Thompson und den britischen Marxismus. Die *Quaderni* diskutierten u.a., vor dem Hintergrund der Resultate des italienischen >Wirtschaftswunders<, das Problem der (Neu-)Zusammensetzung der Arbeiterklasse. Panzieri betonte, dass die technischen Umwälzungen nicht >neutral<, sondern Elemente der betrieblichen Reorganisation von Herrschaft seien. Tronti sah die Lohnarbeit als >unabhängige Variable< – >capable of forcing capital to modify its own internal composition< (37). Auf Grundlage solcher Definitionen und angeregt durch die soziologische Aktionsforschung (Touraine) untersuchte Alquati die Entwicklung des Arbeiterbewusstseins bei FIAT und Olivetti. Seine Umfragen zeigten, dass die >Passivität< gegenüber den Institutionen nicht als >unpolitisch<, sondern als Skepsis gegenüber Kontrolle und Einhegung der Lohnarbeit durch die Arbeiterbewegung (50) zu bewerten sei.

Den Begriff der „Neuzusammensetzung“ wird von Wright sowohl als Forschungsprogramm als auch, wenn auch problematische, Innovation des bis dahin vorherrschenden marxistischen Denkens in Italien thematisiert. Die Konsequenzen dieser Innovation ließen nicht lange auf sich warten. An der Frage der Solidarisierung mit einem nicht-gewerkschaftlichen Streik zerbrach die Redaktion der *Quaderni*: 1962 entstand die von Tronti herausgegebene Zeitschrift *Classe Operaia*, die nach der Auffassung des Verf. >the classical phase of operaism< markiert (63). In *Classe Operaia* entwickelte Alquati, vor dem Hintergrund der Verwissenschaftlichung und tendentiellen Verstaatlichung der Lohnpolitik Mitte der 1960er Jahre, die Vorstellung einer direkten Politisierung der betrieblichen Kämpfe. Das Bild einer >Fabrikgesellschaft< entstand aus dieser Vorstellung. Tronti konstatierte, dass : >[T]here isn't one aspect of the social life of the city that is not a moment of the factory< (80). Typisch für den Operaismus ist die gleichzeitige Erweiterung und Reduktion von Begriffen: Die Fabrik wird auf ihre Rolle für das urbane Leben hin untersucht und die Stadt gleichzeitig auf die Fabrik reduziert.

Die Aufnahme solcher Ideen in den sozialen Bewegungen in Italien erlebte mit der Studentenbewegung einen Aufschwung.

Berühmt (und aus bundesdeutscher Sicht beneidet) wurde die italienische Studentenbewegung, weil es ihr zeitweise gelang, eine Verbindung zu den „wilden“ Streiks Ende der 1960er Jahre herzustellen. Die Vorstellung von der „Fabrikgesellschaft“ und die Theorie der „Neuzusammensetzung der Arbeiterklasse“ schien auch ein theoretisches Gerüst zur Erklärung und historischen Einordnung solcher Kämpfe zu bieten. Die Gruppe der *Potere Operaio veneto-emiliano* und ihre Betriebsarbeit in den Montedison-Chemiewerken in Porto Maghera spielte hier schon seit 1967 eine prägende Rolle, auch hinsichtlich der materiellen Erfolge einer „autonomen“ Organisierung von Arbeitskämpfen. Auf Grundlage des Venediger Vorbildes und der Aktionen bei FIAT in Turin entwickelten die Operaisten die Figur des „Massenarbeiters“, die die Frage der >Neuzusammensetzung der Klasse< auf den Punkt brachte. Auch in diesem Zusammenhang betont Verf. die Ambivalenz dieser bis zum „heißen Herbst“ des Jahres 1969 eng mit den sozialen Kämpfen verbundenen Figur: Auch der „Massenarbeiter“ musste sich in den sozialen Auseinandersetzungen immer wieder herstellen. Seine begriffliche Fixierung barg zugleich die Gefahr, das Potential zu unterschätzen, dass die Vermittlungsfunktion der Gewerkschaften und der traditionellen politischen Institutionen beinhaltet. Die langsame Auflösung der betrieblichen Basiskomitees (CUB) und ihr Aufgehen, vor

allem in der CGIL und den ihr angeschlossenen Gewerkschaften, war auf der Grundlage des operaistischen Instrumentariums nur unzureichend zu erklären.

Obwohl sich die sozialen Bewegungen der frühen 1970er Jahre, die Häuserkämpfe, die neue Frauenbewegung, die Aktionen zur direkten Aneignung (Plünderungen, Nichtbezahlen von Rechnungen, etc.) aus der Fabrik entfernten, wurden sie von den Operaisten aus der Perspektive der >Fabrikgesellschaft< betrachtet. Jedoch wäre es vorschnell, dies nur als Hypostase von Begriffen zu sehen, die der veränderten gesellschaftlichen Situation nicht mehr entsprachen. Im Gegenteil: die Forderung nach einem >sozialen Lohn<, die sich bis heute einer - wenn auch nicht ungebrochenen - Aktualität erfreut, entstand in diesem Zusammenhang. Feministinnen teilten diese Forderung, kritisierten jedoch die Vorstellung von der Zentralität der Fabrik für die sozialen Auseinandersetzungen. Die Gruppe um Antonio Negri reagierte, indem sie 1972 darlegte, dass >the political figure of the reunified proletariat is given only as enstrangement, as antagonism< (138).

Die Vorstellung eines unvermittelten Antagonismus eines >wiedervereinigten Proletariats<, ein Begriff, der sich, in seiner Grundstruktur unverändert, bis hin zur >Multitude< wandeln sollte, entwickelte Negri im Rahmen seiner *Grundrisse*-Rezeption. Er verwandelte die Marxsche Vorstellung einer Dialektik von Produktivkräften und Klassenverhältnissen in einen Gegensatz zwischen >produktiver Arbeit< und >parasitärer< direkter Herrschaft. Damit wurde das >klassische< Feld des Operaismus, die unmittelbare Produktion, uninteressant. Verf. konstatiert: >[O]ne might reasonably suppose that to an outlook so infused with triumphalism, the relative ease with which Autonomia was to be crushed by the mass arrests of 1979-80 could only come as an immense shock< (174).

Die Dialektik des Operaismus, die Verf. immer wieder betont, wurde damit jedoch nicht aufgehoben. Denn die Hg. (u.a. Sergio Bologna) der Zeitschrift *Primo de Maggio* teilten Negris Positionswandel nicht. Im Gegensatz zu *Potere Operaio* und ihrer Intervention in der Autonomia wandten sie sich v.a. der >Historiographie des Massenarbeiters< (176) zu. Die Resultate dieser Forschung, von der IWW über die Novemberrevolution in Deutschland bis hin zu aktuellen Fragen der Gewerkschaftspolitik, haben an Bedeutung seitdem kaum verloren.

Mit einer kritischen Distanz, aber niemals polemisch, diskutiert der Verf. die politischen Interventionen des Operaismus bis zu seinem vorläufigen Scheitern am Ende der 1970er Jahre, wobei zugleich deutlich

wird, wie vielschichtig und zum Teil gegensätzlich diese Interventionen waren. Verf. gelingt es, die theoretischen Innovationen der operaistischen Strömung ebenso darzustellen wie die darin liegende Tendenz zum Reduktionismus. Leider bescheidet er sich damit, mit der Zerschlagung der *Autonomia* auch das Ende der praktischen Interventionen des Operaismus zu konstatieren. Aus Gründen der Aufrechterhaltung einer gewissen Distanz zum Gegenstand ist dies nachvollziehbar. Am Ende des Buches bleibt jedoch die Frage nach den „Nachwirkungen“ des Operaismus unbeantwortet, wie sie in der Negri-Rezeption gegenwärtig ist, aber auch in „operaistischen“ Ansätzen der italienischen Antiglobalisierungsbewegung, die sich durchaus kritisch gegenüber Negris Thesen positionieren. Aber jedes gute Buch endet mit (mindestens) einer offenen Frage.

Peter Birke

Tony Benn, *Free at Last! Diaries 1991-2001*, edited by Ruth Winstone (London: Arrow Books, 2003).

This is the last volume of Tony Benn's political diaries. It starts in January 1991, when John Major was Prime Minister, and ends in May 2001, just before the General Election in June 2001 which returned Tony Blair and 'New Labour' for a second term of office. Tony Benn decided not to stand for Parliament at that election, so the diary covers his last years as an MP. When he finished his parliamentary term in May 2001 he was the longest serving MP in the history of the Labour Party, having been a Member of Parliament for over fifty years. As he famously said when announcing his decision not to stand for Parliament again, he decided to leave Parliament 'in order to devote more time to politics'. However, this should not give the impression that Benn was not interested in parliamentary politics: on the contrary, he was a devoted parliamentarian very concerned at the diminishing importance of Parliament in the British system of government, and angry at the growth of Prime Ministerial power and patronage. Indeed, what emerges from the pages of these diaries is the picture of a politician aware of the importance of movements of popular protest outside the parliamentary arena, but also deeply committed to the ideal of a parliamentary body which could genuinely hold leaders to account, and debate political issues. Some of the anger which is expressed in the Diaries stems from Benn's awareness that the British system of government was becoming ever more 'presidential', with less space for genuine political debate and ideological confrontation. His Diaries

therefore present a very interesting picture of the transformation of British politics in the years under Blair as Prime Minister. What emerges very strongly from the pages of the Diaries is Benn's increasing feeling of isolation and opposition to New Labour, whose 'project' he describes in the Introduction to this volume in the following words:

'The New Labour 'Project' was devised primarily as a way of gaining and then retaining office by abandoning socialism, distancing the Party from the trade unions, and working with the Liberal Democrats and some 'wet' Conservatives'.

In the light of this analysis, it is hardly surprising that the picture which emerges from this volume is of someone who despite his vast political experience, as a former Cabinet Minister, and long-time member of Labour's National Executive Committee (until 1994), was very much marginalised from the ruling organs of the party. While the tone of the Diaries is never totally pessimistic or despairing, Benn's voice is very much that of someone totally out of sympathy with the direction in which the Labour Party was moving under Tony Blair. It would however be wrong to see Benn as an 'outsider', because he was and remained firmly rooted in the Labour Party. In the Diaries he makes it clear that he never for one moment considered leaving the Labour Party, to which he was fiercely loyal. But he can be seen as the epitome of 'Old Labour', defending vigorously the links of the Labour Party with the trade unions. He also gave his services, as the speaker and participant at countless meetings, to movements of popular protest and opposition against war and nuclear weapons, and to protests against the privatisation of nationalised industries and public services. The picture which emerges from this volume is of a politician increasingly isolated in his party, though certainly not left entirely on his own. He was a member of the 'Campaign group' of left-wing Labour MPs who opposed the politics of Blair and New Labour. This volume of the Diaries shows Benn articulating his own criticisms of New Labour, fighting to defend the rights of Parliament, and seeking in a sort of 'rearguard action' to maintain the links between the Labour Party and the trade union movement which he saw New Labour as trying to weaken.

It should be said that the Diaries make exciting reading for anyone interested in British politics, and in the wider issues of the politics of the Left. They are very much the reflections of a practical politician, involved in the day-to-day pressures and issues of the moment, rather than the results of intellectual or theoretical reflection. There is very little in the Diaries about the theory of socialism, or theoretical analysis of the ideas

which should inspire a party of the Left. The Diaries were dictated by Benn daily, at the end of each day. To each day he devotes one or more pages describing the meetings he addressed, his reaction to the news of the day, and his thoughts on the particular people he encountered in the course of his political activities. However, it is not just a 'dry' or 'academic' listing of activities. In the first place, the personal and family dimension is also present, especially in the very moving description he gives of the illness and death from cancer in November 2000 of his beloved wife Caroline. The account is never sentimental, yet it is a very human and sensitive account of what his long and happy marriage meant to Tony Benn. What also emerges is the pride he felt in his large family, in the success of his children, and in particular of the election as an MP of his son Hilary, who became MP for Leeds Central in a by-election in June 1999. So the Benn diaries show something of the personal and family side of an intensely political man. Secondly, despite his evident opposition to the politics of New Labour and 'the Third Way' (which he describes on page 513, with reference to Giddens' book 'The Third Way' as 'just a load of philosophical nonsense'), the diaries show how Benn became something of a 'grand old man' of the Labour Party, articulating a position of democratic socialism even though this was going very much *contre le courant* of contemporary developments in British politics.

A number of themes emerge as characteristic of Benn's position and these themes are articulated clearly in the course of the diaries as they tell the story, day by day, of his political activity. First is a suspicion of Europe, at least of the institutions of the European Community, or European Union as it later became. Benn saw this as a 'capitalist club' which would weaken democratic control within Britain, and make it more difficult for left-wing economic and social policies to be followed. This led him to have some sympathy with those Conservative politicians who were similarly sceptical of European institutions. Indeed on page 530 he describes how the former Prime Minister John Major, with whom Benn seems to have had a friendly relationship, supported Benn's proposal that British European Commissioners should be approved by the House of Commons before they were confirmed in their post. Second, Benn articulates the wish for a democratic politics of open government and greater accountability. His Diaries regret the growing centralisation of power in the hands of the Prime Minister, the growth of powers of patronage and appointment from above, and present a demand for more open government and less secrecy. He tells the story of how he was expelled from the House of Commons Privileges Committee because he published his own report of its proceedings. Third,

this volume of the Diaries manifests his regret over the decline of class politics and of socialism as an ideology, and the replacement of ideological debate with a more individualist form of politics, with a greater emphasis on manipulation and control from above. As Benn put it himself, 'Something is happening in politics. I think that with the class analysis, the socialist analysis, virtually eliminated now from politics, it has all just become individuals putting their case' (p. 532). Finally, with regard to international politics, the diaries show Benn's opposition to war, indeed his horror of war as a means of settling conflicts. His Diaries bring out his view that British foreign policy under Labour was following uncritically the lead of the United States in the same way that Conservative governments did. Benn opposed the sanctions imposed against Iraq after the first Gulf War, which he argued were causing death and misery to large numbers of Iraqi citizens. He also strongly opposed the bombing of Serbia in order to prevent the Serbian attacks on the Albanians of Kosovo, on the grounds that this bombing killed innocent civilians and did not solve the question of ethnic tensions in the province of Kosovo.

Since this is a volume of diaries, written on a day-by-day basis, it does not offer a systematic reflection or theoretical discussion of these themes, but they emerge clearly as the bases of Benn's political position. The Diaries show his consistent defence of those ideas, and his courage in sticking to those principles, when they were becoming a minority position within his own party and in British politics generally. This volume of the Diaries shows his disillusionment and distance from the politics of New Labour. It also suggests that in a way Tony Benn had become the representative of a large strand of public opinion which no longer found a voice in the leading institutions of British parliamentary politics. He had become a sort of symbol of a very British variety of socialism: distrustful of the institutions of European politics, committed to the kind of welfare state set up by the 1945 Labour Government under which Benn first entered the House of Commons as an MP. But the broader question raised by these diaries is this: what kind of future do these ideas have in political life? Is Benn 'the last of the Mohicans', a sort of 'grand old man' of the British Left who has become irrelevant to the realities of modern government and political life? It would be wrong to expect the diaries themselves to answer these questions, since they are the record of a life lived under the daily pressures of politics written by a very human representative of democratic socialism. Yet these are the reflections provoked by Benn's record of his political activity. In one sense he was very much an 'insider', a highly experienced parliamentarian, former Cabinet

minister, deeply embedded in the institutions of the British Labour movement, present at many demonstrations and popular protests, whether against war on Iraq, protests against nuclear weapons and against unemployment, seeking to defend trade union rights. As a Labour backbencher, free from any aspiration to governmental office, these Diaries show Tony Benn as an independently minded critic of Labour governments which were abandoning those core principles of the Left. Yet sometimes the impression left by these diaries is a rather 'elegiac' one, that here was a politician who had come to be at the end of his parliamentary career a voice of protest, chronicling a decline of the politics of the Left and lamenting the erosion of radical politics in Britain, of which he had become one of the leading representatives. The question left open by the diaries is whether, and how, this tradition can emerge again to capture the institutions of government, or whether it is doomed to remain as a voice of extra-parliamentary protest and opposition.

Whatever the answer to these questions, this volume of Benn's Diaries is full of interest, political and human, and casts a lot of light on the evolution of British politics and the politics of the Labour Party in the years of Blair's leadership. It is a thoroughly enjoyable book to read, and provides an exciting chronicle of British politics from the Major government to the end of the first Blair government of 1997-2001.

John Schwarzmantel

✱

John Kampfner, Blair's Wars

(London: The Free Press, 2004)

Tony Blair has established a number of records as British Prime Minister, some of them more impressive than others. As this book points out, in August 2003 'he became the longest continuous-serving Labour Prime Minister, passing the record of six years and ninety-two days established by Clement Attlee'. During his period of office he also established another record: he went to war five times in six years. In the words of Kampfner, 'No British Prime Minister and few world leaders come close (to this record), and none of these five wars could be defined through the traditional concepts of national interest or repelling an invader'. The five times on which Blair has committed British troops to armed intervention are these: Operation Desert Fox, in December 1998, when Blair joined with the United States in bombing Iraq, as the only one of the US's military allies

to do so. The second military commitment was the intervention in Kosovo, which was justified in terms of 'humanitarian intervention' to defend the Albanians in Kosovo against the Serbs. Kampfner suggests that in connection with this intervention Blair developed what he called 'a new doctrine of international community', and that this was done on his own initiative, without consulting his civil servants in the Foreign Office. The third military engagement was in Sierra Leone in May 2000, when British troops were sent to intervene against the rebel troops of the 'Revolutionary United Front', who had taken some foreign soldiers hostage.

Most importantly, in the period after the events of 11 September 2001, Blair was strongly committed to military intervention against the Taliban regime in Afghanistan, which constituted the fourth of 'Blair's wars'. This too was undertaken very much on Blair's personal initiative, with little, if any, consultation with his Cabinet colleagues. Kampfner notes that 'Between 11 September and the first missile strikes (against Afghanistan) on 7 October he (Blair) held only two meetings of his Cabinet. Both were devoid of debate.' This was to form one of the characteristics of 'Blair's wars': all the military commitments made by the British Prime Minister were in large part the result of his personal beliefs and determination to push his policy through, disregarding his Cabinet colleagues, the wider feeling in the Labour Party, and massive opposition in the country at large. This was especially true of the last (at least so far) and most significant of the five military interventions under Blair, his unswerving commitment to join with George W. Bush in military action to overthrow the regime of Saddam Hussein in Iraq. This relentless determination to make war against Iraq came to be the most important feature of Blair's period as Prime Minister. It pushed all other issues into a subordinate place, and according to Kampfner even Blair himself admitted that Iraq would constitute his political legacy. There were massive demonstrations in Britain, as well as in other countries, against the war. Blair defied a large strand of opposition in the Labour Party, and convinced wavering MPs to vote for war by insisting that Saddam Hussein possessed 'weapons of mass destruction' which constituted an imminent threat to British interests. Even though more than a year has passed since the American-led invasion of Iraq, no such weapons or evidence of their existence have been found, yet Blair shows no signs of regret or acknowledgement that his belligerent policies were not justified.

Kampfner's book is designed to ask the important question: 'what is it about Tony Blair that has given him such a taste for the battlefield?', but the answer to this question is not entirely clear. More than half the book is concerned with the war in Iraq and Blair's commitment to that cause.

Kampfner tells the story very well; his sources include interviews with many officials and diplomats, though for obvious reasons his informants remain anonymous. Three themes emerge from the story as he tells it: the first is Blair's single-minded determination to line up with America and commit Britain to war in Iraq, despite the wide-spread opposition to this policy, in the Labour Party and more widely in the country. Secondly, it is a striking fact that the British system of government allowed him to do this. Political power in Britain has become more 'Presidential'. A Prime Minister with a large majority in Parliament and determined on a particular policy can push it through, since there are very few controls on his power. In this case Blair had nothing to fear from a Conservative opposition which supported the war in Iraq. He rarely allowed the issue to be discussed in Cabinet, and he tried, with some success, to neutralise the criticism from within his own party. Kampfner is right to conclude his book by saying of all five cases of war that 'these were not his government's wars, least of all his party's wars. These were Blair's wars'. But why was he so wholeheartedly intent on engaging in war, especially in Iraq? On this point the book does not give a very explicit answer, but a third theme does emerge, which is that of Blair's ideological formation. The Prime Minister's attitude to foreign policy, on the basis of the analysis presented in this book, seems to emerge from a rather Manichean division of the world into good and evil, based on a blend of religion and a vague idea of 'international community', and also a strong belief in his personal capacity to communicate with world leaders and persuade them. Kampfner writes that Blair 'had rarely suffered doubts about his own powers of persuasion...He saw himself on a global mission'. However, the results of this 'global mission' seem to have been disastrous. After all his efforts, no weapons of mass destruction have been found, Britain's relations with other European countries have deteriorated because Blair has been widely seen to have followed Bush uncritically, and the record of his government is overshadowed by distrust of the Prime Minister, not to speak of the chaotic situation in Iraq itself.

Kampfner's book ends with discussion of the four enquiries that have been set up after the war to investigate the decisions taken by Blair in going to war. Two of those enquiries were by Parliamentary committees (the Intelligence and Security Committee and the Foreign Affairs Committee), while the two others were by supposedly independent figures, Lord Hutton and Lord Butler. None of these enquiries have delivered any serious criticism of Blair. As many observers pointed out, after the Hutton Report it was the BBC that was the main target of criticism, not the government.

Kampfner's book makes exciting reading- it presents a very good narrative of events, with some very revealing quotations from the anonymous sources whom he interviewed. The book raises, more implicitly than explicitly, a number of important questions: on the nature of the British political system that seems so weak in preventing a determined Prime Minister from imposing his policy in the face of massive opposition, and on the nature of Blair's own personal beliefs. If they can be called an ideology, they seem to owe very little to any version of socialism or social-democracy. Rather they are based on what Kampfner calls a combination of 'Atlanticism, evangelism, Gladstonian idealism, pursued when necessary through murky means'. The story that is told in this book is a rather depressing one, and it is one which is by no means finished. The legacy of the Iraq war could well be the end of Blair's political career, and result in a further erosion of trust in politicians and in the hope of any political renewal. These questions are not dealt with directly in Kampfner's book, but it provides an excellent example of 'instant history' and a narrative of events whose consequences are still unfolding.

John Schwarzmantel

E SZÁMUNK KÜLFÖLDI SZERZŐI

Benn, Tony	- a Labour Party évtizedes vezető tagja, volt miniszter és képviselő
Birke, Peter	- hamburgi történész, PhD
Bongiovanni, Bruno	- a Torinói Egyetem professzora
Buharin, Nyikolaj	- az Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN) moszkvai Összehasonlító Történeti Intézetének tudományos főmunkatársa
Callesen, Gerd	- dán történész
Hobsbawm, Eric	- brit történész, a Londoni Egyetem emeritus professzora
Hudson, Kate	- a londoni South Bank University tanára
Kolomijec, Vjacseszlav	- a RAN tudományos főmunkatársa
Jazsborovszkaja, Inessza	- a RAN tudományos főmunkatársa
Jevzerov, Robert	- a RAN tudományos főmunkatársa
Mészáros István	- a Sussexi Egyetem emeritus professzora
Orlova, M. E.	- a RAN tudományos főmunkatársa
Parsons, Steve	- angol történész, dániai egyetemi tanár
Schwarzmantel, John	- a Leedsi Egyetem tanára
Velicsko, Olga	- a RAN tudományos főmunkatársa
Vuilleumier, Marc	- a Genfi Egyetem emeritus professzora

TARTALOMJEGYZÉK**RENDKÍVÜLI ÉLETUTAK**

<i>Gorkij, Maxim (1868-1936)</i>	
A sárga ördög városa (M. Gorkij)	5
Gorkij Olaszországban (Vjacseszlav Kolomijec)	10
Gorkij viszonya a proletárrókhöz (N. N. Primocskina; közli: Illés László)	12
<i>Shaw, George Bernard (1856-1950)</i>	
Shaw-ról (Jemnitz János)	25
Az illogikus ember ereje (Robin Cook)	33
<i>Silone, Ignazio (1900-1978)</i>	
Ignazio Silone és a fasizmus (Bruno Bongiovanni)	34
Ignazio Silone - íróként és pártértelmiségiként konfliktushelyzetben (Pankovits József)	44
Silone életrajzának orosz vonatkozásai (Vjacseszlav Kolomijec)	44
Apró kiegészítések és néhány gondolat Silonéhoz (Jemnitz János)	47

TANULMÁNYOK

Artner Annamária: Lecsorog a jólét? Az „ír csoda” másik oldala	49
Tony Benn: New Labour. A globalizáció mítosza	61
Tony Benn: Az új római birodalom	63
Peter Birke: Mi vagyunk a 21. század szociáldemokráciája. Megjegyzések a jobboldali pártok fölemelkedéséhez Dániában (II. rész)	68
Eric Hobsbawm: Az értelemre a tétet! Kiáltvány a történelemért	74
Kate Hudson: Az Egyesült Államok háborús politikája és a háborúellenes mozgalom	83
Robert Jevzerov: Rosa Luxemburg, a parlamentarizmus és a mai Oroszország	88
Mészáros István: Az ideológia hatalma	96
Mészáros István: Kortársunk, Marx és globalizáció-értelmezése	102

1905-1906

József Attila századik születésnapjára Mészáros István: Előszó a magyar kiadáshoz	116
G. B. Shaw levele Edward Pease-hez 1906. július 4-én	127
Varga Lajos: Az OSZDMP IV. (1906-os) egyesítő kongresszusának jegyzőkönyvéből	128

Jemnitz János: James Keir Hardie az új Labour Party élén (1906–1907)	137
Jemnitz János: Az 1906. évi május elsejéről	143

1927–1931

Konok Péter: Válság és válságértelmezések – Varga Jenő és Anton Pannekoek	148
Nagy Lajos az 1931-es spanyolországi változásokról (Századunk)	156
Zalai Anita: A spanyol baloldal a Második Köztársaság kikiáltása utáni hónapokban	157
Surányi Róbert (bev.): A brit munkáspárti kormány és az 1931. évi politikai válság	170
Káldor György: A világgazdasági válság (Századunk)	178
Vámbéry Rusztem: Moi je suis marxiste (Századunk)	179
Mihail Afanaszjevics Bulgakov levelezéséből (Ioszif Sztálinhoz, 1931. május 31.; Maxim Gorkijhoz, 1934. május 1.)	180
Filippo Turati levelezéséből (Turati F. Adlerhez; Turati Vanderveldéhez; Turati Léon Blumhoz; Léon Blum Turatihoz)	181

1955–1956

Palmiro Togliatti ismeretlen 1956-os levele	186
Eric Hobsbawm: Részletek önéletrajzából, Szovjetunió-beli útiről és az utána történekről (1954–1956)	187
A Brit Kommunista Párt (CPGB) helyzete és vitái 1953–1956-ban (John Saville memoárja alapján)	193

BALOLDALI GYŐZELEM A 2004. MÁRCIUSI FRANCIAORSZÁGI HELYI VÁLASZTÁSOKON

Történelmi arányú győzelme után a szocialista párt szinte az egész vidéket irányítja (Isabelle Mandraud)	195
A Hollande vezette baloldal (Hervé Gattegno elemzése)	196
<i>A választás baloldali visszhangjából</i>	
François Hollande (PS): „Tiszta győzelem”	200
Laurent Fabius (PS): „Hitelvesztve”	200
Yves Cochet (Zöldek): „Program kérdése”	201
Marie-George Buffet (PCF): „Újrakezdeni a párbeszédet”	201
Arlette Laguiller (LO): „Az elutasítás szavazata”	201
Ségolčne Royal, Raffarin miniszterelnök legyőzője (Le Monde)	202
Jacques Chirac fordított április 21-éje (Le Monde)	203
François Hollande nyilatkozata Laurent Fabiusnak a PS elnökségéből történt leváltásáról	204

HÁTTÉR

Dömény Zsuzsa: Uruguay 33 év után	205
Dömény Zsuzsa: Merre tart Venezuela?	214
Jospin – egy kábitó „igen” (La Nouvel Observateur – Robert Schneider)	228
Egy szakítás titkai. Hollande és Fabius háborúzik (La Nouvel Observateur – François Bazin)	231
Kate Hudson: A probléma Bush-sal	235
Seumas Milne: A barbárság az idegen uralom egyenes következménye	236
Mélyül a munkagödör. Munkanélküliség. (Helyzetjelentés 2004–2005) ...	238
India – Védjük meg a nép mandátumát	240
A 2004. évi amerikai elnökválasztás	241
Előre, keresztény katonák!	242
Anton Pelinka: Amerika és Liliput	242
A Bolkestein-irányelvről. A Szociáldemokrata Tanárok Nemzetközi Szövetségének (ISDUE) felhívása	243
Artner Annamária: Tíz kérdés – tíz válasz a Tobin-adóról	245
Kioto-egyezmény	248

EURÓPAI VÁLASZTÁSOK (2004. JÚNIUS 10–13.)

Választási eredmények	251
<i>Anglia</i>	
Helyi és Európa-választás Nagy-Britanniában (Steve Parsons)	254
Tony Benn levele Jemnitz Jánoshoz	258
Az EU-választás és tanulságai. Leeds-i tapasztalatok (John Schwarzmantel)	259
<i>Dánia</i>	
A dániai EU-választásról (Gerd Callesen)	259
<i>Spanyolország</i>	
Európai parlamenti választások Spanyolországban (Koroncz Ágnes)	260
Az Európai Baloldal csoportja az Európai Parlamentben (Wirth Ádám)	269
A valódi eredmény (Tamás Gáspár Miklós)	272
Baloldali szervezetek párizsi konferenciája az Európai Alkotmányról („Solidaire”, Belgium)	275
Serge July: Elvesztett illúziók (Libération, közli: Tóth Lajos)	278

DOKUMENTUMOK

Keltsük életre a radikalizmust – mondja Brown	281
Steve Parsons: A brit ATAC és a ma is élő CND előtörténetéhez	282
Seumas Milne: Kommentár	283
Tony Benn kedvencei	285

A Szocialista Párt kisebbsége meg akarja őrizni távolságát a fabiusistáktól	286
A francia posta reformja erős politikai felügyelet mellett kerül kidolgozásra	287
Társadalmi Kohézió a jövő előkészítéséért. (A jobboldali francia kormány több tagjának közös nyilatkozata)	289
Mészáros István a „pillanatnyi” angliai politikai helyzetről	290

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

Az Algériai Kommunista Párt központi bizottságának 1956. júliusi levele a Nemzeti Felszabadítási Front vezetőségéhez (Bevezette és jegyzetekkel ellátta: J. Nagy László)	291
A sztrájkoló oktatók csinos ajándéka Raffarinnek (Közli: Havel Józsefné Sziki Vilma)	295
<i>Ukrajnai választások, 2004. december</i>	
Francis Wurtznak, az Európai Parlament Szocialista Frakciója elnökének nyilatkozata	295
Dave Lindorff: Szélgjegyzetek az ukrán választásról. Itt az ideje, hogy pokolba küldjük az egész vezetőséget	297
Lee Sustar: A rossz a még rosszabb ellen	298
Gerd Callesen: A 2005. február 7-i dániai parlamenti választásról	301
Peter Birke: Dánia – választás a show-business jegyében	303
Gerd Callesen: A schleswig-holsteini választásokról	306
Havas Péter: A brit Munkáspárt éves konferenciája (Brighton, 2004, szeptember 26-30.)	307
Gerd Callesen: Levélrészlet a németországi munkásmozgalom, a szociáldemokrata párt helyzetéről 2004-ben	313

A MUNKÁS- ÉS SZOCIALISTA SAJTÓ TÖRTÉNETÉBŐL

Marxism Today 1979 (Jemnitz János, Robbie Gray, Monty Johnstone)	314
Le Mouvement Social (Jemnitz János)	320

ÉLETUTAK

Burgess, Joseph(1853–1934)Jemnitz János	323
Hacsaturjan, Aram(1903–1978)Jemnitz János	324
Merrheim, Alphonse Adolphe (1871–1925)Jemnitz János	326
Monatte, Pierre (1881–1960)Jemnitz János	334
Muralov, Nyikolaj Ivanovics (1877–?)Jemnitz János	343
Pannekoek, Anton(1873–1960)Konok Péter	346
Philippe Bourrinet könyve Pannekoekről Konok Péter	350
Pritt, Denis Novell (1887–1972) II.Jemnitz János	352
Rappoport, Charles(1865–1941)Jemnitz János	352

A MUNKÁS ÉS BALOLDALI MOZGALMAK ELHUNYT SZEMÉLYISÉGEI

Bobbio, Norberto(1919–2004)Horváth Jenő	360
Fast, Howard(1914–2003)Steve Parsons, Jemnitz János	363
Foot, Paul(1937–2004)Megemlékezések. Közli JemnitzJános	370
Krasucki, Henri(1924–2003)J. Nagy László	375
Kuroń, Jacek(1934–2004)Nyikolaj Buharin–Inessza Jazsborovszkaja	377
Miller, Arthur(1915–2005)Megemlékezések. Közli Pach János	382
Rol Tanguy, Henri(1908–2002)J. Nagy László	385

TÖRTÉNETÍRÓK

Badia, Gilbert (1916–2004)Jérome Vaillant	389
Chambelland, Colette(1930–2003)Jemnitz János	390
Françoise Blum	390
Hilton, Rodney(1916–2002)Christopher Dyer	392
Kreissler, Felix(1917–2004)	394
Steinberg, Hans Josef (1935–2003)Jemnitz János	396
Tartakovszkij, Borisz Grigorjevics(1911–2002) O. I. Velicsko, M. E. Orlova, Jemnitz János	397

KÖNYVISMERTETÉSEK

Aburish, Said: Nasser. Duckworth, London, 2004. (Ann Alexander)	403
Agosti, Aldo: Bandiere rosse. Editori Riuniti, Roma 1999. (Pankovits József)	403
Andrews, Geoff–Kean, Hilda–Thompson, Jane (szerk.): Ruskin College: Contesting Knowledge, Dissenting Politics. Lawrence and Wishart, London, 1999. (Social History, 20.)	407
Barbusse, Henri: Russie. Flammarion, Paris. (Századunk, 1930. december)	408
Batutu, Hanna: Old Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq. Saqi, 2004. (Tokunbo Oke)	408
Birchall, Ian: Sartre against stalinism. Berghan, 2004. (Mark Thomas)	409
Blackledge, Paul: Perry Anderson, Marxism and the New Left. Merlin Press, 2004. (Nil Davidson)	409
Brauns, Nikolaus: Schafft Rote Hilfe! Geschichte und Aktivität der proletarischen Hilfsorganisation für politische Gefangene in Deutschland (1919–1938). Pahl–Rugenstein Verlag, Bonn, 2003. (Gerd Callesen)	410
Brown, Gordon: Maxton. Mainstream, London, 2003. (T. Y. D. Harrington)	412
Crusells, Magi: La Guerra Civil española: cine y propaganda. Editorial Ariel S. A., Barcelona, 2000. (Harsányi Iván)	413
Egido León, Ángeles: Manuel Azaña. Entre el mito y la leyenda. Junta de Castilla y León, Valladolid, 1998. (Harsányi Iván)	418

Encyclopaedia of the Social Sciences. Századunk, 1931. 2. sz. (Braun Róbert)	422
Galloway, George: I am not the only one. Penguin, London, 2004. (Michael Lavalette)	423
Gedenken und Mahnen in Wien 1934-1945, DÖW Wien, 1998. (Tihanyi János)	424
Goldschmidt, Alfons: „Die dritte Eroberung Amerikas”. Ernst Rowohlt Verlag, 1931. (Vámbéry Ruzstem)	426
BESZÁMOLÓK	
Az ITH 40. linzi konferenciájáról (Konok Péter)	427
Konferencia a Párizsi Kommünről (2003. március 15-16.) (Marc Vuilleumier)	429
Történeti archivumok és a munkásmozgalom identitása Svájcban (Genf, 2004. május 7-8.) (Marc Vuilleumier)	431
A munka múzeuma (Hamburg) (Ursula Schneider, Jemnitz János)	433
A baloldal története (A francia TV 2005. február 12-i műsora, közli és jegyzetelte Havel Józsefné Sziki Vilma)	435
INTERNATIONAL SUPPLEMENT	
<i>Essays</i>	
Peter Birke: Hamburg als „rechtspopulistisches“ Experimentarium	437
Steve Parsons: Local and European Elections in the UK - June 10th 2004	440
<i>International echo of the Hungarian uprising 1956</i>	
Jean Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Roger Vaillant, Claude Roy, and others, (France-Observateur, 15th November, 1956)	445
Fenner Brockway, Barbara Castle, Richard Crossman, George Wigg and Tony Benn (Pravda, 10th February, 1957)	446
Josip Tito, speech (Pula, 16th November, 1956)	447
Peter Fryer, Hungarian Tragedy: PostScript (1956)	447
<i>Report</i>	
The International Conference of Labour and Social History (the 40th Linz Conference) Peter Konok	449
<i>Reviews</i>	
Wright, Steve, Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism, Pluto Press, London 2002. Peter Birke ...	451
Tony Benn, Free at Last! Diaries 1991-2001, edited by Ruth Winstone (London: Arrow Books, 2003). John Schwarzmantel	454
John Kampfner, Blair's Wars (London: The Free Press, 2004) John Schwarzmantel	458
KÜLFÖLDI SZERZŐINK	462
TARTALOM MAGYAR ÉS ANGOL NYELVEN	463

CONTENTS

EXTRAORDINARY LIVES

<i>Gorky, Maxim (1868 - 1936)</i>	
The Town of the Yellow Devil (M. Gorky)	5
Gorky in Italy (Vyacheslav Kolomiyets)	10
Gorky's relation to the proletarian writers (N. N. Primotschkina; published by László Illés)	12
<i>Shaw, George Bernard (1856 - 1950)</i>	
About Shaw (János Jemnitz)	25
The strength of illogical man (Robin Cook)	33
<i>Silone, Ignazio (1900 - 1978)</i>	
Ignazio Silone and fascism (Bruno Bongiovanni)	34
Ignazio Silone - in conflict as writer and party intellectual (József Pankovits)	44
Ignazio Silone in Russia (Vyacheslav Kolomiyets)	44
Small addenda and some thoughts on Silone (János Jemnitz)	47

STUDIES

Annamária Artner: Overflowing wealth? The other side of the „Irish Miracle”	49
Tony Benn: New Labour. The myth of globalisation	61
Tony Benn: The new Roman Empire	63
Peter Birke: „We are the Social-Democracy of the 21st century”. Comments on the upsurge of the right-wing parties in Denmark (2nd part)	68
Eric Hobsbawm: La Pari de la raison! Manifest pour l'histoire	74
Kate Hudson: The war policy of the United States and the anti-war movement	83
Robert Ievzheroff: Rosa Luxemburg, parliamentarism and today's Russia	88
István Mészáros: The power of ideology	96
István Mészáros: Marx, our contemporary and his interpretation of globalisation	102

1905 - 1906

István Mészáros: To the centenary of the birth of Attila József	116
Letter of G. B. Shaw to Edward Pease, 4 July 1906	127
Lajos Varga: From the report of the 4th, unifying conference of SDLPR (1906)	128

János Jemnitz: James Keir Hardy as the leader of the new Labour Party (1906 - 1907)	137
János Jemnitz: May Day 1906 in France	143
1927 – 1931	
Péter Konok: Crisis and interpretations of crisis. Jenő Varga and Anton Pannekoek	148
Lajos Nagy on the Revolution in Spain in 1931 (Századunk)	156
Anita Zalai: The Spanish left in the months after the proclamation of the Second Republic	157
Róbert Surányi: The British Labour government and the political crisis in 1931	170
György Káldor: The economic world crisis (Századunk)	178
Rusztém Vámbéry: Moi je suis marxiste (Századunk)	179
Fragments from the correspondence of Mikhail Afanasyevich Bulgakov (letters to Iosif Stalin 31 May 1931 and to Maxim Gorky 1 May 1934)	180
Fragments from the correspondence of Filippo Turati (letters to F. Adler, E. Vandervelde and Léon Blum; Blum's letter to Turati)	181
1955 – 1956	
An unknown letter of Palmiro Togliatti from 1956	186
Fragments from Eric Hobsbawm's autobiography on his journey to the Soviet Union and after (1954 - 1956)	187
The situation and disputes of the Communist Party of Great-Britain (CPGB) in 1953 - 1956 (fragments from the memoirs of John Saville)	193
LEFT VICTORY IN THE 2004 LOCAL ELECTIONS IN FRANCE	
After its historical victory the Socialist Party rules almost the whole country (Isabelle Mandraud)	195
The left led by Hollande (analysis of Hervé Gattegno)	196
<i>From the left echo of the elections (Le Monde)</i>	
François Hollande (PS): „Clear victory”	200
Laurent Fabius (PS): „Being discredited”	200
Yves Cochet: (Greens): „It's a question of programme”	201
Marie-George Buffet (PCF): „Reassume the dialogue”	201
Arlette Laguiller (LO): „The vote of refusal”	201
Ségolène Royal, the subduer of prime minister Raffarin (Le Monde)	202
The inverted 21 April of Jacques Chirac (Le Monde)	203
Comment of François Hollande on the supersession of Laurent Fabius PS chairman	204

BACKGROUND

Zsuzsa Dömény: Uruguay after 33 years	205
Zsuzsa Dömény: Where away Venezuela?	214
Jospin - a narcotic „yes” (Le Nouvel Observateur - Robert Schneider) ...	228
Secrets of a rupture. The war between Hollande and Fabius (Le Nouvelle Observateur - François Bazin)	231
Kate Hudson: The problem with Bush	235
Seumas Milne: Barbarity is a clear consequence of foreign rule	236
The work pit is deepening. Unemployment. Position paper 2004 - 2005	238
India - Let's save the mandate of the people!	240
The 2004 presidential elections in the USA	241
Forwards, Christian soldiers!	242
Anton Pelinka: America and Lilliput	242
On the Bolkenstein-directive. Call of the International Association of Social-Democratic Teachers (ISDUE)	243
Annamária Artner: Ten questions - ten answers about the Tobin-tax	245
The Kyoto-treaty	248

EUROPEAN ELECTIONS (10 – 13 JUNE 2004)

<i>Great Britain</i>	
Local and European elections in Great Britain (Steve Parsons)	254
Letter of Tony Benn to János Jemnitz	258
The EU elections and their lessons. Experiences in Leeds (John Schwartzmantel)	259
<i>Denmark</i>	
On the EU elections in Denmark (Gerd Callesen)	259
<i>Spain</i>	
The EU elections in Spain (Ágnes Koroncz)	260
The European Left in The European Parliament (Ádám Wirth)	269
The real result (Miklós Tamás Gáspár)	272
Paris conference of left organisations on the European Constitution („Solidaire”, Belgium)	275
Serge July: Lost illusions (The French vote on the EU Constitution) (Libération) Published by Lajos Tóth	278

DOCUMENTS

Let's revive radicalism - says Gordon Brown	281
Steve Parsons: To the prehistory of British ATTAC and still living CND ...	282
Seumas Milne: Commentary	283
The favourites of Tony Benn (The Oldies)	285
The minority of the Socialist Party wants to stand aside from the Fabiusists	286

The reform of the French Post will be developed under firm political control	287
Social Cohesion for the preparation of the future (common declaration of some members of the right-wing French government) ...	289
István Mészáros on the present political situation in Britain	290

EVENTS, ANNIVERSARIES

Letter of the central committee of the Algerian Communist Party to the leadership of the National Liberation Front, July 1956 (introduced and commented by László J. Nagy)	291
A nice present of the striking teachers to Raffarin (Le Monde)	295
<i>Ukrainian elections, December 2004</i>	
Declaration of Francis Wurtz, chairman of the Socialist Fraction of the European Parliament	295
Dave Lindoff: Marginalia on the elections in Ukraine. It's time to send the whole leadership to the hell	297
Lee Sustar: The bad against the worse	298
Gerd Callesen: On the Danish elections 7 February 2005	301
Peter Birke: Denmark - elections under the aegis of show-business	303
Gerd Callesen: On the elections in Schleswig-Holstein	306
Péter Havas: Annual conference of the British Labour Party (Brighton, 26 - 30 September 2004)	307
Gerd Callesen: Fragment of a letter about the 2004 situation of the German labor movement and the Social-Democratic Party	313

FROM THE HISTORY OF LABOUR AND SOCIALIST PRESS

Marxism Today, 1979 (János Jemnitz)	314
Le Mouvement Social (János Jemnitz)	320

LIVES, BIOGRAPHIES

Burgess, Joseph (1853–1934) János Jemnitz	323
Hacsaturjan, Aram (1903–1978) János Jemnitz	324
Merrheim, Alphonse Adolphe (1871–1925) János Jemnitz	326
Monatte, Pierre (1881–1960) János Jemnitz	334
Muralov, Nyikolaj Ivanovics (1877–?) János Jemnitz	343
Pannekoek, Anton (1873–1960) Péter Konok	346
Pritt, Denis Novell (1887–1972) János Jemnitz	352
Rappoport, Charles (1865–1941) János Jemnitz	352

DECEASED PERSONALITIES

Bobbio, Norberto (1919–2004) Jenő Horváth	360
Fast, Howard (1914–2003) Steve Parsons, János Jemnitz	363
Foot, Paul (1937–2004) Obituaries published by János Jemnitz	370
Krasucki, Henri (1924–2003) László J. Nagy	375

Kuroń, Jacek (1934–2004) Nikolay Bucharin–Inessa Yazborovskaya	377
Miller, Arthur (1915–2005) Obituaries published by János Pach	382
Rol Tanguy, Henri (1908–2002) László J. Nagy	385

HISTORIANS OF THE LABOUR MOVEMENT

Badia, Gilbert (1916–2004) Jérôme Vaillant	389
Chambelland, Colette (1930–2003) János Jemnitz, Françoise Blum	390
Hilton, Rodney (1916–2002) Christopher Dyer	392
Kreissler, Felix (1917–2004) Winfried Garscha, János Jemnitz	394
Steinberg, Hans Josef (1935–2003) János Jemnitz	396
Tartakovszkij, Borisz Grigorjevics (1911–2002) O.I. Velitschko, M. E. Orlova, János Jemnitz	397

BOOK REVIEWS

Aburish, Said: Nasser. Duckworth, London, 2004. (Ann Alexander)	403
Agosti, Aldo: Bandiere rosse. Editori Riuniti, Roma 1999. (József Pankovits)	403
Andrews, Geoff–Kean, Hilda–Thompson, Jane (ed.): Ruskin College: Contesting Knowledge, Dissenting Politics. Lawrence and Wishart, London, 1999. (Social History, 20.)	407
Barbusse, Henri: Russie. Flammarion, Paris. (Századunk, 1930. december)	408
Batutu, Hanna: Old Social Classes and the Revolutionary Movement in Iraq. Saqi, 2004. (Tokunbo Oke)	408
Birchall, Ian: Sartre Against Stalinism. Berghan, 2004. (Mark Thomas)	409
Blackledge, Paul: Perry Anderson, Marxism and the New Left. Merlin Press, 2004. (Nil Davidson)	409
Brauns, Nikolaus: Schafft Rote Hilfe! Geschichte und Aktivität der proletarischen Hilfsorganisation für politische Gefangene in Deutschland (1919–1938). Pahl–Rugenstein Verlag, Bonn, 2003. (Gerd Callesen)	410
Brown, Gordon: Maxton. Mainstream, London, 2003. (T. Y. D. Harrington)	412
Crusells, Magi: La Guerra Civil española: cine y propaganda. Editorial Ariel S. A., Barcelona, 2000. (Iván Harsányi)	413
Egido León, Ángeles: Manuel Azaña. Entre el mito y la leyenda. Junta de Castilla y León, Valladolid, 1998. (Iván Harsányi)	418
Encyclopaedia of the Social Sciences. Századunk, 1931. 2. sz. (Róbert Braun)	422
Galloway, George: I am not the only one. Penguin, London, 2004. (Michael Lavalette)	423
Gedenken und Mahnen in Wien 1934–1945, DÖW Wien, 1998. (János Tihanyi)	424

Goldschmidt, Alfons: „Die dritte Eroberung Amerikas”. Ernst Rowohlt Verlag, 1931. (Rusztém Vámbéry)	426
REPORTS	
The 40th Linz Conference of ITH (Péter Konok)	427
Conference on the Paris Commune (15 - 16 March 2003) (Marc Vuilleumier)	429
Historical archives and the identity of the labour movement in Switzerland (7 - 8 May 2004, Geneve) (Marc Vuilleumier)	431
Museum of Labour (Hamburg) (Ursula Schneider, János Jemnitz)	433
The history of the left (Programme of the French television, 12 February 2005. Published and commented by Vilma Sziki)	435
INTERNATIONAL SUPPLEMENT	
<i>Essays</i>	
Peter Birke: Hamburg als „rechtspopulistisches“ Experimentarium	437
Steve Parsons: Local and European Elections in the UK - June 10th 2004	440
<i>International echo of the Hungarian uprising 1956</i>	
Jean Paul Sartre, Simone de Beavoir, Roger Vaillant, Claude Roy and others, France-Observateur (15th November, 1956)	445
Fenner Brockway, Barbara Castle, Richard Crossman, George Wigg and Tony Benn, Pravada (10th February, 1957)	446
Josip Tito, speech (16th November, 1956)	447
Peter Fryer, Hungarian Tragedy: PostScript (1956)	447
<i>Report</i>	
The International Conference of Labour and Social History (the 40th Linz Conference) Peter Konok	449
<i>Reviews</i>	
Wright, Steve, Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism, Pluto Press, London 2002 Peter Birke	451
Tony Benn, Free at Last! Diaries 1991-2001, edited by Ruth Winstone (London: Arrow Books, 2003). John Schwarzmantel	454
John Kampfner, Blair's Wars (London: The Free Press, 2004) John Schwarzmantel.....	458
OUR FOREIGN AUTHORS	462
CONTENTS	463